

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 37 (1982)

ΜΕΡΟΣ Β' 2 - ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑ 1989

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 37 (1982)

ΜΕΡΟΣ Β' 2 - ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑ, 1989

**ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
ΤΩΝ ΧΡΟΝΙΚΩΝ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ**

ΓΙΑΝΝΗΣ ΤΖΕΔΑΚΙΣ, Προϊστάμενος Διεύθυνσης Προϊστορικών και Κλασικών
Αρχαιοτήτων, ΥΠΠΟ

ΝΙΚΟΣ ΖΙΑΣ, Προϊστάμενος Διεύθυνσης Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών
Αρχαιοτήτων, ΥΠΠΟ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ: Αρχαιολόγος, μέλος του Διοικητικού
Συμβουλίου του ΤΑΠ

© ΤΑΜΕΙΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ ΚΑΙ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΩΝ
Πανεπιστημίου 57, Αθήνα 10564

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Ευαγγ. Κυπραίου

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΕΚΔΟΣΗΣ: Ελένη Λίτινα

ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ: Δέσποινα Τζάνερου, Θεόδωρος Κουκούλης

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Βάνα Μάρη

ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ, ΔΙΑΧΩΡΙΣΜΟΙ, ΕΚΤΥΠΩΣΗ: ΒΙΒΛΙΟΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΗ Συν.ΠΕ

ISBN 0570-622X

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΙΓ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Μαγνησίας: Βελεστίνο (Δημοτικό Στάδιο-Γήπεδο μπάσκετ, Οδός Φερών (οικόπεδο Ελευθ. Κουβάτα), Οικόπεδο Νικ. Κογκούλη (προς Β. της Υπέρειας Κρήνης), Οδός Ρήγα Φεραίου-Κεντρική Αγορά (οικόπεδο Γεωρ. Μπομπότη), Αυλαγάρδια (οικόπεδο Παν. Τσιούρικα), «Σπίτι του Ρήγα», Οδός Στρατάρχη Παπάγου (οικόπεδο Ισαάκ Συμεώνογλου), Πάροδος μεταξύ οδών Δημ. Μακρή και Βασ. Κωνσταντίνου (οικόπεδο Κωνστ. Διακόσια), Θέση Μπας-Μπαζέ (αγρός Θεοδ. Σαμαρά), Οδός Άλκηστης (οικόπεδο Βασ. Μανούρα), Τύμβος Φερών, Μείζων περιοχή Βόλου, Παγασές-Δημητριάδα (Οδός Παλατίου), Μπουρμπουλήθρα (έργο ΟΣΕ), Οδός Βόλου-Αλμυρού (οικόπεδο Γιάννη Παρίση), Αλυκές (οικόπεδο Γεωργ. Μεγαγιάννη), Αρχαία Δημητριάδα (Αγρός Ελευθ. Πολυζώη, Οικόπεδο Ελευθ. Βελαλή, Θεοτόκου). Παραδόσεις-περισυλλογές. Βελεστίνο. Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Καρδίτσας: Πύργος Κιερίου (οικόπεδο Μαρίας Κεφαλά), Μυρίνη (οικόπεδο Βάιου Πούλιου), Αργιθέα, Κέδρος (Αγρός Ευαγγ. Ελευθερίου), Καλλίθηρο (Οικόπεδο Αθαν. Λαγού) (Σ χ έ δ. 1-2· Π ί ν. 133-144)	Σελ. 221-232
---	--------------

ΙΕ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες: Μουσείο Λάρισας (τουρκικό τέμενος). Ανασκαφικές εργασίες: Λάρισα (Οδός Διονύσου 3, Οδός Στρ. Φράγκου 26-28, Οδός Σκυλοσόφου 7, Σκάμματα της Δημοτικής Επιχείρησης Ύδρευσης-Αποχέτευσης, Οδός Σάμου, Συμβολή οδών Κρίτωνος και Ηροδότου, Οδός Οικονόμου εξ Οικονόμων, Συμβολή οδών Θεσσαλονίκης και Υψηλάντου, Οδός Δημάρχου Γεωργιάδου, Οδός Λαπιθών 4-6, Οδός Ψυχάρη 55, Οδός Φειδίου 1, Συμβολή οδών Ολύμπου, Κύπρου, Αμαλίας και 31ης Αυγούστου, Οδός Πανός 14), Κραννών (Αγρός Καλλιρρόης Ρετζέπη), Φάρσαλα (Πάροδος Ν. Κουκουφλή (οικόπεδο Αθαν. Νεβράντζα). Περισυλλογές-παραδόσεις αρχαίων: Νομός Λάρισας (Πύθιο Ελασσόνας, Κραννών, Άγιος Γεώργιος, Λάρισα). Νομός Τρικάλων (Άτραξ) (Π ί ν. 145-148)	» 233-242
---	-----------

7η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Στερεωτικές και αναστηλωτικές εργασίες. Νομός Τρικάλων: Καστράκι-Μετέωρα (Μονή Ρουσάνου), Καλαμπάκα (Ναός Αγίων Πάντων), Κρανιά Καλαμπάκας (Μονή Υψώσεως Τιμίου Σταυρού). Νομός Λάρισας: Αγιά (Αρχοντικό Αλεξούλη), Στόμιο (Μονή Αγίου Δημητρίου, Μουσείο Λάρισας). Νομός Μαγνησίας: Κοκκωτά Αλμυρού (΄Ανω Ιερά Μονή Ξενιάς), Βόλος (Μονή Ταξιαρχών στον ΄Αγιο Γεώργιο Νηλείας), Μακρυνίτσα (Πύργος Σκοτεινιώτη στην Κουκουράβα). Συντήρηση τοιχογραφιών. Νομός Τρικάλων: Καστράκι-Μετέωρα (Μονή Μεταμορφώσεως), Καλαμπάκα (Ναός Κοιμήσεως Θεοτόκου). Νομός Λάρισας: Αμπελάκια (Αρχοντικό Γεωργίου Σβαρτς). Καθαρισμός και διαμόρφωση χώρων. Περιοδείες. Νομός Καρδίτσας: Δυτική Αργιθέα (Μονή Γενεσίου Θεοτόκου), Ανατολική Αργιθέα (Μονή Παναγίας Σπηλιάς), ΄Αγιος Σεραφείμ Πεζούλας (Ναός Αγίου Παντελεήμονα). Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Λάρισας: Σκήτη Αγιάς (Αγιοκάμπος). Νομός Φθιώτιδας: Μαλεσίνα Λοκρίδας (Μάζι), Φθιώτιδες Θήβες (Οδός 30ης Ιουλίου, Οδός Ελληνικής Αεροπορίας και Ελευθερίας, Οδός Χρηστάκη και 30ης Ιουλίου, Οδός Ελευθερίας και Σιμπούλου, Οδός Εμμανουηλίδου και Πατριάρχου Βασιλείου, Οδός Καρδαμάτη, Οδός Ελ. Βενιζέλου, Οδός 30ης Ιουλίου και Χρηστάκη, Οδός Βενιζέλου και Παπαδοπούλου, Οδός Διαμαντοπούλου, Οδός Διαμαντοπούλου και οδός Τσιτσίνια, Οδός Ελληνικής Αεροπορίας, Οδός Δραγούμη, Δημοτικό σχολείο, Οδός Δραγούμη, Οδός Αγίου Γεωργίου, Οδός Βενιζέλου, Οδός Ελ. Βενιζέλου και Πατριάρχου Βασιλείου, Οδός Ελληνικής Αεροπορίας, Οδός Καρδαμάτη και Ελευθερίας, Οδός Τσιτσίνια και Δημ. Σταυρίδη, Οδός Βενιζέλου, Οδός Αγίου Γεωργίου, Οδός Παπάγου, Οδός Κύπρου, Οδός Παπάγου, Οδός Εμμανουηλίδου, Οδός Βασιλειάδου και Πατριάρχου Βασιλείου, Οδός Πυράσου, Οδός Ακροπόλεως, Οδός Αγίου Γεωργίου, Οδός Δραγούμη, Οδός Ελληνικής Αεροπορίας), Βόλος (Οδός Γαλλίας, Οδός Δεληγιώργη, Μπουρμπουλήθρα), Πλάτανος Αλμυρού (΄Αι-Γιαννάκης). Περιοδείες-επίσημανση μνημείων: Αλμυρός (θέση Τσεγγέλι) (Σ χ έ δ. 1-3· Π ί ν. 149-160) Σελ. 243-258

ΙΒ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟ΄ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες: Μουσείο Ιωαννίνων. Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Ιωαννίνων: Μερόπη-Παλαιόπυργος Πωγωνίου, Δωδώνη. Νομός ΄Αρτας: ΄Αρτα (Οδός Κομμένου, Οικόπεδο Ζήκου Ο.Τ. 424, Οδός Κομμένου 25, Οδός Σπύρου Λάμπρου 7, Οδός Αράχθου 15, Οδός Κομμένου (πάροδος Ειρήνης Σταλημέρου, Οδός Τσακάλωφ). Νομός Πρεβέζης: Νικόπολη (Νοτιοδυτικό νεκροταφείο), Κασσώπη. Νομός Λευκάδας: Καλιγόνι (Αγροτικός δρόμος προς ελαιώνα Αντ. Ανυφαντή). Τυχαία ευρήματα-παράδοση αρχαίων: Μουσείο Ιωαννίνων, Μουσείο Νικόπολης, Αρχαιολογική Συλλογή Λευκάδας. Στερεωτικές εργασίες: Νομός Πρεβέζης. Νικόπολη. Εργασίες συντήρησης (Σ χ έ δ. 1-3· Π ί ν. 161-166) » 259-267

8η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Στερέωση μνημείων. Νομός Ιωαννίνων: Βίτσα (Προφήτης Ηλίας), Ιωάννινα (Τείχη Κάστρου, Σουφαρί Σεράι, Τουρκικά Λουτρά, Μεντρεσές Τζαμιού Ασλάν-Πασά, Ιτς-Καλέ, Παλιοί Στρατώνες-Τζαμί Βελή-Πασά). Νομός ΄Αρτας (Αρχοντικό Ζορμπά), Κιρκιζάτες, Κορωνησία. Νομός Θεσπρωτίας: Πετροβίτσα, Νικόπολη (βασιλική Δ΄). Καθαρισμοί. Νομός Πρέβεζας: Νικόπολη, Πρέβεζα (Φρούριο Παντοκράτορα). Περιοδείες. Νομός Ιωαννίνων: Γρανίτσα (Ναός Κοίμησης Θεοτόκου), Χρυσόρραχη (Μονή Αγίου Αθανασίου, Ναός Αγίου Κωνσταντίνου, Ναός Εισοδίων Θεοτόκου, Αγία Τριάδα, Ναός Προφήτη Ηλία, Ναός Ταξιαρχών), Πετράλωνα (Αγία Παρασκευή). Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Ιωαννίνων: Ιωάννινα (Ιτς-Καλέ). Νομός Πρέβεζας: Νέα Σαμψούς (Μονή Κοίμησης Θεοτόκου στο Κοζίλι). Εργαστήριο συντήρησης-Εικόνες. Νομός Ιωαννίνων: Μολυβδοσκέπαστο. Νομός ΄Αρτας: ΄Αρτα. Στερέωση μνημείων. Νομός Αιτωλοακαρνανίας: Ναύπακτος (Φρούριο, Μουσουλμανικά λουτρά, Τζαμί λιμανιού, Φρούριο Αντιρρίου, Μεσολόγγι). Νομός Λευκάδας: Βουρνικά (΄Αγιος Ιωάννης). Περιοδείες: Βόνιτσα (Αγία Παρασκευή στο Μυρτάρι, Αρχοντικό Τσουλούφου Ηλία), Περατιά. Νομός Κερκύρας: Παξοί (Βλαχοπλάτικα). Ανασκαφικές εργασίες: Μύτικας, Κάτω Βασιλική. Περισυλλογές: Ναύπακτος (Φρούριο) (Σ χ έ δ. 1-4· Π ί ν. 167-180) » 268-278

Η' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟ΄ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ » 279

ΙΣΤ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟ΄ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες: Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, Αρχαιολογικό Μουσείο Δίου. Α-

νασκαφικές εργασίες. Νομός Θεσσαλονίκης: Θεσσαλονίκη (Οδός Βύρωνος 4 και Ισαύρων, Οδός Καρμπολά 7, Οδός Αθηνάς, Οδός Αρμενοπούλου, Οδός Μιχαλιτσίου 4, Άγιος Αθανάσιος, Σίνδος, Αγία Παρασκευή, Βασιλικά, Νέα Μηχανιώνα, Μεσημέρι. Νομός Χαλκιδικής: Ιερισσός (Οικόπεδο Α. Καραβασίλη), Νέα Καλλικράτεια. Νομός Πιερίας: Μακρύγιαλος (Αγροτεμάχιο Αφών Πλατσά, Αγροτεμάχιο Γ. Παγωνίδη), Κίτρος (Θέση Λουλούδια), Σφενδάμη. Τυχαία ευρήματα-περισυλλογές. Νομός Θεσσαλονίκης: Καλαμωτό Ζαγκλιβερίου, Γέφυρα. Νομός Κιλκίς: Μαυρονέρι. Νομός Χαλκιδικής. Νομός Πιερίας: Ρυάκια (Θέση Παλαιό μέτωπο), Εξοχή (Θέση Παλαιοχώρα). Αναστηλωτικές εργασίες (Πί ν. 181-188) Σελ. 279-286

9η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Στερέωση μνημείων: Θεσσαλονίκη (Μονή Βλατάδων, Ροτόντα, Ναός του Σωτήρα, Ναός Αγίου Ανδρέα Περιστεράς, Μπεζεστένι, Τα τείχη, Φρούριο Βαρδαρίου, Αγία Σοφία, Άγιος Νικόλαος Βαθύλακου, Αχειροποίητος). Συντήρηση τοιχογραφιών και ψηφιδωτών: Θεσσαλονίκη (Μονή Βλατάδων, Ροτόντα, Αγία Σοφία, Ναός Σωτήρος, Ναός Νέας Παναγίας, Οδός Ιουλιανού-Παλαιοχριστιανική οικία, Άγιος Παντελεήμονας, Άγιος Ανδρέας Περιστεράς). Μελέτες-στερεώσεις μνημείων: Ναός Αγίου Παντελεήμονα, Αχειροποίητος, Τουρκικό λουτρό Γενή Χαμάμ. Τουρκικό λουτρό Μπέη Χαμάμ, Χαμσά Μπέη Τζαμί, Ναός Αγίου Γεωργίου Βαφειοχωρίου. Ανασκαφικές εργασίες: Οδός Μαβίλη και Πηνειού, Οδός Ιουλιανού 18, Οδός Φιλικής Εταιρείας 7. Εντοπισμός και κηρύξεις μνημείων. Νομός Πιερίας: Πέτρα (Ναός των Εισοδίων της Θεοτόκου), Κολινδρός (Ναός Αγίου Γεωργίου, Ναός Αγίου Δημητρίου, Βυζαντινός Πύργος), Λιβάδι (Μετόχι Μονής Γρηγορίου, Μονή Προφήτη Ηλία). Νομός Κιλκίς: Μελισσουργείο (Ναός Αγίου Γεωργίου). Νομός Θεσσαλονίκης: Λιβάδι (Ναός Αγίου Αθανασίου). Επανεκθεση. Διαμόρφωση αρχαιολογικών χώρων (Πί ν. 189-200) » 287-292

10η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ » 293

12' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες: Επανεκθεση Μουσείου Πέλλας, Αρχαιολογική Συλλογή Κοζάνης, Μουσείο Βέροιας. Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Πέλλας: Πέλλα (Αγορά, Αγρός Χρ. Μπαλή, Αγρός Χατζηελένου-Μπιτσάκη, Ακρόπολη Πέλλας), Έδεσσα (Λόγγος), Γιαννιτσά (Μάνδαλο, Αραβησός). Νομός Φλώρινας: Πέτρες, Φλώρινα (Λόφος Αγίου Παντελεήμονα). Νομός Κοζάνης: Αγία Παρασκευή, Κοιλιάδα, Ποντοκόμη. Νομός Ημαθίας: Βέροια (Οδός Πλουτάρχου, Οδός Στρατού, Οικόπεδο Β. Δινάλη, Οδός Πυθαγόρα, Οδός Εδέσσης, Οδός Μητροπόλεως και Διονυσίου Σολωμού, Οδός Λυσίου και Πηνελόπης, Βαρβάρα). Τυχαία ευρήματα-περισυλλογές. Νομός Πέλλας: Πέλλα (Αυλές, Κανάλι, Βρυσούλες). Νομός Φλώρινας: Βεγόρα, Αχλάδα-Κ. Κλεινές. Νομός Κοζάνης: Κοζάνη, Μαυροπηγή, Δροσερό, Χορηγός, Σέρβια, Ελάτη, Ανθότοπος, Ασβεστόπετρα, Κοιλιάδα, Τετράλοφος, Αιανή. Εργασίες συντήρησης (Πί ν. 201-208) » 293-306

11η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ » 307

12' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Νομός Καβάλας. Μουσειακές εργασίες. Ανασκαφικές εργασίες: Θάσος (Λιμένας), Αρχαία πόλη (Οικόπεδο Αποστ. Γεωργαλή, Οικόπεδο Στ. Καραμπατάκη, Οικόπεδο Νικ. Μάλαμα, Οικόπεδο Γ. Μαγγαφίνη, Οικόπεδο Ευστρ. Πυρήνα, Οικόπεδο Ιφιγ. Ράνη), Αρχαίες νεκροπόλεις (Οικόπεδο Θωμαΐς Βασιλάκου, Κτήμα Σούλτου). Αναστηλώσεις-διαμορφώσεις: Πύλη Σειληνού, Ιερό Πανός στην Ακρόπολη της Θάσου, Καλογερίκο κτίριο. Τυχαία ευρήματα: Αρχαία Θάσος. Ανασκαφικές εργασίες. Άλλες περιοχές Θάσου (Θέση Τσίνες: Προϊστορικό ορυχείο). Εντοπισμός αρχαιοτήτων-τυχαία ευρήματα: Ραχώνι, Καζαβίτι, Σκάλα Σωτήρος, Νησί Παναγιά, Νησί Κοινύρα, Περιοχή Κλισίδι, Ελευθερούπολις, Φιδονήσι, Νησάκι κόλπου Νέας Περάμου, Παραλία Κάρυανης, Δέλτα Στρυμόνα, Παγγαίο (Αρχαιομεταλλουργικές έρευνες), Ποδοχώρι, Κρυονέρι, Χορτοκόπι. Νομός Δράμας: Δράμα (Ελληνιστικός τάφος, Προϊστορικός οικισμός). Νομός Σερρών: Αμφίπολις. Ανασκαφικές εργασίες. Αναστηλώσεις. Τυχαία ευρήματα: Σταθμός Αγγίστας (Μακεδονικός τάφος), Δαφνούσι, Βέργη. Περιοδείες-επισημάνσεις: Περιοχή Γαζώρου, Νέος Σκοπός, Σκοπιά. Ανασκαφικές εργασίες: Άγιος Χριστόφορος-Γάζωρος, Νέα Ζίχνη

(Σ χ έ δ. 1-13· Π ί ν. 209-216)	Σελ. 307-329
Θάσος: Δυτικές παρυφές του Αρτεμισίου, Οικόπεδο Βαλμά, Χωράφι Σωτηριάδη, Κήπος της Γαλ- λικής Αρχαιολογικής Σχολής	» 329-331
ΙΘ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ	
Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Ξάνθης: 'Αβδηρα (Αλμυρή λίμνη, Αγρός Α. Βαμβακίδη, Θέση Σαζλί-Τσαϊρ, Ιντζέ Κουβά). Νομός Έβρου: Διδυμότειχο. Παραδόσεις αρχαίων. Νομός Ξάν- θης: 'Αβδηρα (Π ί ν. 217-222)	» 332-334
12η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ	
Μουσειακές εργασίες: Νικήσιανη Καβάλας. Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Σερρών: Σέρρες (Ο- δός Κωνσταντινουπόλεως-Χατζηπανταζή-Ίωνος Δραγούμη). Νομός Καβάλας: Φίλιπποι (Ο- κτάγωνο), Κρηνίδες (Τάφοι οδού Βότση, Αγροτεμάχιο αριθ. 461). Νομός Ξάνθης: Πόρτο Λά- γος, Πολύστυλον. Τυχαία ευρήματα-περισυλλογές-περιοδείς: Ακροβούνι Καβάλας, Καλλίφυ- τος, Φέραι (Κοσμοσώτεια). Νομός Δράμας: Χωριστή, Πετρούσα. Νομός Ροδόπης: Οροσειρά Ροδόπης, Γλαύκη, Κομνηνά, Μακάριο, Λιβάδι, Ωραίων, Μέδουσα. Ανασκηλατικές εργασίες- συντήρηση μνημείων: Νομός Σερρών: Μονή Τιμίου Προδρόμου. Νομός Δράμας: Ξηροπότα- μος. Νομός Καβάλας: Καβάλα (Ακρόπολη, Οικία Μηνά Ιωαννίδη, Αρχοντικό Τόκκου). Νομός Ξάνθης. Ξάνθη (Μητρόπολη Αγίου Ιωάννου Προδρόμου). Νομός Έβρου: Διδυμότειχο, Πύθιο (Σ χ έ δ. 1-5· Π ί ν. 223-228)	» 335-345
Κ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ	» 346
ΚΑ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ	
Ανασκαφικές εργασίες: Σάμος, Πυθαγόρειο (Οικόπεδο Χρ. Σολούνια, Οικόπεδο Χρ. Μπάτη, Οικόπεδο Νικ. Σεϊρλή, Οικόπεδο Αντ. Ψιλοβίκου, Οικόπεδο Γυμνασίου), Ηραίο (Αρχαϊκό νε- κροταφείο), Δήλος, Νάξος, 'Ανδρος (Ιδιοκτησία Ανδρ. Μανάλη), Ακρόπολη (Ιδιοκτησίες Ν. Φωτήλα και Δ. Καπάκη), Θήρα. Καμάρι (Οικόπεδο Ι. Φώτη, Οικόπεδο Αγγ. Σίμωση, Ορυχεία Μαυρομμάτη), 'Ιος, Πάρος. Νάουσα ('Αι-Γιάννης ο Δέτης), Κάμπος Ικαρίας (Οικόπεδο Ηλ. Τσακωνίτη, Οικόπεδο Ηλ. Μουρσελά) (Σ χ έ δ. ΣΤ' και 1-4· Π ί ν. 229-240)	» 346-360
3η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ	
Μουσειακές εργασίες: Νομός Χίου: Χίος (Τζαμί πλατείας Βουνακίου, Νέα Μονή). Ανασκηλατι- κές εργασίες: Χίος (Παλάτι των Justiniani). Ανασκαφικές έρευνες: Νομός Χίου: Χίος (Βασιλι- κή Αγίου Ισιδώρου). Νομός Λέσβου: Λήμνος (Κότσινας), Λέσβος (Βασιλική Αφεντέλλη). Κα- ταγραφή Εικόνων (Σ χ έ δ. 1-2· Π ί ν. 241-242)	» 361-366
2η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ	
Στερέωση μνημείων: Νάξος (Πύργος του Γλέζου στο Κάστρο, 'Αγιος Γεώργιος στον 'Οσκελο), Πάρος ('Αγιος Γεώργιος στην Παροικιά), Μήλος (Κατακόμβες, Γενέσιο της Θεοτόκου στην Πλάκα), Κίμωλος (Μεσαιωνικό Κάστρο, Μύλος Ε. Αφεντάκη στο Ξαπλοβούνι), Σίκινος (Μύ- λος Α. Μανάλη στη Χώρα). Συντήρηση τοιχογραφιών: Νάξος ('Αγιος Ιωάννης ο Θεολόγος στ' Αθησαρού, 'Αγιος Γεώργιος ο Διασορίτης κοντά στο Χαλκί, Παναγία Δροσιανή κοντά στη Μονή, Κοίμηση της Θεοτόκου στη Γαλήνη, Ευαγγελίστρια στην Απείρανθο), 'Ανδρος (Τα- ξιάρχης στη Μεσαριά). Συντήρηση εικόνων και ξυλογλύπτων: Νάξος, Πάρος, Σίφνος (Μονή της Βρύσεως), Μήλος, Κίμωλος, Φολέγανδρος, Σάμος (Π ί ν. 243-264)	» 367-373
ΚΓ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ	
Κνωσός (Οικόπεδο Πανεπιστημίου), Ηράκλειο (Αμπελόκηποι-Τεκέ)	» 374-375
ΚΕ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ	
Μουσειακές εργασίες: Νομός Χανίων. Συλλογή Κ. και Μ. Μητσotάκη. Νομός Ρεθύμνης: Μου- σείο Ρεθύμνου. Ανασκαφικές εργασίες: Νομός Χανίων: Καστέλλι (Πλατεία Αγίας Αικατερί- νης, Οικόπεδο Μαθιουδάκη), Χανιά (Στρατόπεδο Μαρκοπούλου, Οδός Πατριάρχου Κυρίλ- λου), Νεροκούρου (Βαθύ Ρυάκι, Περιοχή θερμοκηπίων Ινστιτούτου Υποτροπικών και Ελαίας,	

Οικόπεδο Ξηράκη-Πενταράκη, Αρχαιολογικός χώρος Νεροκούρου), Μάλεμε, Σπηλιά Αγρο- κηπίου, Φαραγγι Σαμαριάς, Καστέλλι Κισάμου (Οικόπεδο Ι. Φαραγγιτάκη, Οικόπεδο Π. Μυ- γιακή). Νομός Ρεθύμνης: Μαρουλάς, Σταυρωμένος (Οικόπεδο Θεμ. Μασαλή-Γ. Μιχελιουδά- κη), Αργυρούπολη (Οικόπεδο Μαρ. Καληωτάκη), Θρόνος Αμαρίου (Αγρός Κωνστ. Αλεξάκη), Βολιώνες Αμαρίου (Αγρός Δημ. Ιερωνυμάκη, Ελληνο-ιταλική επιφανειακή έρευνα στην επαρ- χία Αμαρίου). Περισυλλογή αρχαίων: Νομός Χανίων: Καμπάνι Ακρωτηρίου (Σ χ έ δ. 1-3· Π ί ν. 265-272)	Σελ.	376-386
ΚΔ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ		
Μουσειακές εργασίες: Μουσείο Σητείας. Επανεκθετικές εργασίες: Αρχαιολογική Συλλογή Ιερά- πετρας. Ανασκαφικές εργασίες: Σπήλαιο Αγίου Χαραλάμπους, Σπήλαιο Πελεκητών Ζάκρου, Ρούσσα Εκκλησία, Ιεράπετρα (Οικόπεδο Ευγ. Χιωτάκη, Οδός Παύλου Κούπερ, Οικόπεδο Μα- ρίας Λαμπράκη, Οικόπεδο Δημ. Θωμαδάκη, Οικόπεδο Γ. Τζουβελέκα, Οικόπεδο Βενετίας Κατσιρμά-Ζυγάκη). Τυχαία ευρήματα. Στερεωτικές-αναστηλωτικές εργασίες. Παραδόσεις αρχαίων (Π ί ν. 273-276)	»	387-391
Μάλια: Το ανάκτορο, Νοτιο-ανατολικές παρυφές του ανακτόρου, Οικοδομικό τετράγωνο Mu (Π ί ν. 277-278)	»	392-395
13η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ	»	396
ΚΒ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ		
Ανασκαφικές εργασίες: Κως. Ακτή Κουντουριώτου και Θεμιστοκλέους, Περιοχή Μαρμαρωτό, Περιοχή δυτικά του Ασκληπιείου, Ύψωμα Τσιλιμπίρι, Καρδάμaina (Σ χ έ δ. 1· Π ί ν. 279- 280)	»	396-397
4η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ		
Αναστηλωτικές εργασίες: Ρόδος (Ναός Αγίας Παρασκευής), Πυλώνα (Ναός Ευαγγελισμού της Παναγίας), Αρνίθα (Ναῦδριο Αγίου Γεωργίου Βάρδα), Ἅγιος Ισίδωρος (Ναός Αγίου Γεωργίου), Λίνδος (Ναός της Παναγίας). Συντήρηση ψηφιδωτών. Περιοδείες-μνημεία: Ρόδος (Ἅγιος Νί- κων στην Αρνίθα), Κάλαθος (Αγία Κυριακή), Καλυθιές (Ναός Προφήτη Αμώς), Μάσαρι (Τα- ξιάρχης στο Καμυρί), Μαλώνα (Παναγία Καμινारीώτισσα), Μαριτσά (Ναός Αγίου Γεωργίου), Μάσαρι (Παναγία Τρυφενιώτισσα), Πλημμύρι (Ζωοδόχος Πηγή), Πυλώνα Κυρά (Ναός Ευαγγε- λίστριας), Σύμη (Ἅγιος Παντελεήμων της Νανούς), Αστυπάλαια (Παναγία Πορταΐτισσα στο Κάστρο). Ανασκαφικές εργασίες: Ρόδος (Ἅγιος Γεώργιος, Αγία Παρασκευή), Κάλαθος (Βασι- λική αεροδρομίου), Καμύρου Σκάλα (Βασιλική παραλίας), Αρνίθα (Ἅγιος Γεώρ- γιος Βάρδας), Ἅγιος Ισίδωρος (Ναός Αγίου Γεωργίου) (Σ χ έ δ. 1-2· Π ί ν. 281-282)	»	398-412
ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΠΩΛΕΙΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΩΝ ΣΥΛΛΟΓΩΝ	»	413
ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΑΛΑΙΟΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ-ΣΠΗΛΑΙΟΛΟΓΙΑΣ		
Νομός Αττικής. Μερέντα-Μαρκοπούλου (Σπήλαιο Χόνι Λιάγκι). Νομός Κορινθίας. Σπήλαιο Α- κροκορινθίου. Νομός Ρεθύμνης. Σπήλαιο Γεράνι. Κάσος (Σπήλαιο Στυλοκαμάρα, Σπήλαιο Ελ- ληνοκαμάρας). Περιοχή Ερέτριας (Σ χ έ δ. 1-3· Π ί ν. 283-284)	»	413-417

ΙΓ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

Βελεστίνιο

Δημοτικό Στάδιο-Γήπεδο μπάσκετ

Το Δημοτικό Στάδιο βρίσκεται έξω από την αρχαία πόλη των Φερών αλλά και από τη σύγχρονη κωμόπολη του Βελεστίνου, στα ΝΑ. της, στη δυτική όχθη του χειμάρρου, που διαρρέει το χώρο.

Κατά τη διάρκεια εκσκαφών στα πλαίσια εκτέλεσης έργου ηλεκτροφωτισμού του μικρού γηπέδου (μπάσκετ, αμέσως προς Ν. του κυρίως χώρου του Δημοτικού Σταδίου, ήλθε στο φως τμήμα του νοτιο-ανατολικού νεκροταφείου των αρχαίων Φερών, ήδη κατεστραμμένο μερικά από παλιότερες ισοπεδώσεις και εκσκαφές.

Με τη σωστική ανασκαφική έρευνα, που ακολούθησε, αποκαλύφθηκαν συνολικά 17 τάφοι κλασικής και ελληνιστικής εποχής (5ου-3ου αι. π.Χ.), οι οποίοι ανήκαν τυπολογικά στις ακόλουθες κατηγορίες:

α) Ορθογώνιοι κιβωτιόσχημοι με τοιχώματα και πυθμένα από σχιστολιθικές πλάκες κατεργασμένες με μεγάλη επιμέλεια και καλυμμένοι επίσης με σχιστολιθικές πλάκες. β) Πήλινες σαρκοφάγοι, καλυμμένες με πήλινες πλάκες. γ) Κεραμοσκεπείς, καλυβίτες ή ορθογώνιοι. δ) Απλοί ορθογώνιοι λάκκοι, σκαμμένοι στο φυσικό έδαφος και καλυμμένοι με σχιστολιθικές πλάκες.

Οι τάφοι βρίσκονταν σε πυκνή σχετικά διάταξη μεταξύ τους και είχαν όλοι σχεδόν τον ίδιο προσανατολισμό (Α.-Δ.), εκτός από δύο περιπτώσεις. Κάθε τάφος περιείχε το σκελετό ενός ή, σπάνια, δύο νεκρών. Επρόκειτο για ενταφιασμούς σε ύπτια θέση. Ορισμένοι τάφοι, κυρίως οι λίθινοι κιβωτιόσχημοι, είχαν χρησιμοποιηθεί τουλάχιστον δύο φορές.

Οι περισσότεροι τάφοι περιείχαν λίγα κτερίσματα (κυρίως μικρά αγγεία) (Πί ν. 133 α-γ, 134 α-γ), ενώ ορισμένοι ήταν ακτέριστοι. Εξάιρεση αποτελεί ο τάφος 8, λίθινος κιβωτιόσχημος, που περιείχε τους σκελετούς δύο νεκρών, οι οποίοι είχαν ενταφιασθεί ο ένας πάνω στον άλλο, με μεσολάβηση αρκετών χρόνων. Στο στόμα του παλιότερου νεκρού υπήρχε χρυσό κυκλικό έλασμα (δανάκη), με χαρραγμένο γυναικείο κεφάλι σε τρία τέταρτα (Πί ν. 134 α), παρόμοιο με εκείνο της νύμφης Λάρισας στην εμπρός όψη αργυρού νομίσματος της Λάρισας (350-325 π.Χ., βλ. D. R. Sear, *Greek Coins and their Values*, 1, London 1978, σ. 204, αριθ. 2119). Στο στό-

μα του νεότερου νεκρού υπήρχε χάλκινο νόμισμα του βασιλέως Κασσάνδρου της Μακεδονίας. Ο τάφος 8 περιείχε είκοσι οκτώ μικρά αγγεία διαφόρων σχημάτων (Πί ν. 135 α-β, 136 α). Ανάμεσα στους τάφους επισημάνθηκαν δύο μικροί κυκλικοί λάκκοι (αποθέτες) γεμάτοι αντικείμενα, κατά κανόνα μισοκατεστραμμένα, προφανώς κτερίσματα παλιότερων ταφών, που συγκεντρώνονταν και θάβονταν εκεί σε περίπτωση δεύτερης χρήσης των τάφων. Βρέθηκε επίσης μικρός βόθρος, καλυμμένος με μεγάλη σχιστολιθική πλάκα, στον οποίο κατέληγε πρόχειρος αγωγός από ανεστραμμένες κεραμίδες καλυπτήριες λακωνικού τύπου.

Σημαντικό συμπέρασμα, που συνάγεται από την ανασκαφή, είναι η ύπαρξη οργανωμένου νεκροταφείου έξω από τα νοτιοανατολικά όρια της αρχαίας πόλης και σε αρκετή απόσταση από αυτήν, δίπλα στο δρόμο που και σήμερα οδηγεί προς Ν. (επαρχία Αλμυρού) και προς ΝΑ. (επαρχία Φαρσάλων).

Οδός Φερών (οικόπεδο Ελευθ. Κουβάτα)

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται ΝΑ. της «Μαγούλας Μπακάλη», σε κεντρικό σημείο της αρχαίας πόλης των Φερών.

Πριν χορηγηθεί άδεια οικοδόμησης, πραγματοποιήθηκε περιορισμένη δοκιμαστική ανασκαφή, σε τομή διαστ. 2 × 2 μ., στο κέντρο του χώρου που επρόκειτο να καταλάβει η οικοδομή. Διαπιστώθηκε η ύπαρξη επάλληλων στρωμάτων διαφόρων εποχών (ελληνιστικής, κλασικής, πρωτογεωμετρικής, μέσης εποχής χαλκού) ως το βάθος των 2,30 μ. όπου εμφανίστηκε το φυσικό έδαφος.

Το παχύτερο και πλουσιότερο σε όστρακα στρώμα ήταν εκείνο της ελληνιστικής εποχής, μέσα στο οποίο αποκαλύφθηκε και το μόνο οικοδομικό λείψανο, μια γωνία κτίσματος από ακατέργαστους λίθους, σε βάθος 1,20 μ.

Το σημαντικότερο κινητό εύρημα ήταν κεφάλι πήλινου γυναικείου ειδωλίου (Πί ν. 136 β-γ).

Οικόπεδο Νικ. Κογκούλη (προς Β. της Υπέρειας Κρήνης)

Πριν δοθεί άδεια οικοδόμησης στο παραπάνω οικόπεδο πραγματοποιήθηκε δοκιμαστική ανασκαφή για τον έλεγχο των επιχώσεων, λόγω της άμεσης γειτνίασής του με την Υπέρεια Κρήνη. Ανασκάφτηκε μεγάλο μέρος του χώρου, που θα καταλάμβανε η οικοδομή, ως το βάθος του 1 μ. περίπου, στο οποίο θα έφτανε και η θεμελίωσή της.

Τα ευρήματα (όστρακα, κεραμίδια), απέδειξαν ότι οι επιχώσεις ανήκαν στην εποχή της τουρκοκρατίας, όπως και το τμήμα θεμελίωσης κτίσματος, που αποκαλύφθηκε σχεδόν επιφανειακά, σε βάθος 0,20 μ. και ήταν κατασκευασμένο από μι-

κρούς ακατέργαστους λίθους και ενδιάμεσα κομμάτια κεραμιδιών, ενώ ως συνδετικό υλικό είχε χρησιμοποιηθεί λάσπη από χώμα.

Οδός Ρήγα Φεραίου - Κεντρική Αγορά (οικόπεδο Γ. Μπομπότη)

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται μέσα στα όρια της αρχαίας πόλης των Φερών στην ανατολική πλευρά της.

Κατά τη διάρκεια εκσκαφής θεμελίων για ανέγερση οικοδομής αποκαλύφθηκαν, σε βάθος 2 μ. περίπου, και ανασκάφτηκαν αποσπασματικά λείψανα αρχαίων κτισμάτων, που ανήκαν σε δύο οικοδομικές φάσεις: της ελληνιστικής και της πρώιμης ρωμαϊκής εποχής.

Οι τοίχοι ήταν κατασκευασμένοι από ακατέργαστους ή μερικά κατεργασμένους λίθους και ενδιάμεσα τμήματα κεράμων, ενώ ως συνδετικό υλικό είχε χρησιμοποιηθεί λάσπη από χώμα. Σώθηκε επίσης μικρό μέρος δαπέδου από πατημένο χώμα. Αξιοσημείωτο ήταν το μεγάλο σωζόμενο ύψος 1,50 μ. ενός από τους τοίχους, πράγμα όχι πολύ συνηθισμένο στους αρχαιολογικούς χώρους των Φερών. Από τα πιο σημαντικά κινητά ευρήματα της ανασκαφής είναι η κεφαλή πήλινης γυναικείας προτομής.

Η φύση των ευρημάτων μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι τα οικοδομικά αυτά λείψανα ανήκαν σε ιδιωτικές οικίες, ενώ η θέση τους σ' αυτό το τόσο απομακρυσμένο από το κέντρο των αρχαίων Φερών σημείο, μας παρέχει πολύτιμες πληροφορίες για την έκταση της πόλης αυτή την εποχή.

Αυλαγάρια (οικόπεδο Παν. Τσιούρικα)

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται στη νότια πλευρά της αρχαίας πόλης των Φερών και το νότιο όριό του συμπίπτει με την εξωτερική παρειά τμήματος του νότιου τείχους, που σ' αυτό το σημείο σώζεται και είναι ορατό πάνω από την επιφάνεια του εδάφους.

Η άμεση γειτνίαση του οικοπέδου με το αρχαίο τείχος έδωσε την αφορμή για την πραγματοποίηση δοκιμαστικής ανασκαφής στο χώρο, όπου επρόκειτο να ανεγερθεί οικοδομή.

Σε απόσταση 6 μ. από το τείχος, αποκαλύφθηκε τμήμα ορθογώνιου κτίσματος νεότερης εποχής (πιθανόν τουρκοκρατίας), θεμελιωμένο πάνω στο φυσικό έδαφος και κατασκευασμένο από μικρούς ακατέργαστους λίθους και λάσπη από χώμα ως συνδετικό υλικό. Στις γωνίες του κτίσματος αυτού είχαν χρησιμοποιηθεί δόμοι του αρχαίου τείχους.

Διαπιστώθηκε ότι στο σημείο αυτό του τείχους η εσωτερική του πλευρά καθώς και το γέμισμα είναι εντελώς κατεστραμμένα, ενώ η εξωτερική του

πλευρά σώζεται αρκετά καλά, σε ύψος τουλάχιστον δύο δόμων. Διαπιστώθηκε επίσης ότι δεν υπάρχουν αρχαία οικοδομικά λείψανα πολύ κοντά στο τείχος.

Σπίτι του Ρήγα

Πρόκειται για πευκόφυτη περιφραγμένη δημοτική έκταση όπου σύμφωνα με την παράδοση βρισκόταν το σπίτι του Ρήγα Φεραίου. Στο χώρο αυτό, που βρίσκεται προς ΝΑ. της «Μαγούλας Μπακάλη», σε κεντρικό σημείο της αρχαίας πόλης των Φερών και πολύ κοντά στο οικόπεδο Ελευθ. Κουβάτα, πραγματοποιήθηκαν από το δήμο Βελεστίνου εργασίες διαμόρφωσης της εισόδου, στην ανατολική γωνία.

Κατά τη διάρκεια των εκσκαφών αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,20 μ. και ανασκάφτηκε εν μέρει γωνία κτιρίου ελληνιστικής εποχής, κατασκευασμένο από ακατέργαστους λίθους με ενδιάμεσα τμήματα κεράμων και λάσπη από χώμα ως συνδετικό υλικό.

Η παρουσία ελληνιστικού κτίσματος σ' αυτό το σημείο αποτελεί μοναδικό στοιχείο για την ανίχνευση του κατοικημένου χώρου και του πολεοδομικού ιστού της αρχαίας πόλης, δεδομένου ότι η περιοχή αυτή είναι εκτός σχεδίου πόλης και δεν οικοδομείται, ώστε να υπάρχει στο άμεσο μέλλον πιθανότητα κάποιας σωστικής ή δοκιμαστικής ανασκαφής για τη συλλογή περισσότερων στοιχείων.

Οδός Στρατάρχη Παπάγου (οικόπεδο Ισαάκ Συμεώ-νογλου)

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται έξω από τα όρια της αρχαίας πόλης των Φερών, στα ΝΑ. της, σε περιοχή που παρουσιάζει έντονη κατωφέρεια, από Ν. προς Β.

Κατά τη διάρκεια εκσκαφών θεμελίων για ανέγερση οικίας ήλθε στο φως, στην ανατολική παρειά του σκάμματος και σε βάθος 1,50-2 μ., τμήμα αγωγού νερού, με έντονη κλίση από ΝΑ.-ΒΔ. Η σωστική ανασκαφή, που ακολούθησε, αποκάλυψε τον αγωγό σε μήκος 12,20 μ. Πρόκειται για πρόχειρη μάλλον κατασκευή, χτισμένη από ακατέργαστους λίθους, που στηρίζονταν πάνω σε υποδομή από σχιστολιθικές πλάκες, η οποία είχε θεμελιωθεί στο φυσικό βράχο. Το εσωτερικό αυλάκι ροής, ορθογωνίας διατομής και πλ. 0,20 μ. έφερε επένδυση από ρόδινο υδραυλικό κονίαμα. Δεν εξακριβώθηκε αν ο αγωγός ήταν καλυμμένος ή ανοιχτός, επειδή το πάνω μέρος του ήταν κατεστραμμένο.

Ο αγωγός τοποθετείται στη ρωμαϊκή περίοδο, ενώ η παρουσία του σ' αυτό το χώρο αποτελεί ισχυρή ένδειξη ύπαρξης υδραγωγείου, παράλληλα με την ύπαρξη της Υπέρειας Κρήνης.

Πάροδος μεταξύ οδών Δημ. Μακρή και Βασ. Κωνσταντίνου (οικόπεδο Κωνστ. Διακόσια)

Η εκσκαφή θεμελίων για ανέγερση οικοδομής στο παραπάνω οικόπεδο αποκάλυψε, σε βάθος 2 μ., αποθέτη γεμάτο με αγγεία της τουρκοκρατίας, ολόκληρα και σπασμένα σε μεγάλα τμήματα, τα οποία συγκεντρώθηκαν και φυλάγονται στη μικρή αποθήκη της Εφορείας, στο Βελεστίνο.

Θέση Μπας-Μπαζέ (αγρός Θεοδ. Σαμαρά)

Ο παραπάνω αγρός βρίσκεται στη βορειοανατολική πλευρά της αρχαίας πόλης των Φερών, αμέσως ΒΑ. του λόφου Καστράκι και της οδού προς τον αρχαίο ναό του Θαυλίου Διός και το σύγχρονο οικισμό της Χλόης.

Το φθινόπωρο του 1981 κατά τη διάρκεια βαθιάς άρσης στον αγρό ήλθαν στο φως μεγάλοιγωνιολίθοι αρχαίων κτιρίων καθώς και ένας ημίεργος σπόνδυλος δωρικού κίονα από ασβεστόλιθο.

Το εύρημα αυτό έδωσε αφορμή για τη διενέργεια (το 1982) δοκιμαστικής ανασκαφής, περιορισμένης κλίμακας, η οποία αποκάλυψε σε βάθος 0,30-1,20 μ. τμήματα κτιρίων επαλλήλων οικοδομικών φάσεων, κατασκευασμένων κυρίως από ακατέργαστους ή μερικά κατεργασμένους λίθους, αλλά και από οικοδομικό υλικό (γωνιολίθους) παλιότερων κτισμάτων, ενώ ως συνδετικό υλικό είχε χρησιμοποιηθεί λάσπη από χώμα. Τα κτίρια αυτά μπορούν να χρονολογηθούν στην ελληνιστική και στη ρωμαϊκή εποχή με βάση τα κινητά ευρήματα.

Το σημαντικότερο κτίριο, που ανασκάφτηκε μόνο εν μέρει, είναι μια στοά με δωρική κιονοστοιχία, της οποίας οι κατώτεροι σπόνδυλοι των κίωνων σώζονται στη θέση τους (Σ χ έ δ. 1). Η στοά έχει κατεύθυνση Ν.-Β. Αποκαλύφθηκε το νότιο άκρο της, δηλαδή η νοτιοδυτική της γωνία, ολόκληρος ο νότιος τοίχος, μήκ. 4,80 και πλ. 1,60 μ. Πρόκειται για ισχυρότατη κατασκευή, που σώζεται σε ύψος 0,60 μ. περίπου και αποτελείται κατά μεγάλο μέρος από γωνιολίθους παλιότερων κτιρίων. Στη βόρεια πλευρά της στοάς, σε βάθος 1 μ. περίπου, αποκαλύφθηκε μέρος του στυλοβάτη της κιονοστοιχίας, πλ. 0,60 μ. στο νότιο άκρο του οποίου σωζόταν ένας σπόνδυλος δωρικού κίονα στη θέση του (Π ί ν. 137 α). Ο σπόνδυλος έχει μείνει ημίεργος· τελειωμένος κανονικά είναι μόνο ένας μικρός «οδηγός», ύψ. 0,10 μ., στην κάτω πλευρά του, που πατά πάνω στο στυλοβάτη, ενώ το υπόλοιπο τμήμα του είναι απλώς κυλινδρικά διαμορφωμένο και αδρά δουλεμένο με βελόνι. Έχει 20 ραβδώσεις και διάμετρο 0,45 μ. (το ημίεργο τμήμα έχει διάμετρο 0,50 μ.), ενώ το σωζόμενο ύψος του φθάνει τα 0,55 μ. Ένας ακόμη όμοιος σπόνδυλος φαίνεται επίσης στη θέση του, σε άλλο σημείο του στυλοβάτη (στην παρειά της το-

μής), ενώ ένας τρίτος έχει αποσπαστεί από το στυλοβάτη κατά τη βαθιά άρση (Π ί ν. 137 β). Τόσο οι σπόνδυλοι όσο και ο στυλοβάτης είναι από ασβεστολιθικό πέτρωμα.

Το συνολικό πλάτος της στοάς φθάνει τα 8,50 μ., ενώ το μήκος της είναι αδύνατον προς το παρόν να διαπιστωθεί.

Η χρήση της στοάς, όπως και των άλλων κτισμάτων δε στάθηκε δυνατό να προσδιοριστεί με ακρίβεια, λόγω της περιορισμένης έκτασης των τωμών. Ισχυρές ενδείξεις μας πείθουν ωστόσο ότι στο χώρο αυτό βρισκόταν η αγορά των Φερών, τουλάχιστον κατά την ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδο.

Οδός Άλκηστης (οικόπεδο Βασ. Μανούρα)

Στο παραπάνω οικόπεδο διενεργήθηκε δοκιμαστική ανασκαφή το 1981 (βλ. ΑΔ 36 (1981): Χρονικά, σ. 249). Κατά τη συνέχιση των οικοδομικών εργασιών πραγματοποιήθηκε συμπληρωματική διαμόρφωση των παρειών του οικοπέδου και εκσκαφή βόθρου, που έφεραν στο φως νέες αρχαιότητες. Συγκεκριμένα, αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα τοίχου ελληνιστικής εποχής συνεχόμενο με τα σύγχρονά του κτίσματα, που είχαν βρεθεί κατά την ανασκαφή του 1981, καθώς και ένας τάφος λακκοειδής, καλυμμένος με σχιστολιθικές πλάκες, που περιείχε το σκελετό ενός νεκρού σε συνεσταλμένη θέση, χωρίς κτερίσματα.

Τα νέα αυτά στοιχεία συμπληρώνουν και ενισχύουν τα συμπεράσματα της ανασκαφής του 1981.

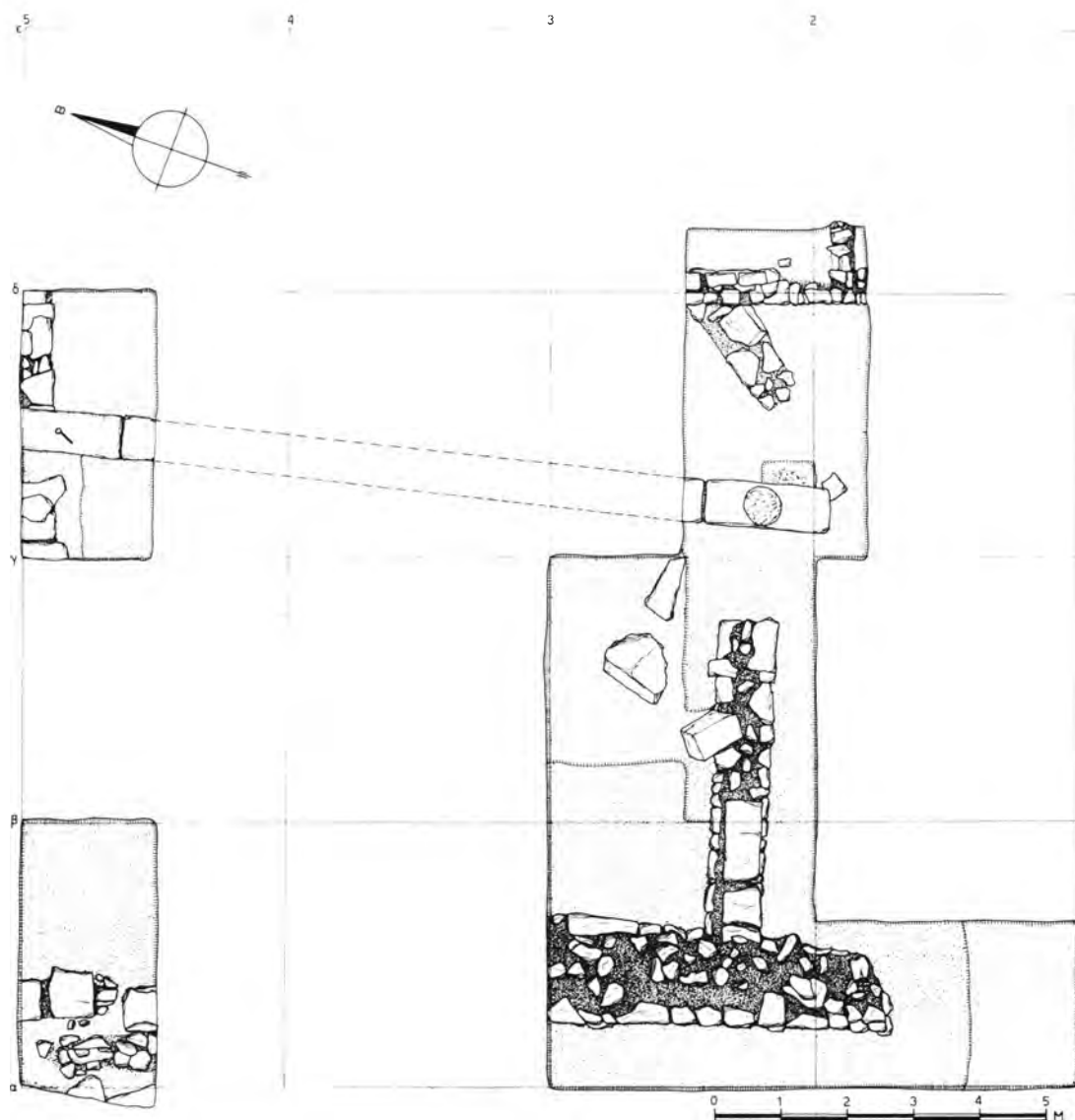
ΑΡΓΥΡΟΥΛΑ ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ**Τύ μ β ο ς Φ ε ρ ώ ν**

Το Νοέμβριο του 1982, πάνω σ' ένα χαμηλό λόφο στη θέση Θυμαράκια, 1 χλμ. βόρεια από τη σύγχρονη κωμόπολη του Βελεστίου, αποκαλύφθηκαν οκτώ μαρμάρيني κιβωτιόσχημοι τάφοι, ύστερα από μηχανική καλλιέργεια σε κτήμα του Τζικόπουλου.

Από παλιότερα ήταν γνωστό ότι στην περιοχή αυτή εκτείνεται το βόρειο νεκροταφείο των αρχαίων Φερών, και κατά καιρούς στο χώρο αυτό έχουν βρεθεί τμήματα από επιτύμβιες στήλες.

Οι οκτώ τάφοι, που αποκάλυψε το μηχάνημα, είχαν τοποθετηθεί στην ανατολική πλευρά του λόφου σε λάκκους, που λαξεύτηκαν στο φυσικό πρόβλημα. Όλοι οι τάφοι βρίσκονται στο ίδιο βάθος από την επιφάνεια δηλαδή 1,50 μ.

Οι τάφοι αποτελούνται από έντε μαρμάρινες πλάκες πάχ. 0,10-0,12 μ., που εφαρμόζουν τέλεια μεταξύ τους σχηματίζοντας ορθογώνιο διαστάσεων κατά μέσο όρο 2 × 0,50 × 0,70 μ. και καλύπτονται με κάλυμμα που αποτελείται από μία ή και περισσότερες πλάκες.

Σχέδ. 1. Θέση «Μπας-Μπαξέ». Οικόπεδο Ιω. Σαμαρά. Κάτοψη της ανασκαφής.

Οι τάφοι 2,5 και 6 έχουν διακόσμηση στις εσωτερικές πλευρές με εγχάρακτη αναπαράσταση ιωνικών κιόνων. Τα κιονόκρανα των κιόνων τονίζονται με κόκκινο χρώμα, εκτός από τα κιονόκρανα του τάφου 5, που τονίζονται με κόκκινο και βαθύ μπλε χρώμα. Σε κάθε μακριά πλευρά έχουμε τρεις εγχάρακτους ιωνικούς κίονες και από ένα σε κάθε στενή πλευρά. Μία εγχάρακτη γραμμή, που τονίζεται με μαύρο εξίτηλο χρώμα, περιτρέχει σε σχήμα Π την πλάκα της κάθε πλευράς και πλαισιώνει τους εγχάρακτους κίονες (Πίνακ. 138 β).

Ο τάφος 3 έχει διακόσμηση με εγχάρακτη αναπαράσταση κιόνων χωρίς όμως να έχουν χαραχθεί τα κιονόκρανα. Στον ίδιο τάφο δε σώθηκε κανένα ίχνος χρώματος.

Ο τύπος αυτός των μαρμαρίνων κιβωτιόσχημων τάφων με εγχάρακτη αναπαράσταση ιωνικών κιόνων στις εσωτερικές πλευρές είναι γνωστός στην περιοχή της Μαγνησίας. Παλιότερα είχαν βρεθεί παρόμοιοι τάφοι στην Αγριά, στη Γορίτσα, στις Γλαφυρές και στις Φερές. Οι τάφοι 1,4 και 7 έχουν απλή διακόσμηση, που αποτελείται μόνο από την

εγχάρακτη γραμμή, που τονίζεται με το μαύρο εξίτηλο χρώμα και περιτρέχει σε σχήμα Π την εσωτερική επιφάνεια κάθε πλάκας δημιουργώντας έτσι ένα απλό πλαίσιο. Στον τάφο 8 η εγχάρακτη αυτή γραμμή επαναλαμβάνεται δύο φορές ώστε να σχηματίζεται ένα διπλό πλαίσιο.

Τάφος 1. Περιείχε το σκελετό ενός νεκρού. Κοινά στα πόδια του βρέθηκαν: μία δίωτη μελαμβαφής κύλικα χωρίς πόδι, ένας δίωτος σκύφος (bolsal) μελαμβαφής και δύο μικρά άωτα μελαμβαφή πινάκια.

Τάφος 2. Περιείχε το διαβρωμένο σκελετό ενός νεκρού. Μέσα στον τάφο βρέθηκαν δύο μικρά άωτα σκυφίδια, δύο μυροδοχεία και δύο μικρά διαβρωμένα αλάβαστρα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν οι δύο χρυσές δανάκες που βρέθηκαν στον τάφο. Οι δανάκες εφαρμόζουν μεταξύ τους και η μία φέρει έκτυπη παράσταση προσώπου γυναίκας σε 3/4, ενώ η άλλη απεικονίζει κεφάλι γυναίκας σε κατατομή. Ίσως πρόκειται για τη νύμφη Λάρισα που απεικονίζεται σε νομίσματα της Λάρισας.

Τάφος 3. Περιείχε τους σκελετούς τεσσάρων τουλάχιστον νεκρών. Γύρω από ένα κρανίο βρέθηκαν τριλόγχα χρυσά φύλλα από στεφάνι. Στα πόδια των νεκρών βρέθηκαν δεκαέξι μυροδοχεία, δύο άωτα σκυφίδια και έξι μικροί χάλκινοι κρίκοι.

Τάφος 4. Καταστράφηκε από το σκαπτικό μηχανήμα. Από τα χώματα μαζέψαμε δύο μυροδοχεία και ένα λύχνο.

Τάφος 5. Περιείχε τους σκελετούς δύο νεκρών. Ιδιαίτερα αξιόλογα είναι τα χρυσά κτερίσματα του τάφου. Πρόκειται για έντεκα ρομβοειδή εξαρτήματα, έξι από τα οποία φέρουν έκτυπη κεφαλή σειληνού, σε έκθετη ταινία για σωληνωτά, στοιχεία και αμφικωνικές χάνδρες που βρέθηκαν διασκορπισμένα σ' όλο το εσωτερικό του τάφου, καθώς και υπολείμματα χρυσής κλωστής. Υποθέσαμε ότι όλα αυτά συνανήκουν και έτσι συνθέσαμε το περιδέραιο. Στον ίδιο τάφο βρέθηκαν και τρεις χρυσές δανάκες με παρόμοια παράσταση με τις δανάκες του τάφου 2. Εκτός από τα χρυσά στον τάφο 5 βρέθηκαν και πέντε άωτα σκυφίδια, δύο μικρά αποσπασμένα αλάβαστρα, ένα μυροδοχείο, ένα θήλαστρο και μία ερυθροβαφής οινόχη (Πί ν. 138 α).

Τάφος 6. Περιείχε το διαβρωμένο σκελετό ενός νεκρού. Ακτέριστος.

Τάφος 7. Ήταν άδειος.

Τάφος 8. Περιείχε το σκελετό ενός μεγαλόσωμου νεκρού που συμπίεστηκε για να χωρέσει στον τάφο. Ακτέριστος.

Οι τάφοι 2, 3, 4 και 5 πρέπει να χρονολογηθούν στα μέσα ελγινιστικά χρόνια. Ο τάφος 1 είναι παλιότερος και από τα κτερίσματα πρέπει να χρονολογηθεί στο α' μισό του 4ου αι. π.Χ. Οι τάφοι 6, 7 και 8 δεν μπορούν εύκολα να χρονολογηθούν, γιατί

είναι ακτέριστοι. Από την αρχιτεκτονική τους όμως μορφή θα πρέπει να χρονολογηθούν στα ίδια περίπου χρόνια με την πρώτη ομάδα των τάφων.

Τελειώνοντας τον καθαρισμό των οκτώ τάφων που αποκάλυψε το σκαπτικό μηχανήμα, πιστεύουμε ότι η ανασκαφή στο λόφο δε θα πρέπει να σταματήσει εδώ. Πρέπει να μεταφερθούν τα φερτά χώματα από το λόφο και να ερευνηθεί ο χώρος για να αποκαλυφθούν και άλλοι τάφοι που τυχόν υπάρχουν στον τύμβο. Πιστεύουμε να συνεχίσουμε την επόμενη χρονιά.

ΒΑΣ. ΑΔΡΥΜΗ-ΣΙΣΜΑΝΗ

Μείζων περιοχή Βόλου

Συνεχίστηκε η αποκάλυψη τάφων κατά τη διάρκεια της εκτέλεσης των εργασιών για το αποχετευτικό δίκτυο της μείζονος περιοχής του Βόλου. Αποκαλύφθηκαν συνολικά 52 τάφοι, που χρονικά καλύπτουν τη μυκηναϊκή ως την παλαιοχριστιανική περίοδο. Ο χώρος όπου αποκαλύφθηκαν οι τάφοι βρίσκεται Β.-ΒΔ. του αρχαιολογικού χώρου στη θέση Παλιά, στον οποίο τοποθετείται η Ιωλκός¹.

Οι περισσότεροι τάφοι, 34, βρέθηκαν στην οδό Ιερολοχιτών, παράλληλα προς τη σιδηροδρομική γραμμή Βόλου-Λάρισας. Σχεδόν όλοι οι τάφοι ήταν κατεστραμμένοι από τα εκσκαπτικά μηχανήματα.

Από τους 52 τάφους, οι μισοί -26- ήταν κεραμοσκεπείς καλυβίτες, οι 14 κτιστοί και οι 12 κιβωτιόσχημοι. Οι κεραμοσκεπείς είχαν γενικά προσανατολισμό από Α. προς Δ. περιείχαν το σκελετό ενός νεκρού σε ύπτια θέση, με το κρανίο προς Δ. Από τους κτιστούς, ορισμένοι ήταν χτισμένοι με πέτρες και λάσπη (Τ. 118, Τ. 119, Τ. 167) ή κουρασάνι (Τ. 168) για συνδετική ύλη, άλλοι μόνο με πέτρες (ξερολιθιά) (Τ. 122, Τ. 131, Τ. 160) και ένας με τούβλα και κουρασάνι (Τ. 171). Οι τάφοι αυτοί ήταν καλυμμένοι με μία ή περισσότερες πλάκες, συνήθως από σχιστόλιθο. Αρκετοί τάφοι είχαν περισσότερους από έναν ενταφιασμούς νεκρών (Τ. 118, 119, 127 κ.α.). Οι μισοί από τους κτιστούς είχαν προσανατολισμό από Α. προς Δ. και οι άλλοι από Β. προς Ν. ή από ΒΔ. προς ΝΑ. Ενδεικτικά αναφέρουμε τον Τ. 131 που βρέθηκε στην οδό Ραιδεστού 23, στο δήμο Νέας Ιωνίας. Ήταν κτιστός από ασβεστολιθικές πέτρες και κροκάλες σε επτά στρώσεις χωρίς συνδετική ύλη. Δύο καλυπτήριες πλάκες — η μία μεγαλύτερη — κάλυπταν τον τάφο. Είχε προσανατολισμό από Β. προς Ν. Περιείχε τον ενταφιασμό ενός νεκρού, τα οστά του οποίου είχαν διαλυθεί.

1. ΠΑΕ 1956, σ. 119 κ.ε.

Υπολείμματα του κρανίου βρέθηκαν στη βόρεια στενή πλευρά. Μέσα στην επίχωση του τάφου, που ήταν από άμμο και χαλίκι, αποκαλύφθηκαν δέκα αγγεία, δύο χάλκινα δαχτυλίδια, μία πόρπη χάλκινη, τρία χάλκινα βραχιόλια, μία χάλκινη περόνη, ένας χρυσός σφηκωτήρας, ένα σιδερένιο ημικυκλικό αντικείμενο και τέσσερις χάντρες άσπρες από υαλόμαζα. Ακόμη στη νότια, κατεστραμμένη από το μηχανήμα πλευρά, βρέθηκαν πέντε αγγεία, πεσμένα έξω από τον τάφο. Από τα αγγεία και τα άλλα ευρήματα ο τάφος χρονολογείται στην πρωτογεωμετρική περίοδο.

Οι κιβωτιόσχημοι ήταν κατασκευασμένοι ή από σχιστολιθικές πλάκες — χρώματος πρασινωπού ή γκριζοπράσινου — ή από μαρμαρόπλακες δουλεμένες με το βελόνι (Τ. 135). Σε ορισμένους τάφους (Τ. 120, Τ. 121) σχιστόπλακες υπήρχαν και στο δάπεδο. Από τους κιβωτιόσχημους αναφέρουμε τους τάφους 166 και 169. Ο τάφος 166 αποκαλύφθηκε στο σκάμμα της οδού Μυριοφύτου 17, όπου η Πνευματική Εστία του δήμου Νέας Ιωνίας². Είχε προσανατολισμό από Α. προς Δ. Υπήρχαν σχιστόπλακες στις τέσσερις πλευρές και στην κάλυψη του τάφου. Περιείχε δυο ταφές, από τις οποίες η μία φαίνεται πως ήταν παραμερισμένη. Τα οστά ήταν πολύ φθαρμένα. Το κρανίο της μεταγενέστερης ταφής βρισκόταν στη βορειανατολική γωνιά. Στη βορειοδυτική γωνιά του τάφου βρέθηκε γραπτός πιθαμοφόρισκος που χρονολογεί τον τάφο στη μυκηναϊκή εποχή.

Ο Τ. 169 αποκαλύφθηκε στην οδό Αρ. Ζάχου, παρόχθια οδό του σημερινού Κραυσίδωνα³, στην πλευρά του δήμου Βόλου. Το νοτιοδυτικό τμήμα του καταστράφηκε από το εκσκαπτικό μηχανήμα. Είχε προσανατολισμό από ΒΑ. προς ΝΔ. Είχε σχιστόπλακες στις πλευρές και την κάλυψη. Το δάπεδο του τάφου ήταν από άμμο και χαλίκι. Περιείχε τον ενταφιασμό ενός ενήλικου, με το κρανίο στη βορειανατολική πλευρά και ενός μικρού παιδιού, ο σκελετός του οποίου ήταν στη βόρεια γωνιά, ανάμεσα στο κρανίο και τον ώμο του ενήλικα. Έξω από τον τάφο, στο σημείο που καταστράφηκε, βρέθηκαν πέντε αγγεία. Μέσα στην αμώδη επίχωση του τάφου βρέθηκαν 19 αγγεία (θήλαστρα, κύπελλα, σκύφοι, οinoχόες, μικρές υδρίες), που χρονολογούν τον τάφο στην πρωτογεωμετρική περίοδο.

Το σύνολο των τάφων που ανασκάψαμε φέτος μαζί με αυτούς που αποκαλύφθηκαν το 1981⁴ μας

δίνουν σημαντικά στοιχεία για τη θέση και την έκταση του νεκροταφείου της πόλης.

Συμμετοχή στις ανασκαφές αυτές είχαν και οι συνάδελφοι Αργ. Ιντζεσίλογλου, Ζ. Μαλακασιώτη, Βασ. Σισμάνη.

ΛΕΩΝΙΔΑΣ Π. ΧΑΤΖΗΑΓΓΕΛΑΚΗΣ

Π α γ α σ έ ς - Δ η μ η τ ρ ι ά δ α

Οδός Παλατίου (οικόπεδο Λεων. Καραβίδα)

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται στην περιοχή Αιβαλιώτικα μέσα στα όρια του τείχους της αρχαίας Δημητριάδας και συγκεκριμένα στη βορειοδυτική πλευρά της, προς Α. της ακρόπολης.

Κατά τη διάρκεια εκσκαφής θεμελίων για ανέγερση οικοδομής ήλθαν στο φως και ανασκάφθηκαν τάφοι κλασικής εποχής, παλιότεροι δηλαδή από την ίδρυση της Δημητριάδας, που ανήκαν προφανώς στο βόρειο νεκροταφείο των αρχαίων Παγασών. Συγκεκριμένα επρόκειτο για τρεις λίθινες σαρκοφάγους, η μια από λευκό κογγυλιάτη λίθο και οι άλλες δύο από λευκό ασβεστόλιθο, που έφεραν καλυπτήριες πλάκες από το ίδιο υλικό. Η κάθε μία είχε διαφορετικό προσανατολισμό και βρισκόταν σε διαφορετικό βάθος (0,50-1,40 μ. από την επιφάνεια του εδάφους). Και οι τρεις περιείχαν από ένα σκελετό νεκρού, ενταφιασμένο σε ύπτια θέση, και λίγα κτερίσματα (κυρίως μικρές μελανόμορφες ληκύθους και μικρά υπόλευκα αλάβαστρα όλα σπασμένα σε πολλά κομμάτια (Πί ν. 139 α). Ανάμεσα στους τάφους σ' όλο το χώρο που ανασκάφτηκε, υπήρχαν αρκετοί μικροί λάκκοι-αποθέτες, γεμάτοι με όστρακα αγγείων κλασικής εποχής και άλλα μικροαντικείμενα (όπως το γυάλινο αλάβαστρο του Πί ν. 139 γ).

Σε ψηλότερο επίπεδο από εκείνο των κλασικών τάφων, σε βάθος 0,40 μ., αποκαλύφθηκε επίσης τμήμα κτίσματος ελληνιστικής εποχής (υπόλειμμα λιθοκτιστού τοίχου και τμήμα δαπέδου από στρώση μικρών λίθων). Το κτίσμα αυτό δεν είχε καμία σχέση με τους τάφους και ανήκε προφανώς στον οικιστικό χώρο της Δημητριάδας, ο οποίος καταλάμβανε και την περιοχή, όπου εκτενόταν άλλοτε το βόρειο νεκροταφείο των Παγασών.

Θέση Μπουρμπουλήθρα (Έργο Ο.Σ.Ε.)

Κατά τη διάρκεια διαμόρφωσης του χώρου από συνεργεία του Ο.Σ.Ε. για την εγκατάσταση σιδηροδρομικών γραμμών στην παραπάνω περιοχή και συγκεκριμένα στους βόρειους πρόποδες του υψώματος, όπου σώζεται το βορειοδυτικό τμήμα του τείχους της αρχαίας Δημητριάδας, ήλθε στο φως μικρό μέρος του βόρειου νεκροταφείου της πόλης, ήδη πολύ κατεστραμμένου τόσο από το πρόσφατο

2. Στη θέση που χτίστηκε το κτίριο της Πνευματικής Εστίας (Τουριστικό Περίπτερο ονομάστηκε πρώτα) αποκαλύφθηκαν τάφοι μυκηναϊκοί το 1969, βλ. ΑΑΑ ΙΙΙ (1970), σ. 198 κ.ε.

3. Για την ταύτιση του Κραυσίδωνα, βλ. Ν. Παπαχατζής, Θεσσαλικά, Β' (1959), 1.

4. ΑΔ 36 (1981): Χρονικά, σ. 252.

έργο του Ο.Σ.Ε., όσο και από παλιότερες εξορύξεις λατομείων της περιοχής.

Αρχικά αποκαλύφθηκαν βυζαντινοί τάφοι, που αποτέλεσαν αντικείμενο έρευνας της 7ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων. Λίγο δυτικότερα βρέθηκαν μερικοί τάφοι ελληνιστικής εποχής, που ανασκάφτηκαν από τη ΙΓ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. Επρόκειτο για τέσσερις συνολικά τάφους, κεραμοσκεπείς, μισοκατεστραμμένους από τις εκσκαφές. Οι τρεις από αυτούς είχαν προσανατολισμό Β.-Ν., ενώ ο τέταρτος Α.-Δ., και βρίσκονταν σε βάθος 1,30 - 2 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Ο κάθε τάφος περιείχε από ένα σκελετό σε ύπτια θέση και ελάχιστα κτερίσματα.

Χαρακτηριστική ήταν κι εδώ όπως και στο οικόπεδο Α. Καραβίδα η ύπαρξη, ανάμεσα στους τάφους, ενός μικρού λάκκου-αποθήκη, διαμ. 0,50 και βάθ. 0,50 μ. περίπου, που περιείχε έξι αγγεία (Πί ν. 139 β), (δύο πινάκια, ένα ληκύθιο, ένα λυχνάρι, μία λάγνη, ένα μεγαρικό σκύφο με ανάγλυφα διακοσμητικά μοτίβα) (Πί ν. 139 δ) καθώς και οστά, σιδερένια καρφιά, χάλκινα ελάσματα και μικρούς λίθους.

Η έρευνα στο χώρο αυτό έδωσε πολύτιμα στοιχεία για την έκταση και τη χρονική διάρκεια χρήσης του βόρειου νεκροταφείου της Δημητριάδας.

Οδός Βόλου-Αλμυρού (οικόπεδο Γιάννη Παρίση)

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται μέσα στα όρια της αρχαίας Δημητριάδας, στη βόρεια πλευρά της. Οι εκσκαφές που πραγματοποιήθηκαν από τον ιδιοκτήτη για τη διαμόρφωση κεκλιμένου επιπέδου (ράμπας) έφεραν στο φως επάλληλα αρχαία στρώματα και κτίσματα διαφόρων οικοδομικών φάσεων. Οι επιχώσεις ήταν ελαφρά διαταραγμένες και η διαθέσιμη για ανασκαφή έκταση πολύ περιορισμένη, με αποτέλεσμα η έρευνα να λάβει περισσότερο δοκιμαστικό χαρακτήρα για τον έλεγχο της στρωματογραφίας σ' αυτό το σημείο της αρχαίας πόλης.

Παρά τη μερική διαταραχή διαπιστώθηκε η ύπαρξη στρωμάτων με χαρακτηριστικά όστρακα και άλλα ευρήματα αντιπροσωπευτικά όλων των εποχών, από τη νεότερη νεολιθική ως την υστερορωμαϊκή περίοδο, που πιστοποιούν τη συνεχή κατοίκηση του χώρου. Ο φυσικός βράχος βρισκόταν σε βάθος 1,70 μ. από τη σύγχρονη επιφάνεια του εδάφους.

Από τα πιο σημαντικά αρχιτεκτονικά λείψανα ήταν εκείνα του κλασικού στρώματος (τμήμα ισχυρού τοίχου από ακατέργαστους λίθους) το οποίο έδωσε επίσης αξιόλογα μικροαντικείμενα.

Σε πολύ καλή κατάσταση σώζονταν τα ερείπια κτιρίου της τελευταίας οικοδομικής φάσης, της υστε-

ρορωμαϊκής (Πί ν. 140 α). Αποκαλύφθηκαν δύο δωμάτια τετράγωνα, πλευράς 3,40 μ., με ισχυρούς τοίχους, πλ. 0,75 και σωζ. ύψ. 0,60 μ. περίπου, κατασκευασμένους από μικρούς λίθους και λάσπη ως συνδετικό υλικό. Πάνω στο δάπεδο των δωματίων, από πατημένο χώμα, αλλά και στην επίχωση βρέθηκαν πολλά χάλκινα νομίσματα του 4ου αι. μ.Χ.

Λίγο μεταγενέστερα και οπωσδήποτε μετά την καταστροφή του κτιρίου του 4ου αι. μ.Χ., πρέπει να χρονολογηθούν ένας παιδικός κεραμοσκεπής τάφος και ένα πηγάδι με πήλινα τοιχώματα κατασκευασμένα στο εσωτερικό ενός από τα δωμάτια.

Τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν με την περιορισμένη αυτή έρευνα διαφωτίζουν το πρόβλημα της προηγούμενης κατοίκησης του χώρου, που αργότερα θα καταλάμβανε η ελληνιστική Δημητριάδα.

Στην ανασκαφή συνεργάστηκαν οι Επιμελητές Αρχαιοτήτων Ανθή Ευσταθίου και Χαρ. Ιντζεσίλογλου.

ΑΡΓΥΡΟΥΛΑ ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ

Α λ υ κ έ ς

Οικόπεδο Γεωργ. Μεγαγιάννη

Τμήμα αρχαίου νεκροταφείου αποκαλύφθηκε στο παραπάνω οικόπεδο. Το νεκροταφείο ανήκει στην αρχαία Δημητριάδα και η ύπαρξή του σ' αυτή την περιοχή ήταν γνωστή από τις ανασκαφές του Α.Σ. Αρβανιτόπουλου (Γραπταί στηλα Δημητριάδος-Παγασών, Αθήνα 1928, σ. 56-62). Αποκαλύφθηκαν συνολικά 30 τάφοι διαφόρων τύπων που χρονολογούνται από τα ελληνιστικά ως τα παλαιοχριστιανικά χρόνια.

Τάφος 1. Παλαιοχριστιανικός, κτιστός με πλίνθους και λευκό κουρασάνι. Διαστ. 2, 50 × 1 μ. Περιείχε δύο σκελετούς, μία κανονική ταφή και μία ανακομιδή. Δεν περιείχε κτερίσματα.

Τάφος 2. Ρωμαϊκός, κτιστός, επιχρισμένος εσωτερικά με κόκκινο κουρασάνι. Διαστ. 2,05 × 0,52 μ. Είχε δύο οστεοθήκες, μία δεξιά και μία αριστερά. Περιείχε μία κανονική ταφή και μία ανακομιδή. Η νότια οστεοθήκη περιείχε μικρά οστά. Βρέθηκαν δύο γυάλινα αγγεία, τρία πήλινα και δύο λυχνάρια (Πί ν. 140 β, 141 α-β).

Τάφος 3. Λακκοειδής. Διαστ. 2,20 × 1,20 μ. Περιείχε ένα σκελετό και ένα μικρό φύλλο χρυσού, τρία αγγεία, ένα λυχνάρι (Πί ν. 141 γ) και μία μολύβδινη πυξίδα.

Τάφος 4. Κεραμοσκεπής. Διαστ. 1,63 × 0,60 μ. Περιείχε ένα σκελετό και ένα χάλκινο ενώτιο.

Τάφος 5. Κεραμοσκεπής. Διαστ. 1,15 × 0,55 μ. Σκελετός δε βρέθηκε. Περιείχε έντεκα πήλινα αγγεία, ένα λυχνάρι (Πί ν. 141 δ), δύο μολύβδινες πυξίδες, και δύο χρυσά κοσμήματα (ένα δαχτυλίδι και μία πόρπη) (Πί ν. 142 α).

Τάφος 6. Εγχυτρισμός σε αγγείο σχήματος καλάθου. Διαστ. $0,60 \times 0,26$ μ. Περιείχε δύο ταφές παιδιών καθώς και ένα λυχνάρι και ένα σκύφο.

Τάφος 7. Κεραμοσκεπής. Διαστ. $1 \times 0,45$ μ., ακτέριστος, κατεστραμμένος.

Τάφος 8. Λακκοειδής. Διαστ. $2,20 \times 0,50-0,60$ μ. Περιείχε ένα σκελετό στα πέλματα του οποίου βρέθηκαν σιδερένιες πρόκες υποδημάτων και ένας αμφορέας.

Τάφος 9. Κεραμοσκεπής κατεστραμμένος εν μέρει. Διαστ. $2,20 \times 0,50$ μ. Περιείχε μία ταφή, ένα ληκύθιο, ένα λυχνάρι και σπασμένα αγγεία.

Τάφος 10. Λακκοειδής. Διαστ. $1,90 \times 0,60$ μ. Δε βρέθηκε σκελετός ούτε κτερίσματα.

Τάφος 11. Κεραμοσκεπής. Διαστ. $2 \times 0,50$ μ. Δε βρέθηκε σκελετός παρά μόνο κτερίσματα, ένας σκύφος και ένα σφονδύλι.

Τάφος 12. Κεραμοσκεπής. Διαστ. $2 \times 0,50$ μ. Περιείχε μια ταφή ακτέριστη.

Τάφος 13. Λακκοειδής κτιστός στη μια μακριά πλευρά και χωρισμένος στα δύο με πέτρες. Διαστ. $2,10 \times 60$ μ. Στο ανατολικό τμήμα υπήρχε κανονική ταφή και στο δυτικό ανακομιδή. Στο δυτικό τμήμα βρέθηκαν δύο γυάλινα αγγεία.

Τάφος 14. Κεραμοσκεπής. Διαστ. $2 \times 0,50$. Περιείχε δύο ταφές, μία σε κανονική θέση και μία ανακομιδή.

Τάφος 15. Ανακομιδή δύο ταφών σε πρόχειρη αψιδωτή κατασκευή.

Τάφος 16. Κιβωτιόσχημος. Διαστ. $2,25 \times 0,80$ μ. Περιείχε τέσσερις ταφές και εννέα αγγεία πήλινα και γυάλινα.

Τάφος 17. Λακκοειδής κτιστός στη δυτική πλευρά. Διαστ. $2 \times 0,50$ μ. Περιείχε μία ταφή και ένα σκύφο.

Τάφος 18. Λακκοειδής, πρόχειρα οριοθετημένος με πέτρες που δεν είναι χτισμένες. Περιείχε μία ταφή, μία τριποδική πυξίδα με ανάγλυφα πόδια που έχουν μορφή σειρήνων και έναν αμφορέα.

Τάφος 19. Μαρμάρινη. Οστεοδόχος κάλπη. Περιείχε καμένα οστά, ένα ληκύθιο, έξι πήλινες ασπιδίσκες με ανάγλυφο μακεδονικό αστέρι στην κυρτή πλευρά και μία μεγαλύτερη με στρογγυλά ανάγλυφα εξάρματα (Πί ν. 142 γ). Έξω από την κάλπη υπήρχαν μια σταμνοειδής πυξίδα και δύο ληκύθια.

Τάφος 20. Πρόχειρη ταφή, το πιθανότερο ανακομιδή.

Τάφος 21. Κάλαθος ερυθροβαφής. Περιείχε μόνο τέφρα.

Τάφος 22. Οξυπύθμενος αμφορέας. Περιείχε τέφρα.

Τάφος 23. Λαξευτός λακκοειδής. Διαστ. 2×1 μ. Περιείχε μία ταφή, ένα χάλκινο κάτοπτρο, δώδεκα χάλκινους κρίκους, μία μολύβδινη πυξίδα (Πί ν. 142 δ) και τέσσερα αγγεία.

Τάφος 24. Εγχυτρισμός.

Τάφος 25. Εγχυτρισμός σε χυτροειδές αγγείο με οριζόντια λαβή.

Τάφος 26. Λακκοειδής. Διαστ. $2 \times 0,50$ μ. Περιείχε ένα σκελετό και ένα ρωμαϊκό αμφορέα.

Τάφος 27. Ρωμαϊκός αμφορέας. Περιείχε τέφρα.

Τάφος 28. Κιβωτιόσχημος κτιστός. Διαστ. $1,80 \times 1,05$ μ. Περιείχε μία ταφή και δύο ανακομιδές, καθώς και δύο οينوχόες υστερορωμαϊκές, ένα νόμισμα, ένα λυχνάρι (Πί ν. 142 β), μία φιάλη ερυθροβαφή, τρία γυάλινα αγγεία σπασμένα και σιδερένιες πρόκες.

Τάφος 29. Λακκοειδής. Διαστ. $2,15 \times 0,60$ μ. Περιείχε ένα σκελετό, ένα λυχνάρι, ένα δακρυδόχο, μία οστέινη χάνδρα και μία σπασμένη χάλκινη επίχρυση πόρπη.

Τάφος 30. Κιβωτιόσχημος. Διαστ. $1,80 \times 0,60$ μ. Περιείχε τρεις σκελετούς.

Αρχαία Δημητριάδα

Αγρός Ελευθ. Πολυζώη

Ο παραπάνω αγρός περιλαμβάνει τον 5ο πύργο του τείχους της αρχαίας Δημητριάδας, όπου αποκαλύφθηκαν γραπτές στήλες και έκταση στα ΝΑ. του πύργου. Στο οικόπεδο αυτό έχει γίνει ανασκαφή από τον Απ. Αρβανιτόπουλο σε τρία σημεία (μαζί με τον πύργο) από τα οποία τα δύο δεν είναι δυνατό να προσδιοριστούν ακριβώς, αλλά μόνο από τις φωτογραφίες που δημοσιεύονται στο έργο του Γραπταί Στήλαι Δημητριάδος-Παγασών, Αθήνα 1928, σ. 42-48 εικ. 46 και 47. Η ανασκαφή περιορίστηκε μόνο στο χώρο όπου θα γινόταν η νέα οικοδομή. Συνολικά αποκαλύφθηκαν 23 τάφοι διαφόρων τύπων ελληνιστικής και ρωμαϊκής εποχής.

Τάφος 1. Πρόκειται για ταφικό αγγείο (αμφορέα) γεμάτο με μικρά τριμμένα οστά.

Τάφος 2. Ταφικό αγγείο γεμάτο οστά (Πί ν. 143 α).

Τάφος 3. Οξυπύθμενος αμφορέας σπασμένος στο πάνω τμήμα. Περιείχε το σκελετό μικρού παιδιού σε ύπτια θέση με το κεφάλι στα ανατολικά (δηλαδή προς το άνοιγμα του αμφορέα).

Τάφος 4. Κτιστός κιβωτιόσχημος με κατεύθυνση Α.-Δ.

Τάφος 5. Πρόκειται για έναν ακανόνιστου σχήματος λιθοσωρό με διάσπαρτα τα οστά ανάμεσα στις πέτρες. Βρέθηκε ένα λυχνάρι και δύο λαιμοί από γυάλινα αγγεία.

Τάφος 6. Κτιστός κιβωτιόσχημος με φορά Α.-Δ. Περιείχε ένα σκελετό σε ύπτια θέση με το κεφάλι στα ΒΔ. και ακόμη τέσσερα κρανία στα πόδια του νεκρού. Ανάμεσα στα κρανία βρέθηκε ένα λυχνάρι και ένα δακρυδόχο έξω από τον τάφο.

Τάφος 7. Κάτω από τον τάφο 5 βρέθηκαν οι κα-

λυπτήριες του τάφου 7. Ο τάφος είναι κτιστός κιβωτιόσχημος και περιείχε τέσσερις σκελετούς σε άτακτη θέση, ένα αγγείο, ένα νόμισμα και μία οστέινη περόνη σπασμένη. Κατεύθυνση Α.-Δ.

Τάφος 8. Κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος επιχρισμένος εσωτερικά με λευκό κονίαμα. Κατεύθυνση Α.-Δ. Περιείχε πολλές ταφές ανακατεμένες και μία τριφυλλόσχημη ραβδωτή οينوχόη, ένα λυχνάρι, και ένα άωτο ραβδωτό κύπελλο.

Τάφος 9. Ταφικό αγγείο γεμάτο οστά.

Τάφος 10. Ταφικό αγγείο (χύτρα) γεμάτο οστά.

Τάφος 11. Κτιστός κιβωτιόσχημος με κατεύθυνση Α.-Δ. Ο σκελετός διαλυμένος συνοδευόταν από ένα αγγείο και ένα λυχνάρι.

Τάφος 12. Κτιστός κιβωτιόσχημος επιχρισμένος με λευκό κουρασάνι. Κατεύθυνση Α.-Δ.

Περιείχε πολλές ταφές σε ακανόνιστη διάταξη, δύο λυχνάρια, μία ερυθροβαφή φιάλη και ένα νόμισμα Αντωνίνου Πίου, 138-161 μ.Χ.

Τάφος 13. Κεραμοσκεπής με κατεύθυνση Α.-Δ. Το κρανίο στην ανατολική πλευρά, ο σκελετός σε ύπτια θέση. Τα κτερίσματα ήταν ένα ληκύθιο ένα λυχνάρι και ένας κάνθαρος έξω από τον τάφο.

Τάφος 14. Κτιστός με κατεύθυνση Α.-Δ. Σώθηκε μόνο η βόρεια, η δυτική και η μισή νότια πλευρά. Δε σώζονταν οι καλυπτήριες και δε βρέθηκε σκελετός. Ίσως ανασκαμμένος από τον Απ. Αρβανιτόπουλο.

Τάφος 15. Ταφή σε αγγείο (κάλαθο). Περιείχε ελάχιστα υπολείμματα οστών.

Τάφος 16. Κτιστός με λίθους χαμηλά και με πλίνθους ψηλότερα, λευκό κουρασάνι ως συνδετικό υλικό (Πί ν. 143 β). Δεν είχε καλυπτήριες πλάκες όπως και ο 14. Κατεύθυνση Α.-Δ. Το πλάτος του τάφου και των τοιχωμάτων του είναι μεγάλο. Η βόρεια παρειά είναι κατεστραμμένη σε ένα σημείο. Στη νοτιοανατολική γωνία υπάρχει οστεοθήκη. Στο ανατολικό μισό βρέθηκαν συσσωρευμένα οστά, δύο κρανία και ένα λυχνάρι, ενώ στο δυτικό τμήμα δε βρέθηκε ίχνος οστών ή κτερισμάτων. Επίσης οι παρειές στο δυτικό τμήμα του τάφου είναι χαλασμένες και τα χώματα διαταραγμένα. Ίσως στο σημείο αυτό καθώς και στον τάφο 14 έχει γίνει δοκιμαστική τομή από τον Απ. Αρβανιτόπουλο.

Τάφος 17. Κτιστός κιβωτιόσχημος με μια μόνο καλυπτήρια πλάκα στη θέση της. Κατεύθυνση Α.-Δ. Βρέθηκαν δύο κρανία, το πρώτο στη βορειοδυτική γωνία και το δεύτερο στη νοτιοανατολική. Τα κτερίσματα ήταν μια χάντρα, ένα λυχνάρι, ένα γυάλινο αγγείο, μια χάλκινη λαβή και ένα νόμισμα Αντωνίνου Πίου 138-161 μ.Χ.

Τάφος 18. Λακκοειδής τάφος με ακανόνιστες καλυπτήριες. Κατεύθυνση Α.-Δ. Αποκαλύφθηκε ένας σκελετός σε ύπτια θέση με το κρανίο στα ανατολικά. Στα ΝΔ. του σκελετού και έξω από τις κα-

λυπτήριες βρέθηκαν μία χύτρα, ένας χάλκινος κρίκος και ένας κάνθαρος.

Τάφος 19. Κεραμοσκεπής με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. Βρέθηκαν μόνο δύο οστά και δε σώθηκε το κρανίο.

Τάφος 20. Κεραμοσκεπής με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. Από το σκελετό σώθηκε μόνο μέρος της σπονδυλικής στήλης και της λεκάνης και ένα λυχνάρι.

Τάφος 21. Στα νότια του τάφου 18 βρέθηκε και δεύτερος σκελετός με δύο ληκύθια. Δεν υπήρχαν ούτε καλυπτήριες ούτε πλάγιες πλευρές.

Τάφος 22. Λακκοειδής με ακανόνιστες καλυπτήριες πλάκες. Δίπλα και έξω από τις καλυπτήριες βρέθηκαν δύο ληκύθια, μία φιάλη και ένα ειδώλιο. Κάτω από τις πέτρες αποκαλύφθηκε ο σκελετός με το κεφάλι προς Α.

Τάφος 23. Κεραμοσκεπής με κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ. Περιείχε ένα σκελετό σε ύπτια θέση χωρίς το κρανίο. Βρέθηκαν τμήματα μολύβδινων πυξίδων στη νοτιοδυτική γωνία έξω από τον τάφο, ένας κάνθαρος και ένα αγγείο.

Οικόπεδο Ελευθ. Βελαλή

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται προς Β. της αρχαίας Δημητριάδας κοντά στη θάλασσα. Στην πλευρά αυτή της πόλης δε σώζεται το αρχαίο τείχος, γι' αυτό και δεν είμαστε σίγουροι για το αν τα αρχαία λείψανα αυτού του οικοπέδου βρίσκονταν μέσα ή έξω από τα τείχη της αρχαίας πόλης. Ένας τοίχος πλ. 0,70 μ. που αποκαλύφθηκε σε μήκος 9,25 μ. και σώζεται σε ύψος 1 μ., διασχίζει το οικόπεδο με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Στα δυτικά του τοίχου αυτού αποκαλύφθηκε ψηφιδωτό δάπεδο από κουρασάνι και πέτρες. Πάνω από το δάπεδο αυτό δε βρέθηκαν καθόλου όστρακα. Το δάπεδο απέχει από τον τοίχο 0,70 μ. και βαίνει παράλληλα προς αυτόν. Το πλάτος του είναι 2 και αποκαλύφθηκε σε μήκος 8 μ. Μάλλον ανήκει σε υπαίθριο χώρο, αυλή ή δρόμο. Στη νοτιοανατολική γωνία του οικοπέδου και ανατολικά του ψηφιδωτού δαπέδου βρέθηκαν πολλά όστρακα, βελόνες οστίνες και χάλκινες, κόκαλα ψαριών, οστείνια κουτάλια και νομίσματα. Σε βάθος 1,80 μ. συναντήσαμε στρώμα νερού.

Στα ανατολικά του τοίχου εντοπίστηκαν τρεις τάφοι.

Τάφος 1. Κεραμοσκεπής. Διαστ. 0,90×0,40 μ. Περιείχε το σκελετό μικρού παιδιού.

Τάφος 2. Κτιστός κιβωτιόσχημος επιχρισμένος με κόκκινο κουρασάνι. Διαστ. 2×0,90, βάθος 1,07 μ. Περιείχε δύο ταφές σε ύπτια θέση, τη μία δίπλα στην άλλη και κάτω από αυτές πολλές παλιότερες που στάθηκε αδύνατο να καταμετρηθούν επειδή τα οστά ήταν πολλά, κατεστραμμένα και σε άτακτη θέση. Κτερίσματα: δύο ερυθροβαφείς οينوχές, μια ραβδωτή και μία οστέινη βελόνη.

Τάφος 3. Κεραμοσκεπής κατεστραμμένος από την εκσκαφή των θεμελίων του σπιτιού.

Τα ευρήματα του Τάφου 2 και η πλειοψηφία των νομισμάτων που βρέθηκαν κατά την ανασκαφή, χρονολογούνται στο τέλος 3ου - αρχές 4ου αι. μ.Χ.

ΑΝΘΗ ΜΠΑΤΖΙΟΥ-ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ

Θεοτόκου

Τον Οκτώβριο, μηχανήμα της Νομαρχίας Μαγνησίας έκανε διαπλάτυνση της αγροτικής οδού που οδηγεί στη Θεοτόκου⁵. Έξω από το μικρό οικισμό Λύρη⁶ αποκάλυψε τάφο κιβωτιόσχημο, από εργασμένες σχιστόπλακες χρώματος φαιοπράσινου. Το εσωτερικό του τάφου περιείχε το σκελετό σε στάση συνεσταλμένη και μερικά κτερίσματα. Τα οστά σε καλή κατάσταση. Το ακέραιο κρανίο, που ήταν στο ανατολικό μέρος του τάφου, δόθηκε για εξέταση από ειδικό. Τα κτερίσματα ήταν: αμφορίσκοσ ακέραιος, ύψ. 0,192 μ., με γραμμική κόσμηση, τοποθετημένος στη νότια γωνία του τάφου. Δύο βελόνες χάλκινες, μήκ. 0,299 (σε δυο κομμάτια) και 0,206 μ. αντίστοιχα, που ήταν στο ύψος των ώμων και του στήθους. Δύο χρυσοί σφηκωτήρες με έξι σπείρες, διαμ. 0,018 μ., που βρέθηκαν κάτω από το κρανίο. Σχιστόπλακα υπήρχε και στο δάπεδο. Ο τάφος είχε προσανατολισμό Α.-Δ.

Από το αγγείο χρονολογούμε τον τάφο στα πρώιμα πρωτογεωμετρικά χρόνια⁷.

ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΠΑΝ. ΧΑΤΖΗΑΓΓΕΛΑΚΗΣ

ΠΑΡΑΔΟΣΗ-ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Βελεστίνο

Ο Ιωάν. Κωνσταντέλλος, κάτοικος Χλόης Βελεστίνου, παρέδωσε μια μαρμαρίνη ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη με αετωματική επίστεψη, την οποία περισυνέλεξε στον αγρό Γεωργ. Τσαπράζη, στην περιοχή του βόρειου νεκροταφείου των αρχαίων Φερών.

Η στήλη, σπασμένη στο κάτω μέρος, έχει διαστ. 0,82 × 0,35 × 0,09 μ. Χρονολογείται στο τέλος του 4ου ή στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. (Πί ν. 144 α).

Στο πάνω μέρος, κάτω από την επίστεψη, φέρει την επιγραφή:

ΦΥΛΛΙΚΑ
ΠΑΡΜΕΝΙΣΚΕΙΑ

Στον αγρό Δημ. Πάσχου, στην περιοχή του νοτιοανατολικού νεκροταφείου των αρχαίων Φερών, βρέθηκαν τρεις σχιστολιθικές πλάκες, ακατέργαστες, ακανόνιστου σχήματος, που φέρουν πρόχειρα χαραγμένες επιγραφές. Πρόκειται προφανώς για επιτύμβιες στήλες:

α) Διαστάσεις: ύψ. 1,09, πλ. 0,46, πάχ. 0,07 μ. Φέρει την επιγραφή: ΑΒΡΥΛΛΑ (Πί ν. 144 β).

β) Διαστάσεις: ύψ. 1,10, πλ. 0,48, πάχ. 0,04 μ. Φέρει δύο επιγραφές, αποσπασματικές τη μία πάνω στην άλλη: ---] ΕΡΙΣ και ----] ΣΣΑ. Φαίνεται ότι είχε χρησιμοποιηθεί δύο φορές.

γ) Διαστάσεις: ύψ. 0,46, πλ. 0,47, πάχ. 0,05 μ. Φέρει την επιγραφή: ΤΟΞΕ [--- καθώς και ίχνη άλλων γραμμάτων (Πί ν. 144 γ).

Οι στήλες χρονολογούνται στον 4ο αι. π.Χ.

ΑΡΓΥΡΟΥΛΑ ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ

Πύργος Κιερίου

Οικόπεδο Μαρίας Κεφαλά

Στο παραπάνω οικόπεδο, ύστερα από ανασκαφή σε πολύ περιορισμένη έκταση, αποκαλύφθηκε τμήμα από το ανατολικό τείχος της αρχαίας πόλης του Κιερίου (F. Stählin, Das Hellenische Thessalien, 1967, σ. 130 κ.ε.). Από το τείχος σώζεται μόνο η ευθυντηρία της εξωτερικής παρειάς και μια πλάκα από την αντίστοιχη ευθυντηρία της εσωτερικής παρειάς. Το υλικό που χρησιμοποιήθηκε είναι ντόπιος ασβεστόλιθος, που προέρχεται από το λόφο της ακρόπολης της αρχαίας πόλης στη θέση Ογλάς. Το πλάτος του τείχους στο ύψος της ευθυντηρίας είναι 2,90 μ. και δεν υπάρχουν ίχνη διαφορετικής επεξεργασίας των λίθων, που θα μπορούσαν να αποτελέσουν ενδείξεις για το πλάτος του τείχους στην πρώτη σειρά δόμων. Ως γέμισμα στο εσωτερικό του τείχους χρησιμοποιήθηκε η λατύπη από την επεξεργασία των παρειών και χώμα. Η ελάχιστη επίχωση που κάλυπτε η ευθυντηρία δεν περιείχε στοιχεία που θα βοηθούσαν στην ασφαλή χρονολόγηση της κατασκευής του τείχους. Με την ανεύρεση του τμήματος αυτού του τείχους έγιναν γνωστά τα όρια της αρχαίας πόλης προς Α., που μέχρι σήμερα ήταν άγνωστα, επειδή το τείχος δεν είναι ορατό προς την πλευρά αυτή.

Μυρίνη

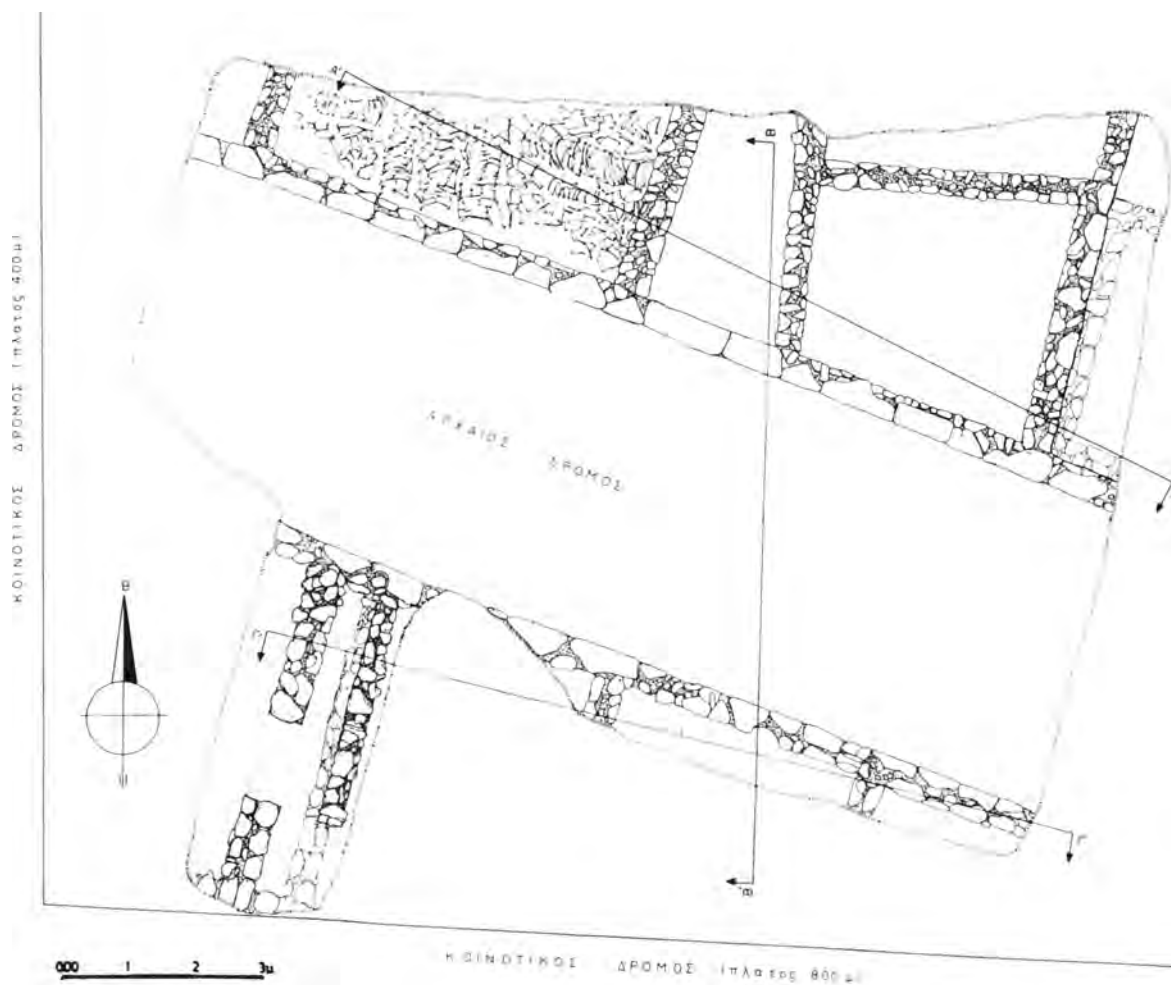
Οικόπεδο Βάου Πούλιου

Το χωριό Μυρίνη βρίσκεται 8 χλμ. ΒΑ. της Καρ-

5. ΠΑΕ 1906, σ. 126-127, Wace-Thompson, Prehistoric Thessaly, 1912, σ. 209.

6. ΠΑΕ 1910, σ. 218.

7. Lefkandi I (1980), σ. 309, εικ. 12 Β.

Σχέδ. 2. Καλλιθήρο. Οικόπεδο Γ. Λαγού. Κάτωψη του αρχαίου δρόμου.

δίτσας. Το νότιο και ανατολικό τμήμα του σύγχρονου οικισμού καλύπτει μέρος του αρχαίου, ο οποίος δεν έχει ταυπιστεί. Στον αρχαιολογικό αυτό χώρο δεν έχει πραγματοποιηθεί ακόμη συστηματική έρευνα. Έτσι με την ευκαιρία κατασκευής βόθρου στο παραπάνω οικόπεδο πραγματοποιήθηκε στρωματογραφική έρευνα για να διαπιστωθεί η χρονική διάρκεια κατοίκησης του χώρου. Το πρώτο στρώμα, έως 1,50 μ. βάθος ανήκει στο τέλος του 4ου και στον 3ο αι. π.Χ., ενώ στα βαθύτερα στρώματα έως το φυσικό έδαφος σε βάθος 1,85 μ. Βρέθηκε κεραμική αρχαϊκών και κλασικών χρόνων. Η ζωή του οικισμού σε όλη τη διάρκεια συμφωνεί με τα χρονικά πλαίσια που καθορίζονται από τους νομισματικούς «θησαυρούς», που βρέθηκαν παλιότερα και προέρχονται από την ίδια θέση (βλ. ΑΔ 2 (1916), σ. 273-335. ΑΑΑ V (1972), σ. 180-182).

Α ρ γ ι θ έ α

Στη θέση Ελληνικά, όπου τοποθετείται η αρχαία Αθαμανική πρωτεύουσα Αργιθέα, κατά τη διάρκεια εργασιών διαπλάτυνσης του επαρχιακού δρόμου, που οδηγεί στην Ήπειρο, ήρθε στο φως αρκετά μεγάλη πλάκα ασβεστολίθου (ύψ. 0,78, σωζ. πλ. 0,575, πάχ. 0,20 μ.), που φέρει επιγραφή των μέσων του 2ου αι. π.Χ. με τα ονόματα δύο Γομφέων καλλιτεχνών:

*Κλεογενάδης
Ξενοκλέους και
Εύτυχίδης
Ἀθηνοδώρου Γομφεῖς
ἐποίησαν*

Η επιγραφή βρίσκεται στο σπίτι του Νικ. Μπίνα στο χωριό Κνίσοβο της ορεινής Αργιθέας.

Κ έ δ ρ ο ς**Αγρός Ευαγγ. Ελευθερίου**

Στον παραπάνω αγρό, που βρίσκεται στη θέση Χαλιάδια, αποκαλύφθηκε ιερό λίγα μέτρα ανατολικά από τον αρχαίο οικισμό, που βρίσκεται στο άλσος του Αγίου Νικολάου. Στο ιερό, που βρίσκεται μέσα στην ευρύτερη περιοχή του αρχαίου νεκροταφείου, αποκαλύφθηκε τμήμα ναού «εν παραστάσει» με πολυμερή σηκό και τμήματα δύο βοηθητικών κτιρίων με κυκλική και παραλληλόγραμμη κάτοψη. Από την κεραμική και τους τύπους των προτομών και ειδωλίων που βρέθηκαν, το ιερό χρονολογείται στο τέλος του 4ου και στον 3ο αι. π.Χ. Μεταξύ των κοροπλαστικών αναθημάτων του ιερού κυριαρχούν προτομές που αποδίδονται στην Περσεφόνη (Π ί ν. 144 δ) και τα ειδώλια που αποδίδουν την Άρτεμη στον τύπο της «Βενδίδος».

Κ α λ λ ί θ η ρ ο**Οικόπεδο Αθαν. Λαγού**

Σε ανασκαφή που πραγματοποιήθηκε στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκε για πρώτη φορά στον αρχαίο οικισμό της Καλλίθηρας ένας από τους δρόμους της και τμήματα των οικοδομικών τετραγώνων που τον ορίζουν (Σ χ έ δ. 2). Ο δρόμος

έχει κατεύθυνση από Α.-Δ. και πλάτος 4,70. Το οδόστρωμα είναι από λεπτό χαλίκι και μικρές κροκάλες καλά πατημένα.

Η ομοιόμορφη κατασκευή των ορίων των οικοδομικών τετραγώνων (γωνιόλιθοι από ντόπιο ασβεστόλιθο) και η μη ανεύρεση παλιότερων οικοδομικών λειψάνων αποτελούν σοβαρές ενδείξεις που θα μπορούσαν να στηρίζουν την άποψη ότι η πόλη δημιουργήθηκε με βάση έναν ενιαίο αρχικό πολεοδομικό σχεδιασμό.

Από τα τμήματα των δωματίων που αποκαλύφθηκαν στη βόρεια του αρχαίου δρόμου οικία αξίζει να γίνει ιδιαίτερη μνεία για την αποθήκη κεραμικών στέγης στο βορειοδυτικό τμήμα της ανασκαφής. Πρόκειται για ένα χώρο όπου είχαν τοποθετηθεί πήλινα κεραμίδια λακωνικού τύπου. Οι στρωτήρες και οι καλυπτήρες, σε ξεχωριστές σειρές και όρθια τοποθετημένες, στηρίζονται στον ανατολικό και νότιο τοίχο του δωματίου.

Η κεραμική και τα νομίσματα που βρέθηκαν κατά την αποκάλυψη των παραπάνω αρχιτεκτονικών λειψάνων τα χρονολογούν στο τέλος του 4ου και στο α' μισό του 3ου αι. π.Χ.

Εξαιτίας της καλής διατήρησης και της μεγάλης τους σημασίας για την κατανόηση της λειτουργίας του αρχαίου οικισμού, αποφασίσθηκε η διατήρηση των αρχαίων κτισμάτων στο υπόγειο του σπιτιού του Αθαν. Λαγού.

Χ. ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ

ΙΕ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Συνεχίστηκαν και κατά το 1982 οι δραστηριότητες της Εφορείας με ανασκαφές, αυτοψίες και τοπογραφικές έρευνες στους τρεις νομούς της αρμοδιότητάς της καθώς και με εργασίες επανέκθεσης και καταγραφής αρχαίων στο Μουσείο Λάρισας και τις αρχαιολογικές συλλογές της Εφορείας¹.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Μουσείο Λάρισας (τουρκικό τέμενος)

Το τουρκικό τέμενος κοντά στην Πλατεία Λαού, όπου στεγάζεται προσωρινά το Αρχαιολογικό Μουσείο Λάρισας, υπέστη σοβαρές ζημιές κατά τους σεισμούς της 9 Ιουλίου του 1980, με αποτέλεσμα τη διακοπή της λειτουργίας του Μουσείου μέχρις ότου αποκατασταθούν οι ζημιές και γίνει η επανέκθεση των αρχαίων. Οι εργασίες αποκατάστασης των ζημιών έγιναν με φροντίδα της αρμόδιας 7ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων: ανάσυρση της στέγης, στεγανοποίηση των τρουλάν και στερέωση του μινιάρ με μεταλλικό πλέγμα. Όταν αποκαταστάθηκαν οι ζημιές έγινε ο τελικός υδροχρωματισμός και ελαιοχρωματισμός του μουσείου με μέριμνα

1. Κατά το διάστημα από 1-11-1980 έως 31-10-1982 ο Προϊστάμενος της Εφορείας Έφορος Αρχαιοτήτων Κων. Γαλλής είχε και τη διεύθυνση της 7ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, αναπληρώνοντας τον προϊστάμενό της Επιμελητή Αρχαιοτήτων Λ. Δεριζιώτη που απουσίαζε με διετή εκπαιδευτική άδεια στο εξωτερικό (και η οποία Εφορεία κατά το διάστημα αυτό ήταν ελλιπέστατα στελεχωμένη). Επίσης για ένα περίπου εξάμηνο, μέσα στο ίδιο διάστημα, είχε επιπλέον τη διεύθυνση και της 5ης Εφορείας Νεότερων Μνημείων, η οποία είχε δημιουργηθεί με έδρα το Βόλο. Στο μεγάλο φόρτο εργασίας του, που συνεπαγόταν οι παραπάνω υπεύθυνες θέσεις, πολύτιμη υπήρξε η βοήθεια στο έργο του Προϊσταμένου της Εφορείας από τον Επιμελητή Αρχαιοτήτων Αθ. Τζιαφάλια, ο οποίος με υποδειγματικό ζήλο εργάστηκε όχι μόνον στις διάφορες τρέχουσες αρχαιολογικές εργασίες αλλά και στο διοικητικό έργο της Εφορείας: ο ίδιος επωμίστηκε και τη συγγραφή ενός μεγάλου μέρους των Χρονικών της περιόδου αυτής. Εκτός του Αθ. Τζιαφάλια εργάστηκαν κατά διαστήματα στην Εφορεία κατά τα έτη 1980-1982 οι Επιμελητές Αρχαιοτήτων Χαρ. Ιντζεσίλογλου, Αργ. Δουλιέρη-Ιντζεσίλογλου, Ανθή Μπάτζιου-Ευσταθίου, Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδου, Βάσω Μισαηλίδου-Δεσποτίδου, Μ. Εγγλέζου, Μ. Λακάκη και Γαρ. Αρβανίτου-Μεταλληνού, καθώς και οι τελειόφοιτοι της Αρχαιολογίας Νικ. Λιανέρης, Απ. Ζυγούπουλος, Κ. Λιντοβόης και Αφρ. Παπαδοπούλου. Τέλος, πρέπει να μνημονεύσουμε εδώ και τους συντηρητές της Εφορείας, λίθινων γλύπτη Χρ. Σαμαρά, πήλινων Κ. Τασιόπουλο και μετάλλινων Γ. Αθανασίου και Κ. Καρανίκα, που εργάστηκαν με ζήλο τόσο σε ανασκαφικές εργασίες όσο και στο εργαστήριο αποτελούντες τους κυριότερους βοηθούς των αρχαιολόγων στο έργο τους.

της Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων καθώς και επίστρωση του δαπέδου με πλαστικά πλακάκια ουδέτερου υπόλευκου χρώματος. Μετά την ολοκλήρωση της επανέκθεσης των αρχαίων το μουσείο ξανάρχισε τη λειτουργία του το Νοέμβριο του 1983.

Για αποφυγή άσκοπης δαπάνης, εφόσον έχει προγραμματιστεί η ανέγερση σύγχρονου Αρχαιολογικού Μουσείου στη Λάρισα, χρησιμοποιήθηκαν οι υπάρχουσες προθήκες, όπου εκτέθηκαν πήλινα και μετάλλινα αντικείμενα καθώς και άλλα από οργανικές ύλες, ενώ στα μόνιμα βαθμιδωτά βάθρα τοποθετημένα περιμετρικά στην αίθουσα του μουσείου, που υπήρχαν από την παλιά έκθεση, εκτέθηκαν τα λίθινα: αγάλματα, ανάγλυφα και επιγραφές. Στον εκθεσιακό χώρο προστέθηκαν δύο νέες προθήκες με κατάλληλη μετατροπή των δύο παραθύρων εκατέρωθεν της εισόδου, τα οποία ήταν μονίμως κλειστά, αφού έβλεπαν αντίστοιχα στο φυλακείο και το γραφείο που έχουν δημιουργηθεί από παλιά στο προστώο του τουρκικού τεμένους (Πί ν. 145 α-β).

Καταβλήθηκε προσπάθεια στη μοναδική αίθουσα του τουρκικού τεμένους, που χρησιμοποιείται ως μουσείο, να εκτεθούν αντιπροσωπευτικά αντικείμενα όλων των περιόδων, από τα προϊστορικά χρόνια μέχρι τα παλαιοχριστιανικά και βυζαντινά, και ιδίως να εκτεθούν νέα ευρήματα από τις έρευνες της Εφορείας των τελευταίων ετών. Στις προθήκες 1 και 2, δεξιά και αριστερά της εισόδου (Πί ν. 145 α-β) εκτέθηκαν αντικείμενα της παλαιολιθικής και νεολιθικής εποχής. Στην προθήκη 1 παρουσιάζονται απολιθωμένα κέρατα προϊστορικών ζώων (*bos primigenius*) και πυρήνας πυριτολίθου, καθώς και αγγεία της αρχαιότερης και μέσης νεολιθικής εποχής από τις γερμανικές ανασκαφές στην Άργισσα και την Οτζάκι Μαγούλα και από τις πρόσφατες ανασκαφές της Εφορείας στο νεκροταφείο καύσεων της αρχαιότερης νεολιθικής στη Σουφλί Μαγούλα (Πί ν. 145 α). Στην Προθήκη 2 εκτέθηκαν αγγεία της νεότερης νεολιθικής προερχόμενα πάλι τόσο από τις παλιές ανασκαφές των Γερμανών στη Σουφλί Μαγούλα (νεκροταφείο καύσεων του πολιτισμού της Λάρισας, ανασκαφή Biesantz) και στην Οτζάκι Μαγούλα και Αγία Σοφία (ανασκαφές Milojević), όσο και από τις πρόσφατες ανασκαφές της Εφορείας στο νεκροταφείο καύσεων της Πλατιάς Μαγούλας Ζάρκου, της αρχής της νεότερης νεολιθικής. Μαζί τους εκτίθεται, στο δεύτερο ράφι από κάτω, και μικρός πήλινος οικίσκος με ειδώλια της ίδιας περιόδου που βρέθηκε στον προϊστορικό οικισμό της Πλατιάς Μαγούλας Ζάρκου (ΑΔ 38 (1983): Χρονικά, σ. 201).

Στις προθήκες 3 και 4 (Πί ν. 146 α) εκτίθενται στρωματογραφημένα όστρακα, εργαλεία και ειδώλια της αρχαιότερης και μέσης νεολιθικής, στην

προθήκη 3, και των διαφόρων υποπεριόδων της νεότερης νεολιθικής, στην προθήκη 4, από τις ανασκαφές των Γερμανών στην Άργισσα, την Οτζάκι Μαγούλα και την Αγία Σοφία, καθώς και από τις ανασκαφές της Εφορείας σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο του Los Angeles (Δ. Θεοχάρης - Μ. Gimbutas) στο Αχιλλείο Φαρσάλων. Στις προθήκες αυτές καταβλήθηκε προσπάθεια, με τη βοήθεια μερικών διαγραμμάτων και επεξηγηματικών κειμένων, να μπορεί να παρακολουθησει κανείς την εξέλιξη της κεραμικής από τα πρώιμα αγγεία της αρχής της νεολιθικής έως το τέλος της τρισεχμιετούς αυτής περιόδου. Τα όστρακα των διαφόρων υποπεριόδων της νεότερης νεολιθικής τοποθετήθηκαν στην προθήκη 4 σύμφωνα με τη διαδοχή που έχει διαμορφωθεί για το θεσσαλικό χώρο μετά τις πρόσφατες στρωματογραφικές ανασκαφές της Εφορείας στους προϊστορικούς οικισμούς Μακρυχώρι 2 και Πλατιά Μαγούλα Ζάρκου (ΑΔ 38 (1983): Χρονικά, σ. 201). Το εκτεθειμένο υλικό στις προθήκες 3 και 4 είναι ιδιαίτερα χρήσιμο για τους φοιτητές της Αρχαιολογίας και τους ειδικούς ερευνητές. Πίσω από την προθήκη 3, στη θέση 5, έχει εκτεθεί ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα ταφής σε συνεσταλμένη στάση, της αρχαιότερης νεολιθικής, που μεταφέρθηκε αυτούσιο από τις ανασκαφές στη Σουφλί Μαγούλα². Στη θέση 6, πίσω από την προθήκη 4, θα εκτεθεί ένα δείγμα ταφής καύσης νεκρών της αρχαιότερης νεολιθικής, επίσης από τη Σουφλί Μαγούλα³, ώστε να μπορεί ο επισκέπτης να έχει μια εικόνα και των δύο ειδών ταφικών εθίμων της απώτερης αυτής περιόδου της προϊστορίας.

Καθώς προχωρεί κανείς στο βάθος της αίθουσας ακολουθούν άλλα τέσσερα ζεύγη προθηκών (Πί ν. 146 α). Στις προθήκες 7 και 8 εκτίθενται στη μεν προθήκη 7 αγγεία και όστρακα των πρώιμων φάσεων της χαλκοκρατίας (πρωτοελλαδικά και μεσοελλαδικά), κυρίως από τις γερμανικές ανασκαφές στην Άργισσα, στη δε προθήκη 8 αγγεία της μυκηναϊκής εποχής (επάνω) και των πρωτογεωμετρικών και γεωμετρικών χρόνων (κάτω), από παλιά και πρόσφατα ευρήματα της Εφορείας. Στις προθήκες 9 και 10 εκτίθενται ευρήματα από τις συνεχιζόμενες ανασκαφές της Εφορείας στο σπουδαιότατο αρχαϊκό νεκροταφείο τύμβων στον Άγιο Γεώργιο Λάρισας⁴. Συγκεκριμένα στην προθήκη 9 εκτίθενται χάλκινες πόρπες, χάλκινα πινάκια και άλλα μικροαντικείμενα (επάνω)

και διάφοροι τύποι αγγείων, μερικά από τα οποία είχαν χρησιμοποιηθεί ως τεφροδόχα (κάτω), και στην προθήκη 10 διάφοροι τύποι σιδερένιων όπλων (αιχμές δοράτων, μάχαιρες, ξίφη), όπως βρέθηκαν, μερικά επίτηδες λυγισμένα όταν είχαν τοποθετηθεί ως κτερίσματα στους τάφους μαζί με τα καμένα οστά των νεκρών (Πί ν. 146 β).

Στις προθήκες 11 και 12 εκτίθενται αγγεία και άλλα μικροαντικείμενα των κλασικών χρόνων, πολλά από τα οποία είναι πρόσφατα ευρήματα της Εφορείας. Μεταξύ αυτών περιλαμβάνονται, στην προθήκη 11, δύο λευκές αττικές λήκυθοι των μέσων του 6ου αι. π.Χ. από τάφο της Μελιβοίας, η μία με παράσταση αμαζόνων και η άλλη με έφιππη γυναικεία μορφή, και ερυθρόλευκη κύλικα του τέλους του 6ου αι. π.Χ. από τη Λάρισα, με παράσταση στο εσωτερικό της νέου, πιθανόν οπλιτοδρόμου, τη στιγμή που φορεί την περικνημίδα του και γύρω την επιγραφή *ΗΙΠΠΑΡΧΟΣ ΚΑΛΟΣ*. Από την προθήκη 12 αξίζει να μνημονευθεί χάλκινος τεφροδόχος αμφορέας από την Καλλίθηρα Καρδίτσας του 4ου αι. π.Χ. και χάλκινο πτυκτό κάτοπτρο με παράσταση Αφροδίτης και Κύκνου, από τη Λάρισα· τα δύο αυτά αντικείμενα εκπροσώπησαν το Μουσείο Λάρισας στην Έκθεση Μακεδονικής Μεταλλοτεχνίας⁵.

Τέλος, στις προθήκες 13 και 14 εκτίθενται αντικείμενα των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, κυρίως κτερίσματα τάφων, τόσο από παλιότερες έρευνες όσο και πρόσφατα ευρήματα της Εφορείας. Μεταξύ αυτών αξιομνημόνευτα στην προθήκη 13 είναι: ένα πλεκτό καλαθάκι με ένα μικρό ρόδι, αμύγδαλα, φουντούκια και υπολείμματα σύκων, σε θαυμάσια διατήρηση, από τάφο του αεροδρομίου Λάρισας (βλ. παρακάτω έκθεση Αθ. Τζιαφάλια) και στην προθήκη 14 δύο αγγεία από αλάβαστρο από την Ερέτρια Φαρσάλων καθώς και γυάλινα αγγεία των όψιμων ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων από διάφορες θέσεις της Θεσσαλίας.

Για τα λίθινα αντικείμενα (ολόγλυφα έργα, ανάγλυφα και μερικές αντιπροσωπευτικές επιγραφές) διατηρήθηκε σε γενικές γραμμές η παλιά έκθεση, με κάποια προσπάθεια να τοποθετηθούν κάπως χρονολογικά, αρχίζοντας από τη βορειοδυτική πλευρά, δεξιά του εισερχόμενου, και συνεχίζοντας στις λοιπές πλευρές, με εκθέματα των ρωμαϊκών χρόνων (κεφαλές και μέλη ανδριάντων Ρωμαίων αυτοκρατόρων, επιτύμβιες στήλες οψίμων ρωμαί-

2. Βλ. Κ. Γαλλή, Καύσεις νεκρών από τη νεολιθική εποχή στη Θεσσαλία, Αθήνα 1982, σ. 49.

3. Ό.π., σ. 35.

4. ΑΔ 30 (1975): Χρονικά, σ. 194-196· 31 (1976): Χρονικά, σ. 181-183. ΑΑΑ ΧΙ (1978), σ. 156-180.

5. Θησαυροί της Αρχαίας Μακεδονίας, Αθήνα 1979, σ. 30-31, αριθ. 1 και 2, πίν. 1 και 2.

κών χρόνων) στη βορειοανατολική πλευρά και τμήματα σαρκοφάγων και θωρακίων παλαιοχριστιανικών και βυζαντινών χρόνων αμέσως αριστερά της εισόδου. Στην κόγχη του τζαμιού είναι εκτεθειμένο το προϊστορικό μενχίρ, το σημαντικότερο αυτό έκθεμα του μουσείου Λάρισας: ολόγλυφο έργο σε σχιστολιθική πλάκα, που αποδίδει αμυδρά ανθρώπινη μορφή, του α' μισού της 2ης χιλιετίας⁶ π.Χ. Στη νότια γωνία της αίθουσας έχει εκτεθεί η περίφημη στήλη του πολεμιστή Θεότιμου, πρόσφατο εύρημα από τη Λάρισα, που χρονολογείται στο 457 π.Χ. από τη μάχη της Τανάγρας που μνημονεύεται στο έμμετρο επίγραμμα της⁷.

Για τα αρχαία που βρίσκονται συσσωρευμένα στην αυλή του μουσείου έχει προγραμματιστεί η σταδιακή μεταφορά τους στις αποθήκες της Εφορείας στο χώρο των πρώην στρατιωτικών αρτοποιείων, προκειμένου να προστατευτούν και από τη ρύπανση που στο κεντρικό αυτό σημείο της Λάρισας είναι αρκετά υψηλή. Θα παραμείνουν στην αυλή του μουσείου μόνο λίγα αντιπροσωπευτικά αρχιτεκτονικά μέλη, που ενδείκνυνται για έκθεση σε υπαίθριο χώρο.

Κ. Ι. ΓΑΛΛΗΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Λάρισα

Οδός Διονύσου 3 (οικόπεδο Γεωρ. Κούντσου)

Σε βάθος 1,90 μ. από το κατάστρωμα της οδού Διονύσου βρέθηκε τμήμα κτιρίου υποκαύστων ρωμαϊκού λουτρώνα, που αποτελούνταν από ένα καμπύλο και ένα ευθύγραμμο τοίχο. Το μεγαλύτερο μέρος του κτιρίου συνεχιζόταν προς Β. κάτω από τη διπλανή οικοδομή (Πί ν. 147 α).

Ο καμπύλος τοίχος, ο οποίος πατούσε πάνω σε τοιχοβάτη, ύψ. 0,30 μ., είχε μήκος 9,15, πλάτος 0,90 και ύψος 1,15 μ. Στην εσωτερική του παρειά ήταν χτισμένος με τετράγωνα τούβλα και στην εξωτερική με αργούς λίθους. Ως συνδετικό υλικό χρησιμοποιήθηκε ρόδινο ασβεστοκονίαμα. Στο μέσο του περίπου ο τοίχος αυτός είχε ένα πρόχειρο στενό άνοιγμα, πλ. 0,55 μ., το οποίο διαμόρφωνε μια στενή είσοδο προς το χώρο των υποκαύστων. Από την είσοδο αυτή, η οποία από τον τρόπο κατασκευής της φαινόταν ότι έγινε σε νεότερη οικοδομική φά-

ση, σώθηκε μόνο το ανατολικό πλευρικό της τοιχάριο, το οποίο ήταν πρόχειρα χτισμένο με αργούς λίθους και κουρασάνι. Το τοιχάριο αυτό είχε μήκος 2,30, ύψος 1,15 και πλάτος 1,35 μ. Το δάπεδο της εισόδου αποτελούνταν από σχιστολιθικές πλάκες, οι οποίες πατούσαν σε ασβεστοκονίαμα.

Ο ευθύγραμμος τοίχος είχε διαστάσεις, μήκος 3,05, ύψος 1,15, πλάτος 0,90 μ. και αποτελούσε τη νότια πλευρά της κύριας εισόδου προς το χώρο των υποκαύστων. Ο τοίχος αυτός ήταν χτισμένος, όπως και ο καμπύλος, με τετράγωνα τούβλα στην εσωτερική παρειά και αργούς λίθους στην εξωτερική. Ως συνδετικό υλικό χρησιμοποιήθηκε και εδώ σκληρό ασβεστοκονίαμα.

Ο εσωτερικός κυκλικός χώρος των υποκαύστων, διαμ. 6,90 μ. περίπου, είχε δάπεδο από σχιστολιθικές πλάκες. Οι πλάκες ήταν στερεωμένες πάνω σε παχύ στρώμα ασβεστοκονιάματος. Πάνω σ' αυτό υπήρχαν αρκετές σειρές κιονίσκων, οι οποίοι είχαν κατασκευαστεί με στρογγυλά τούβλα, διαστ. 0,29 × 0,29 μ. Οι κιονίσκοι είχαν σωζόμενο ύψος 0,45 μ. περίπου και απείχαν μεταξύ τους κατά 0,15 μ. Στην επίχωση του δαπέδου, μέσα σε παχύ στρώμα τέφρας, βρέθηκαν πολλά πεσμένα στρογγυλά τούβλα, μερικά πηνία και αρκετά λεπτά μαρμάρια κομμάτια. Τα μάρμαρα αυτά αποτελούσαν επενδύσεις των παραστάδων και των λεκανών και φαίνεται ότι είχαν καταπέσει από τον πάνω όροφο του κτιρίου.

Οδός Στρ. Φράγκου 26-28 (οικόπεδο Νικ. Μαμάτα-Αικ. Μπουρατανάση)

Σε βάθος 2 μ. βρέθηκαν τα υπολείμματα ενός αγωγού. Ο αγωγός, ο οποίος είχε κατεύθυνση Α.-Δ., συνεχιζόταν πέρα από τα όρια του οικοπέδου. Ήταν κατασκευασμένος με σχιστόπλακες και είχε μήκος 27, πλάτος 0,27 και ύψος 0,20 μ.

Οδός Σκυλοσόφου 7 (οικόπεδο Δημ. Μαντραβέλη και Χριστ. Τσούρη)

Σε βάθος 2,55 μ. από την επιφάνεια του δρόμου βρέθηκε ένας μεγάλος μαρμάρινος δόμος, ο οποίος προερχόταν από το θριγκό ιωνικού κτιρίου. Μετά τον καθαρισμό του φάνηκε καθαρά ότι ήταν εντοιχισμένος σε ένα πρόχειρο τοίχο παλαιοχριστιανικών χρόνων και χρησιμοποιήθηκε μαζί με άλλα παλιότερα αρχιτεκτονικά μέλη ως οικοδομικό υλικό σε δεύτερη χρήση. Ο τοίχος είχε διαστάσεις: μήκος 5,75, πλάτος 0,50 μ. και κατεύθυνση Α.-Δ. Στα δυτικά συνεχιζόταν πέρα από το όριο του οικοπέδου ενώ στα ανατολικά ήταν κατεστραμμένος.

Ο δόμος του ιωνικού θριγκού είχε μήκος 1,10, πλάτος 0,45, ύψος 0,70 μ. Πρόκειται για γέισο ιωνικού ρυθμού με γεισήποδες στο κάτω μέρος. Ανάμε-

6. ΑΑ 1957, σ. 37 κ.ε. ΑΔ 16 (1960), σ. 171 και Πίν. 153.

7. Α. Τζιφάλιας, Πρώτη παρουσίαση αρχαίας επιτύμβιας στήλης κρανοφόρου πολεμιστή από τη Λάρισα. Λαρισαϊκά Γράμματα, Περίοδος 2η, τχ. 2, Απρίλης-Ιούνης 1979, σ. 56-61.

σα στο γείσο και στους γεισηπόδες μεσολαβούσε ένα λέσβιο κυμάτιο. Μετά τη διάλυση του παλαιο-χριστιανικού τοιχαρίου μεταφέρθηκαν στο μουσείο, εκτός από το ιωνικό γείσο, τα παρακάτω μέλη από αρχαιότερα κτίρια: Σπόνδυλος δωρικού κίονα. Τμήμα μονολιθικού δωρικού κίονα με ραβδώσεις. Κατώφλι θύρας. Τμήμα δωρικού ημικίονα με ραβδώσεις. Τμήμα ημικίονα με ραβδώσεις, το οποίο είχε διαμορφωθεί σε κατώφλι. Βάθρο αγάλματος. Βάση ιωνικού κίονα.

Σκάμματα της Δημοτικής Επιχείρησης Ύδρευσης-Αποχέτευσης (Δ.Ε.Υ.Α.Α.)

Οι εκσκαπτικές εργασίες της παραπάνω Επιχείρησης σε διάφορους δρόμους της πόλης, για την κατασκευή δικτύου αποχετευτικών αγωγών, έφεραν στο φως αρχαιότητες, οι οποίες περιγράφονται συνοπτικά παρακάτω:

Οδός Σάμου

Βρέθηκε μία μαρμάρινη σαρκοφάγος από το νότιο νεκροταφείο της αρχαίας πόλης. Καλυπτόταν με μία μαρμάρινη πλάκα, είχε κατεύθυνση Α.-Δ. και διαστάσεις 1,80 × 0,82 μ. Περιείχε ένα νεκρό προς Δ., δύο ευρύστομα αγγεία σε κομμάτια, ένα σιδερένιο μαχαίρι και ένα χάλκινο δαχτυλίδι.

Συμβολή οδών Κρίτωνος και Ηροδότου

Αποκαλύφθηκαν δύο μισοκατεστραμμένοι κεραμοσκεπείς τάφοι, με κατεύθυνση από Α.-Δ. Ο πρώτος τάφος βρέθηκε σε βάθος 1,25 μ. από την επιφάνεια του εδάφους και είχε πλάτος 0,40 και σωζ. μήκος 0,50 μ. Ο δεύτερος τάφος βρέθηκε σε βάθος 1,17 μ., είχε πλάτος 0,17 και σωζ. μήκος 0,50 μ. Και οι δύο τάφοι ήταν τελείως ακτέριστοι. Ανάμεσα στους κεραμοσκεπείς υπήρχε και ένας τρίτος κιβωτιόσχημος, τελείως κατεστραμμένος. Είχε ως κάλυμμα μία παλιότερη αναθηματική στήλη, η οποία μεταφέρθηκε στο μουσείο.

Οδός Οικονόμου εξ Οικονόμων

Βρέθηκε ένας τοίχος με κατεύθυνση Β.-Ν. Ήταν χτισμένος με τετράγωνα τούβλα που συνδέονταν με παχύ στρώμα κονιάματος. Σε βάθος 0,10 μ. κάτω από την επιφάνεια του τοίχου, υπήρχε ένας μικρός αγωγός, ύψ. 0,17 και πλ. 0,22 μ., ο οποίος είχε δάπεδο από σχιστόπλακα και οροφή από κεραμίδες. Είναι πιθανόν ο τοίχος αυτός να αποτελούσε τμήμα χτιστού αποχετευτικού αγωγού, με δευτερεύοντες μικρότερους που χύνονταν σ' αυτόν και να ήταν συνέχεια ενός άλλου αγωγού, που βρέθηκε το 1977 σε διπλανό οικόπεδο (Κ. Ταμπασούλη).

Συμβολή οδών Θεσσαλονίκης και Υψηλάντου

Επισημάνθηκε ένας τάφος, από το ανατολικό νεκροταφείο της αρχαίας Λάρισας. Ήταν κιβωτιόσχημος με μαρμάρινες πλάκες, είχε κατεύθυνση Β.-Ν. και διαστάσεις 1,90 × 0,47 μ. Στο εσωτερικό του υπήρχε ένας νεκρός προς Α., ένα χάλκινο νόμισμα το οποίο τον χρονολογούσε στα ύστερα ελληνιστικά χρόνια, μερικά σιδερένια καρφιά και χάλκινα ελάσματα, που προέρχονταν από διαλυμένο κόσμημα.

Οδός Δημάρχου Γεωργιάδου

Οι εκσκαπτικές εργασίες για την εγκατάσταση του κεντρικού περιφερειακού αγωγού λυμάτων στην παραπάνω οδό κοντά στο ναό του Αγίου Αχιλλείου, αποκάλυψαν ένα μεγάλο σωρό ερειπίων κτιρίου της όψιμης τουρκοκρατίας. Ανάμεσα στα ερείπια βρέθηκαν δύο ενεπίγραφα μαρμάρια εδώλια του αρχαίου θεάτρου, τα οποία μεταφέρθηκαν στις αποθήκες του μουσείου.

Οδός Λαπιθών 4-6 (οικόπεδο αδελφών Βενέτη)

Βρέθηκαν τμήματα δύο παράλληλων κτιστών αποχετευτικών αγωγών με κατεύθυνση Β.-Ν. Ήταν χτισμένα με αργούς λίθους και τετράγωνα τούβλα, που συνδέονταν με κουρασάνι. Στο εσωτερικό τους, εκεί που έτρεχαν τα νερά, υπήρχε παχύ στρώμα υδραυλικού κονιάματος. Είχαν μήκος 1,60, πλάτος 0,48, ύψος 1,45 μ. Από τη μελέτη των ανασκαφικών στοιχείων διαπιστώθηκε ότι οι αγωγοί αυτοί κατασκευάστηκαν στο 2ο αι. μ.Χ. και χρησιμοποιήθηκαν μέχρι τα ύστερα βυζαντινά χρόνια.

Οδός Ψυχάρη 55 (οικόπεδο Ιωάν. Μπαλωτή)

Βρέθηκαν σε βάθος 2,10 μ. δύο μικροί κιβωτιόσχημοι τάφοι σε επαφή, με προσανατολισμό Β.-Ν. Ο βόρειος ήταν λασπόκτιστος με κεραμίδες και είχε διαστάσεις 1,73 × 0,95 μ. Ο δεύτερος ήταν χτισμένος με τετράγωνα τούβλα, που συνδέονταν με κουρασάνι, και είχε διαστάσεις 0,60 × 0,60 μ. Οι τάφοι ήταν εντελώς ακτέριστοι.

Οδός Φαιδίου 1 (οικόπεδο Αλεξ. Χατζηδημούλη)

Στο οικόπεδο αυτό βρέθηκε σε βάθος 1,90 μ. ανάμεσα σε εκτεταμένο στρώμα καταστροφής από φωτιά ένα πολύ μικρό τμήμα του ψηφιδωτού που ανασκάφηκε στο διπλανό οικόπεδο του Χαρ. Σακελλαρίου (βλ. παραπάνω). Αποκαλύφθηκαν επίσης τμήμα δωρικού κίονα και αποσπασματικοί τοίχοι με αργολιθοδομή νεότερων χρόνων. Από την επίχωση προέρχονται ένα χάλκινο νόμισμα και αρ-

κετά όστρακα αγγείων. Σε βάθος 2,35 μ. βρέθηκαν όστρακα παλιότερων χρόνων, μεταξύ των οποίων τα πιο ενδιαφέροντα ήταν τα κομμάτια μιας ερυθρόμορφης κύλικας με ανθεμωτή διακόσμηση.

Συμβολή οδών Ολύμπου, Κύπρου, Αμαλίας και 31ης Αυγούστου (οικόπεδο Δημοτικού πάρκου)

Κατά την κατεδάφιση των κτιρίων της «νέας αγοράς» που υπήρχε στο οικόπεδο αυτό για τη δημιουργία δημοτικού πάρκου επισημάνθηκαν λείψανα ρωμαϊκού κτιρίου. Συγκεκριμένα βρέθηκαν τρεις αποσπασματικοί τοίχοι, από αργούς λίθους και τετράγωνα τούβλα που είχαν τις εξής περίπου διαστάσεις: μήκος 2,80, πλάτος 1,40, ύψος 0,35 μ. Σε ένα από τους τρεις αυτούς τοίχους βρέθηκαν εντοιχισμένα δυο παλιότερα αρχιτεκτονικά μέλη, μια βάση ιωνικού κίονα και ένα δωρικό κιονόκρανο (Πί ν. 147 β).

Οδός Πανός 14 (οικόπεδο Φιλ. Κουτσίνα)

Βρέθηκε σε βάθος 2,40 μ. τμήμα συγκροτήματος αποχετευτικών αγωγών της όψιμης αρχαιότητας (4ος ή 5ος αι. μ.Χ.), το οποίο φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκε έως τα ύστερα βυζαντινά χρόνια. Αποκαλύφθηκαν συγκεκριμένα, τμήματα δύο αποχετευτικών αγωγών, οι οποίοι είχαν κατεύθυνση Δ.-Α. ο πρώτος και Ν.-Β. ο δεύτερος (Πί ν. 148 α). Οι αγωγοί αυτοί συνδέονταν μεταξύ τους και τα νερά που έτρεχαν σ' αυτούς χύνονταν σε ένα σχεδόν ορθογώνιο πηγάδι. Ο πρώτος ήταν χτισμένος με τούβλα και κουρασάνι και είχε μήκος 1,75, πλάτος 0,73, ύψος 0,25 μ. Το δάπεδό του αποτελούνταν από πέτρες και τούβλα με παχύ στρώμα ασβεστοκονιάματος. Ο δεύτερος αγωγός κατασκευάστηκε από οικοδομικό υλικό παλιότερων κτιρίων, χωρίς συνδετικό υλικό. Οι διαστάσεις του ήταν: μήκος 3,80, ύψος 0,65, πλάτος 0,35 μ. Το φρέαρ, διαστ. 0,74 x 0,95 και βάθ. 1,72 μ., ήταν λασπόκτιστο με τούβλα, αργούς λίθους και κομμάτια πώρινων κυβολιθών από παλιότερα κτίρια. Το δάπεδό του αποτελούνταν από πλακαρές πέτρες και τούβλα. Στην επίχωση του οικοπέδου αυτού βρέθηκαν τμήμα μαρμάρινης ρωμαϊκής σαρκοφάγου με ανάγλυφη παράσταση Θράκα ιππέα, ένα τμήμα από *tabula insata*, τμήμα ενός δωρικού κίονα και ένα βυζαντινό θωράκιο με φολίδες. Από το δεύτερο αγωγό προέρχεται μία μαρμάρινη πλάκα με εκροές, από παλιότερη εργαστηριακή εγκατάσταση πιθανόν, και τμήμα μιας ρωμαϊκής σαρκοφάγου με ανάγλυφο ρόδακα. Όλα αυτά μεταφέρθηκαν στις αποθήκες του μουσείου. Εκτός από τα παλιότερα αρχιτεκτονικά μέλη στο δεύτερο αγωγό βρέθηκαν τρία χάλκινα νομίσματα, από τα οποία τα δύο ήταν βυζαντινά σκυφωτά.

Κ ρ α ν ν ώ ν

Αγρός Καλλιρρόης Ρετζέπη

Στον παραπάνω αγρό στη θέση Σαρμανίτσα διεγεργήθηκε περιορισμένη ανασκαφή σωστικού χαρακτήρα μετά την εκτέλεση ισοπεδωτικών εργασιών. Επισημάνθηκαν συνολικά έντεκα τάφοι ελληνιστικών χρόνων, οι οποίοι ανήκαν στο εκτεταμένο νεκροταφείο της αρχαίας Κραννώνας. Το νεκροταφείο αυτό περιλαμβάνει παράλληλα με τους απλούς μαρμάρινους ή πήλινους τάφους και ταφικούς τύμβους, οι οποίοι καλύπτουν πολλούς κιωτισόχημους τάφους ή ένα κτιστό πυραμιδοειδή. Μέχρι τώρα έχουν επισημανθεί δέκα επτά τέτοιοι τύμβοι, οι οποίοι έχουν μπει στο πρόγραμμα της Εφορείας για τη σταδιακή ανασκαφή τους. Υπάρχουν βέβαια και ασφαλείς ενδείξεις γι' άλλους τρεις τύμβους, οι οποίοι ισοπεδώθηκαν από παλιά για την καλλιέργεια των αγρών.

Από τους τάφους του παραπάνω αγρού ανασκάφηκαν μόνο οι τρεις. Οι υπόλοιποι καταστράφηκαν εντελώς από το εκσκαπτικό μηχάνημα. Ο πρώτος τάφος ήταν κεραμοσκεπής με διαστάσεις 1,90 x 0,44 μ. και κατεύθυνση Α.-Δ. Περιείχε μόνο ένα άβαφο σκυφίδιο. Ο δεύτερος ήταν σαρκοφάγος από ντόπιο ψαμμόλιθο και καλυπτόταν από μία μαρμάρινη πλάκα. Είχε κατεύθυνση Α.-Δ. και διαστάσεις 1,75 x 0,64 μ. περιείχε ένα νεκρό σε ύπτια θέση και το κεφάλι προς Α. Στη νοτιοδυτική εσωτερική γωνία της σαρκοφάγου βρέθηκαν ένα πήλινο μυροδοχείο, ένας σκύφος και μία σιδερένια στλεγγίδα. Ο τρίτος τάφος ήταν και αυτός σαρκοφάγος από ψαμμόλιθο. Είχε διαστάσεις 1,85 x 0,63 μ. και κατεύθυνση Β.-Ν. Περιείχε ένα νεκρό προς τα νότια και έξι πήλινα ειδώλια.

ΑΘ. ΤΖΙΑΦΑΛΙΑΣ

Φ ά ρ σ α λ α

Πάροδος Ν. Κουκουφλή (οικόπεδο Αθην. Νεβράντζα)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων αποκαλύφθηκε ένα ορθογώνιο κτίσμα, εσωτ. διαστ. 5,25 x 16,10 μ., σε βάθος 1 μ. από την επιφάνεια του δρόμου (Πί ν. 148 β). Οι τοίχοι του είναι χτισμένοι κατά το τραπεζιόσημο σύστημα με δόμους από ντόπιο ασβεστόλιθο και χοντροδουλεμένη την εξωτερική τους επιφάνεια. Έχουν πλάτος 0,85 μ. Κάθε σειρά δόμων έχει δύο παρειές με δύο δόμους, ανάμεσα στους οποίους υπάρχει κενό που γεμίστηκε με μικρούς λίθους και χώμα. Οι δόμοι κατά διαστήματα συνδέονται με εγκάρσια ζεύγματα.

Ο δυτικός τοίχος του κτιρίου (Τ1) σώζεται σε μή-

κος 13,60 και σε μεγ. ύψος 1,30 μ. Είναι χτισμένος κατά το ισόδομο τραπεζιόσχημο σύστημα. Διατηρούνται τρεις σειρές δόμων εκ των οποίων η κατώτερη αποτελεί και τη θεμελίωση. Οι δόμοι θεμελίωσης είναι πλακοειδείς, φαρδύτεροι από τους υπόλοιπους και κλιμακωτά διαταγμένοι λόγω της κλίσης του εδάφους προς Β. Το νότιο άκρο του τοίχου 1 κάμπτεται κατά ορθή γωνία προς Δ. και Α. σχηματίζοντας έναν άλλο τοίχο (Τ2) με κατεύθυνση Α.-Δ. Σώζεται η αρχή του δεξιά και αριστερά του Τ1 και ένα τμήμα του στο δυτικό όριο του οικοπέδου. Είχε μήκος τουλάχιστον 13 μ. Από τις πεσμένες πέτρες και δύο τμήματα σπονδύλων κιόνων που βρέθηκαν αμέσως βόρεια του στο δυτικό σωζόμενο άκρο του φαίνεται ότι δέχθηκε μεταγενέστερες επεμβάσεις και κάποια καταστροφή.

Ο βόρειος τοίχος του κτιρίου σώζεται σε μήκος 4,82 και ύψος 1,80 μ. Έχει όμοια τοιχοδομία με τον τοίχο 1. Διατηρούνται τέσσερις σειρές δόμων, η κατώτερη είναι της θεμελίωσης.

Ο ανατολικός τοίχος (Τ4), μολονότι «δένεται» με τον προηγούμενο, αποτελείται από μικρότερους σε πλάτος δόμους. Η τοιχοδομία του πλησιάζει περισσότερο το ακανόνιστο τραπεζιόσχημο σύστημα. Λείπουν εντελώς οι πλακοειδείς δόμοι θεμελίωσης που παρατηρούνται στους άλλους τοίχους. Σώζονται τρεις έως τέσσερις σειρές δόμων. Το συνολικό του μήκος δε σώζεται (σωζ. μήκ. 13,38 μ.), επειδή το νότιο τμήμα του έχει καταστραφεί από ένα βόθρο των χρόνων της τουρκοκρατίας. Το σωζ. ύψος του είναι 1,50 μ.

Το σύστημα τοιχοδομίας του κτιρίου και τα όστρακα που βρέθηκαν σε αδιατάραχτο στρώμα δίπλα στη θεμελίωσή του συντείνουν στη χρονολόγηση του κτιρίου στον 4ο αι. π.Χ.

Σε απόσταση 1,25 μ. βόρεια της νοτιοανατολικής γωνίας του Τ1 και σε βάθος 1,50 μ. δημιουργείται ένας εγκάρσιος τοίχος (Τ5), πλ. 0,65 μ. δεμένος οργανικά με τον Τ1 που σώζεται σε μήκος 0,70 μ. Είναι άγνωστο αν συνεχιζόταν προς Α. ενώνοντας τον Τ1 με τον Τ4, και καταστράφηκε από μεταγενέστερες επεμβάσεις στο εσωτερικό του κτιρίου, ή σταματούσε δημιουργώντας είσοδο στον ορθογώνιο χώρο.

Δε βρέθηκε τοίχος που να κλείνει το ορθογώνιο κτίσμα από τα νότια. Αντίθετα, στη θέση του και λίγο χαμηλότερα από την επάνω σωζόμενη επιφάνεια του Τ2 αποκαλύφθηκε ένα πλακόστρωτο δάπεδο από μεγάλες ακανόνιστες πλάκες, πιθανόν σε δεύτερη χρήση, που δε συνδέονται με τους παρακείμενους τοίχους. Καταλαμβάνει έκταση 1,10 × 2,40 μ. Άγνωστο παραμένει αν συνεχίζεται προς Ν. πέρα από το νότιο όριο του οικοπέδου.

Στο εσωτερικό του κτιρίου αποκαλύφθηκαν ένας αγωγός των ελληνιστικών χρόνων, κατεύθυν-

σης Β.-Ν. και δύο ευτελείς τοίχοι από αργούς λίθους με κατεύθυνση Α.-Δ. που δε συνδέονται με την οικοδομική φάση της κατασκευής του κτιρίου. Ακόμη άλλοι τρεις τοίχοι κάθετοι στην εξωτερική παρειά του τοίχου 4, που προσαρτήθηκαν σ' αυτόν πιθανώς στα ρωμαϊκά χρόνια, αποκαλύφθηκαν σε μήκος 0,50 μ. δίπλα στο ανατολικό όριο του οικοπέδου.

Το ορθογώνιο κτίσμα δεν είναι αυτοτελές αλλά μέρος ενός μεγαλύτερου συνόλου, το οποίο συνεχίζεται και στα παρακείμενα οικοπέδα. Αυτό φαίνεται και από την πορεία του Τ2 που δένεται βέβαια με το ορθογώνιο κτίσμα αλλά προχωρεί προς Δ. πέρα από αυτό.

ΒΑΣ. ΜΙΣΑΗΛΙΔΟΥ-ΔΕΣΠΟΤΙΔΟΥ

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΕΣ-ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

Στο Μουσείο Λάρισας και στην αρχαιολογική συλλογή Πυθίου Ελασσόνας μεταφέρθηκαν οι παρακάτω αρχαιότητες, οι οποίες ήρθαν στο φως τυχαία κατά την άροση αγρών ή παραδόθηκαν από ιδιώτες.

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΑΣ

Πύθιο Ελασσόνας

(Αριθ. της Αρχαιολογικής Συλλογής του Πυθίου Π1). Πάνω τμήμα αναθηματικής στήλης από γκριζόλευκο μάρμαρο, με αετωματική επίστεψη. Στο αέτωμα εγγράφεται με απλή χάραξη ένα δεύτερο αέτωμα, το οποίο απολήγει σε τρία ακρωτήρια. Στο πάνω μέρος της μπροστινής επιφάνειάς της έχει την επιγραφή:

Ἀπολλώνιος Φιλοδήμου
[Ποσ]ειδῶνι Πατρώϊω

Ύψ. 0,33, πλ. 0,31, πάχ. 0,05 μ. Χρονολογείται στις αρχές του 3ου αι. π.Χ.

(Π2 και Π3). Επιτύμβια στήλη από άσπρο μάρμαρο, σπασμένη σε δύο κομμάτια που συνανήκουν. Έχει αρκετές φθορές στην αετωματική επίστεψη και στην αριστερή πλευρά της. Στο πάνω μέρος του κορμού της διασώζει την επιγραφή⁸:

Μνᾶμα Κλεοπτολέμ[ου]

Ύψ. 0,73, πλ. 0,38, πάχ. 0,06 μ. Χρονολογείται στις αρχές του 3ου αι. π.Χ.

8. Η στήλη έχει στη δεξιά πλευρά της μπροστινής της επιφάνειας χαραγμένη μια δυσδιάκριτη τρίστιχη επιγραφή. Πρόκειται για νεότερο επίγραμμα.

(Π4). Ενεπίγραφη πλάκα από λευκό μάρμαρο, σπασμένη σε όλες τις πλευρές της. Στην μπροστινή όψη της έχει αποσπασματική απελευθερωτική επιγραφή:

[-----] OYERIM [-----]
[ἔδωκαν] τῇ πόλει τὰ ἐκ τοῦ νό]-
[μου----] καὶ Ἀντιοχίς οἱ ἅ [πηλευ]-
ερωμμένοι ἀπὸ ΜΕΤΑΛ [-----]
[-----τ]ῆς Ἱπποδρόμου Ξε[νι]-
[κῇ ἔδω]καν τῇ πόλει δεινάρια
[τεσσαρά] κοντα πέντε. vac.
[-----] ὁ ἀπελευθ[ερ]ωθεῖ[ς]
[ὑπὸ----]ΩΝΟΣ τοῦ Εὐβιότου κα[θ']
[ὑποσία]ν δὲ Ἀντιμάχου καὶ Φι-
[----τοῦ] Φιλοξένου καὶ Ἀντι-
[----κ]αὶ Φιλοξένου τῶν Φιλ[.]
[----Παρ]μονίς, Φίλεια, Πάτροκ-
[λος----τ]ῆς Νικομάχου καὶ Φίλας
[-----]ΟΥ καὶ Ἀντιμάχου καὶ Φιλο-
[-----τῶ]ν Φίλωνος. vac.
ταμιεύοντος τῆς πόλεω [ς-----]

Στη δεξιά στενή πλευρά της διασώζει το ακόλουθο τμήμα μιας απελευθερωτικής επιγραφής:

[---τῇ π]όλει [τὰ ἐκ τοῦ νό]-
μου---δὲι [νάρια εἴκο]-
σι δ[ύ]ο ἢ [μισυ-----]
καὶ Σύρα [αἱ ἀπηλευθε]-
ρωθε[ῖσαι ὑπὸ-----]
μοφίλου [τοῦ ---καί---]
νας τῆς [-----]
νους ἔδω [καν ἕκαστος τῇ πό]-
λει τὰ ἐκ [τοῦ νόμου]
δεινάρια [εἴκοσι δύο]
ἡμυσ. vac.
Ταμιεύον[τος της πόλεως-----]
νος του Ε[-----κα]-
θ' ὑποσίαν [----τοῦ-----]
μάχου, σ[τρατηγούντος]
Ἀριστοφύ[λου τοῦ-----τὸ δεύ]-
τερον οἱ γ[εγονότες ἀπ]-
ελεύθερο[ι-----]
Σύρα ἢ ἅ[πελευθερω]-
θεῖς[α ὑπο-----]
ο[-----]

(Π6). Το πάνω τμήμα μιας αναθηματικής στήλης από γκρίζο μάρμαρο, με οριζόντια ταινιωτή επίστεψη. Διασώζει την επιγραφή:

[-----]Σ Ἐπικράτου[ς] Ποσειδῶνι

Ὑψ. 0,30, πλ. 0,35, πάχ. 0,08 μ. Χρονολογείται στο τέλος του 3ου αι. π.Χ.

(Π9). Ενεπίγραφη βάση αγάλματος από γκρίζο λευκό μάρμαρο, με δύο χρήσεις. Στην πρώτη φάση χρησιμοποιήθηκε για τη στερέωση ενός μαρμάρι-

νου αγάλματος χωρίς την επιγραφή. Στη δεύτερη φάση ξαναχρησιμοποιήθηκε για την τοποθέτηση ενός χάλκινου αγαλματιδίου. Στη φάση αυτή χαράχτηκε σε μία κάθετη πλευρά η παρακάτω επιγραφή:

ΚΛΟΣ στρατιώτης Πρα[ι]
τωριανὸς εὐχὴν

Ὑψ. 0,39, πλ. 0,93, πάχ. 0,14 μ. Χρονολογείται στον 1ο αι. μ.Χ.

(Π10). Αναθηματική στήλη από άσπρο μάρμαρο, σπασμένη σε δύο κομμάτια. Επιστέφεται με αέτωμα, μέσα στο οποίο εγγράφεται με απλή χάραξη ένα δεύτερο αέτωμα. Στο πάνω μέρος της μπροστινής επιφάνειάς της έχει την επιγραφή:

Τιμαρχίδης Τη-
μάρχου Ποσει-
δῶνι Πατρώωι

Ὑψ. 0,82, πλ. 0,21, πάχ. 0,11 μ. Χρονολογείται στις αρχές του 3ου αι. π.Χ.

(Π11). Ενεπίγραφη βάση ενός αγάλματος από λευκό μάρμαρο, η οποία σε νεότερη φάση χρησιμοποιήθηκε ως απλό αρχιτεκτονικό μέλος (επίκρανο). Στη μία κάθετη επιφάνειά της έχει την επιγραφή:

Ἀπόλλωνι Πυθίωι Ἀρύββας
Νικομάχου καὶ Τιμῶ Ἀρχέου

Ὑψ. 0,58, πλ. 0,45, πάχ. 0,20 μ. Χρονολογείται στο α' μισό του 1ου αι. π.Χ.

(Π12). Αναθηματική στήλη από γκρίζο μάρμαρο με οριζόντια επίστεψη. Δεξιά και αριστερά την πλαϊσιώνουν δύο πεσσοί, οι οποίοι στηρίζουν το επιτύλιο όπου η επιγραφή:

Τιμῶ Νικομάχου Ἀρτέμιδι Εἰλειθυία

Ὑψ. 0,64, πλ. 0,55, πάχ. 0,11 μ. Χρονολογείται στο τέλος του 2ου ή στις αρχές του 1ου αι. π.Χ.

(Π13). Το κάτω τμήμα μιας επιτύμβιας στήλης από γκρίζο μάρμαρο. Στην μπροστινή επιφάνεια έχει σχηματοποιημένη παράσταση μιας ερμαϊκής στήλης και την επιγραφή:

Ἑρμῇι Χθονίωι

Ὑψ. 0,83, πλ. 0,47, πάχ. 0,13 μ.

(Π16). Επιτύμβια στήλη από γκρίζο μάρμαρο, με ανάγλυφο ανθέμιο στην τοξωτή επίστεψή της. Στην μπροστινή επιφάνεια έχει διακόσμηση από δύο σχηματοποιημένους ρόδακες και την επιγραφή:

Ἀρρύβας Ἀριστόνου

Ὑψ. 1,33, πλ. 0,55, πάχ. 0,14 μ. Χρονολογείται στο τέλος του 3ου ή στις αρχές του 2ου αι. π.Χ.

(Π17). Το πάνω τμήμα επιτύμβιας στήλης από γκρίζο μάρμαρο. Στην τοξωτή επίστεψη έχει, όπως και η προηγούμενη, ένα σχηματοποιημένο ανάγλυ-

φο ανθέμιο. Στον κορμό της έχει επίσης δύο σχηματοποιημένους ρόδακες και την επιγραφή:

Δάσβο[ς] Λάγου

Ύψ. 1,17, πλ. 0,55, πάχ. 0,14 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

(Π18). Ενεπίγραφη ημικυκλική βάση τεσσάρων αγαλμάτων από γκρίζο μάρμαρο. Είναι σπασμένη σε δύο κομμάτια που συνανήκουν και φέρει σε όλες σχεδόν, τις επιφάνειές της φθορές από τη σύγχρονη καλλιέργεια. Στην πάνω επιφάνειά της έχει τέσσερις μεγάλους τόρμους (τρεις ελλειψοειδείς και έναν ορθογώνιο), οι οποίοι χρησίμευαν για τη στερέωση των αγαλμάτων. Δίπλα από τον πρώτο αριστερό τόρμο έχει την επιγραφή:

Ἀδμητος

Η εσωτερική επιφάνεια του ημικυκλίου της βάσης εκτός από μία ωραία διακόσμηση με ταινίες και κυμάτια, έχει την επιγραφή:

Σώπατρος Ξενοκλέους Ἀπόλλωνι

Στην αριστερή πλευρά οι κάθετες πλευρές της ήταν επίσης διακοσμημένες με ταινίες και κυμάτια υπάρχει η επιγραφή:

*Μένανδρος Σω-
πάτρου Ποσειδῶνι*

Ύψ. 0,17, πλ. 0,39, χορδή τόξου 1,22, περιφέρεια τόξου 2,25 μ. Χρονολογείται στις αρχές του 3ου αι. π.Χ.

(Π27). Τμήμα αναθηματικής στήλης από γκρίζο μάρμαρο με οριζόντια ταινιωτή επίστεψη. Στην μπροστινή επιφάνεια έχει την επιγραφή:

*[Ἀ]σταρέτα Α-
ινήτου Ἀρτέ-
[μι]δι εὐξαμέν[η]*

Ύψ. 0,24, πλ. 0,16, πάχ. 0,05 μ. Χρονολογείται στο α' μισό του 3ου αι. π.Χ.

(Π28). Τμήμα αναθηματικής στήλης από γκριζόλευκο μάρμαρο, με αετωματική επίστεψη, όπου εγγράφεται με απλή χάραξη ένα δεύτερο αέτωμα. Σώζει την επιγραφή:

*Τιμῶ Ἀρχ[έου]
ΠΡΟΠ[----]*

Ύψ. 0,26, πλ. 0,17, πάχ. 0,06 μ. Χρονολογείται στο α' μισό του 1ου αι. π.Χ.

(Π29). Το πάνω τμήμα ενεπίγραφης αναθηματικής στήλης από γκρίζο μάρμαρο. Επιστέφεται με αέτωμα, όπου είναι εγγεγραμμένο με απλή χάραξη ένα δεύτερο αέτωμα με τρία ακρωτήρια. Στην μπροστινή επιφάνεια της στήλης η εξής ελλιπής επιγραφή:

[Εὐφρά]ντα [Θρασ]υμάχου

Ύψ. 0,34, πλ. 0,41, πάχ. 0,10 μ. Χρονολογείται στις αρχές του 3ου αι. π.Χ.

(Π.38). Αναθηματική στήλη από λευκό μάρμαρο, σπασμένη στο πάνω και στο κάτω μέρος. Στην μπροστινή επιφάνεια έχει την επιγραφή:

*Ἰπποκράτης Πάτρωνος
ἀνέθηκε Ποσειδῶνι μνη-
μεῖον ἑαυτοῦ*

Ύψ. 0,34, πλ. 0,32, πάχ. 0,07 μ. Χρονολογείται στις αρχές του 3ου αι. π.Χ.

(Π.39). Τμήμα ενεπίγραφης στήλης από γκριζόλευκο μάρμαρο, με αετωματική επίστεψη. Στο αέτωμα εγγράφεται με χάραξη και ένα δεύτερο, από το οποίο διακρίνεται μόνο το μεσαίο ακρωτήριο. Έχει την παρακάτω δίστιχη επιγραφή:

*Μίκρος Βρόχα
Εὐρυνόα Βρόχα*

Ύψ. 0,38, πλ. 0,23, πάχ. 0,07 μ. Χρονολογείται στο τέλος του 3ου αι. π.Χ.

(Π.40). Μικρό τμήμα αναθηματικής στήλης, που σώζει την επιγραφή:

*[-----] Ἀντιπάτρου
[Ἀπόλλ]ωνι Δωρεῖω*

Ύψ. 0,39, πλ. 0,19, πάχ. 0,06 μ. Χρονολογείται στο τέλος του 2ου ή στις αρχές του 1ου αι. π.Χ.

(Π.41). Μικρή αναθηματική στήλη από γκρίζο μάρμαρο, με οριζόντια ταινιωτή επίστεψη. Δεξιά και αριστερά πλαισιώνεται με δύο πεσσίσκους. Στο κάτω μέρος σώζει το έμβολο για τη στερέωσή της στη βάση. Έχει την επιγραφή:

*Τιμῶ Ἀρχέου
[Ἀ]ρτέμιδι Φωσφόρῳ*

Ύψ. 0,36, πλ. 0,24, πάχ. 0,11 μ. Χρονολογείται στο α' μισό του 1ου αι. π.Χ.

Κ ρ α ν ν ῶ ν

(Α.Ε.Μ.Α. 82/12). Αναθηματική ναϊσκόσχημη στήλη από λευκό μάρμαρο. Στο κάτω μέρος σώζεται το έμβολο για τη στερέωσή της στη βάση. Δεξιά και αριστερά έχει αρράβδωτους δωρικούς ημικίονες, οι οποίοι στηρίζουν το επιστύλιο και το αέτωμα. Το τύμπανο του αετώματος διακοσμείται με ανάγλυφο ασπίδιο. Στο επιστύλιο έχει την επιγραφή:

Αἰχνοὺν εἵρουι

Ύψ. 0,58, πλ. 0,39, πάχ. 0,07 μ. Χρονολογείται στο τέλος του 3ου αι. π.Χ.

(Α.Ε.Μ.Α. 82/19). Βάση μαρμάρινου αγαλματιδίου. Σώζεται τμήμα της πλίνθου και του αριστερού πέλματος με κάλυμμα. Ύψ. 0,20, πλ. 0,14, πάχ. 0,12 μ.

(Α.Ε.Μ.Α. 82/2). Αναθηματική στήλη από ντό-

πιο ψαμμόλιθο με αετωματική επίστεψη. Στην μπροστινή της επιφάνεια, μέσα σε ρηχό ορθογώνιο βάθος, υπάρχει ανάγλυφη παράσταση τριών γυναικείων μορφών. Παριστάνονται σε προτομή εντελώς σχηματικά, με ιδιαίτερα ψηλούς, λαιμούς, χωρίς να αποδίδονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του προσώπου. Η όλη παράσταση θυμίζει έντονα τα τρικέφαλα εκάτια, που βρέθηκαν κατά καιρούς στην περιοχή της Κραννώνας. Ύψ. 0,26, πλ. 0,30, πάχ. 0,09 μ.

Ἄ γ ι ο ς Γ ε ώ ρ γ ι ο ς

(Α.Ε.Μ.Α. 82/67). Τοξωτή επιτύμβια στήλη από λευκό μάρμαρο, σπασμένη στην επίστεψη και στην κάτω απόληξή της. Η επίστεψή της διακοσμείται με ανάγλυφο ανθέμιο, από το οποίο σώζονται μόνο ορισμένα φύλλα της άκανθας. Στο μέσο περίπου της μπροστινής επιφανείας της έχει την επιγραφή:

[Τ]ιμοκλίας Μεν-
νείαιος χαῖρε

Ύψ. 1,06, πλ. 0,42, πάχ. 0,11 μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

(Α.Ε.Μ.Α. 84/68). Τοξωτή επιτύμβια στήλη από λευκό μάρμαρο, σπασμένη στο κάτω μέρος. Η επίστεψή της διακοσμείται με ανάγλυφο ανθέμιο. Στην μπροστινή της επιφάνεια έχει διακόσμηση από μια ναϊσκόσχημη ανάγλυφη στήλη, από την οποία σώζονται το αέτωμα με τα τρία ακρωτήρια και τμήματα των δύο δωρικών ημικιόνων, που το στήριζαν. Ο χώρος δεξιά και αριστερά από το κεντρικό ακρωτήριο καλύπτεται από δύο ανάγλυφους σχηματοποιημένους ρόδακες.

Κάτω από τον κανόνα, ο οποίος χώριζε την επίστεψη από τον κυρίως κορμό της στήλης υπάρχει η εξής επιγραφή:

Νελλεία Μεννειαία
Ἀστοκράτεια Μαρσααία

Ύψ. 0,91, πλ. 0,53, πάχ. 0,11 μ. Χρονολογείται στο 2ο αι. π.Χ.

Λ ά ρ ι α

(Α.Ε.Μ.Α. 82/7). Μαρμάρινος ανδρικός κορμός ρωμαϊκών χρόνων, ο οποίος σώζεται από τους ώμους μέχρι τους μηρούς. Φορεί χιτώνα και ιμάτιο, που καλύπτει όλο το σώμα. Το δεξί χέρι κάμπτεται στο στήθος ενώ το αριστερό είναι κατά μήκος του αριστερού μηρού. Ύψ. 0,57, πλ. 0,30 μ.

(Α.Ε.Μ.Α. 82/10). Μαρμάρινος κορμός γυναικείου νέου από τους ώμους μέχρι την κοιλιακή χώρα. Τα χέρια δε σώθηκαν. Ύψ. 0,26, πλ. 0,30 μ.

(Α.Ε.Μ.Α. 82/31). Ακέφαλο άγαλμα γυναικείας μορφής από λευκό μάρμαρο. Λείπει το μέρος του

κορμού από το στήθος και πάνω, καθώς επίσης και τα χέρια. Η μορφή φορεί χιτώνα και πέπλο, ο οποίος ζώνεται κάτω από το στήθος με λεπτή ταινία. Έχει το αριστερό σκέλος άνετο και το δεξί στάσιμο. Η πίσω πλευρά του αγάλματος είναι αδρά δουλεμένη με χοντρό βελόνι. Ύψ. 0,78 μ. Χρονολογείται στα υστεροελληνιστικά χρόνια.

(Α.Ε.Μ.Α. 82/12). Τμήμα μαρμάρινης κεφαλής από επιτύμβιο ανάγλυφο (πιθανόν σαρκοφάγο) ρωμαϊκών χρόνων. Ύψ. 0,21 μ.

(Α.Ε.Μ.Α. 82/33). Τμήμα μαρμάρινου γυναικείου κορμού. Λείπουν το κεφάλι και τα χέρια από τους βραχίονες και κάτω. Η μορφή φορεί χειριδωτό χιτώνα με κόλπο και απόπτυγμα. Οι πτυχές του χιτώνα μπροστά είναι πλούσιες ενώ πίσω είναι δουλεμένες αδρά. Πάνω στο στήθος φέρει επιβλημα με τριγωνικές απολήξεις στους ώμους και κυματιστό περίγραμμα, που μοιάζει με αιγίδα. Ίσως παριστάνεται η θεά Αθηνά. Στην πλάτη τα μαλλιά σχηματίζουν έξι κάθετους αβαθείς βοστρύχους. Στη βάση του λαιμού και στους βραχίονες σώζονται οι υποδοχές των εμβόλων για τη στήριξη της κεφαλής και του κάτω τμήματος των χεριών. Ύψ. 0,18 μ.

(Α.Ε.Μ.Α. 82/39). Ακέφαλο αγαλματίδιο Αρτέμιδας από λευκό μάρμαρο. Λείπουν τα πόδια, τα χέρια και τμήμα του κορμού από το ύψος του στήθους. Η θεά φορεί κοντό χιτώνα, ο οποίος ζώνεται κάτω από το στήθος και σχηματίζει απόπτυγμα. Το δεξί σκέλος είναι στάσιμο και το αριστερό άνετο. Ύψ. 0,32 μ.

ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Ἄ τ ρ α ξ

(Α.Ε.Μ.Α. 82/3). Επιτύμβια στήλη από γκρίζο μάρμαρο με τοξωτή την πάνω απόληξη. Στην μπροστινή της επιφάνεια, κάτω από την επίστεψη, έχει την επιγραφή:

Φιλοκύδεις
Ἀντιφάνειος

Ύψ. 1,31, πλ. 0,35, πάχ. 0,17 μ. Χρονολογείται στις αρχές του 3ου αι. π.Χ.

(Α.Ε.Μ.Α. 82/4). Τοξωτή επιτύμβια στήλη από γκρίζο μάρμαρο με την επιγραφή:

Παρτόνας Πορτίνειος

Ύψ. 1,11, πλ. 0,38, πάχ. 0,09 μ. Χρονολογείται στο τέλος του 4ου αι. π.Χ.

(Α.Ε.Μ.Α. 82/5). Επιτύμβια στήλη με τοξωτή επίστεψη, σπασμένη στο κάτω μέρος. Έχει την επιγραφή:

Νέσσανδρος
Λύκιννα

Ύψ. 0,76, πλ. 0,32, πάχ. 0,13 μ. Χρονολογείται στο β' μισό του 4ου αι. π.Χ.

(Α.Ε.Μ.Α. 82/6). Επιτύμβια στήλη σπασμένη στην τοξωτή επίστεψή της. Έχει την επιγραφή:

Αἰδὶνα

Ύψ. 1,76, πλ. 0,29, πάχ. 0,22 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

(Α.Ε.Μ.Α. 82/49). Μικρό μαρμάρινο κεφάλι Αφροδίτης. Τα μαλλιά χωρίζονται στη μέση, δένονται με ταινία και φέρονται κυματιστά προς τα πίσω, όπου σχηματίζουν κρωβύλο. Ύψ. 0,11 μ.

ΑΘ. ΤΖΙΑΦΑΛΙΑΣ

7η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΣΤΕΡΕΩΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ
ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Κ α σ τ ρ ά κ ι - Μ ε τ έ ω ρ α

Μονή Ρουσσάνου

Το 1982 συνεχίστηκαν οι εργασίες στο κτίριο των κελιών της μεταβυζαντινής μονής Ρουσσάνου, η οποία είναι χτισμένη στην κορυφή ενός κάθετου στενού βράχου, ύψ. 60 μ. περίπου (Πί ν. 149 α-β). Παρ' όλο που η φύση της θέσης της μονής καθιστά κάθε εργασία σ' αυτήν εξαιρετικά επικίνδυνη και δύσκολη, εκτελέστηκαν οι πιο επείγουσες στερεωτικές εργασίες.

Αφαιρέθηκε ο παλιός σαθρός ξυλότυπος της στέγης που απειλείτο με κατάρρευση και αντικαταστάθηκε με νέο, που πάνω του τοποθετήθηκε μονωτικό ασφαλικό υλικό και νέα στρώση κοίλων κεραμιδιών, τύπου ομοίου με τα προϋπάρχοντα. Με ιδιαίτερη προσοχή ενισχύθηκε η τοιχοποιία στο πάνω τμήμα της με την κατασκευή περιμετρικής δοκού από οπλισμένο σκυρόδεμα. Παράλληλα ενισχύθηκε ο τρούλος με τη συμπλήρωση κενών που υπήρχαν στην τοιχοποιία του και επιχρίστηκε εξωτερικά.

Τέλος επιχρίσματα έγιναν και στο εξωτερικό τμήμα του πάνω ορόφου των κελιών της μονής, αφού καταβλήθηκε προσπάθεια να αποκατασταθεί η αρχική μορφή των τοίχων, για την οποία όμως δεν έχουμε επαρκή στοιχεία.

Κ α λ α μ π ά κ α

Ναός Αγίων Πάντων

Ο ναός είναι χτισμένος μέσα στον ίδιο χώρο και ανατολικά του βυζαντινού ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Ο ναός, χρονολογούμενος περίπου τον 18ο αι., είναι μονόχωρη βασιλική μικρών διαστάσεων που φέρει ξύλινη στέγη και σ' αυτόν έγιναν ορισμένες στερεωτικές εργασίες, σύμφωνα με μελέτη εγκεκριμένη από τη Διεύθυνση Αναστήλωσης του ΥΠΠΟ, επειδή παρουσίαζε προβλήματα στατικά και υγρασίας.

Ειδικότερα, στερεώθηκε η σαθρή τοιχοποιία και ενισχύθηκε με την κατασκευή περιμετρικής δοκού (σενάζ). Αφαιρέθηκε το κατεστραμμένο ξύλινο δάπεδο του νάρθηκα και του κυρίως ναού, και μετά την στρώση τσιμεντοκονιάματος, προβλέπεται να τοποθετηθούν πλίγιες πλάκες όμοιες με αυτές που είχε αρχικά ο ναός.

Κ ρ α ν ι ά Κ α λ α μ π ά κ α ς

Μονή Υψώσεως Τιμίου Σταυρού

Για δεύτερη χρονιά φέτος συνεχίστηκαν οι εργασίες στο καθολικό της παραπάνω μονής με απευθείας επιχορήγηση του Υπουργείου Συντονισμού στους ενδιαφερόμενους¹.

Πρόκειται για ναό πολύτρουλο και πολύκογχο με νάρθηκα με μήκος από την είσοδο του νάρθηκα ως και τον ανατολικό τοίχο (χωρίς τις αψίδες του Ιερού) 22,16 μ. και πλάτος από το νότιο στο βόρειο τοίχο (χωρίς τους χορούς) 13,20 μ.

Οι τρεις αψίδες της ανατολικής πλευράς, οι αψίδες των χορών και οι δύο δυτικές κόγχες φέρουν ακόμη σήμερα από έναν διακοσμητικό τρουλίσκο. Εσωτερικά δεν έχει επιχρίσει ποτέ ο ναός και έτσι αναδεικνύεται η λίθινη κατασκευή του. Χρονολογείται στο 18ο αι.

Το 1982 αντικαταστάθηκαν εσωτερικά και εξωτερικά οι φθαρμένοι παρόλθοι της τοιχοδομίας και των λιθανάγλυφων και συμπληρώθηκε το αρμολόγιο όπου χρειαζόταν (Πί ν. 149 γ).

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΑΣ

Α γ ι ά

Αρχοντικό Αλεξούλη

Συνεχίστηκαν οι εργασίες στο αρχοντικό Αλεξούλη που χτίστηκε το 1750 και που το έχει δωρίσει στο Δημόσιο η ιδιοκτήτρια του Καλυψώ Αλεξούλη.

Ειδικότερα αφαιρέθηκε ο παλιός ξυλότυπος της στέγης που κινδύνευε να καταρρεύσει και αντικαταστάθηκε με νέο, πάνω στον οποίο τοποθετήθηκε μονωτικό ασφαλικό υλικό και νέα στρώση κοίλων (βυζαντινών) κεραμιδιών σε αντικατάσταση των φθαρμένων παλιών. Ανακατασκευάστηκε ο παλιός ξύλινος πρόβολος της πρόσοψης, η οποία επιχρίστηκε. Επίσης στερεώθηκε το πάνω τμήμα της τοιχοποιίας, η ξύλινη οροφή του αρχοντικού και τα σαθρά ζευκτά τμήματος της στέγης.

Σ τ ό μ ι ο (Τ σ ά γ ε ζ ι)

Μονή Αγίου Δημητρίου (Κομνήνειας)

Από το συγκρότημα της μονής, που χρονολογείται κατά τα τέλη του 13ου και αρχές του 14ου αι., σώζεται σήμερα μόνο το καθολικό, τρίκογχος ναός

1. Π. Μυλωνάς, Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση, ΕΜΠ, Αθήνα 1979, σ. 93-99.

αθωνιτικού τύπου με τέσσερα παρεκκλήσια στις τέσσερις γωνίες, στη Λιτή του οποίου εκτελέστηκαν στερεωτικές εργασίες επείγουσας φύσης. Ανανεώθηκαν τα αρμολογήματα και επανατοποθετήθηκαν πολλοί λίθοι έτσι, ώστε να μην απειλούνται με άμεση κατάρρευση οι τοίχοι (η στέγη έχει καταπέσει από πολλά χρόνια). Στερεώθηκαν και συμπληρώθηκαν όλα τα τόξα των παραθύρων και των κογχών και κατασκευάστηκε με προσοχή περιμετρική δοκός (σενάζ) από οπλισμένο σκυρόδεμα στο πάνω τμήμα της τοιχοποιίας για στερέωσή της (Πί ν. 150 α-β).

Μουσείο Λάρισας

Το κτίριο που στεγάζει το Αρχαιολογικό Μουσείο Λάρισας είναι τζαμί που χτίστηκε περί τα τέλη του 19ου με αρχές του 20ου αι. από τη Βασίλισσα Όλγα για τις ανάγκες των Μουσουλμάνων της Λάρισας και ονομάζεται Γενή Τζαμί. Εδώ λοιπόν συνεχίστηκαν και τελείωσαν εργασίες στερεωτικές και έγιναν επιχρίσματα εσωτερικά και εξωτερικά (Πί ν. 151 α).

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

Κοκκωτά Αλμυρού

Άνω Ιερά Μονή Ξενιάς (ανδρώα)

Στο καθολικό της μονής αυτής, που χρονολογείται περίπου τον 16ο αι. και που έπαθε σοβαρές ζημιές από τους σεισμούς του 1980, συνεχίστηκαν οι εξής εργασίες: κατασκευή αφανούς δοκού και οπλισμένο σκυρόδεμα στη βορειοανατολική γωνία του καθολικού, στερέωση και επίχριση κονιαμάτων τμήματος του Ιερού, κατασκευή ενσωματωμένης περιμετρικής δοκού (σενάζ) στην τοιχοποιία και στερέωση όλων των εσωτερικών τόξων, κατασκευή πλέγματος οριζοντίων και καθέτων δοκών εντός της στέγης και πάνω από τα τόξα για την καλύτερη σύνδεση και στερέωσή τους. Αφαιρέθηκαν οι παλιοί σοβάδες στο νάρθηκα και στο νότιο τοίχο του κυρίως ναού και έγινε το κατάλληλο αρμολόγημα, αφού προηγουμένως στερεώθηκαν τα σαθρά τμήματα της τοιχοποιίας. Τέλος αντικαταστάθηκαν τα παλιά σαθρά ξύλα της στέγης του εξωνάρθηκα και έγινε ανακεράμωσή του (Πί ν. 151 β).

Βόλο

Μονή Ταξιάρχων στον Άγιο Γεώργιο Νηλείας

Από το συγκρότημα της μονής σώζεται μόνο το κτίριο των κελιών, τετράγωνου σχήματος, χρονολογούμενο στα τέλη 17ου με αρχές 18ου αι., ενώ το καθολικό είναι των αρχών του 20ου αι. χτισμένο α-

κριβώς στη θέση του παλιότερου που καταστράφηκε από άγνωστη αιτία. Επειδή το έδαφος σ' αυτό το σημείο καθιζάνει, το κτίριο των κελιών παρουσιάζει σοβαρά στατικά προβλήματα, για τη λύση των οποίων απαιτείται εδαφοτεχνική μελέτη.

Η Εφορεία για να αποτρέψει τον κίνδυνο κατάρρευσης στερέωσε τμήμα της τοιχοποιίας στη νότια πτέρυγα των κελιών που παρουσίαζε κοίλανση.

Μακρυνίτσα

Πύργος Σκοτεινιώτη στην Κουκουράβα

Πρόκειται για Πύργο μεταβυζαντινό, χτισμένο σε έδαφος με κλίση 60-70%. Εδώ κατασκευάστηκε τοίχος αντιστήριξης στη νότια πλευρά του Πύργου για να συγκρατηθούν τα χώματα και για να στερεωθεί η ξύλινη υποστήλωση (Πί ν. 152 α).

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ

Στο εργαστήριο του συνεργείου συντήρησης τοιχογραφιών της Εφορείας συνεχίστηκε η συντήρηση των τοιχογραφιών της Άνω Μονής Ξενιάς, που αποτειχίστηκαν αμέσως μετά το σεισμό του 1980.

ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Καστράκι - Μετέωρα

Μονή Μεταμορφώσεως (Μεγάλο Μετέωρο)

Έγινε επί τόπου καθαρισμός τμήματος των τοιχογραφιών του καθολικού της μονής.

Καλαμπάκα

Ναός Κοιμήσεως Θεοτόκου²

Συνεχίστηκε ο καθαρισμός των τοιχογραφιών του νοτίου κλίτους του ναού.

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΑΣ

Αμπελάκι

Αρχοντικό Γεωργίου Σβαρτζ

Έγινε συντήρηση των εξωτερικών ξυλίνων μερών του αρχοντικού, τα οποία εκτιθέμενα στις δυσμενείς καιρικές συνθήκες που επικρατούν στην περιοχή φθείρονται πολύ συχνά.

2. ΕΕΒΣ ΣΤ' (1929), σ. 304-312.

ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΧΩΡΩΝ

Έγινε καθάρισμός των εξής αρχαιολογικών χώρων:

Βασιλική Α' Λάρισας, νότια του Φρουρίου της πόλης. Παλαιοχριστιανικό νεκροταφείο Λάρισας, ανατολικά του Φρουρίου. Βασιλική των Δαφνουσίων Λοκρών στη θέση «Μελιδόνι» της κοινότητας Αγίου Κωνσταντίνου Λοκρίδας του Νομού Φθιώτιδας. Βασιλική Ζάρκου στο Νομό Τρικάλων.

Εδώ θα πρέπει να ενταχθεί και η αποχωμάτωση που έγινε στο Φρούριο της Λάρισας και στη συνέχεια ο καθάρισμός του χώρου.

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ

Κατά την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1982 πραγματοποιήθηκαν περιοδείες σε ορεινές δύσβατες περιοχές της περιφέρειας της Εφορείας που είναι δυσπρόσιτες τις υπόλοιπες εποχές του χρόνου.

ΝΟΜΟΣ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ**Δυτική Αργιθέα****Μονή Γενεσίου Θεοτόκου**

Βρίσκεται περί τα 6 χλμ. μετά τον οικισμό του Ανθηρού και από το αρχικό συγκρότημα της μονής σώζεται το καθολικό σε καλή κατάσταση, τμήμα του κτιρίου των κελιών και τμήμα του περιβόλου με το θυρωρείο.

Το καθολικό χωρίζεται καθ' ύψος σε δύο τμήματα: το κάτω τμήμα που είναι τρίκογχος ναός αθωνικού τύπου και τιμάται στη μνήμη του Γενεσίου της Θεοτόκου, και το πάνω τμήμα που είναι δίδυμος ναός με ευρύχωρο νάρθηκα αφιερωμένος στη Ζωοδόχο Πηγή (το βορινό τμήμα) και στους Αγίους Αναργύρους (το νότιο τμήμα).

Στο κάτω τμήμα ο κυρίως ναός είναι κατάγραφος με τοιχογραφίες καλής τέχνης χρονολογούμενες το 1663, ο δε νάρθηκας με τοιχογραφίες χρονολογούμενες το 1788, λαϊκότερες.

Στο πάνω τμήμα, στο νάρθηκα οι τοιχογραφίες χρονολογούνται το 1784, στα δύο παρεκκλήσια, το καθένα από τα οποία φέρει στην ανατολική πλευρά δίδυμη κόγχη και χωριστό τρούλο τύπου ασπίδας, χρονολογούνται το 1784 και 1797 και είναι επίσης λαϊκής τέχνης (Πί ν. 152 β).

Ανατολική Αργιθέα**Μονή Παναγίας Σπηλιάς**

Από το συγκρότημα της μονής, που βρίσκεται σε εξαιρετικά δύσβατη, δυσπρόσιτη αλλά και επιβλητική ορεινή τοποθεσία (Πί ν. 153 α) σώζονται

δύο καθολικά αθωνικού τύπου, από τα οποία το μικρότερο (νοτιότερο) χρονολογείται το 1664 (Πί ν. 153 β), το δε μεγαλύτερο (βορειότερο) λίγο μεταγενέστερα κατάγραφα με τοιχογραφίες χρονολογούμενες επίσης στα τέλη του 17ου με αρχές του 18ου αι.

Αξιόλογες και πολύ καλής τέχνης είναι οι δεσποτικές εικόνες.

Άγιος Σεραφείμ Πεζούλας**Ναός Αγίου Παντελεήμονα**

Περί τα 2 χλμ. νότια του οικισμού Πεζούλας σώζεται το καθολικό κατεστραμμένης πλέον μονής. Ο ναός είναι τρίκογχος (αθωνικού τύπου) και έχει υποστεί από παλιά πολλές επεμβάσεις στην αρχιτεκτονική του διάταξη.

Έχει προσεγμένη τοιχοδομία με πελεκητούς παρόλτους και φέρει ένθετα λιθανάγλυφα πάνω από κάθε παράθυρο που έχει διανοιγεί σε κάθε μία από τις τρεις κόγχες (Πί ν. 154 α-β). Εσωτερικά δε φέρει τοιχογραφίες, ούτε κονίαμα.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Διενεργήθηκαν μόνο σωστικές ανασκαφές στις παρακάτω περιοχές.

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΑΣ**Σκήτη Αγιάς****Αγιόκαμπος**

Κατά τη διάρκεια εργασιών του ΟΤΕ για τοποθέτηση τηλεφωνικών καλωδίων στον αγρό του Χαρ. Παπαδόπουλου βρέθηκε μέσα στα μπάζα τμήμα αρράβδωτου κίονα, πράγμα που οδήγησε στη διενέργεια δοκιμαστικής ανασκαφικής έρευνας. Αυτή αποκάλυψε, αν και δεν ολοκληρώθηκε, θεμέλια κτιρίου, αρχιτεκτονικά μέλη και άφθονη κεραμική βυζαντινής περιόδου, καθώς και όστρακα από βήσσαλα. Πριν ολοκληρωθεί η ανασκαφή είναι φυσικά άκαιρο να προχωρήσουμε σε συμπεράσματα, αναφέρουμε μόνο εδώ ότι, σύμφωνα με μαρτυρίες των εντοπίων, στο ίδιο σημείο μέχρι πριν 70 χρόνια υπήρχε μικρός ναός του Αγίου Συμεών.

ΝΟΜΟΣ ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ**Μαλεσίνα Λοκρίδας****Μάζι (οικόπεδο ναού Αγίου Γεωργίου)**

Κατά τη διάνοιξη θεμελίων για την ανέγερση ναΐσκου στη θέση ερειπωμένου ναού της όψιμης τουρ-

κοκρατίας, αποκαλύφθηκαν θεμέλια και ψηφιδωτό δάπεδο, καθώς και κεραμική, κτιρίου βυζαντινού, αλλά η ανασκαφή σταμάτησε ελλείψει πιστώσεων.

ΑΙΚ. ΣΠΥΡΑΚΗ-ΚΑΛΑΝΤΖΗ

Φ θ ι ώ τ ι δ ε ς Θ ή β ε ς (Νέα Α γ χ ι ά λ ο ς)

Το 1982 την επίβλεψη των εργασιών (ανασκαφών, συντήρηση αρχαίων κτλ.) στον αρχαιολογικό χώρο Νέας Αγχιάλου, είχε η Επιμελήτρια Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Ασπ. Ντίνα.

Οι εργασίες που έγιναν κατά το έτος αυτό είναι περιληπτικά οι εξής:

Οδός 30ης Ιουλίου (οικόπεδο αγροτικού ιατρείου)

Σε ερευνητική δοκιμαστική ανασκαφή στο παραπάνω οικόπεδο, όπου η κοινότητα Νέας Αγχιάλου ζητούσε την έγκριση για οικοδόμηση αγροτικού κοινοτικού ιατρείου, στη δυτική πλαγιά του λοφίσκου που υψώνεται ανατολικά του ενοριακού ναού του Αγίου Γεωργίου, αποκαλύφθηκαν σε βάθος 0,50 - 2 μ. λείψανα τείχων τα οποία ανήκουν τουλάχιστον σε δύο κτίρια και σε τρεις εποχές. Στο πρώτο κτίριο, το αρχαιότερο, ανήκουν οι τοίχοι Τ₉, Τ₁₁, Τ₁₂, Τ₁₃, Τ₁₄, Τ₆ και Τ₁₀, η κατασκευή των οποίων είναι ισχυρή με αργούς λίθους και ασβεστοκονία (Πί ν. 155 α). Από την τοιχοδομία τους μπορούν οι τοίχοι αυτοί να τοποθετηθούν χρονικά στον 6ο αι. μ.Χ. Αργότερα, που πιθανώς το κτίριο αυτό να είχε καταστραφεί, κατασκευάστηκαν οι τοίχοι Τ₈, Τ₃, Τ₅, Τ₁, Τ₂, Τ₄, Τ₇, Τ₁₅, και Τ₁₆ προφανώς με το υλικό του παλιότερου κτιρίου και χωματολάσπη, πράγμα που δείχνει την προχειρότητα της κατασκευής και τη φτώχεια της εποχής. Στο κτίριο αυτό ανήκει και ο κτιστός αγωγός (Αγ. 1), ο οποίος για πυθμένα του έχει πήλινες και για κάλυψη άμορφες πλάκες και οι εσωτερικές του πλευρές είναι επιχρισμένες από κουρασάνι. Η προσθήκη μιας δεξαμενής (Δεξ. 1) στη γωνία των τείχων Τ₄, και Τ₇ με απλή ασβεστοκονία στις εσωτερικές επιφάνειες θα ανήκει σε μια άλλη κτιριακή φάση.

Από τη σχεδιαστική αποτύπωση των λειψάνων αυτών δεν μπορεί να προσδιοριστεί ακριβώς η μορφή και ο προσορισμός ούτε του πρώτου κτιρίου ούτε και του δεύτερου. Πιθανώς το δεύτερο κτίριο στο οποίο ανήκουν οι χωματόκτιστοι τοίχοι να ήταν κάποτε κοσμικό οίκημα ή ιδιωτική κατοικία.

Από τα κινητά ευρήματα σημειώνονται:

Μικρό οξυπύθμενο πήλινο αγγείο χωρίς στόμιο, ένα λυχνάρι με σταυρό στην επάνω επιφάνεια και θραύσματα άλλων χρονολογούμενα στον 5ο και 6ο αι. μ.Χ., δύο χάλκινα νομίσματα, το πρώτο υστερορωμαϊκό, το δεύτερο του Ιουστινιανού του Α', ένα πήλινο σφονδύλι, θραύσματα από πινάκια και αρκετά όστρακα.

Οδός Ελληνικής Αεροπορίας και Ελευθερίας (οικόπεδο Μ. Κοντοβά)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων, στη συμβολή των παραπάνω οδών, αποκαλύφθηκαν σε βάθος 1,20 μ. ένα πιθάρι και τρεις αμφορείς της παλαιοχριστιανικής περιόδου.

Οδός Χρηστάκη και 30ης Ιουλίου (οικόπεδο Αθ. Τσολάκη)

Κατά τη διάνοιξη θεμελίων στη διασταύρωση των παραπάνω οδών, σε βάθος 0,35-1,50 μ., αποκαλύφθηκαν έξι τάφοι (Τάφ. 119 - Τάφ. 124) καλυβίτες του συνήθους τύπου.

Οδός Ελευθερίας και Σιμοπούλου (οικόπεδο Χαρ. Καμπούρη)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων, στη γωνία των παραπάνω οδών στην περιοχή Δώδεκα, αποκαλύφθηκε στη νότια πλευρά του οικοπέδου ένας τάφος καλυβίτης (Τάφ. 125).

Οδοί Εμμανουηλίδου και Πατριάρχου Βασιλείου (οικόπεδο Ζαφ. Ριζοπούλου)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων στις παραπάνω οδούς, αποκαλύφθηκαν σε βάθος 1,76 - 2,27 μ. έξι τάφοι από τους οποίους οι τρεις (Τάφ. 126, 127, 131) ήταν κτιστοί, κιβωτιόσχημοι πλακοσκεπείς (Πί ν. 155 β) και οι άλλοι τρεις (Τάφ. 128, 129, 130) καλυβίτες με κυρτές μεγάλες πήλινες κεραμίδες (στρωτήρες).

Η τοιχοποιία των κιβωτιόσχημων τάφων ήταν από πλινθοδομή σε 7-10 σειρές πλίνθων συνδεδεμένων με ασβεστοκονίαμα, οι καλυπτήριες πλάκες (3 ή 4) από πετρώματα της περιοχής. Για δάπεδο χρησίμευσε το φυσικό έδαφος. Το ύψος ήταν 0,50-0,58, το πλάτος 0,53-0,67 και το μήκος 1,80 - 2 μ. Ο Τάφ. 126 περιείχε χριστιανική ταφή και υπολείμματα από άλλους δύο.

Από την έρευνα των κιβωτιόσχημων τάφων περισυλλέχθηκαν: δύο γυάλινα φιαλίδια ακέραια, ύψ. 0,055-0,06 μ., μια τριφυλλόστομη οινοχόη από καστανόκόκκινο πηλό, ύψ. 0,15 μ., μία άλλη από ερυθρώ πηλό, ύψ. 0,16 μ., ένα πινάκιο, διαμ. 0,20 μ., τρία χάλκινα νομίσματα, θραύσματα από λυχνάρια και όστρακα.

Η εξέταση των τάφων έδειξε ότι ήταν τάφοι των τελευταίων ρωμαϊκών χρόνων.

Οδός Καρδαμάτη (οικόπεδο Βασ. Κοντού)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων, στην παραπάνω οδό αποκαλύφθηκαν σε βάθος 1,35-1,77 μ. εννέα τάφοι. Από αυτούς οι δύο ήταν καμαροσκεπαστοι,

ένας κιβωτίοσχημος, πέντε καλυβίτες του συνήθους τύπου και ένα ταφικό αγγείο.

Από την έρευνα του ενός καμαροσκεπάστου τάφου (Τάφ. 134), του οποίου το μήκος ήταν 2,18 και το πλάτος 1 μ. περισυλλέχθηκαν: ένα χάλκινο βραχιόλι, ένα χάλκινο δαχτυλίδι και θραύσματα άλλου δαχτυλιδιού, δύο μικροί χάλκινοι σταυροί, τέσσερα χάλκινα νομίσματα από τα οποία τα δύο του Ιουστινιανού του Α' και τα δύο αρχαιότερα, θραύσματα από σκουλαρίκια και χάντρες περιδεραιού. Τα ευρήματα ήταν πάνω στο από πήλινες πλάκες δάπεδο του τάφου, ανάμεσα σε αποσπασμένα οστά.

Ο άλλος καμαροσκεπάστος τάφος, ο Τάφ. 135 ήταν ακέραιος, το στόμιό του φρασσόταν με ακατέργαστη μαρμαρίνη πλάκα, είχε τρεις βαθμίδες καθόδου. Κατά την έρευνα διαπιστώθηκε ότι είχε σκελετούς δύο τουλάχιστο νεκρών με τα οστά τους αποσπασμένα. Περισυλλέχθηκαν θραύσματα γυάλινων δοχείων και μία κεραία χάλκινου σταυρού.

Οδός Ελ. Βενιζέλου (οικόπεδο Γ. Τσιλαφάκη)

Κατά τη διάνοιξη θεμελίων, στην παραπάνω οδό αποκαλύφθηκαν δύο τάφοι καλυβίτες καθώς και κτιστός αγωγός τετράγωνης διατομής, πλ. 0,31 και ύψ. 0,24 μ. και φρεάτιο, διαστ. 0,81 × 0,70 μ. Αγωγός και φρεάτιο εσωτερικά έχει επίχρυσμα από κουρασάνι, πάχ. 0,02 μ. Η κατεύθυνσή του Β. προς Ν.

Οδός 30ης Ιουλίου και Χρηστάκη (οικόπεδο Νικ. Πετρίδη)

Κατά τις εργασίες διάνοιξης θεμελίων, στη διασταύρωση των παραπάνω οδών, αποκαλύφθηκαν σαράντα ένας τάφοι, οι οποίοι ανήκουν σε τέσσερις κατηγορίες: α) σε κιβωτίοσχημους πλακοσκεπείς, β) σε λακκοειδείς πλακοσκεπείς, γ) σε καλυβίτες και δ) σε ταφικά αγγεία.

Από την έρευνα των κιβωτίοσχημων περισυλλέχθηκαν: δύο χρυσά τριγωνικά ελάσματα, τμήμα οστέινης βελόνας, θραύσμα από χάλκινο σκουλαρίκι, θραύσματα από γυάλινα άωτα αγγεία, δύο χάλκινα αντικείμενα, ένα νόμισμα, μία τριφυλλόστομη οινόχρηστη ακέραη, ύψ. 0,14 μ., μία οινόχρηστη, ύψ. 0,13 μ., ένα γυάλινο δοχείο μακρόλαιμο, άωτο, με κωνική βάση, ύψ. 0,17 μ., ένα γυάλινο δοχείο, ύψ. 0,095 μ. και διάμ. χείλους 0,07 μ., δύο χάλκινα νομίσματα, μία δακρυδόχος πήλινη, ύψ. 0,19 μ.

Από την έρευνα των καλυβιτών διαπιστώθηκε ότι σε πέντε από αυτούς οι σκελετοί ήταν τοποθετημένοι με το κεφάλι στραμμένο προς Δ. Περισυλλέχθηκαν: τέσσερα νομίσματα, χάντρες περιδεραιού, θραύσματα γυάλινων αγγείων, μία δακρυδόχος, σωξ. ύψ. 0,12 μ., ένα γυάλινο δοχείο μακρόλαιμο άωτο με πλατιά βάση, ύψ. 0,14 μ., ένα κυάθιο, διαμ. 0,155 μ., και ένα λυχνάρι.

Τα κτερίσματα που βρέθηκαν στους ερευνηθέντες τάφους είναι τα συνήθη στους ρωμαϊκούς τάφους.

Οδός Βενιζέλου και Παπαδόπουλου (οικόπεδο Βασ. Κελαϊδή)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων, στην παραπάνω οδό σε βάθος 0,71 - 1,39 μ., αποκαλύφθηκαν έξι τάφοι καλυβίτες και ένα ταφικό αγγείο. Περιείχαν από ένα σκελετό με τα οστά σε κατάσταση αποσύνθεσης.

Οδός Διαμαντοπούλου (οικόπεδο Νικ. Παπαρηγορίου) (Σ χ έ δ. 1)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων, στην παραπάνω οδό, επισημάνθηκαν λείψανα τοιχοποιίας, δάπεδα και μαρμαρίνα μέλη. Η ανασκαφική έρευνα που επακολούθησε είχε τα εξής αποτελέσματα:

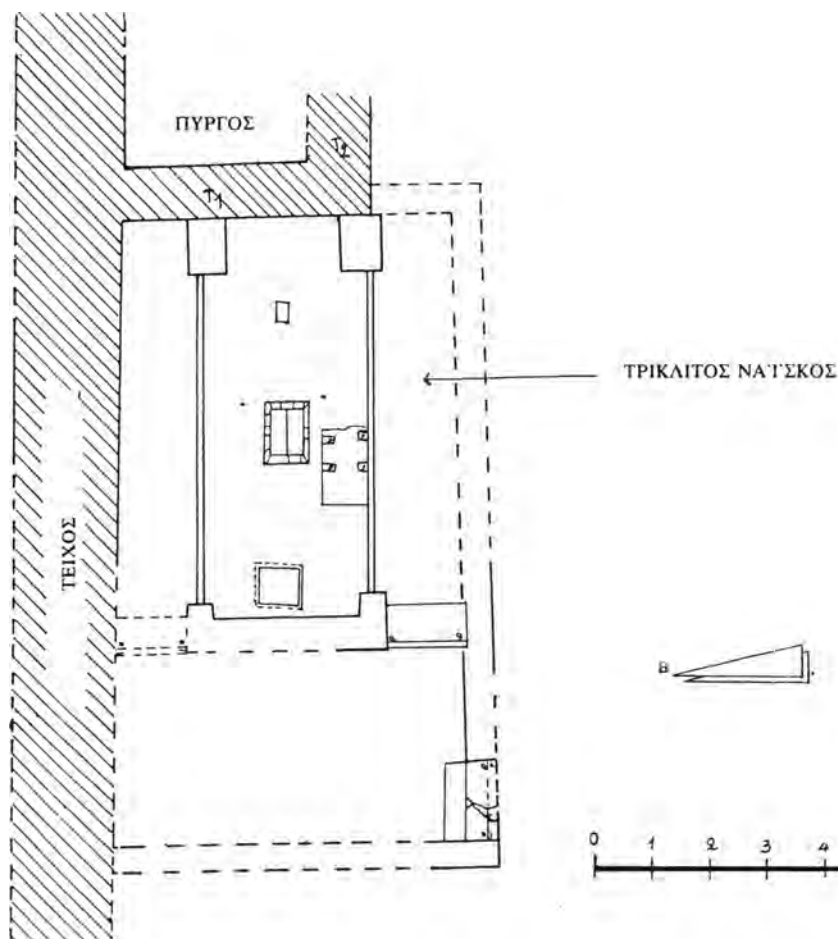
1) Αποκαλύφθηκε μέρος του τείχους της αρχαίας πόλης, πλ. περίπου 1,87 σε βάθος 0,95 - 1,11 μ. από το κράσπεδο της οδού Διαμαντοπούλου. Η σύστασή του ήταν αργολιθοδομή με ασβεστοκονίαμα ως συνδετικό υλικό και αραιή χρήση πλίνθων.

2) Το δυτικό μισό τετράγωνου πύργου (Τ₁, Τ₂) συνδεδεμένου οργανικά με το τείχος και με την ίδια τοιχοποιία.

3) Τρίκλιτος ιδιότυπος ναῖσκος με κανονικό προσανατολισμό χωρίς ημικυκλική αψίδα (Πί ν. 156 α). Ως βόρειος τοίχος έχει χρησιμοποιηθεί το τείχος της αρχαίας πόλης και ως ανατολικός ο δυτικός τοίχος του τετράγωνου πύργου. Ο ναῖσκος χωριζόταν σε τρία κλίτη με ξύλινα χωρίσματα, όπως δείχνουν οι δύο συνεχείς αύλακες που ανοίγονται σ' όλο το μήκος των κλιτών και έχουν πλάτος 0,13 μ. Το δάπεδο του βόρειου και νότιου κλίτους ήταν στρωμένο με πήλινες πλάκες προσαρμοσμένες πάνω σε κουρασάνι. Η είσοδος σε κάθε κλίτος γινόταν από το δυτικό του άκρο. Σώζεται στη θέση του το από ηφαιστειακό λίθο κατώφλι της εισόδου του νότιου κλίτους.

Το σημαντικότερο μέρος του ναῖσκου είναι το μεσαίο κλίτος, το δάπεδο του οποίου είναι στρωμένο με σχιστολιθικές πλάκες τοποθετημένες με τον κατά μήκος άξονά τους Α.-Δ., εκτός από δύο σειρές στο ανατολικό άκρο που είναι Β.-Δ. Το κατώφλι της δυτικής εισόδου δε βρέθηκε, σώζεται όμως αμέσως ανατολικά το τετράγωνο πλαίσιο, ο κάμπος του οποίου είναι στρωμένος με μαρμαρίνα και σχιστολιθικά πλακίδια διαγώνια τοποθετημένα.

Το Ιερό είναι στο ίδιο επίπεδο με το δάπεδο των κλιτών. Δύο υποδοχές που ανοίγονται στο πλακόστρωτο δείχνουν ότι εκεί στηριζόταν ξύλινο φράγμα, η δε είσοδος του Ιερού δηλώνεται με ένα ορθογώνιο παραλληλόγραμμο πλαίσιο από το οποίο λείπει ο διακοσμητικός κάμπος. Το σημαντικότερο

Σχέδ. 1. Νέα Αγχιάλος. Οικόπεδο Παπαγρηγορίου. Κάτοψη τμήματος του οχυρωματικού τείχους και τρίκαιτος ναῖσκος.

στοιχείο στο Ιερό είναι ένα όρυγμα σε σχήμα ορθογωνίου παραλληλογράμμου με ορθομαρμάρωση στις εσωτερικές του πλευρές προφανώς για τα λείψανα μάρτυρος. Από την έλλειψη οποιουδήποτε στοιχείου στήριξης της Αγίας Τράπεζας εξάγεται ότι θα ήταν φορητή. Στη νότια πλευρά του κεντρικού κλίτους σώζεται η βάση άμβωνα με τις υποδοχές τεσσάρων πεσσίσκων οι οποίοι βάσταζαν το δάπεδο του άμβωνα.

Οι δύο πεσσοί στα ανατολικά και οι αντίστοιχοι στα δυτικά θα χρησίμευαν για την υποστήριξη της στέγης του ναῖσκου.

Δυτικά των κλιτών σχηματίζεται ευρύχωρος χώρος, 3,30 μ., με δάπεδο από σχιστολιθικές πλάκες και είσοδο στη νοτιοδυτική γωνία.

Από τον τρόπο της όλης κατασκευής, από τις νωπογραφίες που περισυλλέχθηκαν και από το ότι

ο ναῖσκος είναι χτισμένος έξω από το τείχος της αρχαίας πόλης με μεγάλη πιθανότητα μπορεί να χρονολογηθεί στους πρώιμους παλαιοχριστιανικούς αιώνες, πριν από το κτίσιμο των μεγάλων βασιλικών των Φθιωτίδων Θηβών.

Οδός Διαμαντοπούλου και οδός Τσιτσίνια (οικόπεδο Α. Αγγελίδη και Γ. Κολώνη)

Κατά τις εργασίες κατασκευής περίφραξης μεταξύ των παραπάνω οικοπέδων επισημάνθηκαν λείψανα τοιχοποιίας. Κατά την ανασκαφική έρευνα αποκαλύφθηκαν τα εξής: σε βάθος 0,38-1,67 μ. τμήμα του τείχους της αρχαίας πόλης πλ. 1,50 μ. Τμήμα πύργου. Πύλη, πλ. 2,30 μ. (Πίνακ. 157 α). Έξι χάλκινα νομίσματα, από τα οποία ένα Ιουστινιανού Α', αλυσίδα από πολυκάνδηλο, θραύσματα από

γυάλινα αγγεία, από λυχνάρια, από γραπτά πινάκια και τμήμα από οξυπύθμενο αμφορέα.

Οδός Ελληνικής Αεροπορίας

Κατά τις εργασίες διάνοιξης αποχετευτικού αγωγού ομβρίων υδάτων από την κοινότητα Νέας Αγχιάλου στην παραπάνω οδό αποκαλύφθηκαν λείψανα αρχαίων κτιρίων, τα οποία είναι συνέχεια εκείνων που αποκαλύφθηκαν κατά το 1981.

Η ανασκαφική έρευνα η οποία περιορίστηκε στο μήκος και το πλάτος του χαντακιού αποκάλυψε τα εξής: Λείψανα δέκα τοίχων (T₅₈ - T₆₇) από κοινή τοιχοποιία με ασβεστοκονίαμα. Τμήματα έξι δαπέδων (Δο-Δυ) από τα οποία τα δύο είναι στρωμένα με πλάκες από ηφαιστειακό λίθο (Π ί ν. 157 β) και τα υπόλοιπα με σχιστολιθικές πλάκες (Π ί ν. 156 β). Τμήμα του τείχους της αρχαίας πόλης (T₆₈ - T₆₉) με πύργο (T₇₀) και πύλη, πλ. 1,26 μ.

Με την αποκάλυψη τμημάτων του τείχους στους τρεις πιο πάνω χώρους (οικόπεδα Νίκ. Παπαγρηγορίου και Λ. Αγγελίδη - Γ. Κολώνη, οδός Ελληνικής Αεροπορίας), γίνονται ορισμένες τροποποιήσεις και αποκαθίσταται σχεδιαστικά σωστότερα το τείχος της αρχαίας πόλης των Φθιωτίδων Θηβών.

Οδός Δραγούμη (οικόπεδο Άρτ. Ζαρίφη)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων στην παραπάνω οδό αποκαλύφθηκαν δέκα τάφοι (έξι καλυβίτες, τρεις κιβωτιόσχημοι και ένα ταφικό αγγείο) (Π ί ν. 158 α).

Από την έρευνα διαπιστώθηκαν τα εξής: ο κιβωτιόσχημος τάφος, Τάφ. 198 είχε για κάλυψη δύο πλάκες από ηφαιστειακό λίθο και περιείχε ταφές σε διάφορες εποχές.

Ο τάφος Ταφ. 199, από πλινθοδομή με έξι σειρές πλίνθων συνδεδεμένων με ασβεστοκονίαμα, εσωτερικά επιχρισμένος από ασβεστοκονίαμα, πάχ. 0,015-0,04 μ., είχε μήκος 1,84, πλάτος 0,59 και ύψος 0,76 μ. Στη δυτική πλευρά είχε προσκέφαλο από πήλινες πλάκες και περιείχε δύο σκελετούς. Για κάλυψη είχε τρεις πλάκες από ηφαιστειακό λίθο.

Δημοτικό Σχολείο

Κατά τις εργασίες διάνοιξης βόθρου στο Δημοτικό Σχολείο Νέας Αγχιάλου αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,25 μ. λακκοειδής τάφος, ο οποίος και ερευνήθηκε. Για κάλυψη είχε τέσσερις πλάκες από σχιστόλιθο και περιείχε οστά αποσπασμένα.

Οδός Δραγούμη (οικόπεδο Θ. Βασιλού)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων στην παραπάνω οδό αποκαλύφθηκαν δεκατέσσερις τάφοι κιβωτιό-

σχημοι πλακοσκεπείς, τρεις λακκοειδείς, επτά καλυβίτες και ένα ταφικό αγγείο.

Οι τάφοι είναι στο ύψωμα κοντά στις σαρκοφάγους και στο ρωμαϊκό νεκροταφείο που ερεύνησε κατά το 1939 ο αείμνηστος καθηγητής Γ. Σωτηρίου (βλ. ΠΑΕ 1939, σ. 61-72).

Η εξέταση των τάφων έδειξε ότι και αυτοί που αποκαλύφθηκαν πρόσφατα ανήκουν στους τελευταίους ρωμαϊκούς χρόνους. Αξιοσημείωτη είναι η διαφορά του βάθους στο οποίο βρέθηκαν οι τάφοι. Οι κιβωτιόσχημοι, πλακοσκεπείς, ύψ. 0,50-0,60, πλ. 0,59 και μήκ. 2,05 - 2,12 μ., είχαν τοιχοποιία από πλινθοδομή από 9-10 σειρές πλίνθων με τις χαρακτηριστικές δακτυλίες, συνδεδεμένες με ασβεστοκονίαμα.

Οι καλυπτήριες πλάκες (τρεις ή τέσσερις), από πετρώματα της περιοχής.

Για δάπεδο έχουν το φυσικό έδαφος με επάλειψη ασβεστοκονίας ή πήλινες πλάκες. Περιείχαν οστά αποσπασμένα.

Από την έρευνα των τάφων περισυλλέχθηκαν: Χρυσό τριγωνικό έλασμα, λυχνάρι με ανάγλυφη παράσταση ερωτικού συμπλέγματος. Στη βάση έχει εγχάρακτο το όνομα *OKTABIOY*, τμήμα από γυάλινο δοχείο αρυβαλλοειδές, ένα γυάλινο δοχείο μακρόλαιμο, ύψ. 0,23 μ. και θραύσματα από άλλα γυάλινα αγγεία.

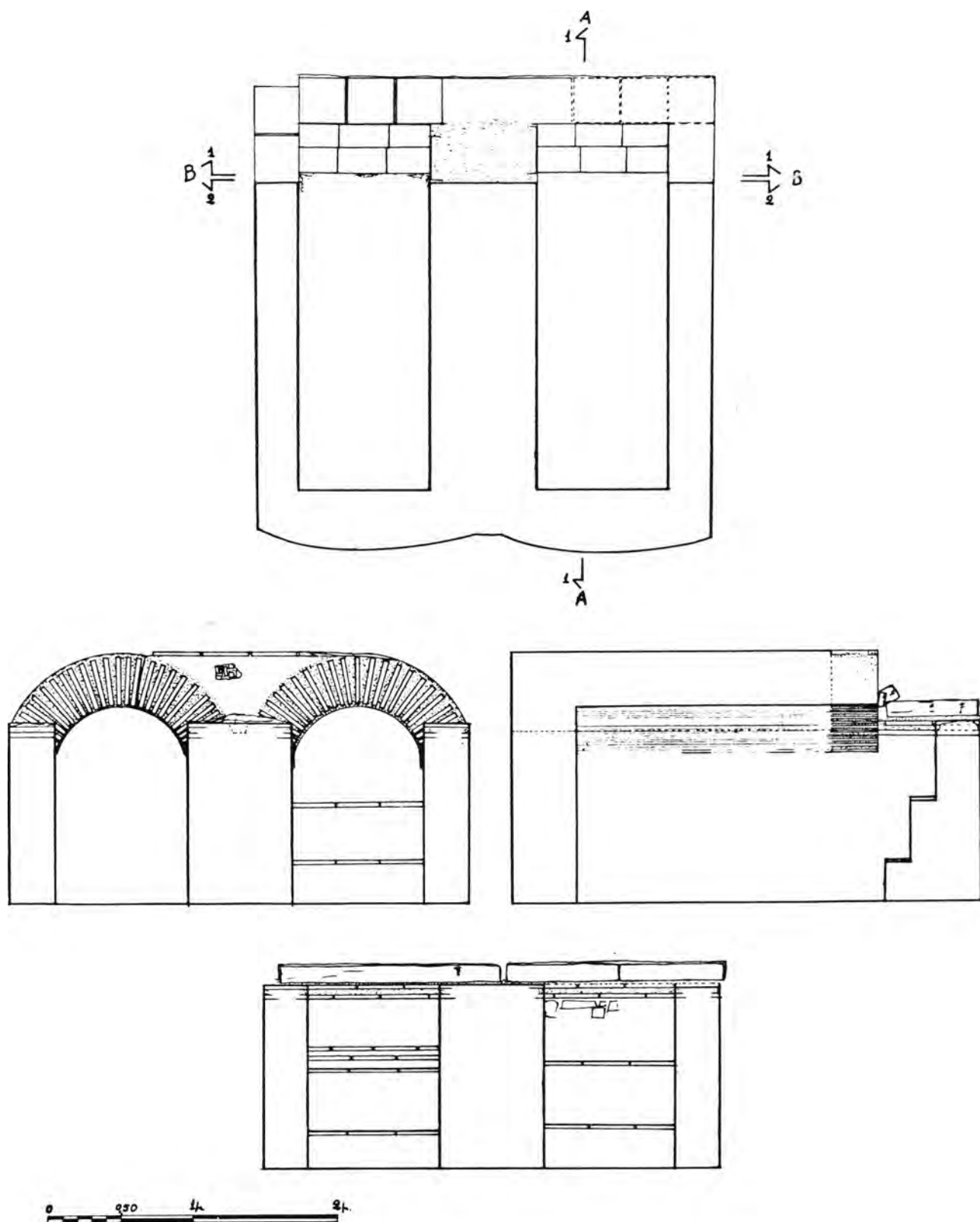
Οδός Αγίου Γεωργίου (οικόπεδο Χρ. Ρίζου)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων, στην παραπάνω οδό, επισημάνθηκαν τέσσερις τάφοι. Δύο καμαροσκεπάστοι (Τάφ. 216 και Τάφ. 217) (δίδυμος) (Σ χ έ δ. 2). Και οι δύο έχουν τις ίδιες εσωτερικές διαστάσεις και επίχρισμα στις εσωτερικές πλευρές. Στην ανατολική τους πλευρά έχουν από τρεις βαθμίδες και η είσοδός τους καλυπτόταν με μαρμαρόπλακες. Η καμάρα, συνολ. πάχ. 0,38 μ. από πήλινες πλάκες έχει επίχρισμα από κουρασάνι και εσωτερικά και εξωτερικά. Πρόκειται για είδος τάφων από τους σπάνιους δίδυμους καμαροσκεπάστους που σώζονται σε καλή κατάσταση.

Επίσης ερευνήθηκε και ένας καλυβίτης του συνήθους τύπου και ένας κιβωτιόσχημος κτιστός, εσωτ. διαστ. 1,48 × 0,90 και ύψ. 1,17 μ., με επίχρισμα από κουρασάνι στις εσωτερικές πλευρές. Μια πλάκα από ηφαιστειακό λίθο και δύο μαρμαρόπλακες αποτελούσαν την κάλυψη του τάφου. Περιείχε οστά αποσπασμένα.

Οδός Βενιζέλου (οικόπεδο Χρυσ. Γαλιουπούλου)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων, στην παραπάνω οδό αποκαλύφθηκε τάφος καμαροσκεπάστος, εσωτ. διαστ. 2,50 × 1,72 μ. με δύο βαθμίδες. Η καμάρα δε σώθηκε. Εσωτερικά ήταν επιχρισμένος με α-

Σχέδ. 2. Νέα Αγχιάλος. Οικόπεδο Χρ. Ρίζου. Κάτοψη και τομές των καμαροσκέπαστων τάφων 216, 217.

σβεστοκονίαμα. Περιείχε αποσπασμένα οστά που ανήκουν σε πολλούς σκελετούς. Στην είσοδο του τάφου βρέθηκε μαρμάρινη επιτύμβια στήλη (Π ί ν. 158 β) με την επιγραφή:

+ ΚΥΜΗΤΗ
PION ΔΙΑΦΕ
PONTA ΟΝΗCΙ
ΜΟΥ ΑΝΑΓΝ
ΟCΤΟΥ ΚΑΙ ΤΗ
C ΤΟΥΤΟΥ ΓΑΜ
ΕΤΗC ΑΜΑΖΟ
ΝΟC ΚΑΙ ΓΕ
ΡΟΝΤΙΟΥ ΧΕ ΒΟ
ΗΘΗ ΑΜΗΝ

Οδός Ελ. Βενιζέλου και Πατριάρχου Βασιλείου (οικόπεδο Αθην. Μπαξεβανάκη)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων, στην παραπάνω οδό, αποκαλύφθηκαν επτά τάφοι καλυβίτες του συνήθους τύπου, οι οποίοι και ερευνήθηκαν.

Οδός Ελληνικής Αεροπορίας (οικόπεδο Παν. Κουτσοβασίλη)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων, στην παραπάνω οδό βρέθηκαν ερείπια αρχαίων κτιρίων τα οποία προφανώς ανήκουν σε μια ιδιωτική κατοικία και είναι τα εξής:

1) Ο τοίχος Τ1, πλ. 0,57 μ., από κοινή τοιχοποιία, ακατέργαστες πέτρες και χωματολάσπη σε βάθος 1,20 μ. από την πλάκα του δαπέδου του υπάρχοντος σπιτιού. Στη νότια παρειά του επίχρισμα από χωματολάσπη με μικρή αναλογία ασβέστη. Το σωζόμενο ύψος του είναι 1,10 μ.

2) Ο τοίχος Τ2 γωνιάζει κάθετα με τον Τ1 και συνεχίζεται προς Β. κάτω από το υπάρχον σπίτι. Είναι ίδιας κατασκευής με τον Τ1, το πλάτος του είναι 0,65 και το σωζ. ύψος του 0,80 μ.

Οι τοίχοι Τ1 και Τ2 έχουν χτιστεί πάνω σε προγενέστερες κατασκευές που ανήκουν σε δύο τουλάχιστο περιόδους. Η μία είναι σε βάθος 0,80 μ. κάτω από το ψηλότερο σημείο του Τ2 και ανήκει στον τοίχο Τ6 που είναι κάθετος προς τον Τ2 με ακατέργαστες πέτρες συνδεδεμένες με χωματολάσπη και λίγη ασβεστοκονία. Το πλάτος του είναι 0,60 μ. και το σωζ. μήκος του δυτικά του Τ2 0,45 μ. Το τμήμα αυτό του τοίχου έχει παράλληλη πορεία προς τον Τ1, από τον οποίο απέχει 0,30 μ. Κάτω από τον Τ6 υπάρχει ένα τμήμα άλλου τοίχου (Τ7), ο οποίος βαίνει διαγώνια προς τον Τ1 και Τ2. Το πλάτος του είναι 0,50 μ. και είναι κατασκευασμένος με αργούς λίθους και χωματολάσπη. Πάνω σ' αυτόν έχει πατήσει ο Τ6. Το ανώτερο σημείο του Τ7 είναι 1,26 μ. κάτω από τον Τ1 και 1,36 μ. κάτω από τον Τ2. Στο ίδιο σημείο σε βάθος 1,45 μ. από τον Τ1, βρί-

σκεται άσκαφτο παρθένο έδαφος. Ο Τ2 διακόπτεται σε απόσταση 1,40 μ. βόρεια του Τ4 όπου σχηματίζει λαμπά. Η θεμελίωσή του φτάνει σε βάθος 0,45 μ., όπου υπάρχει παρθένο άσκαφτο χώμα.

3) Ο τοίχος Τ3, γωνιάζει κατά ορθή γωνία προς Α. με τον Τ2. Σώζεται στο ίδιο ύψος με τον Τ2 και έχει πλάτος 0,62 μ. Η σύστασή του είναι αργολιθοδομή με χωματολάσπη και ασβεστοκονία στο εσωτερικό.

4) Ο τοίχος Τ4, αποτελείται από αργολιθοδομή με χρήση κομματιών πλίνθων και αραιή χρήση κουρασάνιου με λασπόχωμα στο μείγμα. Έχει πλάτος 0,50 μ. και επίχρισμα στη βόρεια πλευρά από κουρασάνι, πάχ. 0,02 μ. Η θεμελίωσή του είναι σε βάθος 0,35 μ.

5) Ο τοίχος Τ5, αποτελεί την προς Α. συνέχεια του Τ4 και φαίνεται ότι σχημάτιζε άνοιγμα, όπως αποδεικνύεται από σουβά που υπάρχει στην ανατολική πλευρά του Τ4 που χρησίμευε σαν λαμπάς. Είναι από κοινή τοιχοποιία θεμελιωμένος σε βάθος 0,23 μ. Οι επιχώσεις είναι νεότερες χωρίς καμιά απολύτως σημασία.

Οδός Καρδαμάτη και Ελευθερίας (οικόπεδο Ευάγγ. Παρδάλη)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων, στην παραπάνω οδό, βρέθηκαν ερείπια αρχαίων κτιρίων που ανήκουν προφανώς σε δύο ιδιωτικές κατοικίες και είναι τα εξής:

Πρώτη κατοικία. Περιλαμβάνει τους εξής τοίχους:

Τοίχος Τ1. Αποτελείται από αργολιθοδομή με ασβεστοκονία ως συνδετικό υλικό. Στο ανώτερο τμήμα του υπάρχουν υπολείμματα κουρασάνιου, στο οποίο όπως φαίνεται είχαν πακτωθεί πήλινες πλάκες. Η κατασκευή αυτή όπως φαίνεται κάλυπτε ένα φρεάτιο.

Τοίχος Τ2. Κοινή τοιχοποιία με ακατέργαστες πέτρες συνδεδεμένες με χωματολάσπη, μικρή αναλογία ασβέστη και αραιή χρήση θραυσμάτων από πλίνθους. Το πλάτος του 0,65 μ. Στο μέσο περίπου του αποκαλυφθέντος μήκους του σχηματίζεται άνοιγμα το οποίο προσδιορίζεται από τα λείψανα των λαμπάδων στις δύο του πλευρές. Οι λαμπάδες αυτοί ήταν επιχρισμένοι από ασβεστοκονία, πάχ. 0,03 μ. Το τμήμα της τοιχοποιίας στο άνοιγμα αυτό είναι χτισμένο από μικρές ακατέργαστες πέτρες και χωματολάσπη. Ένα τμήμα του κατωφλιού από μάρμαρο με αναθύρωση και υποδοχές για τόρμους βρέθηκε στη θέση του. Έχει σωζ. μήκος 1,10, πλάτος 0,50 και πάχος 0,085-0,11 μ. (αριθ. καταγραφής Λ. 4060). Σε βάθος 0,38 μ. από το άνοιγμα θα βρισκόταν το δάπεδο και από εκεί άρχιζε κλίμακα για τον όροφο του οικοδομήματος, που είχε αρχικό πλάτος 1 μ. με πλάτος βαθμίδων 0,30 και ύψος 1,15

μ. Οι βαθμίδες στην αρχική τους μορφή ήταν πέντε και έφταναν σε συνολικό ύψος 0,75 μ. όπου σχηματιζόταν πλατύσκαλο. Από το πλατύσκαλο συνεχιζόταν η κλίμακα προς Ν. πιθανότατα με ένα ή δύο σκαλοπάτια κτιστά και από εκεί και πάνω μέχρι το ύψος του δαπέδου του ορόφου θα ήταν ξύλινη. Η ξύλινη κλίμακα αυτή κατέληγε σ' ένα κτιστό πεσσό (Τ6) σε απόσταση 1,89 μ. από το τμήμα που είναι προσκολλημένο στον Τ3, όπου σχηματιζόταν το κεφαλόσκαλο. Ο πεσσός έχει μήκος 1,01 και πλάτος 0,69 μ. Είναι χωματόκτιστος με ακανόνιστες και απελέκητες πέτρες. Το συνολικό ύψος του είναι 0,312 μ.

Οι βαθμίδες και η τοιχοποιία της κλίμακας Τ5 είναι από σκληρές πέτρες ξεχοντρισμένες, ακανόνιστων σχημάτων, που έχει όμως καταβληθεί προσπάθεια να προσαρμόζονται κατάλληλα, ώστε να σχηματίζονται ευθείες οι εξωτερικές επιφάνειες της κλίμακας. Συνδυετικό υλικό και εδώ χωματολάσπη.

Σε κάποια εποχή έγιναν τροποποιήσεις στις κατώτερες βαθμίδες της κλίμακας, προστέθηκε δηλαδή η τοιχοποιία Τ4, ύψ. 0,27 μ., η οποία κάλυψε την πρώτη βαθμίδα και σχημάτισε μια επίπεδη επιφάνεια εμπρός από την αναθύρωση του κατωφλιού. Η τοιχοποιία του Τ4 είναι από μεγάλες πλακοειδείς ακατέργαστες πέτρες ξεχοντρισμένες και χωματολάσπη. Το πλάτος του Τ4 είναι 0,42 μ. Αν και μετά τη προσθήκη και μετατροπή αυτή εξακολουθούσε να υπάρχει και να λειτουργεί η κλίμακα δεν μπορεί να διαπιστωθεί.

Τοίχος Τ3. Είναι το γώνιασμα του Τ2 προς Ν., της ίδιας κατασκευής με τον Τ2 και έχει πλάτος 0,61-0,62 μ. Όταν φτάνει στον πεσσό Τ6 διακόπτεται και σχηματίζεται ένα άνοιγμα, πλ. 0,20 μ., που προφανώς ήταν για την αποχέτευση των νερών της κατοικίας.

Τοίχος Τ7. Είναι ένας τοίχος πρόχειρης αλλά στερεάς κατασκευής με ακανόνιστες πέτρες και ασβεστοκονία. Το ανώτερο σημείο του είναι 0,60 μ. κάτω από το πλακόστρωτο της αυλής του υπάρχοντος σπιτιού του Παρδάλη. Το τμήμα του Τ7 που βρίσκεται μέσα στο οικοπέδο σώζεται σε ύψος 0,20 μ. Είναι προφανές ότι ο τοίχος αυτός αποτελούσε το όριο ιδιοκτησίας του σπιτιού που ανήκαν οι περιγραφέντες τοίχοι.

Τοίχος Τ11. Βρίσκεται στη βόρεια πλευρά του φρέατος Τ1, έχει πλάτος 0,60 μ. και αποκαλυφθέν μήκος 2,60 μ., όπου και διακόπτεται χωρίς να υπάρχει συνέχεια προς Δ. Είναι από κοινή τοιχοποιία με ακατέργαστες πέτρες και χωματολάσπη.

Τοίχος 12. Έχει πλάτος 0,64 μ. και είναι ίδιας κατασκευής με τον Τ11. Δε συνδέεται με τον Τ11 και προχωρεί κάτω από τον όχθο. Και οι δύο τοίχοι δε μας δίνουν κανένα ενδιαφέρον στοιχείο.

Οι τοίχοι που περιγράφηκαν μέχρι τώρα ανή-

κουν σ' ένα σπίτι μαζί με τον ελεύθερο ακάλυπτο χώρο του που το υπόλοιπό του βρίσκεται κάτω από τον ακάλυπτο χώρο του οικοπέδου.

Δεύτερη κατοικία.

Τοίχοι Τ8 και Τ9. Το πλάτος τους είναι 0,60 μ., η κατασκευή τους αμελής με ακανόνιστες ακατέργαστες πέτρες και χωματολάσπη, με πρόσοψη επιμελημένη προς το άλλο σπίτι.

Ο Τ9 διακόπτεται σε μήκος 1,02 μ. από τον Τ10, όπου σχηματίζει άνοιγμα με λαμπά και χαμηλότερη τοιχοποιία για κατώφλι.

Τοίχος Τ10. Ίδιας κατασκευής με τους προηγούμενους, χωρίς να συνδέεται οργανικά με τον Τ9. Το πλάτος του είναι 0,65 μ.

Οδός Τσιτσίνια και Δημ. Σταυρίδη (οικόπεδο Ολυμ. Γκερκίνη)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων, στη διασταύρωση των παραπάνω οδών, βρέθηκαν πέντε τάφοι και ερείπια αρχαίων κτιρίων που ανήκουν σε μια ιδιωτική κατοικία (Σ χ έ δ. 3).

Τοίχος Τ1. Κοινή τοιχοποιία με αδούλευτες πέτρες και χωματολάσπη, πλ. 0,74 μ. Ο Τ1 σταματά σε απόσταση 0,49 μ. από τον Τ2. Φαίνεται ότι πρώτα χτίστηκε ο Τ2 με την παραστάδα πάνω στην οποία ακουμπούσε ο Τ1. Το πιο πιθανό είναι το λασπόκτιστο τμήμα του Τ1 να είναι υπόστρωμα ενός μεγάλου κατωφλιού, που οδηγούσε στο πλακόστρωτο Δβ.

Τοίχος Τ2. Κοινή τοιχοποιία με ασβεστοκονία, πλ. 0,63 μ. Ενώνεται οργανικά με την παραστάδα μήκ. 0,49 μ., που σχηματίζεται στη νότια πλευρά και με τον Τ3. Δεν ενώνεται με τον Τ4.

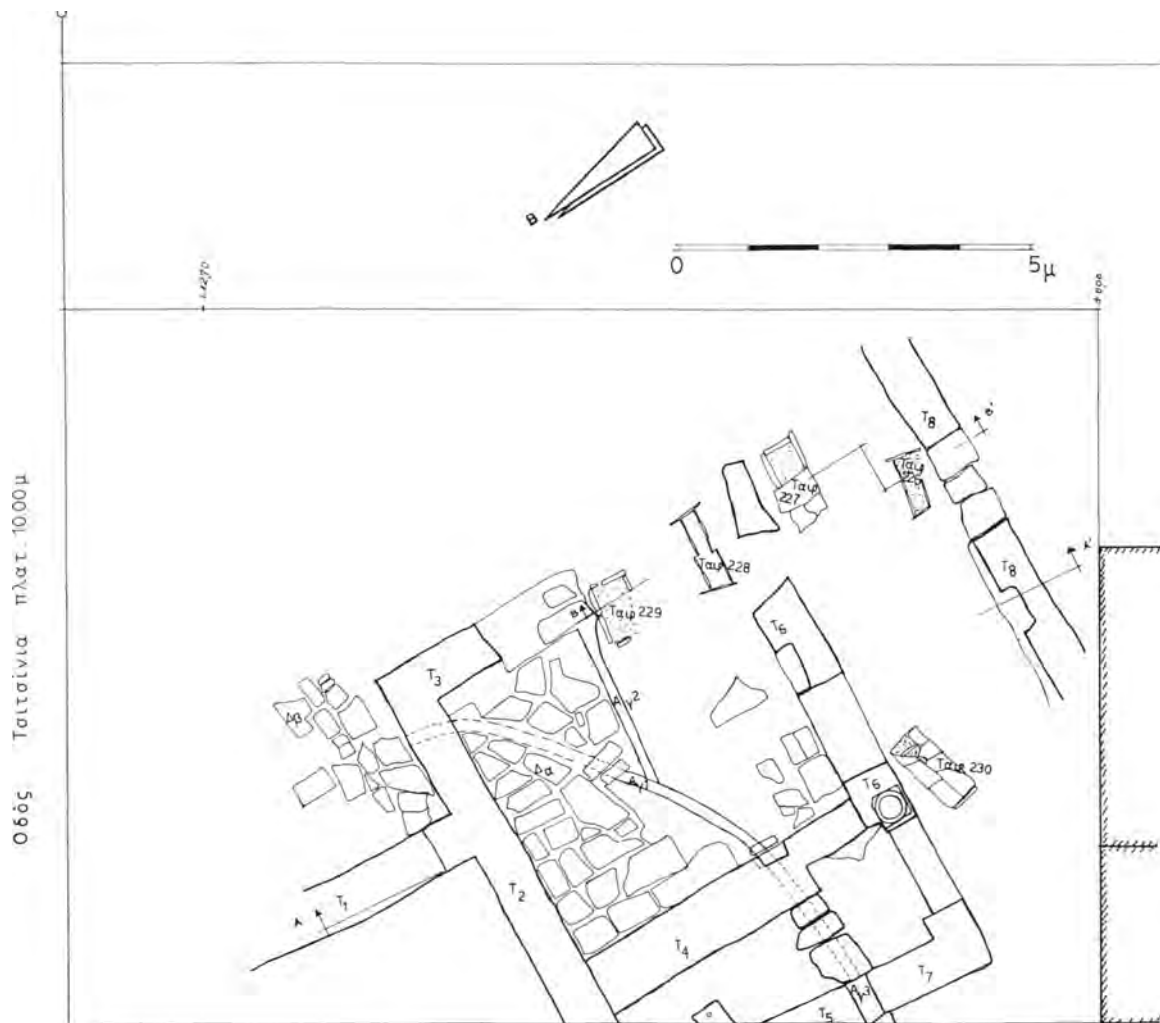
Τοίχος Τ3. Ίδιας σύστασης με τον Τ2, πλ. 0,64 μ. Σε μήκος 1,04 μ. προς Β. διακόπτεται και σχηματίζει λαμπά. Ο άλλος λαμπάς προς Β. έχει καταστραφεί τελείως από τους Τάφ. 229 και Τάφ. 228. Φαίνεται όμως ότι στην ανατολική πλευρά του Τ3, εκεί όπου αρχίζει ο αγωγός 2 υπήρχε κάποια κατασκευή, κρήνη ή δεξαμενή.

Τοίχος Τ4. Χωματόκτιστος, πλ. 0,84 μ. Δεν ενώνεται με τους Τ2 και Τ6. Τον διαπερά αγωγός 3.

Τοίχος Τ6. Κοινή τοιχοποιία με ασβεστοκονία, πλ. 0,70 μ. Στο δυτικό του άκρο έχει καταστραφεί από τους Τάφ. 228 και Τάφ. 227. Στο σημείο που συναντάται με τον Τ4 σχηματίζει άνοιγμα, μήκ. 1,40 μ.

Στη γωνία των Τ4 και Τ6 και επί του Τ6 βρέθηκε ιωνική μαρμάρινη βάση (Π ί ν. 158 γ), μετακινημένη (Λ. 4057). Ήταν πακτωμένη σε στρώμα από ασβεστοκονία. Διαστ. πλίνθου 0,46 × 0,46, διαμ. 0,38 και ύψ. 0,22 μ. Η βάση πατά σε δόμο από ηφαιστειακό λίθο.

Τοίχος Τ7. Κοινή τοιχοποιία με ασβεστοκονία,

Σχέδ. 3. Νέα Αγχιάλος. Οικόπεδο Ο. Γκερκίνη. Κάτοψη της ανασκαφής.

πλ. 0,63 μ. Μεταξύ T6 και T7 σχηματίζεται άνοιγμα, μήκ. 1,40 μ. Ενώνεται οργανικά με τον T5.

Τοίχος T5. Κοινή τοιχοποιία με ασβεστοκονία, πλ. 0,64 μ. Γωνιάζει με τον T7. Διαπεράται από τον αγωγό 3. Πιθανώς ο T5 να γωνιάζει και να ενώνεται οργανικά με τον T2. Ένα επίθημα (Λ. 4058), μήκ. 0,60, πλ. 0,445 και ύψ. 0,12 μ., ήταν ανάποδα τοποθετημένο στη δυτική πλευρά του T5. Μια οπή δείχνει ότι είχε χρησιμοποιηθεί ως κατώφλι.

Τοίχος T8. Κοινή τοιχοποιία με ασβεστοκονία, πλ. 0,70 μ. Στο μέσο περίπου ανοίγεται πόρτα, μήκ. 1,44 μ.

Δάπεδο Δα. Πλακόστρωτο με σχιστολιθικές και πήλινες πλάκες, ασύμμετρες, ακατέργαστες, δια-

φόρων σχημάτων και διαστάσεων. Ήταν πακτωμένες πάνω σε χώμα. Έχει κλίση προς Α. Στο Δα είχαν ανοίξει δύο αγωγοί, ο Αγ. 1 και ο Αγ. 2.

Ο Αγ. 1 είναι κατασκευασμένος με βυζαντινά κεραμίδια (λούκια) και κατά το δυτικό μισό καλυπτόταν με λίθινες πλάκες, όμοιες με του Δα και στο ίδιο ύψος μ' αυτές. Ξεκινάει από τον T2 τον οποίο διατρύπά με δύο λούκια-κεραμίδια που σχηματίζουν σωλήνα. Ο σωλήνας αυτός έπαιρνε τα νερά του Δβ και τα πήγαινε με τον Αγ. 1 κάτω από το Δα στον T4 όπου στο πλάτος του ανοιγόταν αγωγός.

Ο Αγ. 2 ήταν πρόχειρης κατασκευής από μικρές πλακοειδείς πέτρες με ασβεστοκονία, πλ. 0,19 μ.

Έπαιρνε τα νερά από το μέσο του Τ3 και τα πήγαινε στον Αγ. 1. Το ύψος του 0,135 μ. και ο πυθμένας του σε ψηλότερη στάθμη από τον Αγ. 1. Δε φαίνεται να ήταν καλυμμένος.

Ο Αγ. 3, πλ. 0,48 και ύψ. 0,38 μ., διαπερά τον Τ4 και Τ5 και συνεχίζει προς Α., έξω από το οικόπεδο και κάτω από την οδό Δημ. Σταυρίδη. Καλύπτεται με λίθινες πλάκες άμορφες και αδόλυντες.

Δάπεδο Δβ. Όμοιας κατασκευής με το Δα.

Τάφ. 226. Καλυβίτης του συνήθους τύπου, μικρών διαστάσεων. Περιείχε οστά αποσπασμένα.

Τάφ. 227. Κιβωτιόσχημος με μεγάλες πήλινες πλάκες. Για κάλυψη όμοιες πλάκες. Περιείχε τα οστά παιδιού. Μήκος 1,19, πλάτος 0,42 και ύψος 0,25-0,30 μ.

Τάφ. 228. Στον τύπο του καλυβίτη αλλά με σχιστόπλακες. Περιείχε λίγα τριμμένα οστά. Μήκος 1,16, πλάτος 0,30 και ύψος 0,45 μ.

Τάφ. 229. Κιβωτιόσχημος με σχιστολιθικές πλάκες αλλά και πλακοειδείς πέτρες, χωρίς κάλυμμα. Περιείχε οστά αποσπασμένα. Μήκ. 0,90, πλ. 0,43 και ύψ. 0,33 μ.

Τάφ. 230. Καλυβίτης του συνήθους τύπου. Περιείχε οστά παιδιού. Πρόκειται για μια ιδιωτική κατοικία του 5ου αι. μ.Χ., μετά την καταστροφή της οποίας ο χώρος χρησιμοποιήθηκε για ταφές.

Οδός Βενιζέλου (οικόπεδο Βασ. Μερτζάνη)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων, στην παραπάνω οδό, αποκαλύφθηκαν πέντε τάφοι καλυβίτες οι οποίοι και ερευνήθηκαν.

Οδός Αγίου Γεωργίου (οικόπεδο Δημ. Ρίζου)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων στην παραπάνω οδό αποκαλύφθηκαν πέντε τάφοι (τρεις κιβωτιόσχημοι και δύο καλυβίτες).

Οδός Παπάγου (οικόπεδο Γ. Δημητρακόπουλου)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων, στην παραπάνω οδό, αποκαλύφθηκαν έξι καλυβίτες οι οποίοι και ερευνήθηκαν.

Οδός Κύπρου (οικόπεδο Δημ. Τζουμερκιώτη)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων, στην παραπάνω οδό, αποκαλύφθηκαν δύο τάφοι, ένας λακκοειδής πλακοσκεπής και ένας κιβωτιόσχημος πλακοσκεπής, εσωτ. διαστ. 0,93 × 2,32 και ύψ. 1,10 μ., επιχρισμένος εσωτερικά με ασβεστοκονίαμα, πάχ. 0,01-0,02 μ. Στη δυτική πλευρά οπή, διαστ. 0,10 × 0,16 μ. Περιείχε οστά αποσπασμένα που ανήκουν σε ταφές δύο εποχών.

Περισυλλέχθηκαν: ένα χάλκινο βραχιόλι, ένα

δακτυλίδι μισοκατεστραμμένο, ένα σκουλαρίκι και χάντρες περιδεραιού.

Οδός Παπάγου (οικόπεδο Ηρ. Παρασκευόπουλου)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων, στην παραπάνω οδό, αποκαλύφθηκαν ένδεκα τάφοι, από τους οποίους οκτώ καλυβίτες, ένα ταφικό αγγείο και δύο λακκοειδείς πλακοσκεπείς του συνήθους τύπου. Κτερίσματα δεν υπήρχαν.

Αξιοσημείωτο είναι ότι για καλυπτήρια πλάκα ενός λακκοειδούς είχε χρησιμεύσει μαρμάρινη επιτύμβια στήλη, διαστ. 1,12 × 0,50 × 0,65 μ., με παράσταση, μέσα σε κοίλο κάμπο τριών μορφών σε έξεργο ανάγλυφο, μιας ανδρικής που κρατά δρεπάνι στο δεξί χέρι και στο αριστερό στάχυα, μιας παιδικής που κρατά σταφύλι και μιας γυναικείας (Πί ν. 159 α). Τα πρόσωπα είναι φθαρμένα. Η στήλη παριστάνει την οικογένεια του γεωργού από τον τάφο του οποίου θα προέρχεται.

Οδός Εμμανουηλίδου (οικόπεδο κληρονόμων Βίγλα)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων, στην παραπάνω οδό, αποκαλύφθηκαν δύο τάφοι καλυβίτες του συνήθους τύπου.

Οδός Βασιλειάδου και Πατριάρχου Βασιλείου (οικόπεδο Χαντζούδη)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων στις παραπάνω οδούς, αποκαλύφθηκαν τέσσερις τάφοι καλυβίτες.

Οδός Πυράσου (οικόπεδο Μαρ. Ασλανίδου)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων, στην παραπάνω οδό, αποκαλύφθηκαν ένδεκα τάφοι καλυβίτες.

Οδός Ακροπόλεως (οικόπεδο Ιωάν. Τσιάρα)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων, στην παραπάνω οδό, αποκαλύφθηκαν δύο τάφοι καλυβίτες, ένα ταφικό αγγείο και ένας κιβωτιόσχημος πλακοσκεπής, εσωτ. διαστ. 1,03 × 2,43 μ.

Οδός Αγίου Γεωργίου (οικόπεδο αδελφών Κυρμά)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων, στην παραπάνω οδό, σε βάθος 1,10 μ., αποκαλύφθηκαν τέσσερις κτιστοί κιβωτιόσχημοι πλακοσκεπείς τάφοι και ένας καμαροσκέπαστος.

Οι κιβωτιόσχημοι είχαν για κάλυψη τρεις-τέσσερις πλάκες από σχιστόλιθο. Σε μια από αυτές, στο κάτω τμήμα, εγχάρακτος σταυρός. Η τοιχοποιία τους κοινή, με επίχρισμα από κουρασάνι στις εσωτερικές πλευρές. Χαρακτηριστικό είναι ότι σε

δύο από τους τάφους υπάρχει στη δυτική πλευρά οπή και στους άλλους δύο μία βαθμίδα. Οι διαστάσεις τους είναι οι συνήθεις. Περιείχαν οστά αποσπασμένα.

Από την έρευνα των τάφων περισυλλέχθηκαν: τρία χάλκινα σκουλαρίκια, χάντρες περιδεραιίου και μία πέτρα από δαχτυλίδι. Από τον καμαροσκεπαστο τάφο έλειπε η καμάρα, είχε καταστραφεί σε παλιότερη εποχή και είχαν σωθεί τρεις βαθμίδες. Στην τοιχοποιία παρατηρήθηκε χρήση δόμων και πλίνθων. Χρησίμευσε για ταφές πολλών νεκρών, όπως δείχνουν τα πολλά κρανία που βρέθηκαν.

Οδός Δραγούμη (οικόπεδο Ουρ. Παναγιώτου)

Κατά τη διάνοιξη θεμελίων, στην παραπάνω οδό, αποκαλύφθηκαν οκτώ τάφοι καλυβίτες.

Οδός Ελληνικής Αεροπορίας (οικόπεδο Βασ. Πουλάρακη)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων, στην παραπάνω οδό, βρέθηκαν ερείπια αρχαίων κτιρίων (Πίνακ. 159 β) και είναι τα εξής:

Τοίχος Τ1. Βρέθηκε σε βάθος 1,04 - 1,71 μ. από το κράσπεδο της οδού Ελληνικής Αεροπορίας. Η σύστασή του αργολιθοδομή σε ασβεστοκονία ως συνδετικό υλικό. Το πλάτος του 0,57 μ. Συνεχίζεται προς Ν. κάτω από τον Τ3. Σε απόσταση 2,50 μ. βόρεια της συμβολής του με τον Τ3 σχηματίζει λαμπά από πλινθοδομή. Από το σημείο αυτό και βόρεια αποκαλύφθηκε στη θεμελίωσή του, δηλαδή σε βάθος 1,71 μ. Στην ανατολική πλευρά του Τ1 αποκαλύφθηκε δάπεδο Δγ από πήλινες πλάκες σε βάθος 1,82 μ.

Τοίχος Τ2. Σε βάθος 1,05 μ. Αποτελείται από αργολιθοδομή και χωματολάσπη και αραιή χρήση πλίνθων. Το πλάτος του 0,70 - 0,80 μ.

Τοίχος Τ3. Σε βάθος 1,03 μ. Ίδιας σύστασης με τον Τ2, πλ. 0,90 μ.

Τοίχος Τ4. Σε βάθος 1,02 μ. Ίδιας σύστασης με τους Τ2 και Τ3, πλ. 0,80 μ. Δάπεδο Δα, ανατολικά του Τ4 σε βάθος 0,40 μ. Σώζεται το υπόστρωμά του από κουρασάνι και λίγα τμήματα από τις σχιστολιθικές πλάκες του δαπέδου. Νότια του δαπέδου μια βάση σχηματοποιημένη.

Τοίχος Τ6. Σε βάθος 1,60 μ. Η σύστασή του αργολιθοδομή με χωματολάσπη.

Τοίχος Τ5. Στυλοβάτης πρόχειρης κατασκευής σε βάθος 0,97 μ. Πάνω στο στυλοβάτη σώζονται τρία βάθρα, με κυκλική υποδοχή για τόρμο τα δύο. Δίπλα στα βάθρα 1 και 2 βρέθηκαν και τμήματα από τους κίονες (Λ. 4063 και Λ. 4064) με τους τόρμους στη θέση τους. Διαστάσεις κίωνων: Λ. 4063 ύψ. 0,60, διάμ. 0,40 μ., Λ. 4064 ύψ. 1, διάμ. 0,30 μ.

Επίσης αποκαλύφθηκε δάπεδο Δβ από ακανόνι-

στες πλάκες, σε βάθος 0,94 μ. από το κράσπεδο της οδού Ελληνικής Αεροπορίας.

Ο στυλοβάτης Τ5 που περιγράψαμε έχει σχέση πιθανώς με τη λεωφόρο που έχει αποκαλυφθεί ανατολικά της βασιλικής Αγίου Δημητρίου. Ο χώρος μεταξύ του Τ5 και Τ1 αποτελεί τη στοά η οποία επίσης έχει αποκαλυφθεί στο χώρο της βασιλικής Αγίου Δημητρίου.

Οι τοίχοι Τ2, Τ3 και Τ4 αποτελούν μεταγενέστερη κατασκευή, ενώ το δάπεδο Δα είναι ακόμη μεταγενέστερη κατασκευή.

Έγιναν επίσης οι εξής εργασίες:

Ανακατασκευή και αναμόρφωση της περιφράξης του επισκοπικού μεγάρου με παράλληλη αφαίρεση της μεταγενέστερης επίχωσης που είχε καλύψει τα ερείπια του μνημείου. Κτιριακή αποπεράτωση των νέων αποθηκευτικών χώρων καθώς και μεταφορά και τακτοποίηση των ευρημάτων ανασκαφών μέσα στο χώρο αυτό. Στερεωτικές εργασίες της τοιχοδομίας των μνημείων που έπαθαν ζημιές από τους σεισμούς της 9ης Ιουλίου 1980. Καθαρισμός και διαμόρφωση του αρχαιολογικού χώρου και των ανασκαμμένων μνημείων. Συντήρηση και καθαρισμός των εκτεταμένων ψηφιδωτών της βασιλικής Αρχιερέως Πέτρου. Συντήρηση και ταύτιση τεμαχίων ψηφιδωτού δαπέδου που βρέθηκαν στο χώρο ΧΙΧ της βασιλικής Αρχιερέως Πέτρου. Αναστηλωτικές εργασίες στο χώρο του Επισκοπικού μεγάρου.

Συντήρηση δαπέδου του Ιερού της βασιλικής Αρχιερέως Πέτρου.

Καθαρισμός, συντήρηση, συγκόλληση των ευρημάτων ανασκαφών, μαρμάρινων μελών, κυρίως θωρακίων, μετάλλων, κεραμικών, νομισμάτων.

Ψεκασμός του χώρου για την καταπολέμηση της άγριας βλάστησης.

Σχεδιαστική αποτύπωση των ευρημάτων των ανασκαφών, των συντηρημένων αντικειμένων κτλ. Καταγραφή ευρημάτων των ανασκαφών. Διεκπεραίωση 167 αιτήσεων για οικοδόμηση.

Παρακολούθησεις εκσκαφών θεμελίων σε 140 ιδιωτικά οικοπέδα.

Β ό λ ο ς

Κατά τις εργασίες κατασκευής των έργων αποχέτευσης στις οδούς Γαλλίας και Δεληγιώργη στο Βόλο, αποκαλύφθηκαν λείψανα αρχαίων κτιρίων.

Τα αποτελέσματα της έρευνας είναι τα εξής:

Οδός Γαλλίας

Τοίχος Τ1. Βρέθηκε σε βάθος 1,65 μ. από το κατάστρωμα της οδού Γαλλίας. Διακρίνονται τρεις φάσεις στον τοίχο Τ1.

Η πρώτη, ύψ. 0,76 μ., είναι από κοινή τοιχοποιία με πέτρες σκληρές τελείως ακατέργαστες, βαλμέ-

νες χωρίς μεγάλη τάξη με ασβεστοκονία από ποταμίσις άμμο ως συνδετικό μείγμα. Στα κενά που σχηματίζονται από τις άμορφες αυτές πέτρες χρησιμοποιούνται μικροί λίθοι-λατύπη και κομμάτια από οπτές πλίνθους, πάχ. 0,02 μ., αλλά σε πολύ αραιά διαστήματα σε οριζόντια θέση.

Η δεύτερη, ύψ. 1,26 μ., είναι λίγο πλατύτερη από την πρώτη γιατί εξέχει σαν πατούρα κατά 0,03 μ. και σε μερικά σημεία 0,05 μ. Η επιφάνεια της δεύτερης φάσης είναι πιο ομαλή σε σύγκριση με την πρώτη, που ήταν ανώμαλη, και το κτίσιμο πιο προσεγμένο. Κατά τόπους έχει γίνει και πρόχειρο επίχρισμα, ώστε να καλύπτονται οι αρμοί και να δίνεται η εντύπωση λείας επιφάνειας. Πάνω-πάνω στη δεύτερη αυτή φάση υπάρχουν δύο σειρές από οπτές πλίνθους με συνδετικό μείγμα κουρασάνι, πάχ. 0,03 μ. Οι πήλινες πλάκες έχουν μήκος 0,31 και πάχος 0,025 μ. Το συνδετικό μείγμα κάτω από τις δύο αυτές πήλινες πλάκες είναι ασβεστοκονία. Στην τοιχοδομία εδώ οι πέτρες έχουν τοποθετηθεί με τον κατά μήκος οριζόντιο άξονα. Σε βάθος 0,49 μ. πιο χαμηλά από τη διπλή σειρά των πλίνθων υπάρχει και άλλη μια σειρά από τις ίδιες πήλινες πλάκες. Το μήκος τους είναι 0,33 και το πάχος 0,03 μ.

Ο τοίχος της τρίτης φάσης εξέχει κατά 0,06 μ. από την προηγούμενη. Είναι από κοινή τοιχοποιία με ακατέργαστες πέτρες. Ερευνήθηκε ως το σημείο που βρέθηκε νερό, δηλαδή σε βάθος 3,50 μ. από το κατάστρωμα της οδού Γαλλίας.

Στη βόρεια πλευρά του τοίχου Τ1 σχηματίζεται κόγχη. Δε διαπιστώθηκε η χρήση της.

Σε βάθος 3,40 μ. αποκαλύφθηκε δάπεδο Δα. Μετά από προσεκτική έρευνα διαπιστώθηκε ότι είναι κατάλοιπα από παρασκευαζόμενο ασβεστοκονίαμα.

Τοίχος Τ2. Βρέθηκε σε βάθος 1,10 μ. από το κατάστρωμα της οδού Γαλλίας. Το ύψος του είναι 2 μ. Η σύστασή του πλινθοδομή με ασβεστοκονίαμα ως συνδετικό υλικό από ποταμίσις άμμο. Πρόκειται για ποδαρικό τόξου.

Τοίχος Τ3. Βρέθηκε σε βάθος 3,10 μ. από το κατάστρωμα της οδού Γαλλίας. Η σύστασή του αργολιθοδομή με ασβεστοκονία.

Τοίχος Τ4. Βρέθηκε στο ίδιο βάθος με τον Τ3. Η σύστασή του αργολιθοδομή με ασβεστοκονίαμα. Υπολείμματα πεσμένου τόξου σε βάθος 2,45 μ. από το κατάστρωμα της οδού Γαλλίας. Βρέθηκαν τρία τεμάχια από γείσα, διαστ. 0,63 x 0,68 μ. περίπου το καθένα, ένα τμήμα από πεσίσκο, ένα τμήμα από κιονίσκο, ένα κιονόκρανο ιωνικό σχηματοποιημένο, μερικά τεμάχια πλαισίου από θωράκιο.

Οδός Δελγιώργη

Τοίχος Τ8 σε βάθος 3,20 μ. από το κατάστρωμα της οδού Δελγιώργη.

Τοίχοι Τ5 και Τ6 που σχηματίζουν γωνία σε βάθος 2,30 μ. από το κατάστρωμα της οδού. Ο Τ5 έχει πλάτος 0,66 μ. Και οι δύο αποτελούνται από αργολιθοδομή με ασβεστοκονία ως συνδετικό υλικό, πέτρες ακατέργαστες και αραιή χρήση πλίνθων.

Τοίχος Τ7 σε βάθος 2,60 μ. από το κατάστρωμα της οδού, πλ. 1 μ. Η σύστασή του αργολιθοδομή με ασβεστοκονία ως συνδετικό υλικό και αραιή χρήση πλίνθων.

Περισυλλέχθηκαν πέντε τεμάχια από διάτρητα θωράκια.

Συμπερασματικά μπορεί να διατυπωθεί, ότι το κτίριο αυτό δεν ήταν χριστιανικός ναός αλλά μάλλον ένα δημόσιο κτίριο (λουτρά;) ή ιδιωτική μεγάλη οικοδομή (έπαυλη), που μπορεί να χρονολογηθεί πρόχειρα στη ρωμαϊκή περίοδο, 1ος ή 2ος αι. μ.Χ.

Θέση Μπουρμπουλήθρα

Κατά τη διάνοιξη χώρου για κατασκευή σιδηροδρομικής γραμμής προς τη νέα προβλήτα του πορθμείου Βόλου-Συρίας, στην παραπάνω θέση, αποκαλύφθηκαν έξι κιβωτιόσχημοι τάφοι (Πί ν. 159 γ). Τα αποτελέσματα της έρευνας είναι τα εξής:

Τάφ. 1. Κιβωτιόσχημος. Βρέθηκε σε βάθος 1,55 μ. από την πλαγιά του λόφου. Εδώ σημειώνεται ότι σε ύψος 1 μ. πάνω από τον τάφο υπάρχει στρώμα από σύγχρονο αργιλώδες λευκό χώμα του λατομείου. Πιο κάτω, άλλο στρώμα, περίπου 0,50 μ., είναι το αρχικό φυσικό έδαφος. Από εκεί και κάτω έχει ανοιχτεί ο τάφος. Είναι μισοκατεστραμμένος. Σώζεται μέρος της δυτικής και μέρος της βόρειας πλευράς. Η τοιχοποιία του, πλ. 0,44 μ., από ακατέργαστες πέτρες με αμμοκονία ως συνδετικό υλικό. Εσωτερικά έχει επίχρισμα σε δύο στρώματα. Το εσωτερικό αμμοκονίαμα, πάχ. 0,01, και το εξωτερικό κουρασάνι, πάχ. 0,007 μ. Δάπεδο από φυσικό χώμα. Στη δυτική πλευρά προσκεφάλαιο μήκ. 0,33 μ. Σκελετοί και καλυπτήριες πλάκες δε βρέθηκαν. Ο τάφος έχει σωζ. μήκος 1,30, πλάτος 0,65 και ύψος 0,60-0,80 μ.

Τάφ. 2. Κιβωτιόσχημος. Σε βάθος 2 μ. από την πλαγιά του λόφου (ένα στρώμα, ύψ. 1,30 μ., από το λευκό αργιλώδες του λατομείου, πιο κάτω άλλο στρώμα, 0,70 μ., από το αρχικό φυσικό έδαφος). Είναι και αυτός μισοκατεστραμμένος. Καλυπτήριες πλάκες δε βρέθηκαν. Σώζεται μέρος της βόρειας, της νότιας και της δυτικής πλευράς. Η τοιχοποιία του, πλ. 0,35 μ., από ακατέργαστες πέτρες με χωματολάσπη. Εσωτερικά έχει επίχρισμα από ασβεστοκονία, πάχ. 0,01 μ. διακρίνεται σε ελάχιστα σημεία. Σε βάθος 0,40 μ. από το ανώτερο σημείο τοιχοποιίας βρέθηκαν τρεις σκελετοί, τα κρανία στη θέση τους, τα υπόλοιπα οστά μετακινημένα και αποσθρωμένα. Σε βάθος 0,60 μ. υπόλοιπα από προγενέστερες ταφές - άγνωστο πόσοι σκελετοί. Α-

νάμεσα από τα οστά περισυλλέχθηκαν λίγες χάντρες από περιδέριο. Σε βάθος 0,77 μ. το δάπεδο του τάφου, το φυσικό έδαφος. Ο τάφος έχει σωζ. μήκος 1,04-1,55, πλάτος 0,78 και σωζ. ύψος 0,77 μ.

Τάφ. 3. Κιβωτιόσχημος. Σε βάθος 1,42 μ., από τη σημερινή πλαγιά του λόφου (1 μ. το αργιλώδες λευκό του λατομείου, 0,42 μ. το φυσικό). Και αυτός μισοκατεστραμμένος. Σώζεται μέρος της βόρειας, της νότιας και η δυτική πλευρά. Στη θέση της μια καλυπτήρια πλάκα — η δυτική — μήκ. 0,90, πλάχ. 0,06 και πλ. 0,37 μ. Η τοιχοποιία αμελής, από λίθους διαφόρων διαστάσεων από πετρώματα της περιοχής με χωματολάσπη ως συνδετικό μείγμα. Το πλάτος της 0,30-0,43 μ. Εσωτερικά είχε επίχρισμα από ασβεστοκονία, πλάχ. 0,08-0,01 μ., σωζόμενο σε ελάχιστα σημεία, που ακολουθούσε τις ανωμαλίες της τοιχοποιίας. Βρέθηκαν δύο σκελετοί αποσπασμένοι. Δάπεδο το φυσικό χώμα. Διαστάσεις τάφου: σωζ. μήκος 0,70-1,15, πλάτος 0,87 και ύψος 0,90 μ.

Τάφ. 4. Κιβωτιόσχημος, πλακοσκεπής. Σε βάθος 1,35 μ., από τη σημερινή πλαγιά του λόφου (0,92 μ. το αργιλώδες λευκό του λατομείου, 0,43 μ. το φυσικό). Κατεστραμμένος ο μισός. Σώζεται η δυτική πλευρά και τμήμα της βόρειας και της νότιας. Επίσης δύο πλάκες καλυπτήριες από σχιστόλιθο, διαστ. 1,04 × 0,51 × 0,07 μ. και 0,80 × 0,70 × 0,10 μ. Η τοιχοποιία του, πλ. 0,27-0,30 μ., αμελής από λίθους ακατέργαστους διαφόρων μεγεθών καθώς και μεγάλους δόμους με χωματολάσπη. Εσωτερικά επίχρισμα από ασβεστοκονία, πλάχ. 0,01 μ. Σε βάθος 0,65 μ. βρέθηκαν τέσσερις σκελετοί, με τα οστά τους σε αποσύνθεση. Για δάπεδο του τάφου χρησίμευσε το φυσικό χώμα. Ανάμεσα στους σκελετούς βρέθηκε ένα χάλκινο βραχιόλι, διαμ. 0,07 μ. Διαστάσεις τάφου: σωζ. μήκος 1,20-1,26, πλάτος 0,80, ύψος 0,84 μ.

Τάφ. 5. Κιβωτιόσχημος. Σε βάθος 0,90 μ. από τη σημερινή πλαγιά του λόφου. Σώζεται η δυτική πλευρά και τμήματα από τη νότια και τη βόρεια. Η τοιχοποιία του, πλ. 0,40 μ., από ακατέργαστους λίθους με χωματολάσπη. Σε βάθος 0,90 μ. από το ανώτατο σημείο της τοιχοποιίας βρέθηκαν τέσσερα κρανία και οστά αποσπασμένα. Σε βάθος 1,10 μ. δάπεδο από φυσικό χώμα. Διαστάσεις τάφου: σωζ. μήκος 0,64-0,77, πλάτος 0,55 και ύψος 1,18 μ.

Τάφ. 6. Κιβωτιόσχημος. Σε βάθος 1,20 μ. από τη σημερινή πλαγιά του λόφου (0,16 το αργιλώδες λευκό του λατομείου, 0,04 μ. το φυσικό). Σώζεται η δυτική πλευρά και τμήματα από τη νότια και τη βόρεια. Η τοιχοποιία, πλ. 0,25 μ., από ακατέργαστους λίθους με χωματολάσπη. Στη βόρεια πλευρά σώζονται δύο πλίνθοι στην τοιχοποιία, διαστ. 0,27 × 0,15 × 0,05 μ. Εσωτερικά έχει επίχρισμα από ασβεστοκονία, πλάχ. 0,005-0,01 μ., σωζόμενο σε λίγα ση-

μεία. Σε βάθος 0,30 μ. βρέθηκε ένα κρανίο αποσπασμένο. Σε βάθος 0,46 μ. το δάπεδο από φυσικό χώμα. Διαστάσεις τάφου: σωζ. μήκ. 0,86-1,03, πλ. 0,60, ύψ. 0,46 μ.

Από τη μορφή τους οι τάφοι που ερευνήθηκαν και από τα λίγα όστρακα που περισυλλέχθηκαν στους τάφους 1, 2, 3 και μπορεί με πιθανότητα να χρονολογηθούν στη μεσοβυζαντινή περίοδο.

Πλάτανος Αλμυρού

Άι-Γιαννάκης

Περί τα 3 χλμ. δυτικά του Πλάτανου, μέσα σε δασική περιοχή, βρίσκεται ναϊσκος κατεδαφισμένος. Έχουν ανοιχθεί θεμέλια σε βάθος 1 μ. κάτω από το δάπεδο του ναϊσκου. Από τον παλιό ναϊσκο σώζεται το δάπεδό του από σχιστολιθικές πλάκες τετραγωνισμένες, διαφόρων διαστάσεων και πάχους μέχρι 0,06 μ. Επίσης σώζεται ο αναβαθμός του Ιερού, η κτιστή Αγία Τράπεζα με μία τετράγωνη πλάκα αμελώς κατεργασμένη.

Στους εσωτερικούς όχθους των θεμελίων επισημάνθηκαν, σε βάθος περίπου 0,60 μ., πέντε τάφοι λακκοειδείς με επικάλυψη από ακατέργαστες πλάκες. Ο ένας είναι στη νοτιοανατολική γωνία περίπου, ο άλλος ανατολικά κάτω από την αψίδα, δύο στη βόρεια πλευρά και ο πέμπτος στη δυτική, κάτω από την είσοδο και κάτω από την πλακόστρωση του πατώματος.

Από τις κατεδαφίσεις έχουν διασωθεί ορισμένα σπαράγματα τοιχογραφιών (Πίνακ. 160 α), κυρίως διακοσμητικά θέματα φυτικά και γεωμετρικά και κομμάτια από την ποδέα, τα οποία μπορεί να μας δώσουν ένα *terminus* για τη χρονολόγηση του ναϊσκου — μέσα 18ου αι. Η σύσταση του εδάφους που ήταν χτισμένος ο ναϊσκος είναι από προσχώσεις ρέματος. Το τέμπλο ήταν ξύλινο χωρίς σημασία.

Ο ναϊσκος ήταν ξυλόστεγος, με κεραμίδια ανάμικτα από βυζαντινά λούκια και γαλλικά. Η τοιχοποιία κοινή από ακατέργαστους λίθους με χωματολάσπη και πέτρες ποταμίσιες. Δυτικά του ναϊσκου μικρός χώρος (κελί) που είχε κατεδαφιστεί πριν από το σεισμό. Το χώρο περιέβαλε περίβολος από τους ίδιους λίθους και λίγη ασβεστοκονία και έδινε την εντύπωση μοναστηριού. Τα αποτελέσματα της έρευνας των τάφων είναι τα εξής:

Τάφ. 1. Λακκοειδής με επικάλυψη από ακατέργαστες πλάκες. Το πλάτος του είναι 0,43 μ., το μήκος του δεν εξακριβώθηκε επειδή προχωρεί και κάτω από το δάπεδο του ναϊσκου. Για δάπεδό του χρησίμευσε το φυσικό χώμα. Περιείχε ένα σκελετό σε θέση κανονικής χριστιανικής ταφής. Το ύψος του τάφου 0,34 μ.

Τάφ. 2. Κιβωτιόσχημος, πλακοσκεπής, μήκ. 1,68, πλ. 0,52 και ύψ. 0,34 μ. Για τοιχώματά του

χρησίμευσαν όμοιες σχιστολιθικές πλάκες ακατέργαστες. Οι τέσσερις καλυπτήριες, από το ίδιο πέτρωμα, ήταν ενωμένες με ασβεστοκονίαμα. Για δάπεδο είχε δύο σχιστολιθικές πλάκες. Περιείχε οστά που ανήκουν σε ένα σκελετό.

Τάφ. 3. Σώθηκε μόνο η μία όρθια βόρεια πλάκα, διαστ. $0,96 \times 0,30 \times 0,07$ μ.

Τάφ. 4. Κιβωτιόσχημος, πλακοσκεπής, μήκ. 1,50, πλ. 0,50 και ύψ. 0,30 μ. Περιείχε τα αποσαθρωμένα οστά ενός σκελετού.

Τάφ. 5. Κιβωτιόσχημος, πλακοσκεπής, πλ. 0,50 μ.

Από τη θέση που βρέθηκαν οι τάφοι και από τη μορφή τους συμπεραίνουμε ότι ανήκουν περίπου στα μέσα του 18ου αι.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Α λ μ υ ρ ό ς

Θέση Τσεγγέλι

Στη θέση Τσεγγέλι της περιφέρειας Αλμυρού, κοντά στην ακτή, σώζονται τα εξής ερείπια:

Δύο οκταγωνικοί πύργοι χτισμένοι με υλικό σε δεύτερη χρήση, από τις αρχαίες πόλεις Άλω και Φθιώτιδες Θήβες. Οι δύο πύργοι, που σήμερα βρίσκονται σε κακή κατάσταση, είναι κτίσματα του 12ου αι. κατά τον Ν. Γιαννόπουλο.

Τετράγωνος πύργος από μεγάλους ορθογώνιους λίθους σε δεύτερη χρήση, από την αρχαία πόλη Άλω. Το πλάτος της τοικοποιίας είναι 1 μ. περίπου. Στη δυτική πλευρά λείψανα κλίμακας. Και ο πύργος αυτός είναι κτίσμα του 12ου αι.

Κρήνη λεγόμενη Φραγκόβρυση. Κτίσμα του 12ου αι.

Φρουριακό τείχος σε σχήμα ορθογώνιου παραλληλόγραμμου κατασκευασμένο ανάμεσα στους δύο πιο πάνω πύργους, από τον τύραννο της Ηπείρου Αλή-Πασά και του γιου του Βελή Πασά, κατά τα τέλη του 18ου αι. Ερείπια μεγάρου γνωστού ως ανακτόρου του Βελή Πασά (Πί ν. 160 β). Σώζονται οι τοίχοι μέχρι τη στέγη. Χρονολογείται στα τέλη του 18ου αι.

Ναός Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου. Ξυλόστεγη τρίκλιτη βασιλική με ξύλινους πεσσούς. Κτίσμα του γνωστού τύπου των θεσσαλικών βασιλικών, του τέλους του 18ου-αρχών του 19ου αι.

Τα παραπάνω μνημεία έγινε πρόταση να κηρυχθούν διατηρητέα.

Επίσης η υπογράφουσα επισκέφθηκε τα παρακάτω μνημεία:

Την εκκλησία Υπαπαντής στο Βένετο, με λιθανάγλυφα του 1765. Τον Άγιο Νικόλαο Καναλιών. Το Γενέσιο της Θεοτόκου στις Μούσγες Προμυρίου. Το Αλβανικό Μοναστήρι στην Ασπρόγια.

ΑΣΠΑΣΙΑ ΝΤΙΝΑ

ΙΒ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Μουσείο Ιωαννίνων

Η Διεύθυνση Αναστηλώσεων του ΥΠΠΕ-Τμήμα Μελετών Έργων Μουσείων, εκπόνησε μελέτη για εγκατάσταση ασφάλειας στο κτίριο του μουσείου.

Στο εργαστήριο του μουσείου συντηρήθηκαν εκατοντάδες ευρημάτων από τις σωστικές ανασκαφές της Εφορείας και τις συστηματικές ανασκαφές της Αρχαιολογικής Εταιρείας και του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Ι. ΑΝΔΡΕΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Μερόπη - Παλιόπυργος - Πωγωνίου

Για τέταρτη χρονιά με την οικονομική βοήθεια του ιδρύματος Ψύχα συνεχίστηκε και φέτος η ανασκαφή στο Νεκροταφείο των τύμβων στη θέση Παλιούρια Παλιόπυργου Πωγωνίου.

Φέτος ολοκληρώθηκε η ανασκαφή των τύμβων Β και Γ.

Τύμβος Β. Βρίσκεται περί τα 50 μ., νότια του τύμβου Α. Ήταν χωμάτινος με συνολική διάμετρο 8 μ. Με δύο εσωτερικούς περιβόλους, κατασκευασμένους από μικρές πλακοειδείς πέτρες, χωρίζονταν σε δύο τμήματα.

Συνολικά περιείχε έντεκα κιβωτιόσχημους τάφους και μία ταφή σε λάκκο, όλους τοποθετημένους ακτινωτά μέσα στον κύκλο (Πίνακ. 161 α).

Ο λακκοειδής τάφος ανήκε σε γυναίκα κτερισμένη με δύο χάλκινους σφηκωτήρες και οκτώ αμφικωνικές χάντρες από χάλκινο έλασμα που ανήκουν προφανώς σε περιδέραιο και χρονολογούνται στον 11ο-10ο αι. π.Χ.

Σε έναν κιβωτιόσχημο τάφο βρέθηκαν πήλινος αμφορίσκος και δύο οστίνες περόνες. Σε άλλο τάφο βρέθηκε αμφικύπελλο με υπερυψωμένη λαβή και τρεις αποφύσεις.

Στην επίχωση του τύμβου βρέθηκαν πήλινα αμφικωνικά σφονδύλια, σιδερένιο καμπύλο μαχαίρι, όστρακα από αμαυρόχρωμα αγγεία του 12ου-11ου αι. π.Χ., τμήμα σκύφου, κάρναρου με υπερυψωμένη λαβή, άλλες διχαλωτές λαβές του 16ου-15ου αι. π.Χ. Ο τύμβος Β δεν περιείχε νεότερες ταφές όπως ο τύμβος Α.

Τύμβος Γ. Ανήκει σε συστάδα, είκοσι τουλάχιστον

στον τύμβων οι οποίοι περικλείονται από αργολιθοδομή, πλ. 1,50 μ., που ακολουθεί το περίγραμμα της πλαγιάς του λόφου, βρίσκεται δε σε απόσταση περίπου 100 μ. βορειοανατολικά του τύμβου Α.

Έχει διάμετρο 6 μ., σκεπαζόταν με πέτρες και καστανό φερτό χώμα και περιείχε επτά κιβωτιόσχημους τάφους (Πίνακ. 161 β).

Ο ένας τάφος, χρησιμοποιημένος μόνο μία φορά, ήταν λακκοειδής με πέτρες στο περίγραμμα. Είχε μία οπισθόμητη πρόχου, σιδερένια αιχμή δόρατος και τμήμα σιδερένιας περόνης που έσωζε κομμάτι υφάσματος πάνω στο οποίο ήταν στερεωμένη. Έξω από άλλο τάφο βρέθηκαν δύο μεγάλα ανοιχτά αγγεία σε κομμάτια, τμήμα πήλινης κουβαρίστρας και λίθινο αντικείμενο, μήκ. 0,40 μ., από πρασινωπό αμμόλιθο, ίσως σήμα τάφου.

Τρεις τάφοι είχαν ξαναχρησιμοποιηθεί στην ελληνιστική εποχή. Στον ένα βρέθηκε χάλκινο νόμισμα Αμβρακίας του Κοινού των Ηπειρωτών με βαί-
τυλο και γυναικεία μορφή (238-168 π.Χ.) (Πίνακ. 162 α), ένα μυροδοχείο ελληνιστικών χρόνων και τα υπόλοιπα της πρωτογενούς ταφής, δηλαδή δύο πήλινα αμφικωνικά σφονδύλια και όστρακα από χειροποίητα αγγεία.

Στο δεύτερο, εκτός από τα όστρακα χειροποίητων αγγείων, βρέθηκαν δύο χάλκινα νομίσματα, ενώ ο τρίτος έσωζε δύο μυροδοχεία ελληνιστικής εποχής.

Έξω από τον τάφο 6 βρέθηκαν σε κομμάτια κορινθιακός σφαιρικός αρύβαλλος και δύο ακόμα αγγεία του 6ου αι. π.Χ. Στην επίχωση βρέθηκαν επίσης κομμάτια από πιθάρια και χονδρά αγγεία με ανάγλυφα σχοινοειδή κοσμήματα ή με κυκλικά διασκάρια και χείλη από βαθιά αγγεία με κάθετα τοιχώματα.

Η. ΑΝΔΡΕΟΥ

Δωδώνη

Ερευνήθηκε τμήμα του οικοδομήματος Ο, το οποίο είχε αποκαλυφθεί το 1974 και ερευνήθηκε επίσης το 1982 (βλ. ΠΑΕ 1982, σ. 85-88).

Ι. ΑΝΔΡΕΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΑΡΤΑΣ

Άρτα

Οδός Κομμένου (οικόπεδο Χαρίτου-Μανάρα)

Το παραπάνω οικόπεδο ερευνήθηκε το 1981 από την 8η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Ιωαννίνων και αποκαλύφθηκαν στο βορειοδυτικό τμήμα του ερειπία εκκλησίας των ύστερων βυζαντινών ή πρώτων μεταβυζαντινών χρόνων.

Στους τοίχους και το δάπεδο της εκκλησίας έχουν χρησιμοποιηθεί σε δεύτερη χρήση αρχιτεκτονικά μέλη από τα κτίρια της αρχαίας Αμβρακίας ενώ στο δάπεδο είχαν ενσωματωθεί εννέα ακέραιες και κομμάτια από άλλες ενεπίγραφες επιτύμβιες ασβεστολιθικές στήλες των υστέρων κλασικών και ελληνιστικών χρόνων. Στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν θεμέλια τοίχων σπιτιών μεταβυζαντινών χρόνων κατασκευασμένα επίσης από βάσεις στηλών και αρχαίο οικοδομικό υλικό.

Στην έρευνα της Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων σε βαθύτερα στρώματα, αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίου δρόμου σε μήκος 7 μ. με κατεύθυνση από Β. προς Ν. Κατά μήκος του ανατολικού ορίου του δρόμου σώζεται ρείθρο από μεγάλες ασβεστολιθικές πλάκες πλ. 1 μ. και τμήματα δύο ορθογώνιων ταφικών περιβόλων (Πί ν. 162 β).

Στο βόρειο περίβολο Α αποκαλύφθηκε η νοτιοδυτική γωνία, η κύρια όψη σε μήκος 3,50 μ. ενώ το νότιο σκέλος του σε μήκος 6,20 μ. Του νοτίου περιβόλου Β σώζεται η βορειοανατολική γωνία και η μεν κύρια όψη αποκαλύφθηκε σε μήκος 2 μ. ενώ το ανατολικό σκέλος σε μήκος 3,80 μ.

Οι ταφικοί αυτοί περίβολοι περικλείουν με τις τρεις πλευρές τους την πλαγιά του λόφου Περάνθη και μέσα στην τεχνητή επιχώση την οποία συγκροτούν τοποθετούνται οι ταφές των νεκρών (κιβωτιόσχημοι τάφοι, θήκες, απλές ταφές).

Ταφικός περίβολος Α. Στην κύρια όψη αποκαλύφθηκε σε μήκος 3,50 μ., σώζεται σε ύψος 2,10 μ. και είναι κατασκευασμένος από καλοδουλεμένους ασβεστολιθικούς ογκόλιθους. Αποτελείται από μία ευθυνηρία, τέσσερις σειρές ισοδομικού τοίχου και επίστεψη. Η ευθυνηρία όπως και η επίστεψη έχουν την εξωτερική τους πλευρά διαμορφωμένη με κύρτωση (Πί ν. 163 α).

Η ευθυνηρία έχει ύψος 0,40, οι ισοδομικές σειρές 0,35 και η επίστεψη 0,30 μ. από την επίστεψη σώζεται η βορειοδυτική γωνιακή πλίνθος, μήκ. 2 μ., η οποία εξέχει στις κύριες όψεις κατά 0,07 μ. με κύρτωση που παρουσιάζει.

Ταφικός περίβολος Β. Αποκαλύφθηκε η βορειοδυτική γωνία του, κατασκευασμένη σε απόσταση μόλις 0,30 μ. από το νότιο τοίχο του περιβόλου Α. Η κύρια όψη του αποκαλύφθηκε σε μήκος 2 μ., προχωρεί δηλαδή ακόμα προς Ν.

Σώζεται η ευθυνηρία και οι δύο γωνιαίοι λιθόπλινθοι του πρώτου και δεύτερου δόμου, συνολ. ύψ. 1 μ. Η έρευνα περιορίστηκε στο εσωτερικό του ταφικού περιβόλου Β, επειδή ο χώρος του ταφικού περιβόλου Α καλύπτεται από μεταβυζαντινούς τοίχους και η ανασκαφή του θα γίνει στο μέλλον αφού εγκριθεί η διάλυσή τους.

Στον περίβολο αποκαλύφθηκαν συνολικά εννέα

ταφές 4ου και 3ου αι. π.Χ. Ένας τάφος ήταν κιβωτιόσχημος κατασκευασμένος από ασβεστολιθικές πλάκες στις τέσσερις πλευρές και στο δάπεδο, ένας χτισμένος ορθογώνιος ενώ ένας τρίτος κιβωτιόσχημος (Πί ν. 163 β). Οι υπόλοιποι έξι τάφοι ήταν κεραμοσκεπείς πρόχειρης κατασκευής.

Ο χώρος ήταν ανασκαμμένος και ξαναχρησιμοποιημένος σχεδόν σε όλη την έκτασή του. Παλιότερος τάφος πρέπει να ήταν ο κιβωτιόσχημος (αριθ. 1), ο οποίος ήταν συλημένος από την αρχαιότητα. Σ' αυτόν βρέθηκαν λίγα κόκαλα από το σκελετό, χάλκινο νόμισμα και τριπλό χρυσό φύλλο από χρυσό στεφάνι.

Στους τάφους βρέθηκαν κτερίσματα, κυάθια, λυχνάρια, πινάκια, λάγνηρος, κάνθαρος. Οι επιτύμβιες στήλες χρονολογούνται στα μέσα του 3ου αι. π.Χ. Βρέθηκαν επίσης πολλά όστρακα μελανόβαφων αγγείων του 4ου αι. π.Χ. Στον ίδιο περίβολο βρέθηκε μία τεφροδόχος κάλη με ερυθρόμορφες παραστάσεις.

H. ΑΝΔΡΕΟΥ

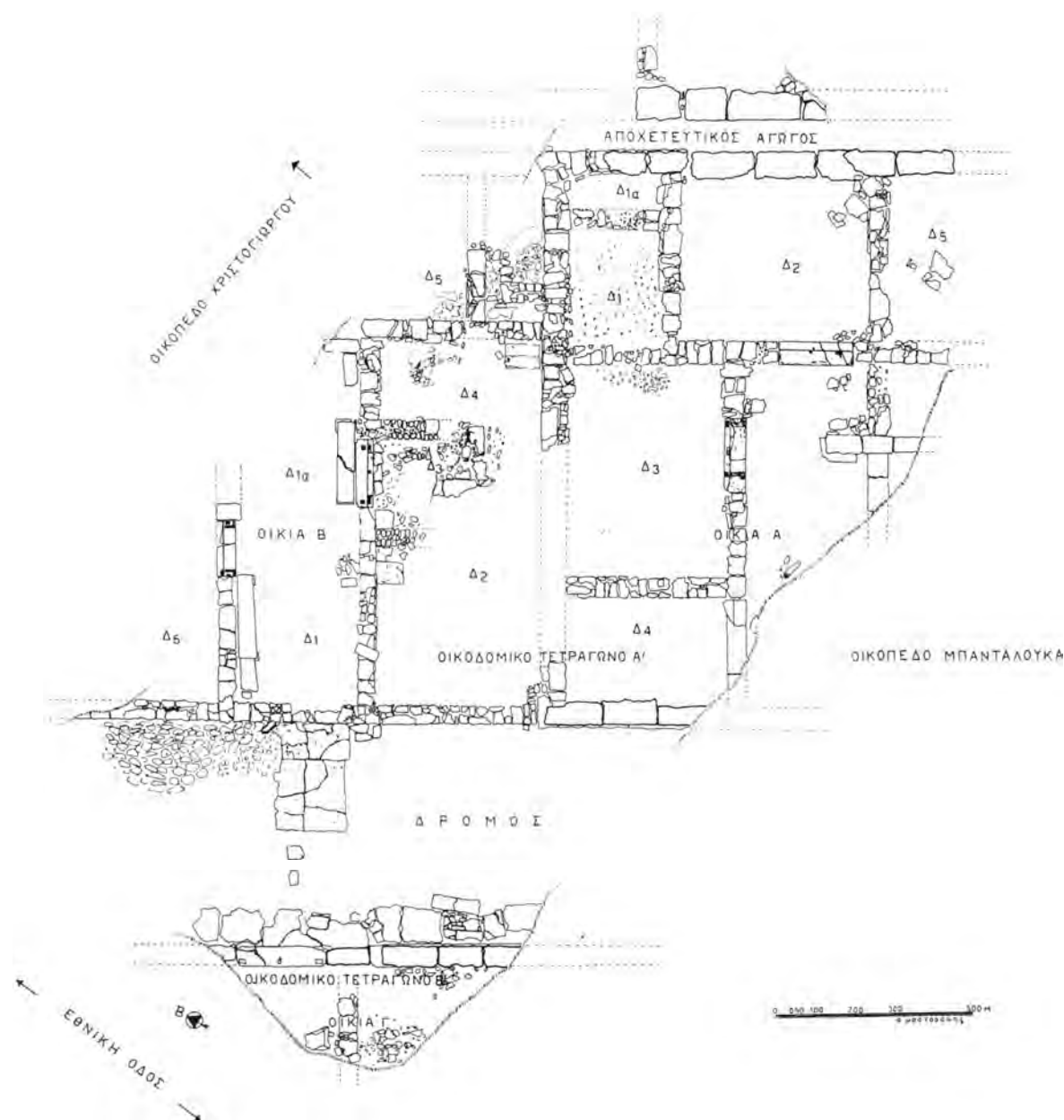
Οικόπεδο Ζήκου, Ο.Τ. 424 (Σχέδ. 1)

Στο οικόπεδο Ζήκου, στην Εθνική οδό Ιωαννίνων-Αντιρρίου, είχαν ανασκαφεί το 1980, τμήματα δύο οικοδομικών τετραγώνων με οδό ανάμεσά τους, που είχαν ανασκαφεί παλιότερα και στο οικόπεδο Μπανταλούκα (βλ. ΑΔ 35 (1980): Χρονικά, σ. 310).

Κατά την ανασκαφή που ακολούθησε το 1981 και 1982 διαπιστώθηκε η ύπαρξη ενός πυκνού υστεροβυζαντινού νεκροταφείου της πρωτεύουσας του Δεσποτάτου της Ηπείρου. Συνολικά ανασκάφηκαν 130 τάφοι κεραμοσκεπείς, λακκοειδείς και ένας κιβωτιόσχημος. Επίσης ανασκάφηκαν δύο αποθέτες του νεκροταφείου, με πλούσια εφυαλωμένη, γραπτή και άβαφη κεραμική υστεροβυζαντινών χρόνων (12ος-14ος αι. μ.Χ.).

Τα ευρήματα του νεκροταφείου μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για νεκρούς που ανήκαν στην κατώτερη τάξη της Άρτας. Η ύπαρξη ομαδικών τάφων, συνταφή παιδιών με τις μητέρες τους και η ύπαρξη ασβέστη και άμμου σε μερικές ταφές πιστοποιούν ότι πέθαναν από επιδημία χολέρας, που ενέκυψε στην Άρτα από τη Δύση το 1347 μ.Χ. (βλ. Α. Κούζης, Μ.Ε.ΕΤ. 19, σ. 557 β).

Οικία Α. Αποτελείται από πέντε δωμάτια, αυλή και δύο στοές, με δάπεδα από πηλό, πλ. 14,5 μ. και αποκαλ. μήκ. 14 μ. Είχε όροφο, όπως αποδεικνύεται από τη λίθινη βάση της ξύλινης κλίμακας, που αποκαλύφθηκε βόρεια και εξωτερικά της βορειοανατολικής γωνίας του στυλοβάτη του περιστυλίου. Η είσοδος της οικίας γινόταν από τα δυτικά, από το δρόμο. Το ανατολικό της όριο ήταν ο αποχετευ-

Σχέδ. 1. Άρτα. Οικόπεδο Ζήκου. Κάτοψη της ανασκαφής.

τικός αγωγός, που χώριζε το οικοδομικό τετράγωνο. Βρέθηκαν δύο σειρές από οικίες, με κατεύθυνση προς Β. Δε γνωρίζουμε ακόμα τον αριθμό των οικιών και το μήκος των οικοδομικών τετραγώνων της Αμβρακίας.

Αμέσως αριστερά της εισόδου αποκαλύφθηκε

μικρό δωμάτιο (Δ4) με λίθινο κατώφλι, διαστ. $4 \times 2,80$ μ., πιθανότατα αποθήκη. Ανατολικότερα αποκαλύφθηκε το μεσαίο δωμάτιο Δ3 του βόρειου τμήματος της οικίας Α, διαστ. $4 \times 5,50$ μ., με λίθινο κατώφλι για δίφυλλη πόρτα, πιθανότατα «ο οίκος» της οικίας. Στο μεσαίο τμήμα του δωματίου, κάτω

από το πήλινο δάπεδο, βρέθηκε σωρός από τριάντα περίπου μικκύλα μελαμβαφή αγγεία, ελληνιστικών χρόνων, μαζί με στάχτη και καμένο πηλό, πιθανότατα από κάποια ιεροτελεστία.

«Ο οίκος» επικοινωνούσε με ένα μικρότερο δωμάτιο (Δ1), διαστ. $2,40 \times 4,20$ μ., που βρισκόταν ανατολικά του και που είχε στο ανατολικό του τμήμα μακρόστενο χώρο (Δ1α), διαστ. $2,40 \times 0,90$ μ., ίσως καμινάδα ή λουτρό.

Ο μεσαίος χώρος της οικίας Α ήταν μια στοά, η «παστάδα», με όψη προς Ν., διαστ. $3,10 \times 8,60$ μ. Στο ανατολικό τμήμα της παστάδας αποκαλύφθηκε η λίθινη βάση της ξύλινης κλίμακας του ορόφου. Ανατολικά της παστάδας αποκαλύφθηκε ένα δωμάτιο Δ2, διαστ. $4,80 \times 4,20$ μ., ίσως ανδρώνας (επειδή βρέθηκαν κομμάτια από το κόκκινο κονίαμα των τοίχων του), που επικοινωνούσε με λίθινο κατώφλι δίφυλλης πόρτας. Νότια από τον ανδρώνα αποκαλύφθηκε τμήμα δωματίου (Δ5), που είχε δυτικά του, στενή στοά, πλ. 1,80 μ. Η στοά αυτή χωριζόταν από την «παστάδα» με τοίχο. Σε πολλά σημεία οι τοίχοι και τα δάπεδα είχαν καταστραφεί από τις ταφές.

Οικία Β. Βρίσκεται βόρεια της οικίας Α, στην ίδια σειρά των οικών των οικοδομικού τετραγώνου, πλ. 14,5 μ., αποκαλ. μήκ. 10 μ. Αρχικά χωριζόταν με στενωπό-αποχετευτικό αγωγό, πλ. 1,50 μ., που καταλήφθηκε από την οικία Β στα υστεροελληνιστικά χρόνια και έτσι οι δύο οικίες έγιναν «ομότοιχες». Το χώρο της στενωπού τον κατέλαβαν η λίθινη βάση της ξύλινης κλίμακας του ορόφου, μία τεταρτοκυκλική αποθηκευτική κατασκευή κάτω από την κλίμακα και δύο άλλα δωμάτια της οικίας Β. Η είσοδος της οικίας Β γινόταν από Δ., όπου μπροστά της, μέσα στο οδόστρωμα, υπήρχε ορθογώνιο πλακόστρωτο, διαστ. $2,70 \times 1,80$ μ., από γκριζωπό σχιστόλιθο.

Στο «πρόθυρο» Δ1 και στο μεσαίο μακρόστενο τμήμα Δ1α της οικίας αποκαλύφθηκαν έξι βάσεις λίθινων παραστάδων (τετράγωνων και ορθογώνιων), καθώς και δύο ολόκληρες λίθινες παρασάδες και δύο τμήματα άλλων. Στο βάθος του χώρου Δ1α αποκαλύφθηκε μία δεύτερη λίθινη βάση ξύλινης κλίμακας για τον όροφο της οικίας. Αμέσως βόρεια του «προθύρου» αποκαλύφθηκε τμήμα δωματίου (Δ) με λίθινο κατώφλι δίφυλλης πόρτας, που επικοινωνούσε με το χώρο Δ1α. Ο χώρος Δ1α επικοινωνούσε με το χώρο Δ3, διαστ. $2,30 \times 4,20$ μ. που αποκαλύφθηκε στα νότια με λίθινο κατώφλι δίφυλλης πόρτας. Δυτικά από το χώρο Δ3 αποκαλύφθηκε ο χώρος Δ2, διαστ. $4,20 \times 4$ μ., που επικοινωνούσε με το Δ3. Ανατολικά από το χώρο Δ3 αποκαλύφθηκε ο χώρος Δ4, που έσωζε τμήμα λιθόστρωτου δαπέδου, πιθανότατα αυλή. Ανατολικότερα αποκαλύφθηκε τμήμα άλλου δωματίου (Δ5).

Τα δάπεδα και οι τοίχοι των δωματίων της οικίας Β, λόγω των ταφών και των αποθετών του υ-

στεροβυζαντινού νεκροταφείου, είχαν καταστραφεί σε πολλά σημεία.

Το οδόστρωμα της οδού, πλ. 5,65, αποκαλ. μήκ. 15,5 μ. ήταν από χώμα, ποταμίσις άμμο, ψιλό χαλίκι, τρίμματα λίθων, μικρούς αργούς λίθους, κομμάτια κεραμιδιών και όστρακα αγγείων.

Η οδός είχε κατωφέρεια προς Β. και Δ. Στο δυτικό της τμήμα, σε επαφή με το όριο του άλλου οικοδομικού τετραγώνου Α, που αποκαλύφθηκε δυτικά της οδού, ανασκάφηκε τμήμα του πεζοδρομίου της οδού (αποκαλ. μήκ. 9 μ.) από ασβεστολιθικές πλάκες διαφόρων μεγεθών (μέγ. πλ. 0,90 μ.)

Οικοδομικό τετράγωνο Α, οικίας Γ. Απέναντι και δυτικά από την είσοδο της οικίας Β, στο ανατολικό όριο του οικοδομικού τετραγώνου Α, αποκαλύφθηκε μεγάλο ασβεστολιθικό κατώφλι δίφυλλης εξώθυρας, διαστ. $2,30 \times 0,50$ μ. της οικίας Γ, τμήμα του «προθύρου» και ενός δωματίου.

Κατά την ανασκαφή του νεκροταφείου, των οικών, των αγωγών και του δρόμου βρέθηκε πλήθος εφυσωμένης, γραπτής και άβαφης υστεροβυζαντινής κεραμικής, μελαμβαφής και άβαφη κεραμική (πιθάρια, αμφορείς λεκάνες, γουδιά, σκύφοι, σκυφίδια, κάνθαροι, μεγαρικοί σκύφοι, περγαμινά πινάκια, πινάκια, μυροδοχεία, λυχνάρια), πολλές πήλινες κωνικές αγνύθες (τέσσερις με σφραγίδες), ειδώλια, κομμάτια πήλινων ειδωλίων και ανάγλυφων πινάκων, κομμάτια πήλινων μητρών ειδωλίων και πινάκων, πολλά μικκύλα αγγεία, κομμάτι λακωνικής κεραμίδας με σφραγίδα που σώζει τα γράμματα ...ΙΙΟΣ, κομμάτια μυολιθών, τμήμα μαρμαρίνης λεκάνης, πολλά κομμάτια ελασμάτων, κομμάτια χάλκινων βελονών και περονών, χάλκινες λαβές σκευών, χάλκινα και σιδερένια καρφιά, χάλκινες εφηλίδες. Χάλκινες πόρπες, κρίκοι, βραχιόλια, δαχτυλίδια, σκουλαρίκια υστεροβυζαντινών χρόνων. Χάλκινα, σιδερένια, μολύβδινα σώματα και σκουριές. Χάλκινο ειδώλιο παγονιού, μικρή χάλκινη προτομή γενειοφόρου πολεμιστή με κράνος. Ενσφράγιση λαβή οξυπύθμενου αμφορέα με την επιγραφή *Σωσικλέους* και κηρύκειο. Τμήμα μελαμβαφούς πινακίου με σωζόμενη εγχάρακτη επιγραφή *ΙΒΕΙΟΥ*. Πολλά κομμάτια γυάλινων υστεροβυζαντινών αγγείων και ένα κομμάτι πολύχρωμου ελληνιστικού γυάλινου μυροδοχείου. Διακόσια τριάντα έξι ελληνιστικά νομίσματα (τα περισσότερα κοπών Αμβρακίας 238-167 π.Χ.), εννέα αργυρά νομίσματα ελληνιστικών χρόνων (Κορίνθου, Κέρκυρας, Θεσσαλών, Αμβρακίας) και σαράντα εννέα χάλκινα σκυφωτά υστεροβυζαντινά νομίσματα.

Οδός Κομμένου 25 (οικόπεδο Χρηστογιώργου-Παπακόστα)

Κατά την εκσκαφή του παραπάνω οικοπέδου α-

ποκαλύφθηκε στο ανατολικό του τμήμα αρχαίος τοίχος οικίας, με κατεύθυνση Ν.-Β.

Στα μπάζα βρέθηκαν χάλκινο ελληνιστικό νόμισμα και τμήμα στρωτήρος λακωνικής κεραμίδας με ορθογώνια σφραγίδα, που φέρει το όνομα *Ζώπυρος* (2ος αι. π.Χ.). Το οικόπεδο θα ανασκαφεί μελλοντικά.

Οδός Σπύρου Λάμπρου 7 (οικόπεδο Ε. Κονταξή)

Κατά την εκσκαφή του παραπάνω οικοπέδου για θεμελίωση κτιρίου και στο δυτικό του τμήμα αποκαλύφθηκαν τρεις τοίχοι αρχαίας οικίας. Ο τοίχος Τ1 (αποκαλ. μήκ. 3,80 και πλ. 0,50 μ.), με κατεύθυνση Α.ΒΑ.-Δ.ΝΔ. αποτελείται από μεγάλες ασβεστολιθικές πλάκες. Ο τοίχος Τ2 είναι κάθετος με τον τοίχος Τ1 (αποκαλ. μήκ. 1 μ. και πλ. 0,40 μ.). Ο τοίχος Τ3 (συν. μήκ. 0,85 μ.) συνεχίζει προς Δ.ΝΔ. τον τοίχο Τ1.

Οδός Αράχθου 15 (οικόπεδο Ε. Καρδάνη-Π. Τσουβαλά)

Στο δυτικό τμήμα του παραπάνω οικοπέδου κατά τις εργασίες εκσκαφής για θεμελίωση κτιρίου, αποκαλύφθηκαν σε βάθος 1,90 μ.: α) τμήμα της εξωτερικής πλευράς του τείχους, αποκαλυφθέν μήκος 7 μ. της Αμβρακίας που οχύρωνε από την πλευρά του ποταμού Αράχθου το βορειοδυτικό τμήμα της πόλης, β) ιδιόρρυθμος ημικυκλοτερής πύργος και γ) οι δύο πλευρές μεγάλης πύλης, πλ. 4,20 μ., που στο εσωτερικό της μειώνεται κατά ένα πόδι. Νοτιότερα πρέπει να υπάρχει μεγάλος πύργος, που προστάτευε την πύλη. Είναι η πρώτη πύλη του τείχους της Αμβρακίας, που αποκαλύπτεται και η μελλοντική ανασκαφή θα δώσει καινούργια στοιχεία για την οχύρωση του τμήματος αυτού της πόλης.

Οδός Κομμένου (πάροδος Ειρήνης Σταλημέρου, οικόπεδο Σ. Φίλη) (Σ χ έ δ. 2)

Στο ανατολικό τμήμα του παραπάνω οικοπέδου, τον Ιούνιο του 1982 μετά από σωστική ανασκαφή αποκαλύφθηκε τμήμα πεζοδρομίου αρχαίας οδού της Αμβρακίας, από μία σειρά τριών τετράπλευρων ασβεστολιθικών πλακών και φυσικού βράχου.

Σε επαφή με το πεζοδρόμιο και δυτικότερα αποκαλύφθηκε το ανατολικό όριο οικοδομικού τετραγώνου της Αμβρακίας (αποκαλ. μήκ. 4,70, ύψ. 0,45, πλ. 0,75 μ.), με κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ. Το κατάστρωμα της οδού αποτελούνταν από σκληρό κοκκινωπό χώμα, τρίμματα λίθων, ελληνιστικά όστρακα, και κομμάτια κεραμιδιών.

Κατά την αποκάλυψη του ορίου του πεζοδρομίου βρέθηκαν έξι χάλκινα ελληνιστικά νομίσματα,

χάλκινα και σιδερένια καρφιά, χάλκινη φιαλίσκη, τρία ωειδή πήλινα σφονδύλια, πήλινη κωνική αγγύθα. Επίσης βρέθηκε ελληνιστική κεραμική και όστρακα εποχής τουρκοκρατίας.

Π. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

Οδός Τσακάλωφ (οικόπεδο Λιόγκα-Μηλιώνη)

Στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκε σε όχι καλή κατάσταση το μεγάλο θέατρο της αρχαίας Αμβρακίας. Συγκεκριμένα ήρθε στο φως ένα τμήμα της ορχήστρας, του κοίλου και της σκηνής ενώ το μεγαλύτερο μέρος καλύπτεται από τις παρακείμενες οικοδομές και τις οδούς Τσακάλωφ και Μαξ. Γραικού (Σ χ έ δ. 3· Π ί ν. 164 α-β).

Το κοίλο του θεάτρου βλέπει προς Β. Για την κατασκευή του χρησιμοποιήθηκε η πλαγιά μικρού υψώματος που υπήρχε στην περιοχή μέχρις ότου στα τελευταία χρόνια ανοίχτηκε η οδός Μ. Γραικού. Από τα εδώλια σώζονται μόνο μερικές από τις βάσεις τους, μακρόστενοι ασβεστόλιθοι, τοποθετημένοι ακτινωτά. Τα κυρίως εδώλια πιθανώς να ήταν ξύλινα εφόσον μόνο ένα λίθινο βρέθηκε πεσμένο δίπλα στην ορχήστρα. Για την έδραση των εδωλίων έχει χρησιμοποιηθεί και ο φυσικός βράχος ο οποίος έχει λαξευτεί σε ορισμένα σημεία για το σκοπό αυτό. Το κοίλο προς τα αριστερά στήριζε ισχυρότατος αναλημματικός τοίχος, πλ. 0,90 μ., κατασκευασμένος από ασβεστολιθικούς ογκόλιθους. Αποκαλύφθηκε σε μήκος 5 μ. και προχωρούσε κάτω από την αυλή του διπλανού σπιτιού.

Η ορχήστρα ορίζεται από λίθινο τόξο, πλ. 0,65 μ. Η διάμετρος της υπολογίζεται γύρω στα 9 μ. Μέχρι στιγμής δεν έχει διαπιστωθεί η ύπαρξη οχετού.

Από τη σκηνή έχει αποκαλυφθεί τμήμα του στυλοβάτη του προκηνίου και μικρό τμήμα του τοιχοβάτη.

Σύμφωνα με μια πρώτη εκτίμηση των στοιχείων η κατασκευή του θεάτρου θα πρέπει να τοποθετηθεί στα τέλη του 4ου ή αρχές του 3ου αι. π.Χ.

Π. ΚΑΡΑΤΖΕΝΗ

ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Ν ι κ ό π ο λ η

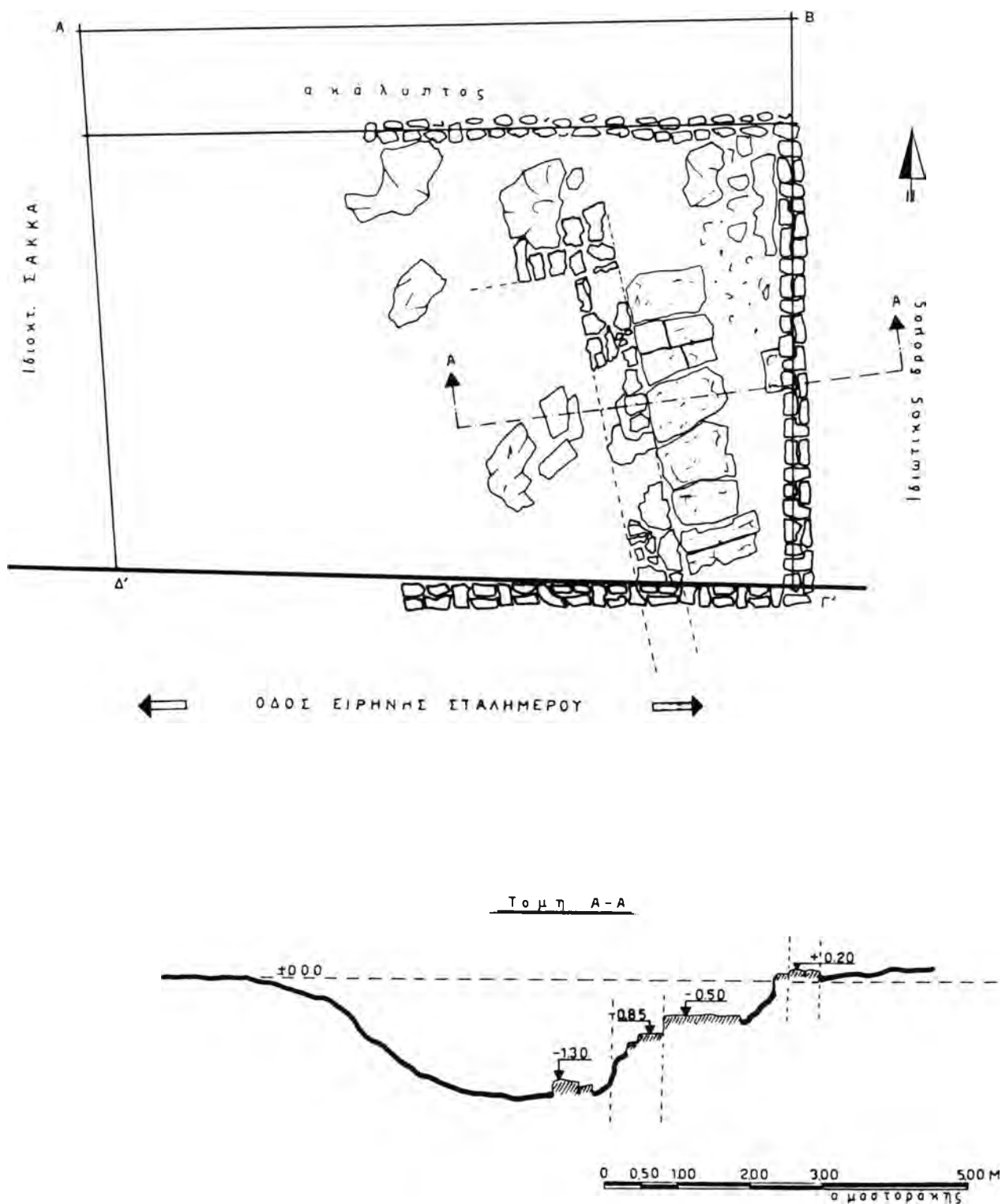
Νοτιοδυτικό νεκροταφείο

Για την ανασκαφή στο νοτιοδυτικό νεκροταφείο βλ. Ηπειρωτικά Χρονικά 26 (1984).

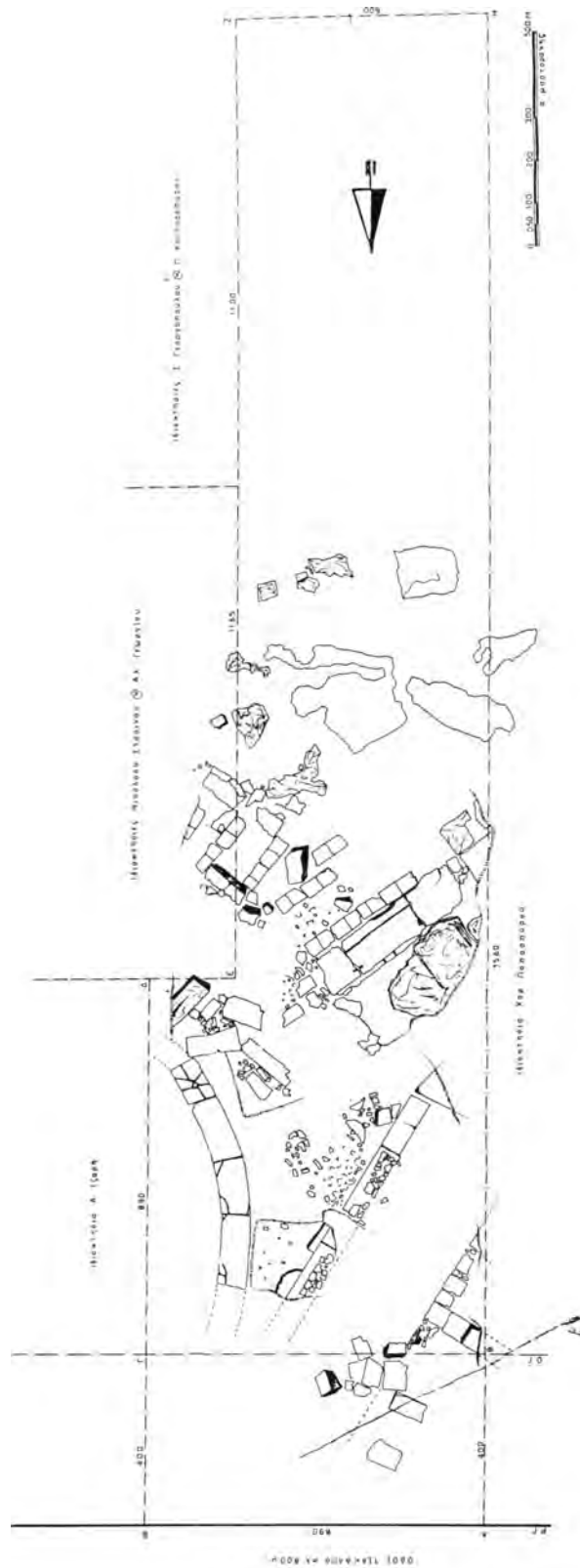
Π. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

Κ α σ σ ώ π η

Συνεχίστηκε η έρευνα ιδιωτικών σπιτιών και δη-

Σχέδ. 2. Άρτα. Οδός Κομμένου. Κάτοψη της ανασκαφής.

Σχέδ. 3. Άρτα. Οδός Τσακάλωφ. Κάτοψη της ανασκαφής.

μόσιων κτιρίων της αγοράς της αρχαίας πόλης από την Αρχαιολογική Εταιρεία, το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων και το ΔΑΙ (βλ. ΠΑΕ 1982, σ. 79-84).

Ε φ ύ ρ α

Συνεχίστηκε η ανασκαφή στην προϊστορική ακρόπολη της Εφύρας από την Αρχαιολογική Εταιρεία. Ερευνήθηκε ο χώρος της περιοχής των τύμβων (βλ. ΠΑΕ 1982, σ. 89-90).

ΝΟΜΟΣ ΛΕΥΚΑΔΑΣ

Κ α λ ι γ ό ν ι

Αγροτικός δρόμος προς ελαιώνα Αντ. Αнуφαντή

Έγινε καθαρισμός και μικρής έκτασης έρευνα των τμημάτων τοίχων τα οποία διακρίνονται επιφανειακά μέσα στον κηρυγμένο αρχαιολογικό χώρο, για να ερευνηθεί εάν ανήκουν σε τοίχους και θεμέλια σπιτιών της αρχαίας Λευκάδας ή είναι μετακινημένοι ογκόλιθοι, προκειμένου να γίνει διάνοιξη δρόμου.

Διαπιστώθηκε ότι πράγματι ανήκουν σε τοίχους σπιτιών και αναλήμματα δρόμων της αρχαίας Λευκάδας.

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ-ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Μουσείο Ιωαννίνων

Κατά το 1982 παραδόθηκαν από ιδιώτες διάφορα αρχαία αντικείμενα:

Ο Π. Παπαζήκος παρέδωσε χάλκινη αιχμή δόρατος από την περιοχή Καταμάχης Ιωαννίνων.

Ο Βασ. Βαρέτσος παρέδωσε σιδερένια αιχμή δόρατος από τη θέση Ιτάβα Βίτσας.

Οι Ιωάν. και Γεωρ. Δημολιάτη παρέδωσαν δύο λίθινα κυκλαδικά ειδώλια.

Ο Περ. Μαμάκης τρεις σιδερένιες αιχμές δοράτων, σιδερένιο μαχαίρι και χάλκινο δαχτυλίδι, από την περιοχή Κρύας Ιωαννίνων.

Μουσείο Νικοπόλεως

Ο φύλακας αρχαιοτήτων Γ. Νούσιας εντόπισε σε διάφορα αγροτεμάχια της περιοχής Νικοπόλεως τα παρακάτω αρχαία αντικείμενα, τα οποία μετέφερε στο Μουσείο Νικοπόλεως:

Αναθηματικό βάθρο από τον αγρό Ιω. Ντόμαρη, κοντά στο Ωδείο με την επιγραφή:

Α ΠΟΛΙΣ ΤΩΝ ΑΜΒΡΑ [ΚΙΩΤΑΝ--]
ΑΡΠΑΓΟΝ ΑΛΦΙΔΙΟΝ ΠΟΠΛΙΟΥ
ΕΥΕΡΓΕΣΙΑΝ ΕΝΕΚΑ

Διαστ.: 0,87×0,38×0,18 μ.

Επιτύμβια ενεπίγραφη στήλη από τον αγρό Χαρ.

Παρά στη θέση Νικολάρα (ανατολικό νεκροταφείο Νικοπόλεως): ΓΑΤΡ- / ΕΣ ΧΑΙΡΕ / ΠΡΕΙΜΙΓΕ- ΝΗ / ΧΑΙΡΕ ΖΗΣΑΣ / ΕΤΗΦΙΖ. Διαστ.: 0,43×0,20×0,07 μ. (Πί ν. 165 α).

Επιτύμβια ενεπίγραφη στήλη από τον προηγούμενο αγρό: ΙΥΕ / ΧΑΙΡΕ. Διαστ.: 0,26×0,31×0,03 μ.

Επιτύμβια ενεπίγραφη στήλη από τον αγρό Τιμολ. Παππά στη θέση Νικολάρα: ΝΑΡΚΙΣΟ/Σ ΘΡΑΞ/ΣΚΕΥΑΣ/ΕΤΩΝ ΛΕ. Διαστ.: 0,19×0,33×0,03 (Πί ν. 165 β).

Επιτύμβια ενεπίγραφη στήλη επίσης από το ανατολικό νεκροταφείο της Νικοπόλεως στη θέση Νικολάρα, αγρός Ιω. Σούγκα: ΑΝΤΕΡΩΣ / ΑΙΦΛΑΠΟΥ ΦΙ/ΛΕΡΩΤΟΣ ΥΙ/Ε. ΧΑΙΡΕ. Διαστ.: 0,63×0,37×0,10 μ. (Πί ν. 166 α).

Οι κάτοικοι Πρεβέζης Σπ. Μανιάκης και Β. Καββαδάς βρήκαν στη θαλάσσια περιοχή του Παντοκράτορα Πρεβέζης θησαυρό αρχαίων ασημένιων νομισμάτων, τα οποία παρέδωσαν.

Ο Θεοτόκης Φωτόπουλος, κάτοικος Ριζών, βρήκε σε αγρό του πέντε χάλκινα νομίσματα (αριθ. 68-72 Μουσείου Νικοπόλεως) και τα παρέδωσε στο Μουσείο Νικοπόλεως. Από αυτά, δύο είναι ελληνιστικών χρόνων, δύο ρωμαϊκά και το πέμπτο μάλλον βενετσιάνικο.

Αρχαιολογική Συλλογή Λευκάδας

Σε εκσκαφές καθαρισμού του διαύλου Λευκάδας ο χειριστής εκσκαφέα Αθαν. Πανάρας κατά δήλωσή του βρήκε και παρέδωσε στην αρχαιολογική Συλλογή Λευκάδας πήλινο αγγείο (σκυφοκάνθαρο γεωμετρικών χρόνων).

Ο Χρ. Μεσσήνης βρήκε στη θαλάσσια περιοχή Φάρος Δουκάτου Λευκάδας πήλινο αμφορέα, τον οποίο παρέδωσε στην αρχαιολογική συλλογή.

Οι Γ. Κολυβάς και Γ. Πολίτης βρήκαν στη θαλάσσια περιοχή Φάρου Δουκάτου τμήμα πήλινου αμφορέα, τον οποίο παρέδωσαν.

Ο Σπ. Καββαδάς βρήκε στην παραλία του όρμου Δεσίμι πήλινο αμφορέα και τον παρέδωσε.

ΣΤΕΡΕΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Ν ι κ ό π ο λ η

Τμήμα του ρωμαϊκού τείχους στερεώθηκε επειδή η τοιχοδομία του παρουσίαζε κενά εξαιτίας της αποσάθρωσης και διάλυσης των υλικών και το ψηλότερο τμήμα του άρχισε να αποκλίνει από την κατακόρυφο. Έγινε καθαρισμός από τα χώματα, τα χόρτα και τα διαλυμένα κονιάματα και συμπληρώθηκαν τα κενά με πέτρες και συνδετικό κονίαμα.

Θέατρο. Ο καθαρισμός του καμπύλου αναλημ-

ματικού τοίχου του κοίλου του θεάτρου από τα χόρτα και του θάμνους αποκάλυψε εκτεταμένες φθορές στις αντηρίδες δηλαδή ρωγμές και μετατοπίσεις ολόκληρων τμημάτων τους, εξαιτίας ρηγμάτων που προκλήθηκαν από σεισμούς. Η διάβρωση στη συνέχεια και η είσοδος χωμάτων, ευνόησε την ανάπτυξη όχι μόνο φυτών αλλά και ολόκληρων δένδρων, με αποτέλεσμα να μετατοπιστούν μικροί και μεγάλοι όγκοι της τοιχοδομίας και να είναι ετοιμόρροποι.

Μία ακόμα αιτία που ευνόησε τη φθορά είναι η αυτόνομη κατασκευή των αντηρίδων σε σχέση με τον εξωτερικό τοίχο του θεάτρου, με τον οποίο δε συνδέονται οργανικά αλλά απλά εφάπτονται. Τα ίδια προβλήματα έχουν παρουσιαστεί και στον κυρίως τοίχο του κοίλου, τον οποίο διατρέχουν ρωγμές ενώ τμήματα της ανωδομής έχουν μετατοπιστεί (Πί ν. 166 β).

Οι στερεωτικές εργασίες περιορίστηκαν σε πλήρωση χασμάτων στις βάσεις, των αντηρίδων και του τοίχου, για να αντιμετωπιστεί κίνδυνος διάλυ-

σης μεγάλων τμημάτων, και στην επαναφορά στην αρχική του θέση όγκου της αντηρίδας ΣΤ ο οποίος είχε μετατοπιστεί προς τα έξω από τις ρίζες δέντρου που αναπτύχθηκε στο κενό μεταξύ τοίχου και αντηρίδας. Ο όγκος συνδέθηκε με τον κυρίως τοίχο και συμπληρώθηκαν τα κενά στη βάση της αντηρίδας για να αντιμετωπιστεί αποτελεσματικότερα το βάρος της κατασκευής.

Κατά τον καθαρισμό εξωτερικά και βόρεια του κοίλου του θεάτρου βρέθηκε μικρό κομμάτι αφιερωματικής επιγραφής, διαστ. 0,10×0,12×0,06 μ. Σώζει τα γράμματα [*Αὐτοκρά*] *τορι*.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

Χημικός-μηχανικός του ΥΠΠΕ επισκέφθηκε τους αρχαιολογικούς χώρους της Εφορείας και εξέτασε την κατάσταση των υλικών κατασκευής των μνημείων. Από την Εφορεία επισημάνθηκε η φθορά των λίθων των κτιρίων της Δωδώνης από τις καιρικές συνθήκες και ιδιαίτερα από τους παγετούς.

Ι. ΑΝΔΡΕΟΥ

8η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΣΤΕΡΕΩΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

NOMOS IOANNINON

Βίτσα

Προφήτης Ηλίας (Σ χ έ δ. 1)

Προκειμένου να προστατευθεί ο ναός από την ανερχόμενη υγρασία της βορινής πλευράς κατασκευάστηκε αποχευτευτικό αυλάκι (ντρενάζ) που καλύφθηκε πάλι με σχιστόπλακες.

Ιωάννινα

Τείχη Κάστρου

Συνεχίστηκαν και φέτος οι εργασίες στερέωσης των τειχών και οι διαμορφώσεις χώρων. Ανακατασκευάστηκε τμήμα της τοιχοποιίας δεξιά της πύλης του Θωμά, που είχε καταρρεύσει και καθαρίστηκε το τείχος από τη βλάστηση.

Σουφαρί Σεράι

Συνεχίστηκαν και ολοκληρώθηκαν οι εργασίες επισκευής της στέγης (Πί ν. 167 α). Προκειμένου να αρχίσουν εργασίες αποκατάστασης του μνημείου αποτυπώθηκε το κτίριο Δ'. Καθαιρέθηκαν στον όροφο όλα τα νεότερα εσωτερικά κονιάματα και τα νεωτερικά χωρίσματα που είχε κατασκευάσει ο στρατός.

Τουρκικά Λουτρά

Στο ετοιμόρροπο μνημείο (Πί ν. 167 β) έγιναν καταρχήν εργασίες αποτύπωσης προκειμένου να αρχίσουν αναστηλωτικές εργασίες.

Μεντρεσές Τζαμιού Ασλάν-Πασά

Το δυτικό τμήμα του Μεντρεσέ είχε περιέλθει σε κατάσταση επικίνδυνης ετοιμορροπίας. Για το λόγο αυτό, στερεώθηκαν οι πλευρικές τοιχοποιίες και το μικρό τμήμα του θόλου που είχε διασωθεί (Πί ν. 168 α). Κατά τη διάρκεια των εργασιών διαπιστώθηκε ότι το κτίριο αυτό είναι οργανικό τμήμα του υπόλοιπου Μεντρεσέ. Σε τομή που έγινε στο δάπεδο σε βάθος 0,15 μ. αποκαλύφθηκε τοιχοποιία από αργολιθοδομή και παρεμβλλόμενους πλίνθους κατεύθυνσης Α.-Δ., πάνω στην οποία στηρίζεται το νεότερο τμήμα του Μεντρεσέ. Η τοιχοποιία είναι λείψανο του ανακτόρου του βυζαντινού άρχοντα,

που γνωρίζουμε ότι υπήρχε¹, στον «επάνω γουλά». Στη συνέχεια καθαρίστηκε ο χώρος γύρω από το Μεντρεσέ και στερεώθηκε ο τοιχοπερίβολος της ακρόπολης ο οποίος σε πολλά σημεία είχε καταρρεύσει.

Ιτς-Καλέ

Μικρό Λουτρό. Άρχισε ο καθαρισμός και η στερέωση του λουτρικού συγκροτήματος που βρίσκεται στη βορινή πλευρά της ακρόπολης (Πί ν. 168 β). Το Λουτρό είχε χρησιμοποιηθεί από το στρατό και οι νεότερες επεμβάσεις είχαν αλλοιώσει την αρχική του μορφή. Καθαρίστηκε ο χώρος από τη βλάστηση, καθαιρέθηκαν τα κονιάματα και τα εσωτερικά χωρίσματα του στρατού και στερώθηκε η τοιχοποιία. Οι εργασίες συνεχίζονται με την αποχωμάτωση των διαμερισμάτων.

Παλιοί Στρατώνες-Τζαμί Βελή-Πασά

Οι παλιότερες επισκευές² του μνημείου δεν είχαν επεκταθεί και στους κουμπέδες που περιβάλλουν τον κεντρικό θόλο. Για το λόγο αυτό έγινε ανασυρση σχιστολιθικών πλακών και επισκευή του γείσου.

NOMOS APTAS

Αρχοντικό Ζορμπά

Συνεχίστηκαν οι εργασίες επισκευής του αρχοντικού καθώς και η εσωτερική του διαρρύθμιση. Κατασκευάστηκε ταβάνι στην κουζίνα και το λουτρό, σοβατίστηκε η μεγάλη σάλα, το χαγιάτι και το μεσαίο δωμάτιο και ανανεώθηκαν όλοι οι χρωματισμοί.

Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ

Κιρκιζάτες

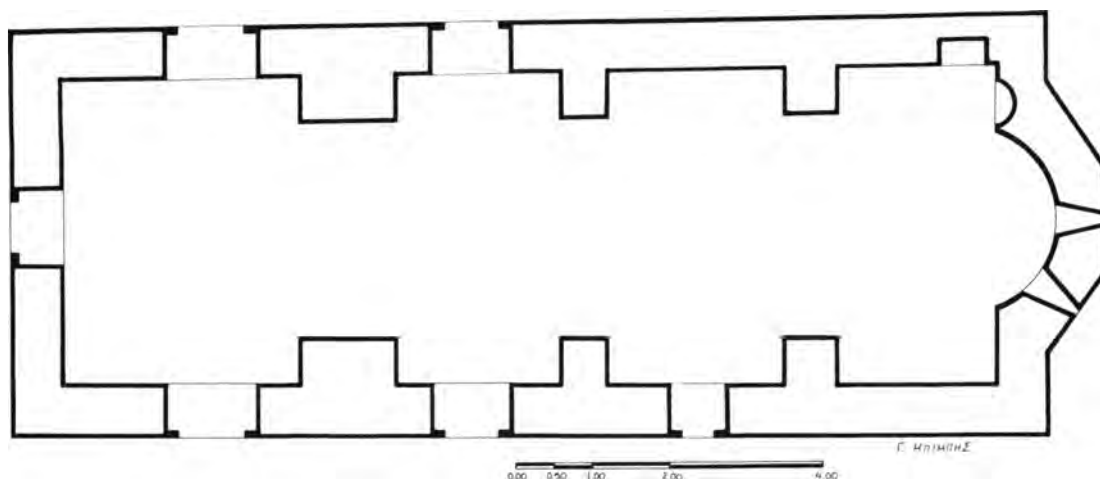
Στον Άγιο Νικόλαο Ροδιάς αντικαταστάθηκαν τα παλιά και φθαρμένα κεραμίδια της στέγης στο μεγαλύτερό τους μέρος.

Κορωνήσια

Στην εκκλησία της Παναγίας έγινε μερική αντικατάσταση των φθαρμένων κεραμιδιών.

1. Α. Βρανούσης, Το κάστρο των Ιωαννίνων.

2. ΑΔ 34 (1979): Χρονικά, σ. 248.

Σχέδ. 1. Βίτσα. Προφήτης Ηλίας. Κάτοψη του ναού.

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ

Πετροβίτσα

Στη μεταβυζαντινή εκκλησία της Κοίμησης (Πί ν. 169 α) έγιναν εκτεταμένες εργασίες. Ενισχύθηκαν τα θεμέλια του βόρειου τοίχου. Καθαρίστηκαν, αρμολογήθηκαν και καλύφθηκαν με μονωτικό υλικό οι φθαρμένες τοιχοποιίες. Τοποθετήθηκαν μεταλλικοί ελκυστήρες στις τοξοστοιχίες. Έγιναν συρράψεις ρωγμών του βόρειου τοίχου. Αντικαταστάθηκε η ξυλεία της στέγης και τα κεραμίδια στο μεγαλύτερο μέρος τους. Κατασκευάστηκε σύστημα απορροής των νερών της βροχής κατά μήκος της βόρειας, νότιας και ανατολικής πλευράς της εκκλησίας.

Κ. ΤΣΟΥΡΗΣ

Νικόπολη

Βασιλική Δ'

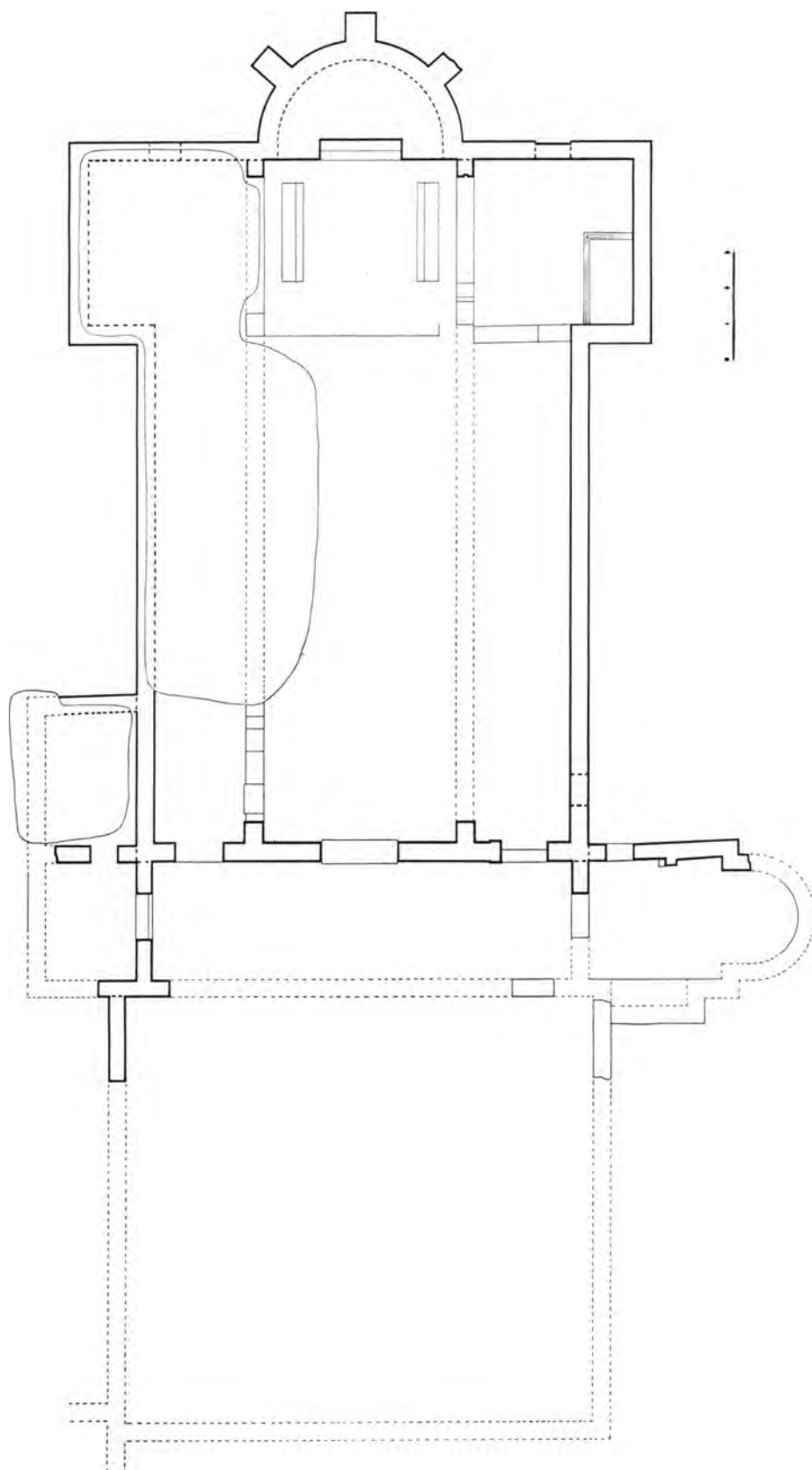
Για να σταματήσει η αποσάθρωση των τοίχων της Βασιλικής, που προχωρούσε με σταθερό ρυθμό, έγινε στερέωση της πάνω επιφάνειάς τους (Πί ν. 169 β). Πριν από τις εργασίες αυτές πραγματοποιήθηκε λεπτομερής αποτύπωση του μνημείου από τον αρχιτέκτονα Θεόφ. Θεοφύλακτο, αφού προηγήθηκαν προσεκτικός καθαρισμός και μικρής έκτασης αποχωματώσεις, που είχαν ως αποτέλεσμα να έρθουν στο φως νέα στοιχεία που δε σημειώνονται στη

γνωστή κάτοψη της Βασιλικής³ και τα οποία διερευνήθηκαν καλύτερα κατά τη διάρκεια των στερεωτικών εργασιών. Έτσι, φάνηκε καθαρά ότι τα δύο περύγια του εγκάρσιου κλίτους φέρουν ανοίγματα στην ανατολική πλευρά τους, και ότι το ορθογώνιο διαμέρισμα, βόρεια του νάρθηκα, επικοινωνεί με παρόμοιο χώρο στα ανατολικά του⁴ (Σχέδ. 2). Αποκαλύφθηκε επίσης κτιστή κατασκευή, πιθανόν πεζούλι, σχεδόν σε επαφή με την εξωτερική παρειά του δυτικού τοίχου του διακονικού, χτισμένη με ακανόνιστες πέτρες, διάσπαρτα τούβλα και συνδετικό κονίαμα. Σώζεται μόνο το εξωτερικό τμήμα της, και έχει διαστάσεις 1,80×1,05 μ. Απέχει περίπου 0,12 μ. από το δυτικό τοίχο.

Κατά τις στερεωτικές εργασίες, ιδιαίτερη σημασία δόθηκε στο σύνθρονο της εκκλησίας, το οποίο βρισκόταν σε άθλια κατάσταση. Το πόδιο με τις δύο σωζόμενες βαθμίδες είχε εξαφανιστεί σχεδόν κάτω από τη βλάστηση, ενώ τα βάθρα των ιερών ήταν διαλυμένα. Αφού καθαρίστηκε και αποτυπώθηκε λεπτομερώς έγινε συμπλήρωση των κατεστραμμένων πλίνθων των βαθμίδων με νέες, στη στάθμη που διατηρούνταν στη βορειοανατολική γωνία, όπου διασώθηκαν και ίχνη της μαρμαρίνης επένδυσης. Επίσης στερεώθηκαν και συμπληρώθη-

3. D. Pallas, Epirus, Rbk II, σ. 223, πίν. 5.

4. Ανάλογη διάταξη παρουσιάζεται και στα προσκλήματα της βασιλικής Α', D. Pallas, ό.π., σ. 215, πίν. 2.

Σχέδ. 2. Νικόπολη. Βασιλική Δ. Κάτοψη.

καν τα βάθρα των ιερών, στο ύψος που σώζονταν. Στα σημεία που η τοιχοποιία ήταν τελείως κατεστραμμένη (όπως στο ανατολικό τμήμα του νότιου βάθρου και στο δυτικό του βόρειου) συμπληρώθηκε με νέα, που η επιφάνειά της σταματά χαμηλότερα από εκείνη της παλιάς, ώστε να διακρίνεται.

Καθαρίστηκε επίσης ολόκληρος ο χώρος του Ιερού Βήματος. Το κονίαμα του υποστρώματος, που κατά την αποκάλυψή του διατηρούσε τα ίχνη των πλακιδίων⁵, βρέθηκε εντελώς αποσπασμένο. Επίσης δεν μπόρεσε να εντοπιστεί το επίπεδο της δεύτερης βαθμίδας του Ιερού, που σημειώνεται στην παλιά κάτοψη⁶.

Ο παραπάνω χώρος, καθώς και το πόδιο του συνθρόνου καλύφθηκε με «ψηφίδες» από σπαστήρα (Πί ν. 170 α).

Μικρή επέμβαση έγινε ακόμη στον ανατολικό τοίχο του διακονικού. Το άνοιγμα που υπάρχει στο βόρειο τμήμα του (βλ. κάτοψη) είχε κλειστεί πρόχειρα, πιθανόν μετά την ανασκαφή, με τούβλα και πέτρες. Για να αποκατασταθεί το άνοιγμα στην αρχική του μορφή διαλύθηκε ο πρόχειρος τοίχος, έως το ύψος που σώζεται η βόρεια παραστάδα, για λόγους προστασίας του ψηφιδωτού δαπέδου του διακονικού (Πί ν. 170 β).

Ανάμεσα στο υλικό που είχε χρησιμοποιηθεί για το πρόχειρο κλείσιμο του τοίχου, εντοπίστηκε τμήμα δόμου από γρανίτη, διαστ. $0,39 \times 0,27 \times 0,22$ μ., που το υπόλοιπο τμήμα του βρέθηκε στη γύρω περιοχή. Στο μέσο του φέρει εγκοπή σχεδόν τετράγωνη ($0,08 \times 0,09$ μ.), βάθ. $0,83$ μ., και πιθανόν έχει σχέση με τη θύρα αυτής της εισόδου.

Τρία συνανήκοντα τεμάχια περιθύρου, πιθανόν από τη βασιλείο πύλη, αποκαλύφθηκαν μέσα στις επιχώσεις δίπλα στη νότια παραστάδα του δυτικού τοίχου του ναού.

Με την ευκαιρία των φετινών εργασιών επίσης απομακρύνθηκε η άμμος από το μικρό διαμέρισμα στη νοτιοδυτική γωνία του εγκάρσιου κλίτους. Το δάπεδό του από μικρά μαρμάρινα πλακίδια (opus signinum) αποκαλύφθηκε σε κακή κατάσταση (Πί ν. 171 α). Αφού κόπηκαν οι ρίζες των φυτών που είχαν αναπτυχθεί και καθαρίστηκε ο χώρος καλύφθηκε πάλι με νάυλον και άμμος⁷. Τα γλυπτά της βασιλικής, που είχαν καταγραφεί τα προηγούμενα έτη⁸, μεταφέρθηκαν και τακτοποιήθηκαν προσωρινά στον περιφραγμένο χώρο νότια της βασιλικής.

ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΙ

ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Ν ι κ ό π ο λ η

Καθαρίστηκαν από τη βλάστηση οι βασιλικές Α' και ΣΤ'.

Στη βασιλική Β' επαναλήφθηκε και φέτος ο καθαρισμός του ναού και του εκτενέστερου χώρου γύρω από αυτόν, όπου σώζονται λείψανα κτιρίων⁹. Εντοπίστηκαν πάλι νέα μαρμάρινα μέλη (κίονες και αμφικιονίσκοι παραθύρων).

Με την ευκαιρία αυτή πρέπει να σημειωθεί η επιτακτική ανάγκη για την αποτύπωση της βασιλικής Β' καθώς και την καταγραφή των πολυπληθέστατων γλυπτών της, που βρίσκονται σκορπισμένα μέσα και έξω από το ναό.

Η Εφορεία έχει κάνει επανειλημμένα εκκλήσεις προς το Υπουργείο, ζητώντας τη συνδρομή του για να μην αφανιστεί τελείως ένα από τα σημαντικότερα μνημεία όχι μόνο της περιοχής αλλά και ολόκληρης της παλαιοχριστιανικής Ελλάδας, που ποτέ δεν έχει μελετηθεί επαρκώς.

Π ρ έ β ε ζ α

Φρούριο Παντοκράτορα¹⁰

Καθαρίστηκε ο εσωτερικός χώρος και τα τείχη του Φρουρίου από τη βλάστηση και έγιναν σποραδικές στερεώσεις.

Ε. ΧΑΛΚΙΑ

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Γ ρ α ν ί τ σ α

Ναός Κοίμησης Θεοτόκου

Μονόχωρος καμαροσκέπαστος ναός με τρίπλευρη αψίδα που εδράζεται σε ημικυκλική βάση και νεότερο νάρθηκα (Πί ν. 171 β). Η τοιχοδομία είναι αργολιθοδομή και η στέγη δίριχτη με σχιστόπλακες. Από τον αρχικό ζωγραφικό διάκοσμο του 17ου αι. σώζονται λείψανα πάνω από τη ζώνη του δωδεκαόρτου. Η ζωγραφική της αψίδας και οι ζώνες με τα στηθάρια και τους ολόσωμους αγίους είναι του 19ου αι. σύμφωνα με την επιγραφή: *ΙΣΤΟ-*

5. ΠΑΕ 1959, σ. 91.

6. Βλ. υποσημ. 3.

7. Συντήρηση του δαπέδου είχε πραγματοποιηθεί το 1968. Βλ. σχετικά ΠΑΕ 1968, σ. 189 και Έργον 1968, σ. 148.

8. ΑΔ 35 (1980): Χρονικά, σ. 334.

9. ΑΔ 36 (1981): Χρονικά, σ. 288.

10. ΑΔ 30 (1975): Χρονικά, σ. 223.

ΡΗΘΗ ΙΕΡΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ κοιμήσεως Δ ΑΧΡΝ ΠΑΡΘΕΝΙΟΥ: Ω: ΖΡΕΛΑ. ΕΠΙΤΡΟΠΕΥΟΝ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ θυμίου ΝΑΣΟΥ 1860 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2 διὰ χειρὸς ΖΣ καὶ μιχαήλ Γεωργίου *ΙΩΑΝΝΟΥ ἐκ κόμης Καμαρίνης*. Καταγράφηκαν δύο φορητές εικόνες 19ου αι.: Εικόνα Κοίμησης Θεοτόκου, διαστ. 0,57×0,45 μ. Μέγας Αρχιερέας, διαστ. 0,57×0,41 μ.

Χ ρ υ σ ό ρ ρ α χ η (τ. Ζ α γ ό ρ ι α ν η)

Μονή Αγίου Αθανασίου

Σε απόσταση 15' από το χωριό βρίσκεται η εγκαταλελειμμένη σήμερα μονή¹¹. Το καθολικό υψώνεται στη μέση οχυρότατου περιβόλου. Πρόκειται για μονόχωρο καμαροσκέπαστο κτίσμα με τρίπλευρη αψίδα και δίριχτη στέγη καλυμμένη με σχιστόπλακες. Ο νάρθηκας και το προστώο είναι νεότερο. Εσωτερικά ο ναός είναι κατάγραφος. Διακρίνονται δύο στρώματα τοιχογραφιών. Το νεότερο στρώμα σύμφωνα και με την επιγραφή¹² που διασώζεται πάνω από τη δυτική είσοδο είναι έργο του ζωγράφου Νικολάου του 1740. Εξάλλου Καπεσοβίτες ζωγράφοι έκαναν τα χρυσώματα του τέμπλου και τα λαζούρια. Εικονογραφικό πρόγραμμα το τυπικό στους μεταβυζαντινούς ναούς της Ηπείρου αυτής της περιόδου. Ο ζωγράφος όμως είναι εξαιρετικός τεχνίτης και στο σχέδιο και στη χρήση των χρωμάτων (Πί ν. 172 α). Βορινά του καθολικού υπάρχει εντυπωσιακή λιθοκτιστή στέρνα με τη χρονολογία 1756 (Πί ν. 172 β).

Ναός Αγίου Κωνσταντίνου

Μονόχωρος ξυλόστεγος ναΐσκος με τρίπλευρη αψίδα, οδοντωτή λίθινη ταινία στο γέισο της και τοιχοδομία από αργολιθοδομή, 19ου αι. Ο αρχικός ναός ήταν μικρότερος όπως αποκαλύπτουν τα ίχνη στο τριγωνικό αέτωμα της ανατολικής πλευράς. Ανακαινίστηκε όμως ριζικά εσωτερικά και σε μικρότερη έκταση εξωτερικά, με αποτέλεσμα την αλλοίωση της μορφής του.

Ναός Εισοδίων Θεοτόκου

Μονόχωρος ξυλόστεγος ναΐσκος με ημικυκλική αψίδα και τοιχοδομία και αργολιθοδομή. Ο ναός έχει ανακαινισθεί εσωτερικά και εξωτερικά. Πρόσφατα δε καλύφθηκε με γαλλικά κεραμίδια. Από

το ζωγραφικό του διάκοσμο σώζονται μόνο λίγες παραστάσεις στη νότια και ανατολική πλευρά. Πρόκειται για λαϊκή τέχνη 18ου αι. (Πί ν. 173 α). Στο ναό καταγράφηκαν οι εξής εικόνες. Δύο τμήματα βημόθυρου, ύψ. 1,28 μ. Θεοτόκος Οδηγήτρια, 0,87×0,64 μ. Χριστός Παντοκράτορας, 0,89×0,55 μ. Στο κάτω μέρος της εικόνας διαβάζεται η επιγραφή: *ΙΣΤΟΡΗΘΗ Η ΠΑΡΟΥΣΑ ΗΚΩΝΑ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΧΥ ΕΠΙ ΕΤΟΥΣ 1750* διὰ χειρὸς ἀμαρτολού Νικολάου κ. Ἐπιτρόπου νικολάου ἱερομονάχου. Ιωάννης Πρόδρομος, 0,76×0,54 μ. Εισόδια Θεοτόκου, 0,51×0,89 μ. Αρχάγγελος Μιχαήλ, 0,79×0,40 μ.

Ναός Αγίας Τριάδας

Μεγάλη τρίκλιτη βασιλική 19ου αι. με υπερυψωμένο νάρθηκα και καμπαναριό στη νοτιοανατολική γωνία. Η μεγάλη πολυγωνική αψίδα κοσμεύεται με ψηλά αβαθή τυφλά αψιδώματα (Πί ν. 173 β). Την τοιχοδομία χαρακτηρίζει το ψευδοϊσόδομο σύστημα δόμησης. Στο εσωτερικό καταγράφηκαν οι εξής εικόνες τέμπλου.

Ἅγιος Δημήτριος, 0,57×0,11 μ., με την επιγραφή: Ἐφιέρωμα Κων/νου Μάνθου χειρὸς δὲ βασιλείου Θεοδοσίου Ἰωαννίνου.

Ἅγιος Γεώργιος, 0,68×1,11 μ., με την επιγραφή: Δι' ἐξόδων Φώτου Φιλίππου 1869 Ἰανουαρίου 27.

Εισόδια της Θεοτόκου, 0,68×1,12 μ., με την επιγραφή: Διὰ συνδρομῆς τῆς Κ' Ἀγγελικῆς Ἀλεξίου Πατάζογλου 1870 Χεῖρ ΚΘ.

Αγία Τριάδα, 0,61×1,12 μ.

Θεοτόκος Οδηγήτρια, 0,68×1,12 μ.

Χριστός Παντοκράτορας, 0,66×1,12 μ., με την επιγραφή: Διὰ χειρὸς Μιχαήλ καὶ Κώστα Κων/νου ζωγράφου Χιονιαδίτου Ἐπαρχίας τῆς.. Βελλᾶς 1868 Νοεμβρίου 21.

Ιωάννης Πρόδρομος με την ίδια επιγραφή.

Ἅγιος Αθανάσιος με την ίδια επιγραφή.

Ἅγιος Σπυρίδων, 0,55×1,12 μ., με την επιγραφή: Ἐφιέρωμα Χριστοδούλου Ἰωάννου Λάζου. Ἔργον Δημητρίου καὶ Χριστοδούλου Χιονιαδιτῶν 1878.

Προφήτης Ηλίας (προέρχεται από το ναό Προφήτη Ηλία), 0,45×0,65 μ.

Χριστός Παντοκράτορας (προέρχεται από το ναό των Ταξιαρχών), 0,60×0,83 μ.

Αρχάγγελος Μιχαήλ (προέρχεται από το ναό των Ταξιαρχών), 0,58×0,81 μ.

Ἅγιος Αθανάσιος, 0,63×0,98 μ.

Παναγία Πορταΐτισσα των Ιβήρων, 0,59×0,95 μ., με την επιγραφή: Δέησις τοῦ δούλου τοῦ θεοῦ ἀνανίου ἱερομονάχου χεῖρ εὐτελοῦς Ἰωάννου ἀναστασίου ἐκ κόμης καπέσοβο ΑΨΜΣ.

Δίζωνη εικόνα με τη Δέηση πάνω και τους αγίους Δημήτριο-Γεώργιο κάτω.

11. Ηπειρωτική Εστία 25 (1976), σ. 746-747, 902-903.

12. Ηπειρωτική Εστία 14 (1965), σ. 52, αριθ. 13.

Ἅγιος Αθανάσιος, 0,90×0,61 μ. Προέρχεται από το ναό Αγίου Αθανασίου με την επιγραφή: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ θεοῦ ἀνανίου ἱερομονάχου χεῖρ εὐτελοῦς Ἰωάννου ἀναστασίου ἐκ κόμης καπέσοβο ΑΨΜΣ*.

Βημόθυρο από το ναό Αγίου Αθανασίου, ύψ. 1,33, πλ. 0,715.

Ναός Προφήτη Ηλία

Μονόχωρος ναός με τρίπλευρη αψίδα και μικρό στρογγυλό τρούλο (Πί ν. 174 α). Ο ναός έχει επισκευαστεί σε νεότερη εποχή, και η άλλοτε ορατή εγκάρσια κεραία του σταυρού της στέγης σήμερα διακρίνεται μόνο από το μικρό τριγωνικό αέτωμα που σχηματίζεται στις μακρές πλευρές. Ο ναός είναι καμαροσκεπαστος ενισχυμένος με δύο σφενδόνια. Η τοιχοδομία είναι λιθοδομή η οποία στέφεται στο γέισο με λίθινη οδοντωτή ταινία.

Ναός Ταξιάρχων

Μονόχωρος ναῖσκος με τρίπλευρη αψίδα στην οποία είναι εντοιχισμένη με κεραμίδια η επιγραφή *ΕΠΕ ΤΟΥΣ ΛΟΕ (1567)*. Πήλινο ρομβοειδές κόσμημα διατρέχει το κέντρο της αψίδας. Ο αρχικός ναός ήταν μικρότερος, όπως φαίνεται στο αέτωμα της ανατολικής πλευράς. Σε νεότερη εποχή προστέθηκε στη νότια πλευρά χαγιάτι και ο ναός καλύφθηκε με γαλλικά κεραμίδια. Ο νάρθηκας έχει σήμερα καταρρεύσει. Στην τυφλή κόγχη της δυτικής πλευράς διασώθηκε ο αρχάγγελος Μιχαήλ και η επιγραφή: *ἔτους ΑΨ.. χεῖρ ἀναστασίου*. Από τον άλλοτε κατάγραφο ναό διασώθηκαν λείψανα τοιχογραφιών στον ανατολικό, δυτικό και νότιο τοίχο. Οι τοιχογραφίες σύμφωνα με την επιγραφή¹³ είναι έργο των Καπεσοβιτών ζωγράφων Αναστασίου και Ιωάννη του έτους 1754.

Πετράλωνα (τ. Παλιά Αλώνια)

Ναός Αγίας Παρασκευής

Σε μικρή απόσταση από το νέο ενοριακό ναό της Αγίας Παρασκευής διασώζεται νάρθηκας του παλιού ομώνυμου ναού σε ερειπιώδη όμως κατάσταση (Πί ν. 174 β). Η συνέχεια του αρχικού διακρίνεται στη νότια πλευρά όπου διασώζεται και τμήμα πόρτας με λίθινο τοξωτό υπέρθυρο. Στο δυτικό υπέρθυρο αναγράφεται η χρονολογία 1797. Στο εσωτερικό διακρίνονται δύο στρώματα τοιχογραφιών. Το νεό-

τερο έγινε μάλλον την εποχή που κατασκευάστηκε ο ναός (1797). Ιδιαίτερα σημαντικό είναι το γεγονός ότι ο νεότερος ζωγράφος αντιγράφει ακριβώς το σχέδιο του παλιότερου, ακόμα και στα χρώματα. Σώζονται ολόκληρες, ελάχιστες παραστάσεις σε κακή κατάσταση (σκηνές από τη ζωή της Παναγίας, την Παλαιά Διαθήκη και το Χριστολογικό κύκλο (Πί ν. 175 α).

Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ

ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Καταγράφηκαν τα παρακάτω μνημεία, για τα οποία θα δοθούν περισσότερα στοιχεία τα προσεχή έτη. Πρέβεζα: Καθολική εκκλησία Αγίου Ανδρέα. Γοργόμυλος: Ζωοδόχος Πηγή, Ἅγιος Γεώργιος, Ἅγιος Δημήτριος, Ἅγιοι Απόστολοι, Κοίμηση Θεοτόκου. Ελαία: Ἅγιος Αθανάσιος. Νικολίτσι: Αγία Κυριακή. Καστροσυκιά: Αγία Πελαγία. Βαθύ Γοργόμυλου: Ταξιάρχες. Γυμνότοπος: Μονή Αγίου Ιωάννου Προδρόμου.

ΕΥΓ. ΧΑΛΚΙΑ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

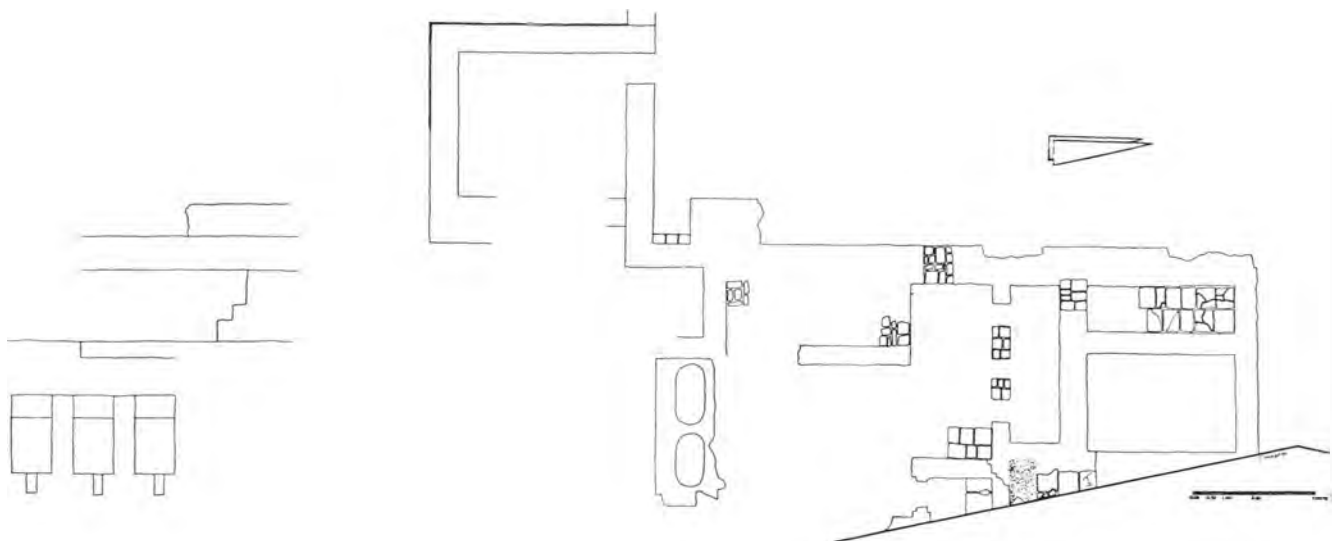
Ιωάννινα

Ιτς-Καλέ

Προκειμένου να αποκαλυφθεί σε όλο του το μήκος, το αρχικό τείχος που συνεχίζεται νότια του μεγάλου κυκλικού πύργου¹⁴ άρχισε η αποχωμάτωση του χώρου. Η υψομετρική διαφορά της στάθμης του επάνω και κάτω διαζώματος είναι 2,50 μ. που αποτελεί και το βάθος της επιχωμάτωσης. Στην αρχή χρησιμοποιήθηκε μηχανικό μέσο. Με τον εντοπισμό όμως τοιχοποιιών σε βάθος 1,50 μ. η αποχωμάτωση εξελίχθηκε σε ανασκαφή. Ολόκληρος ο χωμάτινος όγκος φαίνεται ότι καλύπτει ένα μεγάλο κτιριακό συγκρότημα της περιόδου της τουρκοκρατίας. Ο χώρος διαιρέθηκε σε τρεις τομείς (Α-Β-Γ). Οι φετινές εργασίες περιορίστηκαν στον τομέα Α. Αποκαλύφθηκαν τμήματα του κτιρίου αποτελούμενα από δύο πλακόστρωτα δωμάτια με πεσοστήρικτο προστώο και μικρή τουαλέττα (Σχέδ. 3). Το μεγάλο δωμάτιο είναι εσωτ. διαστ. 3,30×4,90 και το μικρό 1,50×4,90 ενώ η τουαλέττα 1×2,20 μ. Το κτίριο συνεχίζεται ΝΑ. με τα δωμάτια

13. Ὁ.π., αριθ. 16.

14. Ηπειρωτικά Χρονικά 25 (1983), σ. 148.

Σχέδ. 3. Ιωάννινα. Ιτζ-Καλέ. Λείψανα κτιρίου εφαιπτόμενα του μεσαιωνικού τείχους.

σε διαφορετικό επίπεδο. Τα ευρήματα είναι πενήχρα. Τσιμπούκια πήλινα, και λίγα όστρακα αγάνωτα και εφυσωμένα του 18ου-19ου αι. Τα δωμάτια εφάπτονται του αρχικού τείχους, η τοιχοδομία του οποίου είναι όμοια με τον κυκλικό πύργο. Οι εργασίες θα συνεχιστούν την επόμενη χρονιά.

Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ

ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Νέα Σαμψούντα

Μονή Κοίμησης Θεοτόκου στο Κοζίλι

Πραγματοποιήθηκε μικρή ανασκαφική έρευνα στα βόρεια του καθολικού για την αποκάλυψη του αντίστοιχου διαμερίσματος, η αψίδα του οποίου είχε έρθει στο φως το 1979, μετά από δοκιμαστική τομή¹⁵. Το μικρό διάστημα που κράτησε η ανασκαφή δεν επέτρεψε την ολοκλήρωσή της και τη συναγωγή τελικών συμπερασμάτων.

Έτσι περιοριζόμαστε εδώ σε πολύ συνοπτική παρουσίαση του κτίσματος που ανασκάφηκε, ενώ η μελέτη και η κανονική δημοσίευσή του θα γίνουν μετά την αποπεράτωση της ανασκαφής.

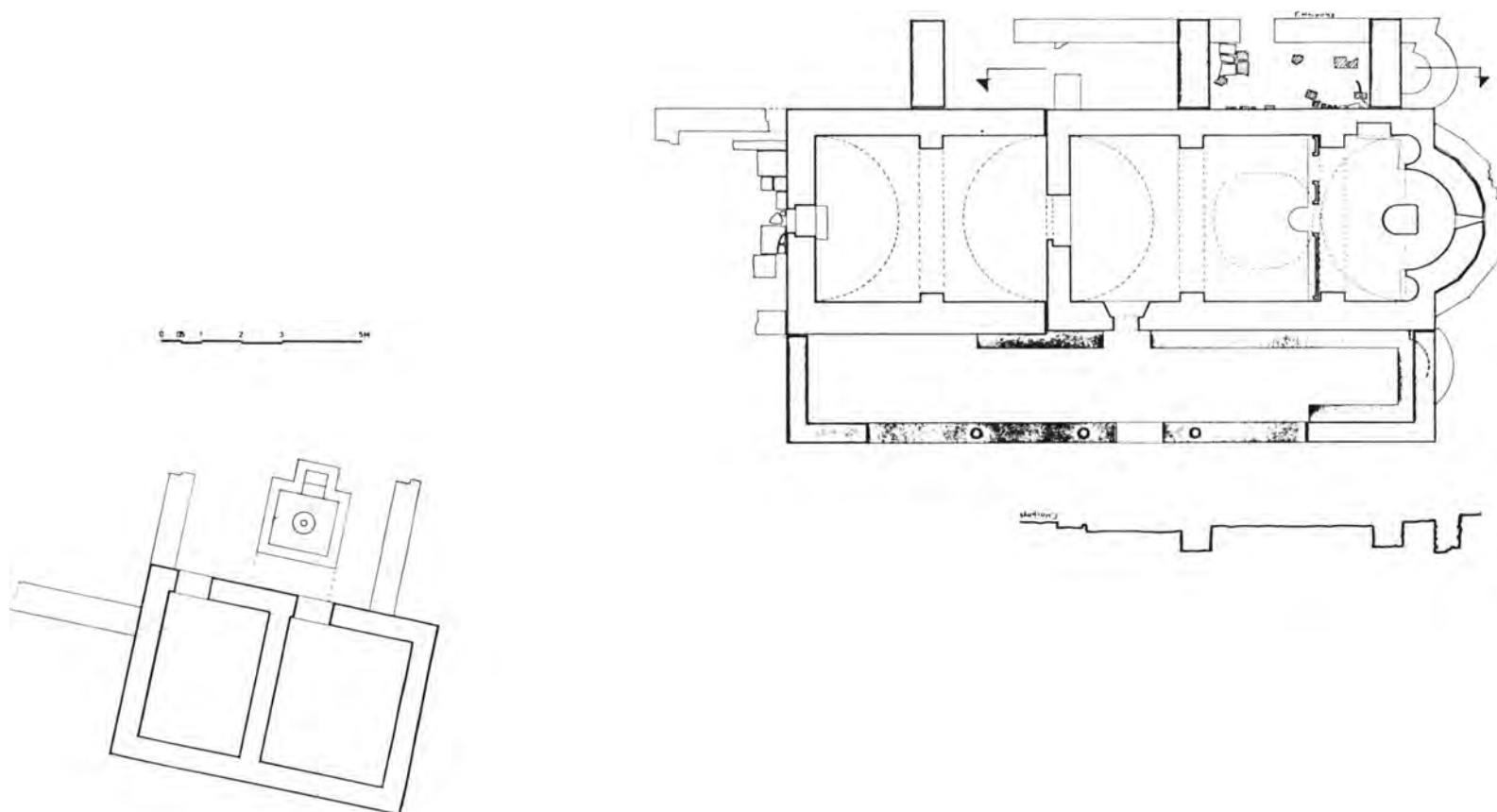
Πρόκειται για ορθογώνιο διαμέρισμα, με ασύμ-

μετρη ημικυκλική αψίδα και είσοδο στη βόρεια πλευρά. Ο ανατολικός τοίχος είναι χτισμένος από αργούς λίθους, τούβλα και συνδετικό κονίαμα. Η ίδια τοιχοδομία παρουσιάζεται και στο βόρειο τοίχο, στον οποίο έχουν προστεθεί και μεγάλοι ορθογώνιοι δόμοι στο ανατολικό και δυτικό τμήμα (Σχέδ. 4).

Εξωτερικά ο βόρειος τοίχος, σχεδόν σε όλο του το μήκος, διατηρεί κονίαμα με ίχνη τοιχογραφίας. Το δυτικό άκρο του βόρειου τοίχου και κατά συνέπεια ο δυτικός τοίχος του διαμερίσματος, δεν μπορούν να ορισθούν με βεβαιότητα, προς το παρόν. Πιθανόν, το τμήμα του τοίχου, που βρέθηκε σε απόσταση 8,75 μ. από τη βορειοανατολική γωνία του σημερινού καθολικού, αποτελούσε το δυτικό τοίχο του παρεκκλησίου, ενώ η προέκταση του βορείου τοίχου, πέρα από το σημείο αυτό, ανήκε σε προστώο.

Λείψανα του δαπέδου αποκαλύφθηκαν στο ανατολικό τμήμα του διαμερίσματος, στο χώρο που μεσολαβεί ανάμεσα στις δύο νεότερες αντηρίδες ενώ στο Ιερό διατηρείται, τμηματικά, μόνο υπόστρωμα από τη Β' φάση του δαπέδου. Το δυτικό τμήμα παραμένει άσκαφο. Οι πλάκες του δαπέδου που διασώθηκαν, ανήκουν σε δύο διαφορετικές φάσεις. Οι αρχαιότερες είναι πήλινες, διαστ. 0,28×0,28×0,09 μ. Το νεότερο δάπεδο αποτελούσαν λίθινες πλάκες, 0,42×0,20×0,04 μ. Κατά την ανασκαφή στο εξωτερικό της αψίδας του παραπάνω διαμερίσματος, φάνηκαν ίχνη τοίχου που η διερεύνησή τους αποκάλυ-

15. ΑΔ 34 (1979): Χρονικά, σ. 251.

Σχέδ. 4. Νέα Σαμψούντα Πρέβεζας. Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου στο Κοζίλι. Κάτοψη του καθολικού και των προσκτισμάτων.

ψε ότι ανήκουν σε παλιότερη, πενταγωνική αψίδα του καθολικού¹⁶.

Τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής ήταν σχεδόν ανύπαρκτα, εκτός από θησαυρό χρυσών ενετικών νομισμάτων (δουκάτων) που βρέθηκαν ανάμεσα στις επιχώσεις του βορειοδυτικού τμήματος του παρεκκλησίου. Σε πολύ καλή κατάσταση διατήρησης, χρονολογούνται στο 13ο και 14ο αι. (Π ί ν. 175 β).

Ε. ΧΑΛΚΙΑ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ-ΕΙΚΟΝΕΣ

Από την περιοχή αρμοδιότητας της 8ης Εφορείας η υπογράφουσα κατέγραψε εννέα εικόνες, που συντηρήθηκαν στο εργαστήριο και επιστράφηκαν στη θέση τους. Είναι οι παρακάτω:

Δύο αποστολικά με αριθμούς καταγραφής ΛΟΓΓ. 2 και ΛΟΓΓ. 3, με τους αποστόλους Πέτρο και Παύλο αντίστοιχα. Προέρχονται από την εκκλησία της Κοίμησης Θεοτόκου Λογγάδων¹⁷. Και οι δύο απόστολοι εικονίζονται μέχρι τη μέση περίπου, σε στάση τρία τέταρτα και κρατούν στα χέρια τους ο Παύλος κλειστό βιβλίο (Π ί ν. 177 α) και ο Πέτρος, που υψώνει το χέρι του σε δέηση, τυλιγμένο ειλητό. Το πλάσιμο των προσώπων και η πτυχολογία οδηγούν στο 18ο αι.

Στη συλλογή του σημερινού Δημοτικού Μουσείου Ιωαννίνων (άλλοτε τζαμί Ασλάν-Πασά¹⁸) ανήκουν οι εικόνες: ΔΗΜ. ΜΟΥΣ. 1 (Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα), ΔΗΜ. ΜΟΥΣ. 2 (Κεντρικό φύλλο τριπτύχου με Δέηση) και ΔΗΜ. ΜΟΥΣ. 3 (αποστολικό, ο Ιάκωβος). Χρονολογούνται όλες στο 18ο αι. Ο απόστολος Ιάκωβος παριστάνεται ένθρονος, σε θρόνο δυτικού τύπου, με «αναγεννησιακά» κοσμήματα. Κρατεί ειλητό στο αριστερό χέρι και με το δεξί ευλογεί. Ένθρονος εικονίζεται και ο Χριστός στη Δέηση, με στολή μεγάλου αρχιερέως. Η παράσταση περιβάλλεται από ανάγλυφο τρίλοβο τόξο με ξυλόγλυπτα κοσμήματα στο μέτωπο και ξυλόγλυπτους ανάγλυφους κιονίσκους στα πλάγια.

Στο 18ο αι. επίσης ανάγονται τα αποστολικά ΠΑΞ. 2 (Λουκάς) και η εικόνα Δωδεκαόρτου ΠΑΞ. 1 (Το χαίρε των Μυροφόρων). Προέρχονται από την

εκκλησία της Ανάληψης Γαΐου Παζών. Κι εδώ ο Λουκάς παριστάνεται ένθρονος, σε πλατύ και ψηλό δυτικότροπο θρόνο.

Στο σημερινό τέμπλο της Παναγίας Χρυσοπηγής Καστελλάνων Μέσης Κερκύρας¹⁹ ανήκουν τα αποστολικά ΚΕ 526, Παύλος (Π ί ν. 176 β) και ΚΕ 527 Πέτρος (Π ί ν. 176 α). Στην εικόνα με την παράσταση του Πέτρου υπήρχαν τοπικές επιζωγραφήσεις, που αφαιρέθηκαν στη συντήρηση. Οι πλούσια στολισμένοι, σύμφωνα με δυτικά πρότυπα, θρόνοι των δύο αποστόλων, το επιμελημένο πλάσιμο στα πρόσωπα και η φροντισμένη πτυχολογία τοποθετούν τα αποστολικά στην καλή τέχνη του 18ου αι.

Οι δέκα οκτώ εικόνες, που καθαρίστηκαν εφέτος από τη συλλογή Δερέκα²⁰ έχουν αριθμούς μητρώου 537-554. Στα εικονογραφικά θέματα υπάρχει αρκετή ποικιλία: κομμάτια Δωδεκαόρτου, Παναγία Βρεφοκρατούσα, Οδηγήτριες, Παντοκράτορας, μεμονωμένοι Άγιοι, τρεις Ιεράρχες, Ρίζα Ιεσαΐ, το λείψανο του Αγίου Σπυρίδωνα. Χρονολογούνται όλες με πολλή πιθανότητα στο 18ο-19ο αι. Δύο από αυτές έχουν χρονολογία (ΚΕ 543 και ΚΕ 548). Αρκετές διακρίνονται για το έντονο λαϊκό ύφος τους. Σε ορισμένες η εργασία είναι πολύ πρόχειρη. Από εικονογραφική άποψη χαρακτηριστική είναι η 545 με θέμα το λείψανο του Αγίου Σπυρίδωνα²¹.

Ε. ΠΑΠΑΘΕΟΦΑΝΟΥΣ-ΤΣΟΥΡΗ

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Μ ο λ υ β δ ο σ κ έ π α σ τ ο

Στο καθολικό της μονής Κοιμήσεως οι συντηρητές Γ. Ζήνδρος και Γ. Γρατσάνης έκαναν στοκαρίσματα και κόλλησαν τουλπάνια σε ετοιμόρροπα τμήματα των τοιχογραφιών.

ΝΟΜΟΣ ΑΡΤΑΣ

Ά ρ τ α

Από τον Άγιο Βασίλειο πόλης αποτοιχίστηκαν οι δύο γνωστές πήλινες εικόνες της Σταύρωσης και των Τριών Ιεραρχών, οι οποίες είχαν περιέλθει σε κακή κατάσταση εκτεθειμένες καθώς ήταν στις καιρικές μεταβολές για αιώνες τώρα. Μετά την α-

16. Για τη μονή Κοζίλης βλ. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Η επισκοπή και η Μονή Κοζίλης στην Ήπειρο (συναγωγή στοιχείων-προβλήματα), Actes du XVe Congrès International d' Études Byzantines (Athènes 1976) II: Art et Archéologie, Athènes, 1981, σ. 839 κ.ε.

17. Για την εκκλησία αυτή, βλ. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 617.

18. Ηπειρωτικά Χρονικά Α' (1926), σ. 296 κ.ε.

19. Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την άλωση, Αθήνα 1979, έκδ. Ε.Μ.Π., σ. 147 κ.ε.

20. ΑΔ 36 (1981): Χρονικά, σ. 297-98.

21. Για το τοπικό αυτό κερκυραϊκό θέμα και τη διάδοσή του στα μεταβυζαντινά χρόνια βλ. Μ. Χατζηδάκης, Εικόνες της Πάτμου, σ. 172, αριθ. 150.

ποτοίχισή τους μεταφέρθηκαν στο Εθνικό Μουσείο για συντήρηση.

Κ. ΤΣΟΥΡΗΣ

ΣΤΕΡΕΩΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

Ν α ύ π α κ τ ο ς

Φρούριο

Τείχη: Έγιναν συρράψεις ρωγμών στον πύργο αριστερά του δρόμου που οδηγεί στο εσωτερικό του φρουρίου στη δυτική πλευρά των τειχών και στο μεγάλο τετράγωνο πύργο ΝΑ. του τζαμιού του φρουρίου.

Μουσουλμανικά λουτρά

Έγιναν συρράψεις ρωγμών στη νότια πλευρά και επισκευάστηκε η λίθινη σκάλα που οδηγεί στο εσωτερικό.

Τζαμί λιμανιού

Καθαιρέθηκαν τα εσωτερικά κονιάματα του τζαμιού, προκειμένου να συνταχθεί μελέτη στερέωσης του κτιρίου. Αποκαλύφθηκαν λείψανα ανεικονικού διάκοσμου στην κορυφή του θόλου.

Φρούριο Αντιρρίου

Εκτελέστηκαν εργασίες στερέωσης των τειχών. Έγινε σύρραψη ρωγμών και εμποτισμός της μετσιμεντοκονία (Πί ν. 177 β).

Μ ε σ ο λ ό γ γ ι

Βασιλική Μεσόκαμπου

Καθαρίστηκε ο χώρος από τη βλάστηση και έγινε περίφραξη με συρματόπλεγμα και σιδηροπασάλους στα όρια του απαλλοτριωμένου χώρου. Τμήμα του αιθρίου και των προσκτισμάτων έμειναν εκτός περίφραξης.

Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ

ΝΟΜΟΣ ΛΕΥΚΑΔΑΣ

Β ο υ ρ ν ι κ ά

Άγιος Ιωάννης

Στον ιδιόκτητο ναό της οικογένειας των Καραβιάδων²² έγινε επισκευή της στέγης.

Ε. ΧΑΛΚΙΑ

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ

Β ό ν ι τ σ α

Αγία Παρασκευή στο Μυρτάρι

Η αρχαιολογική έρευνα δεν είχε μέχρι σήμερα εντοπίσει τη σημαντική μονή που είχε ακμάσει στα βυζαντινά²³ χρόνια, μολονότι βρίσκεται πλησίον της Βόνιτσας, απέναντι από το ναό της Παναγούλας, στη χερσόνησο του Μυρταριού. Από την άλλοτε ακμάζουσα μονή σώζονται μόνο τμήματα του οχυρού περιβόλου με τους εντυπωσιακούς στρογγυλούς αμυντικούς πύργους (Πί ν. 178 α) και λείψανα των κελιών που ανήκουν στην περίοδο της ενετικής κατοχής της περιοχής. Στη θέση του παλιού καθολικού σώζεται σήμερα ναϊσκος πλήρως ανακαινισμένος (Πί ν. 178 β). Τοιχοδομία βυζαντινής περιόδου δεν είναι σήμερα ορατή αφού η βλάστηση και οι επιχωματώσεις καθιστούν αδύνατη την ουσιαστική έρευνα. Το πιθανότερο είναι ότι το μοναστήρι κατά τη διάρκεια της ταραχόδους περιόδου του 16ου-17ου αι. υπέστη μεγάλες καταστροφές και επισκευάστηκε ριζικά.

Αρχοντικό Τσουλούφου Ηλία

Μεγάλο αστικό σπίτι με εντυπωσιακή είσοδο. Διπλή καμαρωτή λίθινη σκάλα οδηγεί στον όροφο. Σήμερα το κτίσμα βρίσκεται σε κατάσταση ετοιμορροπίας. Σε εντοιχισμένη πλάκα υπάρχει η επιγραφή: ΑΩΛΘ/ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ Κ/ΚΟΔΟΜΗΘΗ ΟΥΤΟΣ Ο/ΟΙΚΟΣ ΠΑΡΑ ΛΑΜΠΡΟΥ../ΛΙΟΥ ΕΜΠΟΡΟΥ/1839.

Π ε ρ α τ ι ά

Στο στενότερο σημείο Λευκάδας-Αιτωλοακαρνανίας στην περιοχή Παλιοχαλιάς στο κέντρο περίπου του βενετσιάνικου οχυρού (Πί ν. 178 γ) εντοπίστηκαν λείψανα παλιού ναού²⁴. Η μεγάλη αψίδα το μεγάλο παραλληλόγραμμο κτίριο και τα γλυπτά που καταγράφηκαν μας οδηγούν στην παλαιοχριστιανική περίοδο. Στο χώρο γύρω από το Φρούριο εντοπίστηκαν λείψανα αρχαίων κτισμάτων μεγάλοι δόμοι κτλ. που πιστοποιούν την ύπαρξη στο χώρο αρχαίου οικισμού.

22. Κερκυραϊκά Χρονικά XXVI (1981), σ. 240 κ.ε.

23. Ε. Γιαννοπούλου, Η ιερά Μονή Μυρταριού Βόνιτσας κατ' ανέκδοτα Βενετικά έγγραφα (1682-1766) ΕΕΣΜ 4 (1973), σ. 407-448.

24. Ηπειρωτικά Χρονικά 26 (1984), σ. 126.

ΝΟΜΟΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

Π α ξ ο ί

Βλαχοπλάτικα. Ναός Αγίας Θεοτόκου Ελεούσας

Μονόχωρη επτανησιακού τύπου «βασιλική» με ημικυκλική αψίδα (Π ί ν. 180 α) ο οποίος έχει ριζικά ανακαινισθεί. Από τον αρχικό ζωγραφικό διάκοσμο σώζεται μόνο τμήμα της Πλατυτέρας στην κόγχη του Ιερού. Τα τεχνικά και τεχνοτροπικά στοιχεία της σοβαρής μορφής μας οδηγούν στο 18ο αι. (Π ί ν. 180 β). Ίχνη ζωγραφικής διακόσμησης διακρίνονται και στο βορινό τοίχο του Ιερού.

Στο ναό καταγράφηκαν οι εξής εικόνες: Δώδεκα αποστολικά, διαστ. 0,46×0,31 μ. Έξι εικόνες δωδεκάορτου, διαστ. 0,46×0,31 μ., έχουν γίνει από ένα ζωγράφο. Στην εικόνα της ψηλάφησης του Θωμά υπάρχει η επιγραφή ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΕΜΟΥ ΑΝΤΩΝΙΟΥ: ΠΑ ΠΑ ΠΑ.

Ένθρονη Βρεφοκρατούσα 0,60×0,90 μ., 18ου αι. Χριστός Μέγας Αρχιερέας 0,90×0,58 μ., 18ος αι. Κοίμηση Θεοτόκου 0,90×0,42 μ. Εισόδια Θεοτόκου 0,93×0,56 μ. Η εικόνα αλλοιώθηκε, σύμφωνα με τις πληροφορίες του Γεωρ. Βλαχόπουλου, από τον παπα-Αρώνη, ζωγράφο γύρω στο 1936. Ο ίδιος παπάς έκανε και την ελαιογραφία της Ανάληψης στην Ουρανία το 1941. Ιωάννης Πρόδρομος, 0,90×0,49 μ. Αποτομή Προδρόμου, 0,42×0,66 μ. Ασπασμός της Ελισάβετ, 0,52×0,66 μ. Χριστός και Σαμαρείτιδα, 0,58×0,66 μ. Ιωακείμ και Άννα, 0,49×0,66 μ. Βημόθυρο με τη Ρίζα Ιεσσαί 1,77×0,64 μ. Ρώσικη εικόνα Αγίου Νικολάου με δώδεκα σκηνές του βίου του, 0,38×0,41 μ. Κωνσταντίνος και Ελένη, 0,88×0,62 μ. Τρεις Ιεράρχες, 0,88×0,70 μ.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Μ ύ τ ι κ α ς

Βασιλική Αγίας Σοφίας

Συνεχίστηκε και φέτος η ανασκαφή στην παλαιοχριστιανική βασιλική²⁵ από τον καθηγητή Π. Βοκοτόπουλο με δαπάνες της Αρχαιολογικής Εταιρείας.

Κ ά τ ω Β α σ ι λ ι κ ή

Άρχισε ανασκαφική έρευνα στην παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίας Τριάδας²⁶ από τον λέκτορα του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων Αθ. Παλιού-

ρα που διακόπηκε όμως σύντομα για διοικητικούς λόγους.

Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ

ΝΟΜΟΣ ΛΕΥΚΑΔΑΣ

Καταγράφηκαν τα παρακάτω μνημεία, για τα οποία θα δοθούν στοιχεία σε επόμενα έτη.

Βουρνικά: Άγιος Στέφανος.

Κατωχώρι: Άγιος Δημήτριος, Άγιος Χαράλαμπος.

Μαραντοχώρι: Άγιος Νικόλαος, Ταξιάρχες, Παναγία στο Σπηλάδι, Μονή Αγίου Γεωργίου.

Νικολή: Άγιος Γεώργιος, Άγιος Νικόλαος, Παναγία του Μαργώτη.

Ε. ΧΑΛΚΙΑ

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΕΣ

Ν α ύ π α κ τ ο ς

Φρούριο

Σε τομές που έγιναν στα βόρεια του ναού του Προφήτη Ηλία περισυλλέχθηκαν τα εξής γλυπτά.

Μαρμάρινο απόστημα επιστυλίου τέμπλου αποκεκρουμένο από τις τρεις πλευρές. Στην όψη φέρει σχηματοποιημένα φύλλα άκανθας και κυμάτιο στο επάνω μέρος. Η πίσω όψη αδρά κατεργασμένη. Διαστ.: ύψ. 0,21, πλ. 0,17, πάχ. 0,09 μ.

Μαρμάρινο απόστημα πεσσίσκου τέμπλου με χαρακτηριστικό «κόμβο» στο κάτω μέρος. Η μια πλευρά ακατέργαστη. Οι άλλες φέρουν βαθιές αυλακώσεις, ύψ. 0,90, πάχ. 0,16 μ.

Απόστημα μαρμάρινου τεμαχίου αποκεκρουμένο από όλες τις πλευρές. Στην κύρια όψη φέρει καμπυλόγραμμες αυλακώσεις, ύψ. 0,23, πάχ. 0,08 μ. Οι τομές έδειξαν ότι τμήμα του τείχους απέναντι από τον Προφήτη Ηλία, στο οποίο διακρίνονται τοξωτά ανοίγματα και πληθώρα κεραμοπλαστικών κοσμημάτων (Π ί ν. 179 α) ανήκει σε ανεξάρτητο κτίριο. Το τμήμα του τείχους στη θέση αυτή είναι νεότερο και έχει τοποθετηθεί ως επένδυση του παλιότερου βυζαντινού κτίσματος. Το μέγεθος του βυζαντινού αυτού κτίσματος πιστοποιείται και από τα λείψανα τοιχοποιιών που εντοπίστηκαν σε ολόκληρο το χώρο. Σε άμεση σχέση με το κτίριο αυτό βρίσκεται και το βυζαντινό κτίσμα που βρίσκεται μεταξύ του Προφήτη Ηλία και του τείχους (Π ί ν. 179 β). Αρχικός πυρήνας πρέπει να υπήρξε το κεντρικό τμήμα με το σταυροθόλιο. Κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο, προστέθηκαν τα άλλα δύο τμήματα (δεξαμενή και τετράγωνο δωμάτιο) και το όλο τριμερές συγκρότημα χρησιμοποιήθηκε ως λουτρό όπως δείχνει η δεξαμενή, οι πήλινι σωλήνες κτλ.

Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ

25. ΠΑΕ 1980, σ. 34-36.

26. P. Soustal – I. Koder, Nikopolis und Kephallenia: TIB 3, σ. 121.

Η' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Σημ.τ.Συντ. Η Η' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων δεν κατέθεσε έκθεση των Χρονικών μέχρι την έκδοση του παρόντος τόμου του ΑΔ.

ΙΣΤ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης

Στο μικρό Πι του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης (62 προθήκες με εσωτερικό φωτισμό) έγινε με την επίβλεψη της Εφόρου Αρχαιοτήτων Αικ. Δεσποίνης η έκθεση ευρημάτων, από το νεκροταφείο της Σίνδου Νομού Θεσσαλονίκης, αρχαϊκών και πρώιμων κλασικών χρόνων. Τα εκθέματα παρουσιάζονται κατά ταφικές ενότητες. Εκτός από τα εξαιρετικής ποιότητας εισηγμένα αττικά και κορινθιακά αγγεία, τα εγχώρια τροχήλατα μακεδονικού τύπου, τα σιδερένια όπλα, τα χάλκινα αγγεία και κράνη, ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του νεκροταφείου και επομένως της έκθεσης, είναι ο μεγάλος πλούτος των χρυσών κοσμημάτων, αριστουργηματικά έργα ντόπιων χρυσοχόων, που δίνουν νέα διάσταση στη γνώση της αρχαίας μακεδονικής τέχνης. Η έκθεση άνοιξε στο κοινό την 27η Οκτωβρίου 1982.

Στην πρώτη αίθουσα αριστερά της εισόδου έγιναν οι προκαταρκτικές εργασίες συγκέντρωσης του υλικού, φωτογραφιών, σχεδίων κτλ. για την επανέκθεση της προϊστορικής συλλογής.

Αρχαιολογικό Μουσείο Δίου

Ολοκληρώθηκε η επέκταση του μουσείου, με την οποία πενταπλασιάστηκε περίπου ο χώρος για την έκθεση των ευρημάτων από το Δίο και το Νομό Πιερίας.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Θεσσαλονίκη

Οδός Βύρωνος 4 και Ισαύρων

Το οικοπέδο βρίσκεται στον ευρύτερο χώρο του

ανακτορικού συγκροτήματος του Γαλερίου. Σε βάθος 2,70 - 3 μ. από το κατάστρωμα του δρόμου αποκαλύφθηκαν ισχυροί τοίχοι, πλ. 1,02 μ., που σχηματίζουν τμήματα τριών χώρων (Πί ν. 181 α). Η συνέχεια αυτών των χώρων αποκαλύφθηκε στα διπλανά οικοπέδα της οδού Βύρωνος 6 και 8¹. Η ανασκαφή των οικοδομικών αυτών λειψάνων δεν έγινε συστηματικά ούτε ολοκληρώθηκε, αλλά περιορίστηκε μερικές φορές και σε μεμονωμένα στοιχεία εξαιτίας της επικίνδυνης κατάστασης των διπλάνων πολυκατοικιών, που είχαν υποστεί σοβαρές ρωγμές από τους σεισμούς του 1978. Οι δύο χώροι Β και Γ πρέπει να είναι δευτερεύοντες βοηθητικοί χώροι σε σχέση με τον Α, όπου στο βορειοδυτικό τοίχο βρέθηκαν στη θέση τους υπολείμματα από κονιάματα που μιμούνται ορθομαρμάρωση και διατηρούν ωραία χρώματα και στο μέσο περίπου του χώρου τμήματα από ψηφιδωτό δάπεδο (Πί ν. 181 β). Το δάπεδο αυτό, που αποκολλήθηκε, αποτελείται από γεωμετρικά πολύχρωμα σχέδια, ρόμβους με κύκλο, τετράγωνα με πλοχμούς κτλ. Μπορεί να συγκριθεί με δάπεδο του κυρίως ανακτορικού χώρου². Στη σωζόμενη επιφάνεια του νοτιοανατολικού τοίχου του ίδιου χώρου έχουν χρησιμοποιηθεί μαρμάρινοι δόμοι και αρχιτεκτονικά μέλη σε δεύτερη χρήση (Πί ν. 182 α). Γενικά οι τοίχοι είναι χτισμένοι με αργολιθοδομή στο κατώτερο τμήμα τους· στην ανωδομή τους πρέπει να εναλλάσσονταν ζώνες πλινθοδομής-αργολιθοδομής. Οι τοίχοι είχαν στοιχεία από δύο οικοδομικές φάσεις, καθώς και από νεότερες επιδιορθώσεις και επεμβάσεις.

Μέσα στο χώρο Γ βρέθηκε τμήμα αρχαιότερου τοίχου, που κόπηκε από τους νεότερους. Έχει πλάτος 0,52 μ. και σχηματίζει τοξωτό άνοιγμα. Μπροστά και νοτιοανατολικά από την πλινθόκτιστη καμάρα αποκαλύφθηκε σε δύο τμήματα δάπεδο από ορθογώνιες κεραμίδες, διαστ. 0,50 x 0,30 και 0,50 x 0,50 μ.

Κάτω από το ψηφιδωτό δάπεδο στο χώρο Α και σε δοκιμαστική σε βάθος τομή αποκαλύφθηκαν πέντε επάλληλα δάπεδα από ασβεστοκονίαμα ανάμικτο με τριμμένο κεραμίδι ή άμμο και βοτσαλάκια και τμήμα αρχαιότερου τοίχου, που πρέπει να σχετίζεται με τον τοίχο του χώρου Γ.

Ο χώρος Α είναι πολύ κοντά και πρέπει να έχει άμεση σχέση με το χώρο μπροστά από τον προθάλαμο του οκταγώνου.

Επίβλεψη ανασκαφής Μελ. Τρακοσοπούλου.

1. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 296 κ.ε. και ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 678.

2. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, Πίν. 376.

Οδός Καρμπολά 7

Το οικόπεδο αυτό βρίσκεται σε απόσταση λίγων μέτρων ΒΔ. από το συγκρότημα της Αρχαίας Αγοράς. Εδώ σε βάθος, που κυμαίνεται από 4,22 - 4,39 μ. από την επιφάνεια του καταστρώματος του δρόμου αποκαλύφθηκε συνολικά μεγάλο τμήμα της μαρμαροστρωμένης πλατείας της Αρχαίας Αγοράς, που είναι και το βορειοδυτικό ακραίο τμήμα της. Στο διπλανό οικόπεδο, Καρμπολά 5, αποκαλύφθηκε το 1969 τμήμα της Δυτικής Στοάς της Αγοράς³. Το μήκος του τμήματος της πλατείας της ρωμαϊκής αγοράς, που στάθηκε δυνατό να ερευνηθεί τμηματικά, φτάνει τα 23,5 μ. ενώ το πλάτος τα 8,05 μ. Το πλατύτερο τμήμα σωζόταν στο νοτιοδυτικό μέρος του οικοπέδου σε μήκος 6,30 μ. Αποτελείται από εννέα παράλληλες σειρές από ορθογώνιες μαρμαρίνες πλάκες, υπόλευκες, σε διάφορες διαστάσεις: 1,40×0,60, 1,75×1, 2,20×0,90 μ. Ο κατά μήκος άξονάς τους είναι τοποθετημένος με κατεύθυνση ΝΔ.-ΒΑ. Έχουν υποστεί μεγάλη φθορά από τη μεγάλη χρήση. Είναι καλά προσαρμοσμένες μεταξύ τους και έχουν πάχος 0,05 μ. Είναι τοποθετημένες σε στρώμα από υδραυλικό κονίαμα, πάχ. 0,05 μ., και τοίχο θεμελίωσης, χτισμένο με αργολιθοδομή, πάχ. 0,20 μ. Στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου και σ' επαφή με τη βορειοδυτική οικοδομική γραμμή αποκαλύφθηκε πλινθόκτιστος αγωγός, ορθογώνιας διατομής, με κατεύθυνση ΝΔ.-ΒΑ., δηλαδή παράλληλα στον κατά μήκος άξονα των μαρμαρίνων πλακών. Η σωζόμενη επιφάνειά του είναι σε επίπεδο χαμηλότερο κατά 0,43-0,50 μ. από την επιφάνεια της πλατείας, ενώ το δάπεδό του, στρωμένο με ορθογώνιες κεραμίδες, κατά 0,74 μ. Σώζεται σε ύψος 0,30 μ. και έχει πλάτος 0,50 μ.

Σε απόσταση 0,90 μ. βορειοανατολικά από το πλατύτερο τμήμα (ΝΔ.) του πλακόστρωτου αποκαλύφθηκε, σ' ένα μικρό μόνο μέρος του οικοπέδου, τμήμα από τρεις βαθμίδες (πλ. 2,60, ύψ. 0,81 μ.). Οι βαθμίδες αποτελούνται από τρεις ή τέσσερις μαρμαρίνες ή πώρινες πλίνθους. Το ύψος της κάθε βαθμίδας είναι γύρω στα 0,15 μ. Εξαιτίας ανυπερβλητών τεχνικών δυσκολιών οι βαθμίδες βρέθηκαν κάτω από πεδילוδοκό, δε στάθηκε δυνατό να επιβεβαιώσουμε την υπόνοια, ότι ίσως να πρόκειται για τμήμα βήματος της Αγοράς.

Επίβλεψη ανασκαφής Ελ. Τρακοσοπούλου.

Οδός Αθηνάς

Μετά τη διάνοιξη της οδού Αθηνάς και κοντά

στον κόμβο Αγίου Δημητρίου-Ευαγγελίστριας βρέθηκαν πεταμένοι μαρμαρίνοι βωμοί και διάφορα άλλα κομμάτια από τα οποία περισυλλέξαμε τα παρακάτω. Πρέπει να ήταν εντειχισμένοι στο τμήμα του τείχους, που κόπηκε από τη διάνοιξη του δρόμου (βλ. παρακάτω).

Αριθ. ευρ. 9199. Τμήμα από κάλυμμα μαρμαρίνης σαρκοφάγου σε δεύτερη χρήση. Σώζει μικρό τμήμα αετωματικής επίστεψης. Διαστάσεις: 1,50×0,45×0,35 μ. Μάρμαρο λευκό.

Αριθ. ευρ. 9200. Τμήμα από κάλυμμα μαρμαρίνης σαρκοφάγου. Διαστάσεις: 1,22×0,20×0,23 μ. Μάρμαρο λευκό.

Αριθ. ευρ. 9201. Τετράγωνο μαρμαρίνο βάθρο, που στο πάνω μέρος του σώζει τρία λαξεύματα για μολυβδοχόηση. Διαστάσεις: 0,46×0,67×0,38 μ. Μάρμαρο λευκό.

Αριθ. ευρ. 9202. Τετράγωνος μαρμαρίνος βωμίσκος με επιγραφές στις δύο πλευρές του. Στο πάνω μέρος του υπάρχει μία αδούλευτη ζώνη, πάχ. 0,21 μ. που περιτρέπει τις τρεις πλευρές και στην κορυφή του κυκλική βάθυνση με διάμετρο 0,13 και βάθος 0,002 μ. για την υποδοχή της επίστεψης. Η επιγραφή της μπροστινής όψης είναι:

ΕΡΜΑΙC
ΔΙΖΑΛΑ
ΤΩ ΑΔΕ
ΛΦΩΜΝΕ
ΙΑC ΧΑΡΙΝ

Στην πλάγια όψη η επιγραφή ΙΟΥ. Διαστάσεις: 0,76×0,25×0,32 μ.

Αριθ. ευρ. 9203. Καλυπτήρια πλάκα σαρκοφάγου που σε δεύτερη χρήση χαράχτηκε πάνω της επιτύμβια επιγραφή:

Ι ΦΟΥΛΚΙΝΙΟΝ ΚΙΝΩΝΑ
ΦΟΥΛΚΙΝΙΟΙ ΗCΥΧΟC
ΗCΥΧΙΑ ΦΟΥΛΚΙΝΙΑ
ΤΟΝ ΠΑΤΕΡΑ ΚΑΤΑ
ΔΙΑΘΗΚΗΝ

Διαστάσεις: 0,67×1,48×0,23 μ.

Επίβλεψη ανασκαφής Ελ. Τρακοσοπούλου.

Οδός Αρμενοπούλου

Κατά μήκος και δίπλα στο νοτιοδυτικό πεζοδρόμιο της οδού Αρμενοπούλου, ανοίχτηκε από ιδιωτική τεχνική εταιρεία χαντάκι, προκειμένου να τοποθετηθούν για λογαριασμό του Ο.Υ.Θ. αγωγοί νερού. Στη διάρκεια της εκσκαφής και σχετικά κοντά στο Κεντρικό Νοσοκομείο αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα από τα τείχη της πόλης και δύο μαρμαρίνοι βωμοί εντειχισμένοι στο πλάτος του (Πίνακ. 182 β).

Το χαντάκι ήταν σχετικά στενό και πολύ επικίνδυνη οποιαδήποτε διαπλάτυνσή του στο δρόμο. Δυνατότητες για κάποια έρευνα και εντοπισμό του συγκεκριμένου τμήματος των τειχών δεν υπήρχαν.

3. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 362.

Έτσι οι εργασίες της Υπηρεσίας περιορίστηκαν στην αποείχιση των δύο βωμών, που έγινε με μεγάλη προσοχή, ώστε να μη θιγεί, παρά το λιγότερο δυνατό, το υπόλοιπο τμήμα του τείχους.

Η σωζόμενη πάνω επιφάνεια του τείχους αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,80 - 0,85 μ. από την επιφάνεια του καταστρώματος του δρόμου. Η επίχωση αυτή ήταν εντελώς διαταραγμένη από τις επάλληλες χρονικά εκσκαφές για τοποθετήσεις διαφόρων σωλήνων, κατασκευή δρόμου κτλ. Το τείχος έχει κοπεί από το χαντάκι στο πλάτος του, που είναι και το μόνο στοιχείο από τις διαστάσεις του φτάνει τα 4,65 μ. Πιθανώς πρόκειται για κάποια ειδική διαμόρφωση του τμήματος αυτού του τείχους — ίσως σε κάποια σχέση με πύργο ή κάτι ανάλογο. Έχει κατασκευαστεί με επάλληλες ζώνες πλινθοδομής-αργολιθοδομής. Το συνολικό ορατό ύψος του εδώ είναι 0,90 μ. Η ανώτερη ζώνη, πλινθόκτιστη, σώζεται σε ύψος 0,30 μ. Χρησιμοποιήθηκαν κεραμίδες, πλ. 0,32 και π. 0,05 μ. συνδεδεμένες με ασβεστοκονίαμα, π. 0,03-0,07 μ. Οι βωμοί ήταν τοποθετημένοι παράλληλα στον κατά μήκος άξονα του τείχους και εδώ δεν ήταν ορατοί, αντίθετα με άλλα τμήματα. Ήταν πολύ καλά συνδεδεμένοι και προσαρμοσμένοι μεταξύ τους. Όπως διαπιστώθηκε ανήκουν σε μια μεγάλη σειρά από επάλληλους βωμούς ή και άλλο υλικό, που προέρχεται από το κοντινό ανατολικό νεκροταφείο της πόλης. Το τμήμα αυτό του τείχους, που χαρακτηρίζεται από τη χρήση παρόμοιου υλικού, πρέπει να χτίστηκε ή να επιδιορθώθηκε πολύ βιαστικά στο χρονικό διάστημα από το 254-268⁴.

Οι δύο βωμοί που μεταφέρθηκαν στην αυλή του Αρχαιολογικού Μουσείου είναι οι παρακάτω:

1. Αριθ. ευρ. 9197. Επιτύμβιος βωμός με ανάγλυφες παραστάσεις σε όλες τις πλευρές. Αετωματική επίστεψη έχει μόνο η μία πλευρά.

Α΄ πλευρά. Η βάση και η επίστεψη σχηματίζονται με κανόνες και κυμάτια, συνολ. ύψ. 0,33 μ. Στο μισό περίπου της πλευράς αυτής παριστάνεται μια ανδρική προτομή, κατά μέτωπο, με χιτώνα και ιμάτιο. Προβάλλεται πάνω από μια ανάγλυφη ημικυκλική γιρλάντα, που από τις άκρες της κρέμονται ταινίες.

Β΄ πλευρά. Ιππείας προς αριστερά με υψωμένο το δεξί χέρι, όπου πιθανώς κρατούσε δόρυ, χρωματιστά δοσμένο. Φοράει χλαμύδα, που ανεμίζει. Το άλογο έχει υψωμένα τα προστινά του πόδια. Κάτω από τα πόδια του, αντιμέτωπα, ένα σκυλί και ένας

κάπρος. Στο αριστερό τμήμα της παράστασης δένδρο και πάνω του κολουριασμένο ένα φίδι. Μπροστά από αυτό βωμός, επιτύμβιος, με γιρλάντες. Όλη η παράσταση υπογραμμίζεται από έξεργο κανόνα· κάτω από αυτόν η επιγραφή:

ΜΟΥΑΡΕΙΝΙΟC ΕΥΘΟC

ΑΥΤΩ ΖΩΝ

Στο τέλος της επιγραφής υπάρχει λαξευμένη κοίλη καρδιά κι ένα χαρακτό κισσόφυλλο στο κάτω μέρος του βωμού.

Γ΄ πλευρά. Παρόμοια με την Α΄.

Δ΄ πλευρά. Εδώ υπάρχει ημιτελής μικρό ανάγλυφο ζώου, πιθανότατα βοδιού, προς τα δεξιά. Μάρμαρο γκριζωπό. Ύψ. 1,535, πλ. 0,68-0,48 μ.

2. Αριθ. ευρ. 9198. Επιτύμβιος βωμός με επιγραφή. Οι δύο πλευρές του είναι δουλεμένες με κανόνες και κυμάτια στο πάνω και κάτω μέρος και αετωματική επίστεψη επάνω. Στο μπροστινό κεντρικό τμήμα μέσα σε πλαίσιο η επιγραφή:

ΚΕΙΩΝΙΩ . ΑΙΒΟΥ

ΤΙΩ . ΠΙΣΤΩ . ΤΩΑΝ

ΔΡΙΦΛΑΒΙΑΖΩΣΙ

ΜΗ . ΜΝΕΙΑΣΧΑ

ΡΙΝ . ΚΑΙ ΑΥΤΗ ΖΩΣΑ

Κισσόφυλλο στο τέλος της επιγραφής κι από ένα στο κάτω μέρος δεξιά κι αριστερά. Στο τύμπανο του αετώματος στρογγυλό αντικείμενο και δεξιά κι αριστερά ομόκεντρα ημικύκλια. Τεταρτημόρια στα γωνιακά ακρωτήρια. Σώζεται κόκκινο χρώμα στα γράμματα. Μάρμαρο άσπρο. Διαστάσεις: 1,36 × 0,69 μ.

Επίβλεψη ανασκαφής Ελ. Τρακοσοπούλου.

Οδός Μιχαλιτσίου 4 (συνοικισμός Τυρολόης) (Πί ν. 184 γ)

Ανασκάφηκαν πέντε όχι ακέραιοι και συλημένοι καμαροσκεπείς και κιβωτιόσχημοι τάφοι υστερορωμαϊκών χρόνων.

Άγιος Αθανάσιος

Δοκιμαστική ανασκαφική έρευνα έγινε στα αγροτεμάχια 1760 και 1762 του Αγίου Αθανασίου, ιδιοκτησίας Σ. Γιαννετάκη. Μέσα σε αυτά περιλαμβάνονται τα κοινόχρηστα 1763, όπου υψώνεται ταφικός τύμβος και 1761, όπου το Δεκέμβριο του 1980 αποκαλύφθηκε και συλήθηκε από αρχαιοκάπηλους μονοθάλαμος μακεδονικός τάφος.

Στα αγροτεμάχια 1760 και 1762 γίνονταν παράνομες χωματοληψίες, με αποτέλεσμα να εντοπιστεί και να συληθεί ολοκληρωτικά το Δεκέμβριο του 1980, ο παραπάνω τάφος.

Σκοπός της ανασκαφής ήταν αφενός να ερευνηθεί με δοκιμαστικές τομές ο υπόλοιπος χώρος των ιδιωτικών αγροτεμαχίων για πιθανό εντοπισμό άλ-

λων τάφων, αφετέρου να καθαριστεί ο συλημένος τάφος.

Έγιναν πυκνές παράλληλες δοκιμαστικές τομές μέχρι το φυσικό ημίβραχο, από το κεντρικό τμήμα του κτήματος (ΒΔ. από τον τάφο) μέχρι τη βορειοδυτική πλαγιά του τύμβου του αγροτεμαχίου 1763. Δε βρέθηκαν παρά ελάχιστα όστρακα από άβαφα χονδροειδή αγγεία. Εντυπωσιακή ήταν και η έλλειψη οστράκων στην επιφάνεια των αγροτεμαχίων και στο σκάμμα της αμμοληψίας.

Γύρω στα 30 μ. ανατολικά από τον τάφο και σε βάθος 2 μ. περίπου από την επιφάνεια του εδάφους αποκαλύφθηκε κεραμοσκεπής τάφος με κατεύθυνση Α.-Δ. Ανήκει στον τύπο του καλυβίτη και οι διαστάσεις του είναι: μήκ. 1,83, πλ. 0,65 και ύψ. 0,69 μ. Ο σκελετός σε ύπτια θέση — κρανίο προς Α. — διατηρείται σε κακή κατάσταση. Έχει μήκος 1,35 μ. Βόρεια από τον κεραμοσκεπή και σε επίπεδο βαθύτερο κατά μισό περίπου μέτρο βρέθηκαν κόκαλα και δόντια ζώου, πιθανώς σκύλου, άσχετα μάλλον με τον τάφο.

Ερευνήθηκε μέρος και από τη βορειοδυτική πλαγιά του ταφικού τύμβου 1763 αλλά η σχετική πίστωση εξαντλήθηκε πριν αποκαλυφθεί ο τάφος. Συγχρόνως έγινε καθαρισμός του μονοθάλαμου τάφου που συλήθηκε το 1980. Στην επιφάνεια του εδάφους δίπλα και ΝΑ. στον τάφο βρέθηκαν σκόρπια πολλά κομμάτια από το υπόλευκο κονίαμα, με το οποίο είναι επιχρισμένο το εσωτερικό του τάφου. Αφαιρέθηκε η επίχωση της εξωτερικής επιφάνειας της οροφής του, που την αποτελούν πέντε παρόπλινθοι· από αυτές λείπει μία, η δεύτερη από Α.-Δ., βγαλμένη από τους αρχαιοκάπηλους. Στο εσωτερικό τα κονιάματα, όπου έχουν απομείνει, είναι σε κακή, μάλλον, κατάσταση.

Ο τάφος, εσωτ. διαστ. 1,84 × 3,30, ύψ. 2,25 μ., είναι μονοθάλαμος με οριζόντια στέγη και απλό άνοιγμα στην ανατολική πλευρά, φραγμένο με τέσσερις αλληπαλλήλες παροπλίνθους. Στο δάπεδο βρέθηκε κυβικό βάθρο, διαστ. 0,57 × 0,50 × 0,52 μ., με ορθογώνια κοιλότητα στην πάνω επιφάνεια για την υποδοχή της τεφοροδόχου λάρνακος.

Εξωτερικά αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα της πρόσωσης, που ήταν επίσης επιχρισμένο με υπόλευκο κονίαμα.

Επίβλεψη ανασκαφής Ελ. Τρακοσοπούλου.

Σ ί ν δ ο ς

Περατώθηκε η έρευνα του αρχαϊκού νεκροταφείου της Σίνδου και της γύρω από αυτό περιοχής. Τα σπουδαιότερα αποτελέσματα που έδωσε η φετινή ανασκαφή ήταν τα εξής:

1. Εξαντλήθηκε η έρευνα των τάφων της Σίνδου και καθορίστηκαν τα όρια της έκτασης που καταλάμβανε το νεκροταφείο. Όπως είναι γνωστό το

νεκροταφείο αυτό καλύπτει μια εποχή από τα μέσα του 6ου αι. π.Χ. (560-550 π.Χ.) ως τα πρώιμα κλασικά χρόνια (450-440 π.Χ.) περίπου και έδωσε πολλές εκατοντάδες από πολύτιμα και ασημένα κοσμήματα, σιδερένια όπλα, χάλκινα και πήλινα σκεύη και ειδώλια.

2. Με δύο τομές στα επάνω στρώματα της γνώστης τούμπας Νέας Αγχιάλου, που απέχει περί τα 40 μ. βόρεια του ανασκαμμένου νεκροταφείου, διαπιστώθηκαν λείψανα κατοίκησης αρχαϊκής εποχής και επιβεβαιώθηκε έτσι η υπόθεση ότι το νεκροταφείο ανήκει στον οικισμό της τούμπας αυτής.

3. Με τομές που έγιναν στις υπώρειες της τούμπας, για τις πρωιμότερες φάσεις της οποίας γνωρίζαμε μέχρι σήμερα την πρωτογεωμετρική εποχή, διαπιστώθηκαν οικιστικά λείψανα χρονολογούμενα από τα νεολιθικά ακόμα χρόνια.

Επίβλεψη και έκθεση⁵ ανασκαφής Αικ. Δεσποίνη.

Α γ ί α Πα ρ α σ κ ε υ ή

Συνεχίστηκε ανασκαφή στο αρχαϊκό νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής, που αποκαλύφθηκε τυχαία κατά τη διάρκεια αρδευτικών έργων του Οκτωβρίου του 1981⁶.

Οι ανασκαφικές εργασίες πραγματοποιήθηκαν στη θέση Αυλές, στα σύνορα των αγροτεμαχίων αριθ. 221-222, αμέσως αριστερά του δρόμου από Θεσσαλονίκη και σε μικρή απόσταση δυτικά της Αγίας Παρασκευής. Ο συνολικά ανασκαμμένος χώρος του νεκροταφείου στα έτη 1981-1982 έχει έκταση 475 μ. περίπου, και περιέχει 59 τάφους.

Ο αρχαίος οικισμός στον οποίο ανήκει το νεκροταφείο βρίσκεται πολύ κοντά στο χώρο της ανασκαφής. Πρόκειται για την «τούμπα Αγγελάκη» δεξιά του δρόμου από Θεσσαλονίκη και αμέσως ΝΔ. του αρχαϊκού νεκροταφείου.

Από τους 42 τάφους που ανασκάφηκαν το 1982:

Οι 35 είναι κιβωτιόσχημοι με τέσσερις κάθετες πλάκες και μία καλυπτήρια. Οι περιπτώσεις με δάπεδο είναι εξαιρετικά σπάνιες. Η καλυπτήρια είναι συνήθως μεγαλύτερη από το άνοιγμα του κυρίως τάφου και μικρότερες πέτρες στηρίζουν τα εξέχοντα άκρα της. Η κατασκευή των τάφων είναι πρόχειρη και το υλικό τους, που ίσως προέρχεται από τη θέση Αγίασμα Αγίας Παρασκευής, είναι εξαιρετικά εύθρυπτο. Το εσωτερικό τους είναι σχεδόν πάντα γεμάτο με χώμα, ενώ πολλά κομμάτια από

5. Εκτενέστερη έκθεση των εργασιών, που χρηματοδοτήθηκαν από την Αρχαιολογική Εταιρεία, βλ. στα ΠΑΕ 1982, σ. 63-65.

6. ΑΔ 36 (1981),: Χρονικά, σ. 300.

τα εσωτερικά τοιχώματα έχουν πέσει μέσα στους τάφους, προκαλώντας πολύ συχνά καταστροφές στα κτερίσματα και τα οστά των νεκρών.

Τρεις είναι μονολιθικοί σαρκοφάγοι με επίπεδη καλυπτήρια πλάκα. Είναι φαρδύτεροι από τους κιβωτιόσχημους τάφους, πιο επιμελημένοι και κατασκευασμένοι από στερεό υλικό και τέσσερις ήταν ανοιχτές ταφές στο χώμα.

Από τους 42 τάφους που ανασκάφηκαν το 1982 οι 21 ήταν συλημένοι. Στις περισσότερες περιπτώσεις, τα πήλινα αγγεία και αρκετά χάλκινα κοσμήματα (βραχιόλια, δαχτυλίδια) καθώς και οι γυάλινες ή κεχριμπαρένιες χάντρες δεν αφαιρούνταν από τον τάφο. Σε δύο περιπτώσεις διέφυγαν τη σύληση ένας χρυσός κι ένας ασημένιος αμφορίσκος, πιθανότατα χάντρες περιδεραιού ή περιάπτα.

Τα κτερίσματα των νεκρών μπορούμε γενικά να τα χωρίσουμε στις παρακάτω κατηγορίες:

α) Τα όπλα του νεκρού: Πρόκειται συνήθως για σιδερένιες αιχμές δοράτων και σιδερένιες λάμες εγχειριδίων. Σπανιότερα είναι τα ξίφη και τα χάλκινα κράνη. β) Τα κοσμήματα της νεκρής: ελάχιστα έχουν διασωθεί, κυρίως χάλκινα βραχιόλια, δαχτυλίδια, περόνες και γυάλινες ή κεχριμπαρένιες χάντρες. Ελάχιστα χρυσά ή ασημένια κοσμήματα διασώθηκαν. γ) Τα χρυσά ελάσματα: πρόκειται είτε για χρυσούς ρόμβους με έκτυπη διακόσμηση που τοποθετούνταν στο στόμα των νεκρών (Πί ν. 183 α), είτε για μικρά χρυσά ελάσματα που πιθανότατα διακοσμούσαν τα ρούχα. δ) Κεραμική: χρονολογείται κυρίως στο β' μισό του βου αι. και περιλαμβάνει αγγεία κορινθιακά, αττικά, ανατολικά. Πάντως, η πιο χαρακτηριστική κεραμική του νεκροταφείου είναι μια σειρά αγγείων bucchero, η προέλευση της οποίας δεν είναι ακόμη γνωστή.

Επίβλεψη και έκθεση ανασκαφής Ευτ. Παντερμαλή.

Β α σ ι λ ι κ ά

Συνεχίστηκε με αφορμή την εξέταση της δυνατότητας χορήγησης οικοδομικής αδείας, μικρή δοκιμαστική-στρωματογραφική τομή στο κέντρο περίπου του νεολιθικού οικισμού Βασιλικά C, 25 χλμ. Α. της Θεσσαλονίκης. Η τομή αυτή, διαστ. 4 × 4 μ., όπως και μία άλλη μικρότερη⁷, στις παρυφές του οικισμού, είναι οι πρώτες που γίνονται σε

νεολιθικό οικισμό της κεντρικής Μακεδονίας μετά το μεσοπόλεμο. Το κενό δηλαδή στην έρευνα της νεολιθικής περιόδου είναι μεγάλο· της εποχής του χαλκού έχει, κατά κάποιο τρόπο, καλυφθεί μετά τις πρόσφατες ανασκαφές της Αγγλικής και Γερμανικής Σχολής στην Άσσηρο και Καστανά αντίστοιχα. Και βέβαια η κάλυψη του κενού δεν μπορεί να γίνει με τομές στρωματογραφικού χαρακτήρα, αλλά με συστηματικές ανασκαφές σε μεγάλη έκταση και με το συντονισμό των διαφόρων διαθέσιμων ειδικοτήτων που είναι απαραίτητες για την προϊστορική έρευνα.

Ο οικισμός των Βασιλικών C, σύμφωνα με όλα τα δεδομένα (που μου είναι δυνατό να γνωρίζω) είναι ο μεγαλύτερος οικισμός στη Βαλκανική· έκταση 300 στρεμ. περίπου και επίχωση πάνω από 5 μ. Κατά την περίοδο αυτή η ανασκαφή έφθασε σε βάθος -2,73 μ. Η επίχωση της νεότερης νεολιθικής δεν ξεπερνά και στην τομή αυτή το 1 μ., ενώ αμέσως μετά ακολουθεί η μέση νεολιθική (Σιταγροί II). Αυτό σημαίνει ότι, αν οι επιχώσεις πράγματι ξεπερνούν τα 5 μ. και δεν υπάρχει κανένας λόγος που να υπαγορεύει το αντίθετο, θα έχουμε, με την ολοκλήρωση της ανασκαφής, όχι μόνο μία ικανοποιητική στρωματογραφία της μέσης νεολιθικής, αλλά και, πολύ πιθανό, επιχώσεις της αρχαιότερης νεολιθικής (Καρανοβο II ή I, ή Άνζα II ή I). Με βάση τα δεδομένα που προέκυψαν, τόσο στη μέση όσο και στη νεότερη νεολιθική γίνεται χρήση πέτρας για την υποδομή των τοίχων των, ίσως, τετράγωνων οικιών, ενώ για την ανωδομή γίνεται χρήση σιτβακτού πηλού με «κολυμπητούς» πλίνθους. Οι κεραμικές κατηγορίες έχουν κατά κάποιο ποσοστό, κοινά στοιχεία τόσο με τις κατηγορίες της δυτικής Μακεδονίας, όσο και με τις κατηγορίες της ανατολικής Μακεδονίας (Σιταγροί, Ντικιλί Τας, Δήμητρα). Δε γίνονται κοσκινίσματα γιατί, μολονότι κατασκευάστηκε νεροκόσκινο, είναι αδύνατη η λειτουργία του από την έλλειψη νερού.

Επίβλεψη και έκθεση ανασκαφής Δ. Γραμμένου.

Ν έ α Μ η χ α ν ι ώ ν α (Πί ν. 183 β)

Στη θέση «Τούμπες»⁷ ανασκάφτηκε ο επανειλημμένα χτυπημένος από τους αρχαιοκάπηλους μικρός ταφικός τύμβος Γ, διαμ. 18 και ύψ. 3,30 μ. Κάλυπτε δύο πυρές εναγισμών, διαμ. 0,70 μ. με καμένα αγγεία, μία συλημένη νηπιακή μονόλιθη σαρκοφάγο και τρεις απλούς λακκοειδείς τάφους, από τους οποίους μόνο ένας ήταν ασύλητος. Περιείχε μία γυναικεία προτομή και επτά μελαμβαφή και ερυθρόμορφα αγγεία των αρχών του τελευταίου τετάρτου του 4ου αι. π.Χ.

Στη νότια περιφέρεια του τύμβου βρέθηκε κεραμοσκεπής ακτέριστος τάφος.

7. Για την ανασκαφή των γειτονικών τύμβων Α-Β, ΑΔ 35 (1980): Χρονικά, σ. 368, καθώς και Πρακτικά του ΧΙΙ Διεθνούς Συνεδρίου Κλασικής Αρχαιολογίας, Β', σ. 25 κ.ε.

Μ ε σ η μ έ ρ ι

Στο οικοπέδο Μπαλατόγλου ερευνήθηκε συστηματικά το εσωτερικό του διθάλαμου «μακεδονικού» τάφου Γ, με παραστάδες στην πρόσοψη, που συλήθηκε από αρχαιοκάπηλους τα Χριστούγεννα του 1974. Δεν υπάρχουν ενδείξεις για παλιότερη σύλησή του.

Στον ίδιο τύμβο καλύπτονταν άλλοι δύο τάφοι, που βρέθηκαν παλιότερα και αυτοί συλημένοι.

Τάφος Α⁸: μονοθάλαμος «μακεδονικός» τάφος. Τάφος Β⁹: κιβωτιόσχημος τάφος με αμφικλινή στέγη. Κατά τον καθαρισμό του τάφου Γ βρέθηκαν τα εξής ευρήματα: ασημένια επίχρυση προτομή σάτυρου από διακόσμηση αγγείου, υπολείμματα από τέσσερα τουλάχιστον χάλκινα επίχρυστα στεφάνια, πλήινες επίχρυσες χάνδρες όρων, κομμάτια σιδερένια από ξίφος, σιδερένια καρφιά, κομμάτια από ασημένια και χάλκινα αγγεία, κομμάτια οξυπύθμενου αμφορέα. Από την κλίνη, που ήταν κατασκευασμένη από ωμά πλιθιά και καταστράφηκε σχεδόν ολοκληρωτικά από τους αρχαιοκάπηλους, βρέθηκαν στοιχεία από τη διακόσμησή τους: γυάλινα φύλλα ανθέμιων, γυάλινοι «οφθαλμοί», γυάλινα πλακίδια τετράγωνα, ρομβοειδή κ.ά.

Διαπιστώθηκε ότι έχουν πέσει τα χρωματιστά κονιάματα, που κάλυπταν το εσωτερικό του τάφου, στο μεγαλύτερο τους τμήμα: μπλε σκούρο στο κατώτερο τμήμα (τοιχοβάτης και ορθοστάτες), κόκκινο ως τη γένεση της καμάρας και λευκό στην οροφή.

Στη γένεση της καμάρας του προθάλαμου υπήρχε ζωγραφισμένο ιωνικό κυμάτιο, πάνω από αυτό ακροκέραμοι και κάτω, κατά πάσα πιθανότητα, γεισηήποδες.

Στον κύριο θάλαμο υπήρχε ανάγλυφο ιωνικό κυμάτιο επιχρυσωμένο και από κάτω, κατά πάσα πιθανότητα και εδώ, γεισηήποδες.

Ο τάφος παρουσιάζει πολλά στατικά προβλήματα. Έχει πέσει το μεγαλύτερο τμήμα της ανωδομής της πρόσοψης και το ανώτερο τμήμα του διαχωριστικού τοίχου. Επίσης στον προθάλαμο, αλλά κυρίως στο θάλαμο υπάρχουν ρωγμές στην οροφή. Όλα αυτά επιβάλλουν την άμεση έναρξη στερεωτικών εργασιών και για την ασφάλεια του μνημείου και για να γίνει δυνατή η αποκάλυψη της πρόσοψής του, από την οποία σήμερα είναι ορατή ένα πολύ μικρό τμήμα της στο ύψος της ανωδομής.

Επίβλεψη και έκθεση ανασκαφής Μ. Μπέσιου.

ΝΟΜΟΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ

Ι ε ρ ι σ σ ό ς

Οικόπεδο, αριθ. 75, Α. Καραβασίλη

Ανασκάφηκε τμήμα του οικοπέδου, διαστ. 12 μ. × 15,50 μ. μέχρι το βάθος των 2 μ. όπου βγαίνει νερό (Πί ν. 184 α-β). Ερευνήθηκαν συνολικά 196 ταφές από το νεκροταφείο της αρχαίας Ακάνθου¹⁰ των εξής τύπων: εξηνταεννέα ανοιχτές ταφές, τέσσερις λάρνακες, τριάντα κεραμοσκεπάστοι τάφοι, δεκαπέντε ταφικά πιθάρια, σαρανταδύο εγχυτρισμοί, δεκατρείς ταφές, που τα τοιχώματά τους ήταν κατασκευασμένα από πηλό, εννέα καύσεις, δύο αγγεία, που περιείχαν τα καμένα οστά ενηλίκων ατόμων, δώδεκα ταφές κατασκευασμένες από ωμά πλιθιά, όπου έκαιγαν τους νεκρούς μετά την τοποθέτησή τους.

Οι κτερισμένες ταφές ανήκουν κύρια στον 5ο και 4ο αι. π.Χ. Βρέθηκαν όμως και ταφές του β' μισού του 6ου αι. π.Χ., ελληνιστικές και μία ρωμαϊκή του 1ου αι. μ.Χ.

Επίβλεψη και έκθεση ανασκαφής Ε. Τρακοσπούλου, Μ. Μπέσιου.

Ν έ α Κ α λ λ ι κ ρ ά τ ε ι α

Κατά την εκσκαφή του οικοπέδου αριθ. 692 (Ο.Τ.80), ιδιοκτησίας Ευστ. Μαθιουδάκη, και σε βάθος 1,50 μ. περίπου, αποκαλύφθηκε και καταστράφηκε εν μέρει από το μηχανικό εκσκαφέα πώρινη σαρκοφάγος με σαμαρωτό κάλυμμα. Διαστάσεις 2 × 0,70 μ., πάχος τοιχωμάτων 0,16 μ. Η ταφή γυναικεία με προσανατολισμό από Α.-Δ.

Μέσα στον τάφο βρέθηκαν μόνο μία κεφαλή χάλκινης περόνης και σιδερένιο καρφί, ενώ στα διαταραγμένα από τον εκσκαφέα χώματα βρέθηκε σε κομμάτια κυλινδρική ερυθρόμορφη πυξίδα με το κάλυμμά της. Στο κυρίως σώμα έχουμε παράσταση έξι γυναικείων μορφών σε χορό, ενώ στο κάλυμμα σώζεται αποσπασματικά σκηνή κυνηγίου ελαφιού από φτερωτές μορφές (Πί ν. 185 α).

Στην αρχαία Τορώνη της Σιθωνίας, έγινε ανασκαφή από την Αρχαιολογική Εταιρεία υπό τη διεύθυνση του καθηγητή Αλ. Καμπίτογλου. Έκθεση για τα αποτελέσματα δημοσιεύθηκε στο Έργον 1982, σ. 26-27 και στα ΠΑΕ 1982, σ. 69-78.

Επίβλεψη και έκθεση ανασκαφής Κων. Σισμανίδη.

8. Μακεδονικά Β', σ. 621.

9. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 697. Κατέρρευσε το Δεκέμβριο του 1983.

10. Για τις προηγούμενες ανασκαφές στην Ιερισσό, βλ. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 395 κ.ε.

ΝΟΜΟΣ ΠΙΕΡΙΑΣ

Οι ανασκαφές της ΙΣΤ' Εφορείας στο Νομό Πιερίας έγιναν υπό την επίβλεψη του Επιμελητή Αρχαιοτήτων Μ. Μπέσιου στις επόμενες θέσεις:

Μ α κ ρ ύ γ ι α λ ο ς

Αγροτεμάχιο 532, Αφών Πλατσά (Πί ν. 185 β)

Ανασκάφηκε τμήμα ελληνιστικής οικίας σε βάθος 2 - 2,20 μ. από το σημερινό επίπεδο του εδάφους. Αποκαλύφθηκε τμήμα της αυλής με δάπεδο από μικρά κομμάτια κεραμιδιών τοποθετημένα κάθετα, δύο δωμάτια ολόκληρα και τμήματα από τέσσερα άλλα, που συνεχίζουν στο άσκαφτο τμήμα του οικοπέδου. Τα δάπεδα των δωματίων ήταν από πατημένο χώμα, ενώ οι τοίχοι, που σώζονται σε ύψος 0,20 - 0,30 μ., είναι πρόχειρα κατασκευασμένοι με αργούς λίθους και μερικούς γωνιόλιθους σε β' χρήση. Τομές σε βάθος έδειξαν ότι έχουμε βαθύτερα κλασική και υστεροαρχαϊκή φάση.

Αγροτεμάχιο αριθ. 492, Γ. Πωγωνίδα

Ερευνήθηκαν τρεις τάφοι ρωμαϊκής εποχής. Προσανατολισμός Α.-Δ. Και στους τρεις τάφους έχει χρησιμοποιηθεί παλιότερο οικοδομικό υλικό.

Τάφος Α. Κιβωτιόσχημος, εσωτ. διαστ. ύψος 1,34 μ. με τρεις γωνιόλιθους από παλιότερο κτίριο για καλυπτήριες πλάκες. Η είσοδός τους ήταν στην ανατολική στενή πλευρά. Βρέθηκαν έξι σκελετοί με τα κρανία δυτικά. Στη δυτική πλευρά βρέθηκαν και κομμάτια γυάλινου αγγείου καθώς και άβαφη πήλινη πρόχους.

Τάφος Β. Καμαροσκέπαστος, εξωτ. διαστ.: 3,15 × 1,75-εσωτ.: ύψος 1,45 × 2,30 × 1,15 μ. Η καμάρα από οπτόπλινθους, ενώ το κατώτερο τμήμα αποτελείται κυρίως από γωνιόλιθους σε δεύτερη χρήση. Η είσοδος στην ανατολική στενή πλευρά έκλεινε με γωνιόλιθο, ενώ εσωτερικά στη δυτική υπάρχει μικρή κόγχη. Ο τάφος συλήθηκε από αρχαιοκάπηλους και δε βρέθηκε τίποτε. Κατά πάσα πιθανότητα περιείχε ένα νεκρό.

Τάφος Γ. Κιβωτιόσχημος, εσωτ. διαστ.: 0,50 × 0,49 × 0,40 μ. Είχε τέσσερις καλυπτήριες πλάκες σε δεύτερη χρήση. Στο δάπεδο μαρμάρινη πλάκα. Και αυτός ο τάφος συλήθηκε από αρχαιοκάπηλους. Περιείχε ένα σκελετό, που το κρανίο του ήταν δυτικά. Διέφυγαν από τη σύληση κομμάτια από γυάλινο αγγείο στο δυτικό άκρο και χάλκινη πόρπη.

Κ ί τ ρ ο ς

Θέση Λουλούδια (αγροτεμάχιο Γ. Μουγκράκη)

Ερευνήθηκαν έξι μνημειακοί κιβωτιόσχημοι τά-

φοι και πέντε λακκοειδείς. Οι κιβωτιόσχημοι σώζουν όλοι χρωματιστά επιχρίσματα και ο ένας μάλιστα, διαστ.: 2,05 × 1,23 × 1,28 μ., υπολείμματα τοιχογραφίας με θώρακα, ξίφος, μακεδονική ασπίδα και διάφορα υφάσματα. Οι τέσσερις μεγαλύτεροι έχουν και κτιστές κλίνες (Πί ν. 186 α).

Όλοι οι τάφοι ήταν συλημένοι το πιθανότερο από την αρχαιότητα, ενώ μερικοί από τους κιβωτιόσχημους ανοίχθηκαν πάλι την άνοιξη του 1982.

Από τα λίγα ευρήματα που συγκεντρώθηκαν οι τάφοι χρονολογούνται στην κλασική και ελληνιστική εποχή.

Σ φ ε ν δ ά μ η

Κατά τις εργασίες διαμόρφωσης της επαρχιακής οδού Σφενδάμης-παλιάς Εθνικής οδού Θεσσαλονίκης-Κατερίνης περί τα 500 μ. από την είσοδο του οικισμού βρέθηκε τμήμα κιβωτιόσχημου τάφου. Σώθηκε η νότια μακριά πλευρά καθώς και η δυτική. Προσανατολισμός Α.-Δ.

Ο τάφος ήταν συλημένος και δε βρέθηκε ίχνος σκελετού. Από την προσοχή των αρχαιοκάπηλων διέφυγε μόνο ένα χρυσό βραχιόλι ελληνιστικής εποχής, που στις απολήξεις του έχει τα μπροστινά μέρη αιλουροειδών με φτερά και κέρατα.

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Κ α λ α μ ω τ ό Ζ α γ κ λ ι β ε ρ ί ο υ

Στον αρχαιολογικό χώρο στη θέση Τούμπες¹¹ φάνηκαν από την καλλιέργεια και παραδόθηκαν στο Μουσείο Θεσσαλονίκης τρία σημαντικά ευρήματα:

Αριθ. ευρ. 9132. Επιτύμβια μαρμάρινη στήλη (Πί ν. 186 γ), ύψ. 0,55, πλ. 0,79 μ. με ανάγλυφη παράσταση έφιππου άνδρα αριστερά, τρεις όρθιες μετωπικές μορφές στο μέσο και καθιστή γυναικεία μορφή δεξιά. Δυσδιάκριτη τρίστιχη επιγραφή στην ταινία κάτω από την παράσταση.

Αριθ. ευρ. 9133. Επιτύμβια μαρμάρινη στήλη (Πί ν. 187 α), ύψ. 0,74, πλ. 0,96, πλάχ. 0,32 μ. με έξι ανάγλυφες μορφές. Αριστερά δούλη προσφέρει κίστη σε καθιστή γυναικεία μορφή· στο μέσο δεύτερη θεραπευαίνης προσφέρει κίστη σε όρθια γυναικεία μορφή, της οποίας έχει θραυσθεί το πρόσωπο, δεξιά βωμός κάτω από δένδρο με φίδι και στην άκρη καθιστή ανδρική μορφή και παιδί όρθιο εμπρός του.

11. ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 206-207.

Επάνω δεξιά μέσα σε πλαίσιο, προτομή αλόγου.

Αριθ. ευρ. 9220. Στο αγροτεμάχιο 619 βρέθηκε το πάνω τμήμα ενεπίγραφης στήλης (Πί ν. 186 β), που σώζει δεκαεννέα στίχους σημαντικής επιγραφής του β' μισού του 4ου αι. π.Χ., ύψ. 0,80, πλ. 0,37, πάχ. 0,065 μ. Πρόκειται για κατάλογο ιερέων του Ασκληπιού, που ανέθεσε ο ιερέας Αγαθάνωρ Αγάθωνος στον Απόλλωνα. Εκτός από τα ονόματα των ιερέων, η επιγραφή κάνει μνεία διανομής γαιών από το βασιλέα Αλέξανδρο Γ' και παρέχει πολύτιμα τοπογραφικά στοιχεία¹².

Γέφυρα

Σε σπίτι κατοίκου της Γέφυρας η Διεύθυνση Ασφαλείας Θεσσαλονίκης έκανε κατάσχεση των εξής αντικειμένων:

Αριθ. ευρ. 9136. Ακέφαλος μαρμάρινος κορμός γυναικείας μορφής (Πί ν. 187 β). Φορά χιτωνίσκο με διπλό απόπτυγμα. Ρωμαϊκών χρόνων.

Αριθ. ευρ. 9137. Στρογγυλό επιτύμβιο ανάγλυφο ρωμαϊκών χρόνων (Πί ν. 188 α) (imago clipeata), διαμ. 0,72 μ. Συγκολλημένο, λείπει το κάτω δεξιό τμήμα.

Επάνω προτομές ζεύγους, κάτω από αυτές δύο παιδικές προτομές.

NOMOS ΚΙΑΚΙΣ

Μαυρονέρι

Κατά τη διάνοιξη της οδού Μαυρονερίου-Πικρολίμνης, το Νοέμβριο του 1982, βρέθηκε ακέραιη επιτύμβια στήλη, ύψ. 1,04, πλ. 0,80, πάχ. 0,08 μ. (αριθ. ευρ. Κιλκίς 406) του 2ου αι. μ.Χ., με δέκα ανάγλυφες προτομές σε τρεις σειρές (Πί ν. 188 β). Κάτω αριστερά υπάρχει η επιγραφή:

Ἀπολλόδορος καὶ
Ἀρτεμίδωρος αὐ-
τοῖς ζῶσιν καὶ
Ἡλιουνι τῷ πα-
τρὶ καὶ Ἀρτεμι-
νι τῇ μητρὶ μνήμης
χάριν

NOMOS ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ

Αριθ. ευρ. Μουσείου Θεσσαλονίκης 9150. Από

τάφο της περιοχής Ν. Συλλάτων-Ελαιοχωρίων προέρχεται χάλκινο κράνος κορινθιακού τύπου¹³ (Πί ν. 187 γ), που παρέδωσε ο Μ. Στεργίου. Ύψ. 0,22 μ.

NOMOS ΠΙΕΡΙΑΣ

Στο Μουσείο Δίου παραδόθηκαν δύο επιτύμβιες στήλες, που φάνηκαν κατά την καλλιέργεια χωρικών:

Ρυάκια

Θέση Παλαιό μέτωπο

Αριθ. ευρ. 1192. Διαστ.: 1 × 0,40 × 0,12 μ., με αετωματική επίσκεψη. Κάτω από αψίδα δύο κύριες μορφές: όρθια ανδρική κατά μέτωπο και καθιστή γυναικεία σε πλάγια όψη. Στο βάθος, σε χαμηλότερο ανάγλυφο, δύο παιδικές μορφές.

Εξοχή

Θέση Παλαιοχώρα

Αριθ. ευρ. 1130. Διαστ.: 1 × 0,40 μ. Η ανάγλυφη διακόσμηση σε δύο επάλληλες ζώνες. Επάνω καθιστή γυναικεία μορφή, όρθια ανδρική και μία παιδική. Κάτω, νεκρόδειπνο: αριστερά καθιστή γυναικεία μορφή, απέναντί της ανακλιμένη ανδρική, ένα τραπέζι και παιδική μορφή.

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Επειδή η ΙΣΤ' Εφορεία δεν έχει αρχιτέκτονες, ούτε ειδικευμένο συνεργείο αναστηλωτικών εργασιών, δεν έκανε καμία αναστηλωτική εργασία κατά το 1982. Σε συνεργασία με την 9η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων επέβλεψε τις εργασίες στερέωσης της ανωδομής της αψίδας του Γαλεριού, που συνεχίστηκαν από το προηγούμενο έτος.

Σκοπός των εργασιών ήταν η επισκευή παλιών και νέων ρωγμών, που προκλήθηκαν από τους σεισμούς του 1978, στα τόξα, στην κόγχη της δυτικής όψης, σε επιχρίσματα και στην άνω επιφάνεια του κτιρίου. Έγινε επίσης αντικατάσταση φθαρμένων πλίνθων. Λεπτομερείς εκθέσεις των εργασιών βρίσκονται στο αρχείο της Εφορείας.

ΙΟΥΛΙΑ ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

12. Η επιγραφή ανακοινώθηκε στο Ε' Συμπόσιο για την Αρχαία Μακεδονία (Σεπτ. 1983) και θα δημοσιευθεί στα Πρακτικά του Συμποσίου.

13. Βλ. ΑΑΑ XIV (1981), σ. 246 κ.ε.

9η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΣΤΕΡΕΩΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Θεσσαλονίκη

Μονή Βλατάδων

Συνεχίστηκε με έντονο ρυθμό η στερέωση του καθολικού της μονής που άρχισε την προηγούμενη χρονιά. Στερεώθηκαν εξωτερικά με βαθύ αρμολόγημα οι τοίχοι της στοάς και αρμολογήθηκε το δυτικό και νότιο τμήμα της σταυροκαμάρας. Άρχισε επίσης η αντικατάσταση των κατεστραμμένων δοκών της στέγης με υγιή ξυλεία καστανιάς.

Το έργο επέβλεψαν η Έφορος Χ. Τσιούμη και οι αρχιτέκτονες Π. Θεοδωρίδης και Ε. Χατζητρώφωνος.

Ροτόντα

Άρχισαν οι εμποτισμοί των ρωγμών στην τοιχοποιία του μνημείου. Η εργασία αυτή ολοκληρώθηκε στο δυτικό τμήμα ως το ύψος της κορνίζας της στέγης, ενώ στο νοτιοανατολικό και νοτιοδυτικό πεσσό έγινε μόνο η προετοιμασία με τη διάνοιξη και τον καθαρισμό των ρωγμών. Παράλληλα ενισχύθηκε η βάση της προσωρινής ξύλινης αντιστήριξης στην εξωτερική πλευρά του νοτιοανατολικού πεσσού, η οποία είχε αποσθραφεί. Η εργασία αυτή έγινε με τη συνεργασία του μελετητή της υποστήλωσης της Ροτόντας καθηγητή Γ. Πενέλη. Το έργο επέβλεψαν κατά διαστήματα οι αρχιτέκτονες Κ. Θεοχαρίδου, Χ. Σιαζαμπάνη, Α. Παπαδάμου, Ρ. Τρυφιάνη, Χ. Χατζηαντωνίου και Φ. Ωραιόπουλος.

Ναός του Σωτήρα

Ολοκληρώθηκε η τοποθέτηση των χαλύβδινων ελκυστήρων που προέβλεπε η μελέτη στερέωσης του μνημείου, στη θέση των παλιών ξύλινων ελκυστήρων. Στο εσωτερικό του ναού συνεχίστηκαν η στερέωση της τοιχοποιίας με δομικά αρμολογήματα και η μορφολογική αποκατάσταση των επιφανειών των τόξων. Στη δυτική πλευρά του μνημείου η έρευνα στην τοιχοποιία και στα θεμέλια απέδειξε την ύπαρξη κόγχης στο δυτικό τμήμα, πρόκειται δηλαδή για τετράκογχο ναό. Με τα στοιχεία αυτά αποκαταστάθηκε η αρχική μορφή της δυτικής κόγχης με διατήρηση των ενδείξεων των μεταγενέστερων φάσεων. Στην ανατολική κόγχη με βάση τα στοιχεία που προέκυψαν από την έρευνα αποκαταστάθηκε η μορφή του δώβου παραθύρου.

Παράλληλα άρχισε η απομάκρυνση της νεωτερικής πλακόστρωσης του ναού με στόχο τη διερεύ-

νηση του αρχικού δαπέδου και στη συνέχεια την επίστρωση με νέο ομοιόμορφο δάπεδο (Πί ν. 189 α). Κατά τη διάρκεια των εργασιών αυτών αποκαλύφθηκε στη νότια κόγχη τάφος (Πί ν. 189 γ) που περιείχε ακέραιο το σκελετό και δύο βυζαντινά εφυσλωμένα πινάκια. Δίπλα στη βάση της Αγίας Τράπεζας αποκαλύφθηκε το εγκαίνιο του ναού που περιείχε ενεπίγραφη μολύβδινη λειψανοθήκη. Η ενεπίγραφη αναφέρεται σε ναό της Παναγίας. Στη βόρεια κόγχη αποκαλύφθηκε ένας ακόμη κεραμοσκεπής τάφος επίσης άθικτος. Η ερευνητική τομή μεταξύ των δύο τάφων δεν έδωσε κανένα άλλο στοιχείο¹.

Στο νάρθηκα του ναού απομακρύνθηκαν οι δοκοί από μπετόν που είχαν τοποθετηθεί κατά τις επισκευές του 1932 και επισκευάστηκε η στέγη του.

Το έργο έγινε με την εποπτεία της Εφόρου Ε. Κουρκουτίδου και της αρχιτέκτονος Κ. Θεοχαρίδου. Επέβλεψαν ο επιμελητής Θ. Παπαζώτος, ο αρχιτέκτονας Θ. Μητρόπουλος και οι πολιτικοί μηχανικοί Β. Ξανθός και Α. Χαριτάντης.

Ναός Αγίου Ανδρέα Περιστεράς

Συνεχίστηκαν οι εργασίες στερέωσης του μνημείου. Στο εσωτερικό του ναού αφαιρέθηκαν τα νεωτερικά επιχρίσματα για να διερευνηθούν οι ρωγμές της τοιχοποιίας και να γίνουν εμποτισμοί. Με την καθαίρεση του επιχρίσματος αποκαλύφθηκε ζωγραφική διακόσμηση με σταυρούς στους τρούλους του 9ου αι. (Πί ν. 189 β) και επιζωγραφισμένη τοιχογραφία του 18ου αι. στο τόξο της δυτικής κόγχης.

Με τις ερευνητικές εργασίες διαπιστώθηκε επίσης η αρχική μορφή της εισόδου στο ναό κατά την παλαιοχριστιανική φάση, και η μετατροπή της στη βυζαντινή εποχή με κτιστές παραστάδες και τοξωτό υπέρθυρο.

Μετά από έρευνα του δαπέδου ανακατασκευάστηκε η πλακόστρωση του κεντρικού τμήματος του ναού.

Το έργο επέβλεψαν η Έφορος Χ. Τσιούμη, ο αρχιτέκτονας Π. Θεοδωρίδης και ο τεχνικός Α. Κούντουρας.

1. Ευτ. Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου, Νέα στοιχεία για το βυζαντινό ναό του Σωτήρα, Πέμπτο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 39 - 40.

Θ. Παπαζώτος, Αρχαιολογικά του ναού του Σωτήρος της Θεσσαλονίκης, Πέμπτο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 75.

Ευτυχία Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου, Το εγκαίνιο του ναού του Σωτήρος στη Θεσσαλονίκη, Η Θεσσαλονίκη 1 (1985), σ. 205-217.

Μπεζεστένι

Με την καθαίρεση των σαθρών νεωτερικών κονιαμάτων στο εσωτερικό των τρούλων του μνημείου αποδείχτηκε ότι η κατάσταση της τοιχοποιίας ήταν περισσότερο προβληματική απ' ό,τι αναμενόταν. Εκτός από τις ρωγμές που εμφανίστηκαν εντονότερες, αποκαλύφθηκε αποσάθρωποιήση τόσο του συνδετικού κονιάματος όσο και των πλίνθων που απολεπιζόταν. Η ίδια εργασία έγινε και στην εξωτερική όψη των τρούλων, όπου αποδείχτηκε η ανάγκη απομάκρυνσης των αλλεπάλληλων στρωμάτων επιχωματώσεων της στέγης που τη βάρυναν υπερβολικά.

Με βαθύ αρμολόγημα στερεώθηκε η τοιχοποιία των θόλων και των μικρών καμαρών της στέγης στην εξωτερική όψη και στη συνέχεια εσωτερικά. Άρχισε επίσης να μελετάται το παλιό σύστημα ενίσχυσης με ξυλοδεσιές, ώστε να αντιμετωπιστεί, η αντικατάστασή τους με ξύλινα ή μεταλλικά στοιχεία.

Παράλληλα άρχισαν ερευνητικές εργασίες στο ισόγειο, για να διαπιστωθεί η κατάσταση και η παθολογία των πεσσών και του περιμετρικού τοίχου του μνημείου. Η διερεύνηση έγινε από το υπόγειο ως το σημείο που στηρίζεται η πλάκα κάλυψης των εξωτερικών καταστημάτων.

Στο μνημείο τοποθετήθηκαν επίσης μάρτυρες και μικρά χάλκινα ελάσματα για τον έλεγχο των ρωγμών.

Το έργο έγινε με την εποπτεία της Εφόρου Χ. Τσιούμη και την επίβλεψη των αρχιτεκτόνων Π. Αστρεϊνίδου-Κωτσάκη, Ξ. Σαββοπούλου-Κατσίκη και του επιμελητή Σ. Κίσσα.

Τα τείχη

Συνεχίστηκε η συντήρηση της τοιχοποιίας και της επιγραφής στον πύργο του Ορμίσδα (Πί ν . 190 α) στο τείχος ανάμεσα στους πύργους 30 και 31, και στο τμήμα του τείχους κοντά στην οδό Επταπυργίου 83. Παράλληλα, άρχισε η στερέωση του πύργου και του ανατολικού τείχους βόρεια από την οδό Κορίνης και νότια από την οδό Αχιλλέως. Το έργο επέβλεψε η Έφορος Χ. Τσιούμη και ο Α. Κούντουρας.

Φρούριο Βαρδαρίου

Συνεχίστηκε η εργασία στερέωσης του πύργου του αναγλύφου που είχε διακοπεί τους χειμερινούς μήνες. Σύμφωνα με τη μελέτη, διερευνήθηκε η υποθεμελίωση του πύργου, όπου διαπιστώθηκε ότι η νεότερη προσθήκη που αποτελεί το ανατολικό τμήμα του πύργου είναι θεμελιωμένη σε έδαφος, από όπου αναβλύζει συνεχώς νερό, ενώ η δυτική πλευρά στη-

ρίζεται στο παλιότερο δυτικό τείχος της πόλης. Εξαιτίας της ανισομέρειας αυτής της έδρασης δημιουργούνται στατικά προβλήματα που θα αντιμετωπιστούν με ειδική μελέτη.

Παράλληλα έγινε αποχωμάτωση του χώρου δεξιά και αριστερά από τη νότια είσοδο του φρουρίου. Επίσης απομακρύνθηκαν οι επιχωματώσεις από τον περίδρομο και διαπιστώθηκε η ύπαρξη οικοδομικών φάσεων.

Το έργο έγινε με την εποπτεία της Έφορου Χρ. Τσιούμη και την επίβλεψη των αρχιτεκτόνων Ν. Ιωαννίδου, Β. Κόντορδου και του επιμελητή Σ. Κίσσα.

Αγία Σοφία

Άρχισαν τα ενέματα για τη στερέωση των μεγάλων τόξων που στήριζαν τον τρούλο σύμφωνα με τη μελέτη. Έγιναν εμποτισμοί στην καμάρα της βόρειας πλευράς του περιστώου, στο μεγάλο δυτικό τόξο που στηρίζει τον τρούλο, στη σφενδόνη και στα εσωρράχια των τόξων και στο βορειοδυτικό γωνιακό διαμέρισμα.

Το έργο επέβλεψε η Έφορος Χ. Τσιούμη και οι αρχιτέκτονες Π. Θεοχαρίδου και Ε. Κατσανίκα.

Αγιος Νικόλαος Βαθύλακου

Σύμφωνα με την εγκεκριμένη προκαταρκτική μελέτη πραγματοποιήθηκαν η ανακατασκευή της στέγης του ναού που είχε καταρρεύσει και οι απαραίτητες στερεωτικές εργασίες στους περιμετρικούς τοίχους.

Το έργο έγινε με την επίβλεψη των αρχιτεκτόνων Π. Θεοδωρίδη και Άννας Ξεναρίου.

Αχειροποίητος

Τοποθετήθηκαν υδρορροές στη στέγη του ναού ως μέτρο ασφάλειας από την υγρασία πριν από την οριστική στερέωση του μνημείου, που θα γίνει μετά την ολοκλήρωση της μελέτης.

Το έργο έγινε με την επίβλεψη της αρχιτέκτονος Κ. Θεοχαρίδου.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ-ΨΗΦΙΔΩΤΩΝ

Θ ε σ σ α λ ο ν ί κ η

Μονή Βλατάδων

Αποτοιχίστηκε το στρώμα των νεωτερικών επιχρισμάτων και των τουρκικών τοιχογραφιών (Πί ν . 190 β) και αποκαλύφθηκαν οι παλαιολόγιες τοιχογραφίες² στον κυρίως ναό και στο Ιερό

2. Χρ. Μαυροπούλου-Τσιούμη, Οι τοιχογραφίες της Μονής

(Πί ν. 191 α). Επίσης στερεώθηκαν οι τοιχογραφίες του ανατολικού τόξου πάνω από το τέμπλο του ιερού. Αποτοιχίστηκαν δύο τοιχογραφίες στη νότια πλευρά του βόρειου πεσσού (Ιωάννης ο Πρόδρομος) και μία στη βόρεια πλευρά του νότιου πεσσού (Πεντηκοστή). Οι τοιχογραφίες που αποτοιχίστηκαν συντηρήθηκαν στο εργαστήριο ώστε να επανατοποθετηθούν μόλις τελειώσει η στερέωση της τοιχοποιίας.

Το έργο έγινε με την εποπτεία του Ν. Μίνω.

Ροτόντα

Στα ψηφιδωτά του θόλου του μνημείου πραγματοποιήθηκαν με την εποπτεία του καθηγητή Ιω. Κολέφα ο έλεγχος των ψηφιδωτών στη ζώνη των μαρτύρων, καθαρισμός από τις παλιότερες στερεωτικές επεμβάσεις (παλιά στεφανώματα), ο εντοπισμός των σημείων που θεωρούνται επικίνδυνα και ο οπλισμός με πανιά. Στα σημεία όπου υπάρχει αποκόλληση του ψηφιδωτού από τη λιθοδομή έγιναν ενέσεις με καζεάτο. Η τεκμηρίωση αυτής της εργασίας γίνεται πάνω στο ανάπτυγμα της φωτογραμμετρικής αποτύπωσης. Παράλληλα, στο εργαστήριο στερεώνονται οι ψηφίδες των αποτοιχισμένων ψηφιδωτών των τόξων.

Αγία Σοφία

Πριν από την εκτεταμένη εργασία συντήρησης του ψηφιδωτού του τρούλου, έγιναν μικρής έκτασης εργασίες για τη διασφάλισή του. Στερεώθηκαν οι χρυσές ψηφίδες σε όση έκταση ήταν δυνατό, καθαρίστηκαν μικρές επιφάνειες του ψηφιδωτού που ήταν καλυμμένες με κουρασάνι και τοιμέντο από παλιότερη στερέωση του 1907 και τοποθετήθηκαν κατά διαστήματα ειδικά καρφιά (βίδες και ροδέλες) για να συγκρατηθεί το ψηφιδωτό (Πί ν. 191 β). Η εργασία διακόπηκε στο σημείο αυτό για να συνεχιστεί μετά την ολοκλήρωση της στερέωσης των μεγάλων τόξων που στηρίζουν τον τρούλο.

Παράλληλα άρχισε η σχεδίαση του ψηφιδωτού σε κλίμακα 1:10 από τη μουσειακή ζωγράφο Δ. Καμαράκη-Ζωΐδου.

Ναός Σωτήρος

Παράλληλα με τη στερέωση του μνημείου έγινε η συντήρηση των τοιχογραφιών του τρούλου (στερέωση της ζωγραφικής επιφάνειας). Υπολείπεται ο καθαρισμός των τοιχογραφιών.

Βλατάδων. Τελευταία αναλαμπή της βυζαντινής ζωγραφικής στη Θεσσαλονίκη, Η Θεσσαλονίκη 1 (1985), σ. 231-237.

Ναός Νέας Παναγίας

Ολοκληρώθηκε η στερέωση και ο καθαρισμός των τοιχογραφιών στο δυτικό τμήμα του γυναικωνίτη (Πί ν. 192 α-γ, 193 α) όπου αποκαλύπτονται διακοσμητικά φυτικά θέματα στη φρίζα και χερουβείμ. Καθαρίστηκαν στην καμάρα του νάρθηκα τα ίχνη των ενεμάτων. Δεν ολοκληρώθηκε η αισθητική παρουσίαση των τοιχογραφιών, γιατί σταμάτησαν οι εργασίες εξαιτίας των εορτών του Πάσχα.

Οδός Ιουλιανού. Παλαιοχριστιανική οικία (κοντά στη Λαοδηγήτρια)

Αποτοιχίστηκαν οι τοιχογραφίες που βρέθηκαν κατά την ανασκαφή στη νότια πλευρά του κοσμικού κτιρίου. Επίσης αποκολλήθηκαν τμήματα μαρμαροθετήματος δαπέδου, καθώς και το δάπεδο της ημικυκλικής κόγχης της εσωτερικής αυλής της οικίας.

Άγιος Παντελεήμονας

Η καθαίρεση νεωτερικών κονιαμάτων στο βόρειο παρεκκλήσι του ναού, για διερεύνηση των ρωγμών, αποκάλυψε τμήματα τοιχογραφίας του 13ου αι. αρκετά κατεστραμμένα. Έγιναν στεφανώματα για να συγκρατηθούν οι τοιχογραφίες.

Άγιος Ανδρέας Περιστεράς

Αφαιρέθηκαν τα μεταγενέστερα επιχρίσματα στις τοιχογραφίες που αποκαλύφθηκαν στο τύμπανο του κεντρικού τρούλου. Στη συνέχεια έγινε η στερέωση και ο καθαρισμός των τοιχογραφιών. Πρόκειται για τοιχογραφίες του 9ου αι. που απεικονίζουν αποστόλους³ (Πί ν. 193 β, 194 α-β).

ΜΕΛΕΤΗ-ΣΤΕΡΕΩΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Ναός Αγίου Παντελεήμονος

Μετά την ολοκλήρωση της αποτύπωσης του μνημείου γίνεται μελέτη της παθολογίας, και των φάσεων και μελετώνται οι αρχιτεκτονικές προτάσεις για τη στερέωση του μνημείου.

Αχειροποίητος

Ολοκληρώθηκε η αρχιτεκτονική μελέτη στερέωσης του μνημείου.

3. Χρ. Μαυροπούλου-Τσιούμη, Ο ναός του Αγίου Ανδρέα Περιστεράς και η τοιχογράφηση των τρούλων. Γ' Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης, Αθήνα 1983, σ. 54-56. Χρ. Τσιούμη, Η ζωγραφική στη Θεσσαλονίκη τον 9ο αι. Πρακτικά Συνεδρίου προς τιμήν Κυρίλλου και Μεθοδίου, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 393-420.

Τουρκικό λουτρό Γενή Χαμάμ (πρώην κινηματογράφος Αίγλη)

Ολοκληρώθηκε η αποτύπωση του λουτρού.

Τουρκικό λουτρό Μπέ Χαμάμ (πρώην λουτρά Παράδεισος)

Ολοκληρώθηκε η αρχιτεκτονική μελέτη για τη στερέωση του μνημείου.

Χαμσά Μπέ Τζαμί (κινηματογράφος Αλκαζάρ)

Εκπονείται μελέτη για τη στερέωση του μνημείου που παρουσιάζει πολλαπλά προβλήματα και δυσχέρειες, γιατί μέσα στο τζαμί (ιδιοκτησίας του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού) στεγάζονται ένας κινηματογράφος και πολλά καταστήματα. Για τη μελέτη απαιτούνται ορισμένες διερευνήσεις στις ρηγματώσεις της τοιχοποιίας και στα θεμέλια.

Ναός Αγίου Γεωργίου Βαφειοχωρίου

Εκπονείται μελέτη στερέωσης του ναού.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Οδός Μαβίλη και Πηνειού

Σε οικόπεδο που βρίσκεται στη συμβολή των παραπάνω οδών ανασκάφηκαν τμήματα της υποθεμελίωσης του στυλοβάτη και του εξωτερικού τοίχου του παλαιοχριστιανικού οκταγωνικού ναού⁴ η αψίδα του οποίου είχε αποκαλυφθεί το 1979, στα θεμέλια οικοδομής της οδού Ζεφύρων 9. Οι πλευρές του στυλοβάτη αποκαλύφθηκαν σε μήκος 12 και 7 μ. αντίστοιχα και του εξωτερικού τοίχου σε μήκος 15 και 16,30 μ. Επάνω στη θεμελίωση του εξωτερικού τοίχου βρέθηκε οκταγωνικό κορινθιακό κιονόκρανο του τέλους 4ου-αρχών 5ου αι.

Την ανασκαφή επέβλεψε η επιμελήτρια Ε. Μαρκή. Τα ευρήματα διατηρήθηκαν στο υπόγειο της οικοδομής.

Οδός Ιουλιανού 18

Το 1982 ολοκληρώθηκε η ανασκαφή του κοσμικού κτιρίου της παραπάνω οδού. Πρόκειται για ένα σπάνιο δείγμα αστικού σπιτιού της πρωτοχριστιανικής Θεσσαλονίκης που αποτελείται από το τρίκλινο, μια μεγάλη ορθογώνια αίθουσα με κόγχη προς Β., ανατολικά και δυτικά του οποίου είναι χτισμένα τα δωμάτια και προς Ν. ο διάδρομος. Ο προς Β. του τρικλίνου χώρος ήταν ακάλυπτος και πρέπει ν' ανήκε στον κήπο ή την αυλή του κτιρίου.

Τα τέσσερα δωμάτια της βορειοδυτικής πλευράς (Α.-Δ.) του όλου συγκροτήματος (Πί ν. 195 α) ανήκουν σε ρωμαϊκό σπίτι που εντάχθηκε στο πρωτοχριστιανικό. Όλα έχουν είσοδο από Ν. και επικοινωνούν μεταξύ τους εκτός από το ανατολικό που είχε θυραίο άνοιγμα στο δυτικό τοίχο. Το δάπεδο των δωματίων Α και Γ ήταν στρωμένο με πλίνθους, ενώ των Β και Δ με μαρμαροθετήματα που σχηματίζουν ρόμβους εγγεγραμμένους σε ορθογώνια (Πί ν. 195 β, 196 α). Το δωμάτιο Α ήταν κοσμημένο με τοιχογραφίες. Σ' αυτό βρέθηκε κνήμη αγγαλιτίου ρωμαϊκών χρόνων και αγγείο με ίχνη χρωστικής ουσίας που χρονολογείται στο 10ο αι. και δηλώνει τη χρήση του χώρου ως την εποχή αυτή. Ακολουθούν οι χώροι Ε και Ζ των οποίων η χρήση είναι δύσκολο να διευκρινιστεί, γιατί το δυτικό και νότιο όριο τους δεν έχει βρεθεί. Το δάπεδο του χώρου Ε ήταν στρωμένο με μαρμαροθέτημα, αλλά σώζεται σε κακή κατάσταση.

Ο χώρος Ζ επικοινωνούσε με τα δωμάτια Δ, Η και Ε. Το θέμα του μαρμαροθετημένου δαπέδου του είναι ένα μεγάλο ορθογώνιο στο οποίο εγγράφεται λευκός ρόμβος με μαύρους κύκλους στο εσωτερικό. Το άνοιγμα που, οδηγούσε στο χώρο Η, φράχθηκε σε μεταγενέστερη εποχή και απομόνωσε όλο το δυτικό τομέα του σπιτιού. Η αρχική ενότητα των χώρων Ε και Ζ διακόπηκε από ένα μεταγενέστερο λασπόκτιστο τοίχο. Ακολουθεί ο χώρος Η, ένας από τους πιο ενδιαφέροντες χώρους του σπιτιού, που χρησίμευε ως προθάλαμος, αφού και στις τέσσερις πλευρές υπάρχουν αντίστοιχες θύρες, που εξασφαλίζουν την επικοινωνία με τους χώρους Ζ, Θ και Ι και την εξωτερική αυλή. Δεξιά και αριστερά της εξωτερικής θύρας υπάρχουν δύο παραστάδες, που δημιουργούσαν ενδιαφέρουσα εξωτερική πρόσοψη. Το μαρμαροθετημένο δάπεδο κοσμείται με τέσσερις ρόμβους εγγεγραμμένους σε ορθογώνια πλαίσια. Στην ανατολική πλευρά του χώρου Η βρίσκεται το δωμάτιο Θ, του οποίου ο ανατολικός τοίχος είχε καταστραφεί εντελώς από ορύγματα βόθρων της τουρκοκρατίας κι έτσι δε γνωρίζουμε αν επικοινωνούσε με το τρίκλινο. Στο νότιο τοίχο του δωματίου υπήρχε άνοιγμα που οδηγούσε στο δωμάτιο Ι. Και στο χώρο αυτό διασώθηκαν ίχνη μαρμαροθετήματος μπροστά στην πόρτα που οδηγούσε στο δωμάτιο Η. Ακολουθεί το δωμάτιο Ι που επικοινωνεί με το τρίκλινο. Επειδή ο δυτικός του τοίχος έχει καταστραφεί, δε γνωρίζουμε αν επικοινωνούσε με το χώρο ΙΙ. Το δάπεδό του είναι στρωμένο με πλίνθους, μερικές από τις οποίες φέρουν έκτυπα τα γράμματα C, I και Δ. Εδώ βρέθηκε μεγάλος αριθμός από θραύσματα αγγείων. Δυτικά του Η βρίσκεται το δωμάτιο ΙΙ, που επικοινωνούσε πιθανότατα με αυτό. Αποκαλύφθηκε μόνο μέχρι το όριο του σκάμματος της οικοδομής και ήταν ένα από τα πιο πολυτελή δωμάτια του σπιτιού με μαρμαροστρωμέ-

4. Μακεδονικά 23 (1983), σ. 117-133.

νο δάπεδο, κάτω από το οποίο βρέθηκε παλιότερο ψηφιδωτό. Το πλαίσιο του κεντρικού θέματος, που μένει θαμμένο κάτω από τα χώματα και έξω από τα όρια της οικοδομής, αποκολλήθηκε. Νότια από το δωμάτιο Ι βρίσκεται το Κ με δάπεδο από πατημένο χώμα, που επικοινωνούσε με το τρίκλινο και το νότιο διάδρομο. Στην προέκτασή του σχηματίζονται το δωμάτιο Κ1, ενώ στη δυτική προέκταση του διαδρόμου βρίσκεται ο χώρος Λ με δάπεδο από πλίνθους.

Τον κεντρικό χώρο του σπιτιού καταλαμβάνει το τρίκλινο, μια μεγάλη ορθογώνια αίθουσα, διαστ. 12,40 × 11 μ. με κόγχη προς Β., ακτίνας 4,70 μ. Το δάπεδο του τρικλίνου, που επικοινωνεί με όλους τους παρακείμενους χώρους και το διάδρομο ήταν στρωμένο με μαρμαρίνες πλάκες των οποίων σώζεται το υπόστρωμα. Κάτω από αυτό υπάρχουν ίχνη παλιότερου δαπέδου.

Νότια από το τρίκλινο βρίσκεται ο διάδρομος, που καλύπτει όλο το μήκος και τα δωμάτια Κ και Ο. Σε μια πρώτη φάση αποτελούσε τη βόρεια πλευρά του αιθρίου. Η διάρθρωση αυτή αποδεικνύεται από την εντοιχισμένη βάση ενός κίονα, που επιτρέπει να φανταστούμε το διάδρομο σε πρώτη φάση σαν ανοιχτή στοά, της οποίας αργότερα καταστράφηκε η κιονοστοιχία και φράχτηκαν τα μετακίονια διαστήματα. Τότε τοιχογραφήθηκε όλος ο διάδρομος, προς Ν. του οποίου βρίσκονται οι άγνωστης χρήσης χώροι Μ, Ν και ανατολικά ο χώρος Ξ, που αποτελεί τμήμα της ανατολικής στοάς του αιθρίου της αρχικής φάσης. Στην ανατολική πλευρά του τρικλίνου υπάρχουν άλλοι τρεις χώροι, από τους οποίους, ο Θ, που έχει υποστεί μεγάλες καταστροφές από μεταγενέστερους βόθρους, σώζει ασβεστοχρισμένο δάπεδο. Ακολουθεί το δωμάτιο Π με δάπεδο χαμηλότερο από το αντίστοιχο του τρικλίνου. Εδώ βρέθηκαν σε σωρούς πολυάριθμα θραύσματα αμφορέων παλαιοχριστιανικών χρόνων που αποδεικνύουν ότι το δωμάτιο Π ήταν αποθηκευτικός χώρος. Την ίδια χρήση πρέπει να είχε και το δωμάτιο Ρ στη βόρεια πλευρά του οποίου χτίστηκε σε μεταγενέστερη εποχή μια κλίμακα καθόδου προς αυτό. Υπήρχε δηλαδή πρόσβαση στον ημιυπόγειο χώρο Ρ και από την εξωτερική αυλή.

Το κτίριο χρονολογείται αρχικά στον 5ο και διατηρήθηκε τουλάχιστο μέχρι το 10ο αι.

Την ανασκαφή διενήργησε ο Επιμελητής Αρχαιοτήτων Θ. Παπαζώτος.

Οδός Φιλικής Εταιρείας 7

Στο οικόπεδο της παραπάνω οδού ανασκάφηκε τμήμα του ανατολικού οχυρωματικού περιβόλου της πόλης, που περιλαμβάνει δύο φάσεις. Στην πρώτη ανήκει ένα ευθύγραμμο τείχος, πλ. 1,40 μ. κατασκευασμένο με αργολιθοδομή και ασβεστο-

κονίαμα που χρονολογείται το 253 μ.Χ., το έτος πολιορκίας της πόλης από τους Γότθους.

Στη δεύτερη φάση ανήκει το γνωστό παλαιοχριστιανικό τείχος με τους τριγωνικούς προβόλους που η κατασκευή του τοποθετείται στο τέλος του 4ου αι. Στην επίχωση του παλαιοχριστιανικού τείχους βρέθηκε μεγάλος αριθμός θραυσμάτων αγγείων χριστιανικών χρόνων, ένα πορτραίτο ρωμαϊκών χρόνων και πολλά νομίσματα.

Την ανασκαφή διενήργησαν οι αρχαιολόγοι Ε. Μαρκή και Δ. Ναλμπάντης.

ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΗΡΥΞΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΠΙΕΡΙΑΣ

Π έ τ ρ α

Ναός Εισοδίων της Θεοτόκου (Φ.Ε.Κ. 77/τ. Β' / 22-2-82)

Ο ναός είναι χτισμένος στη θέση της μονής της Πέτρας που μαρτυρείται από τη βυζαντινή εποχή και χρησιμοποιείται σήμερα ως παρεκκλήσι του Θεραπευτηρίου Ψυχικών Παθήσεων. Ανήκει στον ενδιαφέροντα αρχιτεκτονικό τύπο της βασιλικής με τρούλο της μεταβυζαντινής περιόδου (Πί ν. 196 β, 197 α-β). Ο τρούλος και η αψίδα του Ιερού διαρθρώνονται εξωτερικά με αψιδώματα. Στην πρόθεση του ναού, εσωτερικά, βρίσκεται εντοιχισμένο βυζαντινό ανάγλυφο με παράσταση του αγίου Δημητρίου (Πί ν. 198 α). Μέσα στο ναό υπάρχουν αξιόλογες μεταβυζαντινές εικόνες.

Κ ο λ ι ν δ ρ ο ς

Ναός Αγίου Γεωργίου (Φ.Ε.Κ. 698/τ. Β' / 13-11-81)

Τρίκλιτη βασιλική μεγάλων διαστάσεων με αξιόλογο ξυλόγλυπτο τέμπλο. Μέσα στο ναό φυλάγονται σημαντικά μεταβυζαντινά κειμήλια. Χρονολογείται στις αρχές του 19ου αι. (Πί ν. 200 α-β).

Ναός Αγίου Δημητρίου (Φ.Ε.Κ. 698/τ. Β' / 13-11-81)

Τρίκλιτη βασιλική των αρχών του 19ου αι. με στοά στη δυτική όψη και αξιόλογη γλυπτική διακόσμηση στα θυρώματα. Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης το ξυλόγλυπτο τέμπλο και οι εικόνες του ναού.

Βυζαντινός Πύργος (Φ.Ε.Κ. 703/τ. Β' / 17-11-81)

Τμήμα βυζαντινού πύργου, πιθανότατα της εποχής των Παλαιολόγων, που σώζεται σε κεντρική θέση της καμώπολης. Όπως είναι γνωστό ο Κολινδρός αναφέρεται ήδη στο 1394 ως κάστρο το οποίο

ο ιδιοκτήτης του Αλέξιος Ἀγγελος το δωρίζει στη Νέα Μονή της Θεσσαλονίκης.

Λ ι β ᾶ δ ι (Β ο ύ λ τ ι σ τ α)

Μετόχι Μονής Γρηγορίου (Φ.Ε.Κ 703/τ. Β' / 17-11-81)

Το μετόχι της Μονής Γρηγορίου χτίστηκε στο 1893 (Π ί ν. 198 β) και περιλαμβάνει ένα εντυπωσιακό για την αρχιτεκτονική του κτίριο τριών ορόφων με μικρό ναύδριο στον τρίτο όροφο της βορινής πτέρυγας. Κεραμοπλαστικά κοσμούν το ανατολικό τοίχο του ναυδρίου.

Μονή Προφήτη Ηλία (Φ.Ε.Κ.703/τ. Β' /17-11-81)

Το μοναστήρι χτίστηκε το 1835 σε λόφο στα δυτικά του χωριού. Σήμερα σώζεται το καθολικό, μεγάλος δρομικός ναός με τυπική μορφολογία της εποχής, και ένα πρόσκτισμα της μονής.

NΟΜΟΣ ΚΙΑΚΙΣ

Μ ε λ ι σ σ ο υ ρ γ ε ι ο

Ναός Αγίου Γεωργίου (Φ.Ε.Κ. 711/τ. Β' /23/11/81)

Ο ναός ανήκει στον παλιό πυρήνα του χωριού και χτίστηκε το 1834 (Π ί ν. 199 α). Πρόκειται για τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική με εξαγωνικό κωδωνοστάσιο στη βορειοδυτική γωνία του οικοδομήματος. Εσωτερικά ο ναός έχει τοιχογραφίες, αξιόλογο τέμπλο και εικόνες (Π ί ν. 199 β-γ).

NΟΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Λ ι β ᾶ δ ι

Ναός Αγίου Αθανασίου (Φ.Ε.Κ. 367/τ. Β' /26-6-81)

Ο ναός βρίσκεται έξω από το χωριό και λειτουρ-

γεί σήμερα ως κοιμητηριακός ναός. Σύμφωνα με μαρμάρινη επιγραφή στο δυτικό τοίχο του, χρονολογείται στο 1818. Ανήκει στο συνήθη για την εποχή αυτή τύπο της τρίκλιτης βασιλικής με γυναικωνίτη και υπόστυλο περίστωο στη δυτική και νότια όψη. Μερικές προσθήκες στο ναό χρονολογούνται στο 1843. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι εικόνες, το ξυλόγλυπτο τέμπλο και ο άμβωνας.

ΕΠΑΝΕΚΘΕΣΗ

Στο εργαστήριο έγινε ο καθαρισμός βυζαντινών νομισμάτων και η συγκόλληση αγγείων της Αρχαιολογικής Συλλογής της Ροτόντας.

Παράλληλα έγινε ο καθαρισμός και η συντήρηση των ευρημάτων των ανασκαφών της Εφορείας.

Καθαρίστηκαν και στερεώθηκαν δύο εικόνες του 19ου αι. της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου και μία εικόνα από κατάσχεση (Ν. Γεωργιάδη).

Επίσης καθαρίστηκε και στερεώθηκε τμήμα του τέμπλου του ναού του Αγίου Αντωνίου.

Ἀρχισε συνεργασία της Επιμελήτριας Αρχαιοτήτων Δ. Ευγενίδου με την έδρα Πυρηνικής Φυσικής (Χαραλάμπους, Τσιώνα) για τη χρονολόγηση οστράκων με τη μέθοδο της θερμοφωταύγειας.

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Έγινε καθαρισμός του αρχαιολογικού χώρου του παλαιοχριστιανικού ναού και των τάφων της οδού Γ' Σεπτεμβρίου. Στους ακάλυπτους τάφους κατασκευάστηκαν στέγαστρα για την προστασία των κονιαμάτων.

Έγινε καθαρισμός του αρχαιολογικού χώρου του Φρουρίου Βαρδαρίου και του συνεχόμενου οικοπέδου ιδιοκτησίας ΟΔΑΕΠ, όπου σώζεται τμήμα του δυτικού τείχους.

Στο βυζαντινό λουτρόνα της οδού Θεοτοκόπουλου έγινε καθαρισμός και ευπρεπισμός του χώρου.

Χ. ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΤΣΙΟΥΜΗ
Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ
Ε. ΜΑΡΚΗ

10η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Σημ.τ.Συντ. Η 10η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων δεν κατέθεσε έκθεση των Χρονικών μέχρι την έκδοση του παρόντος τόμου του ΑΔ.

ΙΖ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Κατά το 1982 στη ΙΖ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων απασχολήθηκαν οι επιμελήτριες Λ. Γουναροπούλου, Β. Αλλαμανή, Π. Βελένη, Αικ. Τζαναβάρη, Μ. Ακαμάτη, Γ. Καραμήτρου, Θ. Σαββοπούλου, Π. Τσατσοπούλου, οι επισημονικοί συνεργάτες Γ. Ακαμάτης, Δ. Ζαγοριανός και οι αρχιτέκτονες Π. Φουντάς, Γ. Ευλογημένος και Σπ. Σώρας.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Επανεκθεση Μουσείου Πέλλας

Στο Μουσείο Πέλλας τοποθετήθηκαν έξι προθήκες, όπου εκτέθηκαν αντικείμενα από την περιοχή της Αγοράς. Έγινε ακόμη συμπλήρωση των παλιών προθηκών με νέα ευρήματα.

Αρχαιολογική Συλλογή Κοζάνης

Έγινε μεταφορά της αρχαιολογικής συλλογής Κοζάνης σε νέο χώρο που νοικιάστηκε από την Εφορεία.

Μουσείο Βέροιας

Έγινε μια πρώτη μελέτη για επανεκθεση των αντικειμένων του Μουσείου Βεροίας με την προσθήκη νέων ευρημάτων.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΠΕΛΛΑΣ

Πέλλα

Στις ανασκαφές της Πέλλας πήραν μέρος οι επιμελήτριες Λ. Γουναροπούλου και Μ. Ακαμάτη, οι επισημονικοί συνεργάτες Γ. Ακαμάτης και Δ. Ζαγοριάνης και οι αρχιτέκτονες Γ. Ευλογημένος και Σπ. Σώρας.

Αγορά¹

Συνεχίστηκε για μια ακόμη περίοδο η ανασκαφική έρευνα στα καταστήματα-εργαστήρια, που εντοπίστηκαν το 1980 και μερικώς ανασκάφηκαν το 1981 στην περιοχή μεταξύ του χωριού Π. Πέλλα και του αρχαιολογικού χώρου.

Η σωστική ανασκαφή του 1980 και η συστηματική του 1981 έφερε στο φως τμήμα στωϊκού οικοδομήματος, το οποίο αποτελούνταν από σειρά 14 συνολικά δωματίων διατεταγμένων ανά δύο στον τύπο προθαλάμου-θαλάμου, που ανοίγουν δυτικά σε στοά με στυλοβάτη και λίθινο ρείθρο (Έργον 1981, σ. 20-21).

Αγρός Χρ. Μπαλή

Με αφορμή την ανεύρεση βάσης μεγάλου αμφικίονα στο όργωμα του χωραφιού του Χρ. Μπαλή, έγιναν δοκιμαστικές τομές, οι οποίες αποκάλυψαν θεμέλιο τοίχου καλής κατασκευής, μήκ. 5 μ. και πλ. 0,80 μ., στρώματα λατύπης και πρόχειρα τοιχεία μεταγενέστερης φάσης.

Αγρός Χατζηελένου-Μπιτσάκη

Με αφορμή την τυχαία ανεύρεση αποσπασματικών γλυπτών στους αγρούς των Χατζηελένου-Μπιτσάκη, στα βόρεια της Αγοράς, έγιναν δοκιμαστικές τομές που αποκάλυψαν τμήματα τοίχων κτιρίων, αρχιτεκτονικό υλικό και χώρο αποθήκης με μεγάλα πήλινα πιθάρια.

Ακρόπολη Πέλλας²

Οι ανασκαφές στην Ακρόπολη την περίοδο αυτή επεκτάθηκαν σε διάφορες τομές προκειμένου να διερευνηθεί η μορφή του κτιρίου, η οποία είχε αρχίσει να αποσαφηνίζεται κατά την προηγούμενη περίοδο.

Έδεσσα

Λόγγος

Κατά τη φετινή ανασκαφική περίοδο συνεχίστηκε η έρευνα δυτικά της κεντρικής οδού και συγκεκριμένα στην περιοχή των χώρων που είχαν ήδη εντοπιστεί κατά το 1976. Η έρευνα ήταν περιορισμένης διάρκειας και εντοπίστηκε σε τρεις από τους χώρους αυτούς (καταστήματα;).

1. Έργον 1982, σ. 20, ΠΑΕ 1982, σ. 57.

2. Έργον, ό.π., σ. 20, ΠΑΕ, ό.π., σ. 61, 531.

Απομακρύνθηκαν τα επιφανειακά χώματα-μπάζα που ήταν ανακατωμένα με πολλές μεγάλες ακατέργαστες πέτρες και έφταναν σε βάθος από 1-1,50 μ.

Σε έναν από τους χώρους άρχισε να αποκαλύπτεται το στρώμα καταστροφής. Σε όλους τους χώρους είχαμε κατά τόπους έντονες καύσεις. Τα ευρήματα ήταν κυρίως όστρακα άβαφα και χτενιστά. Απομακρύνθηκε ακόμη μέρος της επίχωσης στο χώρο μπροστά στην κεντρική πύλη και έγινε καθαρισμός του νοτιοδυτικού τμήματος του τείχους του οικισμού.

Παράλληλα έγινε στο χώρο της μουσειακής αποθήκης καθαρισμός και συντήρηση των ευρημάτων της ανασκαφής.

ΓΙΑΝΝΙΤΣΑ

Μάνδαλο

Η ανασκαφή έγινε σε συνεργασία της Εφορείας με την αντίστοιχη έδρα το Α.Π.Θ. Συμμετείχαν οι: Θ. Σαββοπούλου, Επιμελήτρια Αρχαιοτήτων από την πλευρά της Εφορείας, η Κατ. Παπανθίμου και η Αγγ. Παπαστερίου λέκτορες της έδρας και ο Κ. Κωτσάκης, προϊστοριολόγος. Φέτος συμμετείχε και ομάδα τελειόφοιτων φοιτητών του αρχαιολογικού τμήματος.

Η ανασκαφή επεκτάθηκε στην κορυφή της τούμπας με σκοπό να ερευνηθεί ο οικισμός σε έκταση. Έτσι χαράχτηκαν τρία τετράγωνα, διαστ. 4 x 4 μ. ενώ παράλληλα συνεχίστηκε η έρευνα στην περσινή στρωματογραφική τομή ώστε να ολοκληρωθεί.

Στα τρία τετράγωνα η ανασκαφή έφθασε σε βάθος 3 μ. από το σημείο 0 στην κορυφή της τούμπας, αποκαλύπτοντας φάσεις της πρώιμης εποχής του χαλκού. Εντοπίστηκαν λείψανα τοίχων και δαπέδων παρόλο που τα ανώτερα στρώματα ήταν ταραγμένα εξαιτίας της πρόσφατης ακόμη καλλιέργειας. Αντίθετα η ποσότητα της κεραμικής που συγκεντρώθηκε ήταν ιδιαίτερα μεγάλη, επιτρέποντας να ξεχωρίσουν διάφοροι τύποι αγγείων χαρακτηριστικοί της προχωρημένης πρώιμης εποχής του χαλκού που έχουν μέγιστο ενδιαφέρον για τη μελέτη της μακεδονικής κεραμικής, αυτής της περιόδου. Αφθονά ήταν και φέτος τα εργαλεία, κυρίως ξέστρα από ντόπιο υλικό. Ο οψιανός δεν ήταν άγνωστος στον οικισμό. Αξιοσημείωτο είναι ότι παρά τη σπανιότητα των ειδωλίων αυτή την εποχή, στον οικισμό βρέθηκαν δύο πήλινα ειδώλια από τα οποία το ένα αντιπροσωπεύει έναν τύπο άγνωστο μέχρι σήμερα από τις έρευνες στην ελληνική Μακεδονία.

Στο χώρο της περσινής τομής ολοκληρώθηκε η στρωματογραφική έρευνα με την αποκάλυψη του

στερεού. Ενδιαφέρουσα εδώ ήταν η ανέρευση δευτερεύουσας ταφής μέσα σε σκάμμα επενδυμένο με πλιθιά. Η σχέση αυτής της ταφής που βρισκόταν κάτω από δάπεδο σπιτιού με το ειδώλιο που προαναφέραμε, και μια ειδική κατηγορία κόκκινης κεραμικής δεν έχει προς το παρόν εξακριβωθεί. Η κεραμική στα βαθύτερα στρώματα που εμφανίζει πολύ καλή ποιότητα και ποικιλία σχημάτων τοποθετήθηκε στις τελικές φάσεις της νεότερης νεολιθικής της Μακεδονίας. Η αρχή του οικισμού μπορεί σύμφωνα με κάποιες ενδείξεις να τοποθετηθεί προσωρινά στο χρονικό διάστημα που κατέχουν στο σύστημα Milojević οι φάσεις Λάρισα και Ραχμάνι δηλαδή στις φάσεις Σιταγροί ΙΙΙ/ΙV ή στην τελική Νεολιθική (Final Neolithic) κατά Renfrew.

Η κυρία διάρκεια του οικισμού καταλαμβάνει την πρώιμη εποχή του χαλκού και φθάνει μέχρι την προχωρημένη Μακεδονική πρώιμη εποχή του χαλκού. Τίποτε νεότερο-εκτός από διαταραχές-δεν αποκαλύφθηκε.

Καινοτομία της φετινής ανασκαφής ήταν η λειτουργία του νεροκόσκινου χάρη στην οποία συγκεντρώθηκε μεγάλος αριθμός σπόρων για τη μελλοντική μελέτη του περιβάλλοντος και της οικονομίας του οικισμού. Τον ίδιο στόχο έχει και η συγκέντρωση οστών διαφόρων ζώων που έδωσε η ανασκαφή. Από την προκαταρκτική εξέταση διαπιστώθηκε η ύπαρξη αιγοπροβάτων, χοίρων και μικρός αριθμός βοοειδών. Διαπιστώθηκαν επίσης δύο είδη ελαφιών. Ιδιαίτερη σημασία δόθηκε στην καταγραφή όλων των ευρημάτων, που έγινε κατά τη διάρκεια της ανασκαφής με τη βοήθεια τυποποιημένων φύλλων καταγραφής, ώστε να ελαχιστοποιείται η υποκειμενικότητα. Η καταγραφή θα επιτρέψει τη μελλοντική στατιστική επεξεργασία των ευρημάτων.

M. ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ

Αραβησσός

Συνεχίστηκε και φέτος η αρχαιολογική έρευνα που άρχισε στο αγροτεμάχιο 646 στη θέση Κάτω Βούδριστες.

Η φετινή ανασκαφή είχε συστηματικό χαρακτήρα. Το αγροτεμάχιο, πλ. 104 και μήκ. 45 μ. χωρίστηκε σε τετράγωνα του 1 μ. μέσα στα οποία εντάχθηκαν και οι περσινές δοκιμαστικές τομές. Η έρευνα επεκτάθηκε φέτος και στη βορειοδυτική πλευρά του αγροτεμαχίου όπου ανοίχθηκαν τρεις μεγάλες τομές με τον κατά μήκος άξονά τους με κατεύθυνση από Α. προς Δ. Στις τομές αυτές διαπιστώθηκαν οικοδομικά λείψανα όμοια με αυτά που βρέθηκαν στις παλιές τομές, δύο δάπεδα με πήλινες πλάκες το ένα και με ασβεστοκονίαμα και σπασμέ-

να κεραμίδια το άλλο και συνεχές στρώμα καταστροφής. Τα κτίσματα που διαπιστώθηκαν στο τμήμα αυτό του οικοπέδου πιθανώς να συνανήκουν στο οικοδόμημα που είχε αρχίσει αποκαλύπτεται προς το νότιο τμήμα του, αφού τόσο η κατασκευή των τοίχων του όσο και τα κινητά ευρήματα των τριών νέων τομών ανήκουν χρονικά σε όμοια περίοδο, δηλαδή στον 3ο-4ο αι. μ.Χ.

Ταυτόχρονα συνεχίστηκε η έρευνα στους χώρους που βρέθηκαν πέρυσι στη συνέχεια των οποίων αποκαλύφθηκαν τέσσερις διπλοί τετράγωνοι χώροι, διαστ. 3×3 μ. που βλέπουν σε ένα μακρόστενο χώρο, μήκ. 19, πλ. 3 μ. που σώζεται αποσπασματικά και είναι κατασκευασμένος με καλά λαξευμένους μεγάλους δόμους, έχει δάπεδο από λίθινες τετράγωνες πλάκες και ανοίγει σε μεγάλο ανοιχτό υπαίθριο χώρο, τμήμα του οποίου μόνο ανασκάφτηκε. Ανάμεσα στους διπλούς χώρους, που έχουν άξονα Α.-Δ., υπάρχει αγωγός κατασκευασμένος με σπασμένα κεραμίδια στέγης, ο οποίος έχει κλίση προς τους ηλιοσωλήνες που είχαν αποκαλυφθεί πέρυσι και τελειώνει στον υπαίθριο χώρο. Τα κινητά ευρήματα ήταν όμοια με αυτά της περσινής ανασκαφής: πολλά άβαφα όστρακα αγγείων καθημερινής χρήσης, αρκετά terra sigillata, πολλά σιδερένια καρφιά στέγης, σιδερένια αντικείμενα, ανάμεσα στα οποία ένα μικρό ακέραιο σιδερένιο κλειδί, ένας δακτυλιόλιθος με σιδερένια σφενδόνη και παράσταση όρθιας γυναικείας μορφής στην από αιματίτη λίθο πέτρα του, πολλά τμήματα γυάλινων αγγείων και είκοσι τρία χάλκινα νομίσματα, που σχεδόν όλα χρονολογούνται στο διάστημα από τον 3ο-5ο αι. μ.Χ.

ΝΟΜΟΣ ΦΛΩΡΙΝΑΣ

Π έ τ ρ ε ς

Κατά το χρονικό διάστημα από 14.2.82 έως 28.9.82 έγινε δοκιμαστική ανασκαφική έρευνα σε λόφο δυτικά του σύγχρονου οικισμού Πετρών Αμυνταίου Φλώρινας, με χρηματοδότηση του Υπουργείου Βορείου Ελλάδος. Τόσο η θέση αυτή, που διαμορφώνεται από τέσσερα κλιμακωτά πλατώματα, και είναι γνωστή στους κατοίκους με την ονομασία «Γκράτιστα», όσο και ο ευρύτερος χώρος της είναι γνωστή από παλιά και λόγω των άφθονων επιφανειακών ευρημάτων (κεραμικών, μεταλλικών αντικειμένων, νομισμάτων) και διότι κατά καιρούς βρέθηκαν από τους κατοίκους της κοινότητας και παραδόθηκαν στην Αρχαιολογική Υπηρεσία, μερικά, τμήματα μαρμαρίνων αγαλμάτων, επιτύμβιων στηλών, και επιγραφών που ανήκουν κυρίως στην ύστερη ελληνιστική και ρωμαϊκή εποχή. Πριν λίγα χρόνια, στρατιωτικές μονάδες διάνοιξαν αγροτικό δρόμο ανάμεσα στο πρώτο και δεύτερο πλάτωμα.

Στην κομμενη παρειά αυτού του δεύτερου ανδρήρου φάνηκαν τμήματα τοίχων, δαπέδων και στρωμάτων καταστροφής με κεραμίδια στέγης. Στο σημείο αυτό ακριβώς, όπου εντοπίστηκαν σαφή οικοδομικά λείψανα και στη νοτιοδυτική πλευρά του λόφου, η οποία ήταν και η πιο προσιτή, ανοίχτηκαν δύο μεγάλες ανασκαφικές τομές, η πρώτη 4×10 μ. και η δεύτερη 5×20 μ. Οι τομές αυτές έφεραν σε φως χώρους που από τη μεταξύ τους σχέση, την κατασκευή και τα κινητά ευρήματά τους διαπιστώθηκε ότι πρόκειται για κατοικίες, ο αριθμός των οποίων δεν μπορεί να καθοριστεί σ' αυτό το στάδιο της έρευνας. Από τα τέσσερα μεγάλα δωμάτια που αποκαλύφθηκαν στην πρώτη μεγάλη τομή και στους πέντε της δεύτερης μόνο για ένα χώρο στην τελευταία γνωρίζουμε τις ακριβείς διαστάσεις ($6 \times 2,4$ μ.) ενώ για τους άλλους, από τους οποίους δεν ανασκάφτηκαν και οι τέσσερις πλευρές, μπορούμε μόνο να βεβαιώσουμε το μεγάλο μέγεθός τους. Οι τοίχοι στο σύνολό τους είναι κατασκευασμένοι με λασπόκτιστη αργολιθοδομή και μόνο σε δύο χρησιμοποιούνται πέτρες λαξευμένες χωρίς να υπάρχει συνδετικό υλικό. Από τους δύο μεγάλους καλοδοουμένους δόμους που βρέθηκαν στη θέση τους ο ένας, διαστ. $0,50 \times 0,70$ μ., ορίζει την αρχή λίθινης σκάλας που οδηγούσε σε όροφο. Σε έξι από τα δωμάτια διαπιστώθηκαν δάπεδα, από τα οποία τα τρία που ήταν και τα πιο καλοδοουμένα, ήσαν κατασκευασμένα από ποταμίσις βότσαλα αρκετά μεγάλου μεγέθους, σε χρώμα φαιό, μαύρο, κόκκινο και λευκό, μέσα σε σκληρό κονίαμα. Τα άλλα δύο δάπεδα ήταν από πηλό και σώθηκαν σε μικρή έκταση, ενώ ένα μόνο ήταν από το ίδιο σκληρό συμπαγές κονίαμα των υπολοίπων τριών χωρίς, όμως, βότσαλα.

Στο νότιο τοίχο, μήκ. 6,50 μ., ενός δωματίου που στο μέσο του υπήρχε ένα άνοιγμα περίπου 1,50 μ., βρέθηκαν συσσωρευμένοι ωμόπλινθοι και ανάμεσά τους 60 σιδερένια διακοσμητικά καρφιά, 0,25 μ., με εφηλίδα διαμ. 0,05 μ., τα οποία πρέπει να προέρχονται από ξύλινη εξωτερική πόρτα που κατέρρευσε, της οποίας γνωρίζουμε και το πάχος, αφού όλα τα καρφιά είναι λυγισμένα στα 0,10 μ. Σε μικρή απόσταση από αυτά βρέθηκαν δύο σιδερένιες ελασματοειδείς στεφάνες, διαμ. 0,25 μ. περίπου και πλ. 0,04 μ., που ίσως και αυτές να διακοσμούσαν την πόρτα, με την οποία θα πρέπει να σχετίζεται και ένας καλοδοουμένος τετράγωνος δόμος που καθαρίστηκε λίγο πιο πέρα, με ένα βαθύ τόρμο στο μέσο της πάνω πλευράς του. Πάνω από τρία δάπεδα συγκεντρώθηκαν τρεις ομάδες αγγείων άβαφων καθημερινής χρήσης. Τα αγγεία μετά τον καθαρισμό και τη συγκόλληση τους στα εργαστήρια της Εφορείας διαπιστώθηκε ότι ήταν: τέσσερις χύτρες-λέβητες, τέσσερις οινοχόες, δύο υδρίες, ένας αμφορέας, ένας αρυτήρας, ένα πινάκιο, ένα μεγάλο καπάκι με

εγγάρακτες διακοσμήσεις. Σημαντικά ευρήματα ήταν επίσης τα σε μεγάλη ποικιλία διακοσμήσεων όστρακα μεγαρικών σκύφων που βρέθηκαν κατά την ανασκαφή. Εκτός από αυτά με ποικίλα φυτικά κοσμήματα βρέθηκαν και έξι όστρακα με παραστάσεις πολεμιστών, δύο με παραστάσεις χορευτών και δύο με ερωτικές σκηνές. Βρέθηκε επίσης ικανός αριθμός φιαλιδίων και πινακίων με μαύρο γάνωμα και εμπίστες φυτικές ή γεωμετρικές διακοσμήσεις, καθώς και δύο μικρά όστρακα με διακόσμηση δυτικής κλιτύς. Από τα υπόλοιπα ευρήματα της ανασκαφής σημειώνουμε: ένα μεγάλο αριθμό αγνύθων, ένα μικρό τμήμα λίθινου αγάλματος μικρών διαστάσεων (σωζ. ύψος 0,30 μ.), ένα μεγάλο σιδερένιο μαχαίρι, μια αιχμή βέλους, αρκετά σιδερένια και χάλκινα αντικείμενα αδιάγνωστα από την οξείδωση και ένα χάλκινο νόμισμα που βρέθηκε σε επίχωση ένα μέτρο πάνω από το ένα βοτσαλωτό δάπεδο, άριστα διατηρημένο που έχει στην μία όψη κεφάλι Ηρακλέους και στην άλλη πλώρη πλοίου.

Σε ψηλότερα άνδρα έγιναν και άλλες τρεις δοκιμαστικές τομές μικρών διαστάσεων με τις οποίες διαπιστώθηκαν οικοδομικά λείψανα. Σε ένα από επιφανειακές έρευνες φάνηκε ότι ο οικισμός εκτείνεται σ' όλες τις πλευρές και τα πλατώματα του λόφου εκτός από τη βόρεια.

Από την τοιχοδομία, τα κεραμικά ευρήματα, τον τρόπο κατασκευής των δαπέδων και το μοναδικό χάλκινο νόμισμα της ανασκαφής ο οικισμός, που λόγω της εξαιρετικής γεωγραφικής του θέσης θα ήταν από τους σπουδαιότερους της Άνω Μακεδονίας, χρονολογούνται στο 2ο αι. π.Χ.

ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ

Φλώρινα

Λόφος Αγίου Παντελεήμονα (οικόπεδα Π. Λουκά και Π. Λαζέγκα)

Στα νότια της σημερινής πόλης Φλώρινας βρίσκεται μια δασωμένη οροσειρά, στην ανατολική άκρη της οποίας υψώνεται η κορυφή Κούλα. Η βόρεια και η ανατολική πλαγιά της κατεβαίνουν ομαλά και είναι διαμορφωμένες ανδηρωτά. Στη βόρεια πλαγιά, στη θέση του ξενοδοχείου «Ξενία», όπου και το εκκλησάκι του Αγίου Παντελεήμονα που έδωσε και την ονομασία στο λόφο, κατά τη συστηματική ανασκαφή των Α. Κεραμόπουλλου και Γ. Μπακαλάκη αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίας πόλης³.

Ύστερα από τον εντοπισμό επιφανειακών λειψάνων που ήρθαν στο φως με εκσκαφικές εργασίες ιδιοκτητών οικοπέδων στην ανατολική πλαγιά, αποφασίστηκε η διενέργεια ανασκαφής από την ΙΖ'

Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων σε συνεργασία με τον Αρχαιολογικό Τομέα του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, με επιχορήγηση του Υπουργείου Βόρειας Ελλάδας⁴.

Η ανασκαφική έρευνα διενεργήθηκε στα δύο παραπάνω γειτονικά οικόπεδα. Στο οικόπεδο Π. Λουκά, όπου οι εκσκαφικές εργασίες είχαν προκαλέσει σημαντική καταστροφή αρχαίων, η έρευνα περιορίστηκε στη δυτική πλευρά του οικοπέδου, όπου ήταν ορατά πριν από την ανασκαφή τμήματα τοίχων και επιφανειακή κεραμική. Ακριβώς κατά μήκος της δυτικής πλευράς, δοκιμαστική τομή, μήκ. 25 και πλ. 2-4 μ., αποκάλυψε τη συνέχεια των τοίχων, που ορίζουν χώρους με δάπεδα από πηλόχωμα, που συνεχίζονται και στο οικόπεδο του Π. Λαζέγκα, προς Δ. Στο οικόπεδο αυτό, όπου τα αρχαιολογικά στρώματα ήταν αδιατάρακτα, έγινε συστηματική ανασκαφή σε χώρο, διαστ. 15 × 11 μ. (Πίνακ. 201 α). Η ανασκαφή αυτή σε συνδυασμό με τη δοκιμαστική τομή στο οικόπεδο Π. Λουκά, παρουσίασε ένα σύνολο χώρων, που στο στάδιο αυτό της έρευνας δεν είναι δυνατό να αποδοθούν με βεβαιότητα σε ένα ή περισσότερα σπίτια. Από το σύνολο αυτό ξεχωρίζουν κυρίως πέντε χώροι. Η μορφή των υπολοίπων δεν έχει ακόμα ολοκληρωθεί.

Το βορειοανατολικό τμήμα της ανασκαφής καταλαμβάνουν δύο επιμήκεις χώροι με κοινό διαχωριστικό τοίχο και με τη στενή πλευρά τους προς Β. Ο βόρειος τοίχος των δύο χώρων, με πλάτος 0,60-0,65 και σωζ. ύψος 0,60 μ., έχει ενισχυμένη τοιχοδομία και μπορεί να χαρακτηριστεί ως εξωτερικός τοίχος σπιτιού, γεγονός που ενισχύεται και από την ύπαρξη στενού δρόμου, πλ. 0,60 μ., αμέσως προς Β. Ο ανατολικός επιμήκης χώρος έχει μήκος 6 και πλάτος 3,20 και 3,80 μ. Ο αμέσως προς Δ. γειτονικός χώρος, μήκ. 5,80 και πλ. 3 και 3,50 μ., έχει την είσοδο πιθανότατα στη νότια πλευρά του. Τοποθετημένα μέσα στο δάπεδο, που ήταν από πηλόχωμα, βρέθηκαν στη θέση τους έξι μεγάλα πήλινα πιθάρια, διαμ. 0,75-0,90 και σωζ. ύψ. 0,65-0,80 μ. σε δύο σειρές. Μέσα στα πιθάρια βρέθηκαν απανθρακωμένοι κόκκοι σιτηρών. Ο χώρος αυτός, όπως είναι φανερό, χρησίμευε για αποθήκη (Πίνακ. 201 β).

Δύο μικρότεροι γειτονικοί χώροι ξεχωρίζουν αμέσως στα ΝΔ. της αποθήκης. Ο ανατολικός,

3. ΠΑΕ 1930, σ. 74 κ.ε. 1931, σ. 55 κ.ε. 1933, σ. 70 κ.ε. 1934, σ. 91 κ.ε., ΑΕ 1932, σ. 48 κ.ε. 1933, σ. 60 κ.ε.

4. Η ανασκαφή διήρκεσε από τις 12 Ιουλίου ως τις 13 Αυγούστου 1982. Το συντονισμό της ανασκαφικής έρευνας στη Φλώρινα είχαν αναλάβει η Έφορος Μ. Σιγανίδου και ο καθηγητής Δ. Παντερμαλής. Τα αρχιτεκτονικά σχέδια έκανε η Όλγα Περίδου. Πολύτιμη υπήρξε σε όλη τη διάρκεια της ανασκαφής η βοήθεια του συναδέλφου Γ. Ακαμάτη.

διαστ. 3,20×2 μ., έχει άνοιγμα εισόδου στη βορειοδυτική γωνία του· δύο πέτρινες πλάκες στο σημείο αυτό χρησίμευαν για σκαλοπάτια. Ο γειτονικός προς Δ. χώρος έχει διαστάσεις 2,70×2,10 μ. Προς Β. των δύο τελευταίων χώρων φάνηκε επικλινή ο φυσικός βράχος. Σε μικρή απόσταση από το βόρειο τοίχο τους αποκαλύφθηκαν τέσσερις πιθανότατα αβαθείς κοιλότητες, διαμ. 0,12 ως 0,26 μ., που μάλλον χρησίμευαν ως υποδοχές δοκαριών στεγάστρου.

Η μορφή του νοτιοδυτικού τμήματος της ανασκαφής δεν έχει ακόμα τελείως διασαφηνιστεί. Στο κέντρο του περίπου αποκαλύφθηκε τμήμα εστίας ή κλιβάνου από πηλό. Ο χώρος τέλος που διαμορφώνεται στο νοτιοανατολικό τμήμα της ανασκαφής, σε απόσταση 2,80 μ. από τη νότια πλευρά της αποθήκης, δεν αποκαλύφθηκε ακόμα σε όλη του την έκταση. Το άνοιγμα της εισόδου του βρισκόταν στη βορειοδυτική γωνία, όπου σώζεται πέτρινη πλάκα, που χρησίμευε ίσως για σκαλοπάτι. Η έρευνα στην περιοχή ανάμεσα στο χώρο αυτό, την αποθήκη και το νοτιοδυτικό τμήμα της ανασκαφής δεν έχει ακόμα ολοκληρωθεί.

Οι τοίχοι έχουν συνήθως πλάτος 0,50 μ. και σώζονται μέχρι και ύψος 1 μ. Είναι κατασκευασμένοι με σχιστόλιθους διαφόρων μεγεθών χωρίς συνδετικό υλικό στο κάτω μέρος τους και πλιθιά στο επάνω, πολλά από τα οποία βρέθηκαν πεσμένα κοντά στους τοίχους. Τα δάπεδα είναι κατασκευασμένα από πηλόχωμα, που φαίνεται ότι ανανεωνόταν σε τακτικά χρονικά διαστήματα. Σ' όλη την έκταση του ανασκαμμένου χώρου στρώμα καταστροφής με ίχνη φωτιάς δείχνει ότι οι χώροι καταστράφηκαν από πυρκαγιά. Στο στρώμα αυτό βρέθηκαν θραύσματα από κεραμίδια λακωνικού τύπου και πολύ καλά διατηρημένα ξύλινα δοκάρια οροφής από βελανιδιά. Ανάλογα ανασκαφικά στοιχεία παρουσίασε και η ανασκαφή των Α. Κεραμόπουλλου και Γ. Μπακαλάκη στη βόρεια πλαγιά του λόφου⁵.

Ευρήματα της ανασκαφής όπως υφαντικά βάρη, χάλκινος κάδος που βρέθηκε μέσα σ' ένα από τα πήλινα πιθάρια της αποθήκης, χάλκινες πόρπες και άφθονη άβαφη κεραμική καθημερινής χρήσης, δείχνουν ότι οι χώροι αυτοί ήταν προορισμένοι για κατοίκηση. Σώθηκε ακόμα σημαντικός αριθμός μεγάρικων σκύφων με φυτική διακόσμηση και με διηγηματικές παραστάσεις. Ένας από αυτούς, που συγκολλήθηκε από πολλά θραύσματα και συμπληρώθηκε, απεικονίζει σκηνές μάχης (Πί ν. 202 α). Στην ανασκαφή τέλος βρέθηκαν αρκετά χάλκινα

νομίσματα Αμφίπολης, Θεσσαλονίκης, Πέλλας, Περσέα (Πί ν. 202 β).

Τα παραπάνω ευρήματα της ανασκαφής, κεραμική και νομίσματα, χρονολογούνται στο 2ο αι. π.Χ.

ΜΑΡΙΑ ΑΚΑΜΑΘΗ - ΜΑΤΑ ΒΟΓΙΑΤΖΗ

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

Κατά το 1982 οι ανασκαφές που διενεργήθηκαν στο νομό Κοζάνης από την ΙΖ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων ήταν οι εξής:

Αγία Παρασκευή

Ανασκάφτηκε και καθαρίστηκε ο κτιστός καμαρωτός τάφος. Ο τάφος είναι μονοθάλαμος, διαστ. 5×3,50 μ. (Πί ν. 203 α). Στο κέντρο του θαλάμου υπάρχει λάρνακα φτιαγμένη από χώμα· στις εσωτερικές της πλευρές σώζει επιχρίσμα κόκκινου χρώματος. Το εσωτερικό επίσης του θαλάμου φέρει κονίαμα σε χρώματα κόκκινο στις πλευρές και στην οροφή άσπρο και κίτρινο. Ο δρόμος του τάφου έχει μήκος 2,60 μ. και ήταν θολωτός. Ο τάφος είχε συληθεί προφανώς κατά την αρχαιότητα και πρόσφατα υπέστη λαθρανασκαφή. Χρονολογείται στην ύστερη ρωμαϊκή εποχή.

Ανατολικά του τάφου ανασκάφτηκε χώρος 11 × 6 μ. και ήλθε στο φως ένα σπίτι με τοίχους που φέρουν κονίαμα άσπρο. Οι χώροι του σπιτιού μένουν απροσδιόριστοι ακόμη, ενώ σε δύο από αυτούς υπάρχει δάπεδο από λίθινες πλάκες. Αποκαλύφθηκαν επίσης τρεις τάφοι σκεπασμένοι με πλάκες λίθινες, φτωχοί σε κτερίσματα, όπως χάλκινα δακτυλίδια, βραχιόλια, απλοί κρίκοι (αριθ. 973-979 στο βιβλίο εισαγωγής αρχαίων της αρχαιολογικής συλλογής Κοζάνης), ύστερης ρωμαϊκής εποχής. Ο ένας βρέθηκε πάνω από στρώμα καταστροφής και οι δύο εκτός της κανονικής κάτοψης του σπιτιού. Διαπιστώθηκε ότι το δυτικό άκρο του σπιτιού έχει «κοπεί» για να γίνει ο μεγάλος τάφος.

Στην Αγία Παρασκευή επίσης επιχειρήθηκε τομή στη θέση Μηρτζιάνη σε χωράφι από όπου ο ιδιοκτήτης είχε περισυλλέξει και παραδώσει χάλκινα κτερίσματα τάφων (αριθ. Μουσείου Κοζάνης 982-987 στο βιβλίο εισαγωγής Κοζάνης). Με την τομή που κάναμε 2 × 4 μ. και από την οποία συλλέξαμε μισή οκτώσχημη πόρπη (αριθ. Μουσείου 981 στο βιβλίο εισαγωγής Κοζάνης), διαπιστώθηκε ότι τα χώματα στη πλαγιά που σκάψαμε είναι ανακατεμένα εξαιτίας της προσπάθειας που έγινε πρόσφατα εκεί για να ισοπεδωθεί το μέρος.

Κοιλιάδα

Επιφανειακά ευρήματα, όπως τμήμα από κά-

5. Βλ. παραπάνω υποσημ. 1.

λυμμα πώρινης σαρκοφάγου και όστρακα, μας οδήγησαν σε ανασκαφή στο αγροτεμάχιο αριθ. 69, ιδιοκτησίας Δεσπ. Παπαδοπούλου. Με την ανασκαφή αποκαλύφθηκε τάφος θολωτός ρωμαϊκής εποχής. Σώζεται σε ύψος μέχρι 0,65 μ. και εσωτερικά διακρίνεται η αρχή της θόλου. Στους τοίχους σώζεται κονίαμα άσπρου χρώματος. Η όλη κατασκευή εξωτερικά είναι ορθογώνια και έχει διαστάσεις 4,70×4,50 μ.

Στη θέση Παλιά Λίμνη της ίδιας κοινότητας επιχειρήθηκαν τρεις τομές σε χωράφι με πάρα πολλά όστρακα ελληνιστικά και ρωμαϊκά καθώς και κεραμίδες από υπόκαυστα λουτρού. Στη μία από τις μικρές αυτές τομές, διαστ. 3,50×2 μ. αποκαλύφθηκε δάπεδο από κεραμίδες, πηλινός αγωγός στη θέση του και τοίχος (Πί ν. 203 β).

Π ο ν τ ο κ ώ μ η

Συστηματική ανασκαφή έγινε στη θέση Βρύση Μαυροδενδρίου και σε αγρό από τον οποίο είχε ανασυρθεί το φθινόπωρο του 1981 με τις αρόσεις ένα μαρμάρινο υπέρθυρο, διαστ. 1,85×0,21×0,608 μ.

Με την ανασκαφή αποκαλύφθηκε μια ρωμαϊκή οικία με impluvium, διαστ. 4×4 μ. Οι δόμοι οι οποίοι είναι μαρμάρινοι και δεν έχουν όλοι το αυτό μήκος, είναι καλοδομημένοι (Πί ν. 204 α). Στην πάνω επιφάνειά τους σώζονται ίχνη από επεξεργασία που έγινε με βελονάκι και στην εσωτερική τους επιφάνεια διακρίνεται το ντισελίδικο και η λάμα. Η εσωτερική του πλευρά είναι ελαφρά κυρτή μέχρι το δάπεδο που είναι όλο στρωμένο από λίθινες πλάκες. Στη βόρεια πλευρά όπου υπάρχει κενό, μήκ. 1,56 μ. πρόκειται μάλλον για μετατόπιση δόμου. Στη συνέχεια αποκαλύφθηκε η στοά, στο δάπεδο της οποίας διατηρούνται πολλές πλάκες λίθινες ενώ αλλού, έχει καταστραφεί τώρα, το δάπεδο ήταν στρωμένο με υλικό από τριμμένο κεραμίδι, ασβέστη, ποταμίσιες ψηφίδες και μικρά πετραδάκια. Αρχίσαμε επίσης να αποκαλύπτουμε και τα δωμάτια γύρω από τη στοά. Οι χώροι μένουν ακόμη απροσδιόριστοι. Μπορούμε μόνο να μιλήσουμε για είσοδο στη νότια πλευρά της στοάς. Επίσης μέσα σε δωμάτια νοτιοδυτικά της στοάς, και στη γωνία δύο τοίχων βρέθηκε εντελώς κατεστραμμένος κλίβανος.

Οι τοίχοι της οικίας διατηρούν όλοι κονιάματα σε χρώματα άσπρο και κόκκινο. Επιπλέον βρίσκουμε πεσμένα κονιάματα σε χρώμα πράσινο, βαθύτερο κόκκινο και κίτρινο, χωρίς συγκεκριμένη διάταξη. Οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι η οικία αυτή ανήκει σε έναν ευρύτερο οικισμό, ο οποίος εκτείνεται σ' όλο το πλάτωμα που υπάρχει στα ριζά των λόφων. Για το συμπέρασμα αυτό συνηγορούν, το γεγονός ότι σε πολλά διπλανά χωράφια υπάρχουν όστρακα ελληνιστικά και ρωμαϊκά, αρχιτε-

κτονικά μέλη, κεραμίδια, πιθάρια, η ύπαρξη νερού στην περιοχή και τέλος η ύπαρξη, ΒΑ. σε έναν από τους λόφους, αρχαίου κάστρου με τρεις περιβόλους.

Γ. ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ-MENTEΣΙΔΗ

ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ

Β έ ρ ο ι α

Οδός Πλουτάρχου (Ο.Τ. 306, οικόπεδο Αντ. Λιάκου)

Κατά τη διάρκεια της εκσκαφής του παραπάνω οικοπέδου αποκαλύφθηκαν τρεις θαλαμωτοί τάφοι, λαξευμένοι στο μαλακό βράχο.

Λαξευτός τάφος Ι. Πρόκειται για διθάλαμο τάφο, διαστ. 5,70×2,95 μ. που βρέθηκε συλημένος. Στον προθάλαμο υπήρχαν δύο κλίνες και στο θάλαμο τρεις κλίνες σε σχήμα Π. Τα εσωτερικά τοιχώματα του τάφου ήταν επιχρισμένα με μαρμαροκονίαμα λευκού χρώματος, πολύ καλής ποιότητας. Στην επίχωση που κατέκλυζε το εσωτερικό του τάφου, βρέθηκαν οστά μεγάλων ζώων και όστρακα βυζαντινής εποχής και εποχής τουρκοκρατίας.

Λαξευτός τάφος ΙΙ. Μονοθάλαμος. Στο εσωτερικό του θαλάμου, διαστ. 2,62×2,72 μ., βρέθηκαν ριγμένοι δεκάδες σκελετοί νεκρών, που θάφτηκαν εδώ ομαδικά, πιθανώς ύστερα από κάποιο ιστορικό γεγονός (μάχη;) της ύστερης ρωμαϊκής εποχής. Παράλληλα με το δυτικό τοίχωμα του θαλάμου βρέθηκε λαξευτή λάρνακα, διαστ. 2,10×0,80 μ., που ήταν και αυτή γεμάτη με ανθρώπινους σκελετούς. Στο γέμισμα της λάρνακας βρέθηκαν χάλκινο νόμισμα Πρόβου (276-282) και χάλκινο νόμισμα Μαξιμιανού (285-305). Στο δάπεδο της λάρνακας βρέθηκε ταφή με κτερίσματα, σκύφος με διακόσμηση του τύπου δυτικής κλιτύος, τριφυλλόσχημη οινόχρη, μυροδοχείο και πήλινο λυχνάρι. Η ταφή χρονολογείται στις αρχές του 2ου αι. π.Χ.

Λαξευτός τάφος ΙΙΙ. Πρόκειται για διθάλαμο τάφο, στο εσωτερικό του οποίου οδηγούσε λαξευτή κλίμακα, μήκ. 4,5 μ. Στον προθάλαμο, διαστ. 2×2,78 μ. υπήρχαν δύο κλίνες και στο θάλαμο, διαστ. 2,90×2,85 μ. τρεις κλίνες σε σχήμα Π.

Προθάλαμος. Στην ταφή της νότιας κλίνης είχαν εναποτεθεί ως κτερίσματα, μυροδοχεία, χύτρα με λυχνάρι στο εσωτερικό και θαλασσίνα όστρεα. Εξαιρετικά ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι, λόγω της μεγάλης υγρασίας που υπήρχε στο εσωτερικό του τάφου, διατηρήθηκε στην επιφάνεια της κλίνης το περίγραμμα του σώματος του νεκρού που ήταν τοποθετημένος σε ξύλινο φορείο. Στο εσωτερικό πήλινου σκυφιδίου βρέθηκε χάλκινο νόμισμα Θεσσαλονίκης.

Την κύρια ταφή της βόρειας κλίνης, που ήταν γυ-

ναικεία, συνόδευε μεγάλος αριθμός πήλινων γυναικείων ειδωλίων, που έσωζαν πολύ ζωνρά χρώματα και πήλινων αγγείων, όπως πυξίδες, μυροδοχεία, χύτρες με λυχνάρια στο εσωτερικό και πινάκια. Επίσης βρέθηκαν δύο χρυσές δανάκες και δύο χρυσά σκουλαρίκια (πρβλ. Στ. Δρούγου - Γ. Τουράτσογλου, Ελληνιστικοί λαξευτοί τάφοι Βεροίας, Αθήνα 1980, Μ. 941, Μ. 942, σ. 69, πίν. 45).

Στο εσωτερικό πήλινων σκυφιδίων βρέθηκαν χάλκινα νομίσματα αυτόνομων κοπών των Μακεδόνων. Παράλληλα με την κύρια ταφή, που ήταν γυναικεία, βρέθηκαν συγκεντρωμένα και οστά παιδικής ταφής, στην οποία ανήκουν προφανώς πήλινο θήλαστρο, αστράγαλοι, μικρή μολύβδινη καρεκλίτσα και μολύβδινο πλακίδιο με ανάγλυφους καρπούς. Στο εσωτερικό πήλινων σκυφιδίων βρέθηκαν χάλκινα νομίσματα αυτόνομης κοπής των Βοττιαίων (Π ί ν. 204 β). Στο διάδρομο του προθαλάμου βρέθηκαν πεσμένοι αμφορείς, πυξίδες, σκυφίδια και πήλινα ειδώλια. Στο θάλαμο υπήρχαν τρεις κλίνες που σχημάτιζαν Π. Στη βόρεια κλίνη βρέθηκε μεγάλο τεφοροδόχο χυτροειδές αγγείο. Την καύση αυτή συνόδευαν μυροδοχείο, αμφορέας, και μια πυξίδα. Στη δυτική κλίνη βρέθηκαν υπολείμματα από το σκελετό του νεκρού, λίγα κοινά πήλινα αγγεία καθώς και υπολείμματα του ξύλινου φορείου όπου ήταν τοποθετημένος ο νεκρός. Στο εσωτερικό πήλινου σκυφιδίου βρέθηκε χάλκινο νόμισμα Φιλίππου Ε'. Την ταφή της νότιας κλίνης που ήταν γυναικεία, συνόδευαν χύτρες και λυχνάρια στο εσωτερικό, πυξίδες, αμφορείς και σκυφίδια καθώς και χρυσή δανάκη και δύο χρυσά σκουλαρίκια με κεφαλές σκύλου και τράγου από ημιπολύτιμο λίθο κόκκινου χρώματος (σάρδιο) (πρβλ. Στ. Δρούγου - Γ. Τουράτσογλου, ό.π., Μ. 951β, σ. 70, πίν. 44). Στην επιφάνεια της κλίνης σώθηκε το περίγραμμα του σώματος της νεκρής καθώς και υπολείμματα από το νεκρικό φορείο. Στο εσωτερικό πήλινων σκυφιδίων βρέθηκαν χάλκινα νομίσματα Φιλίππου Ε'. Στο διάδρομο που σχηματίζεται ανάμεσα στις κλίνες του θαλάμου βρέθηκαν πεσμένα πολλά πήλινα αγγεία, ενώ στα τοιχώματα των κλινών βρέθηκαν ακουμπισμένα πολλά πήλινα ειδώλια. Ο τάφος χρονολογείται στο 2ο αι. π.Χ.

Οδός Στρατού (Ο.Τ. 297, οικόπεδο Αφών Κατσάμακα)

Κατά τις εργασίες διαμόρφωσης του ακάλυπτου χώρου του παραπάνω οικοπέδου βρέθηκε το δάπεδο μόνο του θαλάμου, μεγάλου λαξευτού τάφου. Ο τάφος, που συλήθηκε και καταστράφηκε στο παρελθόν, χρησιμοποιήθηκε αργότερα για τον ενταφιασμό νεκρού, τα οστά του οποίου βρέθηκαν συγκεντρωμένα παράλληλα με τη νότια πλευρά του θαλάμου. Την ταφή αυτή συνόδευαν τα εξής κτερί-

σματα: πήλινα και γυάλινα μυροδοχεία χωρίς πόδι (bulbous unguentaria), λίγα ειδώλια και πήλινο λυχνάρι. Η ταφή χρονολογείται στον 1ο αι. μ.Χ.

Από τις ταφές που έγιναν, όπως πιστεύουμε, σύγχρονα με τη λάξευση τάφου βρέθηκαν μόνο δύο κρανία.

Οικόπεδο Β. Δινάλη (Ο.Τ. 323, ιδιοκτησίας Αφών Καραντουμάνη)

Κατά την έρευνα που έγινε στο παραπάνω οικόπεδο μετά το τέλος των εκσκαπτικών εργασιών και χάρη στην παρατηρητικότητα του φύλακα Αρχαιοτήτων Γιάν. Παπαδόπουλου, βρέθηκαν τρεις ασύλητοι λαξευτοί μονοθάλαμοι τάφοι. Οι τάφοι αυτοί εντάσσονται στο νότιο νεκροταφείο της Βέροιας, που έχει εντοπιστεί από το έτος 1972-73 (ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 439 και ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 701).

Θαλαμωτός τάφος Α. Στο εσωτερικό του οδηγούσε λαξευτή κλίμακα, μήκ. 4,30 μ. με δώδεκα σκαλοπάτια (Π ί ν. 205 α). Στο θάλαμο, διαστ. 3 x 3 μ. υπήρχαν τρεις κλίνες διατεταγμένες σε σχήμα Π, στην επιφάνεια των οποίων βρέθηκαν υπολείμματα από τους σκελετούς τριών νεκρών. Διαπιστώθηκαν ακόμη δύο ταφές στο διάδρομο που σχηματίζεται ανάμεσα στις κλίνες του θαλάμου καθώς και δύο ανακομιδές. Την ταφή της νότιας κλίνης συνόδευαν ως κτερίσματα χύτρες με λυχνάρια στο εσωτερικό τους, μυροδοχεία, μια σιδερένια στλεγγίδα και δύο χρυσά σκουλαρίκια. Στο εσωτερικό πήλινων σκυφιδίων βρέθηκαν χάλκινα νομίσματα αυτόνομων κοπών της Μακεδονίας.

Στην επιφάνεια της δυτικής κλίνης βρέθηκαν επτά πυξίδες, ύψ. 0,35 μ. περίπου που φέρουν ανάγλυφα επισήματα με προτομές Άρτεμης και Έρωτα με Ψυχή. Τα τοιχώματά τους καλύπτονται με γραπτά φυτικά ή γεωμετρικά κοσμήματα, έχουν δε πόδια πλαστικά διαμορφωμένα με μορφή Σειρήνας. Στην ίδια κλίνη βρέθηκαν ακόμη πήλινα μυροδοχεία, γυάλινο φοινικικό αλάβαστρο, χρυσό περίαπτο και χάλκινο νόμισμα αυτόνομης κοπής Μακεδονίας.

Στη βόρεια κλίνη, όπου υπήρχε και τριβαθμιδωτή κλίμακα βρέθηκε ταφή με κτερίσματα δύο στλεγγίδες, μυροδοχεία, αμφορέα και σκυφίδιο στο εσωτερικό του οποίου υπήρχε χάλκινο νόμισμα Αμφιπόλεως. Σώθηκαν ακόμη τα μεταλλικά τμήματα από τα υποδήματα του νεκρού.

Στο διάδρομο βρέθηκαν ασημένιο νόμισμα Αλεξάνδρου ΙΙΙ και χάλκινο νόμισμα Κασσάνδρου. Τα λυχνάρια που βρέθηκαν στο θάλαμο είναι τύπου Corinth IV2, IX, XII και XVIII. Ο τάφος χρονολογείται στο 2ο αι. π.Χ.

Θαλαμωτός τάφος Β. Η είσοδος του τάφου βρέθηκε στα νότια. Στο θάλαμο που οδηγούσε λαξευτή

κλίμακα μήκ. 4 μ. με δέκα σκαλοπάτια, υπήρχαν τρεις λαξευτές κλίνες σε σχήμα Π. Ο θάλαμος έχει διαστάσεις 3,25 × 3,45 και ύψος 2,87 μ. Το νερό και το χώμα, που εισχώρησαν στο εσωτερικό του θαλάμου από κατεστραμμένο τμήμα της οροφής του, παρέσυραν μεγάλο μέρος των κτερισμάτων στο διάδρομο που σχηματίζεται ανάμεσα στις κλίνες και διέλυσαν τα οστά των νεκρών που ήταν τοποθετημένα εδώ. Για το λόγο αυτό δεν είναι δυνατόν να καθοριστεί και η ακριβής θέση των κτερισμάτων, που ο αριθμός τους φτάνει τα 170 αντικείμενα, στις επιφάνειες των κλινών.

Στη βόρεια και ανατολική κλίνη βρέθηκαν ωστόσο τέσσερα πήλινα ειδώλια αποσανδαλίζουσας Αφροδίτης, ύψ. 0,52 μ., πήλινη πυξίδα, ύψ. 0,50 μ. που φέρει ανάγλυφο επίσημα με προτομή Ηρακλή και πυξίδα, ύψ. 0,60 μ. με επίθετο φυλλωτό κόσμημα και πόδια πλαστικά διαμορφωμένα με μορφή Σειρήνας, καθώς και τέσσερα πήλινα ειδώλια Αφροδίτης που κρατούν κιθάρα ή μάσκα Σειληνού και φιάλη, και στον ώμο τους κάθεται μικρός φτερωτός «παις». Επίσης βρέθηκαν αλάβαστρο, ύψ. 0,25 μ. ασημένια περόνη, περιδέραιο από χρυσό και σάρδιο που απολήγει σε κεφαλές ζώων, φύλλα από χρυσό στεφάνι, δύο χρυσά δακτυλίδια και δύο χρυσά σκουλαρίκια που απολήγουν σε κεφαλή αλεπούς, πυξίδες, αμφορέας, μυροδοχεία και σκυφίδια.

Ο διάδρομος που σχηματίζεται ανάμεσα στις κλίνες βρέθηκε κυριολεκτικά γεμάτος με κτερίσματα, όπως πήλινα ειδώλια, μυροδοχεία, πυξίδες που διακοσμούνται με ζωγραφικά φυτικά κοσμήματα της κατηγορίας της δυτικής κλιτύος, χύτρες με λυχνάρια στο εσωτερικό τους, αμφορείς, σκυφίδια και χρυσά δακτυλίδια σε σχήμα φιδιού.

Στο δάπεδο του διαδρόμου αποκαλύφθηκε γυναικεία ταφή με κτερίσματα πήλινα αγγεία των τύπων που αναφέραμε παραπάνω. Δίπλα στο κρανίο της νεκρής, βρέθηκε χρυσό σκουλαρίκι.

Γυναικεία ταφή βρέθηκε και σε θήκη λαξευτή στο ανατολικό τοίχωμα του θαλάμου, που έχει κατεύθυνση από Δ. προς Α., μήκ. 2,30, πλ. 1 μ. και βάθ. 0,97 μ. Στο εσωτερικό της βρέθηκαν πήλινες πυξίδες, χύτρα, σκυφίδια, λυχνάρια, φύλλα από χρυσό στεφάνι και δύο χρυσά δακτυλίδια. Ταφή νεαρού κοριτσιού διαπιστώθηκε επίσης σε κόγχη λαξευτή στο νότιο πλευρικό τοίχωμα του δρόμου του τάφου, με κτερίσματα αστραγάλους και χάλκινο βραχιόλι.

Στο εσωτερικό του θαλάμου βρέθηκαν χάλκινα νομίσματα αυτόνομων κοπών της Μακεδονίας και πήλινα λυχνάρια τύπων Corinth IV2, IX, XII, XVII και XIX. Ο τάφος χρονολογείται στο 2ο αι. π.Χ.

Θαλαμωτός τάφος Γ. Ο τάφος είχε κατεύθυνση προς Α. Στο θάλαμο οδηγούσε λαξευτή κλίμακα,

μήκ. 4 μ. με 12 σκαλοπάτια. Επειδή ο βράχος ήταν σχετικά σαθρός, οι παραστάδες και το υπέρθυρο της εισόδου ήταν κατασκευασμένα από πρόσθετους ορθογώνιους πώρινους γωνιόλιθους (Πίνακ. 205 β). Στο θάλαμο διαστ. 2,87 × 2,98 μ., υπήρχαν τρεις λαξευτές κλίνες σε σχήμα Π.

Στον τάφο διαπιστώθηκαν μία καύση και δύο ταφές στις επιφάνειες των κλινών, δύο ταφές στο διάδρομο που σχηματίζεται ανάμεσα στις κλίνες και μία ταφή νεαρού κοριτσιού σε κόγχη λαξευτή στο δάπεδο του διαδρόμου. Μία ταφή ακόμη βρέθηκε σε κόγχη λαξευμένη στο νότιο (πλευρικό) τοίχωμα του δρόμου.

Την ταφή της νότιας κλίνης συνόδευαν ως κτερίσματα πήλινες χύτρες με λυχνάρια στο εσωτερικό, μυροδοχεία και σιδερένια στλεγγίδα. Στη δυτική κλίνη βρέθηκαν καμένα οστά συγκεντρωμένα και ταφή με κτερίσματα μεγάλο πήλινο αμφορέα, πήλινη λεκάνη, πήλινη χύτρα και πήλινα σκυφίδια (Πίνακ. 205 γ). Στη βόρεια κλίνη υπήρχε τριβαθμιδωτή κλίμακα προσφορών, όπου είχαν αποθεθεί πολλές πήλινες χύτρες και αμφορείς. Στην επιφάνεια της κλίνης αυτής βρέθηκε πήλινη πυξίδα, μυροδοχεία και σιδερένια στλεγγίδα. Στο εσωτερικό πήλινων σκυφιδίων βρέθηκαν χάλκινα νομίσματα αυτόνομων κοπών της Μακεδονίας.

Ο προσανατολισμός των ταφών στο εσωτερικό του τάφου ήταν διάφορος. Τα λυχνάρια που βρέθηκαν είναι των τύπων Corinth IV2, IX, XII, και XVIII. Ο τάφος χρονολογείται στο 2ο αι. π.Χ.

Σε δοκιμαστικές τομές που έγιναν στο οικοπέδο αυτό για τον εντοπισμό τάφων βρέθηκαν δύο ταφές σε αβαθή λακκοειδή λαξεύματα.

Ένας ακόμη κτιστός κιβωτίοσχημος τάφος, διαστ. 2,50 × 1,20 μ. αποκαλύφθηκε σε ερευνητική τομή που έγινε βόρεια του οικοπέδου Δινάλη. Ο τάφος αυτός, που έχει προσανατολισμό από Α. προς Δ. βρέθηκε καλυμμένος με έξι μεγάλους πώρινους γωνιόλιθους. Το κρανίο του νεκρού βρέθηκε στα δυτικά. Την ταφή συνόδευαν ως κτερίσματα έξι γυάλινα μυροδοχεία, μία ασημένια περόνη και ξύλινο κιβωτίδιο από το οποίο σώθηκαν μόνο τα χάλκινα εξαρτήματα. Ο τάφος χρονολογείται στη ρωμαϊκή εποχή.

Οδός Πυθαγόρα

Κατά τις εργασίες διαπλάτυνσης της παραπάνω οδού από συνεργείο του Δήμου Βεροίας αποκαλύφθηκαν ένας διθάλαμος και επτά λαξεύματα κιβωτίοσχημων τάφων, από τους οποίους οι τρεις χρονολογούνται στο β' μισό του 4ου αι. π.Χ. και οι υπόλοιποι στην ελληνιστική εποχή. Με την έρευνα αυτή εντοπίστηκε μια νέα θέση του κλασικού νεκροταφείου της Βέροιας (βλ. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 714).

Τάφος 1. Λαξευτός λακκοειδής. Βρέθηκε ημικατεστραμμένος. Προσανατολισμός νεκρού από Δ. προς Α. Κτερίσματα: πήλινη χύτρα, δύο μυροδοχεία και χάλκινο νόμισμα Θεσσαλονίκης του 2ου αι. π.Χ.

Τάφος 2. Λάξευμα πάνω από την ανατολική παρειά του δρόμου του διθάλαμου τάφου, διαστ. 2,45 × 0,95 μ. Προσανατολισμός νεκρού από Ν. προς Β. Κτερίσματα: πήλινη χύτρα με λυχνάρι στο εσωτερικό της, μυροδοχείο, πήλινη τριποδική πυξίδα με επίσημα ανάγλυφη προτομή Διονύσου. Χρονολογείται στο 2ο αι. π.Χ.

Τάφος 5. Λαξευτός κιβωτιόσχημος με κατεύθυνση από Δ. προς Α. Στο εσωτερικό του δε βρέθηκε σκελετός νεκρού, παρά μόνο δύο πήλινες αγνύθες, τέσσερα πήλινα σκυφίδια και χάλκινο νόμισμα Θεσσαλονίκης.

Τάφος 6. Κτιστός κιβωτιόσχημος με κατεύθυνση από Β. προς Ν. Στο γέμισμα του τάφου βρέθηκε οξυπύθμενος αμφορέας ύψ. 0,80 μ. και τρία *bullbous unguentaria*. Την ταφή συνόδευαν σιδερένια αιχμή δόρατος, μελαμβαφές πινάκιο στη βάση του οποίου χαρακτή επιγραφή ΖΩΙ [ΛΟΥ;], χάλκινη οينوχοΐσκη, φιαλίδιο και πήλινα σκυφίδια. Τέλος 4ου αι. π.Χ.

Τάφος 8. Κτιστός κιβωτιόσχημος με κατεύθυνση από Β. προς Ν. Καλυπτήριες πλάκες δε βρέθηκαν. Στο γέμισμα όμως του τάφου βρέθηκε ανάγλυφη μαρμάρινη επιτύμβια στήλη του 1ου αι. π.Χ. Στον πυθμένα του τάφου δε βρέθηκαν ίχνη σκελετού, παρά μόνο λίγα κτερίσματα όπως ερυθρόμορφη πελίκη, άποδη μελαμβαφής κύλικα και πήλινο σκυφίδιο. Ο τάφος χρονολογείται στο β' μισό του 4ου αι. π.Χ.

Τάφος 9. Λαξευτός κιβωτιόσχημος με περιχείλωμα και κατεύθυνση από Β. προς Ν. Η ταφή βρέθηκε διαταραγμένη, συνοδευόταν δε από σιδερένια στλεγγίδα, μελαμβαφή κάνθαρο, σιδερένιο εγχειρίδιο και πήλινο σκυφίδιο. Ο τάφος χρονολογείται στο τέλος του 4ου αι. π.Χ.

Τάφος 10. Διθάλαμος λαξευτός τάφος με κατεύθυνση από Ν. προς Β. Στο εσωτερικό του οδηγούσε κλίμακα, μήκ. 2,5 μ. με έξι σκαλοπάτια. Βρέθηκε συλημένος και γεμάτος μεμπάζωμα από μαύρο χώμα. Στη δυτική πλευρά του προθαλάμου, διαστ. 2 × 1,94 μ., υπήρχε κλίνη ενώ στην ανατολική πλευρά λαξευτή κόγχη. Στο εσωτερικό του θαλάμου, διαστ. 2,70 × 3 μ. δε βρέθηκαν ίχνη σκελετών, τα κτερίσματα δε, ήταν πολύ κατεστραμμένα. Στο εσωτερικό του θαλάμου βρέθηκαν αμφορείς, χύτρες, πήλινες πυξίδες διακοσμημένες με γραπτά φυτικά κοσμήματα, μυροδοχεία, σκυφίδια και λυχνάρια τύπου Corinith IV2, XII. Ο τάφος χρονολογείται στο 2ο αι. π.Χ.

ΚΑΤ. ΤΣΑΚΑΛΟΥ-ΤΖΑΝΑΒΑΡΗ

Οδός Εδέσσης (Ο.Τ.219, οικόπεδο Ηλιάδη)

Στο παραπάνω οικόπεδο είχαν εμφανιστεί το 1981 κατά τις εκσκαφικές εργασίες, σημαντικές αρχαιότητες. Επειδή όμως η ανασκαφή έγινε τμηματικά και συνεχίστηκε μέσα στο 1982, θεωρήθηκε σκόπιμο να δοθεί μια συνολική έκθεση στα χρονικά αυτού του έτους.

Σε μία πρώτη φάση (μεταγενέστερη χρονολογικά) αποκαλύφθηκαν δύο τοίχοι παράλληλοι με κατεύθυνση περίπου Α.-Δ., σε απόσταση 4 μ. ο ένας από τον άλλο. Ο τοίχος Ι (βορειότερος) έχει σωζόμενο μήκος 8,30, πλάτος 0,70 και προχωρεί σε βάθος 3,5 μ. Είναι καλοχτισμένος από αργούς λίθους, κεραμίδια και αμμοκονίαμα ως συνδετική ύλη. Ο τοίχος ΙΙ διατηρείται σε μήκος 5,30 και έχει πλάτος 0,70 μ. Είναι κατασκευασμένος από τα ίδια υλικά, αλλά πιο πρόχειρα από τον τοίχο Ι. Και οι δύο τοίχοι φαίνεται ότι συνεχίζονται πέρα από τα όρια του προς ανασκαφή χώρου.

Ανάμεσα στους δύο παράλληλους τοίχους αποκαλύφθηκε στο ίδιο επίπεδο κτιστός αγωγός, μήκ. 5,70 και πλ. 0,50 μ. με κατεύθυνση επίσης Α.-Δ. Είναι χτισμένος με αργούς λίθους, κεραμίδια και πολύ αμμοκονίαμα. Εσωτερικά είναι στρωμένος με πήλινες πλάκες. Τρίτος τοίχος ΙΙΙ πρόχειρος και αρκετά κατεστραμμένος, μήκ. 4 μ. βαίνει κάθετα στον τοίχο ΙΙ και στον κτιστό αγωγό και εφάπτεται στο ανατολικό τους όριο. Στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου και σε απόσταση 1,30 μ. από το δυτικό άκρο του ανασκαμμένου χώρου, αποκαλύφθηκε πήλινος αγωγός σε μήκος 4,5 μ. που εφάπτεται στον τοίχο ΙΙ και διασχίζει τον κτιστό αγωγό και τον τοίχο Ι. Επειδή οι δύο αγωγοί ήταν επιφανειακές κατασκευές, τις καταστρέψαμε και προχωρήσαμε σε βάθος στο χώρο ανάμεσα στους δύο τοίχους. Στο βάθος των 1,5 μ. από την επιφάνεια του τοίχου Ι αποκαλύφθηκε δάπεδο από κουρασάνι σ' όλο το χώρο.

Στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου εμφανίστηκαν, τρία τοιχία με κατεύθυνση Β.-Ν., όχι απόλυτα παράλληλα μεταξύ τους και μισοκατεστραμμένα, σωζ. διαστ. περίπου 1,40 × 0,35 × 1 μ. Ο κενός χώρος ανάμεσά τους είναι περίπου 0,25 × 0,30 μ. Τα τοιχία είναι κατασκευασμένα από μικρούς πώρινους δόμους επιχρισμένους με κουρασάνι. Αμέσως βόρεια και ανατολικά από αυτά αποκαλύφθηκε μια επιπόλαιη κατασκευή, διαστ. 0,50 × 0,70 μ., τα πλαϊνά τοιχώματα της οποίας αποτελούνται από μικρούς πώρινους λίθους, ενώ το ανατολικό τοίχωμα από τμήμα στομίου μεγάλου πήλινου πιθαριού. Στο χώρο που καλύπτουν τα τοιχία και η κατασκευή αυτή, δε σώζεται το δάπεδο που παρατηρήθηκε στον υπόλοιπο χώρο.

Σε απόσταση 1,90 μ. από το δυτικό όριο του τοίχου Ι αποκαλύφθηκε μεγάλο κυκλικό λάξευμα στο

βράχο που προχωρεί σε βάθος 1,60 μ. από την επιφάνεια του τοίχου αυτού και εκτείνεται και από τις δύο πλευρές του. Ο τοίχος Ι που φυσικά είναι μεταγενέστερος εδράζεται στον πυθμένα σχεδόν του λαξεύματος και το τέμνει σε δύο ίσα τμήματα. Η διάμετρος της κατασκευής αυτής φθάνει τα 2,70 μ. το δε βάθος της το 1,60 μ. Σε βάθος 0,56 μ. από την επιφάνεια του φυσικού βράχου στη βόρεια πλευρά του λαξεύματος δημιουργούνται εσωτερικά δύο υποδοχές. Εδώ οδηγεί αγωγός, επίσης λαξευμένος στο μαλακό βράχο που αποκαλύπτεται σε μήκος περίπου 6 μ. Το λάξευμα του αγωγού είναι αρκετά πλατύ στο βόρειο τμήμα του (2,50 μ.) ενώ όσο προχωρεί προς το κυκλικό λάξευμα στενεύει δημιουργώντας μια μικρή δίοδο, πλ. μόλις 0,80 μ. Το κυκλικό λάξευμα, όπως και τα ψηλότερα στρώματα του αγωγού ήταν γεμάτα μπάζα με αρκετά όστρακα από άβαφα μικρά αγγεία. Πιο βαθιά όμως σ' όλο το μήκος του αγωγού βρέθηκε παχύ και εκτεταμένο στρώμα έντονου κόκκινου χρώματος από ισχυρή φωτιά και πολλές «κηλίδες» στάχτης.

Είναι φανερό ότι τα λαξέυματα αυτά και πιθανώς και τα τρία μικρά τοιχεία που αναφέραμε πιο πάνω ανήκουν σε μια προγενέστερη χρονολογική φάση από τα υπόλοιπα αρχιτεκτονικά λείψανα του οικοπέδου. Από τα όστρακα που βρήκαμε, και οι δύο φάσεις πρέπει να χρονολογούνται στα πρώιμα ρωμαϊκά χρόνια.

Επειδή σε διπλανό οικόπεδο που σκάφτηκε παλιότερα (ΑΔ 33 (1978): Χρονικά, σ. 263 κ.ε), αποκαλύφθηκε κτιριακό συγκρότημα στο οποίο εντοπίστηκαν τμήματα υποκαύστων και αεραγωγών για υπόγεια θέρμανση μιας μεγάλης κεντρικής αίθουσας, υποθέτουμε ότι ίσως το κυκλικό λάξευμα με τον αγωγό-σήραγγα, σχετίζεται κατά κάποιο τρόπο με τα λείψανα αυτά.

Βέβαια δεν είναι δυνατόν να αποδειχθεί με βεβαιότητα η σχέση των λειψάνων των δύο οικοπέδων, διότι ο αποσπασματικός χαρακτήρας τους και η αλληπάλληλη οικοδόμηση σε διάφορες φάσεις, δε μας επιτρέπουν να προχωρήσουμε σε αποκατάσταση και πλήρη ερμηνεία της χρήσης του συγκροτήματος αυτού, που θα πρέπει να ήταν ενιαίο σε μια έκταση δύο οικοδομικών τετραγώνων τουλάχιστον, επί της οδού Εδέσσης.

Όταν ο εργολάβος έσκαψε το υπόλοιπο τμήμα του οικοπέδου, βόρεια του ήδη ανασκαμμένου χώρου, βρέθηκαν μέσα στα μπάζα δύο ακέραια αγγαματίδια ρωμαϊκής εποχής. Το ένα παριστάνει γυναικεία μορφή ντυμένη με χιτώνα και ιμάτιο σε σφυφή κυκλική βάση, ύψ. 0,32 μ. και το άλλο νεαρό άντρα γυμνό με κράνος και χλαμύδα (paludamentum) μπρος στο στήρνο του, σωζ. ύψος 0,485 μ. (ΠΙ ι ν. 206 α-β). Τα μόνα άλλα ευρήματα ήταν τρία τμήματα από μονόλιθους κίονες.

Οδός Μητροπόλεως και Διονυσίου Σολωμού

Κατά τις εργασίες του δήμου Βεροίας για τοποθέτηση αποχετευτικού δικτύου στη γωνία των παραπάνω οδών, αποκαλύφθηκε φέτος, μικρό τμήμα της γνωστής κεντρικής αρτηρίας της αρχαίας Βεροίας, που βαίνει παράλληλα με τη σημερινή οδό Μητροπόλεως και ανάγεται στη ρωμαϊκή εποχή. Μεγάλα τμήματα του ίδιου μνημειακού δρόμου με κατεύθυνση Β.-Ν. είχαν βρεθεί στο παρελθόν και διατηρούνται όπου ήταν δυνατόν σε υπόγεια οικοδομών ή έχουν καταχωσθεί (βλ. Μακεδονικά 14, 1974, σ. 163, και υποσημ. 1 όπου υπάρχουν αναφορές σε όλα τα χρονικά του ΑΔ).

Το κατάστρωμα του δρόμου που αποκαλύφθηκε φέτος, είναι κατασκευασμένο από μεγάλες πλάκες άνισων διαστάσεων από σκληρή πέτρα όχι ντόπια. Σώζεται μόνο τμήμα του δυτικού κρασπέδου και αποτελείται από δύο δόμους πλ. 0,30 - 0,34 μ. και ύψ. περίπου 0,20 μ. Το συνολικό σωζόμενο μήκος του τμήματος αυτού του δρόμου είναι 3,40 μ., ενώ το πλάτος του καταστρώματος είναι περίπου 3,80 μ. μαζί δε με το κράσπεδο που σώζεται, φτάνει τα 4,15 μ. (ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 345).

Ο δρόμος αποκαλύφθηκε σε βάθος μόλις 0,75 - 0,80 μ. από το κατάστρωμα της παρακειμένης οδού Μητροπόλεως. Έτσι στην ελάχιστη επίχωση που υπήρχε, δε βρέθηκε κανένα ενδιαφέρον στοιχείο που θα μπορούσε να τον χρονολογήσει μέσα σε πιο στενά χρονικά πλαίσια.

Οδός Λυσίου και Πηνελόπης (Ο.Τ. 298, οικόπεδο Σαρηγιαννίδη)

Στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκε μεγάλος λαξευτός διθάλαμος καμαρωτός τάφος. Στην είσοδο του τάφου οδηγεί δρόμος με κλίμακα από 11 λαξευμένες στο βράχο βαθμίδες. Ο δρόμος έχει συνολικό μήκος περίπου 6,5 και μέγιστο πλάτος 2,15 μ. Η πρόσοψη του μνημείου, η οποία είναι επιχρισμένη σ' όλο της το πλάτος με λευκό κονίαμα, διαμορφώνεται αρχιτεκτονικά με λαξευτή αετωματική επίστεψη και παραστάδες, που πλαισιώνουν το θυραίο άνοιγμα. Ίχνη κόκκινου κονιάματος σώζονται στο τύμπανο του αετώματος, ενώ στις παραστάδες διακρίνονται ίχνη κόκκινου αλλά και κίτρινου κονιάματος. Το άνοιγμα της εισόδου σφράγιζαν δύο ογκώδεις πώρινοι γωνιόλιθοι επάλληλα τοποθετημένοι, το ανώτατο όμως τμήμα της ήταν πρόχειρα κλεισμένο με δύο σιδηρόπετρες και χώμα.

Ο προθάλαμος είναι ένας περίπου τετράγωνος χώρος, μήκ. 2,67 - 2,98 μ., πλ. 2,95 - 3,03, μ. εσωτερικά επιχρισμένος με λευκό κονίαμα. Το εσωτερικό τοίχωμα της βόρειας πλευράς του, όπου η είσοδος, και ιδίως το δυτικό τμήμα του δεν αναπτύσσε-

ται σε ευθεία γραμμή αλλά παρουσιάζει μία κυρτή εσοχή, πλάχ. 0,10-0,15 μ. περίπου σε απόσταση 0,30 μ. από το θυραίο άνοιγμα. Γραπτή διακοσμητική ταινία, πλ. 0,10 μ. από βαθύ κόκκινο χρώμα περιτρέχει όλες τις πλευρές του προθαλάμου σε ύψος 1,40 μ. από το δάπεδο. Ακόμη στη βόρεια και νότια πλευρά του ιδίου χώρου, ανοίγονται, σε ύψος 1 μ. από το δάπεδο, δύο τετράπλευρες λαξευτές κόγχες, διαστ. περίπου 50×50×55 μ. επιχρισμένες εσωτερικά⁶.

Οι κόγχες βρέθηκαν κενές με έντονα ίχνη φωτιάς στα τοιχώματά τους. Ο θάλαμος έχει τις ίδιες περίπου διαστάσεις με τον προθάλαμο, με τον οποίο επικοινωνεί με άνοιγμα θύρας, ύψ. 2 και πλ. 1 μ. και είναι επίσης επιχρισμένος με λευκό κονίαμα, λιγότερο όμως προσεγμένα από τον προθάλαμο. Στη νότια πλευρά του θαλάμου ανοίγεται τετράπλευρη κόγχη ίδιων διαστάσεων με αυτές του προθαλάμου, ενώ στη δυτική του πλευρά υπάρχει επιμήκης θήκη-σήραγγα, διαστ. 2,75×1×0,80 μ. Η σήραγγα αυτή που πρέπει να είναι μεταγενέστερη, σώζει κονίαμα ως ένα ορισμένο ύψος.

Ο τάφος δυστυχώς βρέθηκε ολοκληρωτικά συλημένος από τυμβωρύχους, οι οποίοι κατέστρεψαν σε αρκετά σημεία και τα τοιχώματά του, στην προσπάθειά τους να βρουν περισσότερα αντικείμενα. Έτσι τα μόνα κτερίσματα που βρέθηκαν μετά τον καθαρισμό του από τη λάσπη και τις πουρόπετρες ήταν αρκετά χρυσά φύλλα από ένα ή και περισσότερα στεφάνια, σκορπισμένα κατά μήκος της ανατολικής πλευράς του θαλάμου. Εντοπίστηκαν ίχνη μιας μόνο ταφής στο σημείο που βρέθηκαν τα φύλλα του στεφανιού. Βρέθηκε ένα μηριαίο οστόν και μικρά καρφία από το φορείο του νεκρού.

Η ακριβής χρονολόγηση του τάφου θα είναι δυνατή μόνο μετά τη συστηματική μελέτη της αρχιτεκτονικής του μορφής, γενικά όμως πρέπει να χρονολογηθεί στα ύστερα ελληνιστικά χρόνια.

Β α ρ β α ρ α

Σε μικρή απόσταση ανατολικά του χωριού αποκαλύφθηκαν κατά τη διάνοιξη καναλιού, δύο λακκοειδείς λαξευτοί τάφοι με κατεύθυνση περίπου Β.-Ν.

Τάφος Ι. Λακκοειδής λαξευτός τάφος. Καλυ-

πτόταν με πέντε πώρινες πλάκες, τοποθετημένες κάθετα στον κατά μήκος άξονα του τάφου. Περιείχε τρεις διαδοχικές ταφές. Ο ένας νεκρός βρέθηκε σε ύπτια στάση με προσανατολισμό προς Β. ενώ τα οστά των προηγούμενων ταφών είχαν παραμεριστεί και βρέθηκαν ανακατεμένα σε μια γωνιά του τάφου. Δίπλα στο κρανίο του νεκρού αποκαλύφθηκε ένα μικρό γυάλινο αγγείο, το μοναδικό κτερίσμα. Διαστ.: μήκος 2,50, πλάτος 1 μ.

Τάφος ΙΙ. Λαξευτός λακκοειδής τάφος με παραλληλόγραμμη κάτοψη. Το βόρειο τοίχωμά του έχει καταστραφεί και δε βρέθηκαν καλυπτήριες πλάκες. Μέσα στο σκάμμα του τάφου υπήρχαν 3-4 πουρόπετρες, δύο κρανία και λίγα ανακατεμένα οστά. Κτερίσματα δε βρέθηκαν. Σωζ. διαστ., μήκος 2, πλάτος 1 μ.

Ακριβής χρονολόγηση των δύο τάφων δεν είναι δυνατή, αλλά από την πρόχειρη κατασκευή και το μοναδικό γυάλινο αγγείο που υπήρχε, πιθανολογούμε μια χρονολόγηση στα ύστερα ρωμαϊκά χρόνια.

ΒΙΚΤ. ΑΛΛΑΜΑΝΗ-ΣΟΥΡΗ

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ-ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΠΕΛΛΑΣ

Π έ λ λ α

Αυλές

Τμήμα μαρμάρινου επικράνου, διακοσμημένο με κυμάτιο και ανθέμιο (Π. 1982/40). Μήκ. 0,34, πλ. 0,21, ύψ. 0,14 μ.

Κανάλι

Μαρμάρινη ενεπίγραφη πλάκα (Π. 1982/48), διαστ. 0,35×0,27×0,045 μ.

Βρυσούλες

Μαρμάρινη επιτύμβια στήλη, ρωμαϊκής εποχής (Π. 1982/49), ύψ. 1, πλ. 0,485 μ. Έχει αετωματική επίστεψη και παράσταση τριών μορφών, ανδρική και γυναικεία στα πλάγια και ένα μικρό παιδί ανάμεσά τους. Σε δεύτερο επίπεδο, πίσω, παριστάνεται άλογο και ανδρική μορφή σε χαμηλό ανάγλυφο.

ΝΟΜΟΣ ΦΛΩΡΙΝΑΣ

Β ε γ ό ρ α

Παραδόθηκαν από τον Πολυχ. Φραντζή, κάτοικο Βεγόρας στην Επιμελήτρια Αρχαιοτήτων Πολυξ. Αδάμ-Βελένη έξι αρχαία αντικείμενα, τα οποία βρέθηκαν στη θέση Τσαίρια της εκκλησίας

6. Παρόμοιες ταφικές κόγχες είναι αυτές του τάφου Ελευθεριάδη στη Βέροια (ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 232), αλλά και οι τεφροδόχοι κόγχες του Μακεδονικού τάφου του Πύσωνα και Καλλικλή στα Λευκάδια Νάουσας (Μακεδονικά Β' (1941-52), σ. 632) και Στ. Δρούγου-Γ. Τουράτσoglou, Ελληνιστικοί λαξευτοί τάφοι Βεροίας, Αθήνα 1980, σ. 112 και υποσημ. 12.

της Βεγόρας. Τα αντικείμενα, που μεταφέρθηκαν στο Μουσείο Φλώρινας, είναι τα ακόλουθα.

1. Λίθινο απότμημα κυκλικού αναγλύφου με παράσταση αετού, σωζ. διαστ. $0,255 \times 0,45 \times 0,08$ μ. (αριθ. βιβλ. κατ. 270).

2. Μαρμάρινο απότμημα ανάγλυφης επιτύμβιας στήλης. Διασώζεται μόνο τμήμα λαιμού και ενδύματος γυναικείας μορφής, σωζ. διαστ. $0,325 \times 0,22 \times 0,095$ μ. (αριθ. βιβλ. κατ. 271).

3. Μαρμάρινο απότμημα ενεπίγραφης επιτύμβιας στήλης. Σώζεται ανάγλυφη παράσταση αμφορέα πάνω στον οποίο χαράσσεται και επιγραφή που δε σώζεται ολόκληρη. Σωζ. διαστ. $0,18 \times 0,27 \times 0,06$ μ. (αριθ. βιβλ. κατ. 272) (Πί ν. 207 α).

4. Πεσσόμορφη μαρμάρινη βάση που διαμορφώνεται στο κατώτατο τμήμα της με ένα κοίλο και τρία κυρτά κυμάτια. Στο μέσο της μακριάς πλευράς έχει επιγραφή που σώζεται αποσπασματικά. Σωζ. διαστ. $0,64 \times 0,74 \times 0,30$ μ. (αριθ. βιβλ. κατ. 273).

5. Τμήμα μαρμάρινης πεσσόμορφης βάσης με ένα κοίλο και δύο κυρτά κυμάτια στο κάτω τμήμα της. Σωζ. διαστ. $0,18 \times 0,83 \times 0,30$ μ. (αριθ. βιβλ. κατ. 274).

6. Μικρό μαρμάρινο απότμημα αναγλύφου. Σωζ. διαστ. $0,21 \times 0,08 \times 0,075$ μ.

Α χ λ ά δ α - Κ. Κ λ ε ι ν έ ς

Η Επιμελήτρια Αρχαιοτήτων Μ. Ακαμάτη μετέφερε στο Μουσείο Φλώρινας:

Από την κοινότητα Αχλάδας μια λίθινη επιτύμβια στήλη ρωμαϊκής εποχής, όπου εικονίζονται σε μετόπη τέσσερις ανάγλυφες μορφές. Η στήλη επιστέφεται με αέτωμα και ακρωτήρια, σωζ. διαστ. $1,59 \times 0,76$ μ. (αριθ. βιβλ. κατ. 276).

Από την κοινότητα Κ. Κλεινών ένα πήλινο πιθάρι, διαστ. ύψ. $0,90$ και $0,33$ μ. μέγ. διάμετρο στομίου (αριθ. βιβλ. κατ. 277).

ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ

Κ ο ζ ά ν η

Από τους διαδρόμους της δημοτικής βιβλιοθήκης μεταφέρθηκαν στην αρχαιολογική συλλογή τα αντικείμενα με αριθμό στο βιβλίο εισαγωγής αρχαίων 1, 21, 49, 87, 88, 144, 148, 149, 151, 177.

Μ α υ ρ ο π η γ ή

Η μικρή συλλογή αρχαίων που στεγαζόταν στο Δημοτικό Σχολείο της Μαυροπηγής (βλ. Κ. Σιαμπανόπουλος, Γνωριμία με το Νομό Κοζάνης, 1970, σ. 117-121) μεταφέρθηκε στην αρχαιολογική συλλογή Κοζάνης. Όλα τα αντικείμενα της συλλογής

καταγράφηκαν στο βιβλίο εισαγωγής και πήραν τους αριθμούς από 943 μέχρι 959.

Από την περιοχή της Ακρόπολης⁷ τού χωριού προερχόμενα παραδόθηκαν από τον Θ. Κεσκερίδη πέντε χάλκινα νομίσματα, ανάγλυφη ενεπίγραφη στήλη, αναθηματική στον Απόλλωνα, διαστ.: ύψ. $0,35$, πλ. $0,20$ μ. Η στήλη της οποίας η επιφάνεια παρουσιάζει μεγάλη φθορά δε σώζει το πάνω τμήμα της ανάγλυφης παράστασης του Απόλλωνα Κιθαρωδού (αριθ. βιβλίου εισαγωγής Κοζάνης 960). Τα νομίσματα με αριθμό 961α-ε είναι: α) Αντιγόνου Γονατά, β) Φιλίππου Ε', γ) Περσέως, δ) Θεσσαλονίκης 187-31 π.Χ. και ε) Θεσσαλονίκης επί Νέρωνος.

Δ ρ ο σ ε ρ ό

Το λίθινο κιονόκρανο (Πί ν. 207 β) που ήταν στο Δημοτικό Σχολείο του χωριού, προερχόμενο από τη θέση Κάμπος ή Παλιοχωρίτικα (βλ. Κ. Σιαμπανόπουλος, ό.π., σ. 169) μεταφέρθηκε στην αρχαιολογική συλλογή Κοζάνης και πήρε αριθμό 962.

Με αυτοψία μας στο χώρο παρατηρήσαμε πολλά όστρακα ρωμαϊκά και κεραμίδια, ενώ αργότερα, από τον ίδιο χώρο πάντα, μεταφέρθηκε και υπάρχει στην αυλή του Δημοτικού Σχολείου αρράβδωτος κίονας, μήκ. $2,5$ μ. περίπου.

Χ ο ρ η γ ό ς

Το ρωμαϊκό κιονόκρανο με συμφυές γείσο (Πί ν. 207 γ), παράδοση Χρ. Σοκτόπουλου, από τη θέση Καλογριές της κοινότητας Χορηγού μεταφέρθηκε στην αρχαιολογική συλλογή Κοζάνης και πήρε τον αριθμό 963⁸.

Σ έ ρ β ι α

Ο ενεπίγραφος βωμός που βρισκόταν στην αυλή του σπιτιού του Νικ. Αντωνόπουλου μεταφέρθηκε στη συλλογή Κοζάνης (αριθ. 964). Ο βωμός, ύψος $0,62$ και πλάτος $0,45$ μ. σώζει επιγραφή σε οκτώ στίχους (Πί ν. 208 α).

Ε λ ά τ η⁹

Από το Σταθμό Χωροφυλακής παραλάβαμε δύο μαρμάρινα αντικείμενα, ύψ. $0,83$ και $1,14$ μ. αντίστοιχα, που παριστάνουν κορμούς δένδρων και κά-

7. Μακεδονικά Ι (1940), Χρονικά Αρχαιολογικά, σ. 491.

8. Άλλα ευρήματα: ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 350-351.

9. Για ευρήματα από την ίδια κοινότητα, ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 408 και ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά σ. 725, 36 (1981): Χρονικά, σ. 326.

τω τμήμα αδιάγνωστου αγαλμάτιου, ύψ. 0,13 μ. Πήραν τους αριθμούς 965, 966, 967. Προέρχονται από τον αγρό του Αθ. Μανησιώτη στην τοποθεσία Σελιώ. Στο ίδιο χωράφι υπάρχουν δύο μικρές τούμπες, οι οποίες έχουν σκαφτεί κάθετα κατά το μισό τους όγκο. Από επιφανειακά συναντάμε μόνο χοντρά κεραμίδια.

Από το γραφείο της κοινότητας Ελάτης παραλάβαμε δύο δωρικά κιονόκρανα διαστάσεων άβακα $0,43 \times 0,41$ και $0,40 \times 0,33$ μ. αντίστοιχα, πλίνθους υποκαύστων λουτρού και πηλίνο αγωγό. Προέρχονται από τον αγρό του Αναστ. Κούπα, στη θέση Γριάζενο. Τα κιονόκρανα πήραν τους αριθμούς 968, 969. Πληροφορηθήκαμε ότι ο συγκεκριμένος αυτός χώρος προέλευσής τους ισοπεδώθηκε τελευταία. Σωροί λίθων και κεραμιδιών και ανάμεσά τους πλίνθοι υπόκαυστων λουτρού, υπάρχουν στο χαντάκι του αγροτικού δρόμου δίπλα στο χωράφι.

Α ν θ ό τ ο π ο ς

Στη θέση Γράτσιανη προς Β. της κοινότητας και στους πρόποδες λόφου του Άσκιου Όρους, οι κάτοικοι Ιωάν. Καρυπίδης και Σάβ. Προδρομίδης υπέδειξαν τμήμα πλινθόκτιστου κτίσματος που αποκαλύφθηκε με υποχώρηση του εδάφους μετά από βροχή. Πρόκειται πιθανώς για τμήμα υπόκαυστου λουτρού ρωμαϊκών ή βυζαντινών χρόνων.

Α σ β ε σ τ ό π ε τ ρ α

Μετά από πληροφορίες του δασκάλου Γεωρ. Κολίτση, κατοίκου Πτολεμαΐδας, έγινε αυτοψία και διαπιστώθηκε ύπαρξη κτιστών πηγαδιών μέσα στο χωριό, τα οποία πιθανώς ανήκουν σε ενιαίο υδρευτικό σύστημα.

Κ ο ι λ ά δ α

Μετά από έρευνες της Εφορείας και με την παρέμβαση του Εισαγγελέα Κοζάνης ξαναβρέθηκε η ενεπίγραφη στήλη, η οποία ήταν εντοιχισμένη σε αχυρώνα της κοινότητας Κοιλιάδας¹⁰. Η στήλη, διαστ. σωζ. ύψ. 0,29 και πλ. 0,65 μ. πήρε τον αριθμό 970 (Π ί ν. 207 δ). Από την ίδια κοινότητα προερχόμενα παραδόθηκαν δύο υστερορωμαϊκά νομίσματα (αριθ. 971α, β).

Μεταφέρθηκε τέλος στην αρχαιολογική συλλογή Κοζάνης σημαντικός αριθμός στηλών από τουρκικά μνήματα, πολλές από τις οποίες φέρουν επιγραφές σε αραβική γραφή.

Τ ε τ ρ ά λ ο φ ο ς

Από την αυλή του Σταθμού Χωροφυλακής μεταφέρθηκε στην αρχαιολογική συλλογή Κοζάνης και πήρε τον αριθ. 972 ιωνική βάση κίονα, ύψ. 0,265 μ.

Έχει πιθανώς τον ίδιο χώρο προέλευσης με τον αδιάντα ρωμαϊκών χρόνων¹¹, αριθ. 101.

Α ι α ν ή

Η αρχαιολογική συλλογή Αιανής πλουτίστηκε με τα εξής αντικείμενα που προέρχονται από τον αρχαιολογικό χώρο της Μεγάλης Ράχης και είναι παραδόσεις όλα του Πάσχου Στάμου.

Κορμός ανδρικού αγάλματος από μάρμαρο, χωρίς κεφάλι και χέρια, ντυμένος με ιμάτιο που αφήνει γυμνό το δεξιό ώμο (αριθ. 263 Καταλόγου αρχαίων αντικειμένων της Αιανής).

Αδιάγνωστο αρχιτεκτονικό μέλος μαρμάρينو, διαστ. $0,23 \times 0,22$ και πάχ. 0,09 μ. (αριθ. 265).

Αρχιτεκτονικό μέλος μαρμάρينو από ανωδομή κτιρίου. Σώζει τρεις γεισήποδες. Διαστ. $0,264 \times 0,18$ και πάχ. 0,11 μ. (αριθ. 264).

Μικρό κομμάτι που συμπληρώνει με δύο γράμματα τον τελευταίο στίχο της επιτύμβιας στήλης με αριθ. 260, που είχε παραδοθεί το 1979 (Π ί ν. 208 β). Η επιγραφή έχει ως εξής:

ΠΑΙΥΚ-----
ΑΝΤΙΓΟΝ-----
ΠΙΑΣΣΙΔΟΥ

Ο ίδιος κάτοικος παρέδωσε επίσης ένα πλήθος μικρών, αλλά σημαντικών ευρημάτων. Από τη Μεγάλη Ράχη επτά προϊστορικά εργαλεία, χάλκινο τμήμα λυχναριού, τμήμα οκτώσχημης πόρπης, λίθινο βάρος, επτά κομμάτια σίμης με γραπτή διακόσμηση, δεκαοκτώ αγνύθες, ένα κώθωνα, άωτο σκυφίδιο, διάφορα όστρακα ελληνιστικών χρόνων, δύο νομίσματα, ένα βυζαντινό και ένα Φιλίππου Β' καθώς και δύο κομμάτια κεραμιδιών με σφραγίδες.

Με τόπο προέλευσης τη Ράχη Κοιμμένοι παραδόθηκαν τέσσερις σιδερένιες αιχμές δοράτων, μικρό χειροποίητο αγγείο, ληκύθιο με καστανόχρωμο επίχρυσμα χωρίς λαιμό και λαβή.

Τέλος από τη θέση Ούτσιο προερχόμενα παραδόθηκαν δύο κομμάτια από στόμια πιθαριών με σφραγίδες, δύο πόδια από προϊστορική τράπεζα με διακοσμητικές χαράξεις, όστρακα βυζαντινών αγγείων.

Ανάγλυφη στήλη (αριθ. 266) με παράσταση ιππέα με ακόλουθο προερχόμενη από την περιοχή Α-

10. ΠΑΕ 1912, σ. 241. ΑΕ 1932, σ. 92-93, υποσημ. 1.

11. ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 208.

γίου Δημητρίου παραδόθηκε από τον κάτοικο Μπούκο Αστέριο. Η στήλη που είναι σπασμένη επάνω, δεξιά και κάτω, έχει ύψ. 0,52, πλ. 0,35 και πάχ. 0,08 μ.

Κατά τη διάνοιξη αγωγού ύδρευσης στην αυλή του σπιτιού του Χαρ. Καρπενήση βρέθηκαν και παραδόθηκαν στην αρχαιολογική συλλογή (αριθ. Κατ. 297 και 298) δύο πήλινα ρωμαϊκά αγγεία του ίδιου τύπου αλλά διαφορετικού μεγέθους (Πί ν. 208 γ).

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

Η ομάδα των εργαστηρίων συντήρησης ασχολήθηκε με τον καθαρισμό, συναρμολόγηση και συγκόλληση των κονιαμάτων του σπιτιού με τα κονιάματα της Πέλλας (τομ. IV, τετρ. 2). Παράλληλα έγινε η εργαστηριακή επεξεργασία των ανασκαφικών ευρημάτων του 1981 και κατασκευάστηκαν βάσεις για τη στήριξη των νέων ανασκαφικών ευρημάτων, που εκτέθηκαν στο Μουσείο Πέλλας.

ΜΑΡΙΑ ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ

Στην ανάγνωση των επιγραφών που δημοσιεύθηκαν στο ΑΔ 35 (1980): Χρονικά, σ. 402-408:

Σελ. 402

ΑΡΤΕΜΙΔΩΡΟΣ ΒΙ (. ς. β.) / ΩΦΕΛΙΩΝ ΛΑΑΝ-Δ[ΡΟΥ] / ΜΑΤΕΡΩ ΓC;) ΛΥΚΕΙ[ΟΥ] ή [ΑΣ] / ----ΩΙ---

Χρονολογία: 2ος αι. π.Χ.

Ο τρίτος στίχος, που ίσως χαραχτηκε λίγο μεταγενέστερα, παρουσιάζει προβλήματα ανάγνωσης, δεδομένου ότι το όνομα Γλύκειος, αν πρόκειται πράγματι γι' αυτό, είναι εξαιρετικά σπάνιο. Βλ. SEG 26 (1976-77), σ. 311. Το ΩΙ που διακρίνεται στον τέταρτο στίχο είναι δύσκολο να αποδειχθεί αν ανήκει σε άλλη χρήση της πλάκας ή αν μπορεί να συμπληρωθεί [HP]Ω[ΣΕ].

Σελ. 407

ΚΟΡΡΑΓΟΣ ΙΕΡΑΚΟΣ ΕΥΧΗΝ ΕΠΙ/ΙΕΡΕΩΣ Γ.Κ. [..]ΟΥΛΗΙΟΥ ΑΠΕΡΟΣ

Σελ. 407

ΕΠΤΑΧΡΥ/COC ΒΕΝΟ/ΥCCTA ΤΗ / ΕΙΔΙΑ

<ΓΥΝΑΙΚΙ;> ή <ΣΥΜΒΙΩ;> ΜΝ/ΕΙΑC ΧΑΡΙ/Ν (κισσόφυλλο).

Χρονολογία: 2ος/3ος αι. μ.Χ.

Αν και η στήλη δεν αποτελεί τυπικό μονομαχικό επιτύμβιο δεν είναι απίθανο ο Επτάχρυσος να είχε κάποια σχέση με το περιβάλλον αυτό, αφού το όνομά του παρουσιάζει αναλογίες με ονόματα κοινά στο μονομαχικό κύκλο, όπως π.χ. Χρυσόπτερος, Χρυσόμαλλος κτλ. Βλ. L. Robert, Les gladiateurs dans l'Orient Grec, Amsterdam 1971, σ. 301.

Σελ. 408

[--- ΤΩ ΙΔΙ] / Ω ΑΝΔΡΙ ΜΝΗΜΗC ΧΑΡΙΝ

Χρονολογία: 3ος αι. μ.Χ. Βλ. και Β. Αλλαμανή-Σουρή, Αμητός. Τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή Μανόλη Ανδρόνικο, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 39 Γ3, πίν. 6.2.

ΒΙΚΤΩΡΙΑ ΑΛΛΑΜΑΝΗ

Σελ. 411, β' στήλη:

Το όνομα ΤΡΙCΚΙΛΛΑ της επιγραφής να διαβαστεί ΤΡΙCΚΙΛΛΑ.

11η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Σημ. τ. Συντ. Η 11η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων δεν κατέθεσε έκθεση των χρονικών μέχρι την έκδοση του παρόντος τόμου του ΑΔ.

ΙΗ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Καμιά εργασία επανέκθεσης δεν πραγματοποιήθηκε στο Μουσείο Θάσου γιατί αναμένεται η γενική αναμόρφωση και επέκταση του κτιρίου.

Εργασίες καθαρισμού και ταξινόμησης αρχαίων πραγματοποιήθηκαν στην αποθήκη του «Καλογερινού» Θάσου.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Θάσος

Λιμένας

Η ανασκαφική δραστηριότητα της Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Καβάλας συγκεντρώθηκε κυρίως στη Θάσο, στις σωστικές ανασκαφές που επέβαλε η έντονη οικοδομική δραστηριότητα στη σύγχρονη πόλη.

Αρχαία πόλη

Δοκιμαστικές ανασκαφές πραγματοποιήθηκαν στα εξής οικόπεδα ιδιωτών που βρίσκονται μέσα στον περίβολο των τειχών της αρχαίας πόλης.

Οικόπεδο Αποστ. Γεωργαλή

Πραγματοποιήθηκε και φέτος στο παραπάνω οικόπεδο ανασκαφική έρευνα σε μία τομή 7 (Σχέδ. 1-2)¹.

Αποκαλύφθηκε τμήμα ρωμαϊκού δρόμου κατεύθυνσης από Α.-Δ. με αποχετευτικό αγωγό που καλύπτεται με μεγάλες σχιστόπλακες και δίπλα δύο τοίχοι κτιρίου Ι και ΙΙ. Στα υστερορωμαϊκά χρόνια σταμάτησε να χρησιμοποιείται ο δρόμος όπως φαίνεται από έναν τοίχο ΙΙΙ που χτίστηκε πάνω του. Στο χώρο 2 της τομής και βαθύτερα από το δρόμο διαπιστώθηκαν και δύο παλιότερες φάσεις του 4ου και 6ου-5ου αι. π.Χ. Η προέκταση του δρόμου προς

Δ. θα διασταυρώνεται με τον επίσης ρωμαϊκό δρόμο κατεύθυνσης Ν.-Β. που βρίσκεται στον άξονα της Πύλης Ηρακλή-Διόνυσου και είχε βρεθεί στις ανασκαφικές έρευνες το 1979 και 1981 στο ίδιο οικόπεδο και το 1978 στο διπλανό οικόπεδο Θεολογίτη. Επίσης είναι παράλληλος με το ρωμαϊκό δρόμο κατεύθυνσης Α.-Δ. που είχε βρεθεί το 1978 στο οικόπεδο Θεολογίτη, από τον οποίο απέχει 23 μ. Οι τρεις αυτοί δρόμοι μαζί με έναν τέταρτο που θα πρέπει να βρίσκεται στα ανατολικά περιέκλειαν ένα οικοδομικό τετράγωνο. Τα κινητά ευρήματα της τομής, εκτός από την κεραμική ήταν ελάχιστα μετάλλινα μικροαντικείμενα, λίγα χάλκινα νομίσματα και ένα ασημένιο νόμισμα του αυτοκράτορα Τραϊανού.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΠΟΥΛΙΟΣ

Οικόπεδο Στ. Καραμπατάκη

Στο παραπάνω οικόπεδο, που βρίσκεται 37 μ. νότια από τον αρχαιολογικό χώρο του Ποσίδειου στην αρχή του χωματόδρομου προς το χώρο, ανοίχτηκε μόνο μία τομή στα βόρεια του μικρού ισόγειου σπιτιού που υπάρχει εκεί.

Υπάρχουν πληροφορίες ότι στην περιοχή του οικοπέδου είχαν γίνει γύρω στα 1925 ανασκαφές από τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή.

Στην τομή που ανοίχτηκε βρέθηκε ένας τοίχος, πλ. 0,55 μ. από σχιστόλιθους και μαρμαρόλιθους (Πίνακ. 209 α) ένα τμήμα από ανοιχτό αγωγό από σχιστόπλακες και μαρμαρόλιθο και ένα τμήμα από πλακόστρωτο με σχιστόπλακες. Κατά την ανασκαφή της τομής βρέθηκαν πολλά χάλκινα ρωμαϊκά και υστερορωμαϊκά νομίσματα και ρωμαϊκή κεραμική.

Επειδή δεν ήταν δυνατόν να επεκταθεί η ανασκαφική έρευνα του οικοπέδου λόγω του υπάρχοντος σπιτιού δεν μπορέσαμε να καταλήξουμε σε συμπέρασμα σχετικά με το κτίσμα στο οποίο ανήκει ο τοίχος που αποκαλύφθηκε.

Μ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ-ΠΑΤΕΡΑ

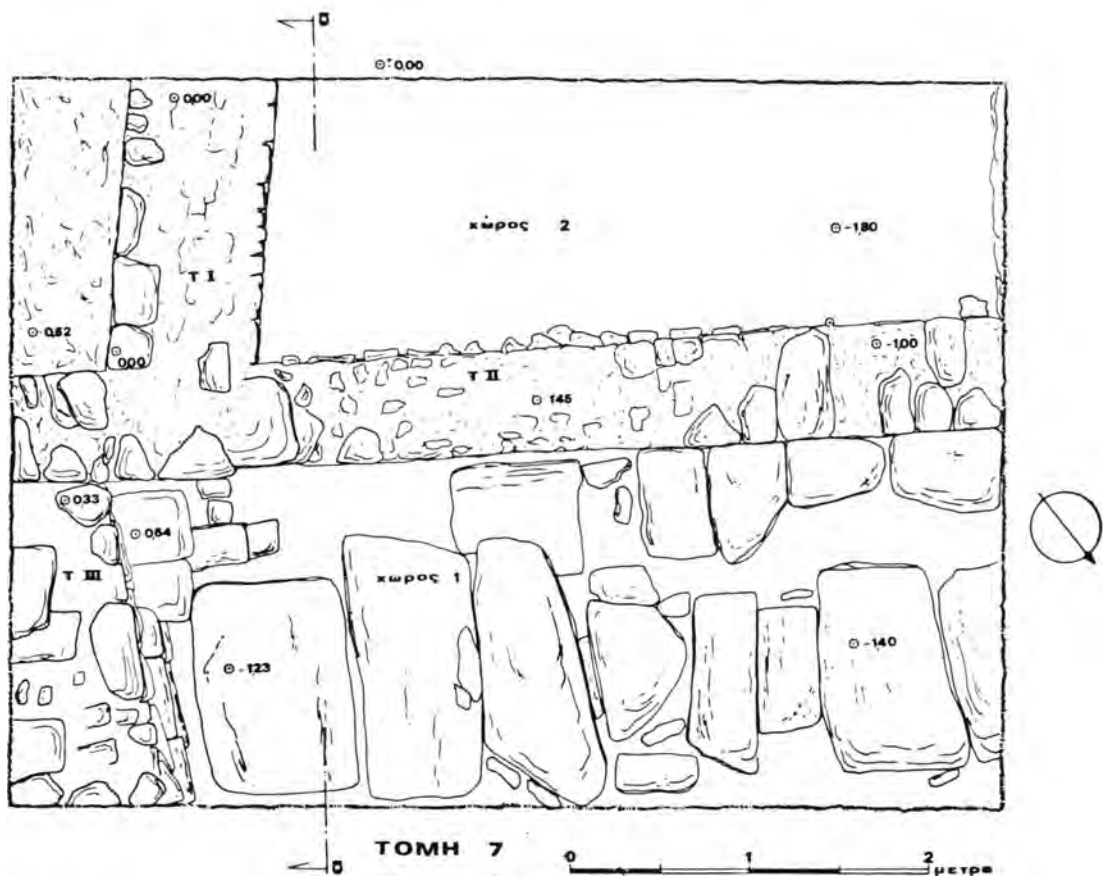
Οικόπεδο Νικ. Μάλαμα

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται νότια του Ωδείου και ανάμεσα στα οικόπεδα Χαλίσκου και Μιάμου, όπου κατά παλιότερες ανασκαφικές έρευνες είχε εντοπιστεί πλακόστρωτος δρόμος με αγωγό κάτω από τις πλάκες και ψηλός τοίχος στο νοτιοδυτικό όριο του δρόμου².

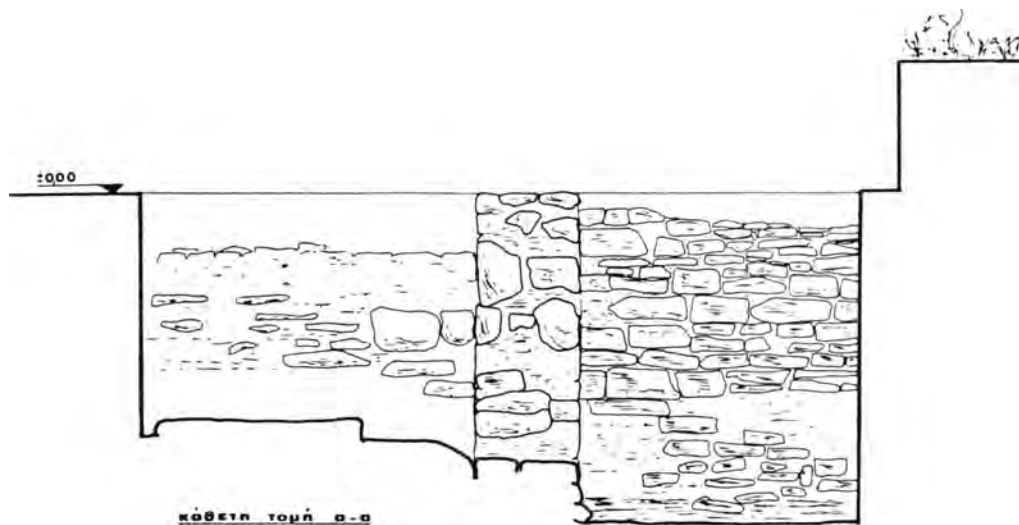
Στη θέση όπου πρόκειται να στηθεί λυόμενο (και όχι στο σημείο από όπου περνά ο αρχαίος δρόμος),

1. ΑΔ 34 (1979): Χρονικά, σ. 329.

2. ΑΔ 33 (1978): Χρονικά, σ. 241.

Σχέδ. 1. Λιμένας Θάσου. Οικόπεδο Απ. Γεωργαλή. Τμήμα ρωμαϊκού δρόμου με αγωγό και τοίχο κτιρίου.

Σχέδ. 2. Λιμένας Θάσου. Οικόπεδο Απ. Γεωργαλή. Τομή δρόμου και τοίχου Τ ΙΙ.

ανοίχτηκε μία τομή 5×5 μ., όπου βρέθηκαν δύο παράλληλοι τοίχοι ρωμαϊκής εποχής χτισμένοι πρόχειρα με σχιστόλιθους και μερικούς μαρμαρόλιθους. Τα κινητά ευρήματα ήταν ασήμαντα.

ΑΝΑΣΤ. ΤΑΣΙΑ

Οικόπεδο Γ. Μαγγαφίνη

Στο παραπάνω οικόπεδο που βρίσκεται κοντά στο νοτιοδυτικό τμήμα του τείχους της αρχαίας πόλης ανασκάφτηκε χώρος, διαστ. 8×11 μ. Με την ανασκαφή ερευνήθηκε το οικόπεδο πριν εγκριθεί η οικοδόμησή του και εντοπίστηκαν αρχαία οικοδομήματα, παρόμοια στη δόμηση και τη λειτουργία τους με αντίστοιχα των γειτονικών οικοπέδων³.

Αποκαλύφθηκε οικοδόμημα με τέσσερις εσωτερικούς χώρους (1, 2, 3, 5) και πλακόστρωτη αυλή με πηγάδι (χώρος 4) καθώς και τμήμα δρόμου με αγωγό (Σ χ έ δ. 3). Στην αρχαιότερη φάση του οικοδομήματος (6ος-5ος αι. π.Χ.), ανήκουν μόνο δύο τοίχοι του κτιρίου με αργολιθοδομή, που σχηματίζουν το χώρο 5.

Στην επόμενη φάση (τέλος 5ου με αρχές 4ου αι.) κατασκευάστηκαν τέσσερις νέοι τοίχοι με αργολιθοδομή και κρηπίδα στο επίπεδο του δαπέδου των πέντε χώρων που δημιουργήθηκαν, δηλαδή βάθος 2,25 - 2,50 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Από τους τοίχους της δεύτερης φάσης μόνο ο ένας χτίστηκε πάνω ακριβώς στον αρχαιότερο, αλλά στενότερος. Ο χώρος 1 είχε πιθανότατα είσοδο στα νότια και ο χώρος 2 στα δυτικά, προς το χώρο 3.

Επειδή στην περιοχή — όπως φάνηκε και στα γειτονικά οικόπεδα — ήταν ανεβασμένη η στάθμη του νερού χρειάστηκε, κυρίως στους ανατολικούς χώρους, να χρησιμοποιηθεί κάποιο αποστραγγιστικό σύστημα που να συγκεντρώνει και να συγκρατεί το νερό βαθύτερα από το επίπεδο του δαπέδου.

Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιήθηκαν οξυπύθμενοι αμφορείς τοποθετημένοι ανάποδα, μέσα σε αμμοχάλικο, ο ένας δίπλα στον άλλο και σε σειρές που ακολουθούν τη φορά των τοίχων, ώστε καθώς ανεβαίνει η στάθμη του νερού να γεμίζουν τους αμφορείς και να μη διαρρέει⁴ (Σ χ έ δ. 4).

Οι αμφορείς του χώρου 2 καλύπτουν όλο το νοτιοανατολικό τμήμα του και ακουμπούν — η νότια σειρά τους — στον τοίχο της φάσης του 6ου-5ου αι. π.Χ. Έχουν ύψος περίπου 0,55 μ. και δεν έχουν σφράγισμα στις λαβές εκτός από έναν με χαραγμένο Η. Ανάμεσα στις βάσεις των αμφορέων, ριγμένα θραύσματα από μικρές και μεγαλύτερες κύλικες και κυάθια, χαρακτηριστικά της τοπικής κεραμικής του 6ου και του 5ου αι. π.Χ. μαζί με θραύσματα κεραμιδιών γεμίζουν τον κενό χώρο μέχρι το δάπε-

δο, πιθανότατα μεταφερμένα από μπάζα της προηγούμενης φάσης.

Στο χώρο 3 το δάπεδο πατά σε στρώση από αμμοχάλικο και κιτρινωπή άμμο με ελάχιστα όστρακα. Βρέθηκε περιοχή εστίας, και πάνω στο δάπεδο, κατά χώραν άβαφα αγγεία καθημερινής χρήσης, πήλινη «εσχάρα» τοπικής κατασκευής, θραύσματα θασιτίκου αμφορέα με ανάγλυφη παράσταση κεφαλής Διονύσου, νόμισμα Θασίων 4ου αι. π.Χ., μικρός αποθέτης με θραύσματα αμφορέων και γενικά ευρήματα που χρονολογούν το δάπεδο στο α' μισό του 4ου αι. π.Χ.

Ωστόσο φαίνεται ότι σε σχετικά μικρό χρονικό διάστημα, μετά τα μέσα του 4ου αι. π.Χ., ανέβηκε η στάθμη του νερού ξεπερνώντας το ύψος των βάσεων των αμφορέων και κατά συνέπεια χρειάστηκε να ανεβεί και το επίπεδο των δαπέδων. Χρησιμοποιήθηκε και πάλι ως αποστραγγιστική μέθοδος η ίδια υποδομή του δαπέδου με σειρές αμφορέων που κάλυψαν σχεδόν όλη την επιφάνεια των χώρων 1 και 2 και το δάπεδο υψώθηκε κατά 0,50 μ. περίπου (Σ χ έ δ. 5 α-γ). Στο χώρο 2 οι αμφορείς, σε 11 παράλληλες σειρές με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. εκτός από το χώρο μπροστά στην είσοδο, τοποθετήθηκαν στα κενά διαστήματα που δημιουργούσαν οι βάσεις των αμφορέων της προηγούμενης φάσης (Π ί ν. 209 β). Στο χώρο 1 βρέθηκαν 14 παράλληλες σειρές αμφορέων που καλύπτουν όλη την επιφάνεια του εκτός από τετράπλευρο χώρο στο κέντρο όπου τέσσερις σχιστόπλακες στο επίπεδο του δαπέδου στήριζαν πιθανότατα ισάριθμους πεσσούς.

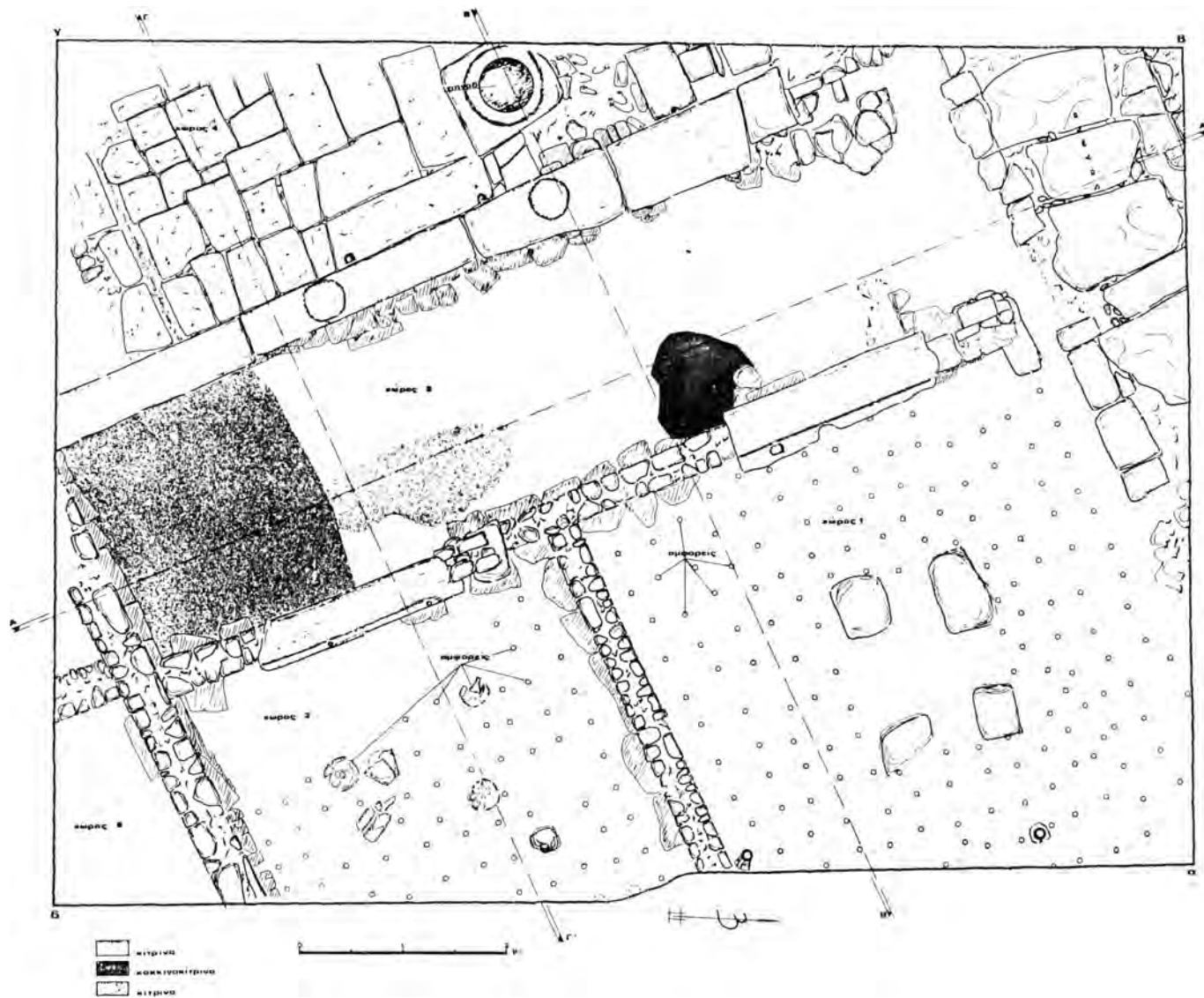
Οι αμφορείς και στους δύο χώρους εφάπτονται, έχουν ύψος 0,55 μ. περίπου, δεν έχουν σφράγισμα και πατάνε με το χείλος σε αμμώδες έδαφος. Στα κενά ανάμεσά τους μέχρι το ύψος της κοιλιάς τοποθετούνται μικρές πέτρες για να τους στερεώνουν στη θέση τους· ενώ τα κενά από το ύψος της κοιλιάς μέχρι τη βάση γεμίζουν με μπάζωμα που αποτελείται από άφθονα θραύσματα κυρίως ελαττωματικών αγγείων — τοπικών κυλικών με ταινιωτή διακόσμηση, κυαθίων, μελαμβαφών αγγείων και ενός μελανόμορφου — του τέλους του 6ου και του 5ου αι. π.Χ. (Π ί ν. 210 α-β)· πιθανότατα πρόκειται για συσσωρευμένο από χρόνια άχρηστο υλικό αγγειοπλαστείου που ίσως μεταφέρθηκε από το μπάζωμα της αρχαιότερης φάσης του κτιρίου. Μαζί με τα θραύσματα των αγγείων βρέθηκε και νόμισμα Θασίων του 4ου αι. π.Χ. Πολλοί από τους αμφορείς τοποθετήθηκαν από την αρχή, σπασμένοι στη λαβή ή τη βάση.

Στη φάση αυτή κλείστηκε με αργολιθοδομή η είσοδος του χώρου 2 και μπήκε ψηλότερα το κατώφλι. Η είσοδος του χώρου 1 διαμορφώθηκε στο δυτικό τοίχο, όπου επίσης βρέθηκε κατώφλι.

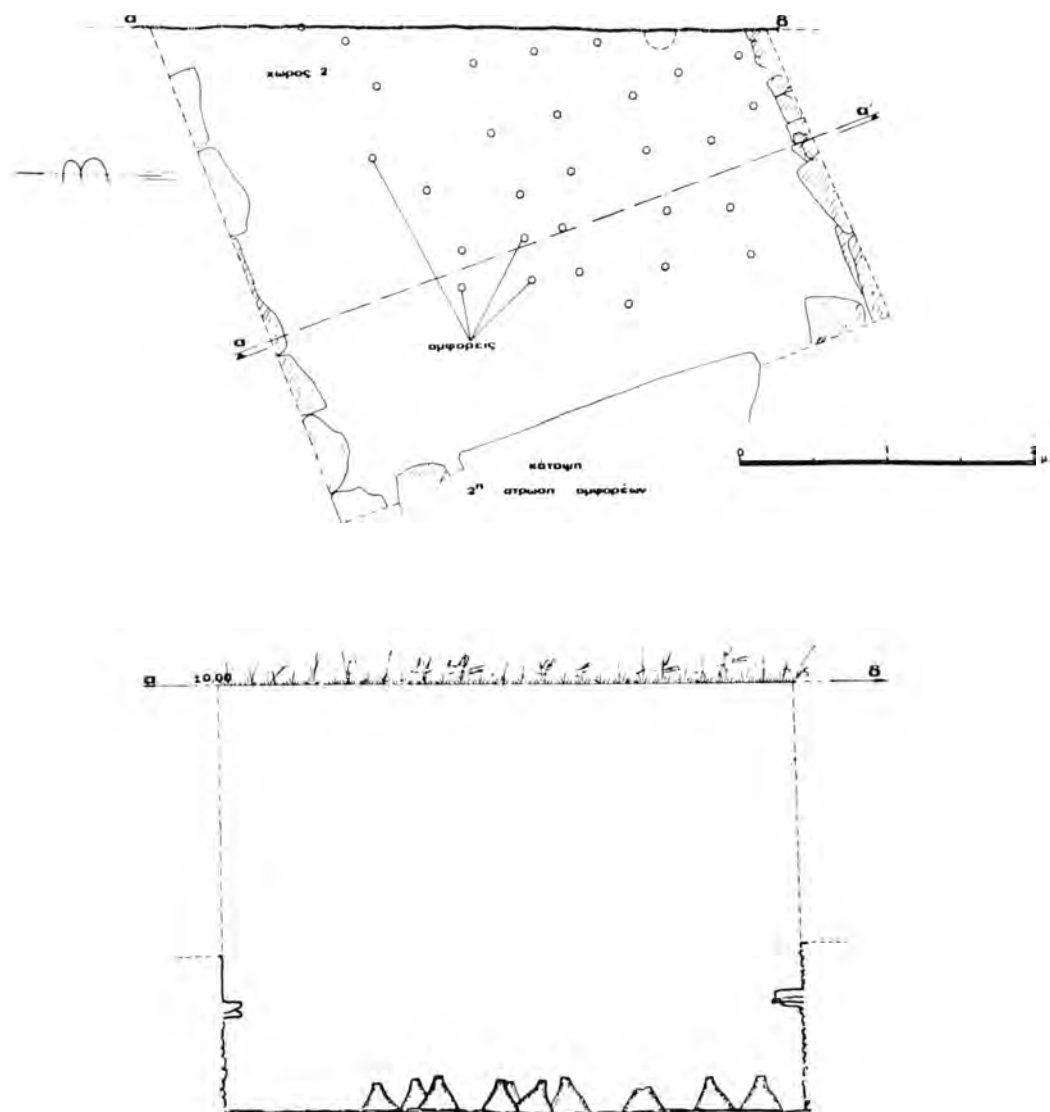
Οι χώροι 1, 2 και 5 δεν έχουν αποκαλυφθεί σε όλη τους την έκταση και γενικά για να ολοκληρωθεί

3. Ό.π.

4. A. Hesnard, MemAmAc 36 (1980), σ. 141.

Σχέδ. 3. Λιμένας Θάσου. Οικόπεδο Γ. Μαγκαφίνη. Κάτοψη της ανασκαφής.

Σχέδ. 4. Λιμένας Θάσου. Οικόπεδο Γ. Μαγαφίνη. Κάτοψη χώρου 2 με αμφορείς για αποστράγγιση και τομή α-α'.

η εικόνα του χώρου χρειάζεται να επεκταθεί η ανασκαφή και στα υπόλοιπα γειτονικά άσκαφτα οικόπεδα.

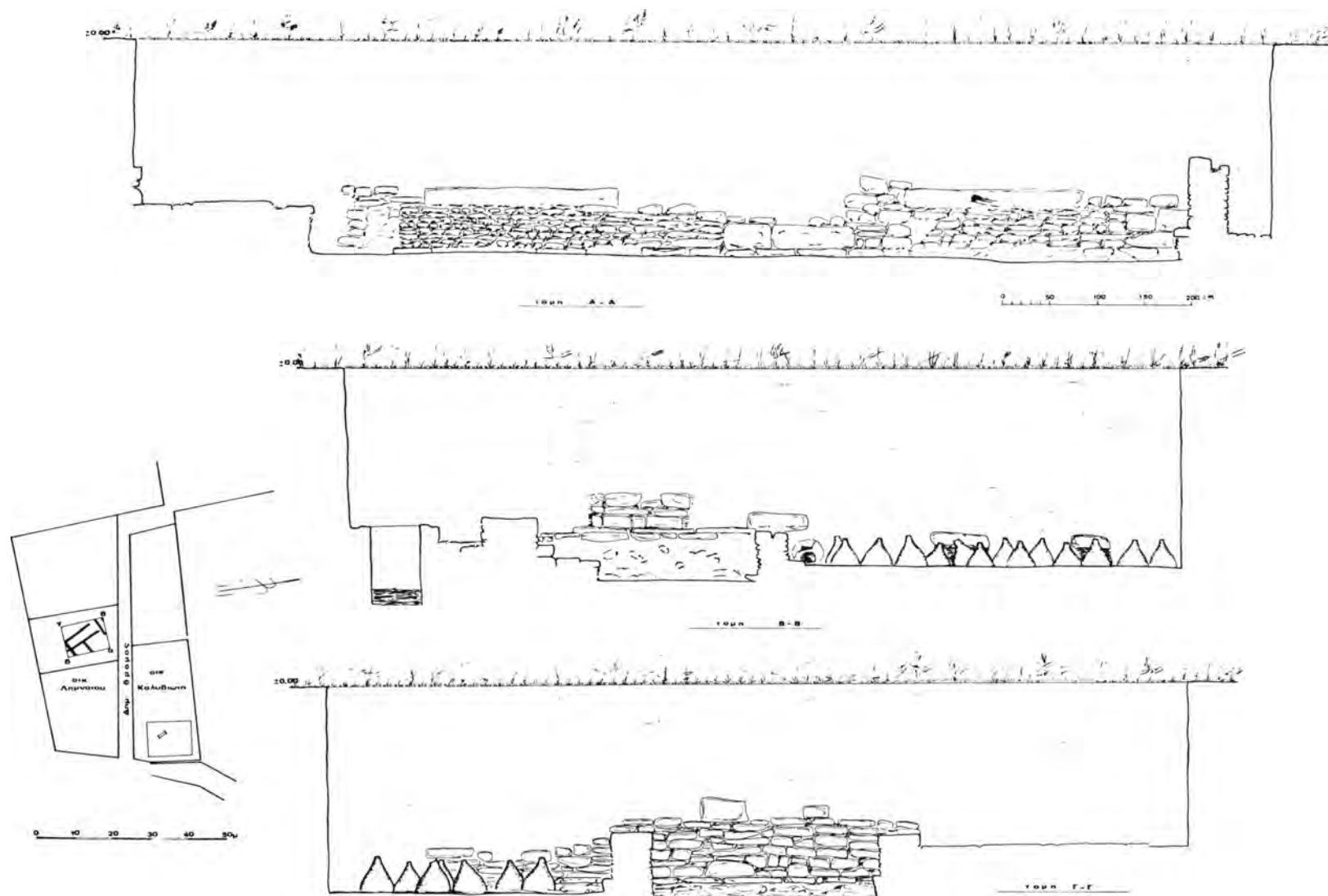
ΣΤΑΥΡ. ΣΑΜΑΡΤΖΙΔΟΥ

Οικόπεδο Ευστρ. Πυρήνα

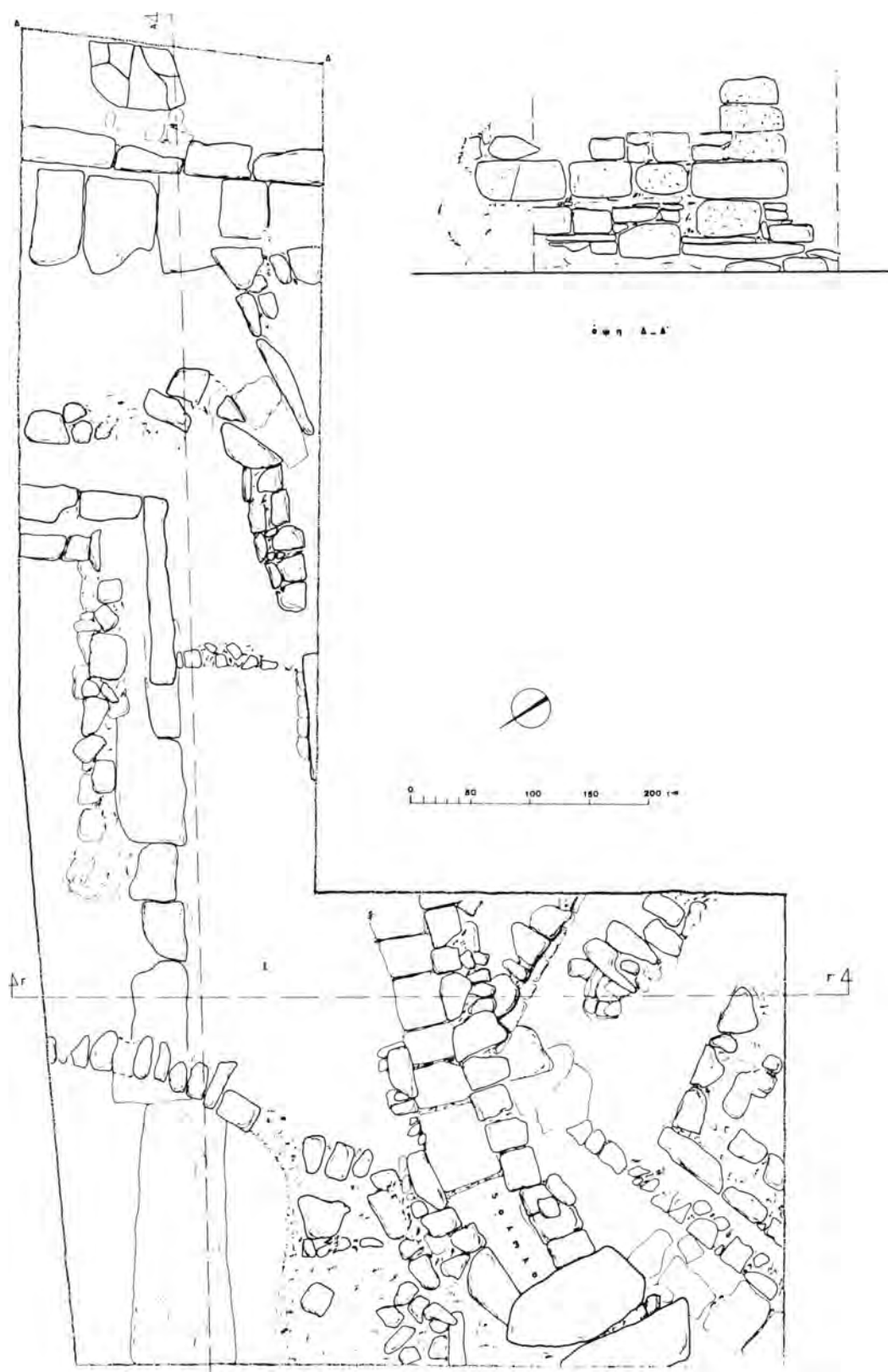
Στο παραπάνω οικόπεδο που βρίσκεται δίπλα

στη νότια πλευρά του χώρου του Αρτεμισίου ανοίχτηκαν τέσσερις τομές.

Στις τομές Α και Β (Σχέδ. 6), που έγιναν στο ανατολικό ψηλότερο άκρο του οικοπέδου βρέθηκαν δύο μεγάλοι τοίχοι, που πιθανότατα ανήκουν σε κάποιο άνδρα του Αρτεμισίου, καθώς και άλλοι μικρότεροι τοίχοι και καμπύλοι αγωγοί που ανή-

Σχέδ. 5. Λιμένας Θάσου. Οικόπεδο Γ. Μαγγαφίνη. Τομή Α-Α' χώρου 3 και τομή Β-Β' με υπερυψωμένο αποστραγγιστικό σύστημα.

Σχέδ. 6. Λιμένας Θάσου. Οικόπεδο Ευστρ. Πυρήνα. Κάτοψη τομών Α και Β, και όψη Δ-Δ'.

κουν σε διάφορες φάσεις της ζωής του ιερού από τα κλασικά ως τα ελληνιστικά χρόνια.

Στην τομή Γ στο δυτικό άκρο του οικοπέδου, βρέθηκε συγκρότημα τοίχων από κτίσμα κλασικής εποχής (Σ χ έ δ. 7) και μία μαρμάρινη βάση μεγάλη αναθηματικής στήλης (Π ί ν. 211 α-β, 212 α), ο κορμός της στήλης εντοιχισμένος στον τοίχο. Επίσης κάτω από το κλασικό στρώμα εντοπίστηκε στρώμα αρχαϊκής εποχής. Σημαντικό εύρημα ένα ασημένιο νόμισμα Θάσου του 5ου αι. π.Χ.

Στο μεγαλύτερο μέρος της τομής Δ (Σ χ έ δ. 8) σώζεται το δάπεδο ενός κτίσματος και τμήμα από καμπύλο μεγάλο αγωγό. Υπάρχει επίσης ένας τοίχος παλιότερος.

Γενικά στο οικόπεδο εντοπίστηκαν κτίσματα κλασικών χρόνων και 4ου αι. π.Χ. που ανήκουν στο Αρτεμίσιο. Παρόλα αυτά δεν ξεκαθαρίστηκε καμιά κάτοψη κτιρίου ούτε αναγνωρίστηκε η θέση του στο αρχαίο ιερό. Για να γίνουν αυτά θα πρέπει να ανασκαφεί συστηματικά ολόκληρο το οικόπεδο σε σχέση πάντα με το Αρτεμίσιο.

Μ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ-ΠΑΤΕΡΑ

Οικόπεδο Ιφιγ. Ράνη

Η ανασκαφή στο παραπάνω οικόπεδο διενεργήθηκε κατά τους μήνες Ιούνιο και Ιούλιο 1982⁵.

Το οικόπεδο ερευνήθηκε με δύο δοκιμαστικές τομές, στις οποίες αποκαλύφθηκαν δύο φάσεις οικοδομικών λειψάνων (Σ χ έ δ. 9-10). Η παλιότερη ελληνιστική φάση περιλάμβανε τμήμα δωματίου οικίας, οι τρεις τοίχοι του οποίου, δομημένοι με επιμέλεια με ανισοπαχείς σχιστόπλακες και παρεμβλλόμενους δόμους (Π ί ν. 212 β), στηρίζονταν στο φυσικό σχιστολιθικό έδαφος. Η πρώτη ελληνιστική φάση αντιστοιχούσε στη στρωματογραφία (όπως φάνηκε καθαρά στο μάρτυρα μεταξύ των δύο τομών), σε ένα στρώμα καταστροφής με πλήθος ενσφράγιστων κεραμιδιών (ΘΑCΙΟΝ), όστρακα από πίθους καθώς και μελαμβαφή όστρακα μικρών αγγείων και ενσφράγιστες λαβές αμφορέων. Στη μεταγενέστερη οικοδομική φάση ανήκαν προσθήκες στο βασικό ελληνιστικό πυρήνα. Οι νεότεροι τοίχοι χτισμένοι αμελώς με αργολιθοδομή πατούσαν πάνω στους προγενέστερους (ο ένας μάλιστα ήταν μετατοπισμένος από την κατακόρυφο). Στα κινητά ευρήματα της δεύτερης φάσης περιλαμβάνονταν αρκετά άβαφα όστρακα (κυρίως βάσεις και λαβές

μικρών αγγείων), στριφτές λαβές αμφορέων καθώς και υφαντικά βάρη διαφόρων σχημάτων. Γενικά όλο το οικόπεδο έδωσε λίγη κεραμική και ελάχιστα χάλκινα μικροαντικείμενα και νομίσματα διαβρωμένα. Επίσης σε μικρό βάθος αποκαλύφθηκαν τρεις τάφοι από σχιστολιθικές πλάκες, που περιείχαν σαθρά οστά. Στα κινητά ευρήματα συγκαταλέγονταν και τρεις μαρμάρινοι βωμίσκοι καθώς και δύο μικροί σπόνδυλοι (διαμ. 0,15 και 0,19 μ. και ύψ. 0,20 μ.) από εύθριπτο μάρμαρο.

*Μ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ-ΠΑΤΕΡΑ
ΜΑΡΙΑΝΝΑ ΚΑΡΑΜΠΕΡΗ*

ΑΡΧΑΙΕΣ ΝΕΚΡΟΠΟΛΕΙΣ

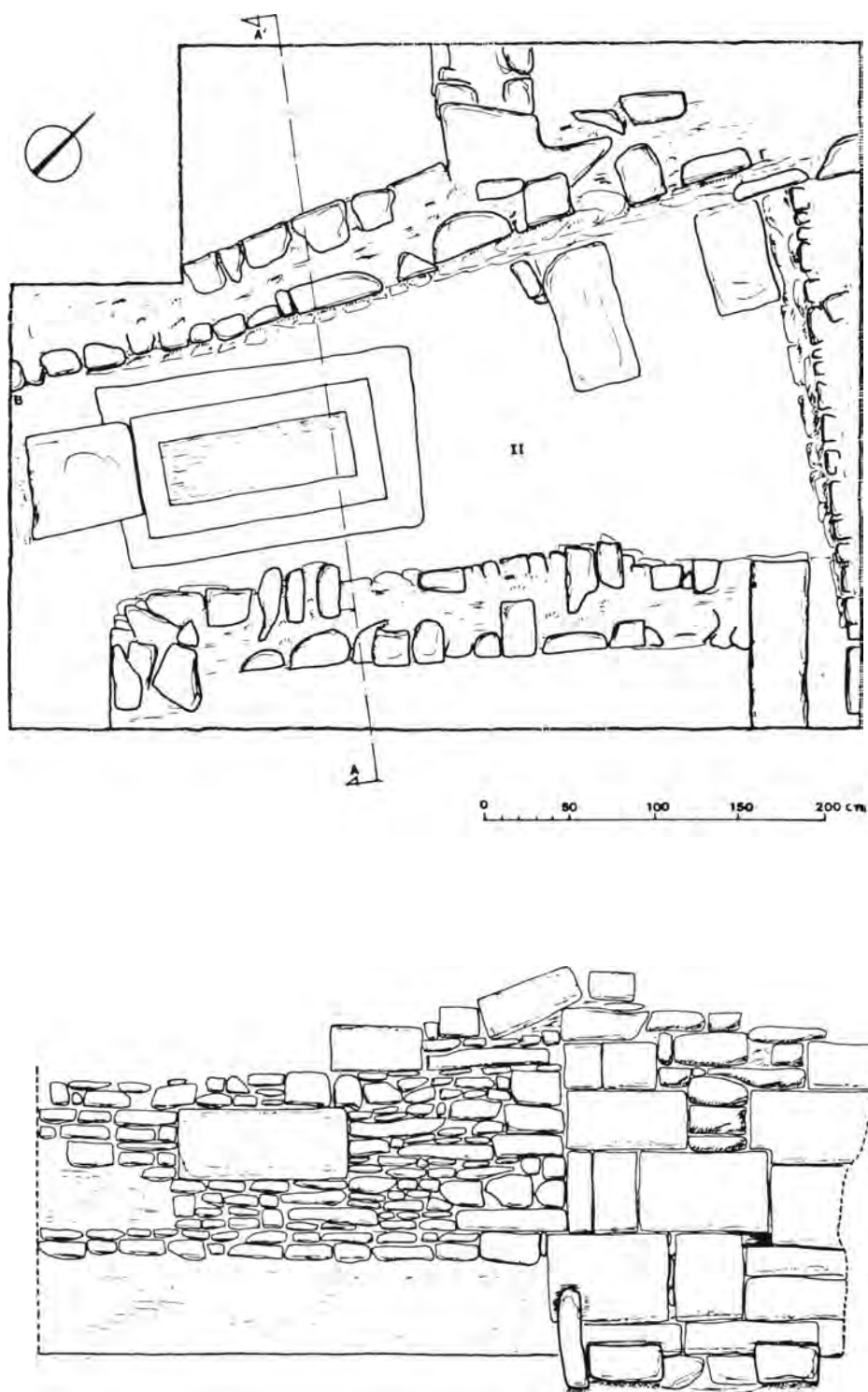
Οικόπεδο Θωμάς Βασιλάκου

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται στην αρχαία νεκρόπολη έξω από τα τείχη της αρχαίας Θάσου στην περιοχή της Πύλης Δία-Ήρας. Στο οικόπεδο υπάρχει η υπέργεια ρωμαϊκή σαρκοφάγος του Πολιάδη που αναστηλώθηκε από τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή.

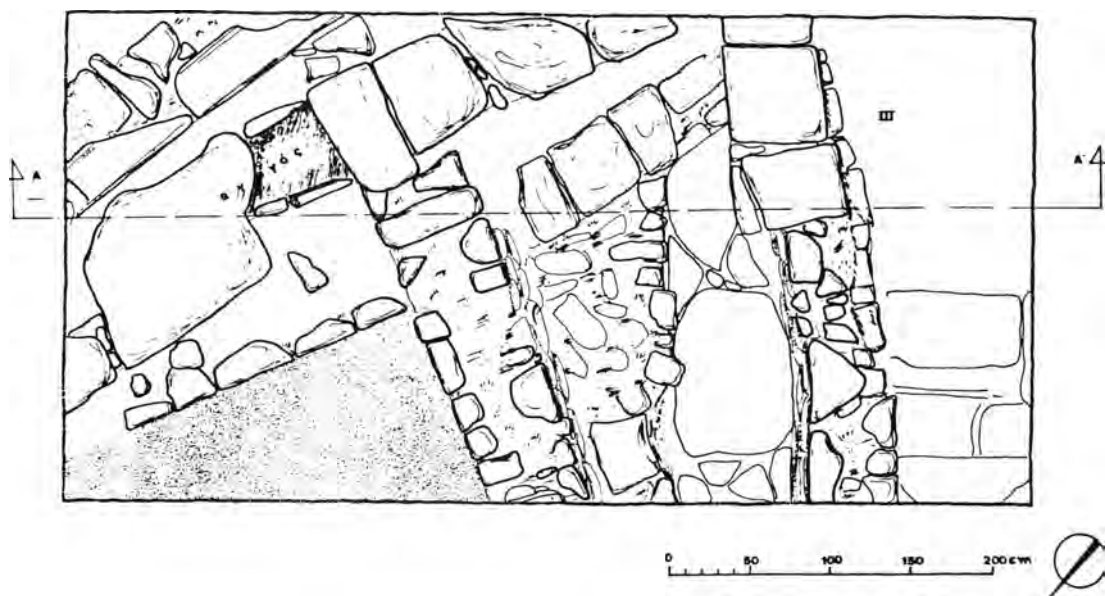
Στην ανασκαφική έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε τέσσερα σημεία βρέθηκαν στην Τομή Α τμήμα ρωμαϊκού δρόμου κατεύθυνσης από Ν.-Β., που βρίσκεται στον άξονα της Πύλης Δία-Ήρας και τμήμα μεταγενέστερου τοίχου, μία συλημένη ρωμαϊκή μαρμάρινη σαρκοφάγος χωρίς κάλυμμα, πάνω σε βάθρο με δύο βαθμίδες (Σ χ έ δ. 11-12), και στην Τομή Γ συλημένος ρωμαϊκός μαρμάρινος τάφος με τριβαθμιδωτό βάθρο (Σ χ έ δ. 13). Σ' όλα τα σημεία βρέθηκαν πολλά σπασμένα και ριγμένα μαρμάρινα κομμάτια, κύρια από σαρκοφάγους. Στην Τομή Β δε βρέθηκε τίποτα το ιδιαίτερο εκτός από ριγμένα κομμάτια. Η σαρκοφάγος και ο τάφος έχουν τον ίδιο προσανατολισμό με τη σαρκοφάγο του Πολιάδη. Στο κέντρο της δυτικής μακριάς πλευράς της φετινής σαρκοφάγου υπάρχει ανάγλυφη παράσταση όρθιας γυναικείας μορφής κατά πρόσωπο, ύψ. 0,20 μ., με πυρσό στο αριστερό χέρι και ανυψωμένο το δεξί. Τα χαρακτηριστικά του προσώπου και το άκρο του δεξιού χεριού είναι πολύ φθαρμένα· μάλλον πρόκειται για παράσταση Εκάτης. Κολλητά σ' αυτή τη σαρκοφάγο βρέθηκε και το κάτω μέρος κυκλικού φούρνου με πήλινες πλάκες, μεταγενέστερες οπωσδήποτε από τη σαρκοφάγο. Δίπλα στον τάφο με το τριβαθμιδωτό βάθρο βρέθηκε σπασμένο και ριγμένο μαρμάρινο κάλυμμα σαρκοφάγου που πιθανώς να κάλυπτε τον τάφο και το οποίο στη μακριά πλευρά του σώζει την επιγραφή: *ΑΝΤΑΝΔΡΟΣ ΘΕΟΓΕΝΟΥΣ ΧΑΙΡΕ*. Τα κινητά ευρήματα του οικοπέδου, συμπεριλαμβανομένης και της κεραμικής, ελάχιστα και ασήμαντα.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΠΟΥΛΙΟΣ

5. Το οικόπεδο βρίσκεται στα ανατολικά όρια του οικοπέδου Ε. Βογιατζή στο οποίο έχουν εντοπιστεί κτίρια του 6ου και 4ου αι. π.Χ. ΑΔ 31 (1976): Χρονικά, σ. 290· 32 (1977): Χρονικά, σ. 239.

Σχέδ. 7. Λιμένας Θάσου. Οικόπεδο Ευστρ. Πυρήνα. Κάτοψη τομής Γ' και όψη τοίχου Β-Γ.

Σχέδ. 8. Λιμένας Θάσου. Οικόπεδο Ευστρ. Πυρήνα. Κάτοψη τομής Δ.

Κτήμα Σούλτου

Συνεχίστηκε η ανασκαφή του κλασικού και ελληνιστικού νεκροταφείου που είχε εντοπιστεί και είχε αρχίσει να ανασκάπτεται από το 1974⁶.

Το κτήμα βρίσκεται σε απόσταση 1 χλμ. περίπου έξω από το νότιο τείχος της Θάσου σε μία περιοχή στην οποία απλώνεται το νεκροταφείο των ελληνιστικών κυρίως χρόνων. Στη φετινή ανασκαφή πήραν μέρος η Χάιδω Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Έφορος Αρχαιοτήτων, ο Βασ. Πούλιος, Επιμελητής Αρχαιοτήτων και ομάδα ανθρωπολόγων από το Πανεπιστήμιο Göttingen με τον καθηγητή B. Hermann για τη μελέτη του ανθρωπολογικού υλικού.

Η ανασκαφική έρευνα επεκτάθηκε στα δυτικά, ανατολικά και νότια της παλιάς ανασκαφικής τομής που συμπεριλήφθηκε σε μια έκταση 30 × 25 μ.

Στα βόρεια της ανασκαφικής τομής διαπιστώθηκε ότι οι τάφοι δεν επεκτείνονται πέρα από ένα τοίχο που κλείνει το νεκροταφείο από τα βόρεια ακολουθώντας μία κατεύθυνση περίπου Α.-Δ. Στη θέση αυτή περνούσε ένας αρχαίος δρόμος που πιθανότατα κατέληγε στην Πύλη του Δία και της Ήρας (Πί ν. 213 α). Τα προς Α. και Δ. όρια του τοίχου

αυτού φαίνεται ότι επεκτείνονται και πέρα από την ανασκαφική τομή.

Ανασκάφηκαν μέσα στην τομή 25 συνολικά τάφοι από τους οποίους οι 23 ήταν κιβωτιόσχημοι και οι δύο ταφές-καύσεις σε τεφροδόχα αγγεία.

Οι κιβωτιόσχημοι τάφοι είναι κατασκευασμένοι από μαρμαρόπλακες περισσότερο ή λιγότερο δουλεμένες και καλυμμένοι με μία-τρεις μαρμαρόπλακες.

Περιέχουν κατά κανόνα απλές ταφές και σ' ένα μεγάλο ποσοστό βρέθηκαν διαταραγμένοι. Ορισμένοι από αυτούς παρουσίασαν στοιχεία δεύτερης χρήσης όπως ο τάφος XXVI που μεγάλωσε με την προσθήκη πρόχειρου τοίχου για να περιλάβει μια ταφή ενηλίκου.

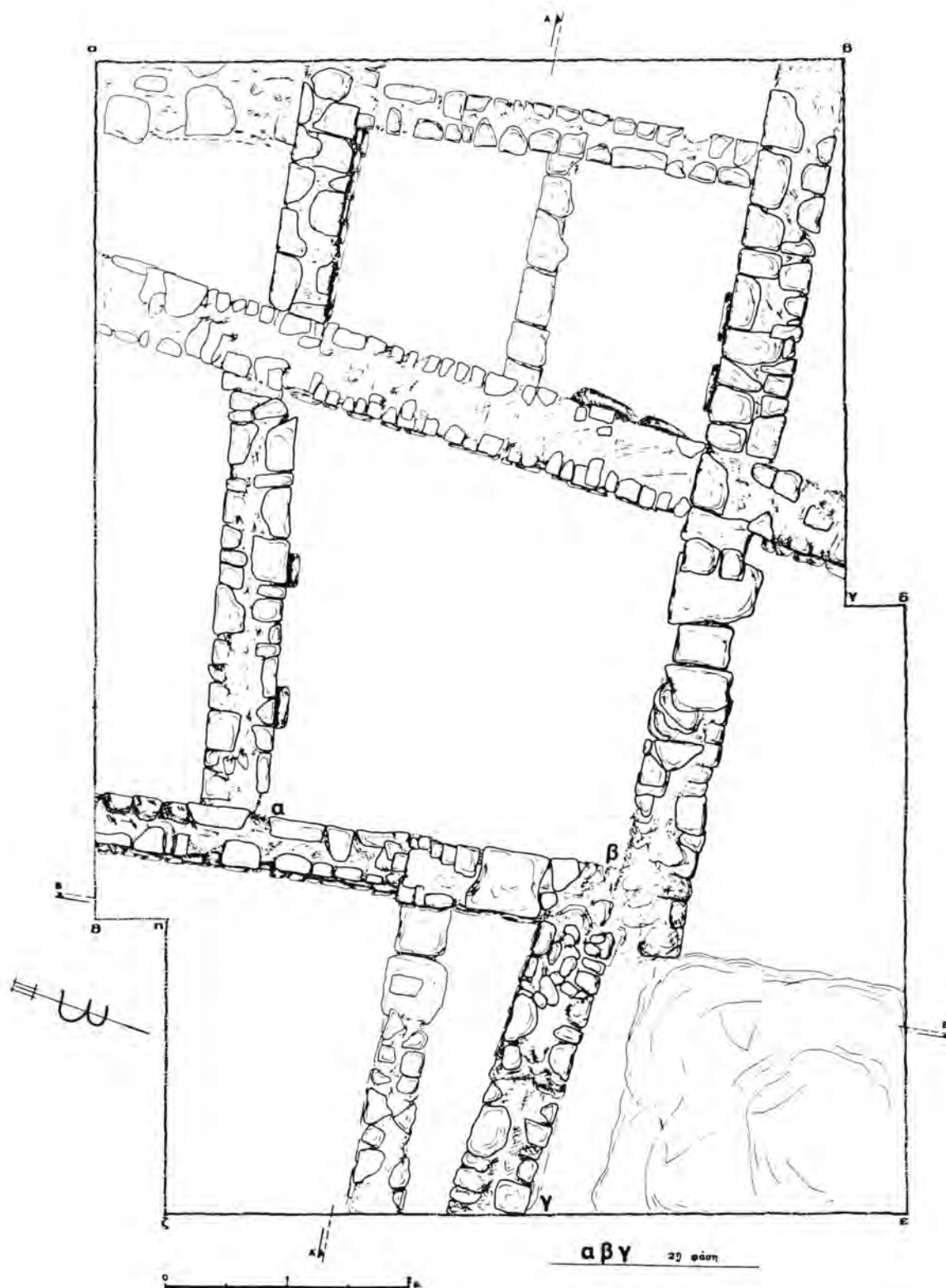
Από τα τεφροδόχα αγγεία το ένα βρέθηκε απλά εναποτεθειμένο στο έδαφος με κάλυμμα μια μικρή πλάκα ενώ το άλλο βρέθηκε μέσα σε μια κιβωτιόσχημη θήκη από σχιστόπλακες (Πί ν. 213 β).

Διαπιστώθηκε επίσης και μια ακτέριστη ταφή-ενταφιασμός στο έδαφος.

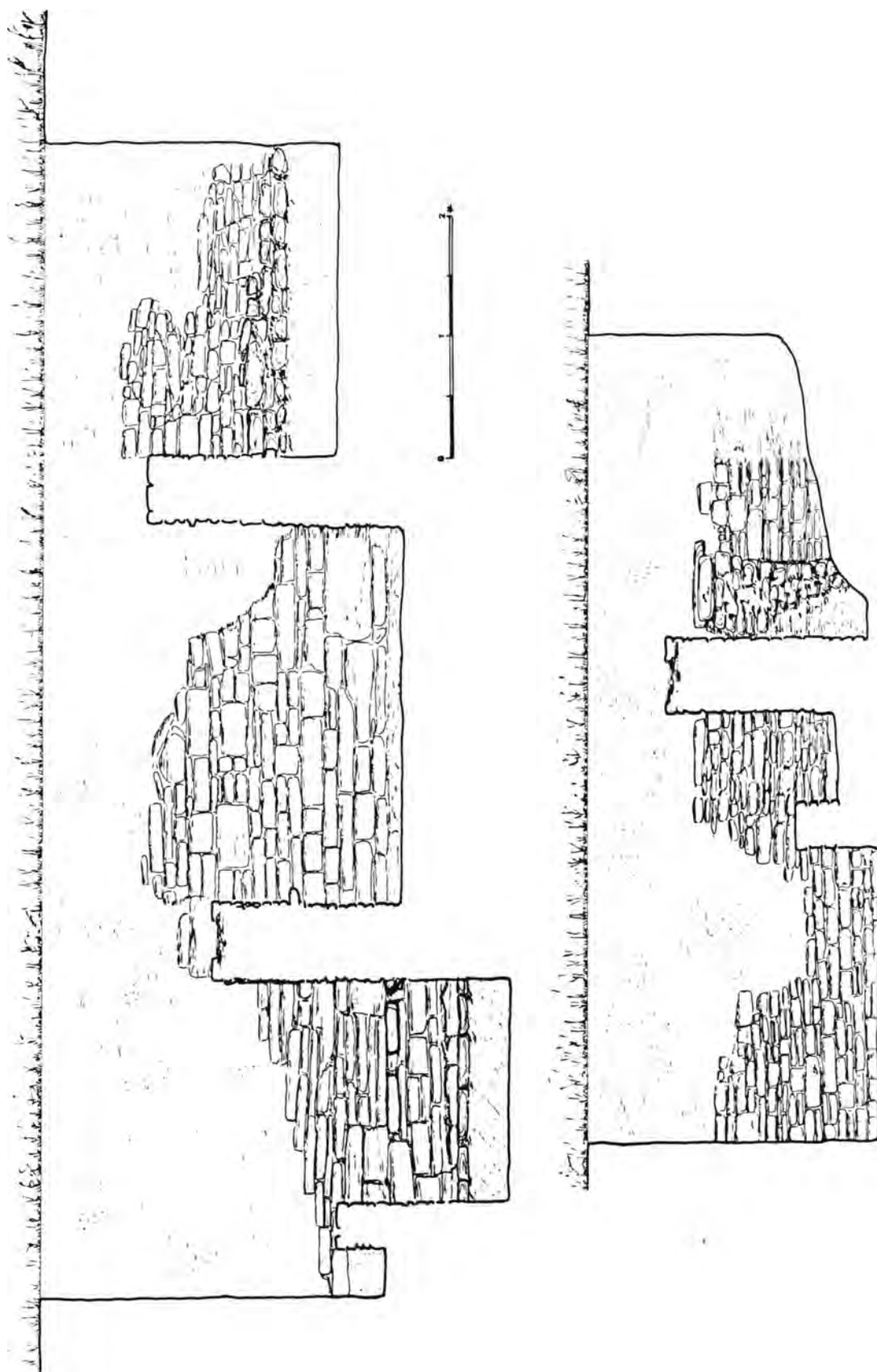
Η ταφή βρέθηκε σε ψηλότερο επίπεδο που πιθανώς αποτελεί ένδειξη νεότερης χρονολόγησης. Ο νεκρός ήταν σε στάση οκλαδία και το κεφάλι του είχε καλυφθεί με μια κεραμίδα (λακωνικό στρωτήρα).

Ανάμεσα στους τάφους βρέθηκαν πέντε πυρές-εναγισμοί με τα χαρακτηριστικά σύνολα των σπα-

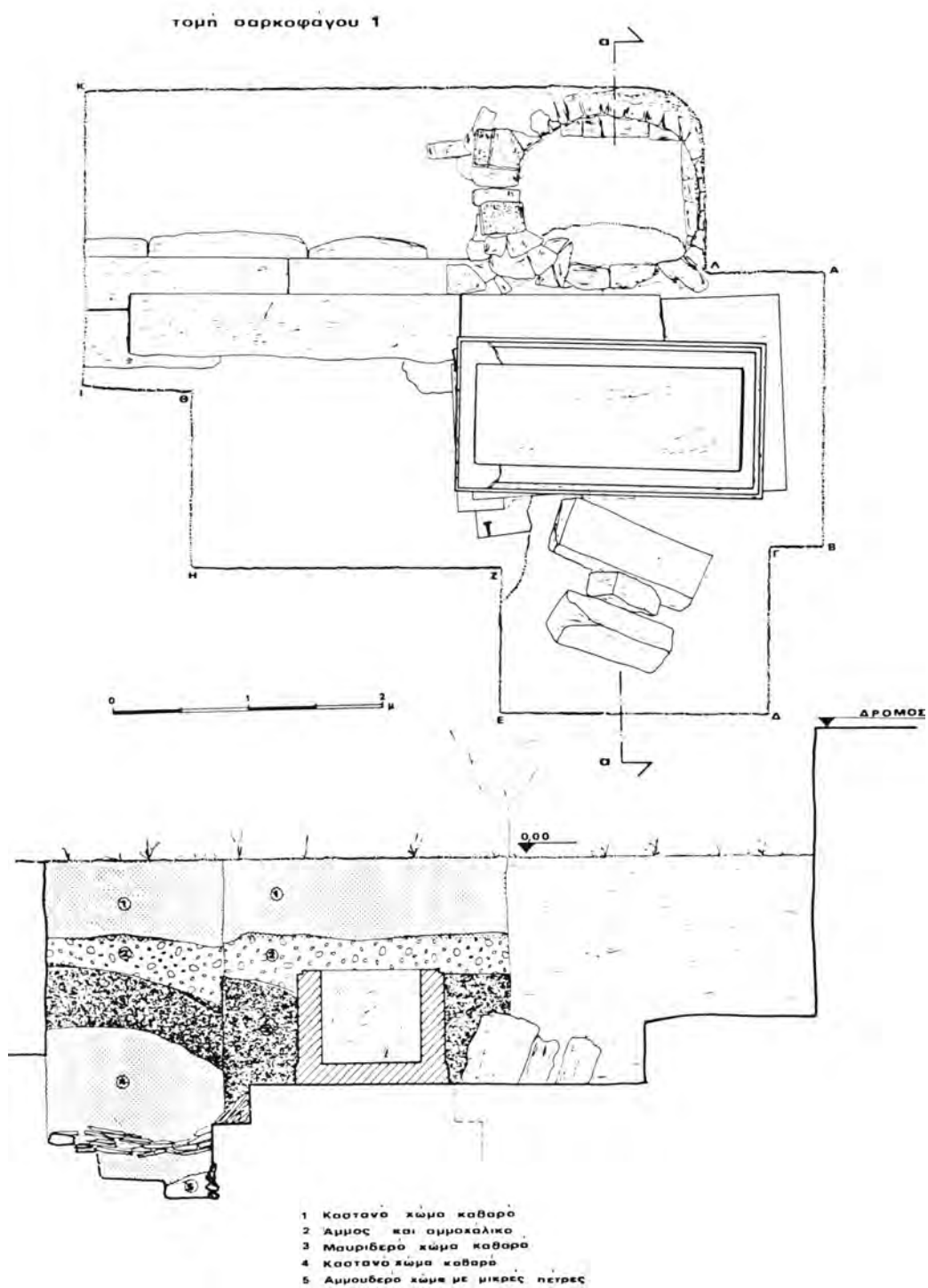
6. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 788· 31 (1976): Χρονικά, σ. 275.

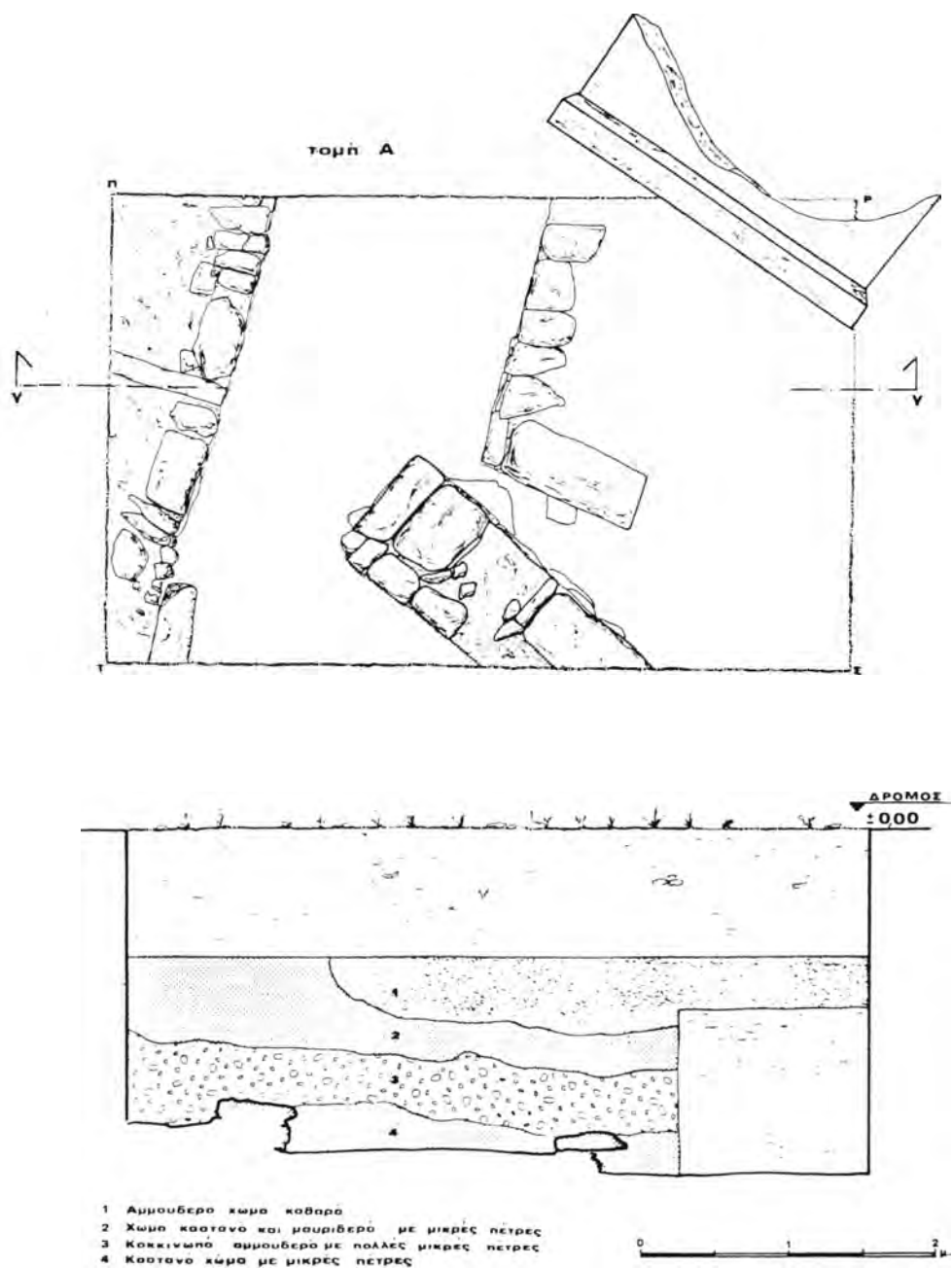
Σχέδ. 9. Λιμένας Θάσου. Οικόπεδο Ιφ. Ράνη. Κάτοψη της ανασκαφής.

Σχέδ. 10. Λιμένας Θάσου. Οικόπεδο Ιφ. Ράνη. Τομές Α-Α', Β-Β'.

Σχέδ. 11. Λιμένας Θάσου. Οικόπεδο Θ. Βασιλάκου. Κάτοψη σαρκοφάγου 1 και τομή α-α.

Σχέδ. 12. Λιμένας Θάσου. Οικόπεδο Θ. Βασιλάκου. Κάτοψη τομής Α και στρωματογραφία γ-γ.

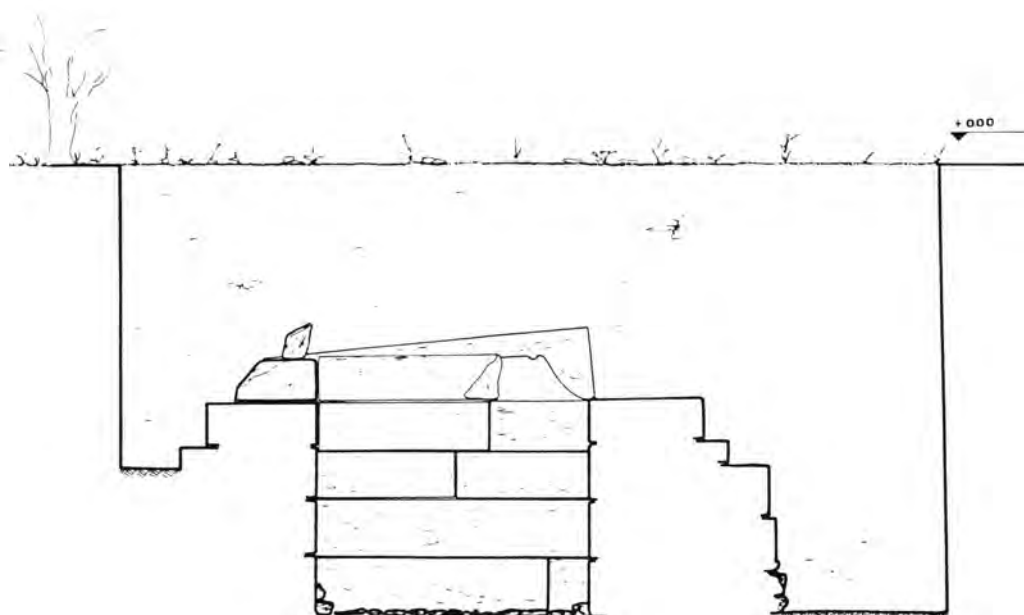
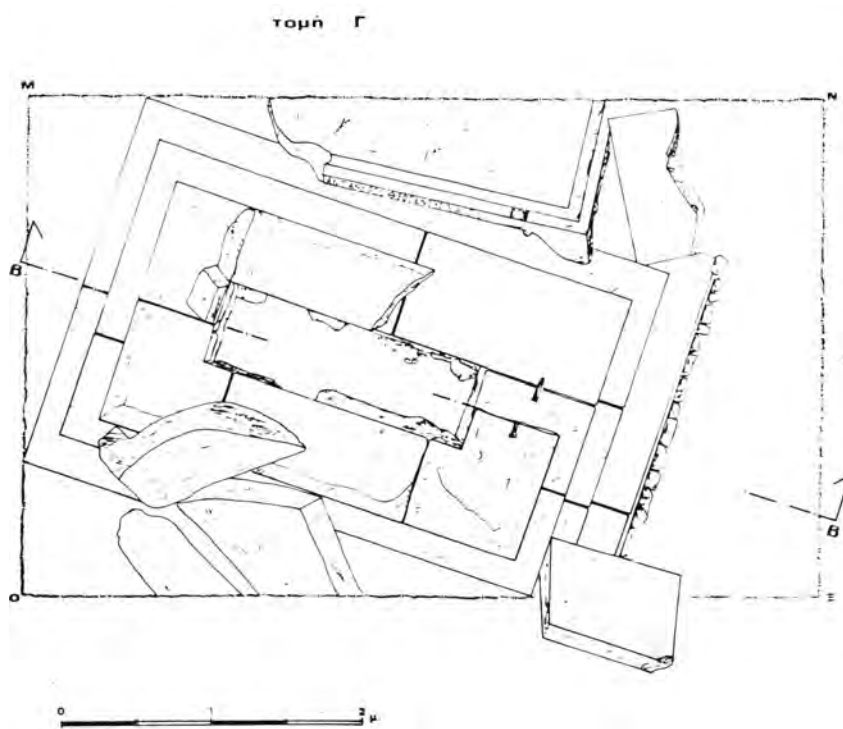
σμένων αγγείων και τα σαφή ίχνη πυράς. Στις πυρές εντοπίστηκαν μικρά θραύσματα καμένου μικρού ζώου από το τυπικό για τις επιτάφιας τελετές ολοκαύτωμα (Πί ν. 214 α).

Η πυρά Δ έδωσε μια ενδιαφέρουσα σειρά από ασημένια περιάπτα που πιθανόν προέρχονταν από κάποιο περιδέριο⁷.

Το περιδέριο πρέπει να χρονολογείται στο β'

μισό του 4ου αι. π.Χ., όπως και ορισμένα από τα αγγεία των πυρών-εναγισμών.

7. F. H. Marshall, Catalogue of the Jewellery, Greek, Etruscan, and Roman, British Museum, Oxford 1963, αριθ. 2271 πίν. XLV. 5ος αι. π.Χ.

Σχέδ. 13. Λιμένας Θάσου. Οικόπεδο Θ. Βασιλάκου. Κάτοψη τομής Γ και τομή β-β.

Οι τάφοι περιέχουν μια πλούσια σειρά από βαλσαμάρια που δίνουν μια χρονολόγηση στον 3ο-2ο αι. π.Χ. Οι δανάκες που έχουν σωθεί στα στόματα ορισμένων νεκρών είναι αργυρά ημiekτα Θάσου, η κοπή των οποίων τοποθετείται στα τέλη του 5ου αι. π.Χ. αλλά η διάρκεια της χρήσης τους φτάνει τουλάχιστον ως τα τέλη 4ου αι. π.Χ.⁸

Τυπικό κτέρισμα για τις ανδρικές ταφές είναι οι σιδερένιες στλεγγίδες. Συχνή είναι η εμφάνιση μολύβδινων ελασμάτων στα κεφάλια των νεκρών. Πρόκειται για αντικείμενο που βρίσκεται συχνά στους τάφους, η χρήση του οποίου όμως είναι αμφισβητούμενη.

Το αρχαιότερο παράδειγμα τάφου στη φετινή ανασκαφή δίνει ο τάφος XXII με την τεφροδόχα ευρθρόμορφη πελίκη που χρονολογείται στα τέλη 5ου αι. π.Χ. Η εποχή αυτή είναι η έως τώρα αρχαιότερη φάση της θέσης, που έχει επισημανθεί, τόσο από τα ευρήματα στο νεκροταφείο (κτήματος Σούλτου) καθώς από άλλα ευρήματα κυρίως τεφροδόχα αγγεία. Θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι οι ταφές αρχίζουν στη θέση αυτή από τα τέλη του 5ου αι. π.Χ. αλλά είναι γνωστό το πρόβλημα για το χρονικό διάστημα που συχνά μεσολαβεί ανάμεσα στην κατασκευή των κτερισμάτων και στη χρησιμοποίησή τους στους τάφους. Βέβαιη οπωσδήποτε είναι η χρήση του νεκροταφείου στον 4ο αι. π.Χ. και στους ελληνοιστικούς χρόνους.

Αξίζει να σημειώσουμε ότι στη διαταραγμένη επίχωση των τάφων, πολλοί από τους οποίους βρέθηκαν τελείως κατεστραμμένοι, βρέθηκαν και ελάχιστα θραύσματα αγγείων 5ου αι. π.Χ., καθώς και ορισμένα πηλίνα αρχιτεκτονικά θραύσματα.

ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΙΣ-ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ

Πύλη Σειληνού

Στην Πύλη του Σειληνού συνεχίστηκαν και ολοκληρώθηκαν οι εργασίες εγκατάστασης μιας μόνιμης αντλίας για την αποστράγγιση των νερών της βροχής που συγκεντρώνονταν στην Πύλη και στον υπόλοιπο αρχαιολογικό χώρο του οικιστικού συγκροτήματος της περιοχής της Πύλης.

Στην περιοχή ανατολικά της Πύλης του Σειληνού, όπου αγοράζονται από την Αρχαιολογική Υπηρεσία τα οικοπέδα για την προστασία του περιβάλλοντος της Πύλης και για την ανάδειξη του αρχαίου τείχους της περιοχής πραγματοποιήθηκαν εκτεταμένες εργασίες καθαρισμού της βλάστησης και απομάκρυνσης των μάζων για την ανάδειξη του χώρου και για την προβολή του τείχους. Ο καθαρισμός

του τείχους από τη βλάστηση εντόπισε τα σοβαρά προβλήματα συντήρησης που απαιτεί το τείχος.

Ιερό Πανός στην Ακρόπολη της Θάσου

Στο λαξευμένο στο βράχο ιερό του Πανός όπου ο βράχος παρουσίασε ορισμένες βαθιές ρηγματώσεις με αποτέλεσμα να αποκολλούνται σε σημεία κομμάτια από το ανάγλυφο του Πανός πραγματοποιήθηκαν μικρής έκτασης εργασίες στερέωσης του βράχου. Το ρήγμα έκλεισε με ειδικό κονίαμα και συγκολλήθηκαν τα αποκολλημένα τεμάχια του αναγλύφου (Πίνακ. 214 β).

«Καλογερίκο» κτίριο

Μικρής έκτασης εργασίες συντήρησης πραγματοποιήθηκαν στο εσωτερικό της πτέρυγας του κτιρίου που χρησιμοποιείται ως αποθήκη.

ΧΑΤΔΩ ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Αρχαία Θάσος

Το 1982 βρέθηκαν τυχαία στους καθαρισμούς ή παραδόθηκαν από ιδιώτες τα παρακάτω αρχαία: αρχιτεκτονικά μέλη με ανάγλυφο ιωνικό κυμάτιο από το απαλλοτριωμένο οικόπεδο Σούλτου (αριθ. ευρ. Μ. Θάσου Λ 3667 - Λ 3672), μικρό απόστημα αγάλματος από το Ποσίδειο (Λ 3666), απόστημα από πόδι αγάλματος από κατεδάφιση οικίας Θεοφανέλης (Λ 3661), τμήμα τραπεζοφόρου από κατεδάφιση οικίας Τσίτσιλα (Λ 3663), τμήμα ρωμαϊκού αναγλύφου με νεκρόδειπνο από κατεδάφιση τοιχείου στην οικία Σαχινίδου (Λ 3662), δύο οξυπύθμενοι αμφορείς από τη θάλασσα (Π 7486 και Π 7488), μία ασημένια δραχμή Μ. Αλεξάνδρου (Ν 16) και ένα χάλκινο νόμισμα Θάσου 4ου αι. π.Χ. (Ν 15).

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΠΟΥΛΙΟΣ

ΑΡΧΑΙΟΜΕΤΑΛΛΟΥΡΓΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ ΣΤΗ ΘΑΣΟ

Θέση Τσίνες. Προϊστορικό ορυχείο

Στο πρόγραμμα αρχαιομεταλλουργικών ερευνών που πραγματοποιήθηκε με τη συνεργασία ΙΓΜΕ, Max Planck Institut Heidelberg, Bergbaumuseum Bochum και της Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Καβάλας για την εντόπιση αρχαιομεταλλουργικών εργασιών στη Θάσο, αποκαλύφθηκε το 1981 το προϊστορικό ορυχείο στη θέση Τσίνες, στην ορεινή περιοχή μεταξύ Λιμεναριών και Μαριών, 3,5 χλμ. περίπου ΒΑ. από τα Λιμενάρια.

8. Guide de Thasos, Paris 1967, πίν. II, 27.

Η Εφορεία Προϊστορικών Αρχαιοτήτων Καβάλας με την Χάιδω Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Έφορο Αρχαιοτήτων, πραγματοποίησε την πρώτη ανασκαφική έρευνα στο προϊστορικό ορυχείο με τη συνεργασία του ειδικού στην έρευνα προϊστορικών ορυχείων K. Weissgerber του Bergbaumuseum-Bochum.

Στην ανασκαφική έρευνα πήρε μέρος ο μηχανικός μεταλλείων του ΙΓΜΕ Γ. Γιαλόγλου, η αρχαιολόγος Χρύσα Σαμίου και ο συντηρητής του Μουσείου Καβάλας Παν. Τζενετάκης.

Περιγραφή θέσης (ΓΥΣ έκδ. 1970 1:50.000 πλ.: 40° 40' 10", μήκ: 24° 36' 50"):

Το προϊστορικό ορυχείο βρίσκεται στην ορεινή περιοχή Κόκκινη Πέτρα 3,5 χλμ. ΒΑ. από τα Λιμενάρια στη θέση σύγχρονου ορυχείου σιδηρομαγγανίου. Στις εργασίες του σύγχρονου μεταλλείου το 1956 ανακαλύφθηκαν σύμφωνα με μια έκθεση του τότε γεωλόγου της Εταιρείας «Χονδροδήμος» Η. Jung που ποτέ δεν έφθασε στην Εφορεία Αρχαιοτήτων⁹, το προϊστορικό ορυχείο και μια μεγάλη σειρά από οστέινα και λίθινα εργαλεία. Οι εργασίες διάνοιξης του σύγχρονου μεταλλείου έχουν καταστρέψει ένα μέρος του προϊστορικού ορυχείου και την είσοδο. Το προϊστορικό ορυχείο βρίσκεται σήμερα στην απότομη πλαγιά ενός βουνού, στους πρόποδες του οποίου έχει ανοιχτεί μια βαθιά κατακόρυφη τομή για τη σύγχρονη εκμετάλλευση του σιδηρομαγγανίου.

Η διακοπή των εργασιών της σύγχρονης εκμετάλλευσης βοήθησε τελικά στη διάσωση του πολύ σημαντικού αυτού ευρήματος.

Η πρόσβαση στο ορυχείο για την ανασκαφή πραγματοποιήθηκε με μια ξύλινη σκάλα στην κατακόρυφη παρειά του βουνού.

Περιγραφή ορυχείου. Το ορυχείο αποτελείται από δύο συνεχόμενες στοές.

Η στοά Σ1 είναι ένας ευρύχωρος θάλαμος (μήκ.: 7, πλ.: 2,80 και ύψ. 1-1,5 μ.) που αναπτύσσεται με κατεύθυνση Β.-Ν. Στην ίδια κατεύθυνση συνεχίζεται η στοά Σ2 που έχει περίπου το ίδιο πλάτος αλλά μικρότερο μήκος 5 μ.

Στη στοά Σ1 διαπιστώθηκαν ενδείξεις από δύο στάδια εκμετάλλευσης: Το δάπεδο της στοάς Σ1 ήταν καλυμμένο από ένα μαλακό στρώμα επίχωσης που περιείχε τα διαταραγμένα από τις έρευνες του Η. Jung στρώματα καθώς και χώμα με διαλυμένες ρίζες φυτών και περιττώματα από τις κατσίκες που έμπαιναν στο ορυχείο. Η μαλακή αυτή επίχωση έδινε την εικόνα ενός οριζόντιου δαπέδου στη στοά που δεν ήταν το αρχικό, γιατί μετά τον καθαρισμό του δαπέδου στο βόρειο τμήμα της στοάς διαπιστώθη-

κε ότι το αρχικό δάπεδο ήταν ανώμαλο. Στο βόρειο τμήμα της στοάς Σ1 παρατηρήθηκε μια ανύψωση του δαπέδου και σημειώθηκε η παρουσία μεγάλων κομματιών από αιματίτη. Ένα από αυτά μεταφέρθηκε έξω από τη στοά και διαπιστώθηκε ότι προέρχονταν από την οροφή ή τα πλάγια τοιχώματα της αρχικής στοάς που είχαν πέσει, γιατί έφερε πολλά ίχνη εργασίας με αρχαία εργαλεία.

Τα μεγαλύτερα από τα κομμάτια αυτά είχαν διαστάσεις 0,60×0,50×0,30 μ. Εκτός από τα μεγάλα θραύσματα αιματίτη στο βόρειο τμήμα της στοάς Σ1 και μπροστά στο άνοιγμα της στοάς Σ2 βρέθηκε συγκεντρωμένη λατύπη από τις αρχαίες εργασίες διάνοιξης.

Η στοά Σ2 βρέθηκε επίσης γεμάτη στο νότιο τμήμα της κατά το 1/3 του αρχικού ύψους και στο βόρειο τμήμα της κατά το 2/3 με λατύπη.

Η συγκέντρωση λατυπών στην είσοδο της στοάς Σ2 και το γέμισμα της στοάς Σ2 με λατύπη προϋποθέτει τη διενέργεια εργασιών στη στοά Σ1 και σε μια δεύτερη φάση, μετά την εγκατάλειψη της στοάς Σ2.

Στην αρχαιότερη φάση των εργασιών ανήκει εκτός από τη στοά Σ2 και η κατεστραμμένη στοά που εντοπίστηκε στην ανατολική πλευρά της στοάς Σ1. Σε ένα μήκος 1,5-2 μ. εντοπίστηκε ένα όρυγμα βαθύτερο από το δάπεδο της στοάς Σ1 που έχει κατεύθυνση Ν.-Β. και οδηγεί από την είσοδο στην στοά Σ2. Από το όρυγμα αυτό το οποίο σήμερα είναι καλυμμένο στο μεγαλύτερο τμήμα του από ασβεστολιθικά ιζήματα που συγκεντρώνονται στην περιοχή αυτή πραγματοποιήθηκε η πρώτη εκμετάλλευση του ορυχείου που κατέληξε στη στοά Σ2.

Η στοά Σ1 στην πρώτη αυτή φάση χρησιμοποιήθηκε μόνο ως πρόσβαση για την εκμετάλλευση της στοάς Σ2. Μετά την αφαίρεση της ώχρας από τον αιματίτη της στοάς Σ2, γέμισαν τη στοά Σ2 με τη λατύπη που είχε συγκεντρωθεί από τη διάνοιξη της στη στοά Σ1. Ακολούθησε επέκταση της διάνοιξης στη στοά Σ1 και συγκέντρωση της λατύπης στο βόρειο τμήμα της στοάς μπροστά στην είσοδο.

Ανασκαφική έρευνα: Στο στρώμα επίχωσης της στοάς Σ1 βρέθηκαν διάσπαρτα οστέινα και λίθινα εργαλεία που είχαν χρησιμοποιηθεί για τη διάνοιξη της στοάς. Καθαρίστηκε και ερευνήθηκε συστηματικά ως το φυσικό βράχο το βόρειο τμήμα της στοάς Σ1.

Πραγματοποιήθηκε επίσης ανασκαφική τομή 1,5×1 μ. (Τομή Α1) μπροστά στην είσοδο της στοάς Σ2 (Πίνακ. 215 α). Στην ανασκαφική τομή κάτω από το μαλακό στρώμα της επίχωσης βρέθηκε η αρχαία λατύπη που αποτελείται από θραύσματα αιματίτη που έχουν διάμετρο από 0,05 ως 0,5 μ. καθώς και πολύ θρυμματισμένη λατύπη.

Ανάμεσα στη λατύπη βρέθηκε ένας πολύ μεγάλος αριθμός εργαλείων: 114 εργαλεία ευδιάκριτα

9. BCH LXXXVC (1961), Χρονικά, σ. 940.

και τριάντα σε αποσπασματική κατάσταση. Ανάμεσα σ' αυτά περιλαμβάνονται τρεις λεπίδες πυριτολίθου.

Εκτός από την τομή Α1 πραγματοποιήθηκε μια δεύτερη τομή Α2 στο βόρειο άκρο της κατεστραμμένης γαλαρίας Σ1. Στην τομή βρέθηκε ένα πλήθος εργαλείων και λατύπες που είχαν καλυφθεί από σκληρό ασβεστολιθικό επίπαγο.

Μια τρίτη μικρή τομή Α3 πραγματοποιήθηκε στην αρχή της στοάς Σ2 για τη δημιουργία χώρου εισόδου στην κλεισμένη διόδο της στοάς Σ2. Το μεγαλύτερο βάθος που έχει εμφανιστεί είναι στην τομή Α1 που έφθασε τα 0,60 μ. κάτω από την επιφάνεια του δαπέδου της Σ1.

Τα οστέινα εργαλεία είναι κέρατα ελαφιών κυρίως, αλλά και βοοειδών, αιχμές των οποίων χρησιμοποιούνταν για τη διάνοιξη (Πί ν. 216 α).

Η διάνοιξη πραγματοποιούνταν με τη αιχμή του κέρατου που τη χτυπούσαν με λίθινα εργαλεία από κροκάλες πέτρες, αδούλευτες.

Τα οστέινα εργαλεία έχουν σπασμένες από τη χρήση τις αιχμές τους και γι' αυτό άλλωστε έχουν πεταχτεί στη λατύπη του ορυχείου.

Κατασκευάζονται όχι μόνο από κέρατα αλλά και από πλευρά βοοειδών ή ελαφιών. Η χρήση των οστέινων αιχμών για τη λάξευση του σκληρού αιματίτη αποδείχθηκε από την κατασκευή εκμαγείων στα αποτυπώματα αιχμών στα τοιχώματα του ορυχείου. Τα ίχνη που έχουν αφήσει οι αιχμές των εργαλείων κρούσης στα τοιχώματα του αιματίτη καταμαρτυρούν λίθινα τέτοια. Πρόκειται για κροκάλες, πέτρες με κυκλικό ωοειδή ή και ορθογώνιο σχήμα με αποστρογγυλεμένες άκρες. Η σύστασή τους είναι μάρμαρο ή γνεύσιος. Φέρουν ίχνη της χρήσης τους και συχνά βρίσκονται σπασμένα στη μέση (Πί ν. 216 β).

Παρατηρήθηκαν επίσης και μικρά θραύσματα από τα λίθινα αυτά εργαλεία, που προφανώς είχαν απολεπιστεί στη διάρκεια της χρήσης.

Αξιόλογο εύρημα είναι η εμφάνιση ορισμένων μεγάλων κεράτων, το εσωτερικό των οποίων είχε αδειάσει και τα οποία χρησιμοποιήθηκαν για την περισυλλογή των όψεων. Ένα τέτοιο κέρατο βρέθηκε μέσα στην ανασκαφική τομή γεμάτο με όψα.

Σε μια δεύτερη φάση το ορυχείο χρησιμοποιήθηκε για τη συγκέντρωση μιας ασβεστολιθικής ύλης λευκής με την οποία πρέπει ύστερα από κάποια περίοδο εγκατάλειψης να καλύφθηκαν τα τοιχώματα του ορυχείου. Η λευκή αυτή ύλη έχει αφαιρεθεί από την ανατολική πλευρά της στοάς 1, όπου διακρίνονται ίχνη των εργαλείων λάξευσης. Πρόκειται για διαφορετικού τύπου εργαλείο με οδοντωτό άκρο (Πί ν. 215 β).

Από την ίδια ασβεστολιθική ύλη είναι καλυμμένα τα τοιχώματα της στοάς 2 αλλά εκεί δεν έχει το λευκό υλικό. Η εκμετάλλευση επομένως της λευ-

κής ύλης του ορυχείου πραγματοποιήθηκε σε εποχή που η στοά 2 ήταν κλειστή και απρόσιτη.

Για τη δεύτερη αυτή χρήση της στοάς δεν έχουμε κανένα χρονολογικό στοιχείο. Τα ευρήματα οστέινα και λίθινα εργαλεία πρέπει να προέρχονται από την πρώτη φάση, όπως αποδεικνύεται από το γεμάτο όψα κέρατο ελαφιού.

Η χρονολόγηση αυτής της φάσης είναι επίσης δύσκολο να γίνει, γιατί τα εργαλεία είναι άμορφα. Μια προσπάθεια που έγινε να χρονολογηθούν τα οστά δεν είχε αποτέλεσμα, γιατί δε βρέθηκε οργανική ύλη καθόλου στα απολιθωμένα οστά που στείλαμε για ανάλυση.

Απομένει η μορφολογική κατάταξη των δύο λεπίδων πυριτολίθου που πρέπει να οδηγεί, όπως και η προχωρημένη τεχνική του ορυχείου στη χαλκολιθική περίοδο.

Επιφανειακές έρευνες. Η επιφανειακή έρευνα στην πλαγιά του βουνού του ορυχείου εντόπισε την ύπαρξη τριών ακόμη ορυχείων τα ανοίγματα των οποίων είναι κλειστά καθώς και ενδείξεις για επιφανειακές εργασίες.

Μια δοκιμαστική τομή που άρχισε στην είσοδο του ενός από αυτά έδωσε λίθινα εργαλεία, ένα θραύσμα κέρατου και ελάχιστα χειροποίητα όστρακα.

Τα όστρακα της χειροποίητης κεραμικής ενισχύουν την άποψη ότι πρόκειται για ορυχείο νεολιθικής τουλάχιστο εποχής, παρά τα ορισμένα παλαιολιθικά χαρακτηριστικά που εμφανίστηκαν στο ορυχείο 1 (κέρατο γεμισμένο με όψα, απουσία τέλεια κεραμικής).

ΧΑΤΔΩ ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

G. WEISSGERBER

ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ-ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ραχώνι-Γερμανικά Camping

Στη θέση αυτή βρέθηκε βάθρο με αναθηματική επιγραφή στην Αφροδίτη (αριθ. ευρ. Μ. Θάσου 12758).

Στο κτήμα διακρίνονται ελάχιστα λείψανα αρχαίων κτισμάτων.

Κ α ζ α β ή τ ι

Αρχαίος πύργος στη θέση Πύργος.

Σ κ α λ α Σ ω τ ή ρ ο ς

Στο χαμηλό λοφίσκο Προφήτης Ηλίας, που υψώνεται στην παραλία της Σκάλας Σωτήρος όπου είχε εντοπιστεί η ύπαρξη ρωμαϊκού νεκροταφείου διαπιστώθηκε η ύπαρξη προϊστορικού οικισμού

πρώιμης εποχής χαλκού. Στη νότια παρειά του λόφου, που έχει αποκοπεί σ' όλη την περιφέρειά του από τη διάνοιξη δύο δρόμων είναι ευδιάκριτο το προϊστορικό στρώμα στο κάτω τμήμα της επίχωσης καθώς και ένα στρώμα ιστορικών χρόνων πιθανότατα αρχαϊκής εποχής, αν κρίνει κανείς από τα όστρακα που συγκεντρώθηκαν, ανάμεσα στα οποία ένα θραύσμα πίθου 7ου αι. π.Χ.

Στη θέση, που εμφανίζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, θα ακολουθήσει στρωματογραφική ανασκαφική έρευνα.

Νησί Παναγιά

Στο μικρό νησάκι Παναγιά στην παραλία Αστρίς πραγματοποιήθηκε επιφανειακή έρευνα που έδειξε ότι υπήρχε κατοίκησή του από τα ελληνιστικά τουλάχιστο χρόνια, στα οποία πιθανότατα χρονολογείται ένα αρχαίο πηγάδι.

Στο βόρειο τμήμα του νησιού σώζονται τα ερείπια ενός πύργου παλαιοχριστιανικών πιθανότατα χρόνων.

Νησί Κοινύρα

Ίχνη παλαιοχριστιανικών και ρωμαϊκών χρόνων εντοπίστηκαν στην περιοχή του νησιού όπου τα ερείπια της κατοικίας των νεότερων χρόνων.

Περιοχή Κλισίδι

Στην περιοχή ανάμεσα στο Κλισίδι και στο Παλιοχώρι Κοινύρων ανεβαίνοντας την απότομη πλαγιά και στην περιοχή της διάνοιξης του λατομείου «Μάρμαρα Καβάλας» βρέθηκε δρόμος πιθανότατα αρχαίος, κατασκευασμένος με το γνωστό από την ακρόπολη της Θάσου σύστημα. Πιθανότατα πρόκειται για το δρόμο που ενώνει την Αλυκή με την αρχαία Θάσο, που αναφέρεται στη γνωστή επιγραφή από το ιερό της Αλυκής¹⁰.

Στον ίδιο δρόμο πρέπει πιθανότατα να ανήκουν και ορισμένα τμήματα από τη γνωστή μαρμαρόστρατα που σώζεται στην περιοχή της Αλυκής.

Ελευθερούπολις

Στον οχυρό λόφο της θέσης Παλιάμπελα εντοπίστηκε οικισμός που φαίνεται να εμφανίζει συνέχεια ζωής από την ύστερη εποχή χαλκού ως την πρώιμη εποχή σιδήρου και στη συνέχεια στους ιστορικούς χρόνους ως και την ελληνιστική εποχή. Στο νεκροταφείο του άγνωστου αυτού πολισματος ανήκει και

ένας κιβωτιόσχημος τάφος ελληνιστικών χρόνων που βρέθηκε στους πρόποδες του λόφου στην περιοχή του σύγχρονου νεκροταφείου.

Φιδονήσι

Στο μικρό ακατοίκητο νησί του μικρού κόλπου της Ν. Ηρακλείτσας διαπιστώθηκαν λείψανα κτισμάτων ρωμαϊκών και ελληνιστικών χρόνων.

Νησάκι κόλπου Νέας Περάμου

Στο μικρό νησί του κόλπου της Νέας Περάμου που βρίσκεται σε μικρή απόσταση ανατολικά από τη χερσόνησο «Βρασίδα», όπου το βυζαντινό φρούριο της Ανακτορουπόλεως εντοπίστηκαν λείψανα κτίσματος πιθανότατα πύργου και κεραμική παλαιολόγειων χρόνων.

Παραλία Κάρυανης

Στη θέση «Πιθάρι» οχυρό λόφο που υψώνεται στην παραλία Κάρυανης σε απόσταση 1 χλμ. περίπου Α. από τον λόφο «Γαϊδουρόκαστρο», όπου τα ερείπια της αρχαίας Γαληψού εντοπίστηκε η ύπαρξη αρχαίου οικισμού, η αρχαιότερη φάση του οποίου — από την επιφανειακή κεραμική που συγκεντρώθηκε — χρονολογείται στην πρώιμη εποχή του σιδήρου.

Ένα καθαρό στρώμα πρώιμης εποχής σιδήρου εντοπίστηκε στους πρόποδες του λόφου στα βόρεια πρηνή της νέας Εγνατίας οδού που φαίνεται ότι έχει καταστρέψει ένα τμήμα του οικισμού. Στον οικισμό πρέπει να ανήκουν και οι τάφοι του 6ου αι. π.Χ. που είχαν βρεθεί κατά τη διάνοιξη της νέας Εγνατίας οδού στο 1973. Μία χάλκινη επίσης πόρπη πρώιμης εποχής σιδήρου που είχε βρεθεί τυχαία στα μάζα της περιοχής στο 1974, πρέπει να προέρχεται από κάποιο τάφο πρώιμης εποχής σιδήρου που σχετίζεται με τον οικισμό της περιοχής αυτής¹¹.

Στην ίδια περιοχή κατά τη διάνοιξη της Νέας Εγνατίας στο 1974 είχαν βρεθεί τέσσερις όροι αρχαϊκής εποχής που προέρχονταν από κάποιο ιερό Δήμητρας, που πιθανότατα διέσχισε η νέα Εγνατία οδός. Ορισμένες πλίνθοι από πωρόλιθο και μάρμαρο που διακρίνονται σήμερα στη νότια παρειά της νέας Εγνατίας κάτω από το λόφο «Πιθάρι», είναι δυνατό να σχετίζονται με το ιερό αυτό γιατί στην πεδινή έκταση ανάμεσα στους πρόποδες του λόφου και στην παραλία βρίσκονται αττικά όστρακα 6ου αι. π.Χ.

Μία έρευνα στην περιοχή αυτή θα παρουσίαζε

10. BCH LXXXVIII (1964), σ. 267 κ.ε.

11. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 785-786.

σημαντικό ενδιαφέρον τόσο για την τυχόν εντόπιση του αρχαϊκού ιερού, όσο και για την μελέτη των σχέσεων των θασιακών αποικιών με τα τοπικά θρακικά φύλα.

Δέλτα Στρυμόνα

Με συνεργασία της Αγγλικής Αρχαιολογικής Σχολής και του Ωκεανογραφικού Ινστιτούτου άρχισε ένα πρόγραμμα επιφανειακών ερευνών στην περιοχή του Δέλτα του Στρυμόνα. Στόχος του προγράμματος είναι να μελετηθεί η οικιστική εξέλιξη της περιοχής αυτής στις διάφορες ιστορικές περιόδους σε συνδυασμό με τις γεωμορφολογικές μεταβολές που έχουν προκαλέσει στην περιοχή οι προσχώσεις του Στρυμόνα και των χειμάρρων της περιοχής.

Πραγματοποιήθηκε λεπτομερειακή επιφανειακή έρευνα στην περιοχή του Δέλτα που ορίζεται δυτικά από τη νέα κοίτη του Στρυμόνα ανατολικά από τον παραθεριστικό οικισμό Τουζλα βόρεια από την εθνική οδό Καβάλας-Θεσσαλονίκης και νότια από τη θάλασσα.

Στην περιοχή αυτή εκτός από το γνωστό πόλισμα της βυζαντινής και πρώιμης μεταβυζαντινής Χρυσούπολης εντοπίστηκαν μικρής έκτασης θέσεις βυζαντινών και μεταβυζαντινών χρόνων. Μοναδική εξαίρεση φαίνεται να αποτελούν μέχρι στιγμής τα όστρακα κλασικών χρόνων που εμφανίζονται σε πολύ μικρό ποσοστό στο βυζαντινό περίβολο της Χρυσούπολης και τα όστρακα κλασικών, ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων που βρέθηκαν κάτω από ένα στρώμα υστεροβυζαντινής επίχωσης σε μια θέση στα ανατολικά της παλιάς κοίτης του Στρυμόνα, όχι μακριά από την παραλία.

Η έρευνα οπωσδήποτε δεν ολοκληρώθηκε και θα συνεχιστεί το 1983 με επιφανειακή αντίστοιχη έρευνα στα βόρεια της εθνικής οδού, όπου το σταθερό γεωλογικό υπόβαθρο της περιοχής και όπου οι οικισμοί αρχαιότερων φάσεων που φτάνουν, σύμφωνα με τα ως τώρα γνωστά αρχαιολογικά δεδομένα, ως την ύστερη εποχή χαλκού τουλάχιστο. Ο σημαντικότερος από τους οικισμούς αυτούς είναι ο εντοπισμένος από το 1980 οικισμός του λόφου Προφήτη Ηλία που πιθανώς πρέπει να ταυτιστεί με την ακρόπολη της αρχαίας Ηϊόνας¹².

Στο ερευνητικό πρόγραμμα συμπεριλαμβάνονται επίσης βαθιές τομές από το Ωκεανογραφικό Ινστιτούτο και ανασκαφικές στρωματογραφικές έρευνες από τις Εφορείες Κλασικών και Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

Παγγαίο

Αρχαιομεταλλουργικές έρευνες

Συνεχίστηκε το ερευνητικό πρόγραμμα που πραγματοποιείται με συνεργασία του ΙΓΜΕ και της Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Καβάλας στο Παγγαίο για την εντόπιση των αρχαίων μεταλλευτικών στοών και μεταλλουργικών εγκαταστάσεων και την εξάρτησή τους από αρχαίους οικισμούς.

Στο πρόγραμμα του 1982 ερευνήθηκε κυρίως η βορειοδυτική περιοχή του Παγγαίου και το ενδιαφέρον στράφηκε στην εντόπιση και ογκομέτρηση κυρίως των σωρών σκωριών που συναντιούνται σε πολλές περιοχές του βορειοδυτικού κυρίως Παγγαίου.

Εκτός από τους γνωστούς ήδη μεγάλους σωρούς σκωριών στην περιοχή της Νικήσιανης και Παλαιοχωρίου ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσίασε η εντόπιση ενός άγνωστου σωρού σκωριών στη θέση «Σίνα», εξαιτίας της αναμφισβήτητης συσχέτισης των μεταλλουργικών αυτών εγκαταστάσεων με τα δύο τειχισμένα πολιίσματα ρωμαϊκών και κλασικών χρόνων που έχουν εντοπιστεί πρόσφατα στην κορυφή του γειτονικού οχυρού λόφου «Δερβέντι»¹³.

Σε ειδικές έρευνες που πραγματοποίησε το ΙΓΜΕ στην περιοχή του σωρού των σκωριών στη θέση «Λιβάδια» της Νικήσιανης επισημάνθηκε από την κ. Παπασταματάκη, υπεύθυνη του προγράμματος του ΙΓΜΕ, η θέση ενός αρχαίου μεταλλουργικού κλιβάνου, η ανασκαφή του οποίου προγραμματίστηκε για το 1983.

Στα πλαίσια του ερευνητικού προγράμματος εντοπίστηκαν επίσης και άλλες θέσεις με αποθέσεις σκωριών και ίχνη μεταλλουργικών εγκαταστάσεων καθώς και σειρά άγνωστων μεταλλευτικών στοών.

Από τα αρχαιολογικά και μεταλλουργικά στοιχεία που έχουν ως τώρα συγκεντρωθεί προκύπτει το πρώτο συμπέρασμα, ότι το Παγγαίο εμφανίζει μια τεράστια έκταση εξορυκτικής εκμετάλλευσης και μεταλλουργικές εγκαταστάσεις διάσπαρτες κατά περιοχές σε θέσεις που προσφέρονται για την εύκολη συγκέντρωση του μεταλλεύματος από τις γειτονικές μεταλλευτικές στοές και που έχουν εξασφαλισμένη την άφθονη ποσότητα νερού.

Οι σημαντικότερες οπωσδήποτε ποσότητες σκωριών φαίνεται ότι συγκεντρώνονται στην περιοχή της Νικήσιανης και Παλαιοχωρίου.

12. ΑΔ 35 (1980): Χρονικά, σ. 423.

13. H. Ungern, Pangaion 2 (1981), σ. 46, εικ. 11.

Π ο δ ο χ ώ ρ ι

Ύστερα από υπόδειξη του τοπικού παραρτήματος της Σπηλαιολογικής Εταιρείας επισκεφθήκαμε το σπήλαιο «Αρκουδότρυπα» που βρίσκεται στους πρόποδες του Παγγαίου βόρεια από το εγκαταλειμμένο παλιό Ποδοχώρι.

Στο σπήλαιο που έχει θιγεί ήδη από λαθρανασκαφείς συγκεντρώθηκε άφθονη κεραμική πρώιμης εποχής χαλκού καθώς και κεραμική ιστορικών χρόνων από τον 6ο αι. π.Χ. ως και τα ρωμαϊκά χρόνια.

Το ενδιαφέρον της θέσης είναι πολύ σημαντικό γιατί πιθανότατα πρόκειται για λατρευτικό σπήλαιο τουλάχιστο στους ιστορικούς χρόνους. Μια ανασκαφική έρευνα προγραμματίστηκε για το 1983.

Κ ρ υ ο ν έ ρ ι

Στην περιοχή ανάμεσα στα χωριά Κρυονέρι και Φίλιπποι στους πρόποδες του ορεινού συγκροτήματος της Παλιάς Καβάλας εντοπίστηκε από τη Σπηλαιολογική Εταιρεία μία σειρά από βραχογραφίες πάνω στην επίπεδη επιφάνεια ενός βράχου. Για τα βραχογραφήματα πραγματοποιήθηκε μια σειρά από ανακοινώσεις στον τοπικό τύπο καθώς και σχετική ανακοίνωση στο συνέδριο της Σπηλαιολογικής Εταιρείας¹⁴. Η χρονολόγηση των βραχογραφημάτων αυτών όπως και της σειράς άλλων βραχογραφημάτων της περιοχής του Παγγαίου και του Συμβόλου δεν έχει ακόμη προσδιοριστεί με ασφάλεια. Πιθανότατα πρόκειται για χαράγματα διαφόρων εποχών για τη χρονολόγηση των οποίων απαιτείται ειδική μελέτη ύστερα από συγκέντρωση συγκριτικού υλικού της περιοχής αλλά και ευρύτερων γεωγραφικών ομάδων.

ΧΑΤΔΩ ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

Χ ο ρ τ ο κ ό π ι

Στην περιοχή του εγκαταλειμμένου παλιού χωριού Χορτοκόπι που βρίσκεται ΒΔ. από το σημερινό χωριό στο Παγγαίο εντοπίστηκαν μία παράλληλη σειρά από βραχογραφίες, που θυμίζουν τις βραχογραφίες του Κρυονερίου καθώς και τα γνωστά βραχογραφήματα της περιοχής Ν. Φυλής Παγγαίου¹⁵.

14. Α. Χατζηλαζαρίδη, Βραχογραφίες Κρυονερίου Καβάλας, Δελτίο Ελληνικής Σπηλαιολογικής Εταιρείας, 18 (1981-1982), σ. 341-346.

15. Ν. Μουτσόπουλου, Τα ακιδογραφήματα του Παγγαίου, Αθήνα 1969. Χ. Παπουτσάκης, Αρχαία Μακεδονία II (1973), Θεσσαλονίκη, σ. 360-365. Κ. Mais - R. Seemann - Ν. Symeonidis, Ann. Naturhistor. Mus. Wien, 81 (1978), σ. 633-636.

Στην ίδια περιοχή σώζονται τα ερείπια ενός υστερορωμαϊκού πιθανότατα φρουρίου καθώς και λείψανα μικρού παλαιοχριστιανικού ναού.

ΣΤΑΥΡ. ΣΑΜΑΡΤΖΙΔΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΔΡΑΜΑΣ**Δ ρ ά μ α****Ελληνιστικός τάφος**

Ολοκληρώθηκαν οι εργασίες συντήρησης και στερέωσης του ελληνιστικού τάφου Δράμας¹⁶ καθώς και εργασίες διαμόρφωσης του εσωτερικού του στεγαστρου του τάφου. Στο εσωτερικό του στεγαστρου του ελληνιστικού τάφου που λειτουργεί ως επισκέψιμος αρχαιολογικός χώρος μεταφέρθηκαν ορισμένα από τα πιο αξιόλογα γλυπτά που είχαν συγκεντρωθεί στο προαύλιο του βυζαντινού ναού της Αγίας Σοφίας για να προστατευτούν καλύτερα μέχρις ότου στεγαστούν σε ειδικό για τις αρχαιότητες του Νομού Δράμας χώρο.

Προϊστορικός οικισμός

Ο Οργανισμός Εργατικών Κατοικιών παραχώρησε ένα οίκημα για τη στέγαση των ευρημάτων του προϊστορικού οικισμού Δράμας¹⁷ που έχουν ως τώρα συγκεντρωθεί από τις επιφανειακές έρευνες και από τις εκσκαφές στην περιοχή του προϊστορικού οικισμού που βρίσκονται οι εργατικές κατοικίες.

Στον ίδιο χώρο πρόκειται να λειτουργήσει εργαστήριο και αποθήκη για τα ευρήματα των ανασκαφών και θα γίνει συστηματική ανασκαφή από την Εφορεία Αρχαιοτήτων. Ο προϊστορικός οικισμός της Δράμας που εμφανίζει μια συνέχεια ζωής από τη μέση νεολιθική εποχή ως την πρώιμη εποχή του χαλκού είναι ένας από τους μεγαλύτερους προϊστορικούς οικισμούς των Βαλκανίων.

ΧΑΤΔΩ ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ

ΝΟΜΟΣ ΣΕΡΡΩΝ**ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ****Α μ φ ί π ο λ ι ς**

Στην περιοχή της αρχαίας πόλης και στον τύμβο

16. ΑΔ 31 (1976): Χρονικά, σ. 303· 32 (1977): Χρονικά, σ. 252.

17. ΑΔ 30 (1975): Μελέται, σ. 231, αριθ. 48.

«Καστά» συνεχίστηκαν οι ανασκαφικές έρευνες της Αρχαιολογικής Εταιρείας με τον επίτιμο Γενικό Επιθεωρητή Αρχαιοτήτων Δ. Λαζαρίδη (βλ. σχετική έκθεση στα ΠΑΕ 1982, σ. 43 κ.ε.).

ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΙΣ

Στο δυτικό τείχος της αρχαίας πόλης πραγματοποιήθηκαν εργασίες στερέωσης στο τμήμα της ελληνιστικής φάσης που είναι χτισμένο από αργολιθοδομή.

Μακεδονικός Τάφος Σταθμού Αγγίστας¹⁸

Συμπληρώθηκαν οι εργασίες στο στέγαστρο του μακεδονικού τάφου και αποκαταστάθηκε η μορφή του τύμβου. Η αναστήλωση του μακεδονικού τάφου θα πραγματοποιηθεί το 1983 σύμφωνα με τη μελέτη του αρχιτέκτονα Σ. Στεφάνου.

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Από τον αρχαιολογικό χώρο της Αμφίπολης παραδόθηκαν στο Μουσείο Καβάλας πολλά χάλκινα νομίσματα διαφόρων εποχών, θραύσματα από γλυπτά και ενεπίγραφες στήλες, ως επί το πλείστον επιτύμβιες, καθώς και μια μικρή φθαρμένη ερμαϊκή στήλη (αριθ. ευρ. Μουσείου Καβάλας Α 1326).

Δ α φ ν ο ύ δ ι

Στη θέση Μογγίλα βρέθηκε θραύσμα ενεπίγραφης λίθινης στήλης ελληνιστικών χρόνων με εγχάρακτο σχηματοποιημένο στεφάνι και από κάτω την επιγραφή:

Ζηκαλώγη/Τραλεικείου/χαίρε

Διαστάσεις: σωζ. ύψ. 0,61, πλ. 0,565, πάχ. 0,06-0,09 μ. Ύψ. γραμ. 0,02-0,03 μ. Διάστιχο 0,04-0,05 μ. (αριθ. ευρ. Μουσείου Καβάλας Α 1324).

ΣΤΑΥΡ. ΣΑΜΑΡΤΖΙΔΟΥ

Β έ ρ γ η

Ως προερχόμενα από τη θέση Μανούσι όπου το νεκροταφείο της αρχαίας πόλης (Βέργης;) παραδόθηκαν στο Μουσείο Καβάλας 25 χάλκινα νομίσματα ρωμαϊκών χρόνων (αριθ. ευρ. Μουσείου Καβάλας Α 1342), κάτω τμήμα ερυθρομόρφου κρατήρα (αριθ. ευρ. Μουσείου Καβάλας Α 4056) και επιτύμβια στήλη ρωμαϊκών χρόνων με την επιγραφή: *Τ. Ἀρρίω Μενάνδρω / ή κληρονόμος επί/μεληθείσης Αμμί/ας Ζωίλου τής και/Ποπιλλίας τής γυναικός/αυτού* (Πί ν. 217 α).

Διαστάσεις: σωζ. ύψ. 0,59, πλ. 0,555, πάχ., 0,065 μ. Ύψ. γραμ. 0,045. Διάστιχα: 0,02-0,025 μ. (αριθ. ευρ. Μουσείου Καβάλας Α 1323).

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ-ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

Π ε ρ ι ο χ ή Γ α ζ ώ ρ ο υ

Στα ΝΑ. του Νέου Σκοπού στη βόρεια παρειά του νέου δρόμου Γαζώρου-Νέου Σκοπού σε απόσταση 500 μ. περίπου δυτικά από την παρακαμπτήριο προς Γάζωρο εντοπίστηκαν πάνω σε χαμηλό λόφο ερείπια κτισμάτων πιθανότατα βυζαντινών χρόνων.

Ν έ ο ς Σ κ ο π ό ς

Θραύσμα ανθεμωτής επίστεψης επιτύμβιας στήλης (αριθ. ευρ. Μουσείου Σερρών Α 154) βρέθηκε στην περιοχή του νεκροταφείου του γνωστού ως Κώμης Ολδωνών¹⁹ αρχαίου πολίσματος που έχει εντοπιστεί ΒΔ. του σύγχρονου χωριού. Ένα μεγάλο μέρος της αρχαίας νεκρόπολης βρίσκεται κάτω από το σύγχρονο χωριό όπου στις οικοδομικές εργασίες βρίσκονται κατά καιρούς αρχαίοι τάφοι.

Στις οικοδομικές εργασίες οικοπέδου Αναστ. Λουπάτατζη τετραγ. 12 αριθ. 76 ρυμοτομικού σχεδίου Ν. Σκοπού βρέθηκε αρχαίος τάφος το περιεχόμενο του οποίου, δακρυδόχα αγγεία ελληνιστικών χρόνων, παραδόθηκε στο Μουσείο Σερρών.

Σ κ ο π ι ά

Στο ύψωμα Μεγαλέξανδρος, 2 χλμ. ανατολικά της κοινότητας Σκοπιάς υπάρχει αρχαία ακρόπολη ρωμαϊκών πιθανότητα χρόνων. Σώζονται υπολείμματα τείχους και κτιρίων στο εσωτερικό.

Μ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΗ - Α. ΤΑΣΙΑ

Ά γ ι ο ς Χ ρ ι σ τ ό φ ο ρ ο ς - Γ ά ζ ω ρ ο ς

Ανάμεσα στα χωριά Άγιο Χριστόφορο και Γάζωρο και δυτικά του λόφου Αγίου Αθανασίου όπου τοποθετείται η αρχαία Γάζωρος εντοπίστηκαν και ανασκάφηκαν οκτώ κιβωτιόσχημοι τάφοι, ενώ αποκαλύφθηκαν πολλοί περισσότεροι συλημένοι.

Από τους τάφους οι μισοί ήταν παιδικοί και οι υπόλοιποι ενηλίκων. Οι σκελετοί ύπτις τοποθετημένοι, είχαν κατεύθυνση Α.-Δ. και σπανιότερα Β.-Ν. Τέσσερις τάφοι περιείχαν αρκετά κτερίσματα: χάλκινα ενώτια, δαχτυλίδι με παράσταση ιππείας, τοξωτές πόρπες (Πί ν. 217 β), μικρό χρυσό σφη-

18. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 455 και ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 786-787.

19. ΑΕ 1936, Χρονικά, σ. 14 κ.ε.

κωτήρα, σιδερένια μαχαίρια, κλειδί, τρία αγγεία και ταφικό «θησαυρό» 98 χάλκινων νομισμάτων Φιλίππου Β' και Αλεξάνδρου Γ' (αριθ. ευρ. Μουσείου Καβάλας, Ν 1338). Τα ευρήματα χρονολογούν τη νεκρόπολη στον 5ο-4ο αι. π.Χ. και φανερώνουν πολιτιστικές σχέσεις της περιοχής κυρίως με τον υπόλοιπο βορειοελλαδικό χώρο. Τα μετάλλινα κτερίσματα έχουν ανάλογα τους στην Όλυνθο, Αμφίπολη, Θράκη και Bezirk Vraca Βουλγαρίας, ενώ τα αγγεία είναι κυρίως τοπικά.

Το νεκροταφείο ταυτίζεται με τη νεκρόπολη της αρχαίας Γαζώρου²⁰.

Νέα Ζίχνη

Κατά τις εκσκαφές για τη διάνοιξη του νέου δημοσίου δρόμου Γαζώρου-Νέας Ζίχνης εντοπίστηκαν και αποκαλύφθηκαν σε απόσταση περίπου 1 χλμ. νότια της Νέας Ζίχνης δέκα πέντε τάφοι. Από αυτούς έντεκα ήταν κιβωτιόσχημοι και τέσσερις απλοί λακκοειδείς, ενώ τρεις περιβάλλονταν από μικρό πρόχειρο ταφικό περίβολο. Περιείχαν ταφές παιδικές και ενηλίκων και οι σκελετοί ήταν ύπτια τοποθετημένοι. Οι τάφοι δεν ανήκουν όλοι στην ίδια χρονική περίοδο. Τα κτερίσματά τους, αρκετά πλούσια, περιλαμβάνουν: χάλκινες τοξωτές πόρπες, δαχτυλίδια με σφραγίδα, χάλκινα ψέλια, χάλκινη περόνη, οστέινες οκτώσχημες πόρπες (Πί ν. 217 γ-δ), ρομβοειδές χρυσό έλασμα, ζεύγος ασημένιων σφηκωτήρων, ψήφοι υαλόμαζας και ήλεκτρου, αρχαϊκό ασημένιο νόμισμα Νεαπόλεως και ταφικός «θησαυρός» 41 χάλκινων νομισμάτων Αντίγονου Γονατά ή Δώσωνα και ένα Φιλίππου Ε' (αριθ. ευρ. Μουσείου Καβάλας Ν 1336, Ν 1337, Μ 1309-1336, Δ 882-6, Α 4045-4054, Ε 1894): χρονολογούνται από τον 6ο μέχρι τον 3ο αι. π.Χ. και αποδεικνύουν ότι το νεκροταφείο χρησιμοποιήθηκε χωρίς διακοπή από τα αρχαϊκά έως τα ελληνιστικά χρόνια. Τα κτερίσματα έχουν ανάλογά τους σε πολιτισμούς και νεκροπόλεις της Μακεδονίας, Θράκης, Νότιας Ελλάδας, Ιταλίας και Βαλκανίων. Τα αγγεία είναι κυρίως τοπικά και φανερώνουν περισσότερο σχέσεις με τον ελληνικό χώρο ενώ τα μετάλλινα κτερίσματα δείχνουν τη σχέση της περιοχής και με τον ευρύτερο βαλκανικό χώρο σε όλη τη διάρκεια της εποχής του σιδήρου.

Ο οικισμός της νεκρόπολης έχει εντοπιστεί σε γειτονικό λόφο αλλά δεν είναι ακόμα δυνατό να ταυτιστεί το όνομα της αρχαίας πόλης.

ΣΤΑΥΡ. ΣΑΜΑΡΤΖΙΔΟΥ

ΘΑΣΟΣ

Δυτικές παρυφές του Αρτεμίσιου

Η αρχαιολογική έρευνα, που φέτος ήταν μικρής χρονικής διάρκειας, είχε δύο σκοπούς:

α) Την αναγνώριση των διαφόρων φάσεων της κατασκευής προς ΒΑ. της μνημειακής κλίμακας που αποκαλύφθηκε το 1979.

β) Την αναζήτηση των ορίων του δωματίου στο οποίο βρέθηκαν αμφορείς και πιθάρια.

Μια ερευνητική τομή ΝΑ. της κλίμακας βοήθησε να διακριθούν δύο στρώματα που αντιστοιχούν: στον τοίχο του 4ου αι. π.Χ. (από αμμώδη γη που περιέχει κεραμική αρχαϊκή και κλασική του 5ου αι. π.Χ.) και η άλλη σ' έναν τοίχο μιας προγενέστερης οικοδομικής φάσης (μια επίχωση από πέτρες, χωρίς καθόλου σχεδόν κινητά ευρήματα).

Μια βαθιά τομή προς ΒΔ. της κλίμακας έφτασε μέχρι το φυσικό βράχο, περίπου στα 2,20 μ. Κανένα κτίσμα δεν εντοπίστηκε· αντίθετα, αναγνωρίστηκαν πολλά δάπεδα σε διάφορα επίπεδα. Η κλίμακα φαίνεται να είναι μεταγενέστερη του τοίχου που αποκαλύφθηκε με την τομή.

Μία μικρή επέκταση της ανασκαφής προς Α. αποκάλυψε τον τοίχο Ρ του δωματίου ΕΦΚJ· δε βρέθηκε, αντίθετα, ακόμα ο τοίχος που έκλεινε απ' τα ανατολικά το δωμάτιο με τα πιθάρια στο δωμάτιο ΕΦΚJ. Βρέθηκαν κατώφλι και μία κλίμακα με δύο βαθμίδες. Το γειτονικό δωμάτιο προς Α. που αποκαλύφθηκε εν μέρει μόνο, έδωσε άφθονα αντικείμενα του 3ου αι. π.Χ. Μία διερευνητική τομή μπροστά από το κατώφλι J αποκάλυψε το αντίστοιχο επίπεδο του δρόμου. Δύο διερευνητικές τομές στα ΕΦGJ και FGJK βοήθησαν να αποκαλυφθεί — κάτω απ' αυτό το επίπεδο του δαπέδου και κάτω από ένα στρώμα καταστροφής και εγκατάλειψης — ένα μεγάλο πιθάρι που ανάγεται στον 4ο αι. π.Χ., στην περίοδο δηλαδή που ο χώρος που ορίζεται ΝΔ. από την πρώτη οικοδομική φάση του τοίχου Ε, χρησιμοποιούνταν ως αποθήκη.

ANNE JACQUEMIN

Οικόπεδο Βαλμά

Η αγορά από τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή και άλλου τμήματος του οικοπέδου Βαλμά που βρίσκεται στην έξοδο της Διόδου των Θεωρών μας επέτρεψε την επέκταση προς ΝΔ. της ανασκαφής. Έτσι, αναβλήθηκαν οι δοκιμαστικές τομές που είχαν αρχικά προγραμματιστεί στην παλαιοχριστιανική οικία.

Οι ανασκαφές του 1982 διήρκεσαν από τις 12 Ιουλίου ως τις 6 Αυγούστου, αρχικά με 15, μετά με 3 εργάτες, και με τη συνεργασία της Grancine Blondé, Μέλους της Σχολής. Ο Tony Kozelj ανέλαβε την

20. Δ. Σαμάρης, Ιστορική Γεωγραφία της Ανατολικής Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 129.

εκτέλεση των σχεδίων και των αποτυπώσεων. Για την ταύτιση των νομισμάτων υπεύθυνος ήταν ο Olivier Picard.

Οι παρυφές του παλαιοχριστιανικού οικήματος

Επεκτάθηκε προς Δ. η ανασκαφή της βοηθητικής αυλής που βρίσκεται δίπλα στην οικία, χωρίς όμως να αποκαλυφθούν τα δυτικά της όρια.

Στο εσωτερικό της αυλής, αγωγός μάζευε τα νερά που έτρεχαν από δίοδο RS της δεξαμενής και από τον αποχετευτικό αγωγό που εκτείνεται στα νότια όρια του οικήματος και παρακάμπτει τη δεξαμενή. Τα τοιχώματα αυτού του ακάλυπτου αγωγού είναι κατασκευασμένα από υλικό σε β' χρήση και το δάπεδο του είναι από πήλινες πλάκες. Ο αγωγός περιτρέχει την αυλή σχηματίζοντας — σε κάτοψη — Υ: δεν μπορέσαμε όμως να αποσαφηνίσουμε, σε τι χρησίμευε ο βόρειος βραχίονας που καταλήγει στον τοίχο X.

Στην τελευταία φάση κατοίκησης του χώρου ενώ η δεξαμενή χρησίμευε μόνο ως αποθήκη και ο αγωγός είχε αχρηστευθεί, η αυλή περιοριζόταν στα νότια από ένα τοιχάριο που είχε αποκαλυφθεί το 1981, από διάφορα υλικά σε β' χρήση. Σ' αυτό το τοιχάριο και στο αντίστοιχο στρώμα καταστροφής βρέθηκαν μερικά κομμάτια γλυπτών, πολλά αρχιτεκτονικά μέλη και λείψανα μεγάλης μαρμάρινης λεκάνης¹. Η αυλή που καταπάτησε δημόσιο χώρο ήταν ανοιχτή προς Ν. με ένα πέραςμα.

Η στρωματογραφία που διαπιστώθηκε σ' αυτή την αυλή επιβεβαιώνει τα διαδοχικά στάδια που παρατηρήθηκαν στην ίδια την οικία τα προηγούμενα χρόνια (βλ. BCH 105 (1981), σ. 951-955): τα στρώματα που αντιστοιχούν στην ίδρυση, τη χρήση και κατόπιν στην πρώτη καταστροφή της οικίας, ακολουθεί στρώμα επανεγκατάστασης στο χώρο. Τέλος, αυτό καλύπτεται από στρώμα οριστικής καταστροφής (βλ. BCH 104 (1980), σ. 726).

Προγενέστερες φάσεις της παλαιοχριστιανικής οικίας

Επειδή η αυλή που περιγράψαμε πιο πάνω δεν παρουσίαζε δάπεδο μπορέσαμε να ανασκάψουμε τις οικοδομικές φάσεις που προηγήθηκαν της παλαιοχριστιανικής εγκατάστασης².

1. Η επιγραφή 3637 που αναφέρεται από την Anne Jacquemin, στο BCH 105 (1981), σ. 942-944 και εικ. 34, ανήκει σ' αυτό τον τοίχο. Δεν ήταν τότε δυνατό να διαπιστωθεί ο ακριβής προορισμός του.

2. Στη σημερινή κατάσταση της ανασκαφής, ασφαλώς δεν μπορούμε να διατυπώσουμε οποιαδήποτε υπόθεση σχετικά με τον προορισμό των μνημείων.

Αποκαλύψαμε μεταξύ άλλων σε αρκετά μεγάλη έκταση πλακόστρωση αποτελούμενη από μεγάλες μαρμαρόπλακες σε β' χρήση, όπως δείχνουν τα μοχλοβόθρια που διακρίνονται σε μερικές από αυτές. Η πλακόστρωση αυτή ανήκει χωρίς αμφιβολία σε δημόσιο χώρο μπροστά στην έξοδο της Διόδου των Θεωρών.

Δε μπορέσαμε να εξακριβώσουμε τη σχέση αυτής της πλακόστρωσης με την κυκλική κατασκευή (εξωτ. διάμ. 9,10 μ. περίπου), κατεστραμμένη ως τα θεμέλια στη νότια πλευρά. Τα βαθιά αυτά θεμέλια είναι επιμελημένα, κατασκευασμένα με μικρές στρώσεις αργών λίθων γνευσίου· ο αποχετευτικός αγωγός ομβρίων υδάτων που περιβάλλει το μνημείο δεν έχει θεμέλια. Στις μαρμαρόπλακες που περιζώνουν αυτή την κατασκευή, χαράχτηκαν μερικά ακιδογραφήματα· η γραφή τους μας επιτρέπει να τις χρονολογήσουμε στον 4ο αι. π.Χ.

Στα βορειοδυτικά όρια του τομέα που ανασκάφηκε διαπιστώσαμε την ύπαρξη πηγαδιού (εσωτ. διαστ. 1,60 × 1,50 μ.)· ο νοτιοανατολικός του τοίχος καταλήγει στη μαρμάρινη πλακόστρωση. Η ανασκαφή αυτού του πηγαδιού διακόπηκε αλλά μας επέτρεψε να διαπιστώσουμε ότι ήταν κατασκευασμένο από ακανόνιστους αργούς λίθους συνδεδεμένους με αμμοκονίαμα. Το χείλος του πηγαδιού δε βρέθηκε.

Σε ύστερη εποχή, η κυκλική κατασκευή και ο πλακοστρωμένος χώρος καλύφθηκαν μερικά με αργιλώδη επίχωση πάνω στην οποία τοποθετήθηκε μνημειώδης «βάση» πολύ κατεστραμμένη (αποκαλύφθηκε σε μήκος 6,30 μ.) όπου παρατηρείται υλικό σε β' χρήση. Όταν έγιναν οι πρώτες εγκαταστάσεις της αυλής και του αγωγού (βλ. παραπάνω), η βάση αυτή χρησιμοποιήθηκε για να συγκρατήσει αμμώδη επίχωση.

ARTHUR MULLER-DOMINIQUE MULLIEZ

Αγρός Σωτηριάδη

Πραγματοποιήθηκαν διερευνητικές τομές στη ζώνη που εκτείνεται προς ΝΔ. της υπόστυλης αίθουσας (ή του «Μνημείου του Θερσίλοχου»), και αμέσως πίσω από το μνημείο αυτό. Κάτω από μια επίχωση από ποταμίσια άμμο, ύψ. 2 μ., βρέθηκε ένα στρώμα από σκληρή γη, πάχ. 0,20 μ. περίπου, που καλύπτει χρονικά την κλασική και φθάνει μέχρι το τέλος της ρωμαϊκής εποχής. Αυτό το στρώμα σχηματίστηκε μετά την εγκατάλειψη του χώρου: υπάρχει σ' όλη αυτή την ζώνη και καλύπτει, ειδικότερα, τα ερείπια της υπόστυλης αίθουσας.

Κάτω απ' αυτό το επίπεδο η διερεύνηση δε συνεχίστηκε παρά μόνο σε βάθος 0,70 μ. περίπου, επειδή η παραπέρα έρευνα εμποδίζεται από την ύπαρξη ενός στρώματος όπου βγαίνουν νερά. Αναγνωρί-

στηκαν πολλοί τοίχοι με τη γνωστή, συνηθισμένη τοιχοποιία της Θάσου, κάθετοι μεταξύ τους: παρόλο που δε συμπληρώθηκε το γενικό σχέδιο, φαίνεται βέβαιο ότι υπήρχαν, στο σημείο αυτό, δύο γειτονικά σπίτια. Ένας δρόμος στην πίσω πλευρά του μνημείου διαχωρίζει τα σπίτια αυτά από την υπόστυλη αίθουσα. Ο τοίχος που συνορεύει με το δρόμο, προς την πλευρά των σπιτιών, είναι αρκετά παχύς (0,50 μ. περίπου), αλλά όχι τελείως ευθύς και, κυρίως, δεν έχει διατειγίσματα. Είναι λοιπόν πιθανό ότι ένα από τα σπίτια είχε ένα κήπο ή μια αυλή. Δυστυχώς, τα νερά που εμφανίστηκαν στο βάθος της τομής εμπόδισαν την αποκάλυψη εκείνων των διαπέδων των σπιτιών ή του κρασπέδου του δρόμου που βρίσκονταν πολύ βαθιά.

Τα κινητά ευρήματα των σπιτιών ανήκουν στην ίδια χρονολογική περίοδο. Πρόκειται για συνήθη κεραμική (πρόχοι, αμφορείς, κύπελλα, μελαμβαιφείς λοπάδες εντόπιας κατασκευής) και σε μεγάλη ποσότητα. Ίσως ήταν αποθέτης που διαμορφώθηκε στα ερείπια των σπιτιών· περίπου είκοσι σφραγίσματα αμφορέων βρέθηκαν στο σημείο αυτό και χρονολογούνται όλα, στο β' μισό του 3ου αι. π.Χ. Η χρονολογική αυτή ομοιογένεια είναι αξιοθαύμαστη (κατά τον Y. Garlan). Αν επιπλέον λάβουμε υπόψη ότι βρέθηκε και μια μεγάλη ποσότητα από ξυλάνθρακες, θα μπορούσαμε να αναρωτηθούμε μήπως δεν πιστοποιείται έτσι μια καταστροφή και μια εγκατάλειψη που ανάγονται στο τέλος του 3ου αι., εφόσον δεν υπάρχουν, όπως είδαμε, ίχνη μεταγενέστερης εγκατάστασης στον χώρο; Το γεγονός αυτό είναι αξιοπερίεργο για μια περιοχή που πρόσκειται άμεσα σ' ένα μνημείο που οικοδομήθηκε γύρω στα 300 π.Χ. και εξακολούθησε να χρησιμοποιείται τουλάχιστον μέχρι την εποχή του Αυγούστου.

Ας σημειωθεί, τέλος, η αποκάλυψη, στο ίδιο σημείο, αλλά αμέσως κάτω από το σύγχρονο δάπεδο, ενός μαρμάρινου ανάγλυφου που παριστάνει μια Νίκη σε άρμα.

J. DES COURTILS

Κήπος της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής

Δοκιμαστική τομή (5,75 × 3 μ.) που έγινε μέσα στον κήπο της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής στη Θάσο και προχώρησε ως το βράχο και σε βάθος περίπου 4 μ.

Τα πρώτα ίχνη κατοίκησης σ' αυτό το τμήμα της αρχαίας πόλης χρονολογούνται στα τέλη του 7ου αι. π.Χ. και συνδέονται με τοίχο από σχιστόλιθο εξαιρετικής κατασκευής (Πί ν. 218 α). Άλλη φάση κατασκευής που εμφανίζεται στις τρεις πλευρές της δοκιμαστικής τομής τοποθετείται στο β' μισό του 5ου αι. π.Χ. Οι τοίχοι είναι χτισμένοι με πιο ακανόνιστους σχιστόλιθους και μερικούς μαρμάρινους. Αυτή την κατοικία στη συνέχεια τη γέμισαν 0,30-0,70 μ., κυρίως με άχρηστους αμφορείς και αμέσως μετά, με αμμώδες χώμα πάχ. 0,60-1 μ. επίχωση, πολύ πλούσια σε πιο μικρά και ποικίλλα θραύσματα κεραμικής. Οι περισσότεροι αμφορείς (ο ένας σε καλή κατάσταση) ανήκουν στον τύπο Π του *Corpus* των A.-M. και A. Bon, οι υπόλοιποι στον τύπο I. Πλάκες από σχιστόλιθο κυκλικά κομμένες, διαμ. 0,14 μ. περίπου χρησίμευαν ως καλύμματα. Ο συντελεστής του σφραγίσματος (στη λαβή αλλά και στο χείλος) είναι 42,5 %.

Σύμφωνα με τα 219 σφραγίσματα αμφορέων και τα είκοσι νομίσματα που βρέθηκαν σ' αυτά τα δύο στρώματα, φαίνεται ότι περιείχαν κυρίως υλικό από το α' τρίτο του 4ου αι. ως το 365 περίπου (δηλαδή ως τον επώνυμο άρχοντα Μυΐσκος) (Πί ν. 218 β), που τοποθετείται 25 περίπου χρόνια πριν την εμφάνιση γύρω στα 340, των πρόσφατων σφραγίδων): πολλή μελανόμορφη αττική κεραμική, ανθήμια και πλόκαμοι καθώς και θασιακή κοινή κεραμική (κυρίως σφραγισμένες αγνύθες). Έτσι η χρονολόγηση γίνεται με αρκετή ακρίβεια.

Ανάμεσα στα άλλα θαυμάσια κομμάτια, αναφέρουμε μια αποσπασματική θασιακή λεκάνη (Πί ν. 218 δ) και τμήμα ενός κλειστού αττικού ερυθρόμορφου αγγείου με παράσταση δύο γυναικών σε σκηνή γυναικωνίτη (Πί ν. 218 γ).

YVON GARLAN-FRANCOIS QUEYREL

ΙΘ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΞΑΝΘΗΣ

Α β δ η ρ α

Μεγάλης κλίμακας ανασκαφή άρχισε από φέτος στα Άβδηρα στα πλαίσια του τριετούς προγράμματος «Ανασκαφών Θράκης» που χρηματοδοτήθηκε από το πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων με την Αρχαιολογική Εταιρεία. Για τα αποτελέσματα της ανασκαφής του 1982, βλ. Το Έργον 1982, Αθήνα 1983, σ. 11-13.

Τουζλά-γκιόλ (αλμυρή λίμνη) (αγρός Γ. Μπαρδάκη)

Στην παραπάνω περιοχή του κλασικού-ελληνιστικού νεκροταφείου των αρχαίων Αβδήρων, μετά από αποτυχημένη απόπειρα λαθρανασκαφής, αποκαλύφθηκε μεγάλη πώρινη σαρκοφάγος καλυμμένη με ορθογώνιο, επίπεδο κάλυμμα αδρά λαξευμένο με προσανατολισμό Α.-Δ. Η λάρνακα, απλή, χωρίς διακόσμηση, περιείχε ταφή ενήλικου ατόμου. Μοναδικό κτέρισμα ένα μόνωτο, άβαφο κύπελλο, χωρίς βάση και με δικωνικό σώμα (Π ί ν. 219 α), τοποθετημένο στα πόδια του νεκρού.

Αγρός Α. Βαμβακίδη

Στην ίδια περιοχή του αρχαίου νεκροταφείου στον παραπάνω αγρό, αποκαλύφθηκε στην περιφέρεια ενός ταφικού τύμβου, κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος με προσανατολισμό από Α.-Δ. Καλυπτόταν από λεπτές, μακρόστενες πλάκες από πολύ μαλακό κιτρινωπό παρόλιθο, τοποθετημένες εγκάρσια στο μήκος του τάφου, αφήνοντας μεταξύ τους κενά διαστήματα (Π ί ν. 219 β). Ο τάφος εδραζόταν διά μέσου μιας ταινιωτής βάσης πάνω στο φυσικό ημίβραχο που αποτελούσε και τον πυθμένα του, ενώ τα πλευρικά τοιχώματα αποτελούνταν από δύο δόμους πώρινων πλακών χτισμένων χωρίς συνδετικό υλικό κατά το ισοδομικό σύστημα. Εξωτερικά οι πλάκες ήταν αλάξευτες· αντίθετα η όψη τους στο εσωτερικό του τάφου ήταν με επιμέλεια δουλεμένες. Το περιχέλιωμα του τάφου έφερε εσωτερικά μια μικρή «πατούρα» πιθανώς από την πρώτη χρήση των πλακών. Εσωτερικές διαστάσεις του τάφου 2,16 × 0,65, βάθος 0,62-0,69 μ.

Τα πλευρικά τοιχώματα είχαν ελαφρά υποχωρήσει προς το εσωτερικό όπου βρέθηκαν υπολείμματα από το σκελετό ενήλικου ατόμου: τμήματα μόνο των δύο μηριαίων οστών και του πήχυ του αριστε-

ρού χεριού με το οποίο ο νεκρός κρατούσε μια σιδερένια στλεγγίδα σπασμένη, που συγκολλήθηκε σχεδόν ακέραιη (Π ί ν. 219 γ).

Θέση Σαζλί-Τσαϊρ

Στην ίδια περιοχή και στην παραπάνω θέση, αποκαλύφθηκαν μέσα σε αγρό, δύο σαρκοφάγοι. Η μία ήταν πώρινη με προσανατολισμό από Β.ΒΔ.-Ν.ΝΔ. Καλυπτόταν με επίπεδο κάλυμμα πάχ. 0,16 μ., και η θήκη της, διαστ. 2,20 × 0,85 μ., ήταν μονόλιθη κατά τις τρεις πλευρές και τον πυθμένα, ενώ η τέταρτη μακριά πλευρά ήταν από ξεχωριστή πλάκα προσαρμοσμένη στις γωνίες με δύο σιδερένιους συνδέσμους στερεωμένους με μολυβδοχόηση. Το περιχέλιωμα έφερε εσωτερικά μία στενή πατούρα και η εσωτερική επιφάνεια των πλευρικών τοιχωμάτων ήταν βαμμένη με κόκκινο χρώμα. Η σαρκοφάγος περιείχε ταφή ενήλικου ατόμου ο σκελετός του οποίου βρέθηκε σε πολύ κακή κατάσταση. Ανάμεσα στα ελάχιστα υπολείμματα του σκελετού βρέθηκαν:

Ένα σιδερένιο καρφί (πιθανώς από ξύλινο φορείο). Μία σιδερένια στλεγγίδα πολύ φθαρμένη που δε σώθηκε η λαβή της και στη θέση του δεξιού ώμου υπήρχε σιδερένιο αντικείμενο, πιθανότατα ψαλίδι¹, πολύ οξειδωμένο (Π ί ν. 220 α). Μαζί του ήταν κολλημένη, πολύ οξειδωμένη, η λεπίδα ενός εγχειριδίου, ενώ πάνω στα δύο εργαλεία είχαν απομείνει υπολείμματα από δύο διαφορετικά υφάσματα, το ένα λεπτότερο από το άλλο. Δίπλα στον αριστερό βραχίονα βρέθηκε μικρό τμήμα από σιδερένιο έλασμα πολύ οξειδωμένο, πιθανώς υπόλειμμα από κάποιο διαλυμένο ξίφος. Από τα κτερίσματα της ταφής φαίνεται ότι αυτή ανήκε σε άνδρα.

Η πήλινη σαρκοφάγος βρισκόταν σε απόσταση 28 μ., περίπου από την πώρινη και είχε προσανατολισμό από Α.-Δ. Το κάλυμά της, μονοκόμματο και δίριχτο, ήταν σπασμένο και διαλυμένο. Πολλά από τα κομμάτια του είχαν πέσει στο εσωτερικό της θήκης της σαρκοφάγου που είχε μήκος 2,07 και πλάτος 0,76 μ. Το πλατύ περιχέλιωμα της σαρκοφάγου, όπου διατηρούνταν ίχνη από μαύρο χρώμα, είχε καμπύλες τις εσωτερικές του γωνίες. Όλα τα τοιχώματα της σαρκοφάγου ήταν ραγισμένα και σπασμένα, πολλά απ' αυτά πεσμένα στο εσωτερικό της. Από το σκελετό δε βρέθηκε κανένα ίχνος — φαίνεται πως είχε τελείως αποσθαιρωθεί — ούτε επισης και κανένα κτέρισμα.

1. Όμοιου σχήματος αντικείμενο (ψαλίδι), βλ. Anticka Bronza u Jugoslaviji, αριθ. 291 (έκδοση Narodni Muzej-Beograd).

Ιντζέ-κουβά (αγρός Ευγ. Αβερόπουλου)

Η θέση αυτή ανήκει επίσης στην περιοχή του κλασικού-ελληνιστικού νεκροταφείου. Στον παραπάνω αγρό αποκαλύφθηκε μεγάλο ταφικό πιθάρι συνολ. ύψ. (μαζί με το έμβολο) 2,27, διάμ. κοιλιάς 1,90 μ. Το πιθάρι ήταν τοποθετημένο οριζόντια με το στόμιο προς Δ.-ΝΔ., κλεισμένο με πήλινο κυκλικό κάλυμμα, σφραγισμένο με μολυβδοχόηση. Τα πάνω ορατά τοιχώματα ήταν σπασμένα και είχαν καταπέσει στο εσωτερικό του, που ήταν γεμάτο με χώμα. Στο χαμηλότερο μέρος υπήρχε μία στρώση, πάχ. 0,05-0,12 μ. από καθαρό, αρκετά λεπτό χαλίκι, που κάλυπτε το σκελετό ενήλικου ατόμου, που ήταν όμως, αρκετά κατεστραμμένος. Μέσα στο ταφικό πιθάρι βρέθηκαν:

Χάλκινο κάτοπτρο, διαμ. 0,151 και πάχ. 0,04 μ. Η εξωτερική όψη του διακοσμείται στην περιφέρεια με μικρούς, εγχάρακτους κύκλους (Πί ν. 220 β). Σώθηκαν επίσης μικρά τμήματα από την πολύ οξειδωμένη σιδερένια λαβή. Άβαφη πυξίδα κορινθιακού τύπου με κάλυμμα από ανοικτόχρωμο κόκκινο πηλό. Μικρή ιωνική κύλικα, που σώζει εξίτηλο μαύρο γάνωμα στο εσωτερικό και γραπτή ταινιωτή διακόσμηση στην εξωτερική, άβαφη επιφάνεια (Πί ν. 220 γ). Άβαφη όλη με υπερυψωμένη λαβή, χωρίς βάση (Πί ν. 220 γ). Τηγμένη μάζα ενός άλλοτε ρευστού υλικού μαύρου χρώματος. Πιθανώς πρόκειται για υαλόμαζα, που πρέπει να τοποθετήθηκε μέσα στο ταφικό αγγείο σ' αυτή την κατάσταση, γιατί μέσα στο αγγείο δε διαπιστώθηκε κανένα ίχνος καύσης. Ίσως προέρχεται από κάποιο γυάλινο αγγείο που κάηκε κάπου έξω από το πιθάρι και στη συνέχεια το τηγμένο υλικό τοποθετήθηκε, αφού στερεοποιήθηκε, μαζί με την ταφή.

Όλα τα αγγεία-κτερίσματα του τάφου βρέθηκαν σπασμένα και συγκολλήθηκαν. Ανήκουν όλα στα κλασικά χρόνια, ενώ από το είδος των κτερισμάτων αποδεικνύεται ότι η ταφή ανήκε σε μία γυναίκα.

ΝΟΜΟΣ ΕΒΡΟΥ**Διδυμότειχο**

Κατά τη διενέργεια στρατιωτικών έργων στο πάνω πλάτωμα του λόφου Μπάγαλα που βρίσκεται νότια του λόφου Αγία Πέτρα όπου η αρχαία Πλωτινόπολη και ΝΑ. της πόλης του Διδυμοτείχου, ήρθαν στο φως επτά λαξευτοί τάφοι. Μερικοί από αυτούς είχαν εντοπιστεί ήδη από το 1974 κατά την κατασκευή χαρακωμάτων². Οι τάφοι ήταν λαξευμέ-

νοι στο φυσικό, μαλακό πέτρωμα του υψώματος και ήταν όλοι διαταγμένοι κατά μήκος της ανατολικής παρειάς του πλατώματος.

Τάφος Ι. Ορθογώνιος, εσωτ. διαστ. 1,80×0,76, βάθος 0,65-0,70 μ. Προσανατολισμός από Β.-Ν. Ήταν καλυμμένος με δύο άνισες και ανισοπαχείς πλάκες από λαξευτό πωρόλιθο που συνδέονταν μεταξύ τους με κουρασάνι. Η ταφή ήταν διαταραγμένη και ανήκε σε άντρα. Συνοδευόταν από μια ακέραιη, χάλκινη στλεγγίδα (Πί ν. 221 α).

Τάφος ΙΙ. Ορθογώνιος, εσωτ. διαστ. 2,07×0,98, βάθ. 1,30 μ. χωρίς κάλυμμα. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν οστά από πολλές ταφές ενηλίκων. Προσανατολισμός τάφου Α.-Δ. Μαζί τους βρέθηκαν: έντεκα υστερορωμαϊκά ασσάρια κωνσταντινείας δυναστείας (περίπου στα μέσα του 4ου αι. μ.Χ.), ένα χάλκινο εξάρτημα ζώνης (Πί ν. 221 β) και θραύσματα από δύο γυάλινες, ωοκέλυφες δακρυδόχους (η μία με στενό ατρακτοειδές σώμα). Από τα νομίσματα ο τάφος μπορεί να χρονολογηθεί στα μέσα του 4ου αι. μ.Χ.

Τάφοι ΙΙΙ, ΙV, V, VI. Αποτελούν μία συστάδα λαξευτών, παράλληλων μεταξύ τους τάφων με προσανατολισμό Α.-Δ. Στη λιγοστή, διαταραγμένη επίχωση που τους κάλυπτε βρέθηκε μία τελείως φθαρμένη χάλκινη υποδιαίρεση (minimus) του 5ου-6ου αι. μ.Χ. Από τους τάφους αυτούς οι ΙΙΙ, ΙV και V είχαν ελαφρά συγκλίνοντα τα πέρατα των μακρών πλευρών που είχαν τομή βαθμιδωτή. Ο τάφος VI είναι ανθρωπόσχημος³. Οι τάφοι δεν έσωζαν την κάλυψή τους, εφόσον στρατιωτικό χαράκωμα δημιουργήθηκε πάνω τους το 1974, εκτός από τον τάφο ΙΙΙ στο εσωτερικό του οποίου βρέθηκαν κομμάτια από τις καλυπτήριες πλάκες.

Υπολείμματα διαταραγμένων ταφών ενηλίκων ατόμων βρέθηκαν στους τάφους ΙΙΙ, ΙV και VI. Ένα κομμάτι από τη βάση μικρού αγγείου με πράσινη εφύαλωση βρέθηκε μέσα στα χώματα που γέμιζαν τον τάφο ΙV.

Τάφος VII. Ορθογώνιος, λαξευτός με προσανατολισμό από Β.ΒΔ-Ν.ΝΑ. Έλλειπε η κάλυψη. Διαστάσεις τάφου: μήκ. 2,30, πλ. 0,97-1,02, βάθ. 0,93 μ. Ο τάφος περιείχε περισσότερες από μία ταφές ενηλίκων ατόμων που ήταν διαταραγμένες. Ανάμεσα στα χώματα που είχαν καταπέσει στο εσωτερικό του τάφου βρέθηκαν μία χάλκινη πόρπη με υπολείμματα επιχρύσωσης και πολύ καλής διατήρησης (Πί ν. 221 γ) και ένα χάλκινο νόμισμα Κωνσταντίνου Α' (307-337 μ.Χ.) που χρονολογεί τον τάφο στο α' μισό του 4ου αι. μ.Χ.

3. Λαξευτοί ανθρωπόσχημοι τάφοι παλαιοχριστιανικών χρόνων ανακαλύφθηκαν και ερευνήθηκαν επίσης στην περιοχή Πετρωτών του Νομού Ροδόπης το 1981.

2. Βλ. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 823.

ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΞΑΝΘΗΣ

Ἄ β δ η ρ α

Από τους εκτεταμένους χώρους της πόλης και του νεκροταφείου των αρχαίων Αβδήρων περισυλλέχθηκαν και παραδόθηκαν από κατοίκους των Αβδήρων και από τους φύλακες αρχαιοτήτων του χώρου, αρκετά επιφανειακά ευρήματα, από τα οποία αναφέρουμε εδώ τα σπουδαιότερα: μία μαρ-

μάρινη επιτύμβια στήλη (Π ί ν. 222 α) με την επιγραφή *ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΣ ΤΕΙΣΙΟΣ* (δικαιολογημένη η παρουσία στα Ἄβδηρα ενός πολίτη από τη μητρόπολη των Αβδήρων την Τέω), δύο πήλινοι, ανθεμωτοί ακροκέραμοι (Π ί ν. 222 β-γ), διάφορα θραύσματα πήλινων γυναικείων ειδωλίων, ένα κεφάλι πήλινου ομοιώματος πτηνού (φυσικό μέγεθος) (Π ί ν. 221 δ) και ένα μεγάλο επιτύμβιο ανάγλυφο κλασικών χρόνων με παράσταση ιππέα και δούλου.

ΕΥΗ ΣΚΑΡΛΑΤΙΔΟΥ

12η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ*

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Νικησιανή Καβάλας

Κατά τον καθαρισμό του οστεοφυλακίου στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου στη Νικήσιανη βρέθηκαν ανάμεσα σε οστά και υπολείμματα σπασμένων κιβωτίων 10 εικόνες σε κακή κατάσταση (Πί ν. 223 α-β). Η Εφορεία μας παρέλαβε τις εικόνες και με συμπληρωματική έρευνα παρά τις εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες στο στενό ημιυπόγειο χώρο του οστεοφυλακίου κατόρθωσε να ανασύρει άλλες 13 εικόνες του Χριστού και της Παναγίας που πρέπει να προέρχονται από κάποια αλλαγή του τέμπλου της εκκλησίας. Ένας άλλος αριθμός εικόνων είναι μικρά εικονίδια ή τρίπτυχα που ήταν τοποθετημένα μέσα στα κιβώτια με τα οστά.

Ο καθαρισμός των εικόνων άρχισε και συνεχίζεται στο εργαστήριο εικόνων της Εφορείας μας. Διαπιστώθηκε ότι οι εικόνες του Χριστού και της Παναγίας παρουσιάζουν επιζωγραφίες σε μεγάλη έκταση. Το τελευταίο στρώμα στην εικόνα του Χριστού φέρει χρονολογία *ZPME* (= 1637), που σώζεται κάτω από τις νεότερες επιζωγραφίες. Η μελέτη των εικόνων αυτών της Νικήσιανης, που οι σχέσεις της με το μοναστήρι της Εικοσιφοίνισσας είναι γνωστές, παρουσιάζει ενδιαφέρον για τη σπουδή της μεταβυζαντινής ζωγραφικής και ιδιαίτερα της φορητής εικόνας στην περιοχή του Παγγαίου κατά το 17ο-18ο αι. (Δ.Π.).

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

NOMOS ΣΕΡΡΩΝ

Σέρρες

Οδός Κωνσταντινουπόλεως-Χατζηπανταζή-Ίωνος Δραγούμη (οικόπεδο Χρ. Ραβάνη)

Κατά τη διάρκεια στρωματογραφικής ανασκαφικής έρευνας στο παραπάνω οικόπεδο, απέναντι από την Παλαιά Μητρόπολη των Αγίων Θεοδώρων (11ος αι. μ.Χ.) σε βάθος 6 μ. περίπου από το επίπεδο του δρόμου, αποκαλύφθηκαν λείψανα τοίχων χτισμένων με ακατέργαστες πέτρες, χωρίς κανένα

συνδετικό κονίαμα, που ανήκουν σε κτίσματα υστεροβυζαντινών ή μεταβυζαντινών χρόνων. Αυτά καλύπτουν το μισό οικόπεδο, συνολικής έκτασης 30,20 μ.², ενώ στο υπόλοιπο μισό προς την οδό Κωνσταντινουπόλεως δε διαπιστώθηκε, σε βάθος 6 μ., η ύπαρξη τοίχων (Πί ν. 224 α).

Ένας τοίχος, μήκ. 13,50, πλάχ. 2,10 και σωζ. ύψ. 1,95 μ. περίπου εκτείνεται κατά πλάτος του οικοπέδου από Β. προς Ν., ενώ παράλληλα με αυτόν και στα ανατολικά άλλος τοίχος, μήκ. 8 και πλάχ. 2,30 μ. προχωρεί και αυτός από Β. προς Ν. Οι δύο αυτοί τοίχοι ενώνονται μεταξύ τους στα βόρεια με τοίχο, ύψ. 1,20 και πλάχ. 1,30 μ. και στα νότια με άλλο μικρότερο, ύψ. 0,90 και πλάχ. 1 μ. περίπου, σχηματίζοντας με αυτό τον τρόπο δύο κλειστούς χώρους, διαστ. 2,30 × 3,50 μ. και 3 × 2,40 μ., αντίστοιχα. Στη διάρκεια της ανασκαφής περισυλλέχθηκαν, από τις τέσσερις τομές που έγιναν, όστρακα διαφόρων τύπων της ύστερης βυζαντινής εποχής κυρίως, αλλά και της μεταβυζαντινής. Αυτά ανήκουν σε αγγεία εφυσωμένα, απλά ή εγχάρακτα.

Τέλος η μελέτη της κεραμικής αυτής θα συμβάλει αρκετά στις γνώσεις μας για την εξέλιξη της κεραμικής στα υστεροβυζαντινά και μεταβυζαντινά χρόνια στη περιοχή του Νομού Σερρών. (Α.Σ.).

NOMOS ΚΑΒΑΛΑΣ

Φίλιπποι

Οκτάγωνο

Η ομάδα των συνεργατών του εκλιπόντος καθηγητή Στ. Πελεκανίδη συνέχισε και φέτος τις εργασίες στο Οκτάγωνο των Φιλιππων με σκοπό τη διερεύνηση ορισμένων προβλημάτων της ανασκαφής.

Το κύριο πρόβλημα στον οκτάγωνο ναό είναι η αποκατάσταση των οικοδομικών φάσεων του. Για το σκοπό αυτό έγιναν τομές στο νότιο περίπατο και στη νοτιοδυτική κόγχη του ναού, στη νοτιοανατολική γωνία του νάρθηκα, στη νότια στοά και τέλος μέσα στην κόγχη του προπύλου του αρχαιότερου αιθρίου. Ερευνήθηκαν επίσης οι είσοδοι στο τετράπλευρο νοτιοανατολικό γωνιακό διαμέρισμα και τα τοιχώματα του προσκείμενου κυκλικού διαμερίσματος και διαμορφώθηκε η γνώμη ότι ο κυκλικός αυτός χώρος ήταν αρχικά το κλιμακοστάσιο ανόδου στο υπερώο του ναού.

Προβλήματα φάσεων έχουν και τα βόρεια λατρευτικά προσκτίσματα του Οκταγώνου, κυρίως ως προς τις σχέσεις τους με το προϋπάρχον στην ίδια θέση εθνικό ηρώον. Φαίνεται ότι ορισμένοι τοίχοι των διαμερισμάτων του ηρώου συμπεριελήφθησαν στη διαμόρφωση των προσκτισμάτων του χριστιανικού ναού. Γι' αυτό φέτος ερευνήθηκε ο εγκάρσιος τοίχος, που τέμνει το χρισμάρion, ο αγωγός

* Στις εργασίες της Εφορείας κατά το 1982 εργάστηκαν οι αρχαιολόγοι: Χαράλαμπος Μπακιρτζής (Χ.Μ.), Αγγελική Στρατή (Α.Σ.), Νίκος Ζήκος (Ν.Ζ.), Δήμητρα Παπανικόλα (Δ.Π.) και ο αρχιτέκτων Αργύρης Μπακιρτζής (Α.Μ.).

που αποχετεύει τα λύματα του *caldarium* και διέρχεται μέσα από τον ίδιο χώρο.

Έγινε καθαρισμός του δωματίου της προθέσεως και εξακριβώθηκε η μορφή της δεξαμενής του «αγιάσματος». Καθαρίστηκαν επίσης οι τοίχοι και τα δάπεδα του κατηχουμενείου και του αποδυτηρίου και αποκαλύφθηκε δίπλα στο νότιο τοίχο του κατηχουμενείου και ανατολικά της νοτιοδυτικής εισόδου κιβωτιόσχημος τάφος, κατασκευασμένος από πλίνθους και τμήματα θωρακίων, που προέρχονται από την τελευταία φάση του Οκταγώνου. Διαπιστώθηκε επίσης ότι ο νότιος τοίχος του τριμερούς βαπτιστηρίου, που το διαχωρίζει από τα υπόλοιπα λατρευτικά προσκτίσματα του Οκταγώνου, είναι θεμελιωμένος σε βάθος 2,20 μ. από το υπάρχον δάπεδο και αποτελούσε αρχικά το βόρειο περίβολο του εθνικού ηρώου.

Ο λουτρώνας εκτός από τα προβλήματα των φάσεων δεν έχει πλήρως ανασκαφεί. Γι' αυτό μαζί με τομή που έγινε δίπλα στο δυτικό στυλοβάτη της παλαιάστρας συμπληρώθηκε η ανασκαφή του δωματίου 5.

Στο επισκοπείο η φετινή έρευνα περιορίστηκε στη διερεύνηση της βόρειας πτέρυγας του, που δεν έχει πλήρως ερευνηθεί και είναι η μόνη απ' όλες τις πτέρυγες του κτιρίου που παρουσιάζει νεότερη φάση. Γι' αυτό έγιναν τομές στη βορειοδυτική γωνία της κλειστής αυλής LIV, στη βορειοδυτική γωνία του δωματίου LVII και στο ανατολικό τμήμα της αυλής LIII, όπου κάτω από το νεότερο δάπεδο και σε βάθος 1,50 μ. αποκαλύφθηκε αρχαιότερο ψηφιδωτό δάπεδο του 4ου αι. με γεωμετρικά και σχηματοποιημένα φυτικά διακοσμητικά θέματα. (X.M.).

Κ ρ η ν ί δ ε ς (ανατολικό νεκροταφείο)

Τάφοι οδού Βότση

Στη συμβολή των οδών Βότση και Αγίου Χριστοφόρου, κατά τη διάρκεια οδοποιητικών εργασιών βρέθηκαν δύο καμαροσκεπείς τάφοι (Σ χ έ δ. 1). Ήταν σχεδόν όμοιοι, με διαστάσεις 2,25 × 1,25 μ., ο καθένας. Χτισμένοι με αργολιθοδομή έφεραν στο εσωτερικό αμελές επίχρισμα με κουρασάνι. Πάνω σ' αυτό, στο βόρειο τοίχο κάθε τάφου υπήρχε χαραγμένος ισοσκελής σταυρός. Το δάπεδο των τάφων βρέθηκε στρωμένο με χοντρό χαλίκι και οι είσοδοι του φράζονταν με πέτρινες πλάκες.

Οι τάφοι περιείχαν από μια ταφή ο καθένας, τα κόκαλα όμως ήταν σαθροποιημένα από τα νερά που εισχωρούσαν σ' αυτούς κατά τη διάρκεια του χειμώνα. Οι δύο τάφοι δεν έδωσαν άλλα ευρήματα, παρά μόνο μερικά άβαφα όστρακα και ένα κομμάτι ραβδωτού παλαιοχριστιανικού αμφορέα. Στο βορειότερο από τους δύο βρέθηκε χάλκινο νόμισμα του αυτοκράτορα Φωκά (602-610). Επειδή οι δύο

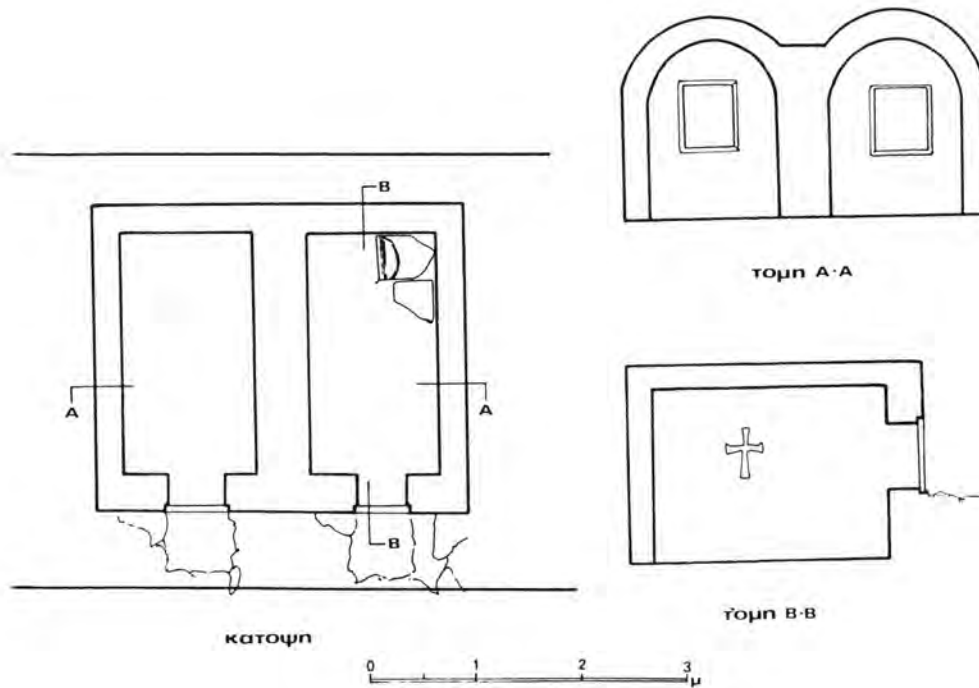
τάφοι δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερο μορφολογικό ενδιαφέρον και η θέση τους στη συμβολή δυο δρόμων δημιουργούσε κυκλοφορικά προβλήματα αποφασίστηκε η κατάχωσή τους. (Δ.Π.).

Αγροτεμάχιο αριθ. 461

Στο αγροτεμάχιο αριθ. 461 του κτηματολογίου Κρηνίδων, ιδιοκτησίας Ιωσήφ Γαϊτελίδη, βρέθηκε κατά την άρση συλημένος δίδυμος παλαιοχριστιανικός τάφος με δύο καμαροσκεπείς θαλάμους. Μπροστά από την ανατολική στενή πλευρά του νότιου θαλάμου (Α) σχηματίζεται προθάλαμος, πλ. 0,80 μ. που στεγαζόταν επίσης με καμάρα. Στον προθάλαμο οδηγεί τετράπλευρο άνοιγμα εισόδου, που φραζόταν με ακόσμητη μαρμάρινη πλάκα (Π ί ν. 224 β).

Οι διαστάσεις του θαλάμου Α είναι: ανατολική πλευρά 1,65 μ., δυτική 1,67 μ., βόρεια 2,88 μ., νότια 2,79 μ., ύψος 2 μ. Χαρακτηριστικό της κατασκευής είναι ότι οι γωνίες του δε βαίνουν κατακόρυφα αλλά συγκλίνουν ελαφρά (Π ί ν. 224 γ). Στο μέσο της ανατολικής πλευράς και σε ύψος 1 μ. ανοίγεται τετράπλευρη είσοδος με μαρμαρίνο θύρωμα, πλ. 0,57-0,62 μ. Η είσοδος φραζόταν με μαρμάρινη πλάκα, 0,69 × 0,62 μ. Στη μία πλευρά φέρει εγχάρακτο ισοσκελή σταυρό μέσα σε τετράπλευρο γραμμικό πλαίσιο. Εγχάρακτοι μικροί κύκλοι κοσμούν τις άκρες των κεραιών, το κέντρο του σταυρού και τις γωνίες του πλαισίου (Π ί ν. 225 α). Σε επαφή με τη νότια και δυτική πλευρά του θαλάμου βρέθηκε μαρμάρινη νεκρική κλίνη με τα οστά του νεκρού ταγμένα. Η κλίνη αποτελείται από μαρμάρινη πλάκα, 1,98 × 0,68 × 0,15 μ. σε δεύτερη πιθανώς χρήση, που φέρει στην πάνω επιφάνεια τέσσερις παράλληλες γλυφές, μήκ. 1,52 μ. και πλ. 0,05-0,06 εκ. για την απορροή των διηθουμένων υγρών του πτώματος. Η πλάκα πατά σε χώμα και βρίσκεται σε ύψος 0,35 μ. από το δάπεδο του τάφου. Η νότια πλευρά της πλάκας εφαρμόζει στον τοίχο του θαλάμου με ασβεστοκονίαμα.

Στη βόρεια πλευρά του θαλάμου Α υπάρχει τοξωτό άνοιγμα, πλ. 1,22 και ύψ. 1,22 μ., που οδηγεί στο θάλαμο Β του τάφου. Οι διαστάσεις του είναι: ανατολική πλευρά 1,75, δυτική 1,65, βόρεια 2,96, νότια 2,90 και ύψος 2 μ. Στη βορειοδυτική γωνία του θαλάμου βρισκόταν προσαρμοσμένη μαρμάρινη νεκρική κλίνη, 1,80 × 0,70 μ. με 4 παράλληλες γλυφές στην πάνω επιφάνειά της (Π ί ν. 225 β). Η πλάκα βρέθηκε μετακινημένη από τους τυμβωρύχους. Οι τοίχοι του τάφου είναι χτισμένοι με λίθους ενώ οι καμάρες με πλίνθους, πλευράς 0,31 και πλάχ. 0,03 μ. Οι αρμοί στις καμάρες είναι λοξότοιμητοι για να πιάσει το ασβεστοκονίαμα που καλύπτει τις επιφάνειες και δεν φέρει γραπτή διακόσμηση. Το δά-

Σχέδ. 1. Φίλιπποι-Κρηνίδες. Ανατολικό νεκροταφείο. Καμαροσκεπείς τάφοι στην οδό Βότση.

πεδο και των δύο θαλάμων είναι χώμα συμπλητό. (Χ.Μ.).

ΝΟΜΟΣ ΞΑΝΘΗΣ

Π ό ρ τ ο Λ ά γ ο ς

Συνεχίστηκαν και φέτος για τρίτη περίοδο οι εργασίες στον αρχαιολογικό χώρο του Πόρτο Λάγο, που εντάσσονται σε ερευνητικό πρόγραμμα της European Science Foundation με στόχο την καταγραφή βυζαντινών πόλεων, θέσεων και άλλων ερειπίων που κινδυνεύουν να εξαφανιστούν.

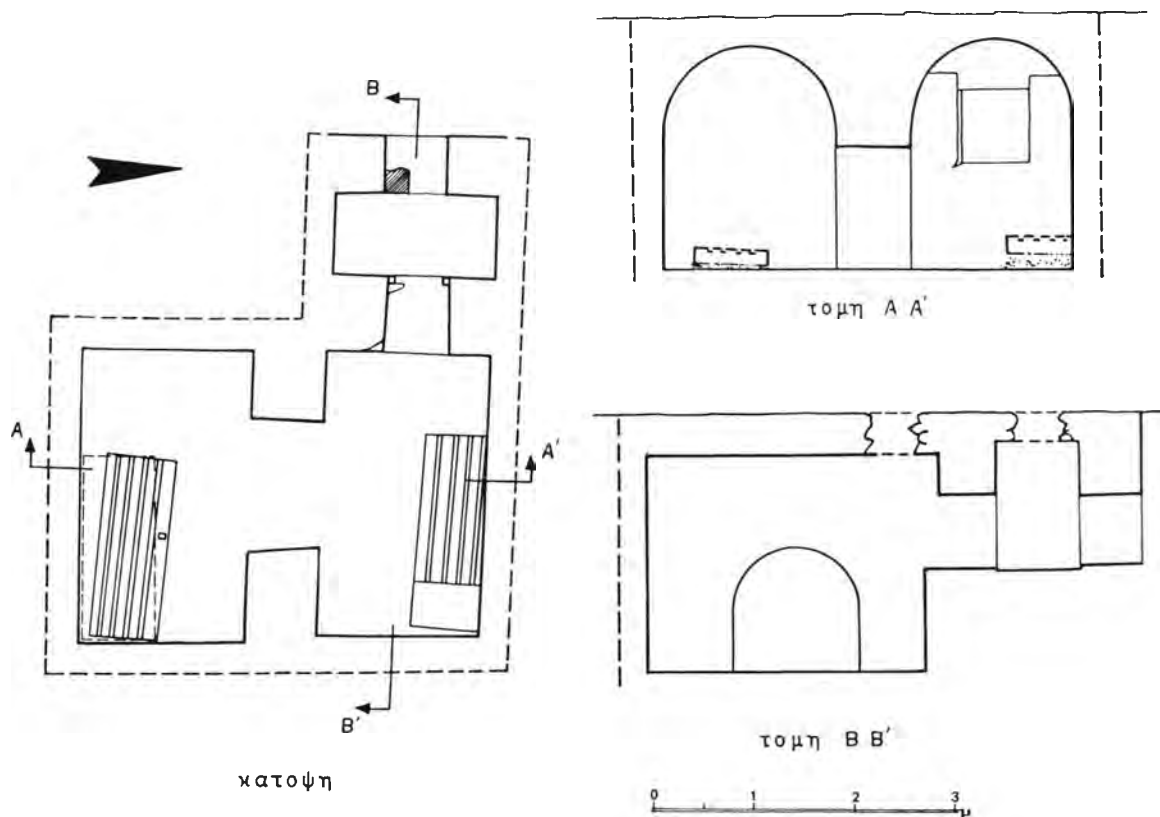
Παρατηρήσεις που είχαν γίνει κατά την προηγούμενη ερευνητική περίοδο (1981) οδήγησαν στη θετική άποψη ότι στο στόμιο της Βιστωνίδας (λιμνοθάλασσα του Πόρτο Λάγο) δεν θα πρέπει να αναζητηθεί ένα μεμονωμένο καστέλιον αλλά ένας μεγαλύτερος βυζαντινός οικισμός. Η άποψη αυτή είχε και στο παρελθόν υποστηριχθεί από άλλους ερευνητές, μολονότι δεν είχαν την απόδειξη των αρχαιολογικών ευρημάτων.

Στη φετινή έρευνα αποκαλύφθηκε σε μήκος 170 μ. τμήμα οχυρωματικού περιβόλου (Πί ν. 225 γ), που βαίνει βόρεια και παράλληλα σχεδόν με την εθνική οδό Ξάνθης-Κομοτηνής, σε απόσταση 30 μ.

από το μέσον του καταστρώματός της. Η κατεύθυνση του τείχους είναι Α.-Δ. με απόκλιση 10° προς ΒΑ. και ΝΔ. Εξωτερική πλευρά του τείχους είναι η βόρεια, αυτή δηλαδή που βλέπει προς τη Βιστωνίδα, γιατί προς αυτή την πλευρά σχηματίζονται οι τετράπλευροι πύργοι. Αντίθετα στη νότια εσωτερική πλευρά σχηματίζονται κτιστές κλίμακες ανόδου και κτιστοί πεσσοί που ενώνονταν μεταξύ τους με τόξα και επέτρεπαν τη διαπλάτυνση του περιδρόμου.

Το τείχος βρέθηκε σε βάθος 3 μ. από την επιφάνεια του εδάφους και σε ύψος σχετικά μικρό από τη σχηματιζόμενη ευθυντηρία του. Η μεγάλη καταστροφή του τείχους δικαιολογείται από το γεγονός ότι τα ερείπια αυτού του αρχαιολογικού χώρου υπήρξαν για αιώνες λατομείο έτοιμης δομήσιμης πέτρας σε περιοχή μάλιστα, όπου η πέτρα είναι σπάνιο και πολύτιμο υλικό.

Το πλάτος του τείχους είναι 2 μ. και η τοιχοποιία του αποτελείται από λαξευμένους λίθους σε στρώσεις και ενδιάμεσα πλινθία. Αποκαλύφθηκαν τέσσερις τετράπλευροι πύργοι, από τους οποίους τρεις ανήκουν στην α' φάση και ένας στη β' φάση. Ο τελευταίος αυτός πύργος ιδρύθηκε μπροστά σε παραπύλιο του τείχους, το οποίο μετατράπηκε σε είσοδο

Σχέδ. 2. Φίλιπποι-Κρηνίδες. Ανατολικό νεκροταφείο. Δίδυμος τάφος στο αγροτεμάχιο αριθ. 461.

προς το εσωτερικό του πύργου. Κατά τη β' επίσης φάση πύλη του τείχους, πλ. 4 μ. φράχθηκε με τοιχοποιία.

Από τη φετινή έρευνα στο Πόρτο Λάγος διαπιστώθηκε οριστικά η ύπαρξη στο στόμιο της Βιστωνίδας ερείπων ενός άγνωστου βυζαντινού οικισμού στη θρακική παραλία, ανάμεσα στο Πολύστυλον (Αβδηρα) και στη Μαρώνεια, που ταυτίζεται είτε με το παλαιό Περιθεώριον (Στίλπων Κυριακίδης, Ε. Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου) είτε με τους Πόρους (Π. Γεωργαντζής). (Χ.Μ.).

Π ο λ ύ σ τ υ λ ο ν (Α β δ η ρ α)¹

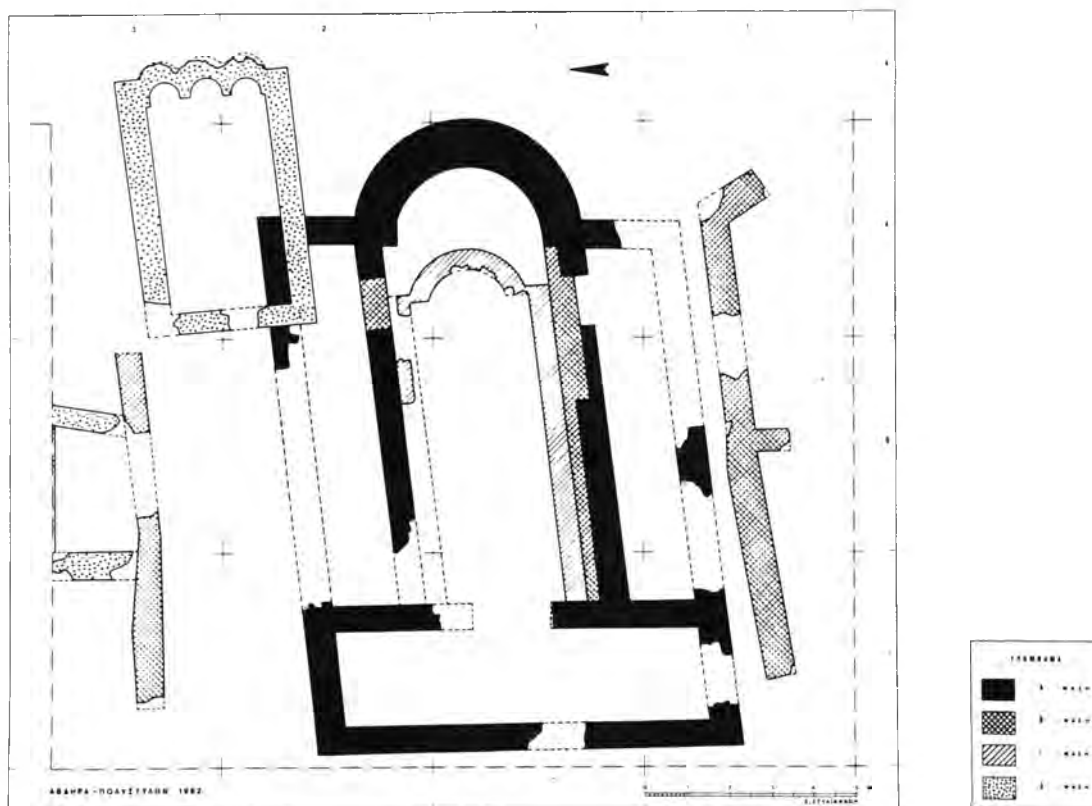
Φέτος για πρώτη χρονιά η Αρχαιολογική Εταιρεία χάρις στο ενδιαφέρον του Προέδρου της Δημο-

κρατίας Κ. Καραμανλή, σε συνεργασία με την Υπηρεσία μας και με χρηματοδότηση του Δημοσίου περιέλαβε στις δραστηριότητές της εκτενές ανασκαφικό πρόγραμμα στη Θράκη με επόπτη τον καθηγητή Γ. Μπακαλάκη. Η Εφορεία μας ανέλαβε να ερευνήσει τα ερείπια της βυζαντινής πόλης, που είχε ιδρυθεί στη θέση των αρχαίων Αβδήρων και που έφερε, σύμφωνα με τις βυζαντινές γραπτές πηγές, το όνομα «Πολύστυλον». Ερείπια του οχυρωματικού περιβόλου της πόλης αυτής είναι ορατά στο χαμηλό γήλοφο, δίπλα στο λιμάνι των Αβδήρων².

Η φετινή έρευνα επεκτάθηκε σε δύο τομείς. Ο πρώτος τομέας βρίσκεται έξω από τα βυζαντινά τείχη, στο χώρο όπου προηγούμενες ανασκαφικές εργασίες έχουν αποκαλύψει τμήμα της κλασικής οχύρωσης των Αβδήρων με τη δυτική πύλη, οικίες, άλ-

1. Εκτενής έκθεση της ανασκαφής δημοσιεύεται στα ΠΑΕ 1982, σ. 18-26.

2. C. Asdracha, La région des Rhodopes aux XIIIe et XIVe siècles. Étude de géographie historique, Αθήνα 1976, σ. 96-8.

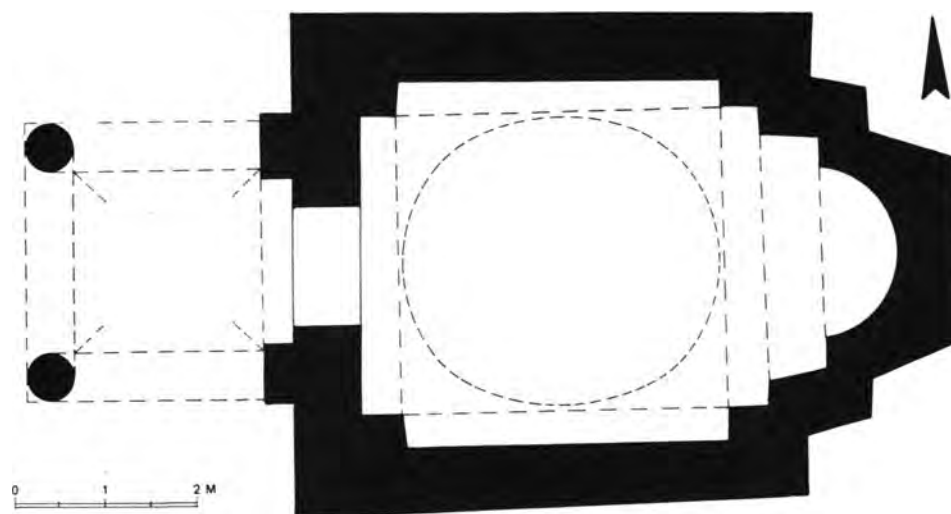
Σχέδ. 3. Πολύστυλον (Αβδηρα). Κάτοψη τρίκλιτης βασιλικής και μεταγενέστερων φάσεων (αποκατάσταση).

λα δημόσια και ιδιωτικά κτίρια ως και εκτεταμένο χριστιανικό νεκροταφείο³, που ορισμένοι τάφοι του χρονολογούνται από νομίσματα στον 9ο-10ο αι. Φέτος αποκαλύφθηκε εν μέσω του νεκροταφείου αυτού και έξω από τη δυτική πύλη τρίκλιτη βασιλική με νάρθηκα και ημικυκλική κόγχη Ιερού Βήματος, μήκ. 14,50 και πλ. 9,90 μ. (Σ χ έ δ. 3). Η βασιλική, που βρέθηκε κατεστραμμένη έως τα θεμέλια, μπορεί να χρονολογηθεί ανάμεσα στο τέλος της παλαιοχριστιανικής περιόδου και στον 9ο-10ο αι. Το κτίριο παρουσιάζει διάφορες φάσεις (Σ χ έ δ. 3· Π ί ν. 226 α). Κατά την τελευταία, τη βορειοανατολική γωνία της βασιλικής κατέλαβε μονόχωρο πα-

ρεκκλήσι, μήκ. 6,25 και πλ. 4 μ., με τρεις ισομεγέθεις κόγχες στην ανατολική πλευρά. Η έρευνα στο σημείο αυτό της πόλης απέδωσε λόγω της μικρής επίχωσης και της ταραγμένης στρωματογραφίας ό-χι ιδιαίτερα χρήσιμα ευρήματα, από τα οποία σημαντικότερα είναι τρεις χάλκινοι μικροί σταυροί του 11ου-12ου αι.

Ο δεύτερος τομέας της φετινής έρευνας, βρίσκεται μέσα στα όρια της βυζαντινής πόλης και συγκεκριμένα στη βορειοδυτική πλαγιά του γήλοφου, όπου αποκαλύφθηκαν ερείπια μονόχωρης με τρούλο μεσοβυζαντινής εκκλησίας, μήκ. 7,25 και πλ. 5,40 μ. (Σ χ έ δ. 4) και νεκροταφείο βυζαντινών χρόνων γύρω από αυτή. Παράλληλα ερευνήθηκε το παρακείμενο ορατό τμήμα του βυζαντινού τείχους και διαπιστώθηκε: α) ότι η βυζαντινή οχύρωση σ' αυτό τουλάχιστον το σημείο της πόλης είναι του 11ου αι. η αρχαιότερη και β) ότι το βυζαντινό τείχος είναι θεμελιωμένο επάνω σε αρχαία υποδομή, που ανήκει πιθανόν στον περίβολο της κλασικής ακρόπολης των Αβδήρων. Εντοπίστηκε επιπλέον στο ίδιο σημείο μεγάλη πύλη, που θα ερευνηθεί στην επόμενη

3. Ο αρχαιολογικός χώρος των Αβδήρων άρχισε να ανασκάπτεται από τον Δ. Λαζαρίδη πριν από τριάντα και πλέον χρόνια (1950). Εκθέσας των ερευνών έχουν δημοσιευθεί στα ΠΑΕ και στα Χρονικά του ΑΔ. Για το χριστιανικό νεκροταφείο και τα άλλα ευρήματα, βλ. Θρακικά Χρονικά 36 (1980/1), σ. 58-9.

Σχέδ. 4. Πολύστυλον (Αβδηρα). Κάτοψη μονόχωρου βυζαντινού ναού με τρούλο (αποκατάσταση).

περίοδο. Παράλληλα απομακρύνθηκαν από την πλαγιά αυτή του γηλόφου χώματα, έτσι που ο νέος αυτός αρχαιολογικός χώρος είναι σήμερα ορατός, όπως και στην αρχαιότητα, από το λιμάνι. (Χ.Μ.).

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΕΣ - ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ

Α κ ρ ο β ο ύ ν ι Κ α β ά λ α ς

Το μήνα Μάρτιο παραδόθηκαν στην Υπηρεσία μας από τον Ευστράτιο Μαυρουδή, κάτοικο Ακροβουνίου, 15 χάλκινα κοσμήματα που χρονολογούνται στον 10ο-11ο αι. και ασημένιος σταυρός του περασμένου αιώνα (Σ χ έ δ. 5). Τα ευρήματα που παραδόθηκαν προέρχονται πιθανότατα από νεκροταφείο αγροτικού οικισμού, μεσοβυζαντινής περιόδου, ιδρυμένου στην ανατολική πλευρά του Παγγαίου και αποτελούν αντιπροσωπευτικά δείγματα αγροτικής κοινωνίας⁴.

Κατάλογος ευρημάτων:

1. Χάλκινο ταινιωτό βραχιόλι, διαμ. 0,002 και πλ. 0,009 μ. κοσμούμενο με συνεχόμενους στικτούς κυκλίσκους (Σ χ έ δ. 5, αριθ. 1).
2. Χάλκινο βραχιόλι όμοιο με το προηγούμενο (Σ χ έ δ. 5, αριθ. 2).

3. Χάλκινο δαχτυλίδι, διαμ. 0,020 μ., με εγχάρακτη σπειροειδή διακόσμηση στην ελλειπτική σφενδόνη (Σ χ έ δ. 5, αριθ. 3).

4. Χάλκινο δαχτυλίδι, διαμ. 0,020 μ., με χαρακτό διάκοσμο στην κυκλική σφενδόνη (Σ χ έ δ. 5, αριθ. 4).

5. Χάλκινο δαχτυλίδι, διαμ. 0,020 μ., φέρει στην κυκλική σφενδόνη την επιγραφή *ΚΕΒ/ΟΗΘΗ* [*Κ(ύριε)β/οήθ <ει>*] (Σ χ έ δ. 5, αριθ. 5).

6. Χάλκινο δαχτυλίδι, διαμ. 0,021 μ., με εγχάρακτο οκτάφυλλο ρόδακα στην κυκλική σφενδόνη (Σ χ έ δ. 5, αριθ. 6).

7. Χάλκινο δαχτυλίδι, διαμ. 0,020 μ., φέρει χαρακτηριστή παράσταση αετού με ανοικτές φτερούγες· δεξιά και αριστερά από δύο χριστογράμματα (Σ χ έ δ. 5, αριθ. 7).

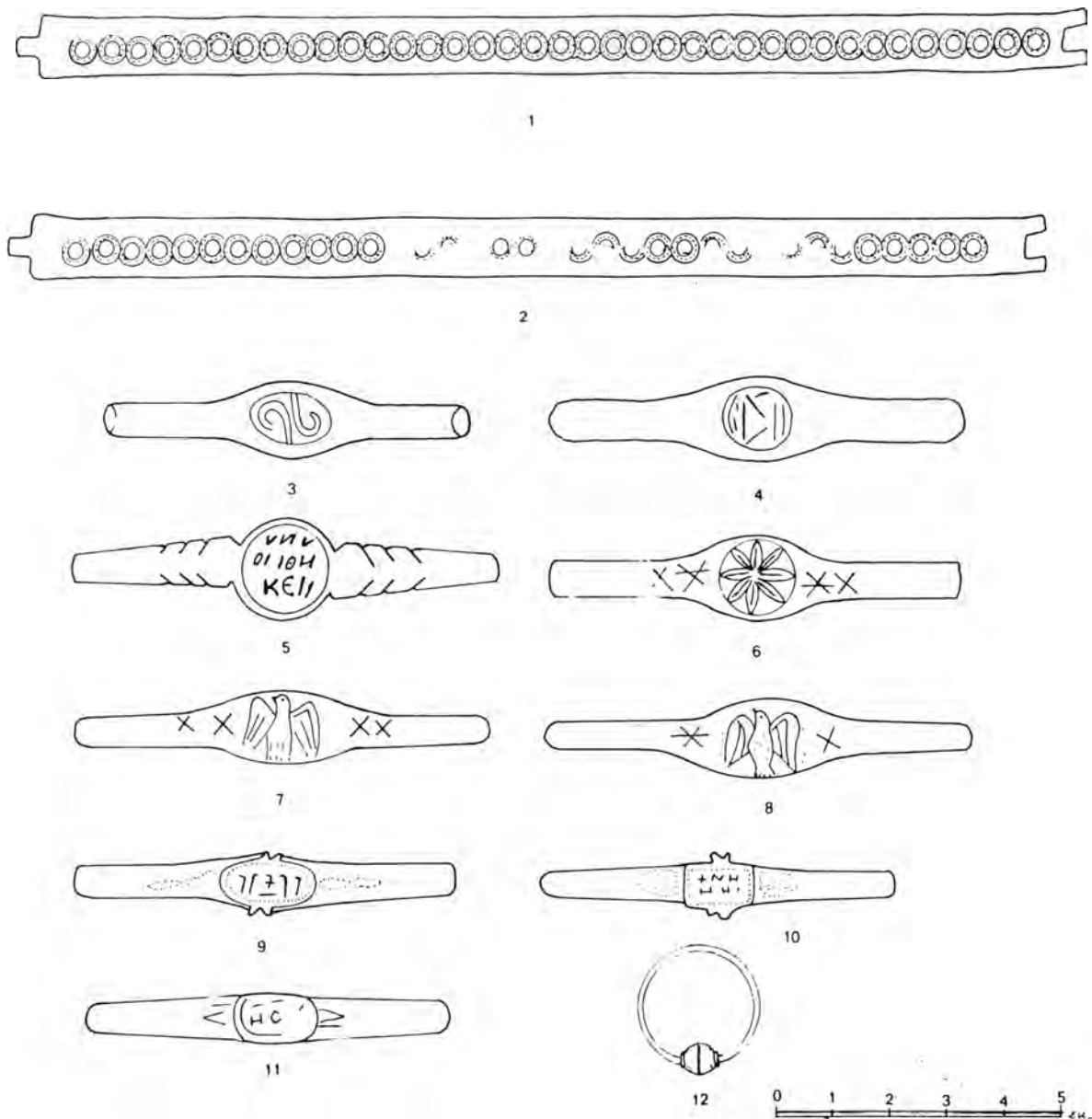
8. Χάλκινο δαχτυλίδι, διαμ. 0,021 μ., με χαρακτό αετό στη σφενδόνη· δεξιά και αριστερά εγχάρακτα χριστογράμματα (Σ χ έ δ. 5, αριθ. 8).

9. Χάλκινο δαχτυλίδι, διαμ. 0,020 μ., με στικτό και χαρακτό διάκοσμο στην ελλειπτική σφενδόνη· στο κέντρο μικρός σταυρός (Σ χ έ δ. 5, αριθ. 9).

10. Χάλκινο δαχτυλίδι, διαμ. 0,019 μ., με στικτό διάκοσμο στη τετράγωνη σφενδόνη και στα τμήματα της προέκτασης. Στο εσωτερικό της σφενδόνης δυσδιάκριτη δυσανάγνωστη χαρακτή επιγραφή *ΜΗ/ΗΝΙ* (Σ χ έ δ. 5, αριθ. 10).

11. Χάλκινο δαχτυλίδι, διαμ. 0,018 μ., με ελλειπτική σφενδόνη στην οποία υπάρχουν χαρακτά τα γράμματα *Η̄ Ḳ̄* (Σ χ έ δ. 5, αριθ. 11).

4. Παρόμοια κοσμήματα βρέθηκαν και σε άλλες περιοχές του βόρειου ελλαδικού χώρου (Ξάνθη) και χώρες της βαλκανικής, πρβλ. BalkSt. 16 (1975), σ. 7-10.

Σχέδ. 5. Ακροβούνη Καβάλας. Χάλκινα κοσμήματα.

12. Χάλκινο συρμάτινο σκουλαρίκι, διαμ. 0,020 μ., με κομβίο (Σ χ έ δ. 5, αριθ. 12).

14. Τμήμα χάλκινου σκουλαρικού.

15. Χάλκινη χάντρα από περιδέραιο, με ατρακτοειδές σχήμα, διακοσμημένο με τετράφυλλους ρόδακες.

16. Ασημένιος σταυρός, διαστ. 0,062 × 0,039 μ., προηγμένης τεχνολογίας του περασμένου αιώνα,

με φυλλόμορφο επιπεδόγλυφο διάκοσμο στην κύρια όψη. (N.Z.).

Κ α λ ί φ υ τ ο ς

Η Διοίκηση Χωροφυλακής Δράμας κατέσχε ανάγλυφο σε μαλακό πωρόλιθο, ύψ. 0,635 μ. και πλ. 0,50 μ. Απεικονίζεται αετός με ανοιχτά φτερά, που

ραμφίζει τσαμπί σταφύλι και πατά σε έλικα (Π ί ν. 226 β). Κάτω από τα φτερά του αετού εικονίζεται λέων και λέαινα. Το ανάγλυφο αποτελούσε γωνιόλιθο του κατεδαφισμένου κτιρίου του Δημοτικού Σχολείου Καλλιφύτου (1866). Τοποθετήθηκε στην είσοδο του κτιρίου της Νομαρχίας Δράμας. (Χ.Μ.).

Φ έ ρ α ι

Κοσμοσώτειρα

Επτά μέτρα περίπου ΒΑ., του ναού της Κοσμοσώτειρας αποκαλύφθηκε κατά την επίστρωση οδού με κυβολίθους, δίπλα στο κράσπεδο, κτιστό με λίθους πηγάδι βάθ. 3 μ. Στο πηγάδι απέληγε αγωγός από την πλευρά της εκκλησίας και δεύτερος αγωγός από την απέναντι πλευρά. (Χ.Μ.).

ΝΟΜΟΣ ΔΡΑΜΑΣ

Χ ω ρ ι σ τ ή

Ο ναός των Εισοδίων της Θεοτόκου στη Χωρίστη χτίστηκε στα 1905 και με έξοδα όλων των κατοίκων του χωριού. Είναι τρίκλιτη βασιλική με νάρθηκα, ξυλόστεγη και παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα ξυλόγλυπτά της.

Το τέμπλο, που χωρίζει το Ιερό Βήμα από τον κυρίως ναό, διακρίνεται για την εξαιρετική ξυλόγλυπτη τέχνη, όπου κυριαρχεί η διάτρητη τεχνική. Χρονολογείται στα τέλη του 19ου αι. και θα πρέπει να προέρχεται από άλλη εκκλησία. Παραστάσεις από την Παλαιά και Καινή Διαθήκη κοσμούν κυρίως τα ορθογώνια, ξυλόγλυπτα θωράκια στο κάτω μέρος, ενώ πλούσιος φυτικός διάκοσμος καλύπτει τους κιονίσκους και το επιστύλιο. Οι έξι δεσποτικές εικόνες έχουν φιλοτεχνηθεί από τον μεγάλο Έλληνα ζωγράφο Κ. Παρθένη. Ο Ιησούς Χριστός στον τύπο του Παντοκράτορα, η Θεοτόκος Βρεφοκρατούσα, τα Εισόδια της Θεοτόκου, ο Ιωάννης Πρόδρομος, οι Απόστολοι Πέτρος και Παύλος και ο Προφήτης Ηλίας.

Έργο του ίδιου ξυλογλύπτη ή του εργαστηρίου του είναι και το πλούσιο κοσμημένο με φυτική διακόσμηση κιβώτιο της Αγίας Τράπεζας, ο δεσποτικός θρόνος, ο άμβωνας, το προσκυνητάριο και ο επιτάφιος. (Α.Σ.)

Π ε τ ρ ο ύ σ α

Κατά τη διάρκεια των εργασιών θεμελίωσης για την περίφραξη κοινοτικού χώρου στην κοινότητα Πετρούσας Δράμας και συγκεκριμένα στη θέση Άγιος Αρχάγγελος ανευρέθηκαν αρχιτεκτονικά μέλη, παλαιοχριστιανικής εποχής, όπως δύο μαρμαρίνοι κίονες από τους οποίους ο ένας ολόκληρος, μήκ. 2,90 μ. και ο άλλος κομμένος, μήκ. 0,70 μ.

και επίθημα ιωνικού κιονόκρανου, με σταυρό στη κύρια όψη (Π ί ν. 226 γ). Επίσης μπροστά από το νεότερο παρεκκλήσι διαπιστώθηκε και η ύπαρξη άλλων παρόμοιων αρχιτεκτονικών μελών, που πιθανώς συνδέονται με την παρουσία αρχαιότερων ερειπίων στην περιοχή αυτή.

Πρόκειται για δύο τμήματα που ανήκουν σε επιστύλιο τέμπλου, απότμημα κίονα, επίθημα ιωνικού κιονόκρανου, κομμάτι θωρακίου αμφίγλυφου με σταυρό στην κύρια όψη και άλλο τμήμα θωράκιου με χριστόγραμμα στην κύρια όψη. Μία μελλοντική ανασκαφική έρευνα στη θέση αυτή θα μπορούσε να καθορίσει την ακριβή χρονολόγηση του παρεκκλησιού πάνω στο οποίο χτίστηκε το νεότερο. (Α.Σ.).

ΝΟΜΟΣ ΡΟΔΟΠΗΣ

Η φετινή έρευνα, που έγινε τον Οκτώβριο, περιορίστηκε στη δυτική Ροδόπη και ειδικότερα στα βόρεια του Νομού Ξάνθης όπου εντοπίστηκαν τα εξής μνημεία:

Γ λ α ύ κ η

Βυζαντινό φρούριο, σε απόσταση 2 χλμ. ΝΔ. της Κοινότητας Γλαύκης, σε κορυφή φύσει οχυρού λόφου που ελέγχει δύσβατη τοπική διάβαση (κλεισούρα) παρακλάδι της αρτηρίας Ξάνθης-Βουλγαρίας. Έχει ορθογώνια περίπου κάτοψη με υπολογιζόμενη περίμετρο 225 μ. Το καλύτερα σωζόμενο τμήμα του βρίσκεται στη βορειοανατολική γωνία όπου υπάρχει ακέραιος ορθογώνιος πύργος (Π ί ν. 227 α), διαστ. 3,20 × 4,20 × 8,50 μ. καλυπτόμενος με ημικυλινδρική καμάρα από την οποία μόνον οι γενέσεις διατηρούνται. Στο μέσο της ανατολικής πλευράς υπάρχει καταχύτρα, διαστ. 0,35 × 0,30, μ. και σε ύψος 2 μ. ψηλότερα ανοίγεται μικρό στενό παράθυρο με τοξωτή απόληξη (Π ί ν. 227 β). Στο εσωτερικό του πύργου δεν υπάρχουν κτιστές βαθμίδες κλίμακας· έτσι υποθέτουμε ότι η ανάβαση στα ψηλότερα τμήματα του πύργου γινόταν με ξύλινη κλίμακα.

Τμήμα κυκλικού πύργου, σωζ. ύψ. 4 μ., υπάρχει στη βορειοδυτική γωνία του περιβόλου (Π ί ν. 227 γ). Πιθανότατα το φρούριο έφερε στην αρχική του μορφή τέσσερις πύργους, ένα σε κάθε γωνία. Για δομικό υλικό χρησιμοποιήθηκαν βουνίσσιες πέτρες και κονίαμα για συνδετικό υλικό. Πρόσθετα λιγοστά κομμάτια πλίνθων (πλινθία) χρησιμοποιήθηκαν ανάμεσα στις πέτρες, χωρίς τακτική διάταξη. Στον εσωτερικό χώρο του περιβόλου διακρίνονται ερείπια κτισμάτων και ανευρίσκεται κεραμική υστεροβυζαντινών και μεταβυζαντινών χρόνων. Κιβωτιόσχημοι τάφοι με καλυπτήριες σχιστόπλακες που βρέθηκαν με λαθρανασκαφές, εξωτερικά και κατά μήκος της ανατολικής πλευράς του περιβόλου δηλώνουν τη θέση του νεκροταφείου ενός οικι-

σμού ιδρυμένου στην απρόσιτη αυτή περιοχή της Ροδόπης.

Κ ο μ ν η ν ά

Δυτικά του σημερινού οικισμού Κομνηνά Ξάνθης, κοντά στην ανατολική όχθη του Νέστου πάνω σε φύσει οχυρό λόφο που δεσπόζει της γύρω περιοχής σώζονται ερείπια οχυρωματικού περιβόλου⁵ χτισμένου με πέτρες και κονίαμα για συνδετικό υλικό, η περίμετρος του οποίου, με βάσει τα κατά τόπους ερείπια, υπολογίζεται στα 240 μ. Στη βορειοδυτική γωνία υπάρχει κυκλικός πύργος, με εσωτερική διάμετρο 4 μ. (Πί ν. 228 α). Όπως συμπεραίνουμε, από διατηρούμενο τμήμα κυκλικής σφενδόνης χτισμένης με εκφορικό τρόπο, ο πύργος στεγαζόταν με λιθόκτιστο τρούλο. Πύλη, πλ. 1,60 μ. ανοίγεται σε απόσταση 11 μ. ανατολικότερα. Η χαρακτηριστική απουσία κτισμάτων από τον εσωτερικό βραχώδη χώρο του περιβόλου ενισχύει την άποψη ότι ο οικισμός διαρθρωνόταν στα ριζά του λόφου. Όστρακα προϊστορικών χρόνων, πάνω στο λόφο, δηλώνουν κατοίκηση του χώρου από την προϊστορική εποχή.

Μ α κ ά ρ ι ο

Στο λόφο Προφήτης Ηλίας βόρεια της Ξάνθης και νότια του εγκαταλεμμένου σήμερα οικισμού Μακάριο εντοπίστηκε τμήμα ασβεστόκτιστου οχυρωματικού περιβόλου ρωμαϊκών-υστερορωμαϊκών χρόνων⁶ (Πί ν. 228 β). Ο λόφος είναι φύσει οχυρός και η ανάβασή του εξαιρετικά δύσκολη και επικίνδυνη. Το μόνο κάπως προσιτό τμήμα του βρίσκεται στη βόρεια πλευρά όπου και η οχύρωση. Οι υπόλοιπες άβατες πλευρές του λόφου ήταν περιττό να οχυρωθούν. Το μήκος του τείχους, που ακολουθεί τη φυσική πορεία της βόρειας πλευράς του λόφου, φθάνει τα 100 μ. Δύο πύργοι ένας ημικυκλικός και ένας ορθογώνιος καθώς και ένα μικρό, κτιστό, σε μορφή κρηπιδώματος πόδιο ενισχύουν περισσότερο το τμήμα αυτό της οχύρωσης. Η ύπαρξη δευτέρου οχυρωματικού περιβόλου στον προς Δ., απέναντι λόφο σε συσχέτιση με τον οχυρωματικό περίβολο του λόφου του Προφήτη Ηλία προϋποθέτει τον έλεγχο της διάβασης που έφερε από τη Ξάνθη στη Βουλγαρία.

Λ ι β ά δ ι

Στο χωριό Λιβάδι, ΒΑ. της Ξάνθης, βρέθηκαν υπαίθριοι ληνοί (πατητήρια) λαξευμένοι σε επιφάνειες μεγάλων βραχόλιθων. Όστρακα υστερορωμαϊκών χρόνων σε συνδυασμό με τους υπαίθριους ληνούς είναι ενδείξεις ύπαρξης μικρού οικισμού στη θέση αυτή.

Ω ρ α ί ο ν

Δυτικά του χωριού Ωραίου Ξάνθης σώζεται ασβεστόκτιστος οχυρωματικός περίβολος⁷ με περίμετρο 230 μ. Πεσμένα μπλοκ τοιχοποιίας υπάρχουν κατά μήκος της ανατολικής πλευράς. Λιγοστά όστρακα που βρέθηκαν στο εσωτερικό του περιβόλου ανάγονται στη ρωμαϊκή εποχή.

Μ έ δ ο υ σ α

Δυτικά του χωριού Μέδουσα, σε κορυφή της Ροδόπης με υψόμετρο 950 μ. κοντά στα Ελληνοβουλγαρικά σύνορα στη θέση κιολσέ (εκκλησία) εντοπίστηκαν ερείπια κτίσματος που ανήκουν πιθανότατα σε βυζαντινό ναό.

Η εντόπιση βυζαντινών μνημείων και θέσεων στην οροσειρά της Ροδόπης πρόκειται να συνεχιστεί. (Ν.Ζ.).

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ-ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΣΕΡΡΩΝ

Μονή Τιμίου Προδρόμου

Συνεχίστηκαν οι εργασίες επιδιόρθωσης των στεγών της μονής με τον τρόπο που εφαρμόστηκε, με ικανοποιητικό αισθητικό αποτέλεσμα, την προηγούμενη χρονιά, στο κτίριο της Σχολής, δηλαδή κάρφωμα πάνω στα αλφαδιασμένα ανά 0,60 μ. καδρόνια κυματοειδών φύλλων ελλενίτ, τα οποία βάφτηκαν με χρώμα κεραμιδί και πάνω στη ράχη τους τοποθέτηση των κεραμιδιών.

Στο ελαιοτριβείο αντικαταστάθηκαν όλα τα ψαλίδια της στέγης εκτός από πέντε μεγάλα νταμπάνια ενώ στο ηγουμενείο και στον ξενώνα, ανάμεσα στο ηγουμενείο και το νοτιοδυτικό πύργο του μοναστηριού, αντικαταστάθηκαν ελάχιστα φέροντα στοιχεία της στέγης. Ακόμη επιδιορθώθηκαν ορισμένα αποσπασμένα τμήματα της τοιχοποιίας του ελαιοτριβείου και ανακατασκευάστηκαν πάνω σε

5. Ο οχυρωματικός περίβολος εντοπίστηκε από τον Δ. Τριαντάφυλλο, βλ. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 803.

6. Απλή αναφορά του οχυρωματικού περιβόλου γίνεται από τον Π. Πάντο, Θρακικά Χρονικά 32 (1975-1976), σ. 14.

7. Ό.π., σ. 20.

νευρομετάλ τα κονιάματα της ορατής εξωτερικά πλευράς του ξενώνα προς το ηγουμενείο. (Α.Μ.).

ΝΟΜΟΣ ΔΡΑΜΑΣ

Ξηροπόταμος

Επισκευάστηκε τμήμα του βόρειου τοίχου της εκκλησίας του Νεομάρτυρα Θεοδώρου, που κατέρρευσε λόγω των χειμερινών βροχών. Η εκκλησία αυτή, τυπική αγροτική μεταβυζαντινή βασιλική, χρονολογείται στα 1815 και χρησιμοποιείται ως κοιμητηριακός ναός της Κοινότητας Ξηροποτάμου⁸. (Χ.Μ.)

ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ

Καβάλα

Ακρόπολη

Συνεχίστηκαν με χρηματοδότηση του ΕΟΤ, οι εργασίες στην Ακρόπολη όπου συμπληρώθηκαν ορισμένες επάλλξεις και ανακατασκευάστηκαν ελάχιστα, στο βόρειο και ανατολικό τμήμα της. Η νέα λιθοδομή χτίστηκε σε εσοχή 2-3 εκ., ώστε να διαφοροποιείται έτσι η παλιά από τη νέα τοιχοποιία. Οι εργασίες στις επάλλξεις τα τελευταία χρόνια αποσκοπούσαν στο να δοθεί μια ολοκλήρωση στη μορφή της Ακρόπολης, κυρίως στο κοίταγμά της από μακριά, χωρίς ωστόσο να υπάρχει ένα φινιρίσμα τέτοιο που να περιορίζει την εντύπωση του ερειπίου. Ακόμη τοποθετήθηκαν κιγκλιδώματα στις δύο εισόδους του πύργου δίπλα στην αρχική είσοδο της Ακρόπολης και στην είσοδο της δεξαμενής νερού.

Συνεχίστηκαν και ολοκληρώθηκαν οι εργασίες για τη δημιουργία αποχωρητηρίων στο μεσαίο πύργο της βορειοανατολικής πλευράς της Ακρόπολης. Συγκεκριμένα έγιναν οι παρακάτω εργασίες:

1. Τοποθέτηση σιδερένιων δοκών, 110, στην απόληξη των διαχωριστικών πλινθοδομών σε ύψος 2,20 μ. περίπου και τοποθέτηση πάνω τους δύο μεταλλικών βαρελιών ντεπόζιτων νερού.
2. Κατασκευή υδραυλικής εγκατάστασης και δίκτυο αποχέτευσης και τοποθέτηση ειδών υγιεινής.
3. Κατασκευή κονιαμάτων μέχρι το ύψος των 2,20 μ. και αρμολόγημα της τοιχοποιίας μέχρι την οροφή.
4. Κατασκευή και τοποθέτηση ξύλινων κουφωμάτων.

8. Γ. Βελένης, Η εκκλησία του νεομάρτυρα Θεοδώρου στον Ξηροπόταμο Δράμας, Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση, Αθήνα 1979, σ. 11-19.

5. Πλακόστρωση του δαπέδου με τετράγωνες κεραμικές πλάκες χρώματος κεραμιδι ανοιχτού. (Α.Μ.).

Οικία Μηνά Ιωαννίδη

Η οικία της οδού Ερμιόνης 14 είναι ένα ενδιαφέρον για την αρχιτεκτονική και τη διακόσμησή του οικοδόμημα της συνοικίας Παναγίας. Το ισόγειό του αποτελείται από μία αποθήκη και ένα ημιυπαίθριο χώρο στρωμένο με πλάκες όπου πατούν τα υποστυλώματα που στηρίζουν τμήμα του ορόφου. Στον κεντρικό χώρο του ορόφου διατηρούνται οι φεγγίτες προς τα δύο δωμάτια, με ενδιαφέρουσες διακοσμήσεις, που μπορούν να χρονολογηθούν στο 18ο αι., οι παλιές πόρτες και τα εσωτερικά παράθυρα με τα κιγκλιδώματά τους· στην ξυλόγλυπτη οροφή ψευδοδοκοί ορίζουν ελεύθερους εσωτερικούς χώρους. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν ακόμη τα δύο τζάκια του σπιτιού, οι ξυλόγλυπτες μεσάντρες και η 0,90 μ. αστρέχα (προεξοχή) της στέγης.

Οι εργασίες συντήρησης περιορίστηκαν κυρίως στη στέγη που ήταν σε μεγάλο βαθμό κατεστραμμένη. Αφαιρέθηκαν τα κεραμίδια και τα πεσώματα από καλαμωτή και στερεώθηκε ο ξύλινος σκελετός της στέγης αφού αντικαταστάθηκαν τα φθαρμένα κομμάτια του. Κατόπιν τοποθετήθηκαν πετσώματα από σανίδες, επανοτοποθετήθηκαν τα κεραμίδια με αντικατάσταση των σπασμένων και τοποθετήθηκαν περιμετρικά λούκια από λαμαρίνα. Ακόμη επιδιορθώθηκαν τα ξύλα της αστρέχας, τα κονιάματα του τσατμά της κύριας όψης και η φέρουσα περιμετρική τοιχοποιία. (Α.Μ.).

Αρχοντικό Τόκκου

Συνεχίστηκαν εντατικά οι εργασίες στο αρχοντικό Τόκκου, όπου στις αρχές του 1983 θα στεγαστούν τα γραφεία της Εφορείας μας. Συγκεκριμένα έγιναν οι παρακάτω εργασίες στο Β' όροφο:

1. Κατασκευή δικτύου πυρασφαλείας με πυροσβεστικές φωλιές.
2. Επάλειψη των δοκών των πατωμάτων με αντιπυρικό υγρό και τοποθέτηση μονοτικού υαλοβάμβακα μεταξύ τους.
3. Τοποθέτηση πατώματος από σανίδες ραμποτέ, πλ. 0,12 μ. και σοβατεπιού ύψ. επίσης 0,12 μ.
4. Τοποθέτηση εξωτερικών και εσωτερικών θυρών· οι πρώτες σχεδιάστηκαν και κατασκευάστηκαν εξ αρχής ενώ οι δεύτερες προσφέρθηκαν από την Ιω. Δημητρακούδη όταν κατεδαφίστηκε το αρχοντικό της στη συνοικία του Αγίου Ιωάννη.
5. Συμπλήρωση των πήξεων του ταβανιού που έλειπαν και συντήρησή του.
6. Τοποθέτηση ειδών υγιεινής και πλακιδίων δαπέδου και τοίχου στο WC.

7. Ανακατασκευή κατεδαφισμένου τμήματος της σκάλας προς τη σοφίτα και τοποθέτηση κιγκλιδώματος.

8. Στοκάρισμα, τρίψιμο, υδροχρωματισμός με χρώμα συνδυασμού ώχρας, μαύρου και άσπρου των σοβατισμένων επιφανειών.

9. Στοκάρισμα, τρίψιμο και βαφή με λάδι και βερνίκι χρώματος σκούρου καφέ των παραθύρων, των εξωτερικών θυρών, των κασών των εσωτερικών θυρών, των σοβατεπών και του κιγκλιδώματος της σκάλας προς τη σοφίτα.

10. Στοκάρισμα, τρίψιμο και ελαιοχρωματισμός με χρώμα συνδυασμού ώχρας και μαύρου, του ταβανιού και των εσωτερικών θυρών.

11. Επιδιόρθωση των παλιών και κατασκευή έξι νέων, στη μορφή των παλιών, κιγκλιδωμάτων των ανοιγμάτων των όψεων προς την αυλή.

12. Προεργασίες για την τοποθέτηση των νέων μαρμάρινων πλακών του εξώστη στη θέση των αρχικών που είχαν αφαιρεθεί παλιότερα· ενίσχυση της πάκτωσης των μαρμάρινων προβόλων μέσα στη λιθοδομή, η οποία αφαιρέθηκε σε όλο το ύψος τους, με την κατασκευή οπλισμένης δοκού και την πάκτωση μπρούτζινων πύρων 40 στους προβόλους και στη δοκό, στη θέση παλιότερων ξύλινων πύρων.

Στο πρόσκτισμα που εφάπτεται σε τμήμα της πίσω πλευράς του κτιρίου, όπου πρόκειται να στεγαστούν τα εργαστήρια της Εφορείας έγιναν οι παρακάτω εργασίες:

1. Κατασκευή μικρού τοιχείου για την παραλαβή και αποχέτευση των νερών που διαπερνούσαν τη θεμελίωση του κτίσματος και πότιζαν τους βράχους και το δάπεδο, το οποίο, εξαιτίας των βράχων, αποτελείται από δύο τμήματα, υψομετρικής διαφοράς 2,15 μ.· επίσης επιδιόρθωση της αποχέτευσης της γειτονικής αυλής, η οποία κυρίως δημιουργούσε το πρόβλημα.

2. Χαμήλωμα του χαμηλότερου δαπέδου κατά 0,25 μ. για την αύξηση του ύψους της εισόδου του προσκτίσματος και ανάλογη διευθέτηση εξωτερικά της εισόδου με την κατασκευή δύο σκαλοπατιών και πλατύσκαλου. Παλιότερα το ισόγειο ήταν αποθήκη και ο όροφος επικοινωνούσε κατευθείαν με το β' όροφο του κτιρίου του Αρχοντικού Τόκκου με πόρτα που αργότερα χτίστηκε. (Α.Μ.).

ΝΟΜΟΣ ΞΑΝΘΗΣ

Ξά ν θ η

Μητρόπολη Αγίου Ιωάννου Προδρόμου

Σε συνεργασία με το Εκκλησιαστικό Συμβούλιο

του Μητροπολιτικού ναού του Αγίου Ιωάννου Προδρόμου στην Ξάνθη έγινε συντήρηση της ξύλινης οροφής και ανανέωση της βαφής των τοίχων και των ξύλινων μερών στο εσωτερικό της εκκλησίας. Με το βάψιμο έγινε προσπάθεια διαφοροποίησης της τοιχοδομίας από τις ξύλινες κατασκευές-εξώστη του γυναικωνίτη, άμβωνα κτλ. — πράγμα που το προηγούμενο βάψιμο αγνοούσε και κάλυπτε αδιάκριτα τα πάντα με ένα μουντό γκρι-μπλε χρώμα. Έτσι οι τοίχοι της εκκλησίας βάφτηκαν σε ανοικτό «κοκκαλί» χρώμα ενώ οι ξυλοκατασκευές σε δύο αποχρώσεις του καφέ. Κατά τον καθαρισμό των παλιών κονιαμάτων αποκαλύφθηκαν στο βόρειο τοίχο της εκκλησίας υπολείμματα νεότερων τοιχογραφιών· ολόσωμοι άγιοι δυτικής τεχνοτροπίας. (Δ.Π.).

ΝΟΜΟΣ ΕΒΡΟΥ

Δ ι δ υ μ ό τ ε ι χ ο

Συνεχίστηκαν οι εργασίες επισκευής-συντήρησης στη μολυβδοσκεπάστη στέγη του τεμένους «Βαγιαζίτ». Συγκεκριμένα οι εργασίες περιορίστηκαν στο δυτικό τμήμα της τετρακλινούς στέγης όπου αφαιρέθηκαν τα παλιά φθαρμένα φύλλα μολύβδου και αντικαταστάθηκαν με καινούργια. Σε πολλά σημεία ενισχύθηκαν τα σάπια, από την υγρασία ξύλινα δοκάρια και κατασκευάστηκε καινούργιο πέτσωμα. Ανάμεσα στα φύλλα μολύβδου και στο πέτσωμα τοποθετήθηκε στρώμα λάσπης ανάκατο με άχυρα και κοπριά ζώων σύμφωνα με την παραδοσιακή τεχνική, με σκοπό την καλύτερη προσφύση των φύλλων μολύβδου στον ξύλινο σκελετό της στέγης και την εξασφάλιση μεγαλύτερης στεγανότητας. Οι εργασίες έγιναν με την επίβλεψη του υπομηχανικού της Εφορείας μας Ι. Ηλιάδη. Συνεχίστηκε και φέτος ο καθαρισμός σε λαξευτά σπήλαια του Διδυμοτείχου. (Ν.Ζ.).

Π ύ θ ι ο

Κατασκευή περίφραξης με συρματόπλεγμα, μήκους 30 μ. έγινε στο βυζαντινό κάστρο Πυθίου, δίπλα στην αμαξιτή οδό Πυθίου-Ορεστιάδας, που αντικατέστησε κατεστραμένο τμήμα της παλιάς περίφραξης. (Ν.Ζ.).

12η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Κ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Σημ. τ. Συντ. Η Κ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων δεν κατέθεσε έκθεση των Χρονικών μέχρι την έκδοση του παρόντος τόμου του ΑΔ.

ΚΑ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΣΑΜΟΣ

Πυθαγόρειο

Οικόπεδο Χρ. Σολούνια

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται δεξιά του δρόμου από το Βαθύ και συνορεύει από Δ. με το οικόπεδο Ευ. Κουρέρη¹. Εξαιτίας της μεγάλης του έκτασης, περισσότερο συστηματικά ερευνήθηκε το νότιο τμήμα του, όπου και πρόκειται να ανεγερθεί η οικοδομή. Η έρευνα έφερε στο φως λείψανα εκτεταμένων οικοδομημάτων της ύστερης αρχαιότητας, που εδράζονται στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου σε διαταραγμένο αρχαϊκό στρώμα (Σχ έ δ. 1-2).

Εκτός από τα θεμέλια του νεότερου σπιτιού Κ1, σώζονται λείψανα από τέσσερα τουλάχιστον κτίρια της ύστερης αρχαιότητας που πρέπει να είναι σύγχρονα με το κτίριο που βρέθηκε στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου Κουρέρη². Τα κτίρια της φάσης αυτής έχουν κατεύθυνση Β. προς Ν. Οι τοίχοι τους σώζονται σε ύψος 0,70 - 1 μ. Είναι χτισμένοι από πλακοειδείς λίθους και ασβεστοκονίαμα. Σε αρκετά σημεία των τοίχων βρίσκονται ενσωματωμένα αρχιτεκτονικά μέλη, λιθόπλινθοι και πωρόλιθοι σε β' χρήση. Κονίαμα καλύπτει και τις δύο όψεις τους (Πί ν. 229 α).

Το κτίριο Κ 2 αποκαλύφθηκε σε μήκος 8 μ. δυτικά του οικοπέδου και φαίνεται ότι αποτελεί συνέχεια του κτιρίου του οικοπέδου Κουρέρη. Ερευνήθηκαν οι χώροι Χ3 και Χ4. Οι τοίχοι Τ4 και Τ5 είναι διπλότοιχοι· θα πρέπει να ενισχύθηκαν μετά το αρχικό κτίσιμο του κτιρίου. Δίπλα στον τοίχο Τ5 και

σε χαμηλότερο επίπεδο από τη θεμελίωσή του βρέθηκε στη θέση του ένα μεγάλο χρηστικό αγγείο που φαίνεται ότι είχε τοποθετηθεί μέσα στο έδαφος και στο στόμιό του βρισκόταν στο ίδιο επίπεδο με το δάπεδο του δωματίου. Μικρό τμήμα του κτιρίου Κ3 φάνηκε στη νότια γωνία του οικοπέδου. Διακρίνονται δύο δωμάτια, τα Χ1 και Χ2. Λείψανα τρίτου κτιρίου (Κ4) αποκαλύφθηκαν στην ανατολική γωνία του οικοπέδου. Καθαρά φάνηκε ο χώρος Χ5. Τα πήλινα δάπεδα ΠΔ1 και ΠΔ2 πρέπει να ανήκουν σε αυτό το κτίριο. Σε βάθος 1,20 μ. από το δάπεδο ΠΔ βρέθηκε δεξαμενή νερού επενδυμένη εσωτερικά με ερυθρωπό υδραυλικό κονίαμα. Το δάπεδό της καλύπτεται από λευκές μεγάλες ψηφίδες (Πί ν. 230 β). Ο τοίχος Τ8 στα Α. του οικοπέδου ανήκει σε τέταρτο κτίριο ή ίσως στο κτίριο Κ2. Στα βόρεια του αποκαλύφθηκαν δύο πήλινοι αγωγοί νερού σε άριστη κατάσταση διατήρησης και με κατεύθυνση Δ.-Α.

Κατά μήκος της νοτιοδυτικής και νοτιοανατολικής πλευράς του οικοπέδου και σε βάθος 1,10 - 1,85 μ. βρέθηκαν, μαζί με ύστερη κεραμική, όστρακα αρχαϊκών χρόνων και κυρίως του 6ου αι. π.Χ. Ξεχωρίζουν αττικά μελανόμορφα και κομμάτια ανατολικών εργαστηρίων. Ενδιαφέρουσα είναι και αιχμηρή χάλκινου βέλους που προήλθε από το στρώμα αυτό· είναι παρόμοια με εκείνες που βρέθηκαν κατά δεκάδες στο Ηραίο. Ορισμένα νομίσματα, παρόλο που είναι ακόμα ακαθάριστα φαίνονται επίσης αρχαϊκά από το μικρό τους μέγεθος. Το στρώμα αυτό, που επισημάνθηκε και στο οικόπεδο Κουρέρη³, είναι ενδεικτικό για τον καθορισμό του βόρειου ορίου της αρχαϊκής πόλης.

Μ. ΜΑΡΘΑΡΗ

Οικόπεδο Χρ. Μπάτη

Ο παραπάνω αγρός έκτασης 1.500 μ² περίπου, συνορεύει προς Δ. με τον αρχαιολογικό χώρο των θερμών⁴. Βρίσκεται ακριβώς νότια από την κεντρική οδό Πυθαγορείου-Χώρας, σε γνωστή αρχαιολογική περιοχή: νότια από το οικόπεδο Μπάτη, το ήδη απαλλοτριωμένο οικόπεδο Σπαχή⁵ και τα οικόπεδα Μουστάκα, Σολούνια, Κυριαζή για τα οποία έχει ήδη εκδοθεί απόφαση για απαλλοτρίωση· νότια και δυτικά βρίσκονται η παλαιοχριστιανική βασιλική, γνωστή με το όνομα «Τρία Δόντια» και το ελληνιστικό στάδιο της αρχαίας πόλης Σάμου⁶.

1. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 377-378· 24 (1969): Χρονικά, σ. 385.

2. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 386, Σχέδ. 6.

3. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 378.

4. ΑΔ 90 (1975), σ. 42 κ.ε.

5. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 387.

6. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 540 κ.ε.

Στο βόρειο και ανατολικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τοίχος ρωμαϊκών χρόνων, που διατηρούνταν πάνω από την επιφάνεια του εδάφους, χτισμένος με μεγάλες ακανόνιστες πέτρες, πλίνθους και ασβεστοκονίαμα. Έχει πλάτος 0,60, μήκος 1,90 μ. και σώζεται σε ύψος 1,80 μ.

Το καλοκαίρι του 1982 άρχισε δοκιμαστική ανασκαφή στο οικόπεδο, μετά από αίτηση του ιδιοκτήτη για οικοδόμηση. Ερευνήθηκαν κατά κύριο λόγο το βόρειο και το κεντρικό τμήμα με επτά τομές. Η νεότερη επίχωση στο οικόπεδο φθάνει μόλις τα 0,10 μ. εξαιτίας της σύγχρονης καλλιέργειας.

Στη νοτιοδυτική γωνία της τομής Α (Σ χ έ δ. 3), σε βάθος 0,25 μ. από την επιφάνεια του εδάφους αποκαλύφθηκε ο τοίχος Τ1, ρωμαϊκών χρόνων, με φορά από ΒΔ.-ΝΑ. από μικρές πλατιές πέτρες, πλίνθους και ασβεστοκονίαμα για συνδετικό υλικό σε μήκος 0,85, πλάτος 0,20 και ύψος 0,95 μ. Ο τοίχος πατάει σε κονίαμα (βάθος από την επιφάνεια του εδάφους 1,30 μ.). Πιθανότατα πρόκειται για το υπόστρωμα της πλακόστρωσης του δαπέδου του δωματίου. Στο κονίαμα στερεώνεται τμήμα πήλινου αγωγού αποχέτευσης, διαμ. 0,15 και μήκ. 0,29 μ. Σε απόσταση 5,25 μ. ανατολικά της δυτικής παρειάς της τομής Α αποκαλύφθηκε ο τοίχος Τ2, πλ. 0,65, μέγ. σωζ. ύψ. 0,85 μ., με φορά από Β.-Ν., χτισμένος με μικρές και μεγάλες ακανόνιστες και πλατιές πέτρες, πλίνθους και κονίαμα. Αποτελεί το όριο προς Δ. κτιστού αποθέτη σχήματος τετραπλεύρου, βάθ. 1,20 μ.

Δυτικά του τοίχου Τ2 και ακριβώς στη ρίζα του, ασβεστολιθική πλάκα, διαστ. 0,35 × 0,30 και ύψ. 0,05 μ. κατά χώραν, στηρίζεται επίσης στο κονίαμα που αναφέραμε παραπάνω· πιθανώς αποτελεί υπόλειμμα του υποστρώματος της πλακόστρωσης του δαπέδου του δωματίου. Πρέπει να σημειωθεί ότι βρίσκεται βαθύτερα από τον πήλινο αγωγό αποχέτευσης που αναφέρθηκε παραπάνω.

Στη βορειοδυτική γωνία της τομής Α, πάνω στο κονίαμα του δαπέδου, σταχτί χώμα πολύ αφράτο· χαρακτηριστική η ύπαρξη ανθράκων.

Τοίχωμα από κονίαμα, πάχ. 0,01 - 0,23, σωζ. ύψ. 0,55 - 0,92 και ορατού μήκ. 6,50 μ. με φορά από Δ.-Α. πάνω σε χώμα, αποτελεί το βόρειο τοίχωμα του αποθέτη που αναφέραμε· το νότιο και ανατολικό του τοίχωμα ορίζουν άλλοι δύο τοίχοι, πρόχειρης κατασκευής, με μικρές και μεγάλες ακανόνιστες πέτρες και κονίαμα και φορά ο ένας Δ.-Α. και ο δεύτερος Β.-Ν.

Ίχνη φωτιάς και ασβέστη στα εσωτερικά τοιχώματα και στο δάπεδο του αποθέτη οδηγούν στο χαρακτηρισμό του χώρου ως παλιού ασβεστόλακκου που βρισκόταν σε χρήση ως τα βυζαντινά χρόνια οπότε μετατράπηκε σε αποθέτη (Π ί ν. 229 β).

Αμφορείς, πίθος ενεπίγραφος στους ώμους, λε-

κάνες-τρυπητά, πύραυνο με εφυάλωση, πήλινα αγγεία διαφόρων σχημάτων, καθώς και χάλκινα νομίσματα στην πλειονότητά τους μεγάλου μεγέθους, μαζί με πολλά άλλα χάλκινα, γυάλινα, σιδερένια και μαρμάρινα μικροαντικείμενα, αποτελούν το υλικό του αποθέτη που σε πρώτη εξέταση δείχνει ενιαίο και χρονολογείται πιθανότατα στα βυζαντινά χρόνια. Η επεξεργασία των ευρημάτων στο εργαστήριο δεν έχει περατωθεί ακόμα.

Εικόνα καταστροφής παρουσιάζεται στο τετράγωνο 2 (Τε.2) όπου τρία τμήματα κίωνων δύο από πρασινωπό πέτρωμα και ένα από ασβεστόλιθο, είναι πεσμένα πάνω σε σωρό από πέτρες και χώμα και όπου στην ανατολική παρειά παρατηρούμε στρώση από κεραμίδια στέγης και μικρές πέτρες. Η έρευνα στον γύρω από το τετράγωνο χώρο 2 θα ενισχύσει τις υποθέσεις μας.

Εντελώς χαρακτηριστικοί είναι οι τοίχοι στα τετράγωνα 1 και 2, πλ. 0,40 - 0,50 μ. Διακρίνονται για την άριστη τοιχοποιία από μικρές πλατιές ασβεστολιθικές πέτρες και χώμα για συνδετικό υλικό. Το υλικό και ο τρόπος κατασκευής θυμίζουν παρόμοιους από άλλα οικόπεδα στη Σάμο⁷.

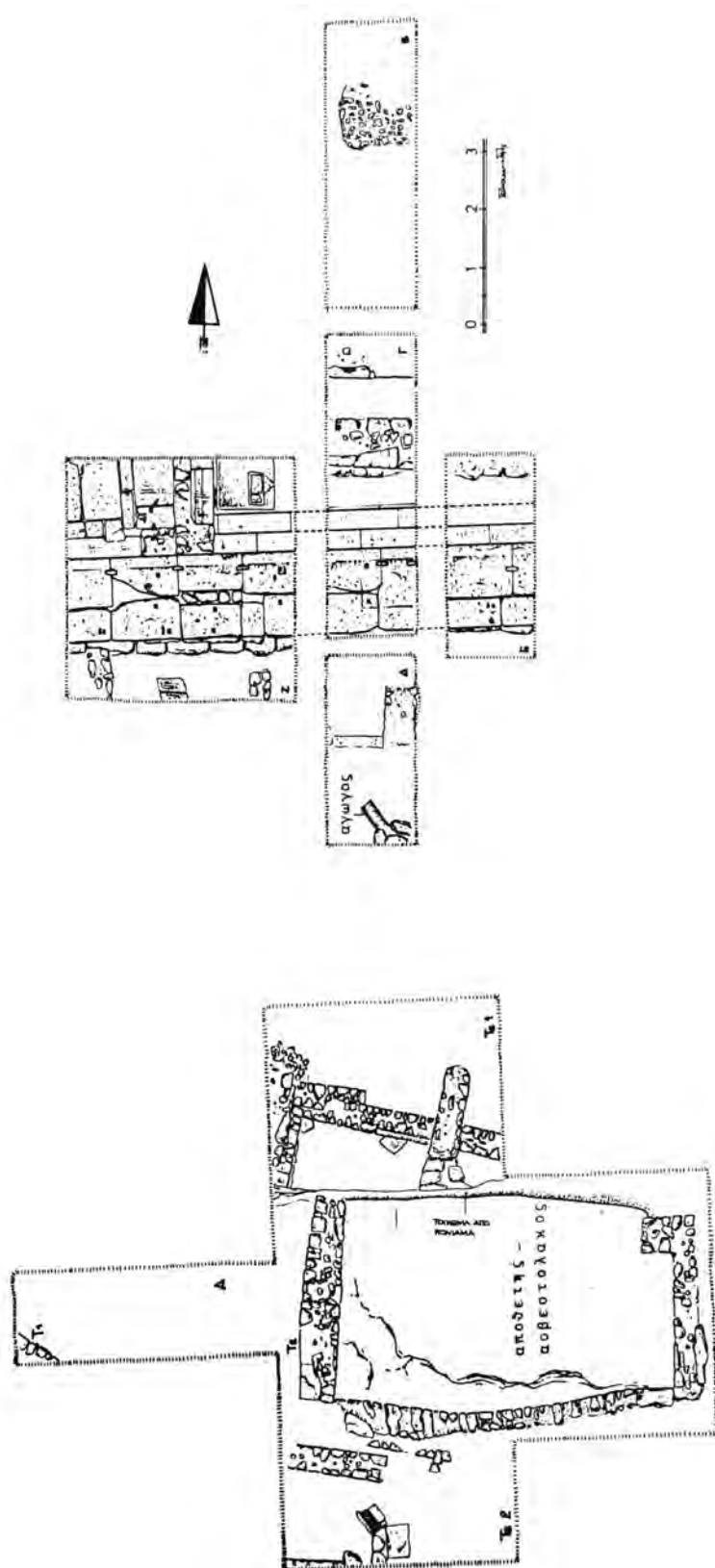
Στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου στις τομές Β και Η, σε βάθος 1,30 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, αποκαλύφθηκε συμπαγές στρώμα με μικρές ακανόνιστες πέτρες, κεραμίδια και σκληρό χώμα, σε πλάτος 1,90 μ. νότια της βόρειας παρειάς των τομών· πιθανότατα πρόκειται για τμήμα της ιεράς οδού που είναι γνωστό ότι διέρχεται από την περιοχή αυτή⁸.

Σε βάθος 0,30 μ. από την επιφάνεια του εδάφους εντοπίστηκε μνημειώδης κρηπίδωμα με δύο αναβαθμούς και τεράστιους δόμους, σωζ. ύψ. (με τη θεμελίωση) 2,45 μ., με φορά Α.-Δ. Στην κάτω παρτηρούμε σειρά δύο παράλληλων δόμων, πλ. 1,40 μ. από ογκώδεις λίθους που στην πάνω επιφάνειά τους σώζουν τους τώμους για τη μεταξύ τους σύνδεση. Περιτένεια, πλ. 0,18 μ., προϋποθέτει την ύπαρξη ενός τουλάχιστον ακόμα δόμου ψηλότερα. Κάτω από τους δύο δόμους υπάρχει η θεμελίωση του μνημειώδους κτιρίου από πωρόλιθους, ύψ. 0,35

7. Τοίχοι παρόμοιες τεχνικής βρέθηκαν στα οικόπεδα Καραβασίλη και Χαρικλέους στο Πυθαγόρειο και χρονολογήθηκαν στα ελληνιστικά χρόνια, ΑΔ 35 (1980): Χρονικά, σ. 464.

Ίσως οι τοίχοι του οικοπέδου Μπάτη να ανήκουν στα ελληνιστικά χρόνια, πράγμα που θα επιβεβαιωθεί όταν μελετηθεί το κινητό υλικό.

8. ΑΑ, ό.π., σ. 46. Η Ιερά Οδός μέχρι στιγμής έχει εντοπιστεί και στα οικόπεδα Ν. Ανδρεαδάκη (αδημοσίευτο), Εμμ. Μανώλα-κα ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 379, Σχέδ. 3, Ρωμαϊκές Θέρμες, ΑΑ, ό.π., εικ. 32-33, μέσα στο αεροδρόμιο.

Σχέδ. 2. Πυθαγόρειο Σάιμου. Οικόπεδο Χρ. Μπάτη. Κάτοψη της ανασκαφής.

μ. Τα θεμέλια προεξέχουν του κτιρίου 0,10 μ. βόρεια. Αυτή είναι η βόρεια όψη του κτιρίου (Πί ν. 230 α). Από τα νότια, ο πρώτος δόμος σώζεται σε ύψος 0,30 μ. και η νότια παρειά του με προεξοχές, είναι αδούλευτη. Οπωσδήποτε αυτή η όψη ήταν αφανής. Κάτω από τον πρώτο δόμο φαίνεται η θεμελίωση του μνημειώδους κτιρίου: δύο σειρές τεράστιων πελεκητών πωρολίθων (Πί ν. 230 γ). Οι διαστάσεις αυτών των δόμων που έχουν συνολ. ύψος 1,05 μ., ποικίλλουν: ύψος 0,55 μ. ο πρώτος και 0,50 μ. ο δεύτερος, μήκος 0,80 μ.

Η τελειότητα στη δομή καθιστά το κτίριο μνημειακό. Πιθανώς πρόκειται για κρηπίδωμα από κάποιο στωικό οικοδόμημα⁹, ίσως για τον περίβολο του ελληνιστικού γυμνασίου της πόλης. Τομή που έγινε ακριβώς στα όρια του οικοπέδου Μπάτη και του αρχαιολογικού χώρου των θερμών επιβεβαιώνει τη συνέχεια του κτιρίου προς Δ.

Όμοιας δομής κατασκευή φαίνεται σε οικόπεδο δυτικά του αρχαιολογικού χώρου των θερμών. Με πυξίδα διαπιστώσαμε την ίδια φορά με αυτή του κρηπιδώματος του οικοπέδου Μπάτη και με βαθύμετρο το ίδιο περίπου ύψος.

Ο χώρος σχετίζεται με τις αθλητικές εγκαταστάσεις της αρχαίας Σάμου, στάδιο, γυμνάσιο, παλαίστρα, θέρμες, και ανήκει στο ίδιο συγκρότημα το οποίο δημιουργήθηκε σ' αυτή τη θέση στους ελληνιστικούς χρόνους βάσει ενιαίου σχεδίου.

Η τέλεια τοιχοποιία και η δομή του κτιρίου θα μπορούσαν να να τοποθετηθούν στα ύστερα κλασικά ή τα πρώιμα ελληνιστικά χρόνια. Η ακριβής χρονολόγηση όμως θα είναι δυνατή μόνο μετά από την αρχιτεκτονική μελέτη του κτιρίου και τη μελέτη των κινητών ευρημάτων, που τώρα καθαρίζονται και συγκολλούνται στο εργαστήριο.

Η έρευνα στο οικόπεδο Μπάτη και στα γειτονικά προς Α. και Δ. οικόπεδα είναι απαραίτητη.

Οικόπεδο Νικ. Σεϊρήλη (Ο.Τ. 19)

Στο οικόπεδο χαράχτηκαν τρεις παράλληλες τομές. Η έρευνα που επεκτάθηκε στο βόρειο, κεντρικό και νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου, έφθασε μέχρι το φυσικό έδαφος της περιοχής (βάθος από την επιφάνεια του εδάφους 5,80 μ.) τη γνωστή «ασπροπηλιά».

ΜΑΡΙΑ ΒΙΓΛΑΚΗ

Οικόπεδο Αντ. Ψιλοβίκου (Ο.Τ. 79, αριθμ. 737)¹⁰

Βρίσκεται προς Α. και αμέσως κάτω από το Κάστρο του Λογοθέτη, στο νότιο τμήμα του οικισμού. Επειδή το οικόπεδο είναι εκτεταμένο και η νεότερη επίχωση έχει μεγάλο βάθος χρησιμοποιήθηκε κατ' αρχήν εκσκαφείας για τον καθαρισμό του χώρου. Η έρευνα κράτησε λίγες μόνον ημέρες με προοπτική να συνεχιστεί το επόμενο έτος.

Ερευνήθηκε με δοκιμαστική τομή το σημείο όπου κατά την αποχωμάτωση είχαν φανεί τα λείψανα τοίχου (Τ1), σωζ. μήκ. 3,15 και πλ. 0,65 μ., με κατεύθυνση από Δ.-Α., χτισμένου με πέτρες και κομμάτια από κεραμίδες σφηνωμένα μεταξύ τους με λάσπη (Πί ν. 231 α). Κάτω από αυτόν με κατεύθυνση από Β.-Ν. (Πί ν. 231 β) εμφανίστηκε δεύτερος τοίχος (Τ2) χτισμένος με ακανόνιστες πέτρες και χώμα (σωζ. μήκ. 3,95, πλ. 0,65, ύψ. 0,77 μ.). Άλλος τοίχος (Τ3), κάθετος προς τον Τ2, εμφανίστηκε σε βάθος 0,60 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Είναι και αυτός χτισμένος με πέτρες, μεγαλύτερες όμως και πιο κανονικές από του προηγούμενου, και χώμα (σωζ. μήκ. 3,75 και ορατό πλ. 0,50 μ.-τμήμα του τοίχου κρύβεται κάτω από τη νότια πλευρά της τομής). Στη νοτιοανατολική γωνία του χώρου που ορίζουν οι τοίχοι Τ2 και Τ3 υπάρχει σφηνωμένο τμήμα κίονα και μια βαθιά αυλάκωση κατά μήκος.

Το δεύτερο σύμπλεγμα τοίχων βρίσκεται προς Α. του πρώτου και σε βάθος 0,70 μ. από την επιφάνεια του εδάφους (μάλλον ανήκει σε παλιότερους χρόνους). Ο τοίχος Τ4, ο οποίος συνεχίζεται και πέρα από τη βόρεια πλευρά της τομής, με κατεύθυνση από Β.-Ν., έχει μήκος 2,50 και πλάτος 0,70 μ. Είναι και αυτός χτισμένος με πέτρες και χώμα και η ανατολική του πλευρά κανονικότερα χτισμένη από τη δυτική. Δύο τοίχοι κάθετοι προς αυτόν, προχειρότερης κατασκευής, ο Τ5, μήκ. 1,40, πλ. 0,65 μ., σε απόσταση 1,20 μ. από τη βόρεια πλευρά της τομής και σε βάθος 0,95 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, και ο Τ6, του οποίου δεν ήταν δυνατό να αποκαλυφθεί παρά μόνο μικρό τμήμα, ορίζουν χώρους που η λειτουργικότητά τους δεν είναι ακόμα σαφής.

Η έρευνα διακόπηκε προς το παρόν σε βάθος 1,60 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Η επίχωση μέχρι εκεί είναι ενιαία σε όλη την τομή με χώμα ανοιχτό καστανό, πολλούς αργούς λίθους και κομμάτια κεραμιδιών. Λίγα όστρακα αγγείων καθημερινής χρήσης και μερικά νομίσματα, τα οποία πρέπει να καθαριστούν και να χρονολογηθούν, βρέθη-

9. ΑΑ, ό.π., σχετικά με την ύπαρξη στοάς στα νότια των θερμών. Πιθανότατα παρόμοια στοά υπήρχε και στο βόρειο τμήμα του χώρου.

10. Οι αριθμοί αναφέρονται στο επίσημο σχέδιο πόλης.

καν επίσης στο χώρο. Πιθανότατα τα λείψανα ανήκουν σε κτίρια της βυζαντινής εποχής, που όπως είναι γνωστό, υπήρχαν στο χώρο¹¹.

Οικόπεδο Γυμνασίου

Το οικόπεδο, στο οποίο πρόκειται να ανεγερθεί το νέο Γυμνάσιο του Πυθαγορείου, βρίσκεται αριστερά του δρόμου προς το Ευπαλίνειο, 100 μ. περίπου από τη διασταύρωση με το δρόμο που οδηγεί στη Σπηλιανή. Η έρευνα άρχισε τον Οκτώβριο με προοπτική να συνεχιστεί και τον επόμενο χρόνο, γιατί οι βροχές έκαναν αδύνατη τη συνέχιση της ανασκαφής.

Ανοίχτηκαν τέσσερις τομές σε διάφορα σημεία του οικοπέδου, στο χώρο τον οποίο θα καταλάβει το κτίριο. Στις δύο τομές Γ και Δ πολύ γρήγορα συναντήσαμε το φυσικό βράχο χωρίς κανένα αξιόλογο εύρημα. Στη βόρεια πλευρά της τομής Β, που και αυτή δεν παρουσίασε αρχικά ενδιαφέρον, οι βροχές αποκάλυψαν μικρό τμήμα ψηφιδωτού, που δεν καθарίστηκε ακόμα.

Στην τομή Α, η οποία και ερευνήθηκε στο μικρό διάστημα των τελευταίων ημερών του Οκτωβρίου, αποκαλύφθηκαν τα λείψανα δύο τοίχων, οι οποίοι συναντώνται σε ορθή γωνία σχηματίζοντας δύο χώρους δυτικά του Τ2¹². Και οι δύο είναι χτισμένοι με μικρές και μεγάλες πέτρες και συνδετικό υλικό τη λάσπη και θεμελιωμένοι στο φυσικό βράχο, ο οποίος έχει προσεχτικά λαξευτεί γι' αυτό το σκοπό (Πί ν. 231 δ). Οι πλευρές των τοίχων, που βλέπουν προς τους δύο χώρους είναι επιχρισμένες με ασβεστοκονίαμα σε ανοιχτό ροζ χρώμα. Το ασβεστοκονίαμα συνεχίζεται και στο φυσικό βράχο που αποτελεί το θεμέλιο των τοίχων. Ο φυσικός λαξευμένος βράχος χρησιμοποιήθηκε ως δάπεδο των δύο χώρων. Στο χώρο Χ3, ανατολικά του Τ2, σε βάθος 1,10 μ. από την πάνω επιφάνειά του βρέθηκε το στόμιο πηγαδιού λαξευμένου στο φυσικό βράχο (Πί ν. 231 δ). Η έρευνα στο εσωτερικό του έφθασε μέχρι στιγμής στα 7,30 μ. Δύο μεγάλα κτιστά αγγεία (αμφορείς) βρέθηκαν σε βάθος 0,40 × 1 μ. από το στόμιο του καθώς και πολλά όστρακα, κυρίως ελληνιστικά, τμήματα ειδωλίων, χάλκινα ελάσματα, λύχνοι και μερικά νομίσματα αρκετά κατεστραμμένα. Επεξεργασία του υλικού γίνεται στα εργαστήρια του Μουσείου Πυθαγορείου.

Στο νότιο τμήμα της τομής, στο χώρο 2, αποκαλύφθηκε πήλινος δίσκος στερεωμένος στο δάπεδο

πάνω σε δύο κεραμίδες, ενώ στη νοτιοδυτική γωνία της τομής βρέθηκε μεγάλο τμήμα δωρικού κίονα από ασβεστόλιθο, του οποίου οι ραβδώσεις περιορίζονται στο ορατό τμήμα του (Πί ν. 232 α).

Η νεότερη επίχωση σε όλο το οικόπεδο είναι μεγάλη, γιατί βρίσκεται ακριβώς στην πλαγιά του βουνού της Σπηλιανής, όπου τα νερά της βροχής συσσωρεύουν πολλούς αργούς λίθους, κεραμίδια και χώμα. Ο αρχικός καθαρισμός έγινε με εκσκαφέα για να εξομαλυνθεί αφενός το έδαφος και αφετέρου να απομακρυνθεί ευκολότερα η νεότερη επίχωση.

Η ανασκαφή θα συνεχιστεί τον επόμενο χρόνο εξαιτίας των σημαντικών ευρημάτων και για το λόγο ότι το τμήμα αυτό της αρχαίας Σάμου, ανεξερεύνητο μέχρι τώρα, παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΓΙΑΝΝΟΥΛΗ

Η ρ α ί ο

Αρχαϊκό νεκροταφείο

Η παράδοση τριών αγγείων από τον Α. Παπαγρηγορίου, κάτοικο Ηραίου, οδήγησε στη διενέργεια ανασκαφής στη θέση Κλήμα. Ερευνήθηκε το πλάτωμα που υπάρχει ανάμεσα στον ξεροπόταμο «τ' Αρβανίτ' το ρέμα» και στο ύψωμα Καμινάκι, δίπλα στον αγροτικό δρόμο που συνδέει τον Παγώνδα με το Ηραίο, με αποτέλεσμα να έλθουν στο φως τριανταδύο παιδικές ταφές (Σ χ έ δ. ΣΤ'). Από αυτές οι δώδεκα ήταν εγχυτρισμοί, οι δεκαοκτώ ήταν κιβωτιόσχημοι τάφοι και οι δύο ήταν σαρκοφάγοι¹³. Η επίχωση ήταν πολύ μικρή, 0,10-0,25 μ.

Η καλλιέργεια είχε προκαλέσει καταστροφές σε αρκετούς τάφους και κυρίως στις σαρκοφάγους που προεξείχαν. Οι ταφές είχαν ποικίλο προσανατολισμό, οι περισσότερες όμως ήταν προσανατολισμένες από Α.-Δ.

Οι εγχυτρισμοί έγιναν σε μεγάλους ευρύστομους πίθους, σε οξυπύθμενους αμφορείς και σε χονδροειδή μόνωτα αγγεία με περιχείλωμα. Περιείχαν κοκκινόχωμα και λίγα υπολείμματα οστών. Οι περισσότερες ταφές ήταν ακτέριστες, αλλά ορισμένες είχαν ένα έως οκτώ αγγεία, τοποθετημένα μέσα στο ταφικό αγγείο ή έξω από αυτό, συνήθως κάτω από το χείλος. Τα βρεφικά λείψανα τοποθετούνταν από το στόμιο, όταν ήταν μεγάλο ή από την κοιλιά, που κοβόταν ειδικά γι' αυτό το σκοπό. Πλάκες ή τα ίδια

11. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 530.

12. Ο Τ1 έχει σωζ. μήκος 1,90, πλάτος 0,80 και σωζ. ύψος 0,30 μ., και κατεύθυνση από Δ.-Α. Ο Τ2 έχει σωζ. μήκος 5,55, πλάτος 0,90 και μέγ. σωζ. ύψος 0,55 μ. και κατεύθυνση από Β. προς Ν.

13. Σε ολόκληρη τη δυτική νεκρόπολη της αρχαίας πόλης της Σάμου βρέθηκαν μέχρι τώρα μόνο έξι παιδικές ταφές, ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 388· 25 (1970): Χρονικά, σ. 417.

τα κομμάτια του αγγείου χρησίμευαν για να κλίνει το άνοιγμα.

Οι τάφοι είναι όλοι σχεδόν κιβωτιόσχημοι, επενδυμένοι εσωτερικά και σκεπασμένοι από πάνω με πλάκες πωρόλιθου. Οι διαστάσεις του μεγαλύτερου είναι $1,75 \times 0,42 \times 0,35$ μ. και του μικρότερου $0,44 \times 0,21 \times 0,15$ μ. Στις γωνίες των περισσότερων βρέθηκαν δύο έως τέσσερα αγγεία. Χάλκινα κοσμήματα ανάμεσα στα οποία και δαχτυλίδι με αντωπά ζώα σκαλισμένα στη σφενδόνη του, βρέθηκαν σε δύο από αυτούς. Ιδιαίτερα πλούσιοι ήταν οι τάφοι Ε και Ν. Έδωσαν δεκατρία και δώδεκα αγγεία αντίστοιχα, τοποθετημένα εσωτερικά και εξωτερικά κατά μήκος των πλευρών της καλυπτήριας πλάκας.

Οι σαρκογράφοι Η και Ξ είχαν κατασκευαστεί από μαλακό πράσινο πωρόλιθο. Βρέθηκαν σε ιδιαίτερα κακή κατάσταση διατήρησης.

Ενδιαφέρουσα είναι η κεραμική που χρονολογεί ακριβώς τις ταφές. Το μεγαλύτερο τμήμα της συμπίπτει χρονικά με το υλικό του Βόθρου του Ηραίου (630-600 π.Χ.)¹⁴ καθώς και με τις φάσεις ΙΙ και ΙΙΙ του νότιου τεμένους του ιερού (630-590 π.Χ.)¹⁵. Η εύρεση πρωτοκορινθιακών απιόσχημων αρυβάλλων σε δύο τάφους (Π ί ν. 232 β) τοποθετεί την αρχή της χρήσης του νεκροταφείου στα μέσα του 7ου αι. Ανάμεσα στα κορινθιακά αγγεία ξεχωρίζουν αλάβαστρο με αντωπά κορινθιακά κεφάλια «κατά τομήν» (Π ί ν. 232 γ) και σφαιρικοί αρύβαλλοι με διακόσμηση σφιγγών κύκνων φιδιών και πολεμιστών¹⁶ (Π ί ν. 232 δ). Λακωνικοί σφαιρικοί αρύβαλλοι βρέθηκαν επίσης σε έναν τάφο (Π ί ν. 232 ε). Από τα ντόπια αγγεία ενδιαφέρον προκαλούν πλαστικό αγγείο σε σχήμα αχιβάδας¹⁷ (Π ί ν. 233 α) και αλάβαστρο, μίμηση αλαβάστρου bucchero. Σχεδόν όλοι οι τάφοι περιείχαν από μια μελαμβαφή κύλικα, από αυτές που θεωρούνται ότι ανήκουν σε ντόπιο εργαστήριο¹⁸ (Π ί ν. 233 β).

Φαίνεται ότι πρόκειται για τμήμα νεκροταφείου με παιδικές ταφές. Η τοπογραφική έρευνα στη γύρω περιοχή οδήγησε στον εντοπισμό δύο ακόμα θέσεων με τάφους. Δίνεται η εντύπωση ότι πρόκειται για μια νεκρόπολη που εκτείνεται κατά μήκος άξονα παράλληλου προς τον ξεροπόταμο «τ' Αρβανίτ' το ρέμα». Με βάση τα στοιχεία αυτά ένας οικι-

σμός θα πρέπει οπωσδήποτε να αναζητηθεί στην περιοχή Ηραίου-Παγώνδα.

M. ΜΑΡΘΑΡΗ

ΔΗΛΟΣ

Το θαλάσσιο κύμα ξέθαψε ένα κορμό νέου αθλητή στο Ασκληπιείο και πιο συγκεκριμένα στο χώρο D, το δυτικότερο της βόρειας πλευράς του ιερού δηλαδή στο δυτικό περιστύλιο του Ασκληπιείου, που στο μεγαλύτερο μέρος του βρίσκεται μέσα στη θάλασσα και έχει υποστεί σημαντικές καταστροφές. Ακολούθησαν μικρές ανασκαφικές έρευνες στην περιοχή που έφεραν σε φως και τα υπόλοιπα κομμάτια του αγάλματος, που συμπληρώθηκε εκτός από το δεξιό άκρο πόδι και χέρι και το αριστερό χέρι από τη μέση περίπου του βραχίονα. Έχει άνετο το αριστερό σκέλος και στρίβει το κεφάλι επίσης προς τα αριστερά με το αριστερό χέρι, που δεν σώζεται, φαίνεται ότι θα κρατούσε το ιμάτιο που πέφτει επάνω σε κορμό δένδρου. Ύψ. 0,895 μ. (Α 7706) (Π ί ν. 234 γ). Πρόκειται για μια αγένεια ανδρική μορφή που πρέπει να παριστάνει τον Ηρακλή, όπως μαρτυρείται στο θεματολόγιο της δηλιακής εικονογραφίας. Στην αριστερή του πλευρά σώζεται τμήμα του ροπάλου του και δεξιά υπήρχε η λεοντή, την οποία θα κρατούσε η μορφή με το λυγισμένο δεξί χέρι και θα την άφηνε να πέσει προς τα κάτω. Το νέο αυτό γλυπτό αποτελεί το αντίστοιχο, με αντίθετη όμως κίνηση, του αγαλματίου Α 721 από το σπίτι της Λίμνης και το οποίο είναι στη λυσίπεια παράδοση¹⁹.

Κοντά στην Αγία Κυριακή, στη συνοικία του Σταδίου περισυλλέχθηκε από το φύλακα αρχαιοτήτων Γ. Ράμπα ένα κιονόκρανο.

Στη Ρήνεια πάλι το θαλάσσιο κύμα αποκάλυψε δύο επιτύμβιες στήλες (Π ί ν. 234 α-β) ενεπίγραφες στην παραλία της Αγία Κυριακής.

1. Ορθογώνια στήλη που απολήγει επάνω σε τρία χαμηλά ακροκέραμα· κάτω αργό κυμάτιο. Στο κάτω μέρος της στήλης επιγραφή με τρεις στίχους:

ΚΑΛΛΙΣΤΙΩΝ
ΚΑΛΛΙΣΤΙΩΝΟΣ
ΠΑΡΙΟΣ ΧΑΙΡΕ

Ύψ. 0,66, πλ. 0,295-0,27, πάχ. 0,065 μ. (Α 7708).

2. Ορθογώνια στήλη που απολήγει επάνω και κάτω σε αργό κυμάτιο. Στη μέση περίπου της στήλης επιγραφή σε τρεις στίχους:

14. AM 74 (1959), σ. 10-34.

15. AM 95 (1980), σ. 149.

16. Παρόμοια πρωτοκορινθιακά και κορινθιακά κομμάτια έχουν βρεθεί στο Ηραίο, AM 74 (1959), σ. 63-67, πίν. 98, 7-9 και AM 95 (1980), πίν. 56, 4-6.

17. Δύο ακόμα παραδείγματα του τύπου αυτού έχουν βρεθεί στη Σάμο βλ. υποσημ. 14, σ. 29-30, πίν. 67 και ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 177, Πίν. 351β.

18. Samos VI, σ. 22, 26.

19. J. Marcadé, Au Musée de Délos, 1969, σ. 380-381 και πίν. LXII.

ΞΟΥΘΕ ΦΙΛΩΝΟΣ
ΤΑΒΗΝΕ ΧΡΗΣΤΕ
ΧΑΙΡΕ

Ύψ. 0,625, πλ. 0,26 - 0,23, πάχ. 0,055-0,07 μ. (Α 7709).

3. Κορινθιακό κιονόκρανο. Από ένας ρόδακας στο κέντρο της κάθε μιας από τις τρεις πλευρές, στο επάνω μέρος. Ύψος 0,27 μ. (Α 7707).

Το τοπωνυμικό Ταβηνός αναφέρεται στην καταγωγή του νεκρού από την πόλη Τάβαι. Αλλά με την ονομασία αυτή παραδίδονται περισσότερες από μία πόλεις στη Μ. Ασία²⁰. Πιθανότατα η καταγωγή του Ξούθου ήταν από την πόλη που αναφέρεται ότι ανήκε στην Περαιά της Ρόδου.

Παράλληλα στον αρχαιολογικό χώρο και ιδιαίτερα στην περιοχή της συνοικίας του Σταδίου από συνεργείο αρχιτεκτόνων και αρχαιολόγων της Εφορείας άρχισε η στερέωση και ο καθαρισμός τοίχων με τη συνεργασία της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής, ενώ άρχισε η εκπόνηση μελέτης για στερέωση και μερική αναστήλωση των ευρύτερων συνόλων και σε άλλες συνοικίες της Δήλου. Οι εργασίες γίνονται με ειδική χρηματοδότηση δια της Αρχαιολογικής Εταιρείας.

ΝΑΞΟΣ

Στον αρχαιολογικό χώρο της Γκρόττας στη Χώρα, προς Δ. της Μητρόπολης, άρχισε η ανασκαφή σε μια μεγάλη έκταση, διαστ. 35 × 25 μ. περίπου, που ανήκει στο Δήμο Νάξου. Οι εργασίες, εξαιτίας του επείγοντος (ο Δήμος θέλει να διαμορφώσει την περιοχή σε πάρκο και πλατεία) και της μεγάλης δαπάνης που απαιτείται, γίνονται σε συνεργασία με την Αρχαιολογική Εταιρεία, που από χρόνια κάνει ανασκαφές στην περιοχή της Γκρόττας, με τη διεύθυνση, παλιότερα του Ν. Κοντολέοντα και κατόπιν του καθηγητή Β. Λαμπρινουδάκη.

Σε όλο το χώρο άρχισαν να παρουσιάζονται εκτεταμένα ερείπια από τα νεότερα ως τα πρωτοκυκλαδικά χρόνια. Στα σημεία που η ανασκαφή προχώρησε σε βάθος αποκαλύφθηκε μυκηναϊκό οχυρωματικό τείχος, λιθόκτιστο στο κάτω μέρος, με ανωδομή από ωμές πλίνθους πολύ καλής διατήρησης²¹ (Π ί ν. 233 γ). Η έρευνα συνεχίζεται.

Στην ανασκαφή εκτός από την υπογράφουσα πήρε μέρος και η Επιμελήτρια Αρχαιοτήτων Ισμ. Τριάντη.

ΦΩΤΕΙΝΗ ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΝΔΡΟΣ

Το Μάιο του 1982 εντοπίστηκε στην Άνδρο μια νέα θέση με ερείπια εκτεταμένου οχυρωμένου οικισμού γεωμετρικής εποχής. Πρόκειται για το λόφο, γνωστό με το τοπωνύμιο «Υψηλή», που βρίσκεται, όπως και η Ζαγορά, στη δυτική ακτή του νησιού, ανάμεσα στην Παλαιόπολη, που ταυτίζεται με την κλασική πόλη της Άνδρου και το Μπατσί και απέχει από το γεωμετρικό οικισμό της Ζαγοράς 15 χλμ. περίπου.

Είναι ένας αρκετά μεγάλος λόφος (δυτικά του χωριού Απροβάτου) που κατεβαίνει ομαλά προς τη θάλασσα σχηματίζοντας δύο κόλπους, ένα στα βόρεια (Αγιά Μαρίνα) και τον άλλο στα νότια, κατάλληλους για ορμητήρια. Στο μεγαλύτερο τμήμα του το έδαφος είναι βραχώδες διαμορφωμένο σε άνθηρα ως την κορυφή, όπου σχηματίζεται πλάτωμα έκτασης 12 στρεμμάτων περίπου. Στο δυτικό τμήμα του πλατώματος υπάρχουν μεγάλοι και απότομοι βράχοι, που το κάνουν απρόσιτο από την πλευρά αυτή. Η πρόσβαση όμως από τη θάλασσα είναι σχετικά εύκολη, έτσι όπως σχηματίζονται τα δύο λιμάνια και η ανάβαση είναι σχετικά ομαλή.

Η κορυφή του λόφου προστατεύεται από ισχυρό τείχος κατασκευασμένο με μεγάλες ορθογώνιες πέτρες (σχιστόλιθο), που σώζεται πολύ καλά, γιατί χρησιμοποιήθηκε από τους σύγχρονους καλλιεργητές ως διαχωριστικό όριο στις ιδιοκτησίες και πάνω σ' αυτό κατασκεύασαν ξερολιθιά. Το ορατό ύψος του φθάνει ορισμένες φορές το 1,50 μ. (Π ί ν. 235 α).

Μέσα στο χώρο που προστατεύεται από το τείχος, καθώς και στις πλαγές του λόφου, υπάρχουν πολλά ερείπια κτισμάτων και μεγάλοι τοίχοι, μάλλον αναλημματικοί (Π ί ν. 235 β). Επίσης η κεραμική είναι άφθονη και χρονολογικά ανήκει στη γεωμετρική εποχή.

Τον Οκτώβριο του 1982 έγιναν από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Κυκλάδων ερευνητικές-σωστικές (οικοπεδοποίηση της περιοχής) τομές σε τρία σημεία του λόφου (Σ χ έ δ. 4), όπου επέτρεπαν οι ισχυροί βόρειοι άνεμοι να δουλέψει το συνεργείο.

Τομή Α

Ιδιοκτησία Ανδρ. Μανάλη

Η παραπάνω ιδιοκτησία βρίσκεται στη νότια πλευρά του λόφου, αμέσως έξω από το τείχος, και σε όλη την έκτασή της υπάρχουν σωροί από σχιστόπλακες, ενώ κάτω από αυτούς διακρίνονται δόμοι από αρχαία κτίσματα. Η τομή έγινε στη βορειοανατολική γωνία.

Αποκαλύφθηκαν ογκώδεις αρχιτεκτονικές κατασκευές: ένας μεγάλος αναλημματικός τοίχος με κατεύθυνση από Α.-Δ. σώζεται σε μήκος 5,50 μ. και

20. Ruge, RE IVA², στ. 1839-1840.

21. Λεπτομερέστερη έκθεση βλ. ΠΑΕ 1982, σ. 260 κ.ε.

το ύψος του είναι 0,90 - 1,50 μ. Στη δυτική του άκρη, στο επίπεδο της πάνω επιφάνειας, υπάρχει λιθόστρωτος χώρος, που συνεχίζεται ως κάθετος τοίχος 5,50 μ. προς Ν. και 1,10 μ. προς Β. και φαίνεται ότι λειτουργούσε ως αντηρίδα στο κτίσμα που υπάρχει στο πάνω άνδρη. Αποκαλύφθηκε η ανατολική παρειά αλλά ήταν αδύνατο να εντοπιστεί και η δυτική, ενώ το πλάτος του φθάνει ήδη τα 2,70 μ. Στο χώρο νότια από τον αναλημματικό τοίχο η κεραμική βρέθηκε με τόσο μεγάλη πυκνότητα, που προκαλεί εντύπωση. Η διακόσμησή της είναι γραπτή, εγχάρακτη ή εμπίεστη και χρονολογικά ανήκει στο β' μισό του 8ου αι. π.Χ. (Πί ν. 236 α-β). Από μικροαντικείμενα βρέθηκαν υφαντικά βάρη, χάνδρες, ένα χάλκινο δαχτυλίδι μία λεπτή περόνη από το ίδιο υλικό και δύο μικροί άμορφοι όγκοι από μέταλλο. Εντύπωση επίσης προκαλεί η μεγάλη ποσότητα από κόκαλα ζώων και θαλασσινών οστρέων. Σε βάθος 1,50 μ. από την πάνω επιφάνεια του αναλημματικού τοίχου βρέθηκε σκληρό πατημένο κοκκινόχρωμα (σε έκταση 9 μ.²) και σε απόσταση 3 μ. από την αντηρίδα, προς Α. τα θεμέλια κάθετου μεγάλου τοίχου με πλάτος 1,36 μ. κατασκευασμένου από ακανόνιστες πέτρες διαφόρων μεγεθών. Αποκαλύφθηκε σε μήκος 2,80 μ. και φαίνεται να συνεχίζει προς Ν. στον άσκαφτο χώρο.

Στο άνδρη πάνω από τον αναλημματικό τοίχο, και αμέσως έξω από το τείχος, βρέθηκε τοίχος παράλληλος προς τον προηγούμενο, πλάτ. 0,60-0,75, μήκ. 5,60 μ. Στην ανατολική άκρη σχηματίζει γωνία με δεύτερο τοίχο, πλάτ. 0,90 μ. που κατεύθνεται προς Β. σε μήκος 3,60 μ. και προχωρεί κάτω από την ξερολιθιά, η οποία στο σημείο αυτό σκεπάζει το τείχος σχηματίζοντας καιμύλη. Ανασκάφηκε το ανατολικό τμήμα του χώρου που σχηματίζουν οι δύο τοίχοι, διαστ. 3,40 × 3,60 μ. Όπως και στο χώρο κάτω από το άνδρη, έτσι και εδώ εντύπωση προκαλεί η πυκνότητα της κεραμικής, που όπως φαίνεται από τη διακόσμησή της ανήκει στο β' μισό του 8ου αι. π.Χ. Επίσης βρέθηκαν ένα πήλινο κωνικό υφαντικό βάρος, δεκατρία πήλινα σφονδύλια, τρεις πήλινες ψήφοι, δύο χάλκινα δαχτυλίδια, μια αιχμή βέλους και ένας μικρός πέλεκυς από οψιανό, πέντε άμορφοι όγκοι από μέταλλο, διακόσια περίπου βότσαλα της θάλασσας, μερικά από τα οποία φαίνεται ότι προορίζονταν για σφενδόνη, πολλά κόκαλα μεγάλων και μικρών ζώων και θαλασσινά όστρεα.

Η ανασκαφή προχώρησε σε βάθος 1,40 μ. από το ψηλότερο σημείο του ανατολικού τοίχου, χωρίς όμως να φτάσει στο δάπεδο του δωματίου, ενώ το στρώμα που σκάφτηκε είχε πάχος 0,60 μ. Τα αρχιτεκτονικά ερείπια, παρόλο το μεγάλο όγκο που έχουν, δεν είναι δυνατό να ερμηνευθούν σ' αυτό το στάδιο της έρευνας. Το στρώμα καταστροφής χρο-

νολογείται από τα κινητά ευρήματα στην ύστερη γεωμετρική περίοδο 750-700 π.Χ.

Η ΑΚΡΟΠΟΛΗ

Ιδιοκτησίες Ν. Φωλήνα και Δ. Καπάκη

Οι παραπάνω ιδιοκτησίες αποτελούν το πλάτωμα της ακρόπολης, που προστατεύεται από το οχυρωματικό τείχος. Το ανατολικό μισό, που ανήκει στον πρώτο ιδιοκτήτη, έχει ισοπεδωθεί παλιότερα με μηχανικά μέσα, με αποτέλεσμα να καταστραφούν τα περισσότερα κτίσματα. Αντίθετα στο υπόλοιπο δυτικό τμήμα, το έδαφος χαρακτηρίζεται από μικρούς και μεγάλους σωρούς με σχιστόπλακες, κάτω από τους οποίους διακρίνονται δόμοι αρχαίων κτισμάτων. Η κεραμική είναι άφθονη σε όλο το χώρο της ακρόπολης.

Τομή Β

Η τομή Β έγινε στη δυτική άκρη της ιδιοκτησίας Ν. Φωλήνα, στο κέντρο περίπου της διαχωριστικής ξερολιθιάς με την ιδιοκτησία Δ. Καπάκη, της οποίας συμπεριέλαβε μικρό μέρος. Στο σημείο αυτό εντοπίστηκε φανερό μικρό τμήμα τοίχου. Σε βάθος 0,20 μ. από την επιφάνεια του εδάφους αποκαλύφθηκε τμήμα κτιρίου: ένα μεγάλο, σχεδόν τετράγωνο, δωμάτιο, διαστ. 4 × 3,30 μ. Από το δυτικό τοίχο σώζεται μόνο η δυτική άκρη, ενώ ανατολικά του ανατολικού τοίχου, στο βόρειο τμήμα του, υπάρχει χαμηλή λιθοκτιστη κατασκευή, σαν πεζούλα, όπου βρέθηκε κατά χώραν κυλινδρικό πήλινο σκεύος χωρίς βάση. Επίσης σώζεται τμήμα από την προέκταση του νότιου τοίχου (προς Α.) ενώ στο βόρειο άκρο του δυτικού τοίχου αποκαλύφθηκε τμήμα άλλου, κάθετου, με κατεύθυνση Α.-Δ.

Η ανασκαφή περιορίστηκε στην αποκάλυψη της κάτοψης του κτιρίου και άφησε ανέπαφο το εσωτερικό του δωματίου, όπου φαίνεται να υπάρχει κεραμική. Τα ευρήματα είναι λίγα: κεραμική αρχαϊκών χρόνων και ένα μεγάλο κεραμίδι από τη στέγη του κτιρίου. Η τοιχοποιία είναι ιδιαίτερα επιμελημένη, με μικρές ορθογώνιες σχιστόπλακες.

Τομή Γ

Η τομή Γ έγινε στο δυτικό τμήμα της ιδιοκτησίας Δ. Καπάκη, που αποτελεί και το δυτικό μέρος της ακρόπολης. Στο σημείο αυτό ήταν φανερό τμήμα τοίχου με κατεύθυνση Β.-Ν. με επιμελημένη τοιχοποιία από μέτριες ορθογώνιες σχιστόπλακες. Η ανασκαφή, που πρέπει να τονίσουμε, περιορίστηκε όσο ήταν δυνατό στην αποκάλυψη της κάτοψης του κτιρίου, έφερε στο φως τα θεμέλια μεγάλου οικοδομήματος, διαστ. 7 × 12 μ.

Πρόκειται για μεγαρόσχημο οικοδόμημα με ανοικτό προστώο, που επικοινωνεί με τον κύριο χώρο του κτιρίου με μεγάλη είσοδο, πλ. 1,60 μ. Στο προστώο υπήρχαν δύο κίονες, από τους οποίους έχουν σωθεί στη θέση τους οι πέτρινες στρογγυλεμένες βάσεις, καθώς επίσης είδος ορθογώνιου «βόθρου» στη βορειοανατολική γωνία του, κατασκευασμένου από δύο βράχους, που έχουν λαξευτεί έτσι, ώστε να αποτελούν τη βόρεια και τη νότια πλευρά του, ορθογώνια πέτρα στη δυτική, ενώ ο διαχωριστικός τοίχος προστώου-κύριου χώρου αποτελεί την ανατολική πλευρά του. Μέσα σ' αυτόν βρέθηκαν σε αφθονία μικρά κωνικά κύπελλα, που το ύψος τους δεν ξεπερνά τα 0,02 μ. και χάλκινη αιχμή βέλους καλά διατηρημένη. Εμπρός από τη βάση του βόρειου κίονα βρέθηκαν πολλά κωνικά κύπελλα, όμοια με αυτά του «βόθρου» και το κεφάλι πήλινου ειδωλίου αρχαϊκής κόρης, σωζ. ύψ. 0,025 μ.

Ο κύριος χώρος του κτιρίου δε σκάφτηκε στο εσωτερικό του αλλά φάνηκε κατά μήκος του βόρειου και δυτικού τοίχου, το δάπεδο που ήταν στρωμένο με μεγάλες σχιστόπλακες. Επίσης εξωτερικά, κατά μήκος του δυτικού τμήματος του νότιου τοίχου, αποκαλύφθηκε η θεμελίωση του κτιρίου, που ήταν κατασκευασμένη με μεγάλες πέτρες τοποθετημένες σε απόσταση η μία από την άλλη και με χώμα στο ενδιάμεσο. Ο νότιος τοίχος στο δυτικό άκρο του είναι κατεστραμμένος, ενώ στο σημείο αυτό, στο εσωτερικό του κτιρίου, υπάρχει κτιστή κατασκευή από την οποία φαίνεται μόνο η δυτική παρειά.

Η τοιχοποιία είναι επιμελημένη, το πάχος των τοίχων κυμαίνεται από 0,60-0,90 μ., ενώ το ύψος τους από 0,20-0,40 μ.

Ορισμένα στοιχεία οδηγούν σε μια πρώτη σκέψη, ότι το κτίριο αυτό ήταν ίσως κάποιο ιερό: η μεγαρόσχημη μορφή του, που τη βρίσκουμε σε αρκετούς ΥΓ και αρχαϊκούς ναούς, ο «βόθρος» στο προστώο με τα πολλά και τόσο μικρά κωνικά κύπελλα, που μόνο ως αφιερωματικά μπορούν να ερμηνευτούν, το μέγεθος του κτιρίου, η επιμελημένη τοιχοποιία και το πλακόστρωτο δάπεδο είναι τα κυριότερα από αυτά.

Όμως την οριστική απάντηση στο θέμα αυτό θα τη δώσει μόνο μια νέα συστηματική ανασκαφή του κτιρίου και του γύρω χώρου.

Οι παραπάνω δοκιμαστικές τομές δεν είναι αρκετές για να δώσουν πολλές πληροφορίες για την ίδρυση και τη χρονική διάρκεια της ζωής σε αυτή τη δεύτερη οχυρωμένη γεωμετρική πόλη της Άνδρου, ωστόσο όμως έδωσαν πολύτιμα στοιχεία για την κεραμική και ιδιαίτερα την αρχιτεκτονική της εποχής, γιατί τα κτίσματα σώζονται σε αρκετά καλή κατάσταση. Επίσης έδωσαν ορισμένα χρονολογικά στοιχεία: η τομή Α, που βρίσκεται έξω από τον

οχύρωση έδωσε κεραμική από την ΥΓ εποχή (β' μισό 8ου αι. π.Χ., οι τομές Β και Γ, που βρίσκονται μέσα στην ακρόπολη κεραμική αρχαϊκών χρόνων και το κεφάλι από ειδώλιο κόρης της ίδιας εποχής, ενώ σε όλο το χώρο της ακρόπολης βρίσκονται, επιφανειακά, όστρακα γεωμετρικά. Τα στοιχεία αυτά οδηγούν σε ένα πρώτο, πολύ γενικό συμπέρασμα, ότι η πόλη που εκταίνονταν μέσα και έξω από το τείχος εγκαταλείφθηκε στο τέλος του 8ου αι. π.Χ., ενώ η ακρόπολη επιβίωσε πιθανότατα ως ιερό (τομή Γ), μέχρι και τους αρχαϊκούς χρόνους.

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ

ΘΗΡΑ

Κ α μ α ρ ι

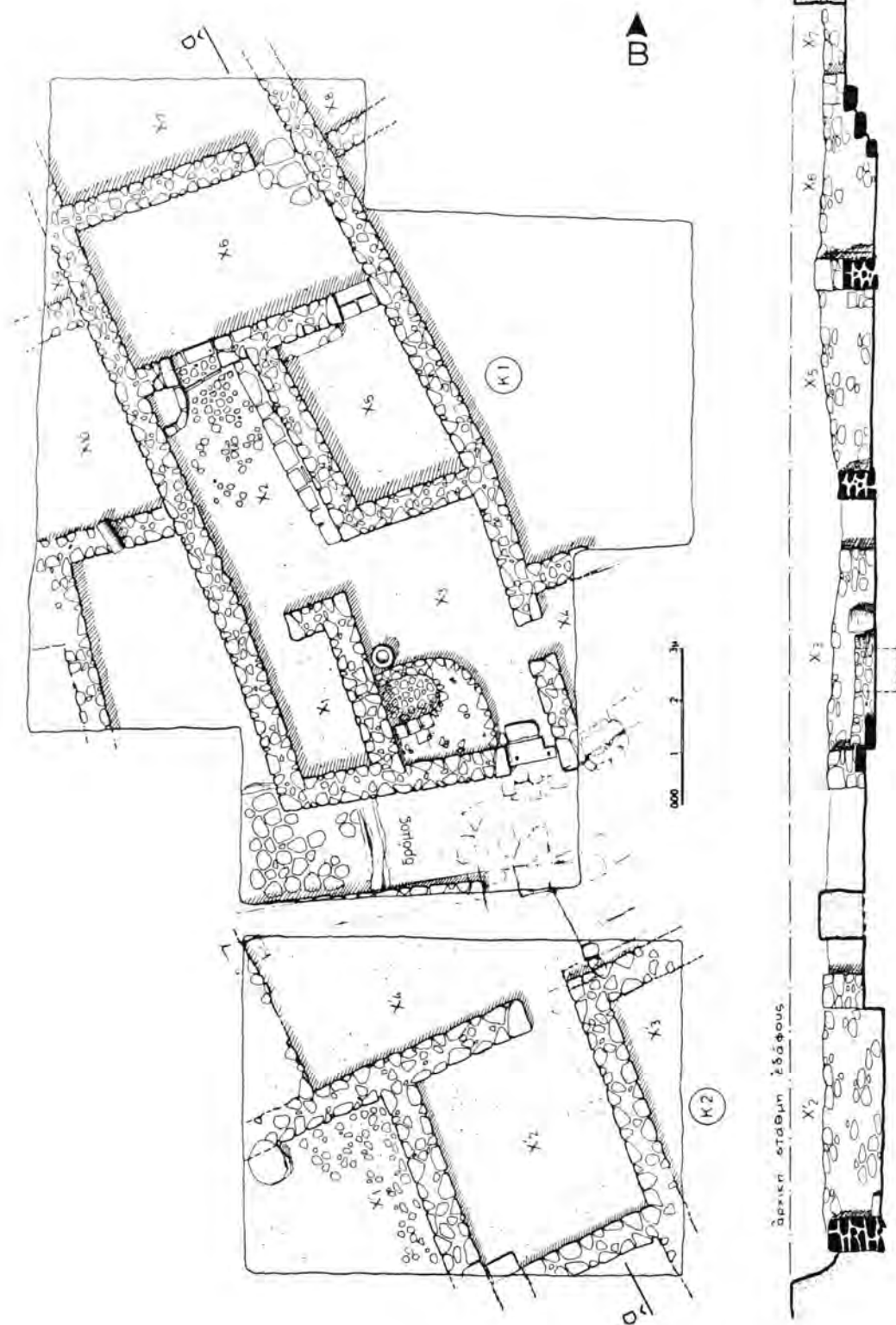
Οικόπεδο Ι. Φώτη

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται νότια των οικοπέδων Σίμωση και Γιαννακούλια²², στην ίδια σειρά και στο ίδιο ύψος με αυτά. Η ανασκαφική του έρευνα αποκάλυψε τμήματα δύο κτιρίων Κ1 και Κ2 καθώς και τμήμα δρόμου που περνούσε ανάμεσά τους (Σ χ έ δ. 4). Για πρώτη φορά από το 1980, που άρχισαν οι ανασκαφές της αρχαίας Οίας²³, ήλθαν στο φως στοιχεία που βοηθούν στην κατανόηση του πολεοδομικού σχεδίου της πόλης. Τα κτίρια έχουν κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. και ο δρόμος ΝΔ.-ΒΑ., κατεβαίνει δηλαδή προς τη θάλασσα. Όπως φαίνεται από τα κτίρια και των άλλων ανασκαμμένων οικοπέδων η πόλη εκτεινόταν κατηφορικά σε οικοδομικές γραμμές παράλληλες προς την παραλία του Καμαρίου και δρόμοι, όπως αυτός που βρέθηκε, διέκοπταν τις γραμμές αυτές οδηγώντας προς το λιμάνι. Ο δρόμος έχει πλάτος 2 μ. και είναι στρωμένος με μεγάλες «μαυρόπετρες».

Από το βόρειο κτίριο Κ1 αποκαλύφθηκαν οκτώ τουλάχιστον χώροι. Στο νότιο τοίχο του υπάρχει έξοδος προς το δρόμο, πλ. 1,10 μ. Από τις κοιλότητες στο κατώφλι φαίνεται ότι υπήρχε δίφυλλη πόρτα. Το κεντρικό δωμάτιο Χ2 επικοινωνεί με τα νότια δωμάτια Χ1 και Χ3. Το δωμάτιο Χ2 έχει λιθόστρωτο δάπεδο, θρανίο κατά μήκος του ανατολικού τοίχου και πέτρινη γούρνα στη βορειοδυτική γωνία του. Το μικρό δωμάτιο Χ1 βρέθηκε γεμάτο

22. Το πρώτο οικόπεδο ανασκάφηκε εφέτος ενώ στο δεύτερο έγιναν ανιχνευτικές τομές το περασμένο έτος που αποκάλυψαν επίσης λείψανα κτιρίων.

23. Η αρχαία Οία αποτελεί τη μία από τις δύο πόλεις της Θήρας που αναφέρει ο Πτολεμαίος, Geogr. III, C. 15, 26. Σχετικά με τις παλιότερες ανασκαφές στην περιοχή βλ. H. von Gaertringen, Thera I, σ. 299-302.

Σχέδ. 4. Καμάρι Θήρας. Οικόπεδο Ν. Φώτη. Κάτοψη και τομή της ανασκαφής.

από μεγάλα κομμάτια αμφορέων κυρίως. Στη νοτιοδυτική γωνία του δωματίου Χ3 και δίπλα στην πόρτα που οδηγεί στο δρόμο υπάρχει χώρος περιορισμένος από κυκλικό τοιχάριο, ύψ. 0,30 μ., καλυμμένος με πήλινες τετράγωνες πλάκες. Το δάπεδό του βρίσκεται σε χαμηλότερο επίπεδο από εκείνο του δωματίου και ήταν σκεπασμένο με παχύ στρώμα στάχτης. Δίπλα στο τοιχάριο και στερεωμένα στο έδαφος υπάρχει λίθινη βαθιά λεκάνη, διαμ. 0,52 μ. που η χρήση της θα ήταν σχετική με το διπλανό χώρο της εστίας. Κομμάτια από άλλα λίθινα σκεύη βρέθηκαν επίσης στο δωμάτιο. Φαίνεται ότι τα τρία αυτά δωμάτια αποτελούσαν τους βοηθητικούς χώρους του σπιτιού (μαγειρείο, σκευοθήκη κτλ.). Το άλλο κεντρικό δωμάτιο Χ5 επικοινωνεί προς Β. με το μεγάλο δωμάτιο Χ6. Από το Χ6 στο Χ7, που βρίσκεται σε ψηλότερο επίπεδο, οδηγεί σκάλα με δύο σκαλοπάτια. Στο ψηλότερο αυτό επίπεδο είναι πιθανό να υπήρχαν τα επίσημα δωμάτια του σπιτιού, αν κρίνουμε από τα ευρήματα του τμήματος του Χ7 που ερευνήθηκε. Ανάμεσά τους συγκαταλέγονται μεγάλες μαρμάρινες πλάκες που πρέπει να ήταν εντοιχισμένες, μαρμαρίνος ραβδωτός κιονίσκος, που θα αποτελούσε στήριγμα τράπεζας και κομμάτια από μαρμάρινες ανοιχτές φιάλες. Τα δωμάτια Χ9 και Χ10 χωρίζονται από τα δωμάτια που περιγράψαμε με συνεχή τοίχο και δεν αποκλείεται να ανήκαν σε διπλανό σπίτι.

Το νότιο κτίριο Κ2 είναι καλύτερης κατασκευής, όπως φαίνεται από τους άνετους τετράγωνους χώρους του και από τους παχύτερους τοίχους. Ο χώρος Χ1 έχει λιθόστρωτο δάπεδο και έδωσε μεγάλη ποσότητα κεραμικής. Το δωμάτιο Χ'2 επικοινωνεί με πόρτες με το χώρο Χ'4 και στα νότια με χώρο που βρίσκεται στην άσκαφη περιοχή.

Οι τοίχοι των κτιρίων είναι κατασκευασμένοι από μικρές πέτρες και λάσπη. Όπως φαίνεται από τα πολλά λευκά κονιάματα που βρέθηκαν, πρέπει να ήταν ασβεστωμένοι τουλάχιστον εσωτερικά. Το πάχος τους είναι 0,60-0,70 μ. Το θεμέλιό τους πηγαίνει βαθιά, ως 0,40 και σε μερικές περιπτώσεις ως 0,90 μ. Σώζονται σε ύψος 0,85 μ. Στο κτίριο Κ1 και 1,30 μ. στο κτίριο Κ2. Τα δάπεδα είναι είτε λιθόστρωτα είτε έχουν επάλειψη με μείγμα άσπας και ασβέστη. Τα δωμάτια είναι ορθογωνισμένα και κυρίως παραλληλόγραμμα. Επικοινωνούν απευθείας το ένα με το άλλο χωρίς βοηθητικούς διαδρόμους. Οι πόρτες είναι τοποθετημένες πάντοτε στις γωνίες και έχουν πλάτος 0,70 - 1 μ.

Η κεραμική που έδωσαν τα κτίρια τα τοποθετούν χρονικά στην ύστερη αρχαιότητα. Τομές κάτω από το επίπεδο των δαπέδων των χώρων Χ9 και Χ10 έδωσαν μόνο καθαρή άσπα.

Μ. ΜΑΡΘΑΡΗ

Οικόπεδο Αγγ. Σίμωνη

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται στη νότια παραλία του Καμαριού, όπου εντοπίζεται η αρχαία πόλη Οία, δυτικά από το οικόπεδο της Άν. Κυριαζή (βλ. ΑΔ 36 (1981): Χρονικά, σ. 375). Σε τομή που έγινε στο κέντρο περίπου του οικοπέδου, διαστ. 7 × 8 μ., αποκαλύφθηκε, σε βάθος 0,90 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, μεγάλο τμήμα κατοικίας: ορθογώνιος χώρος με κατεύθυνση Β.-Ν., διαστ. 6,30 × 7,90 μ. (Πί ν. 237 α-β). Στο βόρειο τμήμα του ανατολικού τοίχου και σε απόσταση 1,44 μ. από τη βορειοανατολική γωνία υπάρχει η είσοδος του κτιρίου, πλ. 1,29 μ., το κατώφλι της οποίας είναι κατασκευασμένο με πλάκες μαρμάρινες σε δεύτερη χρήση. Ο χώρος αυτός διαιρείται σε δύο ίσα μέρη με δύο παραστάδες στον ανατολικό και δυτικό τοίχο (μήκ. 1,22, πλ. 0,50 μ.), που πιθανότατα στήριζαν τόξο. Επίσης στο βόρειο τοίχο, σε απόσταση 1,22 μ. από τη βορειοανατολική γωνία του κτίσματος, δημιουργείται δεύτερο άνοιγμα με πλάτος 0,94 μ. Νότια από τη δυτική παραστάδα, στο δυτικό τοίχο και σε απόσταση 0,92 μ. από αυτή, σχηματίζεται κόγχη, διαστ. 0,52 × 0,68 μ. Στη βορειοανατολική γωνία, που σχηματίζουν ο ανατολικός τοίχος και η ανατολική παραστάδα, βρέθηκε μαρμαρίνος σπόνδυλος από κίονα και ιωνική βάση (Πί ν. 238 α) τοποθετημένη πάνω σε αυτόν ανάποδα· χρησίμευε προφανώς ως τραπέζι. Στο χώρο ανάμεσα στις παραστάδες του τόξου βρέθηκαν τμήματα από τοιχογραφίες, που σώζουν διακοσμητικά και εικονιστικά θέματα. Ανάμεσα στα τελευταία ένα πουλί με πρασιναπό φτέρωμα και ένα ζώο, ίσως σκύλος.

Το ανατολικό τμήμα του βόρειου τοίχου σχηματίζει με άλλον παράλληλο και τρίτο κάθετο τοίχο, στενόμακρο χώρο, που συνεχίζει ανατολικά στον άσκαφο χώρο. Στο δυτικό τοίχο του χώρου αυτού υπάρχει άνοιγμα, ίσως παράθυρο, διαστ. 0,64 × 0,83 μ. Ο δυτικός τοίχος του ορθογώνιου μεγάλου χώρου συνεχίζεται προς Ν. μέσα στο άσκαφο.

Το κτίριο σώζεται σε καλή κατάσταση, το ύψος των τοίχων είναι 1,23 - 1,50 και το πάχος τους κυμαίνεται από 0,48 - 0,55 μ. Στο στρώμα καταστροφής βρέθηκαν πολλά μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη σε δεύτερη χρήση και η επίστεψη ανθεμωτής στήλης.

Χρονολογικά πρέπει να ανήκει στους ύστερους ρωμαϊκούς-πρωτοχριστιανικούς χρόνους.

Ορυχεία Μαυρομαμάτη

Στη δυτική πλευρά της Θήρας, στην περιοχή της καλντέρας, από τα Φηρά ως το χωριό Ακρωτήρι, όπου λειτουργούν πάνω από ένα αιώνα ορυχεία για την εξόρυξη θηραϊκής γης, βρέθηκαν κατά καιρούς

λείψανα από προϊστορικές εγκαταστάσεις και τάφοι²⁴.

Το ορυχείο Μαυρομάτη βρίσκεται στην περιοχή του Ακρωτηρίου (ανάμεσα στο Ακρωτήρι και το Μεγαλοχώρι). Το καλοκαίρι του 1979 αποκαλύφθηκαν όστρακα από μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία, και τμήμα κπρίου που έμεινε άσκαφτο εξαιτίας της έλλειψης χρηματοδοτήσεων. Τον Ιούνιο του 1982 το ορυχείο επέκτεινε τις εργασίες του προς το σημείο αυτό με αποτέλεσμα να καταστραφεί το κτίσμα ολοκληρωτικά, ενώ από την εξόρυξη της θηραϊκής γης σε έκταση 50 στρεμμάτων περίπου δυτικά από την εκκλησία του Αγίου Ιωάννη μέχρι και το στρώμα «Μαυρόη», μέσα στο οποίο εντοπίζονται τα προϊστορικά λείψανα, φάνηκε ότι οι προϊστορικές εγκαταστάσεις εκτείνονταν σχεδόν σε όλη αυτή την περιοχή.

Σε δύο σημεία αποκαλύφθηκαν τοίχοι από άλλα δύο κτίσματα (Π ι ν. 238 β) και περισυλλέχθηκαν όστρακα, που χρονολογούνται στη μεσοκυκλαδική και οστεροκυκλαδική ΙΑ εποχή (Π ι ν. 238 γ, 239 β) και δείχνουν ότι εδώ υπήρχαν προϊστορικές εγκαταστάσεις για μισή χιλιετία περίπου.

Η καταστροφή για τον πολιτισμό και την ιστορία των Κυκλάδων κατά την προϊστορική εποχή είναι τεράστια και πρέπει να τερματιστεί με το οριστικό κλείσιμο των ορυχείων.

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ

ΙΟΣ

Τοπογραφική έρευνα στο λόφο του Κάστρου της Ίου και ιδιαίτερα στη δυτική του πλευρά που δεν έχει ακόμα οικοδομηθεί έδωσε ενδιαφέροντα στοιχεία για την τοπογραφία και την οχύρωση της αρχαίας πόλης της Ίου²⁵.

Οι περιηγητές, που επισκέφθηκαν το νησί, διατύπωσαν τη γνώμη ότι η αρχαία πόλη βρισκόταν στη θέση της σημερινής Χώρας, στη νότια δηλαδή πλαγιά και την κορυφή του λόφου²⁶. Πιθανότερο όμως είναι η αρχαία πόλη να επεκτεινόταν και στη δυτική πλαγιά του λόφου, όπου σώζονται σημαντικά λείψανα αρχαίων κτισμάτων και πλήθος οστράκων ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων²⁷. Στην άπο-

ψη αυτή συνηγορούν τα μέχρι τώρα τυχαία ευρήματα, που προέρχονται τόσο από την περιοχή της Χώρας όσο και από τη δυτική πλαγιά του λόφου. Αρκετά από αυτά ανήκουν στην αρχαιολογική συλλογή της Ίου. Πρόκειται για αρχιτεκτονικά μέλη, τμήματα περίοπτων και ανάγλυφων πλαστικών έργων και ένα μεγάλο αριθμό επιγραφών²⁸. Η πόλη πρέπει να γνώρισε ανάπτυξη στα ελληνιστικά χρόνια. Αποτέλεσε μέλος του Κοινού των Νησιωτών μετά την επανίδρυσή του από τους Πτολεμαίους, όπως φαίνεται από τις επιγραφές²⁹.

Η φυσική οχυρή θέση της πόλης ενισχύθηκε με τείχος που περιβάλλει ολόκληρο το λόφο. Σήμερα εξακολουθούν να σώζονται τμήματα του τείχους σε αρκετά καλή κατάσταση. Είναι ενσωματωμένα στις ξερολιθές των κτημάτων. Για την κατασκευή τους έχουν χρησιμοποιηθεί δουλεμένοι όγκοι πράσινου σχιστόλιθου. Από τα τμήματα που σώζονται φαίνεται ότι το τείχος περιέτρεχε το λόφο αμέσως πάνω από το σημερινό ασφαλτοστρωμένο δρόμο. Ανέναντι από την εκκλησία του Ευαγγελισμού το τείχος στρίβει προς Α. Είναι πιθανό να υπήρχε είσοδος προς την πόλη στο σημείο αυτό. Άλλη μια είσοδος πρέπει να υπήρχε προς Ν. Η γραμμή του τείχους διακόπτεται εκεί από κλιμακωτή πρόσβαση από το λιμάνι στην πόλη (Π ι ν. 239 α). Οι βαθμίδες είναι πρόσθετες ή λαξευμένες στο βράχο και σώζονται επάνω και κάτω από τον ασφαλτοστρωμένο δρόμο.

Τα πιο καλοδιατηρημένα όμως λείψανα ανήκουν σε μεγάλο κτίριο ΒΔ. του λόφου του Κάστρου. Τα λείψανά του καταλαμβάνουν το μοναδικό πλαίσιο που σχηματίζεται στην πλευρά αυτή. Για την κατασκευή του χρησιμοποιήθηκαν δουλεμένα κομμάτια πράσινου σχιστόλιθου όπως και για το τείχος. Ο νότιος τοίχος του σώζεται έως ύψος 4 μ. Η καλή κατασκευή, το μέγεθος και η θέση του κτιρίου δείχνουν ότι πρόκειται για οικοδόμημα δημόσιας χρήσης.

ΠΑΡΟΣ

Νάοι ο υ α

Ήι-Γιάννης ο Δέτης

Ύστερα από καταγγελία ότι είχε γίνει λαθρανασκαφή στο λόφο που βρίσκεται δυτικά του μοναστηριού Ήι-Γιάννη του Δέτη, στη βορειοδυτική άκρη του κόλπου της Νάουσας (θέση Διακοφτό), έγινε μικρή ανασκαφική έρευνα και αποτύπωση του χώρου.

24. AAA XV (1982), σ. 86-100, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

25. Η ύπαρξη της αρχαίας πόλης της Ίου μαρτυρείται από τον Πτολεμαίο, Geogr. III, 15,28.

26. Choiseul - Gouffier, Voyage, I, σ. 19. Bursian, Geogr., II, σ. 509. Ross, Reisen, I, σ. 155.

27. Ανασκαφική έρευνα στο λόφο του Κάστρου έγινε το 1903 από τον P. Graindor. Η έρευνα περιορίστηκε στο ναό της Αγίας Αικατερίνης όπου φαίνεται ότι υπήρχε ναός του Πυθίου Απόλλωνα, BCH 28 (1904), σ. 308.

28. IG XII, αριθ. 5, 1, σ. 1-10. BCH 27 (1903), σ. 394-400.

29. IG, ό.π., αριθ. 7,16.

Στο λόφο φαίνονται τοίχοι ορθογώνιων κτισμάτων από μικρές σχιστολιθικές πλάκες και λάσπη. Στους βόρειους πρόποδες, ενσωματωμένα σε σύγχρονη ξερολιθιά, σώζονται υπολείμματα τείχους, ύψους περίπου 0,80 μ. (Πίνακ. 240 α). Η κατασκευή του δείχνει ότι πρέπει να είναι σύγχρονο με τα κτίσματα. Στο λόφο, αλλά και στην ευρύτερη περιοχή ως τη θάλασσα, υπάρχουν διάσπαρτα όστρακα αρχαϊκά και γεωμετρικά και λεπίδες οψιανού.

Ανοίχτηκε μία τομή, διαστ. 3 × 4 μ., στην κορυφή του λόφου (Πίνακ. 240 β-γ), στο σημείο όπου οι αρχαιοκάπηλοι είχαν κάνει τη μεγαλύτερη καταστροφή, και καθαρίστηκαν από τα χώματα δύο τρία άλλα σημεία για να αποτυπωθούν. Οι τοίχοι που αποκαλύφθηκαν σώζονται σε ύψος 0,30 - 0,20 μ. και είναι θεμελιωμένοι στο βράχο. Πρόκειται δηλαδή για μια μόνο οικοδομική φάση, αλλά μια πρώτη ματιά στην κεραμική, που δεν έχει ακόμη μελετηθεί, πείθει ότι ο λόφος κατοικήθηκε από την ύστερη γεωμετρική ως και την πρώιμη αρχαϊκή εποχή.

Τα επιφανειακά στοιχεία δείχνουν ότι πρόκειται για έναν αρκετά εκτεταμένο οικισμό, που κάποια εποχή ίσως οχυρώθηκε με τείχος. Η θέση δεν είναι γνωστή βιβλιογραφικά.

Κάμπος Ικαρίας

Οικόπεδο Ηλ. Τσακωνίτη

Ολοκληρώθηκε η ανασκαφική έρευνα του παραπάνω οικοπέδου που είχε αρχίσει το 1981³⁰. Το κτίριο που είχε αποκαλυφθεί συνεχίζει έξω από το οικόπεδο Τσακωνίτη (βόρεια και ανατολική πλευρά του) και έτσι ερευνήθηκε μόνο η νότια και η δυτική. Στις πλευρές αυτές υπάρχουν ορθογώνιοι χώροι (δωμάτια;) που πλαισιώνουν μία κεντρική αυλή.

Στη δυτική πλευρά του ανοιχτού αυτού χώρου, βρέθηκαν τέσσερις πεσσοί που ίσως είναι στηρίγματα κιονοστοιχίας αιθρίου. Οι έρευνες όμως στην ανατολική πλευρά του οικοπέδου, όπου κανονικά θα έπρεπε να υπάρχει μία αντίστοιχη κιονοστοιχία, έμειναν χωρίς αποτέλεσμα. Ένα από τα «δωμάτια» της νότιας πλευράς είχε πλακόστρωτο δάπεδο, και στο κέντρο περίπου μία μικρή ορθογώνια κατασκευή, που όπως φαίνεται ήταν πατητήρι³¹. Ο χώρος αυτός ήταν μάλλον υπαίθριος.

Η κεραμική, που ήταν άφθονη, δεν έχει ακόμη μελετηθεί διεξοδικά, σε γενικές γραμμές όμως ανήκει στην ύστερη αρχαιότητα. Σημαντικά κινητά ευρήματα δεν υπήρχαν, εκτός από ένα νόμισμα του Λικινίου, κοπής Αντιοχείας, που σε συνδυασμό με την κεραμική χρονολογεί το κτίριο στον 4ο αι. μ.Χ.³²

Οικόπεδο Ηλ. Μουσελά

Το οικόπεδο βρίσκεται 20 μ. περίπου προς Α. του προηγούμενου, δηλαδή πάλι μέσα στα όρια της αρχαίας Οινόης. Η ανασκαφή του δεν ολοκληρώθηκε από έλλειψη πιστώσεων. Ανοίχτηκαν τέσσερις τομές, διαστ. 2 × 3 μ., στο κέντρο του και αποκαλύφθηκαν τοίχοι όμοιοι ως προς την κατασκευή μ' αυτούς που βρέθηκαν στο οικόπεδο Τσακωνίτη, (ακατέργαστες πέτρες και κουρασάνη). Αντίθετα με το προηγούμενο οικόπεδο, θα πρέπει να ανήκουν σε περισσότερες από μία οικοδομικές φάσεις, αλλά χωρίς μεγάλη χρονική διαφορά μεταξύ τους. Ακόμη όμως δε διακρίνεται καμία σαφής κάτοψη κτιρίου και χρειάζεται να ολοκληρωθεί η ανασκαφή και η αποτύπωση. Η κεραμική ήταν και πάλι άφθονη, κυρίως χρηστικά αγγεία του 3ου - 4ου αι. μ.Χ.

ΟΛΓΑ ΧΑΤΖΗΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ

ΠΑΡΟΡΑΜΑ

Στο ΑΔ 36 (1981) Χρονικά (Β2), σ. 373 εκ παραδρομής παραλείφθηκε, στο τέλος της ανασκαφικής έκθεσης που αφορούσε στη θέση Φτέλλος Θήρας, το όνομα της ανασκαφής και υπογράφουσας στην έκθεση Μαρίζας Μαρθάρη.

30. ΑΔ 36 (1981): Χρονικά, σ. 378-9.

31. Πρβλ. BCH 105 (1981), σ. 127-153.

32. RIC VII, σ. 682 αριθ. 35.

3η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ¹

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΧΙΟΥ

Χ ί ο ς

Τζαμί πλατείας Βουνακίου

Έγιναν εργασίες ταύτισης, ταξινόμησης, καταγραφής και γενικά τακτοποίησης των αντικειμένων της συλλογής που φυλάσσεται στο Τζαμί της πόλης Χίου στην κεντρική πλατεία Βουνακίου. Πρόκειται για συλλογή που περιέχει αρχιτεκτονικά γλυπτά, επιγραφές, εικόνες, ξυλόγλυπτα, αγγεία, χάλκινα αντικείμενα και νομίσματα που ανήκουν στην παλαιοχριστιανική, βυζαντινή, μεταβυζαντινή, γενοβέζικη και τουρκική περίοδο του νησιού.

α) Κεραμικό υλικό που βρέθηκε στα υπόγεια του τζαμιού και προέρχεται από παλιότερες ανασκαφικές έρευνες στην πόλη της Χίου. Το υλικό αυτό καταγράφηκε σε καρτέλες, φωτογραφήθηκε και ταξινομήθηκε τυπολογικά από την αρχαιολόγο Αγγ. Χαριτωνίδη.

β) Νομίσματα που προέρχονται επίσης από παλιότερες ανασκαφικές έρευνες: ένα εικοσανούμμιο Αναστασίου Α' (492-518 μ.Χ.), τρία σαραντανούμμια Ιουστινιανού Α' (527-565 μ.Χ.), ένα σαραντανούμμιο και ένα εικοσανούμμιο Μαυρίκιου (582-602 μ.Χ.), τέσσερα σαραντανούμμια, ένα τριαντανούμμιο και δύο εικοσανούμμια Ηρακλείου (610-641 μ.Χ.), μία φόλλις Νικηφόρου Α' (802-811 μ.Χ.), επτά ανώνυμοι φόλλεις 10ου-11ου αι. μ.Χ. (5 CLA2; 1 CL.C; 1 CL.K), ένα τεταρτηρό Αλεξίου Α' Κομνηνού.

γ) Καταγράφηκαν, ταυτίστηκαν και ταξινομήθηκαν από την Επιμελήτρια της Εφορείας Β. Αθανασοπούλου-Πέννα, γλυπτά και επιγραφές που χρονολογούνται στην παλαιοχριστιανική και βυζαντινή περίοδο. Το υλικό αυτό προέρχεται κυρίως από τυχαία ευρήματα, περισυλλογές ή περιοδείες του γυμνασιάρχη Α. Στεφάνου και είναι χρήσιμα για πρώτη ιχνηλάτηση της ιστορικής τοπογραφίας της πόλης Χίου και του νησιού γενικότερα.

Νέα Μονή

Στο κτίριο της Τράπεζας της μονής έγιναν εργα-

σίες στεγανοποίησης της κεραμοσκεπούς στέγης και του βόρειου τοίχου. Ταυτόχρονα έγινε από την Επιμελήτρια Β. Αθανασοπούλου-Πέννα, ταύτιση, ταξινόμηση, φωτογράφιση και καταγραφή σε καρτέλλες κατά είδος 35 μαρμάρινων αρχιτεκτονικών μελών που προέρχονται από την αρχική οικοδομική φάση του καθολικού (11ος αι. μ.Χ.) ή από τις αναστηλωτικές εργασίες του Φωτεινού στα 1857². Τα γλυπτά αυτά συγκεντρώθηκαν όλα στην Τράπεζα της μονής.

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Χ ί ο ς

Παλάτι των Justiniani

Το λεγόμενο Παλάτι των Justiniani βρίσκεται κοντά σε μία από τις τρεις κύριες πύλες του φρουρίου Χίου στη νότια πλευρά του. Το μνημείο παρέμεινε σε ερειπίωδη κατάσταση από το 1968 όταν γκρεμίστηκε ολόκληρος ο β' όροφος. Η αναστήλωση βασίστηκε στην υποδειγματική μελέτη του αρχιτέκτονα της Υπηρεσίας Ιορ. Δημακόπουλου.

Σύμφωνα με το μελετητή ήταν μάλλον ένα δημόσιο κτίριο του 16ου αι. που συνδεόταν άμεσα με τις οχυρώσεις του Κάστρου και αποτελούνταν από μια μεγάλη ορθογώνια αίθουσα και τη Loggia του α' ορόφου.

Οι εργασίες που έγιναν: αφαιρέθηκαν οι μεταγενέστεροι τοίχοι στα μετακίονια διαστήματα της Loggia και ενισχύθηκαν οι κίονες και τα ημικυκλικά τόξα πάνω στα οποία στηρίζονται τα σταυροθόλια. Καθαιρέθηκαν οι τοίχοι που απέμειναν από το β' όροφο που προστέθηκε μεταγενέστερα³ και συμπληρώθηκε το ανακουφιστικό τόξο της νότιας πρόσοψης. Με την πρόταση της μελέτης να χρησιμοποιηθεί για γραφεία Εφορείας Αρχαιοτήτων ή για αίθουσα εκθέσεων δημιουργήθηκαν ορισμένα λειτουργικά προβλήματα χώρου και φωτισμού.

Γι' αυτό κατασκευάστηκε στο εσωτερικό ξύλινο μεσοπάτωμα και ανοίχτηκε από ένας κυκλικός φεγγίτης, διαμ. 0,60 μ. στη νότια και δυτική πλευρά του κτιρίου. Οι φεγγίτες αυτοί ανοίχτηκαν στον καινούργιο τοίχο που χτίστηκε για να φθάσουμε στο πιθανό αρχικό ύψος του κτιρίου και η επέμβαση είναι αναστρέψιμη. Τέλος κατά τις αναστηλωτικές εργασίες διαπιστώθηκε ότι ο βορειοανατολικός γω-

2. Χ. Μπούρας. Η Νέα Μονή της Χίου. Ιστορία και Αρχιτεκτονική, Αθήνα 1981, σ. 43.

3. Πολύτιμη ήταν η βοήθεια του πολιτικού μηχανικού Σ. Στρομπή σε στατικά κυρίως θέματα καθώς και του Αργύρη Κούντουρα.

1. Οι εργασίες έγιναν σε συνεργασία με τους συναδέλφους Γεώργιο Μαστορόπουλο και Βάσω Αθανασοπούλου-Πέννα.

νιακός κίονας της Loggia στηρίζεται πάνω σε αρχικό ενεπίγραφο μαρμάρινο βάθρο από δεύτερη χρήση. Το βάθρο που τοποθετήθηκε ανάποδα ως βάση του κίονα είναι από ερυθρωπό μάρμαρο, διαστ. 0,20 × 0,80 × 0,70 μ. και σώζει την ακόλουθη επιγραφή: *Ὁ δῆμος Ποταμώνα/Μενεδήμου ἀρετῆς ἔνεκα*⁴.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΧΙΟΥ

Χίος

Βασιλική Αγίου Ισιδώρου

Σε αναγκαστική σωστική ανασκαφική έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε δύο περιόδους το καλοκαίρι του 1981 και 1982 με στόχο τη διερεύνηση στοιχείων που είχαν μέχρι τότε δημοσιευθεί⁵, διαπιστώθηκαν στο μνημείο πέντε οικοδομικές φάσεις⁶ (Σ χ έ δ. 1).

Α' Φάση. Τρίκλιτη βασιλική με πεταλόσχημη κόγχη. Στη φάση αυτή ανήκει και η επιγραφή: *Αρκάδειος / Φωκααίους / αρμαιοράφος / αιποιησα υ / περ ευχής / του οικου μου* (Π ί ν. 241 α).

Βρέθηκαν έξι χάλκινα νομίσματα που καλύπτουν χρονολογικά την περίοδο από τα μέσα του 4ου μέχρι τα μέσα του 5ου αι. μ.Χ.

Β' Φάση. Τρίκλιτη βασιλική με ημικυκλική κόγχη που απολήγει βόρεια και νότια σε ποδαρικά για στατικούς λόγους. Ο νότιος τοίχος της προηγούμενης φάσης τώρα χρησιμοποιείται ως στυλοβάτης δηλαδή ο τοιχοβάτης της Α' φάσης γίνεται στυλοβάτης στη Β' φάση.

Γ' Φάση. Σχεδιάζεται νέος τρίκλιτος ναός μεγάλων διαστάσεων σε ψηλότερο επίπεδο κατά 0,50 μ. χρησιμοποιεί για υποδομή του νότιου στυλοβάτη τον αντίστοιχο νότιο τοίχο της προηγούμενης φάσης. Διαπιστώνεται λοιπόν μια συνεχής μετασκευή στον ίδιο χώρο όπου οι ναοί ο ένας μετά τον άλλο μεγεθύνονται χρησιμοποιώντας για στυλοβάτες τους πλάγιους τοίχους του προηγούμενου ναού.

Δ' Φάση. Αγνοούνται όλες οι προηγούμενες κατασκευές και με αρχιτεκτονικό υλικό προηγούμε-

νων φάσεων χτίζεται ένας σταυροειδής ναός με τρούλο, τέσσερις καμάρες στις τέσσερις πλευρές του και τέσσερα καμαροσκέπαστα ή σκαφοειδή γωνιακά διαμερίσματα που καλύπτονται με καμάρες ή σκαφοειδείς θόλους.

Ε' Φάση. Ο ναός ανακατασκευάστηκε με τα ίδια στοιχεία στην κάτοψη και προστέθηκε στο μέσο του βόρειου τοίχου μινάρές που είχε πρόσβαση και σε τάφο προγενέστερης εποχής.

ΝΟΜΟΣ ΛΕΣΒΟΥ

Λήμνος

Κότσηνας ή «Κότζινον»

Το «Κότζινον», μεσαιωνική πόλη και εμπορικό λιμάνι που τοποθετείται κοντά στην αρχαία Ηφαιστία, βρίσκεται στο βάθος του κόλπου του Μπουργιά στη βορινή πλευρά της Λήμνου. Έγινε καθαρισμός τμήματος των ερειπίων του φρουρίου, μελέτη των ευρημάτων, φωτογράφιση και σχεδίαση τμήματος του χώρου του φρουρίου και των αντικειμένων.

Το μεσαιωνικό φρούριο «Κότζινον» γνωστό σήμερα ως Κότσηνας, έχει χτιστεί σε τεχνητό λόφο ενώ άλλο, τεχνητό πάλι, ανάχωμα χρησιμεύει για το σχηματισμό της οχυρωματικής τάφρου που ορίζει τις τρεις πλευρές του φρουρίου εκτός από τη βορινή προς τη θάλασσα (Σ χ έ δ. 2). Η πλευρά αυτή που σώζεται σε μήκος περίπου 200 μ. (Σ χ έ δ. 3) και σε αρκετά σημεία σε ύψος περίπου 5 μ. (Π ί ν. 241 β) είναι χτισμένη ψευδοισοδομικά με γωνιασμένες λιθόπλινθους σχιστολιθικές, πώρινες ή γρανιτένιες που συνδέονται με κονίαμα διαμορφώνοντας τετράπλευρους πύργους που εναλλάσσονται σε ακανόνιστα διαστήματα εξέχοντας προς τη θάλασσα. Μικρή ανασκαφική έρευνα στη βορειοδυτική γωνία του φρουρίου σε τμήμα κτίσματος απέδωσε βυζαντινή και μεταβυζαντινή κεραμική. Ένας πήλινος τριποδίσκος με υάλωμα σε συνδυασμό με την κεραμική που βρέθηκε προσδιορίζει ίσως εργαστήρι βυζαντινής-μεταβυζαντινής κεραμικής. Το κεραμικό υλικό που συγκεντρώθηκε στο χώρο αυτό χωρίστηκε σε κατηγορίες και ομάδες ανάλογα με την τεχνική και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, φωτογραφήθηκαν χαρακτηριστικοί τύποι κεραμικής και τοποθετήθηκε ταξινομημένο στο αρχαιολογικό μουσείο Μύρινας Λήμνου.

ΧΑΡ. ΠΕΝΝΑΣ

Λέσβος

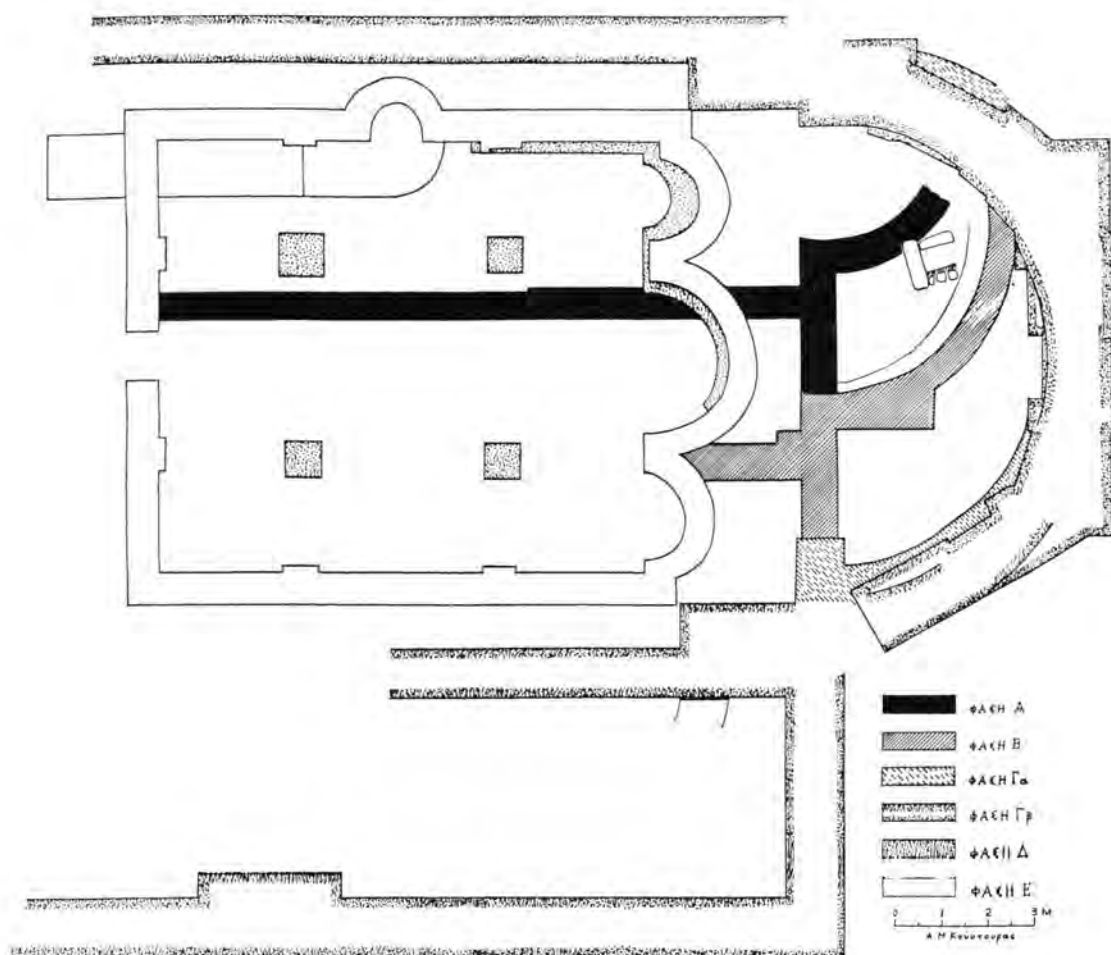
Βασιλική Αφεντέλλη

Κατά το διάστημα 1-18 Ιουνίου και 14-21 Ιουλίου

4. W. G. Forrest, Epigraphy in Chios-Cyriac of Ancona to Stefanou, Chios, a Conference at the Homereion in Chios 1984, Oxford 1986, σ. 137 και Α. Μενδώνη, Τρεις επιγραφές από τη Χίο, HOROS 1985, σ. 116.

5. Κυρίως από τους Γ. Σωτηρίου, ΑΔ 2 (1916), Παράρτημα, σ. 27-44 και Α. Orlandos, Monuments byzantins de Chios, 2. Πίνακες Athènes 1930, πίν. 1-5.

6. C. Pennas, The Basilica of St. Isidore: New Evidence. Chios, a Conference at the Homereion in Chios 1984, Oxford 1986, σ. 317-334.

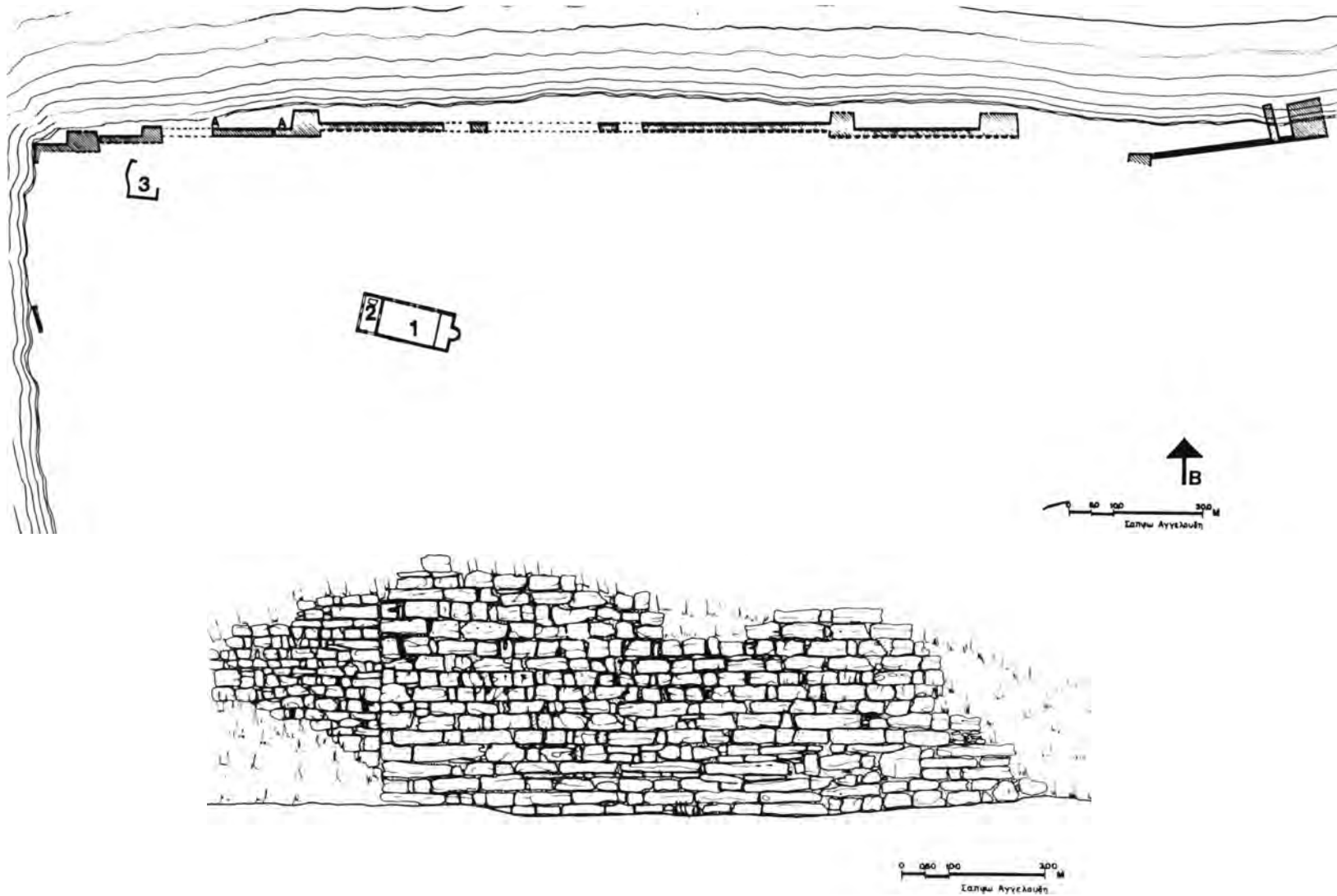
Σχέδ. 1. Χίος. Βασιλική Αγίου Ισιδώρου. Κάτοψη των οικοδομικών φάσεων.

1982 έγινε, αποχωμάτωση και μερική αποκάλυψη του ψηφιδωτού δαπέδου στο μεσαίο κλίτος της γνωστής βασιλικής⁷ που βρίσκεται στην παραλία της Ερεσσού προκειμένου να επακολουθήσει ο βασικός καθαρισμός, η αποκόλληση και τέλος η συντήρηση στα εργαστήρια, του μουσείου της Μυτιλήνης. Το προηγούμενο έτος είχε γίνει παρόμοια εργασία στο χώρο του Ιερού. Επίσης είχε γίνει αποκάλυψη και στη συνέχεια ανακάλυψη του μωσαϊκού σε ένα μεγάλο μέρος του βόρειου μισού του μεσαίου κλίτους.

Τα νεότερα στοιχεία αφορούν βασικά στο νότιο μισό του μεσαίου κλίτους το οποίο φαίνεται πως δεν ανασκάφηκε από τον Ορλάνδο (στα δημοσιευμένα σχέδια δίνεται η εντύπωση ότι ανασκάφηκε ολόκληρο το μεσαίο κλίτος)⁸. Στην αρχή αφαιρέθηκε λοξός ψευδότοιχος, μήκ. 2,70, πλ. 0,50-0,80 και ύψ. 0,20-0,60 μ. που βρισκόταν σε απόσταση 1,50 μ. δυτικά της νοτιοδυτικής γωνίας του στυλοβάτη του τέμπλου. Ο τοίχος αυτός εδραζόταν εν μέρει σε πλακόστρωτη επιφάνεια που, όπως διαπιστώθηκε, καλύπτει μεγάλη έκταση του ψηφιδωτού στο νότιο μισό του μεσαίου κλίτους. Αναλυτικότερα, οι πλά-

7. Α. Ορλάνδος, Παλαιοχριστιανικά βασιλικά της Λέσβου, ΑΔ 12 (1929), σ. 43 κ.έ.

8. Ό.π., εικ. 46 και πίν. III.

Σχέδ. 2. Λήμνος. Κότσινας. Κάτοψη του μεσαιωνικού φρουρίου και αποτύπωση της βορινής πλευράς.

κες είναι σχετικά μεγάλες, ορθογώνιες και έχουν αρκετά συμμετρική διάταξη. Αποτελούνται από μαλακό πέτρωμα και είναι πολύ λεπτές (πάχος περίπου 0,017 μ.) βρέθηκαν δε όλες σπασμένες ενώ μερικές είναι τελείως διαλυμένες. Εδράζονται στο ψηφιδωτό δάπεδο με υποδομή από ασβεστοκονίαμα το πλείστον όμως από χώμα. Το πλακοστρωμένο επίπεδο είναι υπερυψωμένο από το μωσαϊκό δάπεδο μέχρι και 0,08 μ.

Λόγω μεγάλης σαθρότητας των ψηφίδων η εργασία σ' αυτή τη φάση περιορίστηκε σε απλή αποχωμάτωση μέχρι μερικά εκατοστά πάνω από το μωσαϊκό δάπεδο περιμένοντας ειδικευμένο συνεργείο συντηρητών. Τα στοιχεία επομένως εδώ δεν είναι πλήρη. Σε μερικά πάντως σημεία έγιναν τομές προκειμένου να ερευνηθεί καλύτερα η κατάσταση του ψηφιδωτού και η διάταξη των διακοσμητικών μοτίβων. Διαπιστώθηκε ότι η στερεότητα και η διατήρηση του μωσαϊκού είναι πολύ κακή ενώ η επιφάνειά του παρουσιάζει αισθητές ανωμαλίες. Ανάμεσα στα μπάζα υπήρχαν τμήματα από κεραμίδια της στέγης καθώς και κομμάτια θωρακίων με ευθύγραμμες ή γωνιώδεις γλυφές ενώ σε ένα άλλο διαγράφεται μέρος σχηματοποιημένου στεφάνου. Βρέθηκε ακόμα τμήμα μαρμάρινης υδρορρόης (;), μικρά γυάλινα τμήματα καθώς και κομμάτια από πήλινα αγγεία δύο από τα οποία φέρουν στην επιφάνειά τους οριζόντιες αυλακώσεις.

Παράλληλα, με εγκάρσια τομή στο βόρειο κλίτος, το οποίο φαίνεται πως δεν είχε ανασκαφεί ποτέ, διαπιστώθηκαν τα εξής: α) Το πλάτος του είναι 3,93 μ. β) Το δάπεδό του, που — ας σημειωθεί — βρίσκεται στο ίδιο επίπεδο με εκείνο του μεσαίου κλίτους, έχει στρωθεί με τετράγωνες πλινθόπλακες, διαστ. 0,50 × 0,50 μ., καλής σχετικά διατήρησης. γ) Στην εσωτερική πλευρά του βόρειου τοίχου σχηματίζεται χαμηλά είδος κτιστού θρανίου με ακανόνιστες πέτρες, πλ. 0,45 και ύψ. 0,30 μ. περίπου. Ανάμεσα στα μπάζα υπήρχε μεγάλη ποσότητα πλίνθων και κεραμίδων (ξεχωρίζουν μερικοί στρωτήρες και καλυπτήρες) καθώς και γυάλινα κομμάτια. Σε ένα κεραμίδι υπάρχει χαραγμένο το γράμμα Ε (= Ερεσός) (Πί ν. 242 β) (παρόμοιο, βλ. Ορλάνδος, ό.π. υποσημ. 7, εικ. 66 σ. 61). Συγκεντρώθηκαν αρκετά γυάλινα τμήματα υποκύανης ή υποπράσινης απόχρωσης προερχόμενα προφανώς από το φωταγωγό ή από τα παράθυρα του βόρειου κλίτους (Ορλάνδος, ό.π., σ. 60). Ας σημειωθεί ότι ανάμεσα στα μπάζα ξεχώριζαν ίχνη φωτιάς. Στο ίδιο μέρος αποκαλύφθηκε το μισό τμήμα μαρμάρινου κιονοκράνου (Πί ν. 242 α) διακοσμημένο με εγχάρακτο εξάφυλλο ρόδακα εγγεγραμμένο σε διπλό κύκλο το οποίο συνάπτεται με ένα άλλο γνωστό κομμάτι (Ορλάνδος, ό.π., εικ. 47β).

Βρέθηκαν ακόμα πέντε τμήματα από το πάνω

μέρος λίθινου αμφίγλυφου θωρακίου (Πί ν. 242 γ), με την εξής διακόσμηση: α) Μέσα σε ορθογώνιο διάχωρο οριζόμενο από διπλόγλυφη πλαισίωση τοποθετείται εγχάρακτος κύκλος με εγγεγραμμένο σταυρό που έχει τα άκρα πεπλατυσμένα. β) Δύο έξεργα διατεμνόμενα τετράγωνα εγκλείουν κύκλο με εγγεγραμμένο ρόδακα. Έξω από το σύμπλεγμα αυτό προβάλλει λατινικός σταυρός (ο άλλος είναι κατεστραμμένος). Το πλάτος του θωρακίου υπολογίζεται σε 1,23, το ύψος περίπου 0,86 και το πάχος 0,065 μ. Πιθανότατα προέρχεται από το πλάγιο διάφραγμα του τέμπλου. Τμήμα παρόμοιου θωρακίου σημειώνεται και από τον Ορλάνδο (ό.π., εικ. 58). Βρέθηκαν ακόμα πωρολιθικά συναπτόμενα τμήματα βατήρων (ύψ. 0,13, πλ. 0,23 και μήκ. 1,07 μ.). Παρόμοια αλλά αταίριαστα κομμάτια υπήρχαν ήδη εμφανή στην επιφάνεια του χώρου της ανασκαφής. Προέρχονται πιθανώς από τα πλευρικά διαφράγματα του μεσαίου κλίτους.

Αντίστοιχη εγκάρσια τομή έγινε και στο νότιο κλίτος· στο σημείο όμως αυτό η πλινθοπλακόστρωση είναι κατεστραμμένη (αμώδεις έδαφος).

Στο μεσαίο κλίτος διαπιστώθηκε ότι οι ψηφιδωτές ζώνες με την κληματίδα και το σπειρομαϊάνδρο διαφέρουν (ως προς τη φορά) στα σχέδια του Ορλάνδου (πίν. ΙΙΙ και εικ. 70). Σε απόσταση 19,9 μ. δυτικά της νοτιοδυτικής γωνίας του στυλοβάτη του τέμπλου αποκαλύφθηκε, κάτω από την πλακοστρωμένη επιφάνεια, άγνωστος τάφος, μήκ. 1,72, πλ. 0,28-0,45, βάθ. (από την επιφάνεια του ψηφιδωτού) 0,45 μ. Για τη διάνοιξή του είχε καταστραφεί στο σημείο αυτό το ψηφιδωτό δάπεδο (τμήμα ζώνης ελισσόμενου βλαστού και ζώνης με σπειρομαϊάνδρο· μέσα στον τάφο βρέθηκαν μερικές ψηφίδες). Για την κατασκευή του έχουν χρησιμοποιηθεί πρόχειρα μερικές ακανόνιστες πλάκες, μικρές πέτρες και παλιότερο γλυπτό υλικό (τέσσερα γαμματοειδή πλαίσια σχηματίζουν ορθογώνιο διάχωρο μέσα στο οποίο τοποθετούνται δύο έξεργοι σηρικοί τροχοί με εγγεγραμμένους ρόδακες κ.ά. Μέσα στον τάφο υπήρχαν τρεις σκελετοί από τους οποίους μόνον ο ανώτερος είχε κάπως ευδιάκριτη άρθρωση. Βόρεια από τη ζώνη του σπειρομαϊάνδρου (βόρεια δηλαδή από τον τάφο) δεν υπάρχει πλαίσιο μαιάνδρου (όπως σημειώνεται στον Ορλάνδο, ό.π. εικ. 46) αλλά μεγάλο κυκλικό κόσμημα με απαλές χρωματικές διαβαθμίσεις.

ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΕΙΚΟΝΩΝ

ΨΑΡΑ

Με παρουσία εκπροσώπου της 3ης Εφορείας ανοίχθηκε (από επιτροπή που διώρισε η Μητρόπολη Χίου) ντουλάπα του ναού Αγίου Νικολάου στην οποία είχαν κλειδωθεί προ εικοσαετίας διάφορες φο-

ρητές εικόνες προερχόμενες από ξωκλήσια των Ψαρών.

Καταγράφηκαν και φωτογραφήθηκαν συνολικά 52 φορητές εικόνες από τις οποίες οι 34 είναι ρωσικής τέχνης το πλείστον ΙΖ' -ΙΗ' αι. (μεταξύ άλλων και αντίγραφα της Παναγίας του Βλαδιμήρ και της Παναγίας Τιχβίσκαγια). Η ύπαρξη μεγάλου αναλογικά αριθμού ρωσικών εικόνων (συναντάται κατ' επανάληψη και ο προστάτης των θαλασσινών Άγιος Νικόλαος) αντανakλά προφανώς τις στενές σχέσεις των Ψαριανών με τη Ρωσία κατά την εποχή κυρίως των Ορλωφικών.

Από τις ελληνικές εικόνες οι περισσότερες είναι λίγο πολύ λαϊκότροπα έργα του ΙΘ' αι. Μερικές

συνδέονται με χιακά εργαστήρια όπως μία του 1861 που υπογράφεται από τον Ψαριανό Γ. Ν. Μαρίνο.

Καταγράφηκαν επίσης δύο χαλκογραφίες· στη μία, με την παράσταση του Αγίου Γεωργίου έφιππου, αναγράφεται: *Ἡ ἐν Βενετία τῶν Ὁρθοδόξων Ἑλλήνων ἐκκλησία προσφέρει εὐλαβείας χάριν τὴν τοῦ προστάτου αὐτῆς εἰκόνα αψξζ'* (= 1767) ενώ στην άλλη (εικόνα της Αγίας Τριάδας και του Αγίου Νικολάου): *Τὴν σεπτὴν εἰκόνα ἢ τὸν ἐπώνυμον ναὸν ἔτει αψπδ'* (= 1784) *δειμαμένη τῶν ἐν Τεργέστη Ὁρθοδόξων Ἑλλήνων ἀδελφότης εὐλαβείας σοὶ χάριν προσφέρει· ἐχαλκοχαράχθη τὸ δεύτερον ἔτει αωκδ'.* (Κατὰ το έτος αυτό — 1824 — έγινε και η καταστροφή των Ψαρών).

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΑΣΤΟΡΟΠΟΥΛΟΣ

2η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Το 1982 υπηρέτησαν στη 2η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων η υπογράφουσα Έφορος, οι Επιμελητές Αρχαιοτήτων Θ. Αλιπράντης, Δ. Τριανταφυλλόπουλος (ως τον Οκτώβριο), Ε. Ιατρίδου και Ν. Τσελέντη, η αρχαιολογική γραμματεάς Σ. Κίτσου και οι αρχιτέκτονες Λ. Μαθά-Δεμαθά, Δ. Χριστοπούλου και Μ. Γρυπάρη.

Προχώρησαν ικανοποιητικά κι αυτό το χρόνο, από τους αρχαιολόγους και αρχιτέκτονες, οι εργασίες για την καταγραφή, φωτογράφιση, έλεγχο και μελέτη μνημείων και φορητών έργων σε πολλά νησιά των Κυκλάδων (Νάξος, Άνδρος, Σάμος, Μήλος, Κίμωλος, Σίφνος, Θήρα, Ίος, Φολέγανδρος, Σίκινος, Σέριφος, Πάρος, Αντίπαρος, Τήνος, Μύκονος, Κέα).

Τελείωσε η καταγραφή των μεσαιωνικών πύργων της Νάξου (αρχιτέκτων Μ. Γρυπάρη)¹. Με πρόταση της Εφορείας αποφασίστηκε από το Υπουργείο Πολιτισμού να κηρυχτούν ως ιστορικά διατηρητέα μνημεία, με ευρεία ζώνη προστασίας, είκοσι τρεις πύργοι-κατοικίες και έξι πύργοι-μοναστήρια². Πύργοι, μονές, εξοχικές επαύλεις και πυργόσπιτα, επιβλητικά κτίσματα της εποχής της ενετοκρατίας οι περισσότεροι, ιδιοκτησίες Ενετών και Ελλήνων αρχόντων που διαφέντευαν άλλοτε το μεγάλο νησί, είναι οχυρωμένα οικοδομήματα με σπουδαίο αρχιτεκτονικό και μορφολογικό ενδιαφέρον που συνδέονται άρρηκτα με την ιστορία της Νάξου. Είναι κατασπαρμένοι στην ύπαιθρο και σε χωριά, χτισμένοι σε καίρια σημεία που ελέγχουν ολόκληρες περιοχές και σημαντικούς δρόμους, σε τόπους οικουμένους από τη βυζαντινή εποχή, όπως δείχνουν οι κοντινές τους βυζαντινές εκκλησίες, και μόνο στη Νάξο έχουν σωθεί σε τόσο μεγάλο βαθμό. Ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι πύργοι-μοναστήρια, του Φωτοδότη (Πύργος του

Δανακού) (Πί ν. 243 α-β), του Τιμίου Σταυρού (Πύργος του Μπαζαίου), της Υψηλής (Πύργος του Αγγελακόπουλου), της Φάνερωμένης, του Χρυσοστόμου, του Αγίου Ελευθερίου. Σπουδαιότερος είναι ο Πύργος του Δανακού, ίσως και ο παλιότερος που σώζεται στη Νάξο, μεγαλόπρεπο οικοδόμημα, δεμένο με θρύλους από ένα απώτερο της ενετοκρατίας παρελθόν, που την ύπαρξή του επαβεβαιώνουν οι βυζαντινές εκκλησίες που στεγάζει ο πύργος, η μία στο ισόγειο πιθανώς από την παλαιοχριστιανική εποχή. Από τους πύργους-κατοικίες αξίζει να σημειωθούν του Μπαρότση στο Χαλκί, του Μπελόνια κοντά στο Γαλανάδω (Πί ν. 244 α), της Αγιάς στην περιοχή της Κωμιακής (Πί ν. 244 β), του Μπογιατζόγλου (λεγόμενος και «του Παλαιολόγου») στο Κάτω Σαγκρί (Πί ν. 245 α), του Ζευγώλη και του Μπαρδάνη στην Απείρανθο, του Όσκελλου ή Νόσκελου κοντά στο Καστράκι (Πί ν. 245 β).

Με πρόταση της Εφορείας έγινε αποδεκτή από το Υπουργείο η σημαντική δωρεά του Ευστ. Α. Γραμματικού, ο οποίος παραχώρησε στο Δημόσιο την προεπαναστατικών χρόνων και ανακαινισμένη αργότερα σε νεοκλασικό ρυθμό οικία του και τον παρακείμενο ιδιωτικό ναό του Αγίου Ελευθερίου στο Κάστρο της Χώρας Σεριφου, που ανήκαν άλλοτε στη γνωστή για την εθνική δράση της οικογένεια Λευίτικου (Πί ν. 246 α). Η οικία είχε προταθεί παλιότερα από την ΚΑ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων να χρησιμοποιηθεί για τη στέγαση μικρού τοπικού αρχαιολογικού μουσείου.

ΣΤΕΡΕΩΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΝΑΞΟΣ

Πύργος του Γλέζου στο Κάστρο

Αντικειμενικές δυσκολίες δεν επέτρεψαν να γίνουν κι αυτό το χρόνο οι απαραίτητες, σε συμπλήρωση των παλιών, εργασίες για την πλήρη αποκατάσταση και διαρρύθμιση του μνημείου, που προορίζεται για βυζαντινό μουσείο της Νάξου, σύμφωνα με ρητή επιθυμία των δωρητών. Έγιναν μόνο μικροεπισκευές και ελαιοχρωματισμός των εξωτερικών κουφωμάτων.

Άγιος Γεώργιος στον Όσκελο ή Νόσκελο

Βρίσκεται σε μικρή απόσταση νότια από το μεσαιωνικό Πύργο του Όσκελου ή Νόσκελου, κοντά στο Καστράκι³ (Πί ν. 246 β). Είναι μονόχωρο,

1. ΑΔ 36 (1981): Χρονικά, σ. 381.

2. ΦΕΚ 3/Β' /11-1-1983. Για τους πύργους της Νάξου, βλ. Ν.Α. Κεφαλληνιάδης, Ο πύργος του Βερνάρδου Μπαρότζι στο Χαλκί Νάξου, Αθήνα, 1964. Ο ίδιος, Ο πύργος του Μαρκοπολίτη εις Ακαδήμους Νάξου και ο οίκος των Πολιτών (1643-1851), ΕΕΚΜ ΣΤ' (1967), σ. 616 κ.ε. Ο ίδιος, Το μοναστήρι του Φωτοδότη στο Δανακό Νάξου, Αθήνα, 1968. Ο ίδιος, Οι πύργοι της Νάξου (Αρχαίοι, Ενετικοί, πύργοι-μοναστήρια), Ανάτυπο από την εφημερίδα «Ναξιακόν Μέλλον», Αθήνα, 1980. Κ. Κουρουπάκη, Ε. Σάββαρη, Μ. Σταθάκη-Σπηλιοπούλου, Β. Τσαμτσούρη, Νάξος, εκδοτικός οίκος «Μέλισσα», Αθήνα, 1981, σ. 23-26 και 38, εικ. εξωφ. και εικ. 29-31, 33-35, 65-67 (από παραδρομή ο πύργος Μπαρότση στο Χαλκί αναφέρεται ως του Μαρκοπολίτη. Ο δεύτερος πύργος βρίσκεται στους Ακαδήμους).

3. ΑΑΑ XVI (1983), σ. 122 κ.ε., εικ. 1.

καμαροσκέπαστο ξωκλήσι με ελαφρά οξυκόρυφη καμάρα. Η μεγάλη, ημικυκλική αψίδα του Ιερού διαμορφώνεται στο εσωτερικό σε χαμηλότερη του κυρίως ναού καμάρα με επίπεδη την ανατολική πλευρά, χωρίς κόγχη. Νεότερη, λιθόκτιστη τράπεζα. Σώζονται λίγες και σε κακή μάλλον κατάσταση τοιχογραφίες στο Ιερό (Πί ν. 247 α) και στη βόρεια πλευρά του ναού, χρονολογημένες στο έτος 1286. Ο τιμώμενος άγιος Γεώργιος παριστάνεται έφιππος, δρακοντοκτόνος σε μεγάλο πίνακα του βόρειου τοίχου πλάι στο Ιερό. Δεξιά από το κεφάλι του άσπρου αλόγου του υπάρχει η χρονολογία: + Έτους Ψ Ψ Δ / Ινδ ΙΔ. (Πί ν. 247 β).

Πρόσφατα κατέρρευσε μεγάλο, κεντρικό μέρος της δυτικής πλευράς του ναού. Στερεώθηκαν τα σωζόμενα ακραία τμήματα του τοίχου και τα συνεχόμενα τμήματα των πλαγίων πλευρών και της στέγης, ανακατασκευάστηκε με τα ίδια υλικά ο κατεστραμμένος τοίχος στην πρόσοψη και κατασκευάστηκε αποχετευτικός αγωγός κατά μήκος της βόρειας πλευράς, για να μη λιμνάζουν τα νερά της βροχής. Προγραμματίστηκε η συντήρηση των τοιχογραφιών (αρχιτέκτων Δ. Χριστοπούλου, συντηρητής Μ. Μακρογαμβράκης).

ΠΑΡΟΣ

Άγιος Γεώργιος στην Παροικιά

Με οικονομική ενίσχυση και επίβλεψη της Εφορείας, ανακατασκευάστηκε σε μεγάλο μέρος και επισκευάστηκε η στέγη του μεταβυζαντινού ναού.

ΜΗΛΟΣ

Κατακόμβες

Πραγματοποιήθηκε από την Τεχνική Υπηρεσία του Υπουργείου σε συνεργασία με την Εφορεία το έργο για την απομάκρυνση μεγάλου όγκου φερτών υλικών, που είχαν παρασυρθεί από κατακλυσμιαίες βροχές το 1981 στο χώρο πάνω από το μνημείο⁴. Πολλά μπάζα βρίσκονταν στις παρυφές του από παλιότερες κατολισθήσεις και εναποθέσεις, όταν πριν από χρόνια κατασκευάστηκε μέρος παρακαμπτήριου δρόμου που θα οδηγούσε από την Τρυπητή στις Κατακόμβες. Απομακρύνθηκαν από την περιοχή του μνημείου γύρω στα 1100 μ³ χώμα και πέτρες. Έγιναν οι αναγκαίες εκσκαφές και διαστρώσεις χωμάτων. Δημιουργήθηκαν πρανή με κατάλληλες κλίσεις, για να μειωθεί ο κίνδυνος από ενδε-

χόμενες στο μέλλον κατολισθήσεις και για να μη λιμνάζουν τα νερά της βροχής σε χαμηλά μέρη του εδάφους και διεισδύουν στα τοιχώματα των Κατακομβών. Κατασκευάστηκε βαθύς αγωγός στο ύψος του προαναφερόμενου δρόμου, για να παίρνει μακριά τα νερά της υπερκείμενης πλαγιάς. Εγγενείς δυσκολίες δεν επέτρεψαν την κατασκευή αναλημματικών τοίχων που προβλέπονταν από τη μελέτη στις άκρες των βαθμιδωτών επιπέδων, που γι' αυτό διαμορφώθηκαν σε ανοιχτά και υπερυψωμένα πρανή, για να προσφέρουν ικανοποιητική προστασία.

Συγκροτήθηκε επιταμελής επιτροπή από τακτικούς καθηγητές του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, η οποία εξέτασε τις κατακόμβες και συνέταξε έκθεση με προδιαγραφές των ερευνών που χρειάζεται να γίνουν, προκειμένου να αποφασιστούν οι κατά φάσεις επεμβάσεις για τη στερέωση, συντήρηση και διάσωση του μνημείου. Παράλληλα, ο πολιτικός μηχανικός Δ. Μονοκρούσος, ειδικευμένος σε γεωτεχνικά θέματα, προχώρησε σε επιτόπια εξέταση και λήψη στοιχείων για την άμεση σύνταξη προγράμματος γεωλογικών και γεωτεχνικών μελετών και ερευνών στην περιοχή των κατακομβών, σε συνεργασία με αρμόδιους τεχνικούς του υπουργείου (πολιτικός μηχανικός Α. Μιλτιάδου, αρχιτέκτων Ν. Χαρκιολάκης).

Γενέσιο της Θεοτόκου (Κορφιάτισσα) στην Πλάκα

Το παλιό, μαρμάρινο κωδωνοστάσιο της Παναγίας της Κορφιάτισσας παρουσίαζε επικίνδυνη απόκλιση από την κατακόρυφη και είχε κριθεί ετοιμόρροπο και κατεδαφιστέο. Σε συνεργασία με την Τεχνική Υπηρεσία του Υπουργείου, τα μαρμάρινα μέλη αριθμήθηκαν, αποσυναρμολογήθηκαν και με τις καμπάνες μεταφέρθηκαν προσωρινά προς φύλαξη σε χώρο της εκκλησίας, γιατί δεν ήταν δυνατή γι' αυτό το χρόνο η αναστήλωση του κωδωνοστασίου (αρχιτέκτων Α. Μαθά-Δεμαθά).

ΚΙΜΩΛΟΣ

Μεσαιωνικό Κάστρο

Με πίστωση που διέθεσε ο ΕΟΤ στην Εφορεία, στερεώθηκαν τα τοιχώματα σε τέσσερα παλιά οικήματα στη νότια πλευρά του εξωτερικού περιβόλου, κοντά στην πύλη του Κάστρου (αρχιτέκτων Α. Μαθά-Δεμαθά).

Μύλος Ε. Αφεντάκη στο Ξαπλοβούνι

Με πίστωση επίσης του ΕΟΤ, έγινε η στερέωση και επισκευή του παλιού ανεμόμυλου, με αρμολόγημα της λιθοδομής και ανακατασκευή των επιχρισμάτων στο εσωτερικό και το εξωτερικό (αρχιτέκτων Α. Μαθά-Δεμαθά).

4. ΑΔ, ό.π.

ΣΙΚΙΝΟΣ

Μύλος Α. Μάναλη στη Χώρα

Με πίστωση του ΕΟΤ, αποκαταστάθηκε ο σωζόμενος παλιός ανεμόμυλος στην άκρη της Χώρας. Επισκευάστηκε η στέγη, έγιναν επιχρίσματα και ασβέστωμα στο εξωτερικό, επισκευάστηκε ο μηχανισμός του μύλου και τοποθετήθηκαν καινούριες αντένες και πανιά (αρχιτέκτων Λ. Μαθά-Δεμαθά).

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ

ΝΑΞΟΣ

Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος στ' Αδησαρού

Προχώρησε πολύ και τείνει στο τέλος η αποκάλυψη και συντήρηση των ανεικονικών τοιχογραφιών που σώζονται στο χώρο του Ιερού⁵ (Π ί ν. 248 α). Τα ασβεστοχρίσματα και τα στερεοποιημένα άλατα αφαιρούνται πολύ δύσκολα, γιατί υπάρχει κίνδυνος να συμπαρασυρθεί το χρώμα, οι τοιχογραφίες στερεώνονται, μαζί και η λιθοδομή στα μέρη όπου υπάρχουν σαθρό συνδετικό των λίθων κονίαμα, ρωγμές ή εσωτερικά κενά. Αποκαλύφθηκε σε μεγάλη έκταση η αρχική ζωγραφική στην καμάρα (Π ί ν. 248 β, 249 γ), στο μέτωπο της αψίδας του Ιερού και στο σφενδόνιο δυτικά (Π ί ν. 249 α-β) (συντηρητές Μ. Μακρογαμβράκης, Ειρ. Μακρογαμβράκη).

Άγιος Γεώργιος ο Διασορίτης κοντά στο Χαλκί

Ξανάρχισαν το θέρος οι εργασίες που είχαν διακοπεί προσωρινά το φθινόπωρο του 1980⁶. Συμπληρώθηκε ο καθαρισμός των τοιχογραφιών από τα πυκνά, στερεοποιημένα άλατα και τις άλλες επίθετες ύλες στο κάτω μέρος της αψίδας του Ιερού, όπου σ' ένα μοναδικό εδώ «τρίπτυχο» εικονίζεται ο τιμώμενος της εκκλησίας άγιος Γεώργιος με τους γονείς του Γερόντιο και Πολυχρονία· στο βόρειο πεσσό, στους ιεράρχες Ιωάννη τον Ελεήμονα, Βλάσιο και Πολύκαρπο, που κοσμούν τις τρεις προς το Ιερό πλευρές του· στην κόγχη της πρόθεσης, όπου εικονίζεται ολόσωμος κατά μέτωπο ο αρχάγγελος

Μιχαήλ (Π ί ν. 250 α)· στο διπλοθόλιο της πρόθεσης, όπου η Σύναξη των Ασωμάτων. Στο βόρειο τοίχο της πρόθεσης αποκαλύφθηκε η παράσταση του Ιησού του Ναυή με τον άγγελο Κυρίου, τον αρχάγγελο Μιχαήλ όπως επιγράφεται. Στο διπλοθόλιο του διακονικού αποκαλύφθηκαν στα διάχωρά του η Αποτομή του Προδρόμου (Π ί ν. 250 β), οι προφητάνακτες Δαβίδ και Σολομών και τρίτος προφήτης, πιθανώς ο Ησαΐας. Στο νότιο πεσσό έγινε καθαρισμός στον ολόσωμο ιεράρχη άγιο Θεοφύλακτο, που κοσμεύει την ανατολική προς το διακονικό πλευρά του, και στο πρόσωπο του ολόσωμου επίσης ιεράρχη αγίου Φωκά στη νότια πλευρά του ίδιου πεσσού (Π ί ν. 250 γ) προστάτη άλλοτε των θαλασσινών, που εικονίζεται με το κουπί υψωμένο στο χέρι, όπως συνήθως στις σπάνιες παραστάσεις του. Οι αναφερόμενες τοιχογραφίες ανήκουν όλες στον αρχικό διάκοσμο του 11ου αι. Στη δυτική πλευρά του νότιου πεσσού αφαιρέθηκαν σε μεγάλο μέρος τα άλατα που σκέπαζαν την όρθια, δεξιοκρατούσα Παναγία που ανήκει σε επόμενη, του 12ου-13ου αι., ζωγραφική φάση της εκκλησίας (Π ί ν. 251 α). Η ωραία παράσταση στερεώθηκε με κονίαμα στις κατεστραμμένες άκρες. Σε διάφορα σημεία της είναι εμφανές το αρχικό, του 11ου αι., ζωγραφικό στρώμα. Τέλος, καθαρίστηκε περισσότερο και στερεώθηκε η αφιερωτική παράσταση στο νάρθηκα, στο τύμπανο του νότιου τυφλού αψιδώματος της ανατολικής πλευράς, όπου σώζονται αριστερά δεόμενος αξιωματούχος και στο κέντρο μικρά τμήματα μορφής αγίου. Στις μορφές υπάρχουν λίγες επιζωγραφήσεις με καστανό χρώμα. Διαπιστώθηκε επίσης εδώ προηγούμενο της τοιχογραφίας επίχρισμα με ίχνη χρώματος. Όπως παρατηρήθηκε, η επιφάνεια του τυμπάνου ανήκει πιθανότατα στο δυτικό εξωτερικό τοίχο του ναού, που καλύφθηκε με την προσθήκη αργότερα του νάρθηκα (συντηρητές Μ. Μιχαηλίδης, Μ. Γραμματικά).

Παναγία Δροσιανή κοντά στη Μονή

Ολοκληρώθηκε στο εργαστήριο του Πύργου του Γλέζου, στο Κάστρο της Νάξου, ο καθαρισμός της τοιχογραφίας που αποτοιχίστηκε το 1980 από την αψίδα του Ιερού της Δροσιανής (συντηρήτρια Μ. Μιχαηλίδου)⁷.

Κοίμηση της Θεοτόκου (Παναγία Αταλειώτισσα) στη Γαλήνη

Έγινε δοκιμαστική έρευνα στα κονιάματα του

5. Ό.π., σ. 382. ΔΧΑΕ, περ. Δ'-τ. ΙΒ' (1984), σ. 329 κ.ε. Σημειώνεται, ότι στο άρθρο αυτό η επιγραφή *ΤΗΝ ΠΑΡΘΕΝΟΝ ΘΕΟ[ΤΟΚΟΝ]* που υπάρχει στον κοσμήτη της αψίδας έχει από λάθος γραφτεί στο σχέδιο της εικ. 10 στην επάνω ταινία της ζώνης των σηκικών τροχών (βλ. το σωστό στην εικ. 8) και η εικ. 12 έχει τυπωθεί ανάποδα. Την τεχνική εποπτεία των εργασιών της Νάξου έχει ο ζωγράφος-συντηρητής Στ. Μπαλτογιάννης.

6. ΑΔ 35 (1980): Χρονικά, σ. 490.

7. ΑΔ 36 (1981): Χρονικά, σ. 382.

εσωτερικού. Διαπιστώθηκαν ίχνη από υπόστρωμα τοιχογραφίας, που καλύπτονται με καλό πατητό ασβεστοσοβά (συντηρητής Μ. Μακρογαμβράκης).

Ευαγγελίστρια στην Απειράνθο

Ερευνήθηκαν κατά μέρη τα εσωτερικά κονιάματα για πιθανή ύπαρξη τοιχογραφιών, με αρνητικό αποτέλεσμα (συντηρητής Μ. Μακρογαμβράκης).
ΑΝΔΡΟΣ

Ταξιάρχης στη Μεσαρία

Συμπληρώθηκε σχεδόν η αποκάλυψη της τοιχογραφίας στην ανατολική πλευρά της νότιας καμάρας του νάρθηκα⁸, όπου παριστάνεται η Κόλαση από τη μεγάλη σύνθεση της Δευτέρας Παρουσίας στους τρεις θόλους του. Η ζωγραφική σώζεται σε αρκετά καλή κατάσταση κατά μέρη, ενώ σε άλλα οι μορφές είναι μισοσβησμένες και δυσδιάκριτες. Εδώ κι εκεί υπάρχουν εσωτερικά κενά της τοιχοδομής και μετατοπίσεις λίθων και το κονίαμα στο υπόστρωμα της τοιχογραφίας είναι σαθρό. Η φθορά της ζωγραφικής και της προετοιμασίας υποδηλώνει την ύπαρξη άλλοτε ψηλού ποσοστού υγρασίας. Έγινε στοκάρισμα με κονίαμα στα φθαρμένα μέρη μέχρι να συμπληρωθεί ο καθαρισμός και η στερέωση. Η τοιχογραφία παριστάνει τους τιμωρούς αγγέλους επί το έργο, δεξιότερα στον πύρινο ποταμό τους περίφοβους αμαρτωλούς σε επάλληλες ομάδες, σε μια ψηλότερα προς το βάθος ομάδα μορφές με λευκά σαρίκια (Σαρακηνούς;) (Πί ν. 251 β) και σε μεγαλύτερη κλίμακα στην άκρη δεξιά τον Αντίχριστο. Στο τύμπανο της νότιας πλευράς αποκαλύφθηκαν τμήματα από μορφή αγγέλου. Στη δυτική πλευρά της καμάρας συνεχίστηκε ο καθαρισμός από τα επιχρίσματα και τα άλατα στους ορθογώνιους κατά σειράς πίνακες με παραστάσεις των κολασμένων στα έγκατα του Άδη. Στο βορειοδυτικό γωνιακό διαμέρισμα του κυρίως ναού έγινε δείγμα καθαρισμού στη Γέννηση της Παναγίας, που κοσμή τη νότια πλευρά του θόλου. Καθαρίστηκε επίσης κατά μέρος η παράσταση των Εισοδίων απέναντι (Πί ν. 251 γ), στη βόρεια πλευρά του θόλου (συντηρητές Ν. Μίνως, Σ. Μίνου).

Οι εξαιρετικής τέχνης τοιχογραφίες του νάρθηκα συνδέονται μ' αυτές του κυρίως ναού και του Ιερού και πρέπει να είναι σύγχρονες. Πρόκειται για τις αρχικές τοιχογραφίες της εκκλησίας, που δεν απέχουν από το χρόνο κατασκευής του κομνηνείου (1158)⁹.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΕΙΚΟΝΩΝ ΚΑΙ ΞΥΛΟΓΛΥΠΤΩΝ ΝΑΞΟΣ

Συντηρήθηκαν στο εργαστήριο του Πύργου του Γλέζου: α) τρεις εικόνες από το παρεκκλήσιο του μεσαιωνικού πύργου της Αγιάς κοντά στην Κωμική, β) δύο από το ναό της Θεοσκεπάστης (Γενέσιο της Θεοτόκου) στην Κάτω Ποταμιά και γ) τρεις εικόνες από το ναό του Μεγάλου Ταξιάρχη στη Χώρα. Έγιναν στερέωση ξύλου, προετοιμασίας και ζωγραφικής, καθαρισμός, κάλυψη φθορών με υδροχρώμα σε συναφείς της ζωγραφικής τόνους και βερνίκωμα. Σημαντικότερες είναι δύο εικόνες του 15ου-16ου αι., του Επιτάφιου Θρήνου από το ναό του Μεγάλου Ταξιάρχη¹⁰ (0,73 × 0,245 μ.) (Πί ν. 252 α) και της Παναγίας της Οδηγήτριας, με την επωνυμία *Η ΥΠΕΡΑΓΙΑ* (Πί ν. 252 β), από την εκκλησία του Πύργου της Αγιάς (0,90 × 0,635 μ.). Στην εικόνα της Αγίας Αικατερίνης (0,95 × 0,43 μ.) από το Μεγάλο Ταξιάρχη υπάρχει αφιερωτική επιγραφή που μνημονεύει τον Ιωάννη Μενδρινό και τη συμβία του Σμαράγδα. Στερεωτικές εργασίες έγιναν επίσης σε εικόνες των ναών της Παναγίας του Χριστού και της Παντάνασσας στη Χώρα (συντηρήτριες Μ. Μιχαηλίδου, Μ. Μπιλιμέζη).

ΠΑΡΟΣ

Έγιναν εργασίες σε τέσσερις εικόνες των ναών της Νάουσας: του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου που υπαγορεύει το ευαγγέλιο στο μαθητή του Πρόχορο (1 × 0,79 μ.), στο ναό του Θεολόγου· του Χριστού Παντοκράτορα (1,095 × 0,868 μ.), του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου (0,785 × 0,555 μ.) και ένθρονου ιεράρχη (0,815 × 0,63 μ.) στην εκκλησιαστική συλλογή του ναού του Αγίου Νικολάου. Στις δύο πρώτες εικόνες αφαιρέθηκαν επιζωγραφήσεις. Οι εργασίες θα συνεχιστούν (τεχνική εποπτεία της ζωγράφου-συντηρήτριας Ειρ. Τσεγκή, συντηρητές Μ. Μπονάτσου, Α. Γκίνης, Στ. Μπονάτσος).

ΣΙΦΝΟΣ

Μονή της Βρύσεως

Συντηρήθηκαν στη Σίφνο έξι εικόνες από το ναό και το σκευοφυλάκιο. Σε άλλες έξι εικόνες της μονής έγινε προληπτική συγκράτηση. Αξίζει να αναφερθούν η Κάθοδος του Χριστού στον Άδη (Πί ν. 253 α) (ΣΦ 145, 0,39 × 0,31 μ.) και ο Άγιος Ιωάννης

8. Ό.π.

9. ΑΑΑ XVI (1983), σ. 117 κ.ε. Στη σ. 106 έχει γραφτεί από

παραδρομή το όνομα του Κωνσταντίνου Μοναστηριώτη αντί του Κωνσταντίνου Καισαριώτη που ανακαίνισε το ναό το 1775.

10. Ν. Κεφαλληνιάδης, Αγιογράφοι στη Νάξο (16ος-20ος αι.), Κυκλαδικόν Φως, Αθήνα 1980, ανάλ. εικ. σ. 45.

ο Πρόδρομος στο γνωστό τύπο του ζωγράφου Αγγέλου με την πέρδικα αριστερά κάτω (Πί ν. 253 β) (ΣΦ 152, 0,32 × 0,24 μ.)¹¹, ωραία κρητικά έργα του 16ου-17ου αι. σε πρότυπα του 15ου αι. Θα σημειωθούν επίσης δύο εικόνες του 18ου αι. που έχουν την υπογραφή του ζωγράφου τους. Η μία (Πί ν. 254 α) (ΣΦ 143, 1,08 × 0,80 μ.) διαιρείται σταυρωτά σε τέσσερις πίνακες, όπου εικονίζονται: επάνω η Γέννηση και η Κοίμηση της Παναγίας· αριστερά κάτω Η ΚΥΡΙΑ, Η ΠΑΝΤΑΝΑΚΑ με τους αρχαγγέλους Μιχαήλ και Γαβριήλ στα πλάγια πίσω, σε μικρότερη κλίμακα, και δεξιά ο ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΩΡ με την Παναγία και τον Πρόδρομο πλάγια σε μικρότερη κλίμακα στη Δέηση (Τρίμορφο). Στο Γενέσιο της Παναγίας είναι αριστερά κάτω η αφιερωτική επιγραφή, στη μέση η χρονολογία 1732 και δεξιά *ΧΕΙΡ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ ΚΑΛΕΡΙΗ*. Η δεύτερη εικόνα (Πί ν. 254 β) (ΣΦ 145, 0,44 × 0,39 μ.) παριστάνει τη Σταύρωση με το Θεό-Πατέρα στον ουρανό και σε έξι πίνακες, μοιρασμένους στα πλάγια, ισάριθμες σκηνές που ιστορούν τα Πάθη του Χριστού και τον Επιτάφιο Θρήνο. Στο κέντρο κάτω, σε πινακίδα η αφιέρωση, η χρονολογία ΑΨΠΑ (1781) και η υπογραφή του ζωγράφου: *ΧΕΙΡ ΜΑΤΘΑΙΟΥ*.

Στα εργαστήρια της Αθήνας τελείωσε η στερέωση και ο καθαρισμός σε δύο εικόνες από το ναό της Κοίμησης της Θεοτόκου στο Κάστρο, έργα του 17ου-18ου αι., μάλλον του ίδιου ζωγράφου. Στη μία εικόνα παριστάνεται η ΚΟΙΜΗΣΙΣ ΤΗΣ Θ(ΕΟ)ΤΟΚΟΥ, στην άλλη Η [ΠΥ] ΡΦΟΡΟΣ ΑΝΑΒΑΪΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΗΛΙΟΥ και σε στενότερη ζώνη επάνω πέντε άγιοι κατά μέτωπο ως την οσφύ, οι ιεράρχες Χαράλαμπος, Βλάσιος, Πολύκαρπος και Ελευθέριος και νεαρός μάρτυρας (Πί ν. 255 α) (1,06 × 0,68 μ.). Συντηρήθηκε επίσης αμφιπρόσωπος σταυρός λιτανείας από την ίδια εκκλησία (0,625 × 0,44 μ.), με τον Εσταυρωμένο και τον αναστάνα Χριστό στις δύο όψεις, του 17ου-18ου αι. Στη Σταύρωση, στην κορυφή του σταυρού το γνωστό στοιχείο του πελεκάνου που τρέφει με το αίμα του τα μικρά στη φωλιά¹² (Πί ν. 255 β). (Ζωγράφος-συντηρητής Ε. Τσεγκή, συντηρητές Μ. Μπούμη, Π. Μαυρουδή, Δ. Σφυρίδης, Β. Σακελλάρη).

ΜΗΛΟΣ

Συντηρήθηκαν στα εργαστήρια της Αθήνας πολλές εικόνες από εκκλησίες της Μήλου και από το

σκευοφυλάκιο της Παναγίας της Κορφατίσσης στην Πλάκα, μερικές σε συνέχιση εργασιών του προηγούμενου χρόνου (συντηρητές Μ. Μιχαηλίδης, Μ. Μιχαηλίδου, Μ. Γραμματικά, Μ. Μπούμη, Π. Μαυρουδή, Δ. Σφυρίδης, Β. Σακελλάρη). Η εργασία δε συμπληρώθηκε σε όλες.

Σημαντικότερες είναι: **Από το ναό του Αγίου Χαράλαμπος στις Πλάκες:** 1) η εικόνα της Παναγίας «της Ακραδιώτισσας» (ΜΗ 79, 1,20 × 0,62 μ.), τέλους του 15ου αι. μάλλον, με ανάγλυφη διακόσμηση στους φωτοστέφανους του Χριστού και της Παναγίας και στον κάμπο (Πί ν. 256 α). Πρόκειται για εικόνα λιτανείας, όπως δείχνουν η ορθογώνια εγκοπή στη μέση της κάτω πλευράς με σωζόμενο καρφωτό τμήμα από το αρχικό, κομμένο κοντάρι, και η ζωγραφική διακόσμηση στην πίσω επιφάνεια της εικόνας με φυλλοφόρο σταυρό. Αφαιρέθηκαν επιζωγραφήσεις με στοκαρίσματα κατά μέρη και οι μπρούτζινες που είχαν καλύψει το χρυσωμένο ανάγλυφο, αντικαταστάθηκαν τα δύο μεταλλικά τρέσα πίσω με ξύλινα κινητά, έγιναν απολύμανση του ξύλου, στερέωση, καθαρισμός και αισθητική αποκατάσταση. 2) Ο Άγιος Ιάκωβος ο Αδελφόθεος (ΜΗ 484, 0,785 × 0,63 μ.), καλής τέχνης του 17ου αι. Η εικόνα προέρχεται από το ναό του Αγίου Σπυριδώνα και της Αγίας Μαρίας στον Τριοβάσαλο. Έγιναν στερέωση και καθαρισμός από τα παλιά βερνίκια, άρχισε η αφαίρεση επιζωγραφήσεων. 3) Ο αρχάγγελος Μιχαήλ (ΜΗ 78, 1,25 × 0,90 μ.), ωραία εικόνα του 17ου αι. (Πί ν. 256 β). Έγιναν στερέωση, καθαρισμός και αφαίρεση επιζωγραφήσεων που σκέπαζαν το χρυσό του κάμπου και του φωτοστέφανου και το γραπτό πλαίσιο.

Από το ναό του Αγίου Σπυριδώνα και της Αγίας Μαρίας στον Τριοβάσαλο: 1) ο αρχάγγελος Μιχαήλ, πλάγια θύρα του Ιερού (ΜΗ 71, 2,40 × 0,735 μ.), που μπορεί να χρονολογηθεί γύρω στο 1700 (Πί ν. 257 α-β). Ο αρχάγγελος εικονίζεται κατά μέτωπο, κάτω από τόξο με άνθινο κόσμημα στις γωνίες, υψώνοντας στο δεξιό χέρι του τη ρομφαία και ζυγαριά στο άλλο χέρι και πατώντας, όπως συνήθως, πεσμένο κατάχαμα άνθρωπο με στρατιωτική στολή. Η ζωγραφική αποσπάστηκε με την προετοιμασία από το σαθρό ξύλο και τοποθετήθηκε πάλι σ' αυτό μετά τη στερέωσή του, αλλά δίχως τη νεότερη προσθήκη ξύλου που υπήρχε κάτω, έγιναν στερέωση και καθαρισμός με κάλυψη των φθορών της εικόνας. 2) Η Κάθοδος του Χριστού στον Άδη (Πί ν. 257 γ), εικόνα Δωδεκαόρτου (ΜΗ 75, 0,465 × 0,32 μ.), της ίδιας εποχής με την προηγούμενη, με ξυλόγλυπτο χρυσωμένο πλαίσιο που σχηματίζει τόξο στηριγμένο σε κίονες με φοινικόμορφη διακόσμηση και άνθος στις γωνίες επάνω. Ωραία σύνθεση, με εικονογραφικό ενδιαφέρον για τα συμβαίνοντα κάτω, όπου ο άγγελος αλυσοδένει τον Άδη και οι δαίμονες κρύβουν με τα χέρια το πρόσωπο

11. Ν. Χατζηδάκη, Εικόνες Κρητικής Σχολής, 15ος-16ος αι., Κατάλογος Εκθέσεως, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 1983, αριθ. 2 σ. 18.

12. G. Schiller, Ikonographie der Christlichen Kunst, 2, Gutersloh 1968, σ. 148 κ.ε.

και φεύγουν φοβισμένοι σκορπίζοντας αριστερά και δεξιά¹³. Συμπληρώθηκαν με τον καθαρισμό της εικόνας οι εργασίες που είχαν αρχίσει το 1981.

Από την Κοίμηση της Παναγίας στον Αδάμαντα: ο Χριστός *ΠΑΝΤΟ* [*ΚΡΑΤΩΡ*] (ΜΗ 643, 0,75 × 0,41 μ.), που βρισκόταν άλλοτε στο ναό του Αγίου Νικολάου στο Ριβάρι (Πί ν. 258 α). Η εικόνα, καλής τέχνης του 17ου αι., είναι κομμένη στα πλάγια κι επάνω και στο σωζόμενο μέρος η ζωγραφική είναι κατεστραμμένη σε μερικά σημεία της μορφής και στις άκρες.

Από το σκευοφυλάκιο της Κορφιάτισσας στην Πλάκα: Ο αρχάγγελος Μιχαήλ (Πί ν. 258 β) (ΜΗ 149, 0,448 × 0,39 μ.), πλαισιωμένος από τόξο με κίονες και άνθος στις γωνίες υψώνει ρομφαία και ζυγαριά και πατεί ημίγυμνο άνθρωπο. Μισοσβησμένη αριστερά του ανθρώπου η επιγραφή *ΦΡΙΞΟΝ ΨΥ/ΧΗ ΜΟΥ ΤΑ ΟΡΟ/ΜΕΝΑ*. Έργο του 17ου αι. 2) Παραπέτασμα Ωραίας Πύλης με ξυλόγλυπτη και ζωγραφική διακόσμηση (Πί ν. 259 α) (ΜΗ 74, 1,32 × 0,72 μ.). Προέρχεται από την εκκλησία του Αγίου Σπυρίδωνα και της Αγίας Μαρίνας στον Τριοβάσαλο. Παριστάνεται η Θεία Λειτουργία σε εικονογραφικό τύπο συνήθη στην περιοχή των νησιών για το παραπέτασμα του ναού. Ο Χριστός Μέγας Αρχιερέας, καθισμένος πίσω από την Αγία Τράπεζα προσφέρει τον άρτο και τον οίνο, πλαισιωμένος από τα μικρογραφημένα σύμβολα των ευαγγελιστών, σεραφείμ και αγγέλους, με έξι όρθιους ιεράρχες μοιρασμένους στα πλάγια που κρατούν ξεδιπλωμένα ενεπίγραφα ειλητά με λειτουργικά χωρία. Έργο του όψιμου 17ου αι. Συμπληρώθηκαν οι εργασίες που είχαν αρχίσει τον προηγούμενο χρόνο. Αφαιρέθηκαν τα νεότερα ξύλα που στήριζαν το διαλυμένο ξυλόγλυπτο και τα πολλά σκουριασμένα καρφιά που υπήρχαν, συγκολλήθηκαν τα κομμάτια, στερεώθηκαν τα σαθρά μέρη και το παραπέτασμα τοποθετήθηκε σε καινούριο, καρφωτό ξύλινο πλαίσιο με σταυρωτά τρέσα, έγιναν στερέωση και καθαρισμός της ζωγραφικής.

ΚΙΜΩΛΟΣ

Συντηρήθηκαν στα εργαστήρια της Αθήνας πέντε εικόνες από εκκλησίες της Κιμώλου. Από το **ναό του Χριστού στο Κάστρο:** 1) στρογγυλό εικονίδιο (ΚΙΜ 90, διάμ. 0,13 μ.), πιθανώς πόλος φαιλονίου, με παράσταση του Χριστού Μεγάλου Αρχιερέα, καλό κρητικό έργο του 15ου-16ου αι. (Πί ν. 259 β). 2) Εικόνα θαλασσινού θαύματος του Αγίου Νικολάου (Πί ν. 260) (ΚΙΜ 36, 0,935 × 0,74 μ.), δεσποτική

στο τέμπλο του νότιου κλίτους της δισυπόστατης εκκλησίας. Ο καθαρισμός της ολοκληρώθηκε εφέτος¹⁴. Ο προστάτης των ναυτικών άγιος προβάλλει ως τη μέση στα σύννεφα, με κλειστό βιβλίο στο χέρι, ευλογεί και γλυτώνει το καράβι που κινδυνεύει στην αγριεμένη θάλασσα κάτω με το ένα κατάρτι σπασμένο, με το πλήρωμα που ανάστατο δέεται με υψωμένα χέρια στον Άγιο Νικόλαο. Η μεγάλη κρητική εικόνα, σημαντικό έργο του πρώιμου 17ου αι., από τις ωραιότερες αυτού του είδους, θα πρέπει να ήταν αφιέρωμα ευκατάστατου караβοκύρη για τη σωτηρία του πλοίου του¹⁵. Επειδή το μεσαιωνικό Κάστρο είναι σήμερα σχεδόν ακατοίκητο και η εκκλησία του Χριστού σε απόμερο τόπο του, κατασκευάστηκε πανομοιότυπο ζωγραφικό αντίγραφο της εικόνας από το ζωγράφο-συντηρητή Θ. Κωνσταντινίδη, για να τοποθετηθεί στο τέμπλο του Χριστού το αντίγραφο και να διαφυλαχθεί το πρωτότυπο στον ενοριακό ναό της Κιμώλου. Από το **ναό της Αγίας Παρασκευής στο Ξαπλοβούνι** άλλη, δίζωνη εικόνα-αφιέρωμα για τη σωτηρία караβιού με το όνομα *SANTA JULIA* (ΚΙΜ 790, 1 × 0,76 μ.). Αρχισε η στερέωση και ο καθαρισμός της εικόνας. Από το **ναό της Υπαπαντής ή Θεοσκεπάστης στη Χώρα** η εικόνα της Θεοσκεπάστης (Πί ν. 262 α) (ΚΙΜ 196, 0,91 × 0,82 μ.), σε γνωστό εικονογραφικό τύπο της δυτικής τέχνης, που απαντά στις Κυκλάδες, καλό έργο του 17ου αι. Η εικόνα θα ήταν τιμώμενη στο τέμπλο της παλιάς και ανακατασκευασμένης σε πρόσφατους χρόνους εκκλησίας¹⁶. Η Παναγία με στέμμα, γονατισμένη σε κόκκινο μαξιλάρι στη μέση μπροστά, δοξάζεται από την Αγία Τριάδα επάνω και τους αγγέλους που την πλαισιώνουν πίσω με κόκκινο πέπλο, πατώντας στα σύννεφα. Δεξιά της Παναγίας κάτω η αφιερωτική επιγραφή: *δέησις του δούλου του Θεού Ιω(άννου) άναγγνώστου συμβίας και τέκνον γονέον κ(αι) αδελφόν*. Άλλες δυσανάγνωστες επιγραφές πάνω από τους δύο αγγέλους. Στη δεξιά κάτω γωνία, σε πράσινη επιζωγράφηση του εδάφους, μικρογραφημένος πυλώνας με αδιάκριτη μέσα μορφή. Από την **Κοίμηση της Θεοτόκου στο νησάκι Πολύαιγος ή Πόλυβος**, κοντά στην Κίμωλο, Η ΠΑΝΑΓΙΑ Η ΥΠΟ[ΛΗ]/ΒΙΑΤΗCΑ στον τύπο της Οδηγήτριας, με τους αρχαγγέλους Μιχαήλ και Γαβριήλ σε μικρότερη κλίμακα επάνω που στέφουν την Παναγία (Πί ν. 261) (ΚΙΜ 679,

14. ΑΔ 36 (1981): Χρονικά, σ. 385, Πίν. 275 γ. Ι. Σπ. Ράμφος, Τα χριστιανικά μνημεία της Κιμώλου και των περίε νησίδων, Εν Αθήναις 1972, σ. 18 κ.ε., εικ. 13.

15. Βλ. σχετ. Α. Καρακατσάνη, Ναυτικά Θέματα στη μεταβυζαντινή τέχνη και στη δυτική χαρακτηριστική, Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, σ. 235 κ.ε.

16. Ράμφος, ό.π., σ. 65.

13. Κατά τον ψαλμό 67,2. Βλ. σχετ. Schiller, ό.π. 3, σ. 54 κ.ε.

0,91×0,715 μ.), καλό έργο του 17ου αι., ίσως του Εμμανουήλ Σκορδίλη¹⁷. Στο χρυσό βάθος, δεξιά του Χριστού, η επιγραφή του αναθέτη: ΔΕΗCIC ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ [ΤΟΥ ΘΕΟΥ/ ΑΓΓ] ΕΛΟΥ ΔΙΑCIN [ΔΡ] ΟΜΗΣ ΓΡΙΓΟΡΙΟΥ ΙΕΡ[Ο]/ΜΟΝΑΧΟΥ. Δύο άλλες επιγραφές παρακάτω αναφέρονται σε επισκευές της εικόνας που έγιναν το 1814 και 1899, η δεύτερη με δαπάνη της οικογένειας Σταύρου Λογοθέτη. Για να μην κινδυνεύσει από κλοπή η εικόνα στο ερημικό νησί, έγινε ζωγραφικό αντίγραφο της επίσης από τον Θ. Κωνσταντινίδη, με τη συνεργασία των Κ. Παλαιού-Κωνσταντινίδη και Μ. Σκουλούδη-Μπονάτσου, για να τοποθετηθεί στην Κοίμηση του Πολύαιγου, και το πρωτότυπο διασφαλίστηκε στον ενοριακό ναό της Κιμώλου (συντηρητές Μ. Μιχαηλίδης, Μ. Μιχαηλίδου, Μ. Γραμματικά).

ΦΟΛΕΓΑΝΔΡΟΣ

Συντηρήθηκαν στην Αθήνα εικόνες από το ναό των Ταξιαρχών στη Χώρα. Στην εικόνα των αγίων Θεοδώρων (Πί ν. 262 β) (Φ 232, 1,055×0,585 μ.), ενδιαφέρουσα για το δηλούμενο στα ειλητά διάλογο των μαρτύρων με το Χριστό επάνω, αποκολλήθηκε η ζωγραφική με την προετοιμασία από το φθαρμένο ξύλο και επανατοποθετήθηκε σ' αυτό μετά τη στερέωσή του, έγιναν στερέωση και καθαρισμός της ζωγραφικής. Η εικόνα του Προδρόμου με μικρο-

γραφημένες παραστάσεις σε στενή ζώνη κάτω των αγίων Θεοδώρων και από αριστερά και δεξιά των επίπλων αγίων Γεωργίου και Δημητρίου (Πί ν. 263 α) (Φ15, 1,04 × 0,604 μ.) είναι ζωγραφισμένη σε δύο σανίδες από παλιότερο έπιπλο με επιπεδόγλυφο διάκοσμο. Οι σπουδαιότερες είναι δύο δεσποτικές εικόνες του τέμπλου, πιθανώς έργα του Εμμανουήλ Σκορδίλη: 1) Η Παναγία η ΑΜΟΛΥΝΤΟC (Πί ν. 263 β) (Φ 16, 0,97 × 0,714 μ.), που συνδέεται στενά με την Αμόλυντο του Εμμανουήλ Τζάνε στο Μουσείο Ζακύνθου¹⁸, χωρίς να φτάνει την άσωση τέχνης της εικόνας του Τζάνε. 2) Ο ένθρονος Χριστός Μέγας Αρχιερέας (Πί ν. 264) (Φ17, 0,91 × 0,73 μ.). Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο μαρμαρίνος θρόνος με την ψηλή, τρίπλευρη ράχη, με γοθτικού τύπου κορυφώματα και πλάγια ανοίγματα, γνωστός από εικόνες της εποχής¹⁹. (Ζωγράφος-συντηρήτρια Ε. Τσεγκή, συντηρητές Μ. Μπρούμη, Π. Μαυρουδή, Δ. Σφυρίδης, Β. Σακελλάρη).

ΣΑΜΟΣ

Έγιναν, με την τεχνική εποπτεία του ειδικού συντηρητή ξύλου Α. Πατεράκη, απεντόμωση και στερέωση, στο κάτω μέρος, του ξυλόγλυπτου τέμπλου στο καθολικό της μονής της Ζωοδόχου Πηγής και του ξυλόγλυπτου επίσης τέμπλου σε παρεκκλήσιο της μονής (συντηρητής Κ. Καραδημητρίου).

ΜΥΡΤΑΛΗ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

18. Α. Ξυγγόπουλος, Σχεδίασμα ιστορίας της θρησκευτικής ζωγραφικής μετά την Άλωση, Αθήνα 1957, σ. 226, πίν. 56,1. Ν. Β. Δρανδάκης, Ο Εμμανουήλ Τζάνε Μπουνιαλής, Εν Αθήναις 1962, σ. 110 κ.ε., πίν. 49β.

19. Εικόνες νομού Χανίων (κείμενα Μ. Μπορμπουδάκης), Φιλολογικός Σύλλογος Χανίων «Ο Χρυσόστομος», Αθήνα 1975, αριθ. 6, σ. 33 και 74 κ.ε. Επίσης, μια εικόνα του Χριστού στο ναό του Αγίου Χαραλάμπους στις Πλάκες Μήλου (ΜΗ 81).

17. Ο ίδιος, σ. 83 κ.ε., εικ. 70.

ΚΓ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Στα πλαίσια της δραστηριότητας της ΚΓ' Εφορείας Προϊστορικών-Κλασικών Αρχαιοτήτων διενεργήθηκαν από την υπογράφουσα οι εξής ανασκαφικές εργασίες:

Κ ν ω σ ό ς

Οικόπεδο Πανεπιστημίου

Ανασκάφηκαν τέσσερις λαξευτοί θαλαμωτοί τάφοι ή τμήματα τάφων, οι αριθ. 6, 7, 8 και 9, που αποκαλύφθηκαν κατά τη διάνοιξη αποχετευτικών τάφων στο χώρο του Πανεπιστημίου, στην περιοχή Κνωσού, βόρεια του Βενιζέλειου Νοσοκομείου, όπου το νεκροταφείο της Κνωσού των ελληνικών χρόνων. Άλλοι τάφοι του ίδιου νεκροταφείου ανασκάφηκαν την ίδια περίοδο, από άλλους συναδέλφους.

Τάφος 6. Αποκαλύφθηκε σε βάθος 2,50 μ. από την επιφάνεια σε αποχετευτική τάφο, πλ. 1,50 μ., που διανοίχτηκε με μηχανικό εκσκαφέα κατά μήκος της δυτικής όψης του βορειοδυτικού κτιρίου του Πανεπιστημιακού συγκροτήματος. Τα τοιχώματα, ο δρόμος και το μεγαλύτερο μέρος του δαπέδου του θαλάμου είχαν καταστραφεί. Σώθηκε μόνο μικρό τμήμα του δαπέδου σε έκταση 0,70 × 0,45 και σε βάθος 2,70 μ. από την επιφάνεια. Ο τάφος πιθανότατα είχε υποστεί σύληση και καταστροφή από παλιά. Βρέθηκαν ελάχιστα διαλυμένα και διασκορπισμένα οστά. Περισυλλέχθηκαν ένας αμφορέας, τέσσερα μόνωτα μικρογραφικά κύπελλα και μικρό πήλινο κεφάλι σφίγγας με καμπυλωτό λαιμό, που πιθανώς αποτελούσε πλαστική κόσμηση αγγείου. Από την πρώτη εξέταση, τα ευρήματα χρονολογούνται στους γεωμετρικούς χρόνους. Ακριβέστερη χρονολόγηση δεν είναι δυνατό να δοθεί, πριν την ολοκλήρωση της εργαστηριακής αποκατάστασης.

Τάφος 7. Ο τάφος 7 αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,50 μ., σε αποχετευτική τάφο που διανοίχτηκε με μηχανικό εκσκαφέα κατά μήκος της βόρειας όψης του κτιρίου του Πανεπιστημίου.

Επρόκειτο για ορθογώνια θήκη λαξευτή στον κούσκουρα, διαστ. 0,60 × 0,90 μ., που τα τοιχώματά της ήταν επενδυμένα εσωτερικά με όρθιες,πωρολιθικές πλάκες. Με πλακοειδείς πέτρες ήταν στρωμένο και το δάπεδο, κυρίως προς τις γωνίες της θήκης. Ο άξονας μήκους ήταν σε διεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ., ενώ προς ΝΑ. ανοιγόταν ο δρόμος του τάφου, 0,75 μ., λαξευμένος επίσης στον κούσκουρα.

Η θήκη βρέθηκε καλυμμένη με κομμάτια πιθα-

ριού, διακοσμημένα με τρεις παράλληλες αυλακώσεις. Μετά την αφαίρεσή τους αποκαλύφθηκαν ελάχιστα διαλυμένα οστά, τα μόνα που βρέθηκαν στη θήκη.

Από τα ευρήματα, αναφέρεται ιδιαίτερα ένα έξοχο πήλινο πλαστικό έργο σε μορφή ανδροσειρήνος· έχει κεφάλι άνδρα αγένειου, συμφυή χέρια που φέρονται στο στήθος και σώμα πτηνού που στηρίζεται σε καμπτόμενα, συμφυή επίσης, πόδια πτηνού. Στη ράχη τοξωτή λαβή. Είναι κατάκοσμο με πλούσια γραπτή κόσμηση. Λόγω ορισμένων μορφολογικών στοιχείων το αντικείμενο αυτό φαίνεται να εντάσσεται μεν στον κύκλο των κρητικών δημιουργημάτων, αλλά και να σχετίζεται με ανατολικο-ιωνικά έργα. Στα ευρήματα από τη θήκη συγκαταλέγονται επίσης: υστερο-κορινθιακή τριφυλλόσχημη οινόχρη με το πώμα της, σφαιρικό αγγείο με σωληνωτή προχρή, ένας σκύφος, ένα λοπάδιο κι ένα μόνωτο κυπελλίδιο. Στη θήκη βρέθηκαν ακόμα μία χρυσή σφαιρική ψήφος με χαραγές και μία δακτυλίσχημη κρυστάλλινη ψήφος.

Η εργαστηριακή επεξεργασία δεν έχει ολοκληρωθεί, αλλά από μια πρώτη εξέταση των ευρημάτων, ο τάφος φαίνεται να χρονολογείται στα υστερογεωμετρικά χρόνια, πιθανώς προς το τέλος του 8ου αι. π.Χ. Τμήμα του τάφου αυτού επικαλύφθηκε από μια ρωμαϊκών χρόνων κατασκευή, από πυκνή στρώση λίθων που εδραζόταν σε αστρακάβεστο. Βρέθηκε χάλκινο οξειδωμένο νόμισμα. Η κακή διατήρηση δεν επέτρεψε διακρίβωση της λειτουργικότητας της κατασκευής αυτής.

Τάφος 8. Δρόμος. Στην αποχετευτική τάφο κατά μήκος της βόρειας όψης από την επιφάνεια του κτιρίου του Πανεπιστημίου και σε βάθος 2,35 μ. αποκαλύφθηκε δρόμος τάφου με κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ. που είχε σωζ. μήκος 1,10 και πλάτος 0,95 μ. Τα τοιχώματά του σώζονταν σε ύψος 0,35 μ. Περισυλλέχθηκαν όστρακα, τα περισσότερα των γεωμετρικών χρόνων. Ο θάλαμος του τάφου στον οποίο ανήκε ο δρόμος θα βρισκόταν μάλλον προς τη νοτιοανατολική άκρη του δρόμου, όπως έδειχνε η καταφερική κλίση του δρόμου προς ΝΑ., και η συγκέντρωση των οστράκων προς την ίδια πλευρά, καθώς και δύο μεγάλες πέτρες στο ίδιο σημείο, που ίσως προέρχονταν από το φράγμα της εισόδου του εντελώς κατεστραμμένου θαλάμου.

Τάφος 9. Κατά τη διάνοιξη αβαθούς αποχετευτικής τάφου στο νότιο όριο του χώρου του Πανεπιστημίου αποκαλύφθηκε ο λαξευτός κυκλικός θάλαμος τάφου (διαμ. 1, σωζ. ύψ. τοιχωμάτων 0,60 μ.) σε βάθος 0,60 μ. από την επιφάνεια. Διαπιστώθηκαν υπολείμματα εννέα νεκρικών καύσεων μέσα σε αντίστοιχες ταφικές κάλπες, και βρέθηκαν συνολικά 44 αγγεία, μια χάλκινη περόνη, τρία σιδερένια στελέχη, κι ένα πήλινο σφονδύλι. Η εργαστη-

ριακή επεξεργασία δεν έχει ολοκληρωθεί, πάντως τα περισσότερα αγγεία ανήκουν στα υστερογεωμετρικά χρόνια (8ος αι. π.Χ.). Αναλυτικά, από το ψηλότερο επίπεδο του ταφικού στρώματος μέχρι το δάπεδο, οι καύσεις είχαν ως εξής:

Καύση 1. Σε ωοειδή κάλπη βρέθηκαν καμένα οστά. Δίπλα στην κάλπη είχαν τοποθετηθεί μία πρόχους, ένα κλειστό αγγείο σε κομμάτια, και βάση ενός τρίτου αγγείου, που το υπόλοιπο τμήμα του δε διασώθηκε. Κάτω από το σπασμένο κλειστό αγγείο, υπήρχε ένα σπασμένο αγγείο μεσαίου μεγέθους, που περιείχε ένα σκύφο.

Καύση 2. Ελλειπής διατήρηση. Διασώθηκε μόνο το κάτω τμήμα αγγείου μεσαίου μεγέθους σε κομμάτια, ανάμεσα στα οποία υπήρχαν καμένα οστά.

Καύση 3. Ωοειδής τριποδική κάλπη με πόδια-θηλιές και εξίτηλη πολύχρωμη κόσμηση, του γνωστού τύπου που προέρχεται από το γειτονικό νεκροταφείο της Φορτέτσας. Στο εσωτερικό της βρέθηκαν υπολείμματα καμένων οστών, ένας σκύφος και ακέραιο αλάβαστρο.

Αμέσως κάτω από το επίπεδο των τριών πρώτων καύσεων υπήρχε δεύτερη, ανάλογη στρώση.

Καύση 4. Η τριποδική ωοειδής κάλπη με θολωτό πώμα —που έχει λαβή σε σχήμα μικρογραφικών αγγείων— και πόδια-θηλιές, περιείχε καμένα οστά και επίσης ένα ημισφαιρικό κύπελλο, δύο αρυβαλλοειδή ληκύθια, ένα προχοΐδιο κι ένα σπασμένο μικρό αγγείο. Δίπλα στην κάλπη βρέθηκε ελλειπής σκύφος.

Καύση 5. Η κάλπη, καλυμμένη με πώμα με σφαιρική λαβή, περιείχε καμένα οστά, ένα αρύβαλλο, δύο αρυβαλλοειδή ληκύθια, μια χάλκινη περόνη με μικρή κεφαλή και νευρώσεις στο στέλεχος, κι ένα πήλινο σφονδύλι.

Δίπλα στην κάλπη της καύσης 5, βρισκόταν μία ακόμη ωοειδής κάλπη, σπασμένη. Στο εσωτερικό της δε βρέθηκαν καμένα οστά, μόνο μερικά όστρακα δύο μικρών αγγείων, ίσως αρύβαλλου και σκύφου.

Καύση 6. Σ' επαφή με την κάλπη της καύσης 4, βρέθηκε ακόμη μία κάλπη καλυμμένη με πώμα, του οποίου η λαβή είναι διαμορφωμένη σε σχήμα τρίωτου μικρογραφικού αγγείου. Η κάλπη περιείχε καμένα οστά. Στη βάση της βρέθηκαν δύο μικρά σκυφοειδή αγγεία.

Καύση 7. Ωοειδής κάλπη, σ' επαφή επίσης με την

κάλπη της καύσης 4, περιείχε οστά καμένα, δύο αρυβαλλοειδή ληκύθια και τρία σιδερένια στελέχη. Κάτω από τη βάση της, βρέθηκαν δύο μικρά αγγεία, το ένα σκύφος.

Καύση 8. Σε επαφή με την κάλπη της καύσης 7, βρέθηκε άλλη τριποδική ωοειδής κάλπη, με πόδια-θηλιές, που περιείχε καμένα οστά και δύο αρυβαλλοειδή ληκύθια.

Καύση 9. Κάτω από την κάλπη της καύσης 6, στο δάπεδο του τάφου, βρίσκεται άλλη ωοειδής κάλπη με διπλές τοξωτές λαβές, καλυμμένη με το αναποδογυρισμένο πώμα της. Περιείχε καμένα οστά, ένα προχοΐδιο κι ένα αρυβαλλοειδές ληκύθιο.

Ένας σκύφος βρέθηκε επίσης στο δάπεδο του τάφου, το οποίο βρισκόταν σε βάθος 1 μ. από την επιφάνεια.

Φρεατοειδές όρυγμα. Περίπου 1,50 μ. ΝΑ. του τάφου 9, βρέθηκε ένα κυκλικό φρεατοειδές όρυγμα, διαμ. 1 μ., που σκάφτηκε μέχρι βάθους 1 μ. Ήταν γεμάτο με μαλακό, χαλαρό χώμα. Η έρευνα δε συνεχίστηκε σ' αυτό το σημείο.

ΝΩΤΑ ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΥ-ΡΕΘΕΜΙΩΤΑΚΗ

Η ρ ά κ λ ε ι ο

Αμπελόκηποι - Τεκέ (οικόπεδο Χατζάκη)

Ο υπογράφων ανέσκαψε έναν από τους μινωικούς-πρώιμους ελληνικούς τάφους.

Τάφος 5. Πρόκειται για θαλαμωτό τάφο κυκλικής κάτοψης με διάμετρο 2-2,10 και σωζ. ύψος τοιχωμάτων 0,75 μ., είσοδο προς Δ., με λαξευτές και λίθινες παραστάδες, προς την οποία οδηγεί καταφερικός δρόμος με αδρά λαξευμένα στο μαλακό βράχο σκαλοπάτια και μεγάλη κόγχη, διαστ. 1,90 × 1,15 μ. στη νότια πλευρά. Ο τάφος είχε συληθεί από παλιά, αλλά τα περισσότερα αγγεία, είχαν αφεθεί σπασμένα επί τόπου. Στο εσωτερικό του θαλάμου βρέθηκε πεσμένος μεγάλος κυβόλιθος με λαξευτή αβαθή κοιλότητα στη μια πλευρά, με άφθονα σπασμένα και καμένα οστά, που χρησίμευε ασφαλώς ως τράπεζα προσφορών για ταφικές τελετουργίες. Συγκροτήθηκαν περί τα τριάντα αγγεία, κυρίως κάλπες, αμφορείς, προχοΐδια, αρύβαλλοι, σκυφοειδή, λεκανίδια με γραπτές διακοσμήσεις χαρακτηριστικές της ΥΓ περιόδου, καθώς και μερικά θραύσματα από σιδερένια όπλα.

ΠΩΡΓΟΣ ΡΕΘΕΜΙΩΤΑΚΗΣ

ΚΕ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ

Συλλογή Κ. και Μ. Μητσοτάκη

Μάλλον περιορισμένος ήταν ο εμπλουτισμός της Συλλογής κατά το 1982. Συγκεκριμένα:

Πήλινα: πολύ λίγα τα νέα κομμάτια αλλά αντιπροσωπεύονται πολλές εποχές και κεραμικές φάσεις, από την προανακτορική ως τη ρωμαϊκή.

Λίθινα: λίγα λίθινα αγγεία γνωστών ΜΜ-ΥΜΙ τύπων. Επίσης μερικοί νεολιθικοί πελέκει.

Μετάλλινα: μικρός χρυσός αναθηματικός πέλεκυς του γνωστού τύπου του Αρκαλοχωρίου και χρυσό διάδημα με φύλλα ελιάς, του 4ου αι. π.Χ.

Μ. ΤΣΙΠΟΠΟΥΛΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΡΕΘΥΜΝΗΣ

Μουσείο Ρεθύμνου

Συνεχίστηκε και φέτος η προσπάθεια τακτοποίησης, καταγραφής και φωτογράφισης παλιών ευρημάτων στην αποθήκη του μουσείου Ρεθύμνου. Ολοκληρώθηκε σχεδόν η καταγραφή των ειδωλίων της Αξού και πολλών πήλινων από άλλες περιοχές του νομού.

Επίσης προωθήθηκε η προσπάθεια καθαρισμού-ταύτισης-καταγραφής-φωτογράφισης των νομισμάτων.

Παράλληλα έγιναν, όπως κάθε χρόνο, ανάλογες εργασίες για τα φετινά ευρήματα.

Μ. ΤΣΙΠΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ

Κ α σ τ έ λ λ ι

Πλατεία Αγίας Αικατερίνης

Συνεχίστηκε και φέτος η κοινή ελληνοσουηδική ανασκαφή με διευθυντή τον Έφορο Αρχαιοτήτων και Διευθυντή Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων του ΥΠΠΕ Γιάννη Τζεδάκι. Κατά την περίοδο αυτή ερευνήθηκαν οι τάφοι 18 και 19 (βλ. σχετικά ΑΑΑ XVII (1984), σ. 3-20).

Οικόπεδο Μαθιουδάκη

Συνεχίστηκε από τον Έφορο Αρχαιοτήτων

Γιάννη Τζεδάκι η ανασκαφή του παραπάνω οικοπέδου με χρηματοδότηση της Αρχαιολογικής Εταιρείας Αθηνών (βλ. σχετικά Έργον 1982, σ. 51 και ΠΑΕ 1982, σ. 312-319).

Μ. ΑΝΔΡΕΑΔΑΚΗ-ΒΛΑΖΑΚΗ

Χ α ν ι ά (π ό λ η)

Στρατόπεδο Μαρκοπούλου

Τον Ιανουάριο πραγματοποιήθηκε σωστική ανασκαφή στο παραπάνω στρατόπεδο¹, στη συνοικία Αγίου Ιωάννη, περιοχή στην οποία κυρίως εκτείνεται το αρχαίο νεκροταφείο.

Ήρθε στο φως ένας θαλαμωτός τάφος λαξευμένος στο φυσικό βράχο (μαργαϊκό ασβεστόλιθο), με προσανατολισμό Β.-Ν. Είχε δρόμο, μήκ. 1,50 και πλ. 0,50 μ., με πέντε σκαλοπάτια επιμελώς λαξευμένα (Σ χ έ δ. 1).

Ο δρόμος οδηγούσε σε μικρό προθάλαμο με λαξευμένες παραστάδες, όπου βρέθηκε πεσμένη μεγάλη μονολιθική πόρτα. Στον κυρίως θάλαμο (διαστ. 1,80 × 1,90 μ.), βρέθηκε ένας σκελετός, τοποθετημένος εκτάδην πάνω στο δάπεδο και δύο μόνο μικρά άβαφα όστρακα κοντά στον αριστερό του ώμο. Με βάση τα ανασκαφικά δεδομένα συμπεραίνουμε ότι δεν πρόκειται για ακτέριστη ταφή, αλλά ότι ο τάφος είχε συληθεί σε παλιότερη εποχή. Η κατασκευή του, συγκρινόμενη και με των άλλων τάφων του ίδιου νεκροταφείου, τον χρονολογεί στην ΥΜ ΙΙΙ περίοδο.

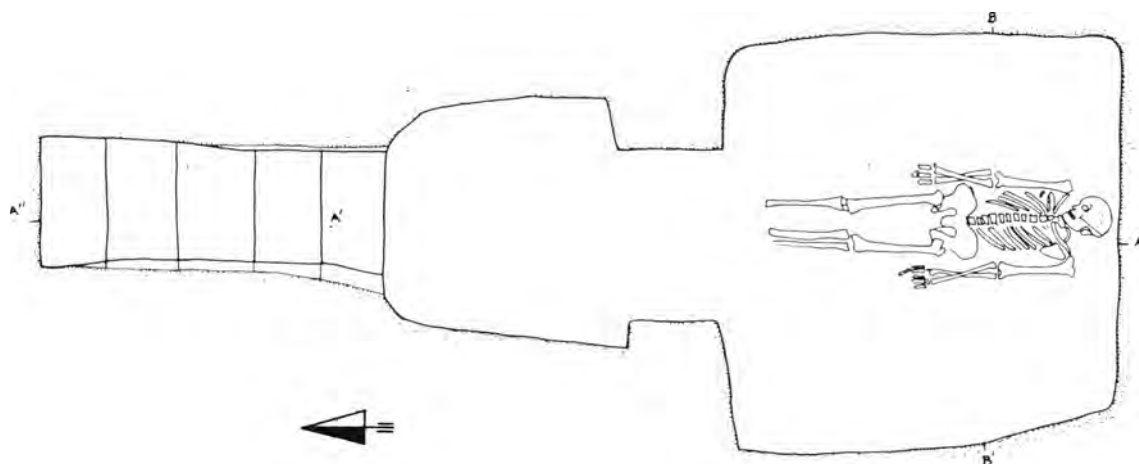
Οι τριάντα τρεις δοκιμαστικές τομές που έγιναν στο γύρω χώρο δεν αποκάλυψαν άλλο τάφο.

ΒΑΝΝΑ ΝΙΝΙΟΥ-ΚΙΝΔΕΛΗ

Οδός Πατριάρχου Κυρίλλου (Νέα Χώρα) (οικόπεδο Ελ. Γλυμιάκη-Μυλωνά)

Αφορμή για την ανασκαφική έρευνα στάθηκε η ανεύρεση, κατά την εκσκαφή θεμελίων πολυκατοικίας, εικονιστικής κεφαλής των χρόνων του Τραϊανού, σε βάθος 1,80 μ. από την επιφάνεια (Π ί ν. 265 α). Η ανασκαφή περιορίστηκε στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου που δεν είχε καταστραφεί από το μηχανικό εκσκαφέα και αποκάλυψε τρεις αλληλέγγυες οικοδομικές φάσεις της εποχής της ρωμαϊκής κρατίας (Σ χ έ δ. 2· Π ί ν. 265 β). Στην υστερορωμαϊκή ή πρόιμη παλαιοχριστιανική εποχή ανήκε τμήμα τοίχου και πατώματος από οστρακονίαμα

1. Για όμοιο τάφο στο ίδιο στρατόπεδο βλ. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 928

Σχέδ. 1. Χανιά. Στρατόπεδο Μαρκοπούλου. Κάτοψη του θαλαμωτού τάφου.

που βρέθηκε σε βάθος 1,10 μ. από την επιφάνεια. Βορειότερα και 0,50-0,70 μ. βαθύτερα, αποκαλύφθηκε τμήμα δωματίου από ρωμαϊκό σπίτι άλλης οικοδομικής φάσης που το μεγαλύτερο μέρος του πρέπει να εκτείνεται κάτω από το δρόμο (οδός Πατριάρχου Κυρίλλου). Το δωμάτιο αυτό πιθανότατα ήταν μαγειρείο αφού στο πάτωμά του βρέθηκε μακρόστενη εστία σε σχήμα Π και τρία οικιακά σκεύη στη θέση τους (Πί ν. 266 α). Τα αρχιτεκτονικά λείψανα του τρίτου ρωμαϊκού στρώματος μέσα από το οποίο είχε ανασυρθεί η μαρμαρίνη κεφαλή, εντοπίζονταν στο τμήμα του οικοπέδου που είχε σκαφτεί από τον εκσκαφέα. Ό,τι είχε σωθεί ήταν ένας τοίχος επιμελημένης κατασκευής και τμήμα πατώματος από πηλόχωμα. Η κεφαλή ήταν πεσμένη λίγα εκατοστά πάνω από το φυσικό χώμα.

Σε στρωματογραφική τομή που έγινε βαθύτερα και στην οποία εργάστηκε και η συνάδελφος Μαρ. Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη, σκάφτηκε στρώμα με αρκετή ελληνιστική κεραμική ανάμικτη με ρωμαϊκά κεραμίδια και όστρακα (αρκετά από αυτά *terra sigillata*). Σ' ένα μέρος της τομής κάτω από αυτό το στρώμα υπήρχε το φυσικό χώμα, ενώ προς τη μεριά του σκάμματος από τον εκσκαφέα και μέχρι βάθ. 3,50 μ. σκάφτηκε υστερογεωμετρικό στρώμα με ενδιαφέρουσα κεραμική και πενιχρά οικοδομικά λείψανα, ένας πλινθόκτιστος τοίχος σε βάθος 2,80 μ. και προς το τέρμα του στρώματος πάτωμα από πηλόχωμα με έντονα ίχνη φωτιάς (Σχέδ. 2).

Η παρουσία γεωμετρικών λειψάνων σ' αυτό το σημείο είναι ιδιαίτερα σημαντική για την ιστορία της πόλης διότι μέχρι τώρα ενδείξεις κατοίκησης

κατά την εποχή αυτή υπήρχαν μόνο από τη συνοικία Καστέλλι.

ΣΤ. ΜΑΡΚΟΥΛΑΚΗ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΥΔΩΝΙΑΣ

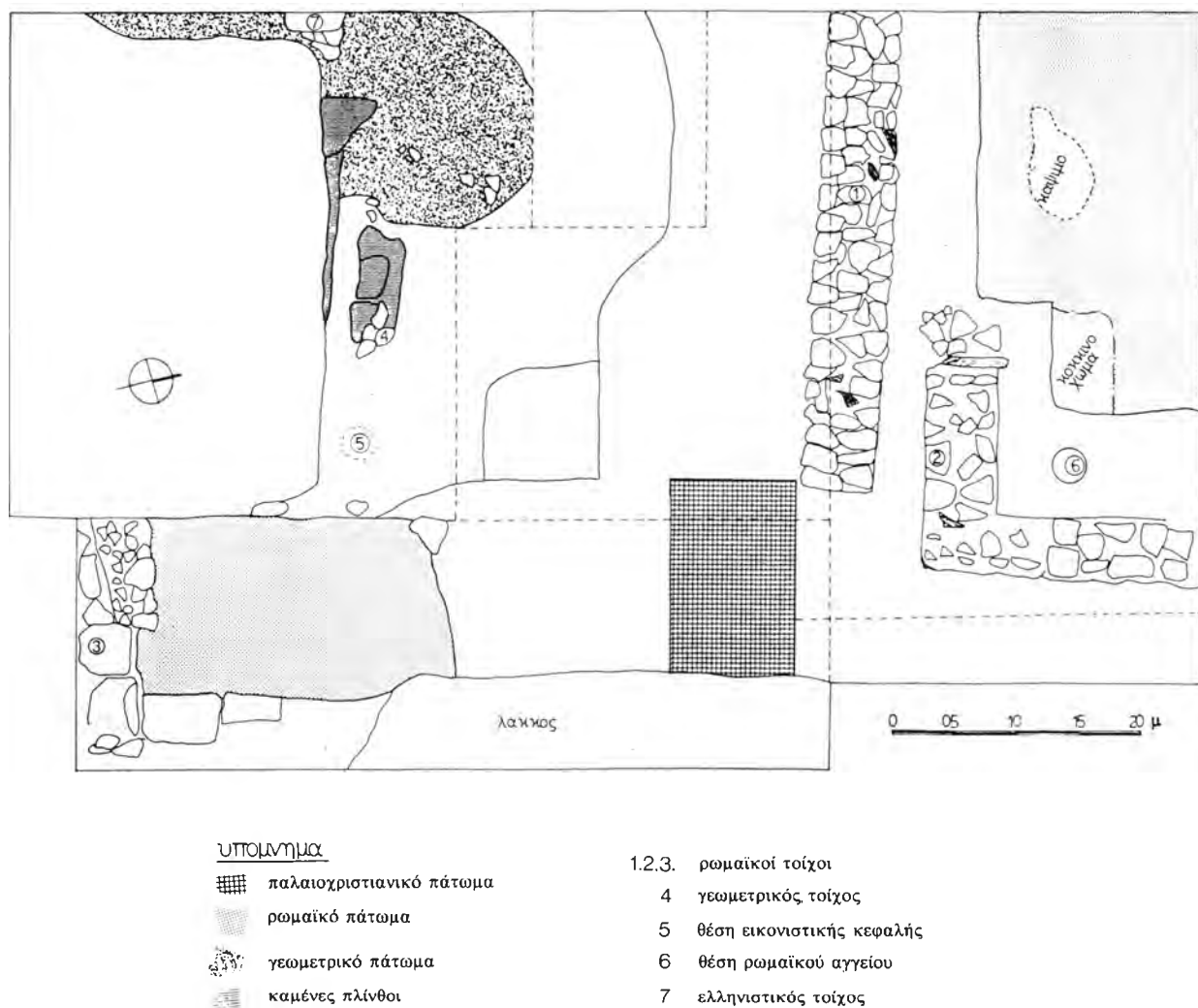
Νεροκούρου

Στον αρχαιολογικό χώρο Νεροκούρου περιλαμβάνεται το ομώνυμο χωριό και τμήμα του χανιώτικου κάμπου. Στην όλη περιοχή έχει αναπτυχθεί έντονη οικοδομική δραστηριότητα, εξαιτίας της γειτνιάσής της με την πόλη των Χανίων. Επίσης πραγματοποιούνται εκσκαφικές εργασίες σε μεγάλη έκταση, εξαιτίας του μεγαλεπήολου αρδευτικού έργου του Ο.Α.ΔΥ.Κ. στον κάμπο των Χανίων. Αν στα παραπάνω προστεθεί ο άμεσος και ουσιαστικός έλεγχος από την Αρχαιολογική Υπηρεσία, εύκολα εξηγείται το γεγονός του αυξημένου αριθμού των ανασκαφών στην περιοχή.

Βαθύ Ρυάκι

Κατά τις εργασίες κατασκευής του κεντρικού αγωγού του Ο.Α.ΔΥ.Κ. Αγιάς-Σούδας αποκαλύφθηκαν αρχαιότητες ακριβώς στο σύνορο των κοινοτήτων Νεροκούρου και Μουρνιών, στην ιδιοκτησία του Κανέλλου Χατζηκανέλλου (Πί ν. 266 β).

Η ανασκαφική έρευνα τον Απρίλιο και Μάιο έφερε στο φως τμήμα κτιριακής εγκατάστασης του τέλους του 4ου-αρχών του 3ου αι. π.Χ. Έως τώρα έχουν αποκαλυφθεί τα θεμέλια δώδεκα τοίχων, χω-

Σχέδ. 2. Χανιά. Νέα Χώρα. Οικόπεδο Ελ. Γλυμιδάκη-Μυλωνά. Κάτοψη των οικοδομικών φάσεων.

ρίς να έχουν βρεθεί ακόμη τα όρια της οικοδομής. Σε βάθος ερευνήθηκε ένα μόνο δωμάτιο (δωμάτιο Α), διαστ. $4,32 \times 5,35$ μ., το οποίο έσωζε επίχωση, πάχ. μόλις 0,20 μ. Εδώ βρέθηκαν πεσμένα πάνω στο χωματένιο δάπεδο, και σ' επαφή με το νότιο τοίχο, μία όλη (αριθ. Μουσείου Χανίων Π 6069) (Π ί ν. 267 α), ένα ακόμη πήλινο αγγείο σε κομμάτια, οι κεφαλές δύο πηλίνων γυναικείων ειδωλίων (Π 6177 και 6178), καθώς και χάλκινο ανάγλυφο με παράσταση κουλουριασμένου σκύλου, προφανώς προσάρτημα σε άλλο αντικείμενο (αριθ. Μουσείου Χανίων Μ 509) (Π ί ν. 267 β).

Το πλήθος των σπασμένων κεραμίδων, ορισμένες από τις οποίες σώζουν ίχνη μαύρου χρώματος, δείχνει ότι το κτίριο ήταν, κατά ένα μέρος τουλάχιστο, κεραμοσκεπαστό.

Εκκρεμεί η συνέχιση και ολοκλήρωση της ανασκαφής.

Περιοχή θερμοκηπίων Ινστιτούτου Υποτροπικών και Ελαίας

Σ' απόσταση 100 μ. περίπου ανατολικά της μινωικής οικίας Ι², και στα νότια εγκατάστασης θερμοκηπίων του Ινστιτούτου Υποτροπικών και Ε-

2. Σχετικά με την ανασκαφή της οικίας Ι, βλ. ΑΔ 31 (1976): Χρονικά, σ. 366-368· 32 (1977): Χρονικά, σ. 329-330· 33 (1978): Χρονικά, σ. 369.

λαίας, διενεργήθηκε ανασκαφική έρευνα το μήνα Απρίλιο μετά από αίτηση του Ινστιτούτου για επέκταση των θερμοκηπίων. Τα αποτελέσματα ήταν άκαρπα, με μόνο αρχαιολογικό εύρημα ένα ελλειψοειδή λάκκο απορριμμάτων. Είχε διαστάσεις 5,30 × 2,30 × 0,35 μ. και περιείχε άφθονη χονδροειδή κεραμική, κυρίως από τριποδικά αγγεία και άωτα κωνικά κύπελλα της ΜΜ ΙΙΙ περιόδου.

Οικόπεδο Ξηράκη-Πενταράκη

Τον μήνα Αύγουστο πραγματοποιήθηκε σωστική ανασκαφή στο παραπάνω οικόπεδο στο κέντρο του χωριού, μετά τον εντοπισμό αρχαίων οικοδομικών λειψάνων κατά τη διάνοιξη των θεμελίων νέας οικοδομής. Σκάφθηκαν πέντε τάφροι και ήρθαν στο φως μόνο αποσπασματικές υποθεμελιώσεις των παλαιοχριστιανικών χρόνων, σε βάθος 0,05 - 0,20 μ. Το κτίριο είχε καταστραφεί από την εντατική καλλιέργεια, χαρακτηριστικό στοιχείο για την περιοχή Νεροκούρου.

Μ. ΑΝΔΡΕΑΔΑΚΗ-ΒΛΑΖΑΚΗ

Αρχαιολογικός χώρος Νεροκούρου

Από 31.8.82 ως 21.9.82 έγινε σωστική ανασκαφή μέσα στον κηρυγμένο αρχαιολογικό χώρο Νεροκούρου, στο σημείο όπου προβλεπόταν η εκβάθυνση αγροτικού δρόμου.

Ερευνήθηκε αναγκαστικά μια αρκετά μεγάλη έκταση αλλά μόνο δύο από τις τάφρους μας έδωσαν μερικά πολύ φτωχά αρχιτεκτονικά λείψανα και όστρακα του τέλους της νεολιθικής εποχής. Συγκεκριμένα αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου από μια σειρά μέτρου μεγέθους πέτρες και ένα χαλκικό στρωτό δάπεδο.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαπίστωση ότι η ανοικτή εγκατάσταση της εποχής αυτής, που είχε ερευνηθεί τις δύο προηγούμενες χρονιές, 20 - 50 μ. δυτικότερα, επεκτεινόταν μέχρι το σημείο αυτό.

Στην υπόλοιπη έκταση που σκάφτηκε βρέθηκαν μόνο όστρακα, ύστερα νεολιθικά και ΜΜ ΙΙΙ. Η διάβρωση ήταν τόσο έντονη, ώστε δεν επέτρεψε τη διατήρηση αρχιτεκτονικών λειψάνων.

Μ. ΤΣΙΠΟΠΟΥΛΟΥ

Μάλεμε

Στην αγροτική τοποθεσία Βορηάς ή Παπαδάκη στα νότια του χωριού Μάλεμε διενεργήθηκε το μήνα Απρίλιο μικρή ανασκαφική έρευνα, η οποία έφερε στο φως τμήμα οικοδομήματος των παλαιοχριστιανικών χρόνων, με ιδιαίτερο κινητό εύρημα χάλκινο λύχνο εξαιρετικής τέχνης. Η ανασκαφή συνε-

χίστηκε από την 13η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

Αφορμή της έρευνας υπήρξε η βαθιά άρωση του αγρού από τον ιδιοκτήτη του Νικ. Κατσιφαράκη, κατά την οποία ήρθε στην επιφάνεια άφθονο οικοδομικό υλικό και άβαφη κεραμική. Το γεγονός υπέπεσε στην αντίληψη του Κ. Τωμαδάκη, ο οποίος και ειδοποίησε την Υπηρεσία μας.

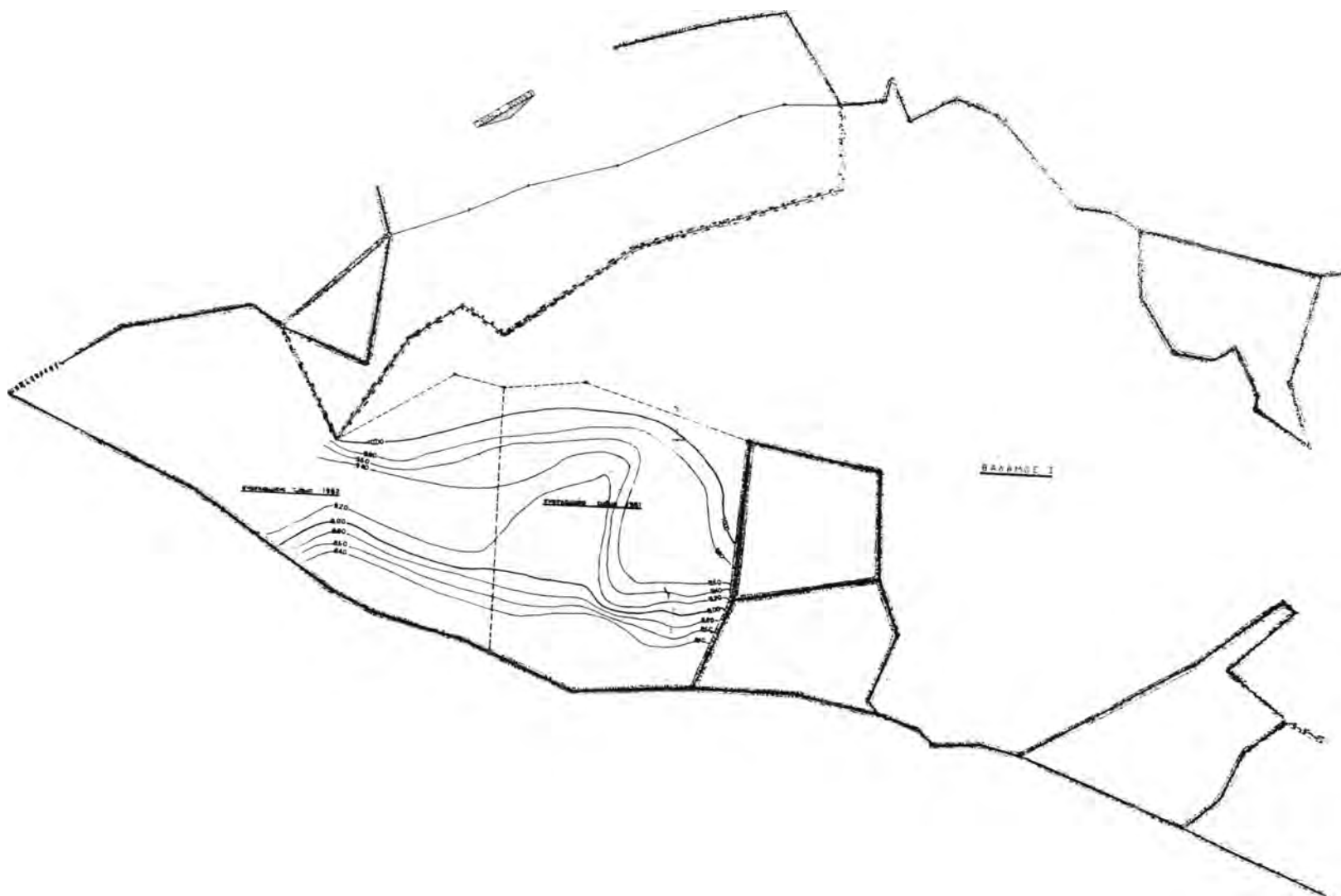
Μ. ΑΝΔΡΕΑΔΑΚΗ-ΒΛΑΖΑΚΗ

Σπηλιά Αγροκηπίου

Το 1982 συνεχίστηκε η ανασκαφική έρευνα στη σπηλιά του Αγροκηπίου, περίπου 3,5 χλμ. ανατολικά από την πόλη των Χανίων και συγκεκριμένα στη θέση, όπου ανεγείρεται η «Μέση Σχολή Γεωργικής Εκπαιδευσεως». Η σπηλιά αποκαλύφθηκε το 1981 κατά τις εργασίες εκβραχισμού για τη θεμελίωση των κτιριακών εγκαταστάσεων της Σχολής. (Για τα αποτελέσματα της ανασκαφής του 1981, βλ. ΑΔ 36 (1981): Χρονικά, σ. 395-6).

Κατά τη β' αυτή ανασκαφική περίοδο η έρευνα περιορίστηκε στο ανατολικότερο τμήμα του θαλάμου 1 (Σχέδ. 3), στη συνέχεια της τάφρου 2 της ανασκαφής του 1981. Η προσεκτική απομάκρυνση —ώστε να μην προκληθούν καταστροφές στο φυσικό τοίχωμα της σπηλιάς— μεγάλων κομματιών μαργαϊκού ασβεστολίθου, που είχαν αποκολληθεί από την οροφή και τοιχώματα, οδήγησε στη διαπίστωση ότι στο ανατολικό άκρο του θαλάμου 1 δεν υπάρχει το στόμιο άλλου θαλάμου, όπως είχε υποτεθεί αρχικά, αλλά δημιουργείται ένα στενό χάσμα απροσδιόριστου βάθους. Πιθανώς το φυσικό αυτό χάσμα είχε χρησιμοποιηθεί ως αποθήκης. Ανάμεσα στα ευρήματα, τα οποία κατέστη δυνατό να ανασυρθούν, περιλαμβάνονται τέσσερις οξυπύθμενοι αμφορείς και δύο πήλινα γυναικεία ειδώλια του ένθρονου τύπου.

Το ακανόνιστο σχήμα και η στενότητα του χώρου στο ανατολικό τμήμα του θαλάμου 1 δεν επέτρεψαν τη δημιουργία κανονικής τάφρου. Εφαρμόστηκε «ανοιχτή ανασκαφή», η οποία κατέλαβε την έκταση από την τάφρο 2 έως το στόμιο του φυσικού χάσματος, διαστ. 3 × 3,30 μ. περίπου. Ο περιορισμένος χρόνος της ανασκαφής δεν επέτρεψε επίσης να φθάσει η έρευνα έως το φυσικό σταλαγμιτικό βράχο του δαπέδου της σπηλιάς, όπως στην τάφρο 2 της ανασκαφής του 1981. Η επίχωση που ανασκάφτηκε είχε ύψος περίπου 1,30 μ. και τα ευρήματα άρχιζαν από την επιφάνεια. Κανονική διαδοχή στρωμάτων δε σημειώθηκε, εφόσον ευρήματα εντελώς διαφορετικών εποχών αποκαλύπτονταν στο ίδιο στρώμα και στο ίδιο βάθος. Επισημάνθηκαν έντονα ίχνη από πυρές, που περιείχαν εκτός από τα άλλα ευρήματα και πλήθος από οστά ζώων, τα ο-

Σχέδ. 3. Χανιά. Σπηλιά Αγροκηπίου. Κάτοψη του σπηλαίου.

ποία εξάλλου βρίσκονταν και σ' όλη την υπόλοιπη επίχωση.

Όπως και κατά την α' ανασκαφική περίοδο την πλειονότητα των ευρημάτων αποτέλεσαν τα κοροπλαστικά αναθήματα. Σ' αυτά περιλαμβάνονται: μεγάλος αριθμός γυναικείων ειδωλίων του ένθρονου τύπου, τα οποία φέρουν στο κεφάλι είτε πόλο είτε στεφάνι, χρονολογούμενα στον ύστερο 5ο και στο α' μισό του 4ου αι. π.Χ., και σε μικρότερο ποσοστό παιδικά ειδώλια του τύπου «οκλάζοντος παιδιού, κοντόχοντρου αγοριού» του 4ου αι. π.Χ., και ένα ειδώλιο παιδιού πάνω σε κοκοράκι. Αντιπροσωπεύονται επίσης διάφοροι τύποι ορθίων γυναικείων μορφών των ελληνιστικών χρόνων. Σημαντικό εύρημα υπήρξε η αποκάλυψη λίγων παραδειγμάτων ζωδίων, τα οποία είχαν απουσιάσει εντελώς από την προηγούμενη ανασκαφή. Χαρακτηριστικό είναι ένα ειδώλιο ταύρου (πιθανώς), σωζόμενο αποσπασματικά.

Η κεραμική περιλαμβάνει πολυάριθμους μονόμυξους λύχνους, οι οποίοι χρονολογούνται κυρίως από το τέλος του 5ου αι. π.Χ. έως τους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους, καθώς και λίγα παραδείγματα ρωμαϊκών λύχνων, μελαμβωφή κυάθια και κανθάρους του 4ου αι. π.Χ., ένα ελλειπές αρυβαλλοειδές ληκύθιο του 4ου αι. π.Χ. και δείγματα αγγείων της ελληνιστικής εποχής, τα οποία πιθανώς αποτελούν προϊόντα τοπικής παραγωγής. Στα μικρά ευρήματα συγκαταλέγονται τρία κομμάτια οψιανού και θαλασσινά όστρεα.

Τα αποτελέσματα της έρευνας κατά τη φετινή περίοδο υπήρξαν πλουσιότερα σε αριθμό ευρημάτων. Επιβεβαιώθηκαν επίσης οι παρατηρήσεις που είχαν διατυπωθεί κατά την προηγούμενη ανασκαφική περίοδο, χωρίς όμως και να αποκαλυφθούν επί πλέον στοιχεία, τα οποία θα βοηθούσαν σε μιαν αναντίρρητη αναγνώριση της λατρευόμενης θεότητας. Συνοψίζοντας τα συμπεράσματα και από τις δύο ανασκαφικές περιόδους καταλήγουμε:

- α) Ο χαρακτήρας και το είδος των ευρημάτων και κυρίως των κοροπλαστικών αναθημάτων ενισχύει την υπόθεση για τη λατρεία μιας γυναικείας θεότητας σχετικής με τη βλάστηση και την ανθρώπινη γονιμότητα.
- β) Τα ίχνη από τις πυρές και τα οστά ζώων μαρτυρούν τις λατρευτικές τελετές και τις θυσίες που γίνονταν στη σπηλιά προς τιμήν της θεότητας.
- γ) Τα χρονικά πλαίσια της λατρείας με βάση τα μέχρι του παρόντος δεδομένα ορίζονται από τα τέλη του 5ου αι. π.Χ. έως την περίοδο της ρωμαιοκρατίας. Η κεραμική δείχνει ότι η χρήση της σπηλιάς εξακολούθησε και στους ρωμαϊκούς χρόνους, αλλά δεν υπάρχουν σαφείς αποδείξεις και για τη συνέχεια της λατρείας κατά την εποχή αυτή.

Μ. ΠΩΛΟΓΙΩΡΓΗ

Φ α ρ ά γ γ ι Σ α μ α ρ ι ά ς

Το καλοκαίρι του 1982 ο κ. Peder Mortensen, διευθυντής του Forhistorisk Museum/Moesgård της Δανίας, κατά τη διάρκεια οικογενειακών διακοπών στο νομό Χανίων επισκέφθηκε το Φαράγγι της Σαμαριάς και επισήμανε σε μικρή σπηλαιώδη κοιλότητα αριθμό κατεργασμένων λεπίδων από πυριτόλιθο, οι οποίες χρονολογήθηκαν από τον ίδιο γύρω στο 11.000 - 7.000 π.Χ. (Μεσολιθική εποχή). Στη συνέχεια και ύστερα από εντολή του Διευθυντή Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων του Υπουργείου Πολιτισμού πραγματοποιήθηκε αυτοψία από ομάδα αρχαιολόγων, αποτελούμενη από τον P. Mortensen, την Αμερικανίδα Jennifer Moody και την υπογράφουσα.

Η σπηλαιώδης κοιλότητα βρίσκεται περίπου 1 χλμ. βόρεια από το χωριό της Σαμαριάς και κατά προσέγγιση 35 μ. ψηλότερα από την κοίτη του ποταμού, δίπλα στο μονοπάτι. Έχει πλάτος 2 και βάθος 6 μ. Δίπλα ακριβώς στην πρώτη υπάρχει και μία δεύτερη, μικρότερη κοιλότητα. Από άποψη ευρημάτων το μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η πρώτη, που είναι και πιο ευρύχωρη. Στην επιφάνεια της επίχωσης βρέθηκαν λίγα φθαρμένα και άβαφα όστρακα, πιθανώς των ρωμαϊκών ή βυζαντινών χρόνων. Παράλληλα περισυλλέχθηκαν τα εξής αντικείμενα από πυριτόλιθο, τα οποία κατατέθηκαν στο Μουσείο Χανίων: πέντε αποσπασματικά σωζόμενες λεπίδες, εικοσιτέσσερα ξέστρα, πέντε χαραγμένα απολεπίσματα, τέσσερις κατεργασμένες μικροαιχμές, τρεις αποσπασματικά σωζόμενες μικρές λεπίδες, έντεκα μικρά κομμάτια κατεργασμένα στο ένα ή και στα δύο άκρα, σαρανταδύο κομμάτια με ίχνη κατεργασίας, εννέα απολεπίσματα, δώδεκα ακατέργαστα κομμάτια.

Ο κ. Mortensen, ο οποίος εξέτασε τα ευρήματα, μας έστειλε την ακόλουθη αναφορά:

"Although the total depth of the deposit exceeds 2 m., flints found on the surface of the shelter suggest that an earlier layer may still be preserved underneath the upper occupation, the date of which is indicated by a few Roman or Byzantine sherds. The date of this early occupation is not easy to ascertain. But the material found on the surface offers a few hints: the total lack of obsidian, the absence of a regular neolithic blade technique, the delicate microretouch at a large number of pieces, the "screwing-pressure" technique used to produce the small, slightly curving microblades (very characteristic of the North African and Levantine Epi-Palaeolithic cultures), the micropoints, and the predominance of "thumb-nail" scrapers (also a characteristic trait of the Near Eastern Epi-Palaeolithic), and finally a close similarity to the Lower Mesolithic and in particular to the so-called Upper Palaeolithic materials from the Franchthi Cave

— seems to indicate an age of the site earlier than the neolithic, presumably somewhere between 11.000 and 7.000 B.C. In all probability this modest find represents the earliest known traces of man in Crete: a small shelter, extremely well chosen as a temporary station for hunting-fishing, and the preparation of flint tools".

Κ α σ τ έ λ λ ι Κ ι σ ά μ ο υ

Οικοπέδο Ι. Φαραγγιτάκη

Ανασκαφική έρευνα σωστικού χαρακτήρα, που διενεργήθηκε στο παραπάνω οικοπέδο, έφερε στο φως τμήμα από οικία πολυτελούς κατασκευής του 3ου αι. μ.Χ. Το αποχετευτικό σύστημα, που αποκαλύφθηκε επίσης, είναι ιδιαίτερα σημαντικό για τη μελέτη και τη συμπλήρωση των γνώσεών μας στο θέμα της αρχαίας πολεοδομίας, ιδιαίτερα κατά την περίοδο της ρωμαϊοκρατίας.

Βρίσκεται νότια της Νέας πλατείας της σύγχρονης κωμόπολης, η οποία είναι χτισμένη ακριβώς πάνω στα ερείπια της αρχαίας πόλης, στη διασταύρωση της οδού Αμερικής με μικρό ανώνυμο δρόμο. Η ανασκαφή κάλυψε σχεδόν όλη την επιφάνεια του οικοπέδου, περίπου 125 μ². Αποκαλύφθηκαν: 1) Δωμάτιο με ψηφιδωτό δάπεδο, διαστ. 8×5,80 μ. (Πί ν. 267 γ). Ο ανατολικός τοίχος (τοίχος 1) αποτελούσε τον εξωτερικό τοίχο του κτιρίου και περίπου στο μέσο του υπήρχε η κύρια είσοδος. Ο τοίχος 1 αποκαλύφθηκε σε μήκος 10 μ. και συνεχίζεται και πέρα από τα όρια του οικοπέδου προς Β. και προς Ν., όπου πιθανώς υπάρχουν και άλλα δωμάτια. Η τοιχοποιία του είναι ιδιαίτερα φροντισμένη, κυρίως στην εσωτερική όψη. Είναι χτισμένος με πελεκημένες πέτρες από κιτρινωπό ασβεστόλιθο. Η ανωδομή σώζεται έως 0,60 μ. Το κεφαλόσκαλο της εισόδου αποτελείται από τρεις καλοδολεμένες πλάκες από ψαμμίτη. Στη συνέχεια το μονολιθικό κατώφλι (Πί ν. 267 γ), διαστ. 2,15×0,45 μ., με κυκλικές λαξευμένες στρόφιγγες στα δύο άκρα, διαμ. 0,12 μ., και τετράγωνο τόρμο, με ένα μικρότερο παράπλευρα, πλησιέστερα προς τη νότια στρόφιγγα, υποδηλώνει την ύπαρξη μεγάλης δίφυλλης πόρτας. Το κατώφλι περιβάλλεται από τις τρεις πλευρές από πλάκες τοποθετημένες σε χαμηλότερο επίπεδο, ώστε να δημιουργείται ένα σκαλοπάτι στο εσωτερικό του δωματίου. Ο βόρειος και ο νότιος τοίχος του δωματίου αυτού έχουν διαφορετική κατασκευή: είναι στενότεροι και ίχνη από κονίαμα σώζεται στις εσωτερικές όψεις τους. Προφανώς είναι μεσότοιχοι των παράπλευρα κείμενων δωματίων. Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι βόρεια του τοίχου 7 βρέθηκε το φυσικό χώμα χωρίς ίχνη από δάπεδο. Ίσως ήταν κάποιος βοηθητικός χώρος, που δεν απαιτούσε ιδιαίτερη φροντίδα ως προς την κατασκευή του.

Το κύριο αυτό δωμάτιο επικοινωνούσε με έναν άλλο χώρο με μια λιγότερο εντυπωσιακή είσοδο με απλό πέτρινο κατώφλι, χωρίς στρόφιγγες, στη βορειοδυτική γωνία του. Και στο χώρο αυτό δε βρέθηκε ιδιαίτερα κατασκευασμένο δάπεδο, αλλά ότι ήταν στεγασμένος αποδεικνύεται από το πλήθος των πεσμένων κεραμίδων.

Το δάπεδο του κυρίου δωματίου καλυπτόταν με ψηφιδωτό, δυστυχώς αποσπασματικά σωζόμενο (Πί ν. 268 α). Η κεντρική παράσταση δε διατηρήθηκε. Το πλαίσιο αποτελείται από διάστημα καλυπτόμενο μόνο από λευκές ψηφίδες στα άκρα του δωματίου: στη συνέχεια υπάρχει ταινία με σπειρομαϊάνδρο από κυανές και βαθυκόκκινες ψηφίδες, ταινία με διακοπτόμενο πλοχμό από κυανές ψηφίδες και τρίτη πλατιά ταινία που κοσμεύεται με αβακωτό από άσπρες και κυανές ψηφίδες. Στο πλησιέστερο προς το κέντρο του δωματίου σωζόμενο τμήμα υπάρχουν τρίγωνα εγγεγραμμένα σε τετράγωνα από πολύχρωμες ψηφίδες.

Στη νοτιοδυτική γωνία του δωματίου σχηματίζονται δύο θήκες από πλάκες, κάθετα τοποθετημένες. Η βόρεια πλευρά της δεύτερης θήκης ήταν χτισμένη με πέτρες, ανάμεσα στις οποίες ήταν εντοιχισμένο τμήμα από λίθινο σπόνδυλο, προφανώς σε β' χρήση, και ήταν επιχρισμένη με κονίαμα. Ο τοίχος 2 αποτελούσε μεταγενέστερη προσθήκη, εφόσον εδράζεται πάνω στο ψηφιδωτό δάπεδο. Πάνω στο δάπεδο αυτό βρέθηκε ένα οστέινο παιδικό ειδώλιο.

Δυτικά από το κύριο δωμάτιο αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα από άλλο χώρο με δάπεδο από βοτσαλάκια, τοποθετημένα πάνω στο χώμα. Εδώ βρέθηκε και μια λίθινη, ιωνικού τύπου, βάση αρράβδωτου κίονα (σώθηκε μικρό τμήμα από τον κίονα): προφανώς ήταν μετακινημένη από τη θέση στην οποία είχε τοποθετηθεί αρχικά.

Το αποχετευτικό σύστημα. Στο βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν τρεις αγωγοί, από τους οποίους οι 1 και 2 είναι χτισμένοι με πλίνθους και έχουν πυθμένα και κάλυψη από πήλινες πλάκες. Ο αγωγός 3 είναι χτισμένος με πλακοειδείς πέτρες και ο πυθμένας του αποτελείται επίσης από πέτρες, αλλά μικρότερες από αυτές των τοιχωμάτων. Και οι τρεις αγωγοί διαπερνούν τον τοίχο 6 και καταλήγουν σ' ένα κεντρικό οχετό (τον κεντρικό αποχετευτικό αγωγό της ρωμαϊκής πόλης), που αποκαλύφθηκε σε μήκος 10 μ., παράλληλα προς τον ανατολικό τοίχο του δωματίου με το ψηφιδωτό δάπεδο. Ο κεντρικός αγωγός είχε βάθος 1,30 μ. (Πί ν. 268 β). Οι πλευρικοί του τοίχοι (τοίχος 4 και 6) ήταν ιδιαίτερα ανθεκτικοί, χτισμένοι με πέτρες ακανονίστου σχήματος και με ασβεστοκονίαμα ως συνδετικό υλικό. Μεγάλες πλάκες αποτελούσαν την κάλυψη του οχετού και πιθανώς χρησίμευαν και ως δρόμος (οι πλάκες έχουν πλά-

τος περίπου 1 μ.). Στην επίχωση του κεντρικού αποχετευτικού αγωγού βρέθηκε μεγάλος αριθμός ρωμαϊκών νομισμάτων (από το β' μισό του 1ου έως και το α' μισό του 3ου αι. μ.Χ.).

Τέλος στο ανατολικότερο τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν οικοδομικά λείψανα από άλλο ρωμαϊκό κτίσμα, το οποίο εκτεινόταν ανατολικά από τον κεντρικό αποχετευτικό αγωγό και το δωμάτιο με το ψηφιδωτό δάπεδο. Ένας πύλινος σωλήνας που διέρχεται κάτω από τους αγωγούς 1 και 2 θα πρέπει να ανήκει σε μια παλιότερη οικοδομική φάση (Πί ν. 269 γ).

Μ. ΠΩΛΟΓΙΩΡΓΗ - ΣΤ. ΜΑΡΚΟΥΛΑΚΗ

Οικόπεδο Π. Μυγιάκη

Από 3 ως 11.6.82 έγινε σωστική ανασκαφή στο παραπάνω οικόπεδο. Βρέθηκε τοίχος μήκ. 7,80, πλ. 0,60 και ύψ. 0,60 - 0,40 μ. με διεύθυνση Β.-Ν. Ηπάνω επιφάνειά του ήταν επίπεδη, αλλά η θεμελίωσή του ακολουθούσε την κλίση του εδάφους. Ήταν χτισμένος από μέτριες πέτρες με άφθονο συνδετικό υλικό. Δεν εξακριβώθηκε η χρήση του. Το πιθανότερο είναι ότι πρόκειται για περίβολο γιατί συνεχίζεται σ' όλο το πλάτος του οικοπέδου και χωρεί και προς τα διπλανά χωρίς να γωνιάζει.

Στην επίχωση βρέθηκαν κομμάτια κεραμιδιών και άφθονα όστρακα του 3ου αι. μ.Χ. Ο τοίχος ήταν θεμελιωμένος σε παρθένο χώμα.

Μ. ΤΣΙΠΟΠΟΥΛΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΡΕΘΥΜΝΗΣ

Μ α ρ ο υ λ ά ς

Το Νοέμβριο του 1982 πραγματοποιήθηκε επιφανειακή έρευνα με βοήθεια συνεργείου αποτελούμενο από τους εργατοτεχνίτες της Εφορείας Μαν. Τσιτσιρίδη, Γιάν. Μπιτσάκη και Δημ. Χρυσό, στην περιοχή της θέσης Πριναρές, της κοινότητας Μαρούλα Ρεθύμνης.

Αφορμή υπήρξε το αίτημα οικοδομικού συνεταιρισμού δημοσίων υπαλλήλων Ρεθύμνου για ίδρυση νέου οικισμού, σε απόσταση 200 μ. από τη θέση γνωστού θαλαμωτού ΥΜ ΙΙΑ/Β τάφου (ΠΑΕ 1974, σ. 274 κε.).

Στη βραχύωδη και θαμνώδη θέση Πριναρές δεν παρατηρήθηκαν ίχνη τάφων ή άλλων αρχαίων αρχιτεκτονικών λειψάνων. Περιεσφύλλεθησαν λίγα όστρακα μη χρονολογήσιμα. Επισημάνθηκαν όμως σημεία αρχαίας λατόμησης του βράχου στο νότιο τμήμα, ενώ στο ανατολικό ένα μεγάλο λατομείο φαίνεται ότι τροφοδότησε το χτίσιμο του ωραιότατου και παραδοσιακού χωριού Μαρουλάς, κατά την ενετοκρατία και την τουρκοκρατία.

Στις αγροτικές καλλιεργήσιμες εκτάσεις προς τα βόρεια και ανατολικά της θέσης Πριναρές παρατηρούνται αρκετά διάσπαρτα μινωικά όστρακα (από τριποδικά αγγεία, κύπελλα κτλ.).

Στις ιδιοκτησίες Μαν. Φραγκιά, Στυλ. Κοπανάκη και Νικ. Κοπανάκη κυρίως, εντοπίστηκε ένα αρκετά εκτεταμένο ΥΜ ΙΙ νεκροταφείο. Σε μικρή απόσταση νότια του θαλαμωτού τάφου που αναφέρθηκε παραπάνω (χωράφι Ι. Παπαδάκη), υπάρχει άλλος θαλαμωτός τάφος που είχε συληθεί από γνωστό αρχαιοκάπηλο. Τρίτος λαξευτός τάφος που βρέθηκε και συλήθηκε προφανώς το 1925 (σύμφωνα με πληροφορίες των κατοίκων) κατά τη διάνοιξη του σημερινού κοινοτικού δρόμου, βρίσκεται σε απόσταση 100 μ. νότια των δύο προηγούμενων.

Στα όρια του ίδιου νεκροταφείου και πλησιέστερα στη θέση Πριναρές παρατηρήσαμε την ύπαρξη δύο ταφικών ΥΜ ΙΙ πιθαρών τα οποία και ανασκάψαμε. Το ένα απ' αυτά (εγχυτρισμός 1) βρέθηκε στο χωράφι του Στυλ. Κοπανάκη, σπασμένο σε πολλά κομμάτια και προφανώς συλημένο. Ήταν τοποθετημένο οριζόντια μέσα σε λάκκο σκαμμένο σε πολύ μαλακό, κιτρινωπό κούσκουρα με το στόμιο προς Α. Το ύψος του υπολογίστηκε στα 1,40 μ. και η μεγαλύτερη διάμετρός του σε 1 μ. Στη θέση του στομίου υπήρχε τοποθετημένη όρθια μια μεγάλη πλάκα. Στο κοσκίνισμα του χώματος βρέθηκαν ελάχιστα ίχνη οστών.

Το δεύτερο (εγχυτρισμός 2) βρέθηκε σε αρκετή απόσταση από το πρώτο, μέσα στο χωματόδρομο πολύ κοντά (60 μ. περίπου) στο μοναχικό σπίτι του ιερέα Νικ. Κοπανάκη. Η διάνοιξη του δρόμου έχει κατεβάσει το επίπεδο του εδάφους κατά 1 μ. και έφερε στην επιφάνεια τμήμα από τη σπασμένη κοιλιά του πιθαριού που διαγραφόταν αμυδρά μέσα στο χώμα. Η σωστική ανασκαφή του πιθαριού το αποκάλυψε σχεδόν ακέραιο κατά τα άλλα, αλλά ραγισμένο. Ήταν τοποθετημένο με το στόμιο προς ΝΑ. έχει σχήμα ωοειδές, με δύο λαβές στον ώμο, πολύ χαμηλό πόδι και βάση διάτρητη· βαμμένο με αραιή καστανή βαφή, χωρίς άλλη διακόσμηση. Το ύψος του είναι 0,95 και η μεγάλη διάμετρος 0,50 μ.

Γύρω του ήταν τοποθετημένες πέτρες. Στο στόμιο του υπήρχε προσαρμοσμένο ένα μεγάλο κρατηροειδές αγγείο του οποίου το χείλος εισχωρούσε στο χείλος του πιθαριού (Πί ν. 269 α). Δίπλα στη δεξιά λαβή του πιθαριού υπήρχε κυλινδρική σύστομη πυξίδα με δύο οριζόντιες λαβές αδιακόσμητη, σπασμένη σε πολλά κομματάκια (Πί ν. 269 β).

Στο χώμα με το οποίο ήταν γεμάτο το πιθάρι βρέθηκαν ίχνη οστών, 14 πήλινες μικρές σφαίρες με εγχάρκτη επιφάνεια (παιδικά παιχνίδια), μία χάλκινη και τρεις ασημένιες χάντρες, και δύο χάλκινες περόνες από τις οποίες η μία σπασμένη.

ΣΤ. ΜΑΡΚΟΥΛΑΚΗ

Σ τ α υ ρ ω μ έ ν ο ς

Οικόπεδο Θεμ. Μασαλή - Γ. Μιχελιουδάκη

Στο νοτιοδυτικό τμήμα του παραπάνω οικοπέδου, κατά τις εργασίες διάνοιξης πεδίων θεμελίωσης, αποκαλύφθηκε, και καταστράφηκε εν μέρει από τη σκαπάνη, μικρός κεραμοσκεπής τάφος των πρώιμων ελληνιστικών χρόνων (Πί ν. 270 δ). Οστά δε βρέθηκαν. Πιθανότατα είχαν διαλυθεί εντελώς. Οι μικρές διαστάσεις του τάφου υποδηλώνουν ότι επρόκειτο για την ταφή μικρού παιδιού. Τα κτερίσματα από πηλό περιλαμβάνουν μία μικρογραφία αρυτήρα (ή «χύτρας») (αριθ. ευρ. Μουσείου Ρεθύμνης 3003), μία μικρογραφία οξυπύθμενου αμφορίσκου (αριθ. ευρ. Μουσείου Ρεθύμνης 3034), ένα λύχνο, τριάντα έξι μυροδοχεία με πόδι και ένα σφαιρίδιο· βρέθηκε επίσης μία γυάλινη υδρίσκη.

Ο άβαφος λύχνος (αριθ. ευρ. Μουσείου Ρεθύμνης 3006) (Πί ν. 270 α) είναι πιθανώς προϊόν της εγχώριας κρητικής παραγωγής και αποτελεί παραλλαγή του τύπου 25 D Prime του Howland (βλ. *The Athenian Agora IV*, Princeton 1958, σ. 79, Type 25 D prime, πίν. 39: τέλος γ' τετάρτου του 4ου αι. π.Χ. - α' τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.).

Η πλειονότητα των μυροδοχείων με πόδι (αριθ. ευρ. Μουσείου Ρεθύμνης 3001-3002, 3004, 3007-3033) (Πί ν. 270 β-γ), αγγείων πολύ κοινών και σε τάφους και σε οικισμούς, ανήκει σ' ένα τύπο δημοφιλή στο τέλος του 4ου και στον πρώιμο 3ο αι. π.Χ. (Πρβλ. *Hesperia* 3 (1934), σ. 326, αριθ. Α 64, εικ. 9 και σ. 336, αριθ. Β 6, εικ. 15 και σ. 473).

Το πήλινο σφαιρίδιο (αριθ. ευρ. Μουσείου Ρεθύμνης 3005), διαμ. 0,02 μ., φέρει στην επιφάνεια παράλληλες οριζόντιες εγχαράξεις τεμνόμενες από δύο κάθετες διασταυρούμενες. Ίσως πρόκειται για παιδικό άθυρμα (πρβλ. *BSA* 59 (1964), σ. 67 και υποσημ. αριθ. 25, όπου αναφέρονται και άλλα παράλληλα).

Η γυάλινη υδρίσκη (αριθ. ευρ. Μουσείου Ρεθύμνης Υ 1) έχει διαστάσεις: ύψος 0,078, μεγ. διάμ. σώμ. 0,04 μ. Έχει βαθύ κυανό χρώμα και διακοσμείται με οριζόντιες θλαστές γραμμές, περιβαλλόμενες από άλλες απλές και κυματοειδείς χρώματος λευκού και κιτρίνου. Χρονολογείται στο τελευταίο τέταρτο του 4ου-πρώιμο 3ο αι. π.Χ. (Ως προς το σχήμα και τον τύπο πρβλ. Donald B. Harden, *Catalogue of Greek and Roman Glass in the British Museum*, vol. I, London 1981, σ. 114-5, αριθ. 300 και 301, πίν. XVII, εικ. 8).

Α ρ γ υ ρ ο ύ π ο λ η

Οικόπεδο Μαρ. Κασσωτάκη

Στην Αργυρούπολη, όπου τοποθετείται η σημαντική αρχαία πόλη Λάππα, και συγκεκριμένα στην Κάτω Αργυρούπολη, πραγματοποιήθηκε σωστική

ανασκαφή, στην οποία έλαβε μέρος και η πτυχιούχος της αρχαιολογίας Κ. Βαρότση. Η έρευνα έφερε στο φως αρχιτεκτονικά λείψανα δύο αλληπάλλων οικοδομικών φάσεων της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου. Στην περίοδο αυτή ανήκει και τμήμα σκάλας με πέντε σκαλοπάτια, πλ. 1,50 μ. (Πί ν. 271 α). Αποκαλύφθηκε επίσης τμήμα από ισοδομικό τοίχο, πιθανώς της εποχής της ενετοκρατίας. (Η Αργυρούπολη άκμασε και κατά την ενετοκρατία στην Κρήτη. Βλ. R. Pashley, *Travels in Crete*, I, Amsterdam 1970, σ. 84). Στα κινητά ευρήματα της ανασκαφής από το χώρο των ύστερων ρωμαϊκών οικοδομικών λειψάνων περιλαμβάνονται: όστρακα, κυρίως από άβαφα οικιακά σκεύη, τμήμα από μαρμάρινο κιονίσκο, λίγες λίθινες ψηφίδες και ένα φθαρμένο χάλκινο νόμισμα.

Θ ρ ό ν ο ς Α μ α ρ ί ο υ

Αγρός Κωνστ. Αλεξάκη

Ο παραπάνω αγρός, όπου έγινε ανασκαφική έρευνα, βρίσκεται στους δυτικούς-νοτιοδυτικούς πρόποδες του λόφου Κεφάλαια και σε απόσταση πέντε λεπτών δυτικά από το σύγχρονο χωριό. Στο λόφο Κεφάλαια τοποθετείται η ελληνική πόλη Σύβριτα, της οποίας σώζονται εκτεταμένα ερείπια. Έχουν εντοπιστεί επίσης ίχνη ενός ΥΜ ΙΙΙ οικισμού. (Για τη Σύβριτα και τα νομίσματά της, βλ. J.-N. Svoronos, *Numismatique de la Crète ancienne*, Paris 1890, σ. 40 κ.ε. Γενικά για τις αρχαιότητες: *BSA* 59 (1964), σ. 71-72, όπου και σχετική βιβλιογραφία. Για τη σημασία της πόλης κατά την αρχαιότητα: E. Kirsten, *Phaistos und Kydonia, Korion und Sybrita, Antichità Cretesi, Studi in Onore di Doro Levi*, Β', 1974, σ. 81 κ.ε.). Μία σημαντική παλαιοχριστιανική βασιλική έχει ανασκαφεί μέσα στο χωριό (Κρητ. Χρον. 13 (1959), σ. 7 κ.ε.).

Η θέση, όπου βρίσκεται ο αγρός του Κ. Αλεξάκη, έχει τη χαρακτηριστική ονομασία «Ελληνικά». Σε πολλές τοποθεσίες στην Κρήτη, αλλά και στην υπόλοιπη Ελλάδα, με την ονομασία αυτή έχουν εντοπιστεί αρχαιότητες. Η έρευνα στον αγρό είχε χαρακτηρη σωστικής ανασκαφής, καθόσον κατά την άρση είχαν αποκαλυφθεί όστρακα ρωμαϊκών χρόνων και ένας μαρμάρινος κιονίσκος, πιθανώς βάθρο κάποιου μνημείου. Η ανασκαφή έφερε στο φως δύο ορθογώνιους κτιστούς τάφους. Και οι δύο ήταν συλημένοι.

Ο τάφος 1 είχε προσανατολισμό από Β.-Ν. και διαστάσεις 2,17 × 0,61 και βάθος 0,52 μ. Εξωτερικά σειρά από αδούλευτες πέτρες περιέβαλλε τον τάφο και συγκρατούσε τις τέσσερις καλυπτήριες πλάκες, από τις οποίες η νοτιότερη βρέθηκε σπασμένη μέσα στον τάφο. Εσωτερικά ήταν επιχρισμένος με ασβεστοκονίαμα. Ο φυσικός βράχος χρησίμευε ως δάπεδο του τάφου. Η όλη κατασκευή μαρ-

τυρεί αρκετά επιμελημένη εργασία. Το κρανίο ήταν στη βόρεια στενή πλευρά, αλλά τα υπόλοιπα οστά βρέθηκαν ανακατεμένα, προφανώς μετά την εξερεύνηση του τάφου από τους αρχαιοκάπηλους. Τα μόνα ευρήματα ήταν ένα θραύσμα από γυάλινο αγγείο και λίγα όστρακα ρωμαϊκών χρόνων.

Ο τάφος 2 αποκαλύφθηκε περίπου 15 μ. νοτιότερα από τον πρώτο. Η κατασκευή του ήταν πολύ αμελέστερη. Μικρές και πρόχειρα δουλεμένες πέτρες, κάθετα τοποθετημένες, αποτελούσαν τα πλευρικά τοιχώματα. Οι καλυπτήριες πλάκες δε βρέθηκαν. Ο τάφος είχε προσανατολισμό από ΒΔ.-ΝΑ. και διαστάσεις (εσωτερικά): 1,90 × 0,43 και βάθος 0,23 μ. Ο σκελετός ήταν στη θέση του, με το κρανίο προς Β. Κτερίσματα δε βρέθηκαν.

Δοκιμαστικές τομές σε διάφορα σημεία του αγρού δεν οδήγησαν στην εύρεση άλλων τάφων, αλλά μόνο στην περισυλλογή λίγων οστράκων και δύο πηλίνων δισκοειδών αγγυθών.

Β ο λ ι ώ ν ε ς Α μ α ρ ί ο υ

Αγρός Δημ. Ιερωνυμάκη

Σωστική ανασκαφή, που διενεργήθηκε στον παραπάνω αγρό στη θέση Μετόχι ή Μπόλολας, έφερε στο φως δύο ταφές σε πήλινες ζωγραφιστές λάρνακες των ΥΜ ΙΙΙ χρόνων. Και οι δύο ταφικές λάρνακες, που ήταν τοποθετημένες σε απλά ορύγματα στο εξαιρετικά αμμώδες έδαφος, είχαν καταστραφεί ως προς το ανώτερο τμήμα τους από το μηχανικό άροτρο κατά την άροση του αγρού. Η πρώτη λάρνακα (Πί ν. 271 β) είχε προσανατολισμό από Α.-Δ. Ο σκελετός είχε σχεδόν ολοκληρωτικά διαλυθεί και ελάχιστα οστά αποκαλύφθηκαν. Τα κτερίσματα αποτελούσαν δύο χάνδρες (μία από σάρδιο και η άλλη από σαρδόνυχα) και ένας αμυγδαλόσχημος σφραγιδόλιθος από σαρδόνυχα με παράσταση πλοίου, που βρέθηκε κοντά στον καρπό του ενός χεριού. Κάτω από τον πυθμένα της λάρνακας βρέθηκε ένα πήλινο θυμιατήριο (Πί ν. 272 α) με ίχνη από καύση εσωτερικά. Βόρεια από τη σαρκοφάγο βρέθηκε ένας ελλειπής ψευδόστομος αμφορίσκος και ένας δεύτερος περισυλλέχθηκε σε κομμάτια από τα διαταραγμένα από το μηχανήμα χώματα.

Σε απόσταση περίπου 2 μ. ανατολικά από την πρώτη λάρνακα, αποκαλύφθηκε η δεύτερη με προσανατολισμό από Β.-Ν. Οστά δε βρέθηκαν. Πιθανώς είχαν διαλυθεί εντελώς. Τα κτερίσματα της ταφής, ανατολικά από τη λάρνακα, ήταν ένας ψευδόστομος αμφορίσκος και μια μικρή πρόχους με πλαστικές αποφύσεις στον ώμο (Πί ν. 272 β). Οι ταφές χρονολογούνται από την κεραμική προς το τέλος της ΥΜ ΙΙΙΒ περιόδου³.

Ελληνο-ιταλική επιφανειακή έρευνα στην επαρχία Αμαρίου

Το 1982 πραγματοποιήθηκε κοινή Ελληνο-ιταλική επιφανειακή έρευνα στην επαρχία Αμαρίου του νομού Ρεθύμνου και συγκεκριμένα στην περιοχή από το σπήλαιο των Ελεώνων έως το χωριό Μοναστηράκι (για το νεολιθικό και μινωικό σπήλαιο στη θέση «Μαργιελές» των Ελεώνων, βλ. συγκεντρωμένη βιβλιογραφία: BSA 59 (1964), σ. 73. Για τις παλαιότερες έρευνες στο Μοναστηράκι: E. Kirsten - K. Grundmann, στο: F. Matz, Forschungen auf Kreta 1942, Berlin 1951, σ. 27 κ.ε.). Η έρευνα διενεργήθηκε υπό τη διεύθυνση του Εφόρου Αρχαιοτήτων Γ. Τζεδάκι και του καθηγητή Louis Godart, με τη συμμετοχή επιστημονικού προσωπικού από την ΚΕ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων και ομάδας φοιτητών του Πανεπιστημίου της Νεάπολεως της Ιταλίας.

Τα άξια λόγου αποτελέσματα της έρευνας αυτής σημειώθηκαν στη θέση Χάρακας, σε μικρή απόσταση βόρεια από το χωριό Μοναστηράκι, όπου κατά το παρελθόν είχαν έλθει στο φως σημαντικότερα λείψανα των μεσομινωικών χρόνων και πιθανή ανακτορική εγκατάσταση της εποχής αυτής (Kirsten-Grundmann, ό.π.). Μετά την εύρεση επιφανειακά ενός κομματιού από πηλό με σφραγίσματα στην επάνω επιφάνεια, έγινε μία δοκιμαστική τομή, διαστ. 5 × 5 μ., στους νοτιοδυτικούς πρόποδες του λόφου Χάρακας (βλ. κομμάτι πηλού με παρόμοια σφραγίσματα: Kirsten-Grundmann, ό.π., σ. 46, πίν. 38:3).

Στη δοκιμαστική τομή αποκαλύφθηκαν τμήματα δύο τοίχων, οι οποίοι σχηματίζουν γωνία μεταξύ τους, χτισμένων από ακατέργαστες πέτρες μετρίου μεγέθους (Πί ν. 272 γ). Πιθανώς πρόκειται για τμήμα μεγάλου δωματίου. Επάνω στο χωμάτινο δάπεδο του χώρου αυτού και στο ανατολικό τμήμα της τομής αποκαλύφθηκε μεγάλο κομμάτι από απανθρακωμένο ξύλο. Στα κινητά ευρήματα περιλαμβάνεται ένας μικρός κέρνος από χλωρίτη, ελλειπτικού σχήματος, με δύο μικρές κυκλικές κοιλοότητες. Στις δύο μακριές πλευρές και στην επάνω επιφάνεια φέρει εγχάρακτη γραμμική διακόσμηση (πρβλ. P. Warren, Minoan Stone Vases, Cambridge 1969, σ. 11 κ.ε., Form C).

Η κεραμική, χαρακτηριστική των ΜΜ Ια - ΜΜ ΙΙ χρόνων, περιλαμβάνει λίγα όστρακα από αγγεία με διακόσμηση του τύπου Barbotine και όστρακα από αγγεία του Καμαραϊκού ρυθμού. Βρέθηκαν επίσης ένας πήλινος κέρνος, αποτελούμενος από δύο συνενωμένα κυπελλίδια, ένας δεύτερος συνιτάμενος από μία αυτοτελή βάση και τρία κυπελλίδια, και αριθμός μόνωτων κυπέλλων με γωνιώδες περίγραμμα, ενός τύπου πολύ κοινού στην Αγία Τριάδα και στη Φαιστό. Όμοια κύπελλα είχαν αποκαλυ-

3. Βλ. ΑΔ 36 (1981): Μελέτες, σ. 82-106.

φθεί επίσης και κατά τις παλαιότερες έρευνες των Γερμανών αρχαιολόγων στο Μοναστηράκι (Kirsten-Grundmann, ό.π., σ. 46, Πίν. 37:4).

Τέλος σε μικρή απόσταση ΝΑ. από την τομή στη θέση Χάρακας και στη βόρεια πλευρά του αγροτικού δρόμου, που οδηγεί από το χωριό προς το σύγχρονο νεκροταφείο, αποκαλύφθηκε μικρός αριθμός αγγείων των ελληνιστικών χρόνων σε μία μικρή τομή, διαστ. 0,50 × 0,30 μ. περίπου.

Μ. ΠΩΛΟΓΙΩΡΓΗ

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ

Καμπάνι Ακρωτηρίου

Σε δασική (θαμνώδη) περιοχή, κοντά στο παραπάνω χωριό εντοπίστηκαν από την αρχαιολόγο Jenny Moody κομμάτια ΜΜ πιθαριών. Πραγματοποιήθηκε μικρή σωστική έρευνα κατά την οποία διαπιστώθηκε η ύπαρξη ΜΜ εγκατάστασης στην περιοχή αυτή.

ΣΤ. ΜΑΡΚΟΥΛΑΚΗ

ΚΔ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Μουσείο Σητείας

Γνωρίζοντας το βεβαρυμένο ιστορικό της κατασκευής του κτιρίου του νέου Μουσείου Σητείας προβλέψαμε προβλήματα στη «συμπεριφορά» του πράγμα που επαληθεύτηκε κυρίως όσον αφορά τη στεγανοποίησή του. Για το σκοπό αυτό άρχισαν εκτεταμένες εργασίες ενώ παράλληλα έγιναν ενέργειες για την εξάλειψη άλλων κακοτεχνιών όπως αντικατάσταση κουφωμάτων, έργα απορροής ομβρίων κτλ. Τα προβλήματα αυτά ανέκοψαν το ρυθμό προετοιμασίας της έκθεσης και τη μεταφορά αρχαιοτήτων της επαρχίας Σητείας από τα Μουσεία Ηρακλείου και Αγίου Νικολάου. Πάντως συνεχίζεται η μεταγραφή των ήδη μεταφερθέντων αντικειμένων τα οποία ξεπερνούν τα 3.000. Παράλληλα γίνονται ενέργειες για τον εξοπλισμό των βοηθητικών χώρων του μουσείου (γραφεία, βιβλιοθήκη). Το προσωπικό το οποίο υπηρετεί στο Μουσείο Σητείας είναι τρεις Επιμελητές Αρχαιοτήτων και δύο μόνιμοι αρχαιοφύλακες.

ΝΙΚ. ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ

Μέσα στο 1982 άρχισε στην Εφορεία η οργάνωση τοπογραφικού αρχείου, η καταγραφή των αρχαίων σε δελτία, η δημιουργία αρχείου για τα βιβλία που διαθέτει η Εφορεία.

ΕΠΑΝΕΚΘΕΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Αρχαιολογική Συλλογή Ιεράπετρας

Τοποθετήθηκαν προθήκες και με τη βοήθεια του συντηρητή του Μουσείου Αγίου Νικολάου Αλ. Νικάκη οργανώθηκε πάλι, όσο το επέτρεπε ο περιορισμένος χώρος της μιας αίθουσας που τη στεγάζει, η υπάρχουσα συλλογή κατά χρονολογική σειρά. Στην έκθεση προστέθηκαν και νέα αντικείμενα από την αποθήκη της συλλογής, ώστε να αντιπροσωπεύονται επαρκώς όλες οι εποχές από την πρωτομινωική έως και τη ρωμαϊκή.

Με τη συνδρομή του Δήμου Νεαπόλεως έγιναν μικρής κλίμακας επανεκθετικές εργασίες στην Αρχαιολογική Συλλογή της πόλης, αφού έγινε ταύτιση των αντικειμένων και παραχωρήθηκαν ορισμένα απ' αυτά νεότερα του 1830, στον πολιτιστικό σύλλογο Νεάπολεως για να εκτεθούν στο Λαογραφικό Μουσείο. Η συλλογή περιλαμβάνει πήλινα και λίθινα αγγεία, χάλκινα όπλα και εργαλεία, κοσμήματα

μινωικών χρόνων, γεωμετρικά πιθάρια, αρχαϊκές επιγραφές ειδώλια και αγγεία κλασικών και ελληνιστικών χρόνων, μαρμάρινα ρωμαϊκά αγάλματα και ενδιαφέρουσα συλλογή νομισμάτων από τα αρχαϊκά χρόνια έως και τη νεότερη Ελλάδα. Τη συντήρηση των αντικειμένων ανέλαβε ο συντηρητής του Μουσείου Αγίου Νικολάου Κ. Νικάκης, ο οποίος βοήθησε και στην όλη επανεκθετική εργασία.

Στο Μουσείο Σητείας μεταφέρθηκαν από το Μουσείο Αγίου Νικολάου ευρήματα προερχόμενα από την περιοχή Σητείας, που φυλάσσονταν στην αποθήκη του μουσείου, με σκοπό τη μελλοντική έκθεσή τους στο εκεί νέο Μουσείο.

ΣΤ. ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Σ π ή λ α ι ο Α γ ί ο υ Χ α ρ α λ α μ π ο υ ς
(Γ ε ρ ο ν τ ο μ ο υ ρ ι)

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσίασε η συνέχιση της έρευνας του ανώνυμου ταφικού σπηλαιού ή σπηλαιοβάραθρου στο χωριό Άγιος Χαράλαμπος ή Γερωντομουρί στο Οροπέδιο Λασιθίου, που είχε αρχίσει το 1976¹ αλλά αναγκαστικά είχε σταματήσει επειδή υπήρχε άμεσος κίνδυνος για κατάρρευση της οροφής και των τοιχωμάτων. Πραγματικά, όλο το έδαφος είχε ρηγματωθεί επικίνδυνα από τις εκρήξεις με δυναμίτη για τη διάνοιξη της νέας επαρχιακής οδού: έτσι, οι θρυμματισμένοι βράχοι του μεγάλου κρατηρόσχημου ορύγματος που είχε σχηματισθεί έπειτα από τις εκρήξεις και τις εργασίες αποχωμάτωσης με τη βοήθεια φορτωτή, κινδύνευαν να καταρρεύσουν. Έτσι είχαμε τότε αναγκαστεί να κλείσουμε το στενό άνοιγμα προς το σπήλαιο για να αποφύγουμε τη σύληση.

Με τις φετινές εργασίες το άνοιγμα αυτό ξανανοιχθηκε και το μεγάλο όρυγμα απαλλάχθηκε με τη βοήθεια φορτωτή από αρκετούς τόννους μάζα, αφού απομακρύνθηκαν όλα τα ετοιμόρροπα τμήματα των τοιχωμάτων. Ένα από αυτά τα τοιχώματα, το ανατολικό, είναι σε κάποιο σημείο του άθικτο και όχι κατακόρυφο αλλά πολύ επικλινές: ίσως πρόκειται για την κατωφερική αρχική είσοδο του σπηλαιοβάραθρου, που για κάποιο λόγο κλείστηκε ήδη κατά τη μινωική αρχαιότητα, μετά τους ΜΜ ΙΙ χρόνους, και η ύπαρξή της ξεχάστηκε έως τη στιγμή που καταστράφηκε κατά τις εργασίες διάνοιξης του δρόμου: μάλλον πρόκειται για την είσοδο που μάταια είχαμε αναζητήσει ανασκαφικά με

1. Πρβλ. ΑΔ 31 (1976): Χρονικά, σ. 379 κ.ε.

δοκιμαστικές τομές κατά την πρώτη ανασκαφική περίοδο. Σε αυτό το σημείο, στο κέντρο περίπου του ορύγματος, οι ανασκαφικές εργασίες περιορίστηκαν στην έρευνα των μπάζων και την περισυλλογή οστράκων. Στη σχισμή ενός πεσμένου βράχου βρέθηκε ένας ακέραιος καλοδιατηρημένος χάλκινος δακτύλιος με εγχάρακτο δικτυωτό σχέδιο στη σχεδόν ελλειψοειδή σφενδόνη. Σε μία κοιλότητα του βράχου βρέθηκαν πολλές πεταλίδες. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι ένα ακέραιο μαρμάρινο ειδώλιο «κυκλαδικού» τύπου αλλά χωρίς πόδια, με αυτοτελή ορθογώνιο και επίπεδο κορμό και κεφαλή με κάπως μυτερό κρανίο και σαγόνι. Το πρόσωπο είναι άμορφο αλλά δηλώνεται το στόμα. Το ολικό ύψος είναι 0,13 μ. Τα χέρια διπλώνονται στο στομάχι κατά τον τυπικό κυκλαδικό τρόπο.

Μία στοά του σπηλαίου προχωρεί από το κέντρο περίπου του ορύγματος προς το βάθος σε κλίση περίπου 45°. Η στοά αυτή είναι σήμερα γεμάτη μπάζα και δεν επιτρέπει την είσοδο προς το κυρίως σπήλαιο. Σε ένα μικρό οριζόντιο «πατάρι» που σχηματίζεται στην αρχή της, που δεν είχε σκεπαστεί από τα μπάζα, βρέθηκε ένας άθικτος σωρός οστών, ένα είδος οστεοφυλακίου με μερικά κρανία που περισυλλέχθηκαν. Τα περισσότερα ήταν εκτεθειμένα στον αέρα επί πολλούς αιώνες και βρέθηκαν τελείως καθαρά αλλά με στίγματα μούχλας. Πολύ βαθύτερα μόλις διακρίνεται ένας θάλαμος του σπηλαίου, απροσπέλαστος όμως για την ώρα. Ο θάλαμος φαίνεται ότι περιέχει μεγάλο αριθμό από οστά και κρανία σε σωρούς όχι θαμμένους· ασφαλώς η μελλοντική έρευνα θα παρουσιάσει μεγάλο ενδιαφέρον από ανθρωπολογική άποψη.

Στη νότια πλευρά του μεγάλου ορύγματος αποκαλύφθηκε ένας μικρός θάλαμος ή στοά του σπηλαίου, με κατεύθυνση από Α. προς Δ., μήκ. περίπου 6 και πλ. έως 1,50 μ., με επίχωση γεμάτη από οστά και λίθους. Το χώμα ήταν λασπώδες. Τα οστά που βρίσκονταν προς τα τοιχώματα ήταν σε σωρούς όπως στα οστεοφυλάκια, συνήθως δε χωρίς κτερίσματα ανάμεσά τους, ενώ το καθεαυτό μελανωπό ταφικό στρώμα ήταν στη μέση κατά μήκος της στοάς. Από πάνω υπήρχε ένα κοκκινωπό στρώμα τελείως καθαρό, προσχλωσιγενές, που είχε σχηματιστεί από τα νερά της βροχής που έμπαιναν σιγά σιγά στο σπήλαιο. Προς τα τοιχώματα αλλά κυρίως προς το μυχό του θαλάμου βρέθηκε ένας αριθμός από αξιόλογα κτερίσματα. Ανάμεσά τους ήταν ένας μοναδικός γιγαντιαίος σκαραβαίος από πρασινόφαιο καλά λειασμένο λίθο με πρασινωπά στίγματα, μήκ. 0,20 και πλ. 0,067 μ., που δεν ανήκει στο γνωστό μινωικό τύπο του ρινόκερω ορύκτου. Ορισμένες λεπτομέρειες δηλώνονται με ελαφρότατες εγχράξεις. Βρέθηκαν ακόμη ένα μικρό λίθινο αγγείο με οριζόντιες φλεβώσεις, άλλο λοπαδοειδές με

προχοή και άλλο μικροσκοπικό από στεατίτη, διάφορα πήλινα αγγεία όπως ραμφόστομοι πρόχοι, ποτήρια, αμφορίσκοι, τριποδικά αγγείδια, λοπάδια, «καρποδόχες» του γνωστού τύπου, κύπελλα (ένα με γεφυρόστομη προχοή) κτλ., ακόμη ακαθάριστα στο εργαστήριο του Μουσείου αλλά που φαίνεται ότι ανήκουν στην ΠΜ ΙΙ-ΙΙΙ εποχή, ένα μικρό μνηοειδές χρυσό αλλά υπόχαλκο ενώτιο ακέραιο, μία μικρή σωληνωτή χρυσή χάντρα, άλλες λίθινες και μία σπάνια αμυγδαλοειδής από διαυγή ορεία κρύσταλλο αλλά με φλεβώσεις αχάτη στη μία άκρη, άλλη από σάρδιο, έπειτα μία σφραγίδα τύπου signet με ασαφή παράσταση, ένα μικρό χάλκινο αμφίστομο εγχειρίδιο, μήκ. 0,09 μ., μία μικροσκοπική σμίλη από το ίδιο υλικό, μία μεγάλη λεπίδα οφριανού και τέλος ένας σπανιότατος μικροσκοπικός λίθινος διπλός πέλεκυς ευθύπλευρος, ίσως στοιχείο περιδεραιού. Έξω από τα τελευταία προς Δ. σπίτια του Αγίου Χαραλάμπους, στο πρανές της επαρχιακής οδού περισυλλέξαμε επιφανειακά μία πυραμιδική αγνύθα ελληνορωμαϊκών χρόνων.

Σ π ή λ α ι ο Π ε λ ε κ η τ ώ ν Ζ ά κ ρ ο υ

Για δεύτερη ανασκαφική περίοδο συνεχίστηκε φέτος η έρευνα του μεγάλου νεολιθικού και μεταγενέστερου σπηλαίου στα Πελεκητά Κάτω Ζάκρου με επιστημονική βοήθη την Αθ. Κάντα του Πανεπιστημίου Κρήτης και με τη βοήθεια του ειδικευμένου και τεχνίτη ανασκαφών Ν. Δασκαλάκη. Τα ευρήματα ήταν ανάλογα με εκείνα της πρώτης περιόδου του 1979, από τα οποία καθαρίστηκε και μπήκε στην έκθεση του Μουσείου Αγίου Νικολάου αριθμός από αξιόλογα οστέινα εργαλεία, οπείς και βελόνες (Πί ν. 273 α). Διακρίθηκαν εννέα στρώματα στη στρωματογραφία του σπηλαίου, από τη μεσομινωική έως το τέλος της νεολιθικής εποχής, ενώ τα βαθύτερα στρώματα, που δεν ερευνήθηκαν κατά τη φετινή περίοδο, πρέπει να ανήκουν στις παλιότερες νεολιθικές φάσεις, όπως είχε διαπιστωθεί και από την πρώτη ανασκαφική περίοδο. Στα στρώματα που ερευνήθηκαν διακρίνονται και ίχνη κτισμάτων. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ένα κομμάτι από καμένο κορμό δέντρου πάνω σε προσεκτικά επιπεδωμένο δάπεδο από πατημένο κούσκουρα (μαλακό ημίβραχο), ενώ γύρω φαίνεται ότι υπάρχουν ίχνη ενός περιβόλου. Ο κορμός ήταν ελεύθερος στο χώρο χωρίς κάποια φανερή δομική χρήση και έδωσε την εντύπωση ότι ίσως επρόκειτο για ένα πρώιμο παράδειγμα μινωικής κιονολατρείας ή δενδρολατρείας. Ιδιαίτερα ενδιαφέροντα είναι τα όστρακα σιλιβωτών αγγείων κοσμημένων με λευκό χρώμα, της νεολιθικής περιόδου, αφού τέτοια γραπτή νεολιθική κεραμική στην Κρήτη υπάρχει μόνο από τη Φαιστό και — ελάχιστα όστρακα — από την Κνωσό.

Κ. ΔΑΒΑΡΑΣ

Ρούσσα Εκκλησιά

Μικρή ανασκαφική έρευνα αναλήφθηκε εφέτος στη θέση Άνοιξη της κοινότητας Ρούσσας Εκκλησιάς σε απόσταση περίπου 300 μ. από το εκκλησάκι του Τιμίου Σταυρού σε μικρό εύφορο πλάτωμα περικλεισμένο από βράχια και με παλιά πηγή η οποία ακόμα αναβλύζει νερό. Στο ίδιο αγρόκτημα — κληρονόμοι Σαντημπαντάκη — το 1954 είχαν αποκαλυφθεί και περισυλλεγεί «πλείστα τεμάχια πλακιδίων με ανάγλυφες παραστάσεις πολοφόρου θεότητας, πολεμιστού, γρυπών κτλ. και τεμάχια κέρνων²». Σύμφωνα με τον ερευνητή, αυτό αποδεικνύει «την ύπαρξη υπαίθριου ιερού κατά τους αρχαίους ελληνιστικούς χρόνους³».

Ο αρχικός εντοπισμός της θέσης είχε γίνει παλιότερα όταν όμοια πλακίδια και ειδώλια είχαν εμφανιστεί κατά τη διάρκεια αγροτικών εργασιών⁴. Σε όλες τις περιπτώσεις θα πρέπει να τονιστεί η συμβολή των ιδιοκτητών οι οποίοι φρόντισαν αμέσως και χωρίς τον παραμικρό δισταγμό να ειδοποιήσουν τις Αρχές και στη συνέχεια να παράσχουν κάθε διευκόλυνση στην έρευνα. Η πρόσφατη ανασκαφή πέτυχε κατά το ήμισυ το σκοπό της, δηλαδή εξάντλησε την έρευνα των ευρημάτων περισυλλέγοντας μεγάλο αριθμό ανάγλυφων πλακιδίων και ειδωλίων, αρχαϊκών χρόνων, πολύ καλής ποιότητας και με αρκετά μεγάλη ποικιλία γνωστών τύπων, γνωστών όχι μόνο από τις παλιότερες περισυλλογές στον ίδιο χώρο αλλά και από άλλα μεγάλα ανάλογα σύνολα πλακιδίων και ειδωλίων, όπως της Πραισού⁵ και της πόλης Σητείας⁶ ή μικρότερα όπως του Λαψαναρίου Αχλαδίων⁷ (Πί ν. 273 β). Τα παραπάνω σύνολα θα βοηθήσουν σημαντικά στη μελέτη της μικροπελοποννησιακής στην Ανατολική Κρήτη η οποία φαίνεται ότι είχε το δικό της εργαστήρι.

Αντίθετα, δεν εντοπίστηκαν τα ίχνη του οικοδομήματος, πιθανώς ιερού, το οποίο θα πρέπει να καταστράφηκε εντελώς από την καλλιέργεια και το κτίσιμο με το δομικό υλικό του των ξερολιθιών των αγρών αφού τα περισσότερα ευρήματα βρέθηκαν διάσπαρτα με μεγαλύτερη πυκνότητα εκεί όπου οι νεροσυρμές οδηγούσαν τα νερά της βροχής.

Τέλος θα πρέπει να προσεχθεί ιδιαίτερα ο συσχε-

τισμός της θέσης των πιο πάνω ιερών με την ύπαρξη πηγής⁸.

ΝΙΚ. ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ

Ιεράπετρα (θέση Βιγλιά)

Οικόπεδο Ευγ. Χιωτάκη (παλαιά επαρχιακή οδός προς Γρα Λυγιά)

Στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκε μικρή λιθόστρωτη αυλή που περιβάλλονταν από πολύ κατεστραμμένους λιθόκτιστους τοίχους και, παράλληλα με αυτούς, κτιστούς αποχετευτικούς αγωγούς.

Οδός Παύλου Κούπερ (οικόπεδο Αθηνάς Χατζάκη)

Η ανασκαφική έρευνα του παραπάνω οικοπέδου αποκάλυψε τμήμα ρωμαϊκής οικίας με μεγάλη τετράγωνη αυλή, διαστ. 8,65 × 8,70 μ. και τρία δωμάτια προς Δ., διαστ. 2,50 × 3,10 μ., 2,50 × 3,20 μ., και 2,40 × 3,15 μ., από τα οποία τα δύο τελευταία έχουν δάπεδο από πήλινες ορθογώνιες πλάκες. Προς Α. βρέθηκε κυκλική δεξαμενή με διάμετρο 1 μ. και με κτιστά τοιχώματα, ενώ προς Β. αποκαλύφθηκαν τρεις ακόμα χώροι παράπλευρης οικίας, που χωρίζονται από την προηγούμενη με στενό δρόμο. Παρότι τα κτίρια φαίνονται να επεκτείνονται προς Β., Δ. και Ν., η ανασκαφή σταμάτησε, διότι είχε ήδη πλησιάσει πολύ στα όρια του οικοπέδου και στην επαρχιακή οδό. Τα ελάχιστα κινητά ευρήματα — μία μαρμάρινη βάση κίονα, μικρά τμήματα αρχιτεκτονικών μελών και υφαντικά βάρη — μεταφέρθηκαν στην αποθήκη της αρχαιολογικής συλλογής Ιεράπετρας.

Οικόπεδο Μαρίας Λαμπράκη (οδός προς Καλαμαύκα)

Στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκε ένα δωμάτιο, διαστ. 2,50 × 2 μ. και τμήματα τεσσάρων άλλων χώρων ρωμαϊκού κτιρίου. Στο δυτικότερο απ' αυτούς βρέθηκαν κομμάτια λεπτού κονιάματος τοίχου με κόκκινο φυτικό διάκοσμο σε λευκό βάθος. Το κτίριο χρονολογείται στο α' μισό του 4ου αι. μ.Χ. Ελάχιστα ακόσμητα όστρακα και ένα χάλ-

2. Κρητ. Χρον. Η' (1954), σ. 511.

3. Ό.π.

4. Κρητ. Χρον. ΣΤ' (1952), σ. 481 και περιοδικό «Μύσων» τ. Δ' Αθήνα 1935, εικονογραφημένο παράρτημα, σ. 1.

5. BSA VIII (1901-2), σ. 61-67.

6. AAA XIII (1981), σ. 61-67.

7. Κρητ. Χρον. ΙΔ' (1960), σ. 526, BCH 1969, σ. 207.

8. Βλ. P. Faure, Cultes populaires dans le Crète Antique, BCH 96 (1972), σ. 416, όπου αναφέρεται στα ιερά Άνοιξη, Πραισού και Λαψαναρίου. Αλλά και το ιερό της Σητείας φαίνεται ότι σχετίζεται με πηγή. Βλ. επίσης Ν.Π. Παπαδάκης, Λαψανάρι-Λαψάναρος, Κρητολογία 14-15 (1982), σ. 118-120.

κινο νόμισμα Κωνσταντίου ήταν τα μοναδικά κινητά ευρήματα.

Οικόπεδο Δημ. Θωμαδάκη (παλαιά επαρχιακή οδός προς Γρα Λυγιά)

Η έρευνα στο παραπάνω οικόπεδο έφερε στο φως τρεις παράλληλους λιθόκτιστους τοίχους, μήκ. 4,5-5 μ., που όμως δεν ήταν δυνατόν να αποκαλυφθούν σ' όλο το μήκος τους, γιατί προχωρούσαν κάτω από νεόχτιστη οικοδομή. Βρέθηκαν κομμάτια από ελεφαντοστέινες περόνες και πέντε χάλκινα νομίσματα πολύ οξειδωμένα.

Οικόπεδο Γ. Τζουβελέκα (επαρχιακή οδός προς Μύρτο)

Η ανασκαφική έρευνα στο οικόπεδο αυτό αποκάλυψε δρόμο, μήκ. 21,20 και πλ. 0,95 μ. στρωμένο με εγκάρσιους ορθογώνιους ογκόλιθους και βόρεια απ' αυτόν τμήμα ρωμαϊκής οικίας μέτριας διατήρησης με έξι δωμάτια που ανήκουν σε τρεις τουλάχιστον οικοδομικές φάσεις. Στην α' φάση οι τοίχοι είναι στενοί, λιθόκτιστοι χωρίς συνδετικό κονίαμα και σε χαμηλότερο επίπεδο θεμελιωμένοι. Στη β' φάση οι τοίχοι πάχ. 0,55-0,60 μ. είναι λιθόκτιστοι με ασβεστοκονίαμα, θεμελιωμένο σε ψηλότερο επίπεδο, ενώ στην τελευταία φάση τα θεμέλια των λιθοπλινθόχτιστων τοίχων βρέθηκαν μόλις σε 0,30-0,40 μ. βάθος από την επιφάνεια του φυσικού εδάφους. Οι καλύτερα διατηρημένοι χώροι ανήκουν στη β' φάση, δύο δε απ' αυτούς στο κέντρο της ανασκαφής σώζουν και τα δάπεδά τους: το ένα από σκληρή οστρακάσβεστο και το αμέσως προς Ν. από πήλινες ορθογώνιες πλάκες.

Μεταξύ του δρόμου και της οικίας αποκαλύφθηκαν δύο συστήματα υδραγωγών πήλινων σωλήνων που προχωρούν παράλληλα και σ' όλο το μήκος του δρόμου (Πί ν. 274 α). Στρογγυλά υφαντικά βάρη και ακόσμητα όστρακα ήταν τα μόνα κινητά ευρήματα. Το σύνολο χρονολογείται στον 4ο-5ο αι. μ.Χ.

Οικόπεδο Βενετίας Κασιρμά-Ζυγάκη (επαρχιακή οδός προς Μύρτο)

Στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκαν τμήματα τεσσάρων οικιών ρωμαϊκής εποχής (3ος-4ος αι. μ.Χ.) που χωρίζονται μεταξύ τους από λιθόστρωτο δρόμο, πλ. 1,60 μ. και τέσσερα συστήματα πήλινων υδραγωγών σωλήνων (Πί ν. 274 β). Από τη νοτιοανατολική οικία αποκαλύφθηκαν έξι δωμάτια και επιμήκης αποθήκη με πιθάρια κατά χώραν γεμάτα από θρυμματισμένα όστρεα. Το νοτιοανατολικό της δωματίο είχε δάπεδο από πήλινες ορ-

θογώνιες πλάκες, ενώ στο νοτιοδυτικό βρέθηκε πλήθος από μαρμαρίνες πλάκες δαπέδου αναμοχλευμένες. Εκτός από ακόσμητα όστρακα το τμήμα αυτό έδωσε αρκετά κινητά ευρήματα: αρυβαλλοειδές ληκύθιο, τμήματα ρωμαϊκών λύχνων, ελεφαντοστέινες περόνες, και βελόνες, ελεφαντοστέινο κοχλιάριο, χάλκινη «ωτογλυφίδα», βάση περιρραντήριου και τμήμα κίονα άλλου, μικρός τετράγωνος βωμίσκος, τμήμα μαρμαρίνου ρόδακα και αρκετά χάλκινα νομίσματα Κωνσταντίου, Αρκάδιου και Τέτριχου.

Από τη νοτιοδυτική οικία αποκαλύφθηκαν δύο δωμάτια και αυλή με κτιστή γούρνα στα δυτικά. Έξω από τη νοτιοανατολική της γωνία βρέθηκε κτιστό βαθύ πηγάδι. Πολλά υφαντικά βάρη, ακέραιος λύχνος και τμήματα άλλων προέρχονται από το χώρο αυτό.

Στη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου βρέθηκαν τρεις τουλάχιστον χώροι άλλης οικίας από τους οποίους ο πιο ενδιαφέρων είναι ο ανατολικότερος που παρουσιάζει στο δάπεδο μαρμαροθέτημα, ψηφιδωτά διάχωρα και τρία ακέραια μαρμαρίνα πλακίδια που εικονίζουν από μία μούσα με την αντίστοιχη επιγραφή: *Μελπομένη, Πολύμνια και Ευτέρπη*, και όπως φαίνεται τοποθετήθηκαν σε δεύτερη χρήση (Πί ν. 275 α-β).

ΣΤ. ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΟΥ

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Από τα Βιγλία Ιεράπετρας, όπου η αρχαία Ιεράπυτνα, ο Ζ. Χριστοδουλάκης παρέδωσε ένα μαρμαρίνο πόδι περιρραντήριου με ευρύτατη βάση, ύψ. περίπου 0,80 μ., που διατηρείται σε αρκετά καλή κατάσταση (Πί ν. 276 α).

Στο Κάτω Χωριό Ιεράπετρας, στη θέση Ρουσά, εντοπίστηκε δίπλα σε ένα νεκροταφείο ρωμαϊκών χρόνων από καλυβίτες τάφους ένα κτίσμα, ίσως της ίδιας εποχής ή νεότερο, που σώζεται σε αρκετό ύψος, από ακανόνιστες πέτρες και ασβέστη.

Από τους Μεσελέρους Ιεράπετρας, όπου η αρχαία Ώλερος, παραδόθηκε στο Μουσείο Αγίου Νικολάου (αριθ. ευρ. 11.590) ένας λίθινος τριπτήρας, μήκ. 0,12, πλ. 0,065 και πάχ. 0,035 μ.

Στα Μανωλιανά Ιεράπετρας βρέθηκε από τον κ. Παράσογλου και παραδόθηκε στο Μουσείο Αγίου Νικολάου (αριθ. ευρ. 11.586) ένας χάλκινος διπλός πέλεκυς πραγματικής χρήσης, ακέραιος με στρογγυλή οπή στεαλέωσης και κόψεις καμπυλόγραμμες (Πί ν. 276 β), μήκ. 0,158, μεγ. πλ. 0,055 και πάχ. 0,025 μ.

Από το Σπήλαιο του Ψυχρού, το γνωστό ως Δικταίον Άντρον, από την είσοδο του σπηλαίου, τυχαίο εύρημα του αρχαιοφύλακα Π. Ζερβάκη, προ-

έρχεται ένα μεγάλο τεμάχιο από μινωική λίθινη τράπεζα προσφορών του γνωστού τύπου (Π ί ν. 276 γ) (αριθ. ευρ. 11.599), τετράγωνη με μεγάλη κοιλότητα στη μέση, οριζόμενη από υπερυψωμένο ανάγλυφο δακτύλιο, ενώ προς τα κάτω στενεύει βαθμιδωτά⁹. Η τράπεζα αυτή δε φέρει χαρακτήρες της Γραμμικής Α, όπως συμβαίνει καμιά φορά.

Τέλος, από το γνωστό παράλιο ΥΜ ΙΙ οικισμό που είχαμε εντοπίσει πριν από αρκετά χρόνια στο Διασκάρι Πεύκων Σητείας, κοντά στο Μακρυγιαλό, στο Λιβυκό Πέλαγος, και είχαμε κάνει εκτεταμένη δοκιμαστική ανασκαφή, ανασυγκροτήθηκαν στο εργαστήριο του Μουσείου Αγίου Νικολάου ορισμένα όστρακα, μερικά δε από ένα πολύ ενδιαφέρον αγγείο του ΥΜ ΙΒ Ρυθμού Χλωρίδας (Π ί ν. 276 ε) (αριθ. ευρ. 8708), σκεπασμένο εξωτερικά με κομπά καλαμοειδή σε πυκνή διάταξη¹⁰, που ανεβάζει αρκετά τη χρονολόγηση αυτού του εκτεταμένου και ασφαλώς σημαντικού μινωικού οικισμού στη νοτιοανατολική άκρη της Κρήτης. Πρόκειται για ένα από τα ωραιότερα αγγεία της εποχής της ακμής του μινωικού πολιτισμού που ανήκουν σε ορισμένους καλλιτέχνες, που δε γνωρίζουμε αν ζωγράφιζαν σε ένα ανακτορικό εργαστήριο ή ως ιδιώτες, όπως σημειώνει ο Porham, τα έργα τους όμως ξαπλώνονται σε ολόκληρη την Κρήτη και το μινωικό κόσμο. Το αγγείο αυτό φαίνεται να ανήκει σε ένα συγκεκριμένο «Ζωγράφο των Καλαμοειδών» (Reed Painter) που διέκρινε ο Porham, έργα του οποίου έχουμε ήδη από την Κνωσό¹¹ αλλά και από τη γειτονική Ζάκρο¹², από αγγεία με ανάλογα σχήματα, δηλαδή ψηλά κωνικά μόνωτα κύπελλα. Ο ζωγράφος όμως αυτός δε φαίνεται πιθανώς να έχει εργαστεί και στο Διασκάρι αλλά μάλλον το έργο του ήλθε από τη γειτονική Ζάκρο, το μεγάλο ανακτορικό κέντρο της Ανατολικής Κρήτης, από την οποία είχε εισαχθεί προφανώς και το σπουδαίο κύπελλο της Ιερής Κοινωνίας που βρήκαμε στη γειτονική έπαυλη του Μακρυγιαλού.

ΣΤΕΡΕΩΤΙΚΕΣ-ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Στα **Μάλια** έγιναν στερωτικές εργασίες σε μερικούς ετοιμόρροπους τοίχους του ανακτόρου, όχι όμως στην κλίμακα που θα έπρεπε. Έγινε επίσης καθαρισμός στο ανάκτορο και στην οικία Ε της μινωικής πόλης.

Στα **Γουρνιά** επίσης έγιναν μερικές στερεωτικές εργασίες στους πρωτομινωικούς τάφους και σε άλλα σημεία του οικισμού, πάντοτε με την εποπτεία του ικανού τεχνίτη του Μουσείου Αγίου Νικολάου Κ. Νικάκη.

Με την εποπτεία του ίδιου τεχνίτη συνεχίστηκαν στο **Σπήλαιο του Ψυχρού**, το γνωστό Δικταίον Άντρον, οι εργασίες για την κατασκευή πρόχειρης πέτρινης κλίμακας καθόδου σε ορισμένα απότομα σημεία, για την πιο άνετη και ασφαλή διακίνηση των χιλιάδων επισκεπτών του σημαντικού αυτού αρχαιολογικού χώρου. Οι βαθμίδες αυτές είναι από ελάχιστα επεξεργασμένους λίθους και τοποθετήθηκαν ακανόνιστα με τρόπο που να μην προκαλούν την προσοχή και να είναι τελείως δυσδιάκριτες στο ημίφως του σπηλαίου. Στα πλάγια σε ορισμένα σημεία τοποθετήθηκαν κατά μήκος ξύλινες χειρολαβές από μισοκατεργασμένους λεπτούς κορμούς, με τρόπο που να μην ενοχλεί, αλλά να ασφαλίσει και τους επισκέπτες από κίνδυνο πτώσης. Οι εργασίες έγιναν με τη μεγαλύτερη δυνατή διακριτικότητα. Η Εφορεία μελετά το πρόβλημα του ηλεκτροφωτισμού του σπηλαίου, που δυστυχώς φαίνεται αναγκαίος για την ασφαλή διακίνηση τόσων χιλιάδων επισκεπτών, εάν βέβαια γίνει αρκετά διακριτικός και χωρίς να επιδιώκει κάθε άτομο εντυπωσιασμό και περιοριστεί στους απόλυτα αναγκαίους χώρους. Με τον τρόπο αυτό θα γίνουν επισκέψεις και οι βαθύτεροι θάλαμοι του σπηλαίου αλλά θα εκλείψει και η ρύπανση που προκαλείται σήμερα από τα κεριά.

Κ. ΔΑΒΑΡΑΣ

ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Στην Αρχαιολογική Συλλογή Ιεράπετρας παραδόθηκε από τον Ιωάννη Ανδρουλιδάκη υπομινωικός γραπτός αμφορίσκος προερχόμενος από τα Σχινोकάψαλα Σητείας, θέση Ξενοτάφου (Π ί ν. 276 δ). Στην ίδια συλλογή παραδόθηκαν από τον Ζαφείρη Χριστοδούλου τα εξής λίθινα: θραύσματα χαιτης και ποδιού αλόγου, θραύσμα γλυπτού, τριπτήρας και ακόνι, και μαρμάρινη βάση περιρραντηρίου, προερχόμενα από τα Βιγλιά Ιεράπετρας, όπου τοποθετείται η αρχαία πόλη.

ΣΤ. ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΟΥ

9. Πρβλ. P. Warren, Minoan Stone Vases, τύπος 26/2 Α αριθ. Ρ 339, που βρέθηκε επίσης στο Ψυχρό.

10. Πρβλ. BSA 62 (1967), σ. 341 κ.ε. εικ. 2, 8 πίν. 79 α και ε' Buchholz-V. Karageorghis, Altägais und Altkypros, αριθ. 933, με άλλη βιβλιογραφία.

11. BSA, ό.π., σ. 342, υποσημ. 22, πίν. 79 ε.

12. ΠΑΕ 1962, πίν. 158β, BSA ό.π., υποσημ. 17, πίν. 79 α.

ΜΑΛΙΑ

Το ανάκτορο

Οι ανασκαφικές εργασίες του 1981 αποσκοπούσαν στη διερεύνηση σε βάθος των δωματίων III 1 και III 2 του ανακτόρου, όπου ο F. Charouthier είχε αναγνωρίσει, το 1936 και το 1946, ένα παλαιοανακτορικό επίπεδο (βλ. BCH 106 (1982), σ. 165-190). Η ενδιαφέρουσα αρχιτεκτονική που αποκαλύφθηκε, δηλαδή μία μεγάλη επιχρισμένη αίθουσα με κρηπιδώματα (plates-formes) και αγγεία-συλλέκτες, και το γεγονός ότι η αίθουσα αυτή προεκτεινόταν προς Α. περνώντας κάτω από τον τοίχο της γειτονικής αίθουσας, III 7α, ενίσχυε την αναγκαιότητα μιας συμπληρωματικής έρευνας κάτω από το πλακόστρωτο της αίθουσας αυτής.

Η αφαίρεση της πλακόστρωσης πραγματοποιήθηκε κάτω από την εποπτεία του M. Schmid, αρχιτέκτονα της Γαλλικής Σχολής, από τον D. Pironnier, εξασκούμενο στην αναστήλωση και από έναν τεχνικό της Υπηρεσίας Αρχαιοτήτων. Αριθμοθετημένη, κάθε πλάκα μεταφέρθηκε με προσοχή σε ένα από τα γειτονικά δωμάτια και έγινε ολική συμπλήρωση για την επανατοποθέτηση στην ακριβή της θέση που είχε αποτυπωθεί σε αναλυτικό σχέδιο και σε φωτογραφίες που πάρθηκαν πριν την αφαίρεση.

Ο χώρος της ανασκαφής έχει ορθογώνιο σχήμα και διαστάσεις: 4,98 μ. από Β.-Ν., 6,60 μ., από Α.-Δ. Διαιρέθηκε σε δώδεκα τετράγωνα πλευράς 1,50 μ. που συμπληρώθηκαν με δύο σειρές από ορθογώνια, διαστ. 0,48 μ. προς Β. και 0,60 μ. προς Α. Η διερεύνηση της επίχωσης κάτω από το πλακόστρωτο έγινε με αφαίρεση οριζόντιων στρωμάτων θεωρητικού πάχους 0,20 μ. Η ακριβής τοποθέτηση των αντικειμένων σε κάθε στρώμα και στη θέση ακριβώς που βρέθηκε έγινε σε μια αποτύπωση, κλίμακας 1:25, που επέτρεπε την ακριβή διαδοχή του συνόλου¹ σε βάθος.

Αρχιτεκτονική. Υπενθυμίζουμε ότι οι ανασκαφές του Charouthier το 1936 και το 1946, καθώς και η επανάληψή τους το 1981, αποκάλυψαν μία μεγάλη αίθουσα, 7,20 μ. από Β.-Ν. και με ελάχιστο μήκος 7,35 μ. από Α.-Δ. (*l.c.*, σ. 176, n 25). Η αίθουσα αυτή είχε χαμηλά κρηπιδώματα (plates-formes) κατά μήκος των τοίχων, εκτός από το βόρειο τοίχο, και, κατά περίεργο τρόπο, και άλλα, συμπληρωματικά κρηπιδώματα που συνδέονται με δύο κτιστές συμπαγείς κατασκευές, τοποθετημένες σε άξονα Β.-Ν. — το ένα από αυτά τα κρηπιδώματα είναι δι-

πλό και διασχίζεται από ένα, κατά μήκος, κεντρικό αυλάκι. Στο τμήμα της αίθουσας που αποκαλύφθηκε, υπήρχαν τρεις πλήνιοι συλλεκτήρες στους οποίους απόληγε ένα σύστημα αυλακίων κατασκευασμένων στις βάσεις των κρηπιδωμάτων. Η μεγάλη αίθουσα (β), όπου, το 1936, είχαν βρεθεί δύο ξίφη από τα οποία το ένα ήταν διακοσμημένο με κυκλική χρυσή ταινία με αναπαράσταση ακροβάτη και, το 1946, μία ομάδα μικρών αγγείων του τύπου του Χαμαιζίου, είχε έναν προθάλαμο (α) που σχημάτιζε στα δυτικά, ένα πρόπυλο με δύο κολόνες. Η ανασκαφή του 1981 επιβεβαίωσε τη χρονολόγηση που πρότεινε, ήδη το 1936, ο Charouthier για τα ξίφη: πρόκειται για την εποχή των Παλαιών Ανακτόρων.

Η ανασκαφική περίοδος 1982 αποκάλυψε, πέρα από το δυτικό τοίχο του III 7α, την ανατολική απόληξη της αίθουσας β. Τα δύο κάθετα προς τις κτιστές συμπαγείς κατασκευές κρηπιδώματα συνεχίζονται και τα δύο μέχρι σ' ένα εγκάρσιο κρηπίδωμα, που εκτεινόταν κατά μήκος του ανατολικού τοίχου. Αυτό το τμήμα του δωματίου είχε, κατά συνέπεια, μία φανερή τριμερή διάταξη με τρία «κλίτη» που διαμορφώνονται από τις δύο συμπαγείς κατασκευές και τα προσκείμενα προς αυτές κρηπιδώματα. Σε κάθε «κλίτος», στο γώνιασμα των κρηπιδωμάτων, εμφανίσθηκαν και νέα αγγεία-συλλέκτες μέσα στο επιχρισμένο δάπεδο με μόνο το περιχίλωμά τους να προεξέχει. Και οι τρεις περιείχαν μια συσσώρευση από γκρίζα ή κιτρινωπή αργιλώδη γη ανακατεμένη με ξυλάνθρακες και τμήματα φύλλων χρυσού.

Το ανατολικό κρηπίδωμα διαφέρει από τα προηγούμενα: η επιφάνειά του παρουσιάζει κοιλότητες διαφορετικού σχήματος και μεγέθους, που διαμορφώνονται στην από κάτω αμμούδα και διατάσσονται σε δύο παράλληλες σειρές: η ανατολική σειρά περιλαμβάνει, από Β.-Ν., δύο κυκλικές κοιλότητες και μία ορθογώνια· η δυτική σειρά περιλαμβάνει τέσσερις κοιλότητες από τις οποίες η νοτιότερη ήταν κυκλική και οι άλλες τρεις ημικυκλικές με την ίδια πλευρά τους πάντα προς Α. Ας σημειωθεί ότι κάθε σύνολο κοιλοτήτων εκτείνεται σε ίσο μήκος, περίπου 2,40 μ. με μία σχετική απόκλιση περίπου 0,38 μ. Πρόκειται, κατά πάσα πιθανότητα, για δύο διαδοχικά συστήματα (κοιλοτήτων) που και τα δύο είναι παράλληλα με τη γραμμή του τοίχου του βάθους καθώς και με τη γραμμή του κρηπιδώματος πάνω στο οποίο βρίσκονται.

Λίγο βορραότερα υπάρχει άλλη κυκλική κοιλότητα που, σε αντίθεση με τις προηγούμενες, είναι διαμπερής και συνδυάζεται με ένα καμπύλο αυλάκι με ακανόνιστα άκρα, που ενώνει την κοιλότητα με τον τοίχο του βάθους τον οποίο και φαίνεται να διαπερνά. Παρατηρούμε ότι η κοιλότητα και το προ-

1. Η αποτύπωση αυτή έγινε από το V. Stürwe του Πανεπιστημίου της Χαϊδελβέργης.

σκεϊμένο της αυλάκι βρίσκονται στον ίδιο άξονα του διπλού κρηπιδώματος με το κεντρικό αυλάκι, γεγονός που πιθανώς δείχνει ότι υπήρχε στενή σχέση ανάμεσα στα δύο αυτά συστήματα.

Στην προέκταση του νότιου «κλίτους», ο ανατολικός τοίχος παρουσιάζει ένα βύθισμα, βάθ. 0,65 μ. και σε μήκος 1,60 μ.· στο σημείο αυτό το κρηπίδωμα, που έχει μέσο πλάτος 0,70 μ., φτάνει το 1,30 μ. Μπροστά απ' αυτό το κοίλωμα του τοίχου βρέθηκαν στο δάπεδο κομμάτια ενός λύχνου. Ο τοίχος, πλ. 0,70 περίπου μ., δίνει τη θέση του, σ' αυτό το σημείο, σ' ένα απλό χώρισμα από επιχρισμένο πηλό με πλάτος 0,10 μ. περίπου, που αποτελεί και το μοναδικό όριο ανάμεσα στην αίθουσα β και μία άλλη μεγάλη αίθουσα (γ) στα ανατολικά, με την οποία δε επικοινωνεί άμεσα.

Αυτή η ανατολική αίθουσα εντοπίστηκε φέτος για πρώτη φορά· είναι πολύ μεγάλη και ξεπερνά τα όρια του ανασκαφικού τομέα του 1982. Ο βόρειος τοίχος της αναγνωρίστηκε, σε μικρή μόνο έκταση, από τις βάσεις των ορθοστατών της θύρας που πρόσκεινται στη βόρεια πλευρά της αίθουσας III 7α. Το χαρακτηριστικότερο ειδικό γνώρισμα της αίθουσας αυτής (ανατολικής) είναι το ότι αποτελεί έναν πρώιμο τύπο αίθουσας με πεσσούς· πραγματικά, στο ανατολικό τμήμα του τομέα ανακαλύφθηκαν δύο τετράγωνες κοιλότητες σκαμμένες στο κονίαμα του δαπέδου και σε απόσταση 0,10 μ. περίπου η μία από την άλλη· θα χρησίμευαν, προφανώς, ως υποδοχές δύο ξύλινων πεσσών που θα στήριζαν τη σκεπή· εφόσον απείχαν 3,45 μ. απ' το δυτικό τοίχο και 3,25 μ. απ' το βόρειο, θα μπορούσαν να βρίσκονται στο κέντρο ενός μεγάλου τετράγωνου δωματίου, με πλευρά περίπου 7,20 μ. Οι διαστάσεις του είναι ανάλογες με τις διαστάσεις του δωματίου β, με μόνη διαφορά ότι το β έχει μεγαλύτερο μήκος προς την κατεύθυνση Α.-Δ.

Αυτή η μεγάλη αίθουσα δεν παρουσιάζει κανένα άλλο ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό γνώρισμα. Το δάπεδό της, που βρίσκεται 0,40 μ. βαθύτερα από αυτό της διπλανής αίθουσας, καλύπτεται ολόκληρο από λευκό κονίαμα άριστης ποιότητας, λειασμένο με επιμέλεια, αλλά που φαίνεται καθαρά πως έχει υποστεί ασυνήθιστες καταπονήσεις: παρουσιάζει εξογκώματα σε όλη του την επιφάνεια παρόλο που είναι στερεωμένο με φροντίδα πάνω σε μονωτικό στρώμα καλά στοιβαγμένης γκρίζας αργίλου που θα εμπόδιζε κάθε τυχαία καθίζηση. Η επιφάνειά του παρουσιάζει τοπικές επισκευές που έγιναν στην αρχαιότητα όπως επίσης και επιστρώσεις με νέα στρώματα λευκού κονιάματος στα σημεία καθίζησης, γεγονός που αποκλείει τη βίαιη καταστροφή του. Όλα αυτά τα στοιχεία οδηγούν στην υπόθεση μιας ιδιαίτερα πυκνής κίνησης στον τομέα αυτό.

Τα σκεύη που προέρχονται απ' αυτό τον τομέα

είναι λίγα αλλά πολύ χαρακτηριστικά: ένα μικρό κέρατο βοοειδούς βρέθηκε κολλημένο στο κονίαμα του δαπέδου, 0,60 μ. από το δυτικό τοίχο, και δύο λίθινα αντικείμενα, το ένα από πράσινη πέτρα με λευκά στίγματα, το άλλο από σκούρα γκρίζα πέτρα, που βρισκόταν και αυτά σε άμεση επαφή με το δάπεδο, κάτω από ένα στρώμα γκρίζας αργίλου. Το πρώτο είναι κωνικό με στρογγυλεμένο άκρο και έχει ύψος 0,102 μ. το δεύτερο, σχεδόν σφαιρικό, αλλά με πολλές κοφτές έδρες, έχει διάμετρο 0,052 μ. περίπου. Θα μπορούσαν να είναι τριπτήρες και η παρουσία τους σ' αυτό τον τομέα, που δεν έχει καθόλου οικιακό χαρακτήρα, είναι αρκετά αξιοπερίεργη.

Η αίθουσα έχει υποστεί μία σημαντική μεταρρύθμιση κατά τη διάρκεια της χρήσης της· τη διασχίζει, από Β.-Ν., ένας τοίχος από ακατέργαστες πέτρες και χωρίς επιχρίσματα, που στηρίζεται στο κονίαμα του δαπέδου, αμέσως δυτικά από τις οπές στήριξης των ξύλινων στύλων· το κομμάτι του τοίχου που αποκαλύφθηκε δεν παρουσιάζει κανένα άνοιγμα. Είναι ευθυγραμμισμένο με τους δύο ξύλινους στύλους και φαίνεται ότι κατασκευάστηκε με σπουδή για να προλάβει την πτώση ή το αποδυνάμωμα των δύο πρώιμων στηριγμάτων. Θα μπορούσε να υποτεθεί ότι οι προκαταρκτικές σεισμικές δονήσεις κατέστρεψαν το κτίριο πριν από τον ίδιο το σεισμό.

Όπως κι αν έχουν τα πράγματα, το σύνολο αυτών των δύο επιχρισμένων δωματίων αποκαλύπτει μια άγνωστη πτυχή της παλαιοανακτορικής αρχιτεκτονικής: αντί για μικρά δωμάτια, εδώ υπάρχουν δύο μεγάλες αίθουσες — η μία (β) 65 μ², η άλλη (γ) 52 μ² περίπου — συνεχόμενες αλλά όχι σε άμεση επικοινωνία η μία με την άλλη. Ο μνημειακός τους χαρακτήρας και η φροντίδα με την οποία επιχρίστηκαν οι τοίχοι και τα δάπεδα, αποκαλύπτουν τη σπουδαιότητά τους στα πλαίσια της ανακτορικής οικοδομής: η μελέτη της μεγάλης ποσότητας κονιαμάτων που βρέθηκαν πεσμένα στις δύο αίθουσες, αποκάλυψε ότι τα δάπεδα και οι κάτω επιφάνειες των τοίχων είχαν επικαλυφθεί με λευκό κονίαμα, ενώ οι επάνω επιφάνειες των τοίχων και η οροφή ήταν χρωματισμένες με σκούρο κόκκινο και με κίτρινη όχρα που τα υπολείμματά τους μαρτυρούν την καλή τους ποιότητα και τεχνική. Χωρίς αμφιβολία πρόκειται για επίσημα δωμάτια που για τη διερεύνηση της λειτουργικότητάς τους θα πρέπει να ληφθεί υπόψη η παρουσία, στο δάπεδο της αίθουσας β, των δύο ξιφών που βρέθηκαν το 1936 από τον Chapouthier.

Χρονολόγηση. Η χρονολόγηση που πρότεινε για τα ξίφη ο Chapouthier επαβεβαιώθηκε, μια πρώτη φορά, με την περυσινή ανασκαφή και, μια δεύτερη, με τα φετινά αποτελέσματα. Τα επιχρισμένα κτί-

σματα που αποκαλύφθηκαν ανήκουν σαφώς στο παλαιοανακτορικό MM I - MM II οικοδόμημα, που καταστράφηκε από σεισμό στο τέλος της MM II εποχής. Διερευνητικές τομές κάτω από το επιχρισμένο δάπεδο της ανατολικής αίθουσας (γ) προσδιόρισαν την ύπαρξη ενός παλιότερου κτίσματος με επιχρισμένο δάπεδο ομοιόμορφα χρωματισμένου σκούρο κόκκινο. Αυτό το κτίσμα του οποίου δεν έχει ακόμα επιβεβαιωθεί ο ανακτορικός χαρακτήρας, ανάγεται στη MM III εποχή και βρίσκεται επάνω από τα υπολείμματα ενός οικοδομήματος χωρίς αναγνωρίσιμα αρχιτεκτονικά υπολείμματα, που χρονολογείται στη MM II εποχή. Τα όστρακα που αποκαλύφθηκαν οδηγούν στο συμπέρασμα ότι το ανάκτορο στο οποίο ανήκουν οι δύο μεγάλες επιχρισμένες αίθουσες κάτω από το οικοδομικό τετράγωνο III, κατασκευάστηκε στην αρχή της MM IA εποχής. Όσον αφορά το δεύτερο ανάκτορο, η κεραμική, ως επί το πλείστον χωρίς διακόσμηση, που βρέθηκε αμέσως κάτω από την πλακόστρωση της αίθουσας III 7α, τοποθετεί την κατασκευή του στη διάρκεια της MM III εποχής.

OLIVIER PELON

Νοτιοανατολικές παρυφές του ανακτόρου

Η φετινή ανασκαφική έρευνα πραγματοποιήθηκε από τις 12 Ιουλίου ως τις 7 Αυγούστου με δώδεκα εργάτες. Η Ειρήνη Γαβριλάκη, φοιτήτρια του Πανεπιστημίου Αθηνών μας βοήθησε με τη συμμετοχή της. Οι αρχιτεκτονικές αποτυπώσεις έγιναν από το Martin Schmid.

Η ανασκαφή επεκτάθηκε στο χώρο ακριβώς στα νότια της ζώνης που είχε ερευνηθεί το 1981 και κάλυψε μια έκταση 180 μ² περίπου. Ο εργασίας αυτές επέτρεψαν να διευκρινισθεί ο χαρακτήρας και η χρονολόγηση του τομέα που μελετούμε.

Παρόλο που, και αυτή τη φορά, ο MM II αρχαιολογικός ορίζοντας αποκαλύφθηκε σε σχετικά μικρή έκταση, αποδείχτηκε το ίδιο πλούσιος, όσο είχε αφήσει να υποτεθεί η περυσινή ανασκαφή. Εφέτος αποκαλύφθηκε, ένα δωμάτιο με δάπεδο καλυμμένο από παχύ υπόλευκο κονίαμα· δίπλα του ανασκάφτηκε ένα τραπεζιοειδές δωμάτιο-αποθήκη στο οποίο βρέθηκαν σπασμένα κατά χώραν δέκα πέντε περίπου πιθάρια (Π ί ν. 277 β)· αυτή η αποθήκη βρίσκεται δίπλα σε τρεις τουλάχιστον άλλους χώρους που ανήκουν στο ίδιο κτίριο. Η πρόσβαση στον επάνω όροφο γινόταν με κλίμακα της οποίας σώζονται λείψανα από τρεις βαθμίδες: οι αναβαθμίδες είναι καλυμμένες εξ ολοκλήρου με κονίαμα, σε αντίθεση με τις καθαυτό βαθμίδες που είχαν επίχρισμα μόνο σε 0,20 μ. περίπου, της επιφάνειάς τους, εφόσον το άκρο τους, κατά πάσα πιθανότητα, ήταν ξύλινο. Στο δωμάτιο λεπτοδουλεμένη με το νέο επι-

χρισμένο δάπεδο βρέθηκε σκευή, που ανήκε στον επάνω όροφο: περιλαμβάνει κωνικά κύπελλα, προχοΐδιο, λίθινο λύχνο (Π ί ν. 277 α).

Παραμένει δύσκολος ο προσδιορισμός της έκτασης του κτιρίου αυτού, επειδή υπάρχει αλληλοδιαδοχή αρκετών μεταγενέστερων φάσεων. Το ίδιο δύσκολος παραμένει και ο προσδιορισμός της ακριβούς σχέσης ανάμεσα στα δωμάτια αυτά και τους σύγχρονους με αυτά χώρους που αποκαλύφθηκαν στην περυσινή ανασκαφή.

Εντοπίστηκε και απομονώθηκε ένα MM III επίπεδο, που εφάπτεται με αυτά τα MM II κτίσματα, και που διατηρεί μικρά τμήματα δαπέδου και τοίχους με δύο ή και με μία μόνο στρώση λίθων. Τα κτίσματα που υπάγονται σ' αυτή την περίοδο είναι σχετικά εκτεταμένα: ένα δωμάτιο, που αποκαλύφθηκε το 1981, ακουμπά στη βόρειο-ανατολική γωνία του ανακτόρου· ένας διάδρομος με επιχρισμένο δάπεδο χωρίζει το δωμάτιο αυτό από μία οδοντωτή πρόσοψη· ανατολικότερα, δύο ακόμη δωμάτια, που αποκαλύφθηκαν εν μέρει, φαίνεται πως ανήκουν σ' αυτό το επίπεδο. Το υλικό που περισυλλέχθηκε περιέχει κωνικά κύπελλα με λοξά τοιχώματα και όστρακα με πλατιές γραπτές στολιδώσεις (rippled ware). Η κακή διατήρηση αυτού του MM III επιπέδου θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως μακρόχρονη εγκατάλειψη που ίσως συνοδεύτηκε με συστηματική κατεδάφιση των τοίχων με σκοπό την επαναχρησιμοποίηση του υλικού.

Στα νοτιοδυτικά της ανασκαφής, κατορθώσαμε να ξαναβρούμε τη ζώνη που είχε ερευνηθεί το 1934 από τον F. Charouhier. Καθορίστηκαν, έτσι με ακρίβεια, τα μέχρι τώρα ασαφή όρια της παλιάς αυτής διερευνητικής τομής και επιχειρήθηκε μια πληρέστερη παρακολούθηση μερικών από τα κτίσματα που αποκαλύφθηκαν (Π ί ν. 278 β). Η άκρη ενός πολύ καλοφτιαγμένου τοίχου, με κατεύθυνση Α.-Δ. και κατασκευασμένου από ψαμμόλιθους (Π ί ν. 278 γ) προεκτείνεται σε έναν τοίχο με αργολιθοδομή: ο τοίχος αυτός στρέφεται προς Β. και σχηματίζει, έτσι, το δυτικό όριο μιας, εν μέρει πλακόστρωτης, διάβασης· ο ανατολικός τοίχος αυτής της διάβασης διαμορφώνεται από τη MM III οδοντωτή πρόσοψη που προαναφέραμε και την προέκτασή της προς Ν. Βορειότερα, το δάπεδο της διάβασης αποτελείται από μικρές πέτρες και όστρακα. Ένα ορθογώνιο κτίσμα με λαξευτές πέτρες, διαστ. 3,60 × 2,20 μ. φαίνεται προγενέστερο της κατασκευής της δυτικής πρόσοψης, της διάβασης, επειδή το μεταξύ τους διάστημα επιχώθηκε με σωρό από μεγάλες πέτρες, που με την πίεσή τους παραμόρφωσαν το ορθογώνιο κτίσμα. Το κτίσμα αυτό ίσως αντιπροσωπεύει τα υπολείμματα ενός υπόγειου ή ημιυπόγειου δωματίου. Τα αντικείμενα που περιέχει αρχικά είχαν μάλλον αφαιρεθεί στο παρελθόν, επειδή

δε βρέθηκαν αγγεία παρά μόνον κοντά στους τοίχους: πρόκειται για ένα σύνολο από κωνικά κύπελλα, μικρά τριποδικά αγγεία και κυάθους (Πίνακ. 278 α).

Φαίνεται λοιπόν ότι ο χώρος (πλατεία;) μεταξύ του ανακτόρου και των ΜΜ ΙΙΙ κτισμάτων που βρίσκονται ανατολικά, καταλαμβάνονταν σταδιακά κατά τη διάρκεια των τελευταίων φάσεων της νεοανακτορικής εποχής, ενώ τα προηγούμενα κτίρια επικαλύπτονταν με παχύ στρώμα από αργιλώδη γη της οποίας η λειτουργία και η ακριβής προέλευση παραμένουν αδιευκρίνιστες.

Το σύνολο αυτών των επιπέδων καλύπτεται από ένα στρώμα πέτρες που το πάχος του αυξάνει από Α. προς Δ., δηλαδή όσο πιο πολύ πλησιάζει προς το ανάκτορο. Το στρώμα αυτό μοιάζει να ανήκει στη φάση καταστροφής του ανακτόρου· η επιφάνειά του ισοπεδώθηκε για να διευκολυνθεί η καλλιέργεια.

Παραμένει ωστόσο πολύ δύσκολο να προσδιοριστεί με ακρίβεια η διαδοχή των διαφόρων νεοανακτορικών αρχιτεκτονικών φάσεων σ' αυτό τον τομέα, γιατί η διερευνητική τομή που ανοίχτηκε από τον F. Charouthier δε μας άφησε κανένα στοιχείο σε κρίσιμα για τη στρωματογραφία σημεία.

Ας σημειώσουμε επίσης, ότι και φέτος, έγιναν μετρήσεις ηλεκτρικής αντίστασης μέσα στην ανασκαφική ζώνη και στην αμέσως γειτονική της περιοχή με την επιμέλεια του Pierre Mandrillon.

CLAUDE BAURAIN
PASCAL DARCQUE
COLETTE VERLINDEN

Οικοδομικό τετράγωνο Mu

Η ανασκαφική έρευνα πραγματοποιήθηκε στο οικοδομικό τετράγωνο Mu, από τις 14 Ιουνίου ως τις 10 Ιουλίου 1982, από τον J.-C. Poursat και με τη συνεργασία του αρχιτέκτονα M. Schmid. Αφορούσε το εργαστήριο μεταλλουργίας και κατασκευής καλουπιών μετάλλινων αντικειμένων, που είχε αναγνωρισθεί το 1981 στο νοτιοανατολικό τμήμα του τετραγώνου και στην αμέσως γειτονική του προς Ν. περιοχή.

Το εργαστήριο, του οποίου μόνο η νοτιοδυτική

γωνία είχε ανασκαφεί το 1981, αποκαλύφθηκε εξ ολοκλήρου. Πρόκειται για ένα ορθογώνιο κτίριο με μια προεξοχή στην ανατολική πλευρά, οικοδομημένο πάνω στο φυσικό βράχο που σ' αυτό το σημείο του χώρου φθάνει ως την επιφάνεια του εδάφους· οι διαστάσεις του, 10×7 μ. περίπου, είναι ανάλογες με τις διαστάσεις των άλλων εργαστηρίων (εργαστήριο των σφραγιδολίων και εργαστήριο του αγγειοπλάστη-εκτυπωτή) που έχουν ήδη διερευνηθεί σ' αυτό τον τομέα. Τα αντικείμενα που ανακαλύφθηκαν ήταν λιγοστά επειδή: πρώτα απ' όλα τα δάπεδα του ισόγειου που, στο μεγαλύτερο μέρος του κτιρίου στηρίζονταν σε παχιά επίχωση που κάλυπτε τις κοιλότητες του βράχου, είχαν καταστραφεί από την καλλιέργεια και μόνο δύο διαμερίσματα, ημιυπόγεια, στα νότια του εργαστηρίου, έδωσαν μερικά αντικείμενα πεσμένα από τους επάνω ορόφους, δηλαδή από το ισόγειο και τον πρώτο όροφο: ένα ακόμα κομμάτι μήτρας από σχιστόλιθο και μικρά μετάλλια εργαλεία προστέθηκαν στα αντικείμενα που είχαν βρεθεί το 1981. Κατά δεύτερο λόγο, οι τοίχοι του εργαστηρίου διακόπηκαν και το ανατολικό του τμήμα καταστράφηκε από τη γωνία του μεγάλου μεταγενέστερου κτιρίου, που χρονολογείται στην περίοδο της «Ανακατάληψης», στην ΥΜ ΙΙΙ εποχή.

Η ανασκαφή της γειτονικής περιοχής στα νότια του εργαστηρίου αποκάλυψε μια, αναπάντεχη, προέκταση, προς Α. των κτισμάτων του οικοδομικού τετραγώνου MU. Ο «Βορειοανατολικός δρόμος» που εξυπηρετούσε το κτίριο Α οδηγεί, στην πραγματικότητα, σε μια μικρή τετράγωνη αυλή που συνορεύει, εν μέρει, με τη νότια πλευρά του εργαστηρίου των καλουπιών. Μια ομάδα δωματίων, που ανασκάφτηκαν εν μέρει στην ανατολική πλευρά αυτής της αυλής, ανήκαν, χωρίς αμφιβολία, σε κάποιο παράρτημα του κτιρίου Α. Μια μακριά αίθουσα, συνεχόμενη με το εργαστήριο έδωσε πολλά κυλινδρικά αγγεία (snake-tubes) και κομμάτια από κυκλικές τράπεζες προσφορών, που είχαν πέσει από τους πάνω ορόφους και που μοιάζουν με το υλικό που βρέθηκε το 1965 στο ΜΜ ΙΙ Ιερό. Πολυάριθμα πιθάρια, που προέρχονται και αυτά από τους επάνω ορόφους, και τμήματα πλακόστρωσης βρέθηκαν σπασμένα στο δάπεδο των γειτονικών διαμερισμάτων.

JEAN-CLAUDE POURSAT

13η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Σημ. τ. Συντ. Η 13η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων δεν κατέθεσε έκθεση των Χρονικών μέχρι την έκδοση του παρόντος τόμου του ΑΔ.

ΚΒ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΚΩΣ

Ακτή Κουντουριώτου και Θεμιστοκλέους. Οικόπεδο Ε-ΑΤΕ Α.Ε. (Πατατούκου-Κομίτη-Σείτη) (Σ χ έ δ. 1· Π ί ν. 279)

Βρίσκεται βορειότερα από το οικόπεδο Α/φών Αδαμαντίδη (σήμερα ξενοδοχείο «Ή Αστρον»), όπου βρέθηκε τμήμα του δυτικού λιμενοβραχίονα¹. Στο οικόπεδο αποκαλύφθηκε σε μήκος 28 μ. τμήμα του ίδιου λιμενοβραχίονα. Έχει πλάτος 1,80 μ. και σώζεται σε ύψος δύο δόμων του θεμελίου. Στην ανατολική πλευρά βρέθηκαν σε κανονικά διαστήματα τέσσερις οδοντωτές ορθογώνιες προεξοχές όμοιες με αυτές του οικοπέδου Αδαμαντίδη. Στο νότιο τμήμα του διαπιστώθηκε μία κάμψη προς Δ. που δείχνει ότι ο λιμενοβραχίονας δεν ακολουθούσε εντελώς ευθύγραμμη πορεία.

Περιοχή Μαρμαρωτό (οικόπεδο Εταιρείας ΕΡΓΟΜ-ΠΕΤΟΝ Α.Ε.)

Βρίσκεται στη νοτιοδυτική περιοχή της πόλης, στο δρόμο προς τα χωριά, λίγο έξω από το αρχαίο

τείχος. Ερευνήθηκαν λείψανα νεκρόπολης της υστεροελληνιστικής και ρωμαϊκής περιόδου.

Περιοχή δυτικά του Ασκληπείου

Κατά τη διάρκεια στρατιωτικών έργων αποκαλύφθηκαν και ερευνήθηκαν τρεις εφραπτόμενοι κτιστοί ορθογώνιοι κιβωτιόσχημοι τάφοι της πρώιμης ρωμαϊκής εποχής. Ο πρώτος, που ήταν παιδικός, περιείχε εκατόν οκτώ γυάλινες χάνδρες και έντεκα οστίνους αστράγαλους, ο δεύτερος διαταραγμένα οστά πέντε τουλάχιστον σκελετών και πλήθος από πήλινα και γυάλινα βαλσαμάρια και ο τρίτος έντεκα κρανία διαταραγμένα οστά και πλήθος από πήλινα αγγεία, πήλινα και γυάλινα βαλσαμάρια, δύο χάλκινα νομίσματα κ.ά.

Ύψωμα Τσιλμπίρι (ΝΔ. του Ασκληπείου)

Κατά τη διάρκεια των στρατιωτικών έργων επίσης αποκαλύφθηκαν δύο ορθογώνιοι λακκοειδείς τάφοι της πρώιμης ελληνιστικής εποχής, με τέσσερις σκύφους τύπου bolsal.

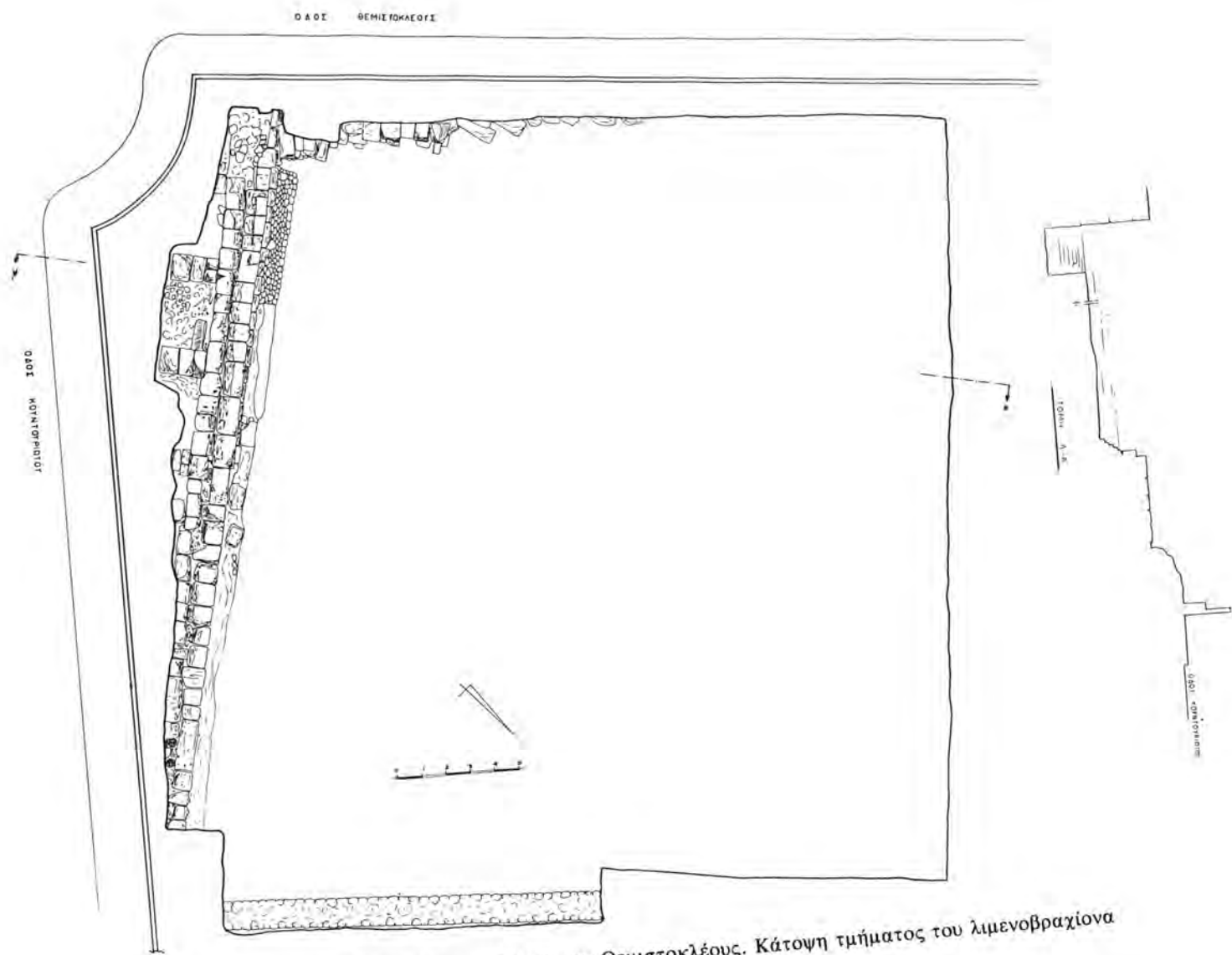
Καρδάμαινα. Κτήμα Εταιρείας ΑΙΓΕΥΣ Α.Ε. (Πατέρα-Τσαγκαρούλη) (Π ί ν. 280).

Κατά τη διάρκεια εργασιών οικοδόμησης ξενοδοχείου, αποκαλύφθηκαν και καταστράφηκαν κατά μεγάλο μέρος λείψανα του ιερού του Απόλλωνος της αρχαίας Αλάσαρνας. Η ανασκαφική έρευνα, που συνεχίζεται, αποκάλυψε το δυτικό τμήμα ορθογώνιου ναόσχημου οικοδομήματος, εσωτ. πλ. 12 μ. και σωζ. μήκ. 10,80 μ. Τα λείψανα του ιερού, μετά από μερική καταστροφή, καλύφθηκαν από τμήμα παλαιοχριστιανικού οικισμού. Τα βαθύτερα στρώματα φθάνουν έως και τη μυκηναϊκή περίοδο. Σε μικρή απόσταση βρίσκονται η ακρόπολη της Αλάσαρνας, λείψανα μικρού θεάτρου και η παλαιοχριστιανική βασιλική της Αγίας Θεοτότος².

ΚΒ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ
ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

1. Βλ. ΑΔ 35 (1980): Χρονικά, σ. 547.

2. Βλ. R. Herzog, AA 1901, σ. 138 και 1903, σ. 4.

Σχέδ. 1. Κως, Ακτή Κουντουριώτου και Θεμιστοκλέους. Κάτοψη τμήματος του λιμενοβραχίονα και τομή Α-Α'.

4η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Ρόδος (πόλεις)

Ναός Αγίας Παρασκευής

Στην οδό Ιπποδάμου της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου βρίσκεται ο ναός της Αγίας Παρασκευής. Πρόκειται για οικοδόμημα σε σχήμα ελεύθερου σταυρού, χτισμένο από πωρόλιθο κατά το ισόδομο σύστημα. Οι κεραίες του σταυρού καλύπτονται με κτιστές καμάρες. Στο σημείο της συμβολής των κεραιών επικάθεται ημισφαιρικός τρούλος, που στηρίζεται σε ψηλό τύμπανο.

Ο ναός χτίστηκε στα χρόνια της ιπποτοκρατίας (15ος αι.). Επί τουρκοκρατίας μεταβλήθηκε σε μουσουλμανικό τέμενος.

Το οικοδόμημα είχε υποστεί φθορές από το χρόνο και είχε καταστεί ετοιμόρροπο. Γι' αυτό άρχισε η εκτέλεση εργασιών στερέωσης του μνημείου και αποκατάστασης στην αρχική του μορφή. Καθαιρέθηκε το μουσουλμανικό Μιχράμπ που είχε κατασκευαστεί στη νοτιοανατολική εσωτερική γωνία του ναού, καθώς και το ξύλινο μεσοπάτωμα, που υπήρχε στη βόρεια κεραία, από τα χρόνια της τουρκοκρατίας. Επίσης αποτοιχίστηκε η είσοδος, που βρίσκεται στο μέσο της δυτικής πλευράς του ναού. Αφαιρέθηκαν τα υπολείμματα από τα εσωτερικά επιχρίσματα και αρμολογήθηκε εσωτερικά και εξωτερικά το οικοδόμημα. Στερεώθηκαν οι καμάρες της στέγης και ο τρούλος και έγινε επικεράμωση με κοίλα κεραμίδια. Καθαιρέθηκε νεότερος τοίχος (των χρόνων της τουρκοκρατίας), που βρισκόταν στη βορειοδυτική γωνία του ναού. Άρχισε η επισκευή του δαπέδου.

Εξωτερικά και κατά τη δυτική και βόρεια πλευρά έγινε αποχωμάτωση και άρχισε να κτίζεται αναλημματικός τοίχος. Οι εργασίες συνεχίζονται.

Πυλώνα, Κυρά

Ναός Ευαγγελισμού της Παναγίας

Προς ΝΑ. του οικισμού και σε απόσταση περίπου 200 μ. από αυτόν, στην κορυφή χαμηλού λόφου, δεξιά του αμαξίτου δρόμου Ρόδος-Κατταβιά, βρίσκεται ο παραπάνω ναός. Πρόκειται για μονόχωρο οικοδόμημα, που καλύπτεται με κτιστή καμάρα και κοίλα κεραμίδια. Το οικοδόμημα αυτό παρουσιάζει δύο οικοδομικές φάσεις. Στο εσωτερικό του ναού υπάρχουν τοιχογραφίες του 15ου αι.

Γύρω στο 1930 κατασκευάστηκε στη δυτική

πλευρά του ναού προσθήκη ορθογωνίου κάτοψης, που καλύπτεται με καμάρα και κεραμίδια.

Κατά την κατασκευή του αμαξίτου δρόμου Ρόδου-Κατταβιάς κατά το 1970, έγιναν ευρείας έκτασης αποχωματώσεις νότια του ναού και σε μικρή απόσταση από αυτόν, με αποτέλεσμα να μετακινηθεί ολόκληρος ο χώρος γύρω από το ναό και το οικοδόμημα να υποστεί ρωγμές και να καταστεί ετοιμόρροπο. Για τη στερέωση του ναού ανοίχτηκε εξωτερικά, κατά μήκος των πλευρών του και σε επαφή με αυτές, αύλακας (βάθ. 1,10 και πλ. 0,60-1,20 μ.). Στη συνέχεια κατασκευάστηκε περιμετρικά σενάξ από οπλισμένο σκυρόδεμα, ώστε να στερεωθούν τα θεμέλια του οικοδομήματος.

Αφαιρέθηκαν τα εξωτερικά επιχρίσματα του ανατολικού μισού του ναού (παλιότερου) και έγινε εξωτερικό αρμολόγημα. Καλύφθηκαν οι ρωγμές και επισκευάστηκαν τα κεραμίδια της στέγης.

Μικροεπισκευές και αρμολογήματα έγιναν στο εσωτερικό του ναού και ειδικότερα στην αψίδα του Ιερού Βήματος, όπου ανηκαστάθηκαν και ορισμένοι φθαρμένοι δόμοι.

Αρνίθα

Ναύδριο Αγίου Γεωργίου Βάρδα

Προς ΒΔ. της Αρνίθας και σε απόσταση 3 χλμ. περίπου από αυτήν βρίσκεται το παραπάνω ναύδριο. Πρόκειται για μονόχωρο οικοδόμημα που καλύπτεται με κτιστή καμάρα. Εξωτερικά η στέγη καλύπτεται εν μέρει με λίθινες πλάκες και εν μέρει με κοίλα κεραμίδια. Στο εσωτερικό του ναού υπάρχουν τοιχογραφίες του 1290/91.

Με την πάροδο του χρόνου είχαν δημιουργηθεί ρωγμές στους τοίχους του οικοδομήματος και η στέγη είχε υποστεί φθορές με αποτέλεσμα να μπαίνει η υγρασία στο εσωτερικό. Έγινε στερέωση του κτίσματος, κλείστηκαν οι ρωγμές, αφαιρέθηκαν τα εξωτερικά επιχρίσματα και έγινε αρμολόγημα. Στη συνέχεια στερεώθηκε η στέγη και συμπληρώθηκαν τα κατεστραμμένα κεραμίδια.

Το ειδικό συνεργείο συντήρησης της Εφορείας ανέλαβε τη στερέωση των τοιχογραφιών του ναού.

Άγιος Ισίδωρος

Ναός Αγίου Γεωργίου

Στα ΝΔ. του οικισμού, δεξιά του δρόμου Άγιος Ισίδωρος-Σιάννα και σε απόσταση 1 χλμ. περίπου από αυτόν, δίπλα ακριβώς από τον αμαξίτο δρόμο, βρίσκεται το παλιό ναύδριο του Αγίου Γεωργίου. Πρόκειται για μονόχωρο ναύδριο (εσωτ. διαστ. 5,51 × 2,83 και εξωτ. 6,92 × 4,45 μ.), που καλύπτεται με ημικυλινδρική καμάρα και κοίλα κεραμίδια· η στέγη καλύπτεται κατά τμήματα με ασβεστολιθι-

κές πλάκες. Οι ίδιες πλάκες καλύπτουν το δάπεδο. Στο εσωτερικό του κυρίως ναού υπάρχει περιμετρικό κτιστό πεζούλι, πλ. 0,30 και ύψ. 0,20 μ. Ο ναός χτίστηκε στη θέση παλιότερου, όπως φαίνεται από τα λείψανα ημικυκλικής αψίδας που βρίσκονται ανατολικά της αψίδας του σήμερα σωζόμενου ναού, από τα λείψανα παλιών τοίχων και από την ύπαρξη μαρμάρινων αρχιτεκτονικών μελών.

Περισσότερες της μιας οικοδομικές φάσεις παρουσιάζει και ο μέχρι σήμερα διατηρούμενος ναός του Αγίου Γεωργίου. Φαίνεται ότι τμήμα της τοιχοποιίας και η στέγη είχαν καταστραφεί και ανοικοδομήθηκαν αργότερα. Στο εσωτερικό του ναού αποκαλύφθηκαν λείψανα τοιχογραφιών.

Ύστερα από σχετική έρευνα που έγινε κάτω από τα επιχρίσματα, αποκαλύφθηκαν στη νότια εσωτερική πλευρά του ναού και ειδικότερα στο τύμπανο του τυφλού αψιδώματος λείψανα τοιχογραφιών σε δύο στρώματα. Στο νεότερο στρώμα (μεταβυζαντινό) εικονίζονταν ο Άγιος Γεώργιος έφιππος δρακοντοκτόνος. Διακρίνεται το θηρίο με έντονους χρωματισμούς (ερυθρό-πράσινο). Στις άντυγες του τόξου του αψιδώματος υπάρχει διακοσμητικό επίσης σε δύο στρώματα. Στο πρώτο στρώμα (αρχαιότερο), εικονίζεται ελικοειδής βλαστός με ανθέμια. Στο δεύτερο στρώμα το διακοσμητικό αποτελείται από κυματοειδείς γραμμές (μαύρες-πράσινες), που σχηματίζουν τρίγωνα.

Στη βόρεια εσωτερική πλευρά του ναού αποκαλύφθηκαν επίσης λείψανα τοιχογραφιών και μεγαλογράμμη επιγραφή (ύψ. γρ. 0,035-0,04 μ.), ημιεξίτηλη. Διακρίνονται τα γράμματα: Π π, πιθανώς Π(α)π(ᾱ)----

Επειδή με την πάροδο του χρόνου το ναύδριο είχε υποστεί φθορές και είχε καταστεί ετοιμόρροπο, έγιναν εργασίες στερέωσης του μνημείου όπως ανασυρση των κεράμων, στερέωση της στέγης με μανδύα από οπλισμένο σκυρόδεμα και στη συνέχεια επικεράμωση. Επίσης έγινε σποραδική συμπλήρωση εξωτερικών και εσωτερικών επιχρισμάτων και διαμόρφωση του γύρω χώρου.

Λ ί ν δ ο ς

Ναός της Παναγίας

Στο κέντρο περίπου του παραδοσιακού οικισμού της Λίνδου βρίσκεται ο ναός της Παναγίας (Κοίμηση Θεοτόκου). Πρόκειται για οικοδόμημα σε σχήμα ελεύθερου σταυρού, με τρούλο. Στο εσωτερικό του ναού υπάρχουν τοιχογραφίες, που έγιναν το έτος 1779 από τον αγιογράφο «Γρηγόριο Σύμης» και διατηρούνται σε καλή κατάσταση. Έγινε στεγανοποίηση σε ορισμένα σημεία της στέγης εξωτερικά και κυρίως στο βόρειο τμήμα της δυτικής κεραίας του ναού.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΨΗΦΙΔΩΤΩΝ

Το συνεργείο συντήρησης ψηφιδωτών² εργάστηκε τόσο μέσα στο εργαστήριο, ιδίως κατά τους χειμερινούς μήνες, για τον καθαρισμό και την συντήρηση ψηφιδωτών, τα οποία είχαν αποκολληθεί παλιότερα από διάφορα μνημεία, όσο και στην ύπαιθρο για τον επί τόπου καθαρισμό, στερέωση και συντήρηση ψηφιδωτών παλαιοχριστιανικών μνημείων. Ειδικότερα το 1982 έγιναν οι εξής εργασίες:

Ρόδος (πόλις), βασιλική Χατζηανδρέου (Χειμάρρας-Π. Μελά): καθαρισμός της αρνητικής πλευράς τριάντα τεσσάρων ψηφιδωτών στο εργαστήριο.

Ρόδος, Μεσαναγρός: Επιφανειακός καθαρισμός και στοκάρισμα των ψηφιδωτών δαπέδου της παλαιοχριστιανικής βασιλικής της Παναγίας Μεσαναγρού.

Κάρπαθος, Αρκάσα, Βασιλική Ευχαρίστου: επίκόλληση ταινιών (κάμποτ-τουλπάνι) και αφαίρεση τσιμέντου (πάχ. 0,10 μ.) από δύο τεμάχια ψηφιδωτού δαπέδου. Κατασκευάστηκε τελάρο, 1,60 x 1,40 μ., για την τοποθέτηση του ψηφιδωτού.

Κως: κατά το μήνα Ιούνιο το συνεργείο πήγε στη νήσο Κω και έκανε καθαρισμό και στοκάρισμα των παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών του Λιμένος Κω και επιθεώρηση όλων των παλαιοχριστιανικών βασιλικών της νήσου Κω, για τη διαπίστωση των αναγκών τους.

Καμίρου Σκάλα, βασιλική παραλίας: νότια του Ιερού αποκαλύφθηκαν τμήματα του ψηφιδωτού δαπέδου του παστοφορίου. Έγινε επιφανειακός καθαρισμός αυτών και στη συνέχεια καλύφθηκαν με νάυλον και στρώμα άμμου.

Κάλυμνος: το Σεπτέμβριο έγινε επιφανειακός καθαρισμός και στερέωση των ψηφιδωτών δαπέδων στις παρακάτω παλαιοχριστιανικές βασιλικές: Χριστός Ιερουσαλήμ, Αγία Σοφία, Άγιος Ιωάννης Μελισάχας.

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ-ΜΝΗΜΕΙΑ

Ρ ό δ ο ς

Άγιος Νίκων στην Αρνίθα

Στα νοτιοδυτικά του χωριού και σε απόσταση 300 μ. περίπου από αυτό, κείται ναύδριο, αφιερωμένο στον Άγιο Νίκωνα «τον μετανοείτε». Πρόκειται για μετρίων διαστάσεων οικοδόμημα, που παρου-

1. ΑΒΜΕ ΣΤ' ((1948), σ. 201, 210.

2. Αποτελείται από τον Αθαν. Κανέλλη, Φωτ. Κανέλλη και Χρ. Κυπριώτη.

σιάζει κάτοψη ορθογωνίου σχήματος και καλύπτεται με κτιστή καμάρα. Αρχικά η στέγη καλυπτόταν εξωτερικά με εγχώριες λίθινες πλάκες, αργότερα όμως έγιναν σποραδικές συμπληρώσεις με κεραμίδια. Στο δυτικό τμήμα της νότιας πλευράς ανοίγεται η είσοδος.

Στο εσωτερικό του ναού υπάρχουν λείψανα από τοιχογραφίες, μέτριας τέχνης, της μεταβυζαντινής εποχής. Ειδικότερα:

Ιερό Βήμα. Στο τεταρτοσφαίριο της αψίδας του Ιερού εικονίζονταν πιθανότατα η Δέηση, κατά το μεγαλύτερο μέρος της κατεστραμμένη. Διατηρούνται μόνο λείψανα μιας μορφής στο νότιο τμήμα, πιθανώς του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου. Στο νότιο τοίχο εικονίζεται η Γέννηση του Χριστού και στο βόρειο η Κάθοδος του Χριστού στον Άδη.

Κυρίως Ναός. Στο βόρειο τοίχο εικονίζεται ο πάτερνας του ναού άγιος Νίκων ο μετανοείτε, με νεότερες επιζωγραφήσεις. Ο δυτικός τοίχος χωρίζεται σε δύο ζώνες. Στην άνω εικονίζεται η Κοίμηση της Θεοτόκου, ενώ στο βόρειο τμήμα της κάτω ζώνης εικονίζεται μια αγία, αδιάγνωστη.

Κάλαθος

Αγία Κυριακή (Πίνακ. 281 α-β)

Μέσα στον οικισμό διατηρείται μονόχωρο ναυδριο, που καλύπτεται με κτιστή καμάρα και κοίλα κεραμίδια. Η στέγη βρίσκεται σε δύο διαφορετικά ύψη. Δυτικά υπάρχει ανοιχτό πρόπυλο, μεταγενέστερο. Στη νότια εξωτερική πλευρά υπάρχουν δύο τυφλά αψιδώματα, πιθανώς αρκοσόλια.

Οι τοίχοι είναι χτισμένοι από αργολιθοδομή και μεταξύ των λίθων παρεμβάλλονται τεμάχια από κεραμίδια. Φαίνεται ότι το ανατολικό τμήμα του ναού με μέρος της στέγης κατέπεσαν στο παρελθόν και ανοικοδομήθηκαν αργότερα.

Στο ναό της Αγίας Κυριακής διατηρούνται μάρμαρινα αρχιτεκτονικά μέλη η ύπαρξη των οποίων φανερώνει είτε ότι ο ναός αυτός χτίστηκε στη θέση παλιότερου, είτε ότι τα μέλη μεταφέρθηκαν από άλλο ναό, χτισμένο σε μικρή απόσταση. Μεταξύ άλλων διατηρούνται και τα εξής:

α) Διαχωριστικός αμφικιονίσκος παραθύρου (σώζ. ύψ. 0,38, πλ. 0,33, πάχ. 0,25 μ.). β) Βάση κίονα με πλίνθο (σώζ. ύψ. 0,25, διαμ. κίονα 0,35 μ., διαστ. πλίνθου 0,55 × 0,55 × 0,06 μ.). γ) Βάση κίονα (σώζ. ύψ. 0,25, διαμ. 0,56 μ., διαστ. πλίνθου 0,68 × 0,68 × 0,19 μ.). Τα τρία αρχιτεκτονικά μέλη χρησιμοποιούνται ως στηρίγματα της Αγίας Τράπεζας. δ) Επίθημα αμφικιονίσκου με ανάγλυφο διάκοσμο, εντοιχισμένο (0,30 × 0,21 μ.). ε) Διαχωριστικός αμφικιονίσκος παραθύρου, που χρησιμεύει ως ανώφλιο (1,50 × 0,22 μ.).

Τοιχογραφίες. Στο εσωτερικό του ναού και στο

δυτικό του τμήμα διατηρούνται λείψανα παλιών τοιχογραφιών. Στο Ιερό δε διατηρούνται λείψανα τοιχογραφίας.

Κυρίως ναός. Νότιος τοίχος: Στο νότιο μισό της καμάρας διατηρούνται ελάχιστα λείψανα από δύο σκηνές του Δωδεκάορτου, στη συνέχεια εικονίζεται η Βαϊοφόρος.

Κάτω ζώνη: (από Α.-Δ.) Εικονίζονται τέσσερις ολόσωμες μορφές: α) Ταξιάρχης Μιχαήλ, β) Αδιάγνωστος Άγιος, γ) Άγιος Νικόλαος με λευκόχρωμο στιχάριο και ερυθρό φελόνιο, καστανόχρωμο επιγονάτιο και καστανό, διάλιθο επιτραχήλιο. Δεξιά του εικονίζεται ο Ιησούς Χριστός και αριστερά η Θεοτόκος. Ο Άγιος ευλογεί με το δεξί χέρι και με το αριστερό κρατεί ανοιχτό κώδικα Ευαγγελίου με το κείμενο: *Εἶπεν ὁ Κ(ύριος) τῆς/ἐαυτοῦ μα/θηταῖς, ταῦ/τα ἐντέ/λλομε ἡ/μῶν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἅ/ [λλήλους]*.

δ) Άγιος Αντώνιος: Φορέι φαιού χρώματος ποδήρη χιτώνα, καστανόχρωμο μανδύα και μαύρο κουκούλιο. Επίσης φέρει το μέγα σχήμα των μοναχών. Ευλογεί με το δεξί του χέρι και κρατεί ανοιχτό ειλτήριο με το αριστερό, στο οποίο είναι γραμμένο το κείμενο: *Εἶδον ἐγὼ τ[ὰς]/παγίδας τοῦ Δ[η]α/βόλου ἡ/πλομ[έ-]νας κ[αί] στενά/ξας ἀπὸ τ.../ἡβ ρ. ἀδίκησητε/ἐκφιστὼν ταύ/τας*.

Βόρειος τοίχος: Στο βόρειο μισό της καμάρας διατηρούνται λείψανα από παραστάσεις του Δωδεκάορτου. Κάτω από αυτές διατηρούνται λείψανα τοιχογραφιών, μεταξύ των οποίων διακρίνεται έφιππος άγιος, ψάρια που κολυμπούν, κ.ά.

Δυτικός τοίχος: Δε διατηρούνται λείψανα τοιχογραφίας.

Καλυθιές

Ναός Προφήτη Αμώς

Στα νοτιοανατολικά του οικισμού Καλυθιές και σε απόσταση 4 χλμ. περίπου, νότια από το Φαληράκι και σε απόσταση 1 χλμ. περίπου από αυτό, σε απόσταση 500 μ. περίπου από την παραλία, βρίσκεται ο ναός του Προφήτη Αμώ.

Πρόκειται για ορθογώνιας κάτοψης οικοδόμημα, εξωτ. διαστ. 12 × 3,80 μ., που καλύπτεται με κτιστή καμάρα και κοίλα κεραμίδια. Το δάπεδο του καλύπτεται με χοχλάκι. Στη νοτιοδυτική πλευρά είναι προσκολλημένο παλιό, ορθογώνιας κάτοψης πρόσκταμα.

Ο ναός φαίνεται ότι χτίστηκε στη θέση παλιότερου, όπως φαίνεται και από τα διατηρούμενα μάρμαρινα αρχιτεκτονικά μέλη, όπως:

α) Διαχωριστικός αμφικιονίσκος παραθύρου με συμφυές επίθημα (ύψ. 0,71, πλ. 0,48, πάχ. 0,27 μ.). Χρησιμεύει ως στηρίγμα της πλάκας της Αγίας Τράπεζας. β) Πάνω πλάκα της Αγίας Τράπεζας

(0,86×0,71×0,10 μ.), με υπερυψωμένο χείλος (πλ. 0,03 και ύψ. 0,015 μ.). γ) Τμήμα παραστάδας θύρας με κοιλόκυρτο κυμάτιο (1,92×0,34×0,25 μ.). Χρησιμοποιεί ως ανώφλιο της εσωτερικής θύρας. δ) Τμήμα παραστάδας θύρας με κυμάτιο (1,75×0,36×0,25 μ.), χρησιμοποιεί ως ανώφλιο της εισόδου που βρίσκεται στη δυτική πλευρά του ναού. ε) Παρόμοιο που χρησιμοποιεί ως ανώφλιο της θύρας του προσκτίσματος (1,40×0,34×0,25 μ.). στ) Τμήμα μαρμάρου (0,47×0,43×0,10 μ.), που χρησιμοποιεί ως κατώφλι της θύρας του προσκτίσματος. Στο εσωτερικό του ναού διατηρούνται λείψανα από παλιές τοιχογραφίες.

Ιερό Βήμα. Τεταρτοσφαίριο: Εικονιζόταν πιθανότατα η Πλατυτέρα, ένθρονος, βρεφοκρατούσα. Διακρίνονται λείψανα από το θρόνο της Παναγίας. Δεξιά και αριστερά της Θεοτόκου στεκόταν από ένας άγγελος.

Αψίδα: Εικονίζονται τέσσερις Ιεράρχες συλλειτουργούντες. Φέρουν στιχάρια, πολυσταύρια φελόνια και ωμοφόρια. Κρατούν λειτουργικά ενεπίγραφα ειλητάρια.

Ειδικότερα εικονίζονται οι εξής Ιεράρχες (από Β.-Ν.): Άγιος Ιεράρχης, αδιάγνωστος. Φέρει λευκόχρωμο στιχάριο, πολυσταύριο φελόνιο και φαιού χρώματος ωμοφόριο με καστανέρυθρους σταυρούς. Κρατεί ειλητάριο με το κείμενο: [*Ἐξαίρε/τως τῆς/Παναγίας/ἀρχά/ντου*] *ἐν/δόξου δ[ε/σποίνης ἡ/μῶν.....]*.

Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος (;) Παράσταση ημιεξίτηλη.

Άγιος Βασίλειος (;) Παράσταση σχεδόν τελείως κατεστραμμένη. Υπήρχε ειλητάριο με το κείμενο: [*Οὐδεις ἄ/ξιοι τῶν συνδε]δεμέ/[νων.....]*»

Άγιος Ιεράρχης, αδιάγνωστος. Φέρει ειλητάριο με το κείμενο: *Κ(ύρι)ε ὁ Θ(ε)ς/ἡμόν / ὁ ἐν ἡ/ψι-λεῖς... ».*

Νότιος τοίχος. Εικονίζονται δύο ολόσωμοι άγιοι, αδιάγνωστοι.

Βόρειος τοίχος (από Α.-Δ.): Άγιος Διάκονος, αδιάγνωστος. Εικονίζεται ολόσωμος. Φέρει λευκόχρωμο στιχάριο και οράριο, με το δεξί χέρι κρατεί θυμιατό με τριπλή αλυσίδα και με το αριστερό λιβανωτίδα και ερυθρόχρωμο εγχείριο.

Άγιος Στέφανος. Παριστάνεται από τη μέση και πάνω ακριβώς από την κόγχη της πρόθεσης. Φέρει λευκό στιχάριο και ερυθρό, στενό οράριο. Με το δεξί χέρι κρατεί ανισοσκελή σταυρό και με το αριστερό λιβανωτίδα και εγχείριο.

Μάσαρι

Ταξιάρχης στο Καμινί

Βόρεια του οικισμού Μάσαρι και σε απόσταση

4 χλμ. περίπου βρίσκεται το μοναστηριακό συγκρότημα του Ταξιάρχη στο Καμινί. Στο κέντρο περίπου του συγκροτήματος βρίσκεται το καθολικό.

Πρόκειται για μετρίων διαστάσεων οικοδόμημα, η κάτοψη του οποίου εμφανίζει εξωτερικά ορθογώνιο σχήμα, διαστ. 10,44×6,25 μ. και εσωτερικά σταυροειδές. Οι κεραίες του σταυρού καλύπτονται με καμάρες, ενώ στο κέντρο υψώνεται κτιστός, ημισφαιρικός τρούλος, που στηρίζεται σε ψηλό, κυλινδρικό τύμπανο. Η ανατολική πλευρά καταλήγει σε ημικυκλική αψίδα, ενώ στο μέσο της δυτικής ανοίγεται η είσοδος. Στο εσωτερικό του ναού διατηρούνται λείψανα από τοιχογραφίες σε δύο στρώματα. Πιθανώς υπάρχουν και άλλες κάτω από τα επιχρίσματα.

Στο Ιερό Βήμα δε διατηρούνται λείψανα τοιχογραφιών.

Κυρίως ναός. Νότια κεραία. Ανατολική άντυγα τόξου: Ο χώρος χωρίζεται σε τρεις ζώνες:

Επάνω ζώνη: Εικονίζεται η Βάπτιση του Χριστού. Στο κέντρο της σύνθεσης παριστάνεται ο Ιησούς Χριστός γυμνός, με τα σκέλη τοποθετημένα το ένα πάνω στο άλλο, για την κάλυψη του φύλου. Έχει στραμμένο το πρόσωπο προς τα αριστερά, όπου στέκει ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος. Δεξιά διακρίνεται ένας άγγελος. Στα νερά του Ιορδάνη κολυμπούν ιχθείς.

Μεσαία ζώνη: Παριστάνονται οι άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη. Φορούν πολυτελή διάλιθα αυτοκρατορικά ενδύματα και φέρουν στέμματα στα κεφάλια.

Κάτω ζώνη: Εικονίζεται ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος.

Δυτική άντυγα τόξου: Διακρίνονται λείψανα από παράσταση ενός αγίου με νεανικό πρόσωπο και ούλη κόμη.

Ανατολική κεραία. Νότια άντυγα τόξου: Στο δυτικό τμήμα της και μπροστά από το εικονοστάσι διακρίνονται λείψανα τοιχογραφιών σε δύο στρώματα. Στη θέση αυτή διατηρούνται και λείψανα από την κτητορική επιγραφή του νεότερου στρώματος. Η επιγραφή είναι μεγαλογράμματη, 0,37×0,17 μ., ύψ. γραμμάτων 0,02-0,04 μ. και η μεταγραφή της είναι:

[+ Ἀνηστορήθη ὁ]
πάνσε[πτος να-]
ὸς [οὔτος]
ἐκ χηρὸς
κάμοῦ ἄμαρ-
το[λοῦ] Γ[εωρ-]
γίου
ζογρά-
φου

Στα λοιπά τμήματα του ναού δε διακρίνονται λείψανα από τοιχογραφίες. Η λατρευτική εικόνα

του ναού είναι ξύλινη, φορητή διαστ. $0,21 \times 0,15$ μ., και φέρει αργυρή επένδυση, στο πάνω μέρος της οποίας υπάρχει η επιγραφή:

Ὁ Ἀρχ(ων) Μιχαήλ ὁ Καμμουριώτης.

Κάτω δεξιὰ αναγράφεται:

Ἐπὶ [ή]γουμενείας / Π(α)πακιριάκου.

Μ α λ ώ ν α

Παναγία Καμναριώτισσα

Νότια της Μαλώνας, αριστερά του αμαξιτού δρόμου Ρόδος-Λίνδος και στην κορυφή χαμηλού υψώματος, βρίσκεται το ναύδριο της Παναγίας Καμναριώτισσας. Πρόκειται για μονόχωρο οικοδόμημα, το οποίο παρουσιάζει κάτοψη ορθογωνίου σχήματος, εξωτ. διαστ. $6 \times 5,40$ μ. Είναι χτισμένο από αργολιθοδομή και καλύπτεται με κτιστή καμάρα και κοίλα κεραμίδια. Η ανατολική πλευρά καταλήγει σε μια αψίδα. Στο δυτικό τμήμα του νότιου τοίχου ανοίγεται η είσοδος.

Ο ναός χτίστηκε στη θέση παλιότερου, όπως φαίνεται από λείψανα τοίχων και από υπάρχοντα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη. Το οικοδόμημα παρουσιάζει διάφορες οικοδομικές φάσεις. Γύρω από το ναό διατηρούνται λείψανα οικοδομημάτων παλιού οικισμού και μεγάλος αριθμός από πήλινα όστρακα κυρίως από οξυπύθμενους αμφορείς με ενεπίγραφες λαβές.

Στο δυτικό τμήμα της βόρειας εσωτερικής πλευράς σχηματίζεται τυφλό αψίδωμα, στο τύμπανο του οποίου εικονίζεται η Θεοτόκος, ολόσωμη, ένθρονος, βρεφοκρατούσα. Στο πάνω τμήμα της εικόνας βρίσκεται η επιγραφή:

Μή(τη)ρ Θεοῦ ἡ Καμναριώτισσα.

Αριστερά και στο μέσο υπάρχει η επιγραφή:
Ἀνεκηνίθι ὁ ναός/τῆς Θεοτόκ ου, ὑπὸ χειρὸς/
Στεφάνου τῷ ἐπί/κλη Κουτρουλάτζος/, ΑΧΙΑ''
1614

Δεξιὰ και στο μέσο:

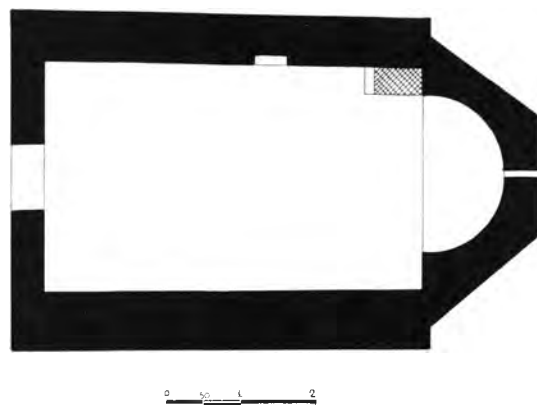
Δέησις τοῦ δούλ[ου]/τοῦ Θεοῦ Στεφάν[ου]/
<καί> τῶν γυνέων.

Μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη: παλαιοχριστιανικό κιονόκρανο με φύλλα πριονωτής άκανθας. Προέρχεται από κιονοστοιχία παλαιοχριστιανικής βασιλικής και χρησιμεύει ως Αγία Τράπεζα. Διαχωριστικός αμφικιονίσκος παραθύρου. Πεσσίσκος τετραγώνου διατομής με ανάγλυφο σταυρό. Επίθημα αμφικιονίσκου παραθύρου.

Μ α ρ ι τ σ ά

Ναός αγίου Γεωργίου (Σ χ έ δ. 1)

Νότια του οικισμού και σε απόσταση 1500 μ. περίπου από αυτόν, δεξιὰ του αμαξιτού δρόμου

Σχέδ. 1. Ρόδος. Μαρितσά. Ἅγιος Γεώργιος.
Κάτοψη του ναυδρίου.

Ρόδος-Μαρितσά, βρίσκεται το ναύδριο του Αγίου Γεωργίου.

Πρόκειται για μονόχωρο οικοδόμημα, εσωτ. διαστ. $5,20 \times 2,93$ μ., το οποίο είναι χτισμένο με αργολιθοδομή και καλύπτεται με κτιστή καμάρα και κοίλα κεραμίδια. Στο μέσο της δυτικής πλευράς ανοίγεται η είσοδος.

Κατά τη διάρκεια του β' παγκοσμίου πολέμου έπεσε βόμβα στην αυλή του ναού, με αποτέλεσμα να καταπέσει το ανώτερο τμήμα της στέγης και να προκληθούν και άλλες ζημιές στο οικοδόμημα, που αποκαταστάθηκαν αργότερα.

Στο εσωτερικό του ναού και κάτω από τα επιχρίσματα διατηρούνταν λείψανα παλιών τοιχογραφιών καλής ποιότητας. Ειδικό συνεργείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας εργάστηκε κατά το έτος 1978, αποκάλυψε τις τοιχογραφίες αυτές και προχώρησε στη στερέωση και τη συντήρησή τους.

Διατηρούνται οι παρακάτω τοιχογραφίες:

Ιερό Βήμα. Στο τεταρτοσφαίριο: Εικονίζεται η Δέηση. Στο κέντρο παριστάνεται ο Χριστός στηθαίος. Φορεί ερυθρόχρωμο χιτώνα και πράσινο ιμάτιο. Ευλογεί με το δεξί χέρι και κρατεί ανοιχτό κώδικα Ευαγγελίου με το αριστερό, όπου υπάρχει γραμμένο το κείμενο: Ταῦτα ἐν/τέλ[λο]/μ[αι] ὑμῖν, ἵνα ἀγα-/πᾶτε ἀλλή/[λ]ους.

Δεξιὰ του εικονίζεται η Παναγία από τη μέση και πάνω, ημιεξίτηλη, και αριστερά ο Ιωάννης ο Πρόδρομος, που φορεί καστανόχρωμο ένδυμα, έχει ατημέλητη κόμη και εκφραστικότατο πρόσωπο.

Αψίδα: Εικονίζονται έξι Ιεράρχες συλλειτουργούντες (απαριθμούμε από Β. προς Ν.).

1. Κατεστραμμένος.

2. Ἅγιος Ιεράρχης, αδιάνγνωστος. Φέρει στιχάριο, πολυσταύριο φελόνιο και ενεπίγραφο ειλητά-

ριο, με το κείμενο: [Οὐδείς ἄξιος/τῶν συν]/δεδε-
μέ/[νων ταῖς / σαρκικαῖς...]³.

3. Ἅγιος Ἰωάννης ο Χρυσόστομος. Φέρει πολυσταύριο φελόνιο και κρατεῖ ανεπτυγμένο ειλητάριο με το κείμενο: [πάλιν καὶ πολ/λάκις Σοὶ προσ/πίπτομεν καὶ Σοῦ]/δ[ε]όμε/θ[α] ἄγα/θὲ κ[αί] φι/[λάνθρωπε]⁴.

Στο κέντρο της Αψίδας εικονίζεται ο Μελισμός.

4. Ἅγιος Βασίλειος. Φέρει στιχάριο, πολυσταύριο φελόνιο και ωμοφόριο. Κρατεῖ ανεπτυγμένο, ενεπίγραφο ειλητήριο.

5. Ἅγιος Ιεράρχης αδιάγνωστος. Ημιεξίτηλη παράσταση. Κρατεῖ ενεπίγραφο ειλητάριο με το κείμενο: Μνή[σθητι] / Κ[ύριε] [τῶν / ὀρθοτο-/μούντων / τόν] λόγο[ν] / [τῆς] σῆς ἀλιθί[ας].

6. Ἅγιος Ιεράρχης αδιάγνωστος. Κρατεῖ ενεπίγραφο ειλητάριο με το κείμενο: [Εξαιρέ-]/τως τῆς/Παναγίας/ἀ[χρά]ν/τ[ου] Ὑ/περ[ευλο/γημένης,...].

Ανατολικό μέτωπο: Στο πάνω τμήμα εικονίζεται το ἅγιο Μανδήλιο, ενώ στο νότιο τμήμα ἕνας ἄγγελος με λευκόχρωμο, ποδήρη χιτῶνα, ο οποίος φέρει πάνω περίκλειση και επιμανίκια.

Νότιος τοίχος: Εικονίζεται ἕνας ἅγιος Διάκονος. Φέρει λευκόχρωμο στιχάριο και λεπτό, ερυθρόχρωμο οράριο. Στο δεξί χέρι κρατεῖ λιβανωτίδα, ενώ το αριστερό καλύπτεται με ερυθρόχρωμο εγχειρίδιο.

Βόρειος τοίχος: Παριστάνεται ἅγιος Ιεράρχης, στιχηθαῖος, αδιάγνωστος.

Κυρίως ναός. Νότιος τοίχος (από Α.-Δ.): Αρχάγγελος Μιχαήλ (;) Εικονίζεται ολόσωμος. Φέρει ερυθρόχρωμο, ποδήρη χιτῶνα, με αυτοκρατορικό, διάλιθο λῶρο. Με το δεξί χέρι κρατεῖ λάβαρο και με το αριστερό σφαῖρα, η οποία φέρει το γράμμα Χ. Ἅγιος Ἰωάννης ο Πρόδρομος: Εικονίζεται ολόσωμος. Φέρει καστανόχρωμο ἔνδυμα. Με το αριστερό χέρι κρατεῖ ανεπτυγμένο, ενεπίγραφο ειλητάριο, με το κείμενο: Ἴδε / ὁ ἄμν[ός] / τοῦ Θεο[υ] ὁ / ἔρων [τὴν] ἁμαρτίαν/τοῦ κόσμ[ου].

Τρεῖς Ιεράρχες. Ἅγιος Βασίλειος: Φέρει πολυσταύριο φελόνιο και ωμοφόριο. Ευλογεῖ με το δεξί χέρι και με το αριστερό κρατεῖ κλειστό κώδικα Ευαγγελίου με πολυτελὴ στάχωση. Ἅγιος Ἰωάννης Χρυσόστομος. Απεικονίζεται ὅπως παραπάνω. Ἅγιος Γρηγόριος Θεολόγος. Απεικονίζεται ὅπως παραπάνω. Ἅγιος Ιεράρχης, αδιάγνωστος: Ευλογεῖ με το δεξί χέρι και κρατεῖ κλειστό κώδικα Ευαγγελίου με το αριστερό. Ἅγιος Αντώνιος (;): Φέρει μο-

ναχικό ἔνδυμα με κουκούλιο. Ευλογεῖ με το δεξί χέρι και κρατεῖ ανεπτυγμένο ειλητάριο με το αριστερό, με το κείμενο:

Τύρβη
μα
μηκον ἄρρο-
στημάτο-
ν

Βόρειος τοίχος. Επάνω ζώνη. Λείψανα από στιχάριο ἁγίων. Κάτω ζώνη (από Δ.-Α.)

Ἅγιος Θεόδωρος (;): Διατηροῦνται λείψανα στρατιωτικού ἁγίου.

Ἅγιος Γεώργιος δρακοντοκτόνος: Εικονίζεται νέος, αγένειος, πάνω σε λευκό ἄλογο, με κίνηση προς τα δεξιά. Κάτω εικονίζεται ερυθρόχρωμος δράκοντας με σουβλερά δόντια. Ο Ἅγιος τον φονεύει με το ἀκόντιό του.

Οι τοιχογραφίες εἶναι καλῆς ποιότητας και προέρχονται από τα μέσα του 15ου αἰ.

Μάσαρι

Παναγία Τρυφενιώτισσα

Στα βορειοδυτικά του οικισμού Μάσαρι και σε απόσταση 5 χλμ. περίπου από αυτόν, δεξιά της παλιάς αμαξίτης οδού Ρόδου-Λίνδου, στις υπώρειες υψώματος, βρίσκεται ἕνα μονόχωρο οικοδόμημα, ἑξωτ. διαστ. 5,84 × 4,72 μ., που καλύπτεται με κτιστή καμάρα. Η στέγη του Ιεροῦ καλύπτεται ἐξωτερικά με κεραμίδια (στρωτήρες-καλυπτήρες), ενώ η στέγη του κυρίως ναοῦ φέρει μόνο κουρασάνι.

Ο ναός χτίστηκε στη θέση παλιότερου, ὅπως φαίνεται από τα διατηρούμενα λείψανα παλιῶν τοίχων και μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη και παρουσιάζει περισσότερες οικοδομικές φάσεις.

Στο εσωτερικό του ναοῦ διατηροῦνται λείψανα τοιχογραφιών, που είχαν επιχριστεῖ και αποκαλύφθηκαν ὕστερα από ἐργασίες του συνεργείου συντηρήσεως τοιχογραφιών της Αρχαιολογικῆς Υπηρεσίας.

Ιερό Βῆμα. Τεταρτοσφαῖριο: Εικονιζόταν ἡ Θεοτόκος ἔνθρονος, βρεφοκρατούσα. Διακρίνεται θρόνος πολυτελοῦς κατασκευῆς, με δύο προσκεφάλαια στο κάθισμα. Τα πόδια πατοῦν σε υποπόδιο. Η Θεοτόκος φέρει ερυθρόχρωμο χιτῶνα και πράσινο μαφόριο.

Αψίδα: Διατηροῦνται λείψανα από συλλειτουργοῦντες Ιεράρχες, στο μέσο των οποίων εικονιζέτο ο Μελισμός.

Κυρίως ναός. Στην καμάρα διατηροῦνται ἐλάχιστα λείψανα από παραστάσεις του Δωδεκαόρτου.

Νότιος τοίχος: Στο μέσο περίπου της νότιας ἐσωτερικῆς πλευράς σχηματίζεται τυφλό αψίδωμα (1,78 × 1 μ.), στο τύμπανο του οποίου εικονίζεται ἡ Παναγία ἔνθρονος, βρεφοκρατούσα, σε δύο

3. J. Goar, *Euchologion*, σ. 58.

4. Ὁ.π., σ. 57.

στρώματα. Πιθανώς να υπάρχει και τρίτο στρώμα. Παριστάνεται η Θεοτόκος ολόσωμη, καθήμενη σε πολυτελή, ξυλόγλυπτο θρόνο με ερεισίνωτο. Στο κάθισμα έχει τοποθετηθεί ερυθρό προσκεφάλαιο. Τα πόδια της Θεοτόκου στηρίζονται σε ερυθρόχρωμο, διάλιθο υποπόδιο. Φορεί κυανόχρωμο χιτώνα και βαθυπόρφυρο μαφόριο. Ο Χριστός φέρει ερυθρόχρωμο ένδυμα με χρυσοκονδυλίες.

Στη νότια εσωτερική πλευρά του ναού διακρίνονται επίσης λείψανα από δύο τουλάχιστον ολόσωμους αγίους.

Βόρειος τοίχος: Διακρίνονται λείψανα από τέσσερις ολόσωμους αγίους.

Μέσα και έξω από το ναό διατηρούνται διάφορα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη, μεταξύ των οποίων είναι και τα εξής:

Διαχωριστικός αμφικιονίσκος παραθύρου, δυτικά της προθέσεως (σωζ. ύψ. 0,99, πλ. 0,20, πάχ. 0,17, διάμ. ημικιονίσκου 0,19 μ.). Βάση κίονα με πολυγωνική πλίνθο. Χρησιμοποιεί ως πρόθεση (σωζ. ύψ. 0,19, ύψ. πλίνθου 0,06, διάμ. 0,69 μ.). Τμήμα κορμού κυλινδρικού, αρράβδωτου κίονα, πιθανώς από εικονοστάσιο (σωζ. ύψ. 0,25, διαμ. 0,075-0,08 μ.). Τμήμα κορμού κυλινδρικού, αρράβδωτου κίονα (ύψ. 0,27, διάμ. 0,22 μ.).

Βάση κίονα αναστραμμένη, η οποία χρησιμοποιείται ως Αγία Τράπεζα (0,59 × 0,52 × 0,25 μ.).

Γύρω από το ναό υπάρχουν λείψανα από διάφορα προσκτίσματα, δυτικά του ναού και σε μικρή απόσταση από αυτόν υπάρχει βρύση.

Π λ η μ ύ ρ ι

Ζωοδόχος Πηγή

Στο νοτιοανατολικό άκρο της νήσου Ρόδου και στην παράλια θέση Πλημμύρι, βρίσκεται ο ναός της Παναγίας Ζωοδόχου Πηγής, χτισμένος στα λείψανα τρίκλιτης παλαιοχριστιανικής βασιλικής μεγάλων διαστάσεων. Διακρίνεται η μεγάλη, ημικυκλική αψίδα της βασιλικής, λείψανα από τους τοίχους της και τμήματα από τα ψηφιδωτά δάπεδα. Διατηρούνται πολυάριθμα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη, εντοιχισμένα στο ναό.

Ο ναός της Παναγίας έχει χτιστεί στο ανατολικό τμήμα του μεσαίου κλίτους της βασιλικής. Πρόκειται για μονόχωρο οικοδόμημα, που καλύπτεται με κτιστή καμάρα. Δυτικά του κυρίως ναού υπάρχει ανοιχτό πρόπυλο που καλύπτεται με σταυροθόλια.

Στην κόγχη της πρόθεσης του ναού της Παναγίας διατηρούνται λείψανα τοιχογραφίας, με την παράσταση της Άκρας Ταπείνωσης, από τα οποία συμπεραίνεται ότι ο ναός έφερε παλιότερα στο εσωτερικό τοιχογραφίες.

Μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη. Εσωτερικά του ναού: 1. Παλαιοχριστιανικό κιονόκρανο με φύλλα α-

κάνθου είναι αναστραμμένο και χρησιμεύει ως Αγία Τράπεζα. 2. Κυλινδρικός αρράβδωτος κίονας εντοιχισμένος στο μέσο της βόρειας εσωτερικής πλευράς. Στέφεται με κιονόκρανο, το οποίο φέρει φύλλα ακάνθου. Στο άνω τμήμα του κίονα υπάρχει εγχάρακτη επιγραφή (ύψ. γραμμ. 0,03-0,035 μ.) που σε μεταγραφή έχει ως εξής:

[Ύπερ ε]ύχης Ἀγερούχουν.

3. Κυλινδρικός, αρράβδωτος κίονας από φαιό μάρμαρο. Μέσα σε δέλτο (0,33 × 0,19 μ.) με λαβή υπάρχει η επιγραφή (ύψ. γραμμ. 0,035-0,04 μ.):

[Ύπερ] εὐχῆς Στε/φάν]ου κ(αι)

τῆς συν/βίου] αὐτοῦ. Ἀμῆν.

Εσωτερικά Προπύλου. 4. Πάνω από τη θύρα που οδηγεί από το Πρόπυλο στον κυρίως ναό είναι εντοιχισμένο τμήμα θωρακίου άμβωνα με κυμάτιο και ανισοσκελή σταυρό, εγγεγραμμένο μέσα σε κύκλο. 5. Βόρεια της εισόδου του ναού είναι εντοιχισμένο τμήμα θωρακίου (1,20 × 0,98 μ.) με το Χριστόγραμμα στο μέσο και εκατέρωθεν ανισοσκελές σταυροί. Στο πάνω τμήμα αυτού υπάρχει η επιγραφή:

[Ύπερ εὐχῆς.....καὶ τῆς συν/βίου α]ὐτοῦ
κ(αι) τῶν τέκνων/αὐτοῦ κὲ ὑπὲρ
σωτη/ρίας τῆς ναοῦ + .

6. Στο μέσο της βόρειας πλευράς του Προπύλου υπάρχει κυλινδρικός, αρράβδωτος κίονας (σωζ. ύψ. 1,98, διάμ. 0,42 μ.) στη ράχη του οποίου βρίσκεται η επιγραφή (ύψ. γραμμ. 0,03 μ.):

+ Ὑπερ εὐχῆς/Χρυσάνθου/ἀναγνόστου.

7. Βάση άμβωνα αναστραμμένη, τοποθετημένη στο δάπεδο του Προπύλου και δίπλα από το πηγάδι. 8. Στη νοτιοδυτική γωνία του Προπύλου υπάρχει κυλινδρικός, αρράβδωτος κίονας, στο πάνω μέρος του οποίου υπάρχει η επιγραφή: Ὑπερ εὐχῆς Ἀγερο[υχί]ου.

Στη ράχη του ίδιου κίονα υπάρχει νεότερη, του έτους 1840.

Εξωτερικά του ναού. 9. Τμήμα μαρμάρινου πεσσίσκου τετράγωνης διατομής (0,23 × 0,23 μ.) με ανάγλυφο διάκοσμο στις πλευρές (ύψ. 0,465 μ.).

10. Απότμημα θωρακίου με κυμάτιο από λευκό μάρμαρο (0,50 × 0,32 μ., πάχ. 0,08-0,12 μ.).

Λοιπές επιγραφές. Στα νοτιοδυτικά του Καθολικού υπάρχει είσοδος, που οδηγεί στην αυλή του ναού. Πάνω από το υπέρθυρο υπάρχει μαρμάρινη πλάκα με μεγαλογράμματη κτητορική επιγραφή, που σε μεταγραφή είναι:

IC	XC
	KA

Χ(ατζη)-Τρηάντα

Έτους 1837

Ἱερέος

+ Ἀνηκοδομήθη κ(αι) ἀνηγέρθη... [καὶ ἀνα-]

κενίσθη οὗτος ὁ περίφημος να[ὸς τῆς]
 Ὑπεραγίας Θεοτόκου της Ζωο[δόχου]
 Πηγῆς μετ' ἐξόδον κ(αι) ὑδρότον
 παρὰ Γεωργίου Προσκυνητοῦ το [...
 κ(αι) Ζαχαρούλας μετὰ τῆς σιζ<ύ>γου.
 Μαρῆας κ(αι) τέκνον αὐτὸν Ἀθανᾶς [καί]
 Βασηλήης, διὰ ψυχικὴν τος
 σότηρ[ίαν].

Πρόκειται για την ανέγερση του ναοῦ της Ζωοδόχου Πηγῆς, που σώζεται και σήμερα και, σύμφωνα με την παραπάνω επιγραφή ἄρχισε το 1837.

Στο μέσο περίπου του δαπέδου του ναοῦ της Παναγίας βρίσκεται τάφος, που καλύπτεται με μαρμάρινη πλάκα (1,35 × 0,44 μ.), πάνω στην οποία υπάρχουν οι παρακάτω τρεις μεγαλογράμματες επιγραφές:

- α) 1849
 Αὐγούστου 30
- β) Ἀθανάσιως <υ>ῖος Γεωργίου
 Προ<ο>σκιντοῦ, οὗτος συνδρομητῆς
 τῆς Μον<η>ς ταύτης».
- γ) «Κὲ τοῦ δα-
 σκάλου
 αὐτοῦ Διω-
 νισίου Μονα-
 χοῦ.

Π υ λ ω ν α, Κ υ ρ ᾶ

Ναός Ευαγγελίστριας

Η ανατολική πλευρά του ναοῦ καταλήγει σε μία αψίδα, εσωτερικά ημικυκλική και εξωτερικά τρίπλευρη ή ημιεξαγωνική. Δυτικά του κυρίως ναοῦ χτίστηκε γύρω στο 1930 ορθογώνιας κάτοψης προσθήκη, για να αυξηθεί ο εσωτερικός χώρος του ναοῦ. Τότε καταδαφίστηκε ο δυτικός τοίχος του αρχικού ναυδρίου.

Στο εσωτερικό του αρχικού κτίσματος υπάρχουν τοιχογραφίες, που προέρχονται πιθανώς από το 15ο αι.

Εικονογραφικό πρόγραμμα. Ιερό Βῆμα. Τεταρτοσφαίριο: Διατηρούνται λείψανα από την παράσταση της Παναγίας. Στο κέντρο της σύνθεσης εικονιζόταν η Θεοτόκος ολόσωμη, ἐνθρονη, με τον Χριστό σε μετάλλιο (Παναγία Νικοποίως). Δεξιά και αριστερά της Θεοτόκου από ἑνα ἄγγελος. Κάτω από την Παράσταση της Παναγίας εικονιζόταν πιθανότατα η Κοινωνία των Αποστόλων, ὡπως φαίνεται από ελάχιστα λείψανα που διατηρούνται.

Αψίδα: Στο χώρο της αψίδας εικονίζονταν πιθανώς Ιεράρχες συλλειτουργούντες, από τους οποίους ὁμως δε διατηρεῖται κανένα ἶχνος.

Κυρίως ναός. Στο χώρο της ημικυλινδρικής οροφῆς εικονίζονται σκηνές από το Δωδεκάροτο:

Νότιο ἡμισυ καμάρας πάνω ζώνη (ἀπὸ Α.-Δ.):

1. Ευαγγελισμός της Θεοτόκου: Αριστερά, ὡς πρὸς το θεατῆ, εικονίζεται ὁ Ἀρχάγγελος Γαβριήλ και δεξιά ἡ Παναγία, πάνω σε ξύλινο θρόνο, χωρίς ερεσί-νωτο και ερεσίχειρα. Μεταξύ Ἀρχαγγέλου και Θεοτόκου εικονίζεται κἀνθαρος με καθαρά διακοσμητικό χαρακτήρα. Στο βάθος της σύνθεσης παριστάνονται ἀρχιτεκτονήματα.

2. Γέννηση τοῦ Χριστοῦ: Στο κέντρο της σύνθεσης εικονίζεται ἡ Θεοτόκος ἀνακεκλιμένη διαγώνια. Αριστερά, ὡς πρὸς το θεατῆ, εικονίζεται ὁ Ἰησοῦς, στη φάτνη. Ἐπάνω αριστερά παριστάνονται Ἄγγελοι, ἐνῶ αριστερά και στο μέσο εικονίζονται οἱ τρεῖς Μάγοι. Ἐπάνω δεξιά παριστάνεται ὁ Ευαγγελισμός τῶν Ποιμένων και κάτω δεξιά ὑπάρχει ἡ παράσταση τοῦ Λουτροῦ.

3. Ὑπαπαντή: Στο κέντρο της σύνθεσης εικονίζεται Τράπεζα, πάνω ἀπὸ την ὁποία ὑπάρχει κιβώριο. Αριστερά παριστάνονται οἱ Ἰωσήφ, ἡ πρεσβύτις Ἄννα και ἡ Μαρία.

Ἡ πρεσβύτις Ἄννα κρατεῖ ἐνεπίγραφο εἰλητάριο με το κείμενο:

Τοῦτο / τὸ βρέ/φος οὐ/ρανὸν κ(αι)/ γῆ ἔστερέ/ωσε.

Δεξιά εικονίζεται ὁ Θεοδόχος Συμεών, κρατώντας τον Ἰησοῦ Χριστό.

Βόρειο ἡμισυ καμάρας-πάνω ζώνη (ἀπὸ Δ.-Α.):

4. Βάπτισις: Στο μέσο εικονίζεται ὁ Ἰησοῦς ὁλόσωμος, μετωπικός, γυμνός, μέσα στα ὕδατα τοῦ Ἰορδάνου, ὅπου παριστάνονται ἰχθεῖς «νηχόμενοι». Αριστερά στέκεται ὁ Ἰωάννης και δεξιά ἄγγελοι. Στο βάθος βραχώδες τοπίο. Κάτω αριστερά ὑπάρχει ἑνας ἄνδρας και δεξιά γέροντας καθιστός.

5. Μεταμόρφωσις: Στο κέντρο της σύνθεσης εικονίζεται ὁ Ἰησοῦς μέσα σε κυκλική δόξα, περιστοιχισμένος ἀπὸ το Μωϋσῆ και τον Ἡλία. Κάτω, σε πρώτο ἐπίπεδο, εικονίζονται οἱ τρεῖς μαθητές τοῦ Χριστοῦ, Πέτρος, Ἰάκωβος και Ἰωάννης, σαν να κρημνίζονται.

6. Ἀνάστασις Λαζάρου: Αριστερά εικονίζεται ὁ Ἰησοῦς, βαδίζοντας πρὸς τα δεξιά. Δεξιά παριστάνεται ὁ Λάζαρος. Στα πόδια τοῦ Ἰησοῦ ἔχει πέσει ἡ ἀδελφή τοῦ Λαζάρου.

Νότια πλευρά-κάτω ζώνη (ἀπὸ Α.-Δ.):

7. Βαΐοφόρος: Ὁ Ἰησοῦς ἔρχεται ἀπὸ αριστερά, καθισμένος σε πῶλο ὄνου και ἀκολουθούμενος ἀπὸ τους μαθητές τοῦ. Δεξιά εικονίζεται ἡ πόλις τῶν Ἱεροσολύμων, με τείχος και πύλη, μπροστά ἀπὸ την ὁποία στέκεται ὁ ὄμιλος τῶν Εβραίων.

8. Σταύρωσις: Στο κέντρο της σύνθεσης εικονίζεται ὁ Ἰησοῦς Χριστός πάνω στο σταυρό. Αριστερά στέκεται ἡ Παναγία, πίσω ἀπὸ την ὁποία εικονίζεται ἡ γυναίκα, ἀπὸ τον κύκλο τῶν μαθητριῶν τοῦ Χριστοῦ. Δεξιά εικονίζονται ὁ Ἰωάννης και ὁ ἐκατόνταρχος Λογγίνος.

9. Γενέσιον της Θεοτόκου: Αριστερά εικονίζε-

ται ο ασπασμός του Ιωακείμ και δεξιά η Άννα ανακλιμένη, με το βρέφος στη κλίνη. Γύρω από τη λεχώ εικονίζονται πέντε θεραπεινίδες.

Βόρεια πλευρά-κάτω ζώνη (από Δ.-Α.):

10. Τα Εισόδια της Θεοτόκου: Αριστερά παριστάνονται οι Θεοπάτορες Ιωακείμ και Άννα, ακολουθούμενοι από έξι παρθένους, που οδηγούν τη Θεοτόκο στο ναό. Στο κέντρο εικονίζεται ο Αρχιερέας Ζαχαρίας που υποδέχεται την Παναγία. Δεξιά πάλι η Θεοτόκος, καθισμένη σε κλίμακα με επτά βαθμίδες.

11. Κάθοδος στον Άδη: Στο κέντρο της σύνθεσης εικονίζεται ο Ιησούς Χριστός, που έχει κατέβει στον Άδη και εγείρει τους προπάτορες Αδάμ και Εύα. Δεξιά και αριστερά Δίκαιοι της Παλαιάς Διαθήκης. Κάτω διακρίνονται οι πύλες του Άδη, τις οποίες συνέτριψε ο Χριστός.

12. Πεντηκοστή: Στο κέντρο εικονίζεται ο Κόσμος, ενώ σε ημικυκλική διάταξη οι δώδεκα Απόστολοι, που δέχονται την επιφώιση του Αγίου Πνεύματος.

13. Ανάληψη: Στο ανατολικό τμήμα της καμάρας του ναού εικονίζεται η Ανάληψη του Χριστού, από την οποία ελάχιστα λείψανα διατηρούνται.

Νότιος τοίχος (από Α.-Δ.). Εικονίζονται οι Άγιοι: Ιωάννης ο Πρόδρομος, Νικόλαος, Αντώνιος (:), άγιος, αδιάγνωστος, ο προφήτης Ηλίας.

Βόρειος τοίχος (από Δ.-Α.). Εικονίζονται: Ο άγιος Γεώργιος Δρακοντοκτόνος. Τέσσερις στρατιωτικοί άγιοι αδιάγνωστοι.

Στο δυτικό τοίχο, που δε διατηρείται, θα εικονίζονταν πάνω από την είσοδο η Κοίμηση της Θεοτόκου.

Σύμψη

Άγιος Παντελεήμων της Νανούς

Στο βάθος του όρμου της Νανούς και σε απόσταση 200 μ. περίπου από την παραλία υψώνεται μικρών διαστάσεων μονόχωρο ναύδριο, που τιμάται στη μνήμη του Αγίου Παντελεήμονα.

Πρόκειται για μικρών διαστάσεων μονόχωρο οικοδόμημα (εξωτ. διαστ. 5,72×4,07 και εσωτ. διαστ. 4,39×2,70 μ.), που καλύπτεται με κτιστή καμάρα και εγχώριες, ασβεστολιθικές πλάκες. Η ανατολική πλευρά καταλήγει σε μία ημικυκλική αψίδα (χορδής 2,11 και βέλους 1,02 μ.). Στο δυτικό τμήμα του νοτίου τοίχου ανοίγεται η είσοδος (πλ. 0,70-0,96 μ.).

Ο ναός του Αγίου Παντελεήμονα χτίστηκε στη θέση παλιότερου, όπως φαίνεται, από τα λείψανα παλιότερων τοίχων. Από το μέγεθος της αψίδας, η οποία είναι δυσανάλογα μεγάλη, σε σχέση με το σημερινό ναύδριο. Από τα υπάρχοντα μαρμάρια αρχιτεκτονικά μέλη.

Μεταξύ άλλων διατηρούνται και τα εξής: βάση κίονα με πλίνθο, που χρησιμεύει ως στήριγμα της Αγίας Τράπεζας (σωζ. ύψ. βάσης 0,16, διαστ. πλίνθου 0,42×0,42×0,04, ύψ. σπείρας 0,06, διάμ. κίονα 0,32 μ.). Παλαιοχριστιανικό κιονόκρανο με φύλλα ακάνθου (σωζ. ύψ. 0,28, διάμ. κίονα 0,33, διαστ. άβακα 0,50×0,50 μ.).

Στο ξύλινο τέμπλο διατηρούνται δύο δεσποτικές εικόνες:

Ιησούς Χριστός. Διαστ. 0,68×0,44 μ. Εικονίζεται ο Χριστός από τη μέση και πάνω, μετωπικός, ευλογώντας και με τα δύο χέρια. Φέρει ένσταυρο φωτοστέφανο, με την επιγραφή: *ΩΩΝ*. Φορεί ερυθρόχρωμο χιτώνα και κυανόχρωμο ιμάτιο. Η εικόνα είναι μέτριας τέχνης και προέρχεται από το 1835 περίπου.

Παναγία Ελεούσα. Διαστ. 0,68×0,435 μ. Παριστάνεται η Θεοτόκος από τη μέση και πάνω, βρεφοκρατούσα. Φορεί πράσινο χιτώνα και πορφυρόχρωμο μαφόριο. Πάνω αριστερά υπάρχει η επιγραφή:

Μή(τη)ρ Θεο(ο)ῦ ἡ Ἐλεοῦσα

Δεξιά στο μέσο υπάρχει η επιγραφή:
Δέησις τοῦ δούλου / σου ----- / Δημητρίου, 1835.

Αστυπάλαια

Παναγία Πορταΐτισσα στο Κάστρο

Ανατολικά του Κάστρου Αστυπάλαιας και έξω από το μεσαιωνικό τείχος υψώνεται ο ναός της Παναγίας Πορταΐτισσας (Κοίμηση Θεοτόκου). Πρόκειται για μεγάλων διαστάσεων οικοδόμημα με κάτοψη ορθογωνίου σχήματος.

Ο κυρίως ναός χωρίζεται με πεσσούς σε δύο χώρους τετράγωνης κάτοψης, από τους οποίους ο ανατολικός καλύπτεται με κτιστό ημισφαρικό τρούλο, που στηρίζεται σε υπερυψωμένο τύμπανο. Ο δυτικός χώρος καλύπτεται επίσης με κτιστό, ημισφαιρικό, χαμηλό, χωρίς τύμπανο τρούλο. Δυτικά του κυρίως σώματος του ναού υπάρχει νάρθηκας με γυναικωνίτη.

Ο ναός στο εσωτερικό φέρει πλούσιο διάκοσμο νεοκλασικού ρυθμού, όπως: κεφάλια αγγέλων, λεοντοκεφαλές, ανθήμια, καρδιόσχημα διακοσμητικά, ρόδακες. Ο ναός φαίνεται κτίσμα του τέλους του 18ου-αρχών 19ου αι. Υπάρχει αξιόλογο ξυλόγλυπτο τέμπλο, καλής τέχνης και διατήρησης, χωρίς χρονολογία, φαίνεται όμως να είναι σύγχρονο του ναού. Φέρει διάκοσμο από βλαστούς αμπέλου με βότρες, ελικοειδείς βλαστούς, ρόδακες, ανθήμια, αχιβάδες, αετούς, φτερωτούς γρύπες, δύο αντίνωτους δράκοντες κ.ά.

Εικόνες τέμπλου: 1. Ιησούς Χριστός Παντοκράτωρ. Διαστ. 1,03×0,73 μ. Εικονίζεται από τη μέση

και πάνω, μετωπικός, ευλογεί με το δεξί χέρι, και κρατεί σφαίρα με το αριστερό και ενεπίγραφο ειλητάριο με το κείμενο, που σε μεταγραφή έχει ως εξής:

Ἐδόθη μοι / πᾶσα ἔξου/σία ἐν οὐρα/νῶ κ(αὶ) ἐπί/γῆς.

Εκατέρωθεν της κεφαλῆς υπάρχει η επιγραφή:
Ὁ Παντοκράτωρ.

2. Θεοτόκος Ελεούσα. Διαστ. 1,03×0,77 μ. Πρόκειται για παλιά εικόνα, που παριστάνει τη Θεοτόκο από τη μέση και πάνω, αριστεροκρατούσα, στον τύπο της Οδηγήτριας. Φέρει αργυρή επένδυση. Τα πρόσωπα είναι φθαρμένα.

Πάνω και αριστερά και πάνω στο κάλυμμα υπάρχει η επιγραφή:

Προταΐπισσα τῶν Ἰβή/ρων, ἡ Ἐλεούσα.

3. Ἅγιος Ἰωάννης ο Πρόδρομος. Διαστ. 1,03×0,73 μ. Εικονίζεται από τη μέση και πάνω ως ένσαρκος ἄγγελος. Αριστερά εικονίζεται η κεφαλὴ του αγγίου ἐπὶ πιάκι. Με το αριστερό χέρι κρατεῖ ανεπτυγμένο ειλητάριο με την επιγραφή:

Ὁρᾷς οἶα πάσχου/σιν, ὦ Θεοῦ Λόγε / οἱ πταισμάτων / ἔλεγχου τῶν / βδελυκτέων / ἔλεγχον καὶ / γὰρ μὴ φέρων / ὁ Ἡρώδης τέ/τιμкен, ἰδοῦ / τὴν ἐμὴν / κάραν, Σῶτερ.

4. Ἅγιος Γεώργιος Δρακοντοκτόνος-Λιθοβολισμός Στεφάνου. Διαστ. 0,74×0,38 μ.

Η εικόνα χωρίζεται σε δύο ζώνες. Στην πάνω ζώνη εικονίζεται ο ἅγιος Γεώργιος Δρακοντοκτόνος και στη κάτω ο λιθοβολισμός του διακόνου και πρωτομάρτυρα Στεφάνου.

5. Ἅγιος Ἀνθίμος. Διαστ. 0,74×0,37 μ. Πρόκειται για τον κτήτορα της μονῆς ἅγιο Ἀνθίμο. Εικονίζεται από τη μέση και πάνω, τυφλός. Φέρει μοναχικό κάλυμμα στο κεφάλι. Η εικόνα καλύπτεται με αργυρή επένδυση. Δεξιά και αριστερά υπάρχει η επιγραφή: *Ὁ Ἅγιος Ἀνθίμος.* Με το δεξί χέρι κρατεῖ σταυρό και ανεπτυγμένο ειλητάριο ενεπίγραφο. Στο κάτω τμήμα της επένδυσης υπάρχει η επιγραφή:

Ἡ ἐν Ἀστυπαλαίᾳ Ἱερὰ Μονὴ / τοῦ Ἀγίου Ἀνθίου/τοῦ ἁόμματος.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Ρ ό δ ο ς (π ό λ η)

Ἅγιος Γεώργιος (Χουρμαλί Μεδρεσέ) (Σ χ έ δ. 2· Π ί ν. 282 α)

Συνεχίστηκε η ανασκαφική έρευνα στην αυλή του παραπάνω ναού, που βρίσκεται στη μεσαιωνική πόλη της Ρόδου, στην οδό Απολλωνίων.

Τομέας Ι. Ειδικότερα άρχισε η αφαίρεση της έπίχωσης βορειοανατολικά του ναού και σε απόσταση 12,30 μ. από αυτόν. Σε βάθος 2,35 μ. από την επιφά-

νεια του εδάφους αποκαλύφθηκε τμήμα δαπέδου από μαρμαροθέτημα (opus sectile)⁵, που ανήκε σε εκτεταμένο οικοδόμημα παλαιοχριστιανικών χρόνων, πιθανώς παλαιοχριστιανικής βασιλικής. Συνεχίστηκε η έρευνα προς Α. και προς Ν.

Συνολικά, κατά το 1982 αποκαλύφθηκαν τμήματα από δύο χώρους από το παλαιοχριστιανικό οικοδόμημα και ένας ολόκληρος.

Χώρος Α. Πρόκειται για τμήμα ευρύτερου χώρου ορθογώνιας κάτοψης. Το τμήμα που αποκαλύφθηκε, εσωτ. διαστ. 2,15×2,03 μ., ορίζεται προς Δ. από τοίχο (πάχ. 0,55 μ.) και προς Ν. από τοίχο πάχ. 0,50 μ. Ο χώρος αυτός εκτείνεται προς Β. και προς Α. Στη δυτική πλευρά του χώρου Α υπάρχει είσοδος πλ. 1,15 μ., η οποία φέρει κατώφλι 1,15×0,34 μ., που διατηρείται στη θέση του ακέραιο. Στα άκρα του υπάρχουν οπές για τη στήριξη των ξύλινων παραστάδων δίφυλλης πόρτας και στο κέντρο οπή για τη στερέωση του κάθετου σιδερένιου μοχλού.

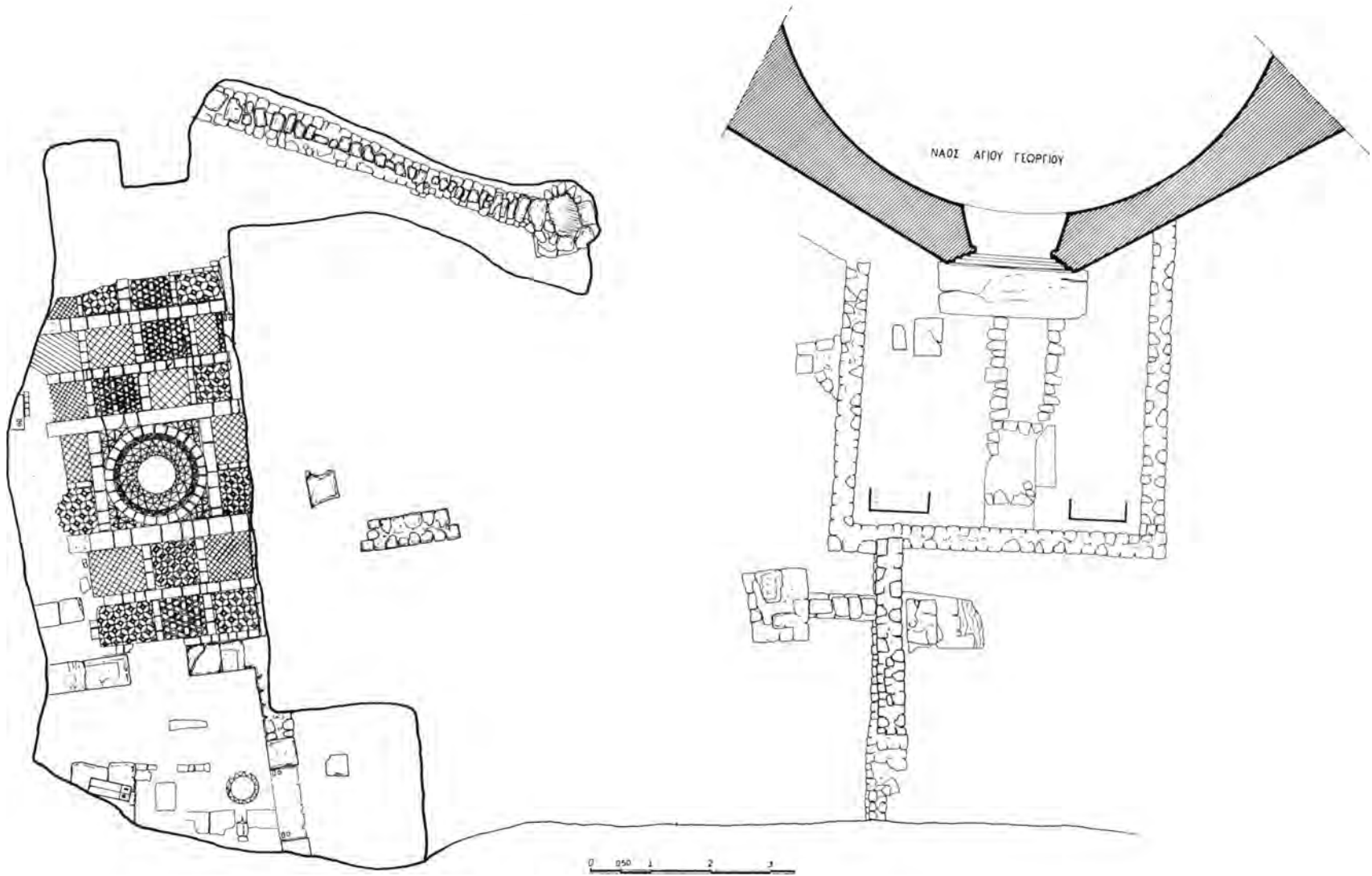
Το δάπεδο του χώρου Α καλύπτεται με μαρμαροθέτημα, που διατηρείται κατά το μεγαλύτερο μέρος του κατά χώραν. Στη βορειοδυτική γωνία του δαπέδου υπάρχει διακοσμητικό, από τρεις ομόκεντρους κύκλους, εγγεγραμμένους σε τετράγωνο.

Μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη. α) Τμήμα κορμού κυλινδρικού, αρράβδωτου κίονα, από ερυθρό μάρμαρο. Προέρχεται πιθανώς από τους κίονες του κιβωρίου της Αγίας Τράπεζας, σωζ. ύψ. 0,16, διάμ. 0,115 μ. β) Τμήμα από μάρμαρο κυκλικού σχήματος, φαιού χρώματος, διάμ. 0,70 και πλ. 0,30 μ. Πιθανώς χρησιμοποιήθηκε ως ομφάλιο στο δάπεδο, σε δεύτερη χρήση. γ) Τμήμα από το μαρμάρινο στυλοβάτη του τέμπλου, 0,35×0,30 μ. Φέρει τετράγωνη εμβάθυνση, πλευράς 0,08 μ. για τη στερέωση του πεσσίσκου του τέμπλου. δ) Τμήμα στυλοβάτη τέμπλου, 0,62×0,50×0,21 μ. Στην πάνω επιφάνεια του βρίσκονται δύο κάθετα τεμνόμενες αύλακες και τετράγωνες εμβάθυσεις για τη στήριξη των πεσσίσκων. Προέρχεται πιθανώς από στυλοβάτη τέμπλου και βρίσκεται σε δεύτερη χρήση.

Νομίσματα. α) Χάλκινη υποδιαίρεση ελλειψοειδούς σχήματος, με οξειδωμένη επιφάνεια. β) Σκυφωτό νόμισμα. Χάλκινη υποδιαίρεση με σκουροπράσινη οξείδωση.

Διάφορα. Στην επίχωση του χώρου Α βρέθηκαν τμήματα από πήλινα κεραμίδια στέγης, που παρουσιάζουν ελαφριά καμπυλότητα, πάχ. 0,015-0,02 μ. Βορειοανατολικά του χώρου Α και σε βάθος 0,30

5. Η επισήμανση του δαπέδου έγινε προ ετών κατά τη διάνοιξη δοκιμαστικής τομής από την 4η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου.

Σχέδ. 2. Ρόδος. Μεσαιωνική πόλη. Άγιος Γεώργιος. Κάτοψη παλαιοχριστιανικού οικοδομήματος (Βασιλική;).

μ. αποκαλύφθηκαν έγχρωμα κονιάματα, που δείχνουν ότι στην εσωτερική επιφάνεια των τοίχων υπήρχε γραπτός διάκοσμος. Στην επίχωση βρέθηκαν τρία τεμάχια από γυάλινο σκεύος, πιθανώς κανδήλα, υποπρασίνου χρώματος με ιριδισμούς. Χώρος Β. Δυτικά του χώρου Α άρχισε η αποχρωμάτωση του συνεχόμενου χώρου Β. Αποκαλύφθηκε ορθογώνιο τμήμα, εσωτ. διαστ. $2,34 \times 2,20$ μ., ευρύτερου διαμερίσματος, το οποίο έφερε δάπεδο από μαρμαροθέτημα, στο ίδιο ύψος με το δάπεδο του χώρου Α. Το μαρμαροθέτημα ήταν κατά το μεγαλύτερο μέρος του διαλυμένο, βρέθηκαν όμως τα περισσότερα τμήματα μέσα του στην επίχωση πάνω από το δάπεδο.

Αποκαλύφθηκε τμήμα από τον ανατολικό τοίχο του χώρου Β, μήκ. 2,34 και πλάχ. 0,50 μ.

Μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη. α) Τμήμα μαρμάρινης παλαιοχριστιανικής Τράπεζας με χείλος, σωζ. μήκ. 0,21, πλ. 0,105, πλάχ. 0,02, πλ. χείλους 0,05 μ. β) Τμήμα στυλοβάτη από πωρόλιθο, $0,45 \times 0,33 \times 0,17$ μ., με ορθογωνίου σχήματος εμβάθυνση, $0,27 \times 0,15$ μ. και αύλακα, πλ. 0,10 μ., βάθ. 0,12 μ. για την εισδοχή των θωρακίων. γ) Κυλινδρικός, αρράβδωτος κιονίσκος από λευκό μάρμαρο. Βρέθηκε ριγμένος στο μέσο περίπου του τμήματος που ανασκάφτηκε από το χώρο Β, σωζ. ύψ. 0,83, διαμ. 0,15 μ. Πρόκειται πιθανώς για κιονίσκο από το τέμπλο του Ιερού. δ) Πωρόλιθος η μια πλευρά του οποίου είναι διαμορφωμένη σε ημικίονα με ραβδώσεις, $0,33 \times 0,24 \times 0,21$ μ. ε) Τμήμα λεκάνης από πορφύριτη, $0,24 \times 0,20$ μ., πλάχ. 0,02-0,03 μ. στ) Δύο τμήματα από χειρόμυλο. Το πρώτο έχει διαστ. $0,30 \times 0,14 \times 0,07$ και το δεύτερο $0,21 \times 0,12 \times 0,06$ μ. ζ) Το ήμισυ περίπου από ομφάλιο δάπεδο, διαμ. 0,41, πλ. 0,20 και πλάχ. 0,02 μ. η) Πλάκα από λευκό μάρμαρο, $0,40 \times 0,29 \times 0,05$ μ. θ) Λίθινη λαβή τριπτήρα, ύψ. 0,10, διάμ. 0,04 μ.

Πήλινα. α) Πώμα από χρηστικό αγγείο, διαμ. 0,10 μ. β) Τρία τεμάχια από λοπάδες με ευρύ άνοιγμα. Φέρουν εγχάρακτο διάκοσμο και χρώματα σε διάφορες αποχρώσεις (λευκό, πράσινο, όχρα). γ) Τμήμα από λύχνο με λαβή, μήκ. 0,08, πλ. 0,04, ύψ. 0,025, πλάχ. τοίχ. 0,002 μ. Στο κέντρο υπάρχει κυκλική οπή. Ο πηλός είναι καθαρός, ερυθρού χρώματος. δ) Τμήμα από την πάνω επιφάνεια λύχνου, $0,08 \times 0,05$ μ.

Έγχρωμα κονιάματα. Μέσα στην επίχωση αποκαλύφθηκαν σπαράγματα από έγχρωμα κονιάματα, από τα οποία συνάγεται ότι στο εσωτερικό του χώρου Β υπήρχε γραπτός διάκοσμος.

Χώρος Γ. Νότια του χώρου Α άρχισε η αφαίρεση της επίχωσης, πλάχ. 0,30 μ., και αποκαλύφθηκε ολόκληρος ο χώρος Γ. Πρόκειται για ορθογώνιας κάτοψης δωμάτιο, διαστ. $6,55 \times 2,90$ μ.

Ο χώρος Γ χωρίζεται από το χώρο Α με μεσότοι-

χο, πλάχ. 0,50 μ., που διατηρείται σε ύψος 0,45 μ. από την επιφάνεια του δαπέδου. Είναι χτισμένος από μεγάλους, πώρινους δόμους που προέρχονται από αρχαίο οικοδόμημα, προχριστιανικών χρόνων, πιθανώς Ιερό. Ένας από τους δόμους αυτούς έχει διαστάσεις $1,05 \times 0,50 \times 0,45$ μ. Ο χώρος Γ επικοινωνούσε με το χώρο Α με μια θύρα, πλ. 1,07 μ.

Διατηρούνται λείψανα από το δυτικό τοίχο του χώρου Γ. Είναι χτισμένος από αργολιθομή και ασβεστοκονίαμα. Ο ανατολικός και νότιος τοίχος του χώρου αυτού δε διατηρήθηκαν, διακρίνονται όμως ίχνη τους καθώς και λείψανα από τα θεμέλια.

Το δάπεδο του χώρου καλύπτεται με μαρμαροθέτημα, το οποίο διατηρείται κατά το μεγαλύτερο μέρος του κατά χώραν. Στο κέντρο περίπου του δαπέδου υπάρχει ομφάλιο, διαμ. 0,55 μ., το οποίο περιβάλλεται από έξι ομόκεντρους κύκλους. Ολόκληρο το διακοσμητικό αυτό εγγράφεται σε ορθογώνιο $2,20 \times 2,05$ μ. Γύρω από το διακοσμητικό σχηματίζονται 18 συνολικά διάχωρα, τετραγώνου σχήματος, πλευράς 0,72 μ. περίπου, κάθε ένα από τα οποία φέρει διάφορα διακοσμητικά θέματα. Τα διάχωρα αυτά χωρίζονται μεταξύ τους με ταινίες 0,13-0,17 μ.

Η επίχωση στο χώρο Γ παρουσιάζει κάτω στρώση χώματος, πλάχ. 0,20 μ. με σπασμένα κεραμίδια στέγης. Πάνω από αυτή βρίσκεται δεύτερη στρώση, πλάχ. 0,40 μ. με λίγο χώμα και πέτρες. Από αυτό συμπεραίνεται ότι το οικοδόμημα ήταν ξυλόστεγο. Στην αρχή έπεσε η στέγη (ξύλα-κεραμίδια) και στη συνέχεια έπεσαν τα ανώτερα τμήματα των τοίχων.

Μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη. α) Τμήμα διαχωριστικού αμφικιονίσκου παραθύρου με ανάγλυφο διάκοσμο, ύψ. 0,43, διαμ. 0,10 μ. β) Τμήμα από κατώφλι, $0,55 \times 0,17$ μ. με τόρμο στο ένα άκρο διαμ. 0,05, βάθ. 0,05 μ. γ) Βάση κίονα με πλίνθο, $0,30 \times 0,30$, ύψ. 0,15 μ. Η πλίνθος έχει ύψος 0,05, το κοίλοκυρτο κυμάτιο 0,15 και η διάμετρος του κίονα είναι 0,24 μ. δ) Τμήμα παλαιοχριστιανικής τράπεζας από λευκό μάρμαρο σχήματος κυκλικού ή σιγμοειδούς, σωζ. μήκος 0,24, πλάχ. 0,025 μ. Φέρει χείλος, πλ. 0,05 υπερυψωμένο κατά 0,03 μ. ε) Τμήμα παλαιοχριστιανικής τράπεζας από λευκό μάρμαρο, $0,21 \times 0,135$ και πλάχ. 0,04 μ. στ) Τμήμα παλαιοχριστιανικής τράπεζας από λευκό μάρμαρο, $0,10 \times 0,09$ και πλάχ. 0,035 μ. με χείλος, πλ. 0,03 μ. ζ) Τμήμα παλαιοχριστιανικής τράπεζας από λευκό μάρμαρο, $0,095 \times 0,085$ και πλάχ. 0,04 με χείλος, πλ. 0,05 μ. η) Στήριγμα τράπεζας με γλυφές από λευκό μάρμαρο, σωζ. ύψος 0,15, διαμ. 0,10 μ. Τμήμα παλαιοχριστιανικής τράπεζας από λευκό μάρμαρο, $0,11 \times 0,08$ και πλάχ. 0,02 με χείλος, πλ. 0,05 μ.

Νομίσματα. α) Χάλκινο νόμισμα, διαμ. 0,03 και πλάχ. 0,015 μ. Στο μέσο της κύριας όψης εικονίζεται

μετωπικά ολόσωμη μορφή, γύρω από την οποία υπάρχει επιγραφή, δυσδιάκριτη εξαιτίας της οξειδωσής. Στην πίσω όψη εικονίζεται ισοσκελής, διάλιθος σταυρός, με πεπλατυσμένες τις κεραίες του και σταγόνες. Στις γωνίες του σταυρού υπάρχει η επιγραφή:

IC X[C]
NI KA

β) Χάλκινη υποδιαίρεση, διαμ. 0,006 μ. γ) Λεπτότατη χάλκινη υποδιαίρεση. δ) Σκυρωτό χάλκινο νόμισμα, διαμ. 0,02 μ. οξειδωμένο. ε) Χάλκινη υποδιαίρεση, διαμ. 0,015 μ., με ισχυρή οξειδωση. στ) Χάλκινη υποδιαίρεση, διαμ. 0,02 μ. οξειδωμένη. ζ) Τόημισ χάλκινου νομίσματος, διαμ. 0,025 μ.

Στην κυρία όψη εικονίζονται δύο μορφές. Στην πίσω όψη το γράμμα Μ και πάνω από αυτό σταυρός. Πρόκειται για τεσσαρακοντανούμιο. θ) Χάλκινη υποδιαίρεση, οξειδωμένη, διαμ. 0,01 μ. ι) Χάλκινη υποδιαίρεση, οξειδωμένη, σχήματος οκταγωνικού, διαμ. 0,015 μ. ια) Χάλκινη υποδιαίρεση οξειδωμένη, διαμ. 0,015 μ. ιβ) Χάλκινη υποδιαίρεση οξειδωμένη, με ισοσκελή σταυρό στη μια όψη, διαμ. 0,01 μ. ιγ) Χάλκινο νόμισμα οξειδωμένο, ελλειψοειδούς σχήματος, διαμ. 0,025 × 0,015 μ. ιδ) Χάλκινη υποδιαίρεση οξειδωμένη, διαμ. 0,01 μ. ιε) Χάλκινη υποδιαίρεση οξειδωμένη, διαμ. 0,015 μ. ιστ) Τμήμα από χάλκινο νόμισμα οξειδωμένο, διαμ. 0,04 μ. ιζ) Νόμισμα χάλκινο οξειδωμένο, διαμ. 0,02 μ.

Πήλινα. α) Τμήμα από κοίλο κεραμίδι στέγης, 0,14 × 0,13 και πάχ. 0,03 μ. β) Τμήμα κυκλικού σχήματος πυρίμαχης οπτοπλίνθου από πεσίσκο υποκαύστου, 0,14 × 0,10 και πάχ. 0,05 μ. γ) Τμήμα οπτοπλίνθου, 0,13 × 0,10 και πάχ. 0,05 μ. δ) Πολυάριθμα πήλινα όστρακα με εγχάρακτο διάκοσμο και χρωματισμούς σε διάφορες αποχρώσεις. ε) Λαβή αμφορέα 0,115 × 0,02 μ. φέρει σφραγίδα ορθογωνίου σχήματος, 0,035 × 0,015 μ., με την επιγραφή:

-----TOP
Δ-----ΟΥ

στ) Τμήμα από πήλινο αγγείο με μελανό γάνωμα εσωτερικά και εξωτερικά. Στην εξωτερική επιφάνεια υπάρχει επίσης ανάγλυφος διάκοσμος. ζ) Τμήμα από πινάκιο. η) Τέσσερα τμήματα αγγείου με έκτυπο διάκοσμο στην εξωτερική του όψη. θ) Τμήμα ανάγλυφης γυναικείας κεφαλής, ύψ. 0,06, πλ. 0,015, πάχ. 0,003 μ. ι) Αγγείο ακέραιο με χείλος και μια λαβή, ύψ. 0,08, διάμ. βάσης 0,055 διάμ. ανοίγματος 0,075, πάχ. 0,004 μ.

Αγία Παρασκευή

Με την ευκαιρία της στερέωσης και επικεράμωσης του παραπάνω ναού στην οδό Ιπποδάμου, στη μεσαιωνική πόλη της Ρόδου, έγινε τομή στη στέγη του τεταρτοσφαιρίου του Ιερού Βήματος (μήκ. 1, πλ. 0,65 και βάθ. 0,20 μ.), με σκοπό την εξακρίβω-

ση του τρόπου κάλυψης. Η έρευνα αυτή αποκάλυψε τα εξής:

Στην επιφάνεια της στέγης ήταν στρωμένα πήλινα όστρακα (μια στρώση). Κάτω από αυτά υπήρχε μια στρώση από κουρασάνι, πάχ. 0,08 μ. και κάτω από αυτήν άλλη στρώση από πωρολίθους, ανακατεμένους με ασβεστοκονίαμα (το λεγόμενο μόλωμα).

Φαίνεται ότι αρχικά η στέγη του ναού της Αγίας Παρασκευής καλύπτονταν με κοίλα κεραμίδια, αργότερα δε καταστράφηκαν και η στέγη καλύφθηκε εξωτερικά με κουρασάνι. Εξωτερικά και κατά μήκος της δυτικής πλευράς του ναού έγινε αποχωμάτωση, προκειμένου να αποκαλυφθεί το κατώτερο σημείο της δυτικής θύρας και να επανέλθει η αυλή στο αρχικό της ύψος. Αποκαλύφθηκε το μαρμάρινο κατώφλι και οι παραστάδες της δυτικής εισόδου. Στο χώρο αυτό ήλθαν σε φως αποχετευτικοί αγωγοί, καθώς και παλιό πηγάδι. Αποκαλύφθηκαν επίσης πολλά πήλινα όστρακα, τα περισσότερα από τα οποία προέρχονται από τα χρόνια της τουρκοκρατίας.

Κάλαθος

Βασιλική αεροδρομίου

Προς ΒΑ. του οικισμού της Καλάθου και σε απόσταση 1.500 μ. περίπου από αυτόν, αριστερά του αμαξιτού δρόμου Ρόδου-Λίνδου και σε απόσταση 450 μ. από την παραλία, στη θέση Παληοκκλησιά, άρχισε να ανασκάπτεται μεγάλων διαστάσεων παλαιοχριστιανική βασιλική⁶.

Πρόκειται για μεγάλων διαστάσεων τρίκλιτη βασιλική, με διπλό νάρθηκα, αίθριο, βαπτιστήριο, ψηφιδωτά δάπεδα και διάφορα προσκτίσματα γύρω από αυτήν. Το κυρίως σώμα της βασιλικής, εσωτ. διαστ. 25,82 × 21,60 μ., χωρίζονταν με κιονοστοιχίες, οι οποίες έβαιναν σε χαμηλό στυλοβάτη, σε τρία κλίτη. Οι κιονοστοιχίες έφεραν ευθύ επιστύλιο.

Το μεσαίο κλίτος, πλ. 10,50 μ., κατέληγε στην ανατολική του πλευρά σε μίαν αψίδα, εσωτερικά ημικυκλική, χορδής 7,09 και βέλους 3,90 μ. και εξωτερικά τρίπλευρη.

Το Ιερό περιοριζόταν στο πλάτος του μεσαίου κλίτους και χωριζόταν από τον υπόλοιπο χώρο με χαμηλό τέμπλο, το οποίο στηριζόταν σε μαρμάρινο στυλοβάτη. Το δάπεδο του καλύπτονταν με πλάκες

6. Π. Η. Λαζαρίδης, Συμβολή εις την μελέτην των παλαιοχριστιανικών μνημείων της Δωδεκανήσου, Πεπραγμένα του Θ' Διεθνούς Βυζαντινολογικού Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 1953, τ. Α' (Αθήναι, 1955), σ. 243.

από λευκό μάρμαρο, πάχ. 0,04 μ. Στη νοτιοδυτική πλευρά του μεσαίου κλίτους αποκαλύφθηκε η κτιστή βάση του άμβωνα.

Στη δυτική πλευρά του μεσαίου κλίτους υπάρχει τριβήλο άνοιγμα, το οποίο επικοινωνούσε με τον εσωνάρθηκα.

Το βόρειο κλίτος της βασιλικής, πλ. 4,80 μ. καλύπτεται με πολύχρωμο ψηφιδωτό δάπεδο. Στο μέσο της δυτικής πλευράς του βόρειου κλίτους ανοίγεται θύρα, πλ. 1,90 μ. που, το μαρμάρινο κατώφλι της διατηρείται κατά χώραν.

Το ανατολικό τμήμα του βόρειου κλίτους ήταν διαμορφωμένο σε βαπτιστήριο. Το φωτιστήριο, εσωτ. διαστ. 5,15 × 4,40 μ. κατέληγε στην ανατολική του πλευρά σε μια ημικυκλική αψίδα (χορδής 3,45 και βέλους 1,60 μ.). Το δάπεδο του φωτιστηρίου καλύπτεται με ψηφιδωτά. Στο ανατολικό τμήμα του φωτιστηρίου υπάρχει η κολυμβήθρα του βαπτίσματος. Πρόκειται για μονόλιθη, από λευκό μάρμαρο κολυμβήθρα, σε σχήμα ελεύθερου σταυρού, εξωτ. διαστ. 1,45 × 1,14, εσωτ. διαστ. 1,29 × 0,93 μ. Το αρχικό βάθος της ήταν 0,80 μ. περίπου.

Το νότιο κλίτος της βασιλικής, πλ. 4,80 μ. καταλήγει στην ανατολική του πλευρά σε ευθεία. Το ανατολικό τμήμα του νότιου κλίτους είναι διαμορφωμένο σε ιδιαίτερο διαμέρισμα, αντίστοιχο προς το βαπτιστήριο. Τούτο παρουσιάζει κάτοψη ορθογώνιου σχήματος, 6,40 × 5,40 μ. και καλύπτεται με ψηφιδωτό δάπεδο. Πιθανώς χρησίμευε ως Πρόθεση ή Διακονικό.

Δυτικά του κυρίως σώματος της βασιλικής υπάρχει διπλός νάρθηκας. Ο εσωνάρθηκας, 21,65 × 4,65 μ. φέρει δάπεδο που, καλύπτεται από πλάκες λευκού μαρμάρου. Δυτικά του εσωνάρθηκα βρίσκεται τριβήλο. Ο εξωνάρθηκας, 21,65 × 4,15 μ. έφερε στην ανατολική εσωτερική πλευρά τέσσερις παραστάδες ισάριθμες θα πρέπει να υπήρχαν και στη δυτική πλευρά.

Δυτικά του εξωνάρθηκα βρίσκεται ορθογώνιας κάτοψης χώρος, 21,45 × 10,93 μ., πιθανώς αυλή ή αίθριο. Γύρω από τη βασιλική υπάρχουν διάφορα προσκτίσματα.

Η βασιλική χτίστηκε στα τέλη του 5ου ή στις αρχές του 6ου αι. μ.Χ. Φαίνεται ότι υπέστη μικρής έκτασης καταστροφές στα μέσα του 6ου αι. ύστερα από τις οποίες επισκευάστηκε. Καταστράφηκε τον 7ο αι., πιθανώς από πειρατικές επιδρομές.

Κ α μ ί ρ ο υ Σ κ ά λ α

Βασιλική παραλίας (Πί ν. 282 β)

Δίπλα από τη θάλασσα, βρίσκονται τα ερείπια μιας τρίκλιτης, ξυλόστεγης παλαιοχριστιανικής βασιλικής⁷, το μεγαλύτερο μέρος της οποίας έχει παρασυρθεί από τα κύματα. Διατηρείται το νότιο

μισό της αψίδας του Ιερού, λείψανα από το νότιο τοίχο της βασιλικής και διάφορα προσκτίσματα.

Νότια της αψίδας του Ιερού και σε προέκταση του νότιου κλίτους της βασιλικής προς Α. βρίσκεται πρόσκτισμα ορθογώνιου σχήματος (6,79 × 3,80 μ.), που είναι δυνατόν να ερμηνευθεί ως παστοφόριο.

Διατηρείται η ανατολική, νότια και δυτική του πλευρά, λείπει η βόρεια. Στο δυτικό τμήμα της νότιας πλευράς αποκαλύφθηκε είσοδος, πλ. 1,26 μ. με μαρμάρινο κατώφλι, 1,26 × 0,28 μ., κατά χώραν. Διατηρούνται στα πλάγια οι κυκλικές εμβυθύνσεις και οπές ορθογώνιου σχήματος, για τη στήριξη ξύλινης, δίφυλλης θύρας που άνοιγε προς Ν. Το παστοφόριο επικοινωνούσε μέσω της εισόδου αυτής με άλλο πρόσκτισμα, που είναι προσκολλημένο στα νότιά του και που το δάπεδό του καλύπτεται με ψηφιδωτό.

Το δάπεδο του παστοφορίου καλύπτεται με πολύχρωμο ψηφιδωτό, το οποίο εν μέρει διατηρείται κατά χώραν. Αφαιρέθηκε η επίχωση που το κάλυπτε και αποκαλύφθηκε κατά μήκος της νότιας εσωτερικής πλευράς ταινία, πλ. 0,52 μ. με πέντε ιχθείς, μήκ. 0,86-1,34 μ. Κατά μήκος της ανατολικής πλευράς υπάρχει ταινία, πλ. 0,34 μ. με δύο δελφίνια, μήκ. 1,38 και 1,42 μ., σε φυσικό μέγεθος. Στον υπόλοιπο χώρο του δαπέδου υπάρχουν διάχωρα με γεωμετρικά κοσμήματα, όπως συνεχόμενες φολίδες, ρόδακες, σταυροί εγγεγραμμένοι σε κύκλους, διαμ. 0,18 μ. κ.ά. Το ψηφιδωτό προέρχεται από δύο περιόδους. Το αρχικό δάπεδο έπαθε φθορές, πιθανώς από τη χρήση, και στη συνέχεια έγιναν ευρείας έκτασης επισκευές.

Πάνω από το ψηφιδωτό υπήρχε στρώση πυράς, πάχ. 0,05 μ., που δείχνει ότι η βασιλική καταστράφηκε από πυρκαγιά. Πάνω από αυτήν υπήρχαν κεραμίδια της οροφής και πάνω από αυτά πέτρες, προερχόμενες από την τοιχοποιία.

Στη νοτιοδυτική γωνία του παστοφορίου βρέθηκε χτισμένο πάνω στο ψηφιδωτό, τοιχάριο από οπτοπλίνθους, διαστ. 0,26 × 0,12 × 0,04 μ., ύψ. 0,34 και πάχ. 0,16 μ. το οποίο περικλείει τριγωνικό χώρο, 0,70 × 0,65 μ. Πρόκειται προφανώς για μεταγενέστερη κατασκευή.

Στο μέσο περίπου του δαπέδου του παστοφορίου βρίσκεται βάση από λάρτιο λίθο, 0,58 × 0,45 μ. Πρόκειται πιθανώς για βάση Τράπεζας.

Πάνω στο δάπεδο βρέθηκαν πολυάριθμα σιδερέ-

7. Π. Λαζαρίδης, ό.π., σ. 244. Ι. Βολανάκης, Παλαιοχριστιανικά μνημεία Δωδεκανήσου. 1. Ρόδος-Κάλυμνος-Τέλενδος, Ανάτυπον εκ του τιμητικού τόμου εις τον Καθηγητήν Γ. Κονιδάρην, Αθήναι 1981, σ. 7-18.

νια καρφιά, προερχόμενα από την οροφή και τα κουφώματα.

Κατά μήκος της νότιας πλευράς του παστοφορίου βρέθηκαν σπαράγματα από έγχρωμα κονιάματα που δείχνουν ότι υπήρχε γραπτός διάκοσμος.

Στο χώρο που βρίσκεται νότια του παστοφορίου αποκαλύφθηκαν ψηφίδες από υαλόμαζα, που φανερώνουν ότι υπήρχαν εντοίχια ψηφιδωτά.

Α ρ ν ί θ α

Άγιος Γεώργιος Βάρδας

Με την ευκαιρία της στερέωσης του ναού του Αγίου Γεωργίου έγινε εξω και γύρω από το μνημείο ανασκαφική έρευνα. Στη βόρεια πλευρά του ναού ανοίχτηκε τομή, πλ. 0,50-0,70 και βάθ. 0,25 μ. περίπου. Αποκαλύφθηκαν λείψανα παλιότερου τοίχου, πάνω στον οποίο βαίνει ο βόρειος τοίχος του σημερινού ναού. Αποτελείται από μια σειρά αργών λίθων, που στηρίζεται στο αμώδες χώμα.

Στο μέσον περίπου της βόρειας εξωτερικής πλευράς του ναού (σε απόσταση 2,10 μ. από τη βορειοανατολική γωνία), βρέθηκε τοίχος, π.χ. 0,65 μ. με κατεύθυνση από Ν.-Β.

Στη δυτική πλευρά του ναού έγινε τομή, πλ. 1,82 και βάθ. 0,20 μ. Αποκαλύφθηκε λιθόστρωτο, 4,58 × 1,08 και π.χ. 0,15 μ. και βρίσκεται σε ύψος 0,17 μ. από το ύψος του σημερινού δαπέδου του ναού.

Κατά μήκος της νότιας εξωτερικής πλευράς του ναού ανοίχτηκε τομή, πλ. 0,50 και βάθ. 0,30 μ. νοτιοδυτικά του ναού βρέθηκε τοίχος, π.χ. 0,50 μ. με κατεύθυνση από Β.-Ν., ο οποίος συναντά άλλον τοίχο, π.χ. 0,65 μ. με κατεύθυνση από Δ.-Α.

Κατά μήκος της ανατολικής πλευράς έγινε τομή, πλ. 0,50 και βάθ. 0,30 μ. Αποκαλύφθηκε το κατώτερο τμήμα παλιότερης ημικυκλικής αψίδας, διατ. ύψος 0,43 μ., πάνω στην οποία στηρίζεται η εξωτερικά τρίπλευρη αψίδα του και σήμερα διατηρουμένου ναού. Φαίνεται ότι ο ναός έχει τουλάχιστον δύο οικοδομικές περιόδους.

Στο μέσο της δυτικής πλευράς του ναού υπάρχει η είσοδος, ως κατώφλι της οποίας χρησιμεύει αρχιτεκτονικό μέλος από ασβεστόλιθο φαιού χρώματος, 0,69 × 0,33 μ. με επιγραφή σε τρεις στίχους, 0,18 × 0,08, ύψ. γραμμ. 0,012-0,028 μ.

ΕΥΘΔΟC
Ω ΚΑΙ ΟΙΘΟC
ΕΧΡΙΜΑΤΙ CΑΝ

Στο δυτικό τμήμα του βόρειου τοίχου υπήρχε αρχικά είσοδος, πλ. 0,72 και ύψ. 1,44 μ., η οποία εντοιχίστηκε πριν το 1291 μ.Χ., οπότε τοιχογραφήθηκε ο ναός.

Μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη. α) Τμήμα παλαιοχριστιανικής τράπεζας, σιγμοειδούς, με χείλος από μάρμαρο φαιού χρώματος, 0,58 × 0,28, π.χ. 0,03-0,04, πλ. χείλους 0,09 μ. Βρέθηκε νοτιοανατολικά του ναού του Αγίου Γεωργίου και σε απόσταση 50 μ. περίπου από αυτόν. Στη θέση αυτή διακρίνονται λείψανα παλιού οικοδομήματος, πιθανώς παλαιοχριστιανικής βασιλικής. β) Επίθημα διαχωριστικού αμφικιονίσκου παραθύρου από φαιό μάρμαρο εντοιχισμένο στη δυτική εξωτερική πλευρά του ναού, 0,19 × 0,15 μ. Στη μια πλευρά φέρει ανάγλυφο σταυρό με πεπλατυσμένα τα άκρα των κεραιών. γ) Τμήμα κορμού κυλινδρικού, αρράβδωτου κίονα από φαιό μάρμαρο, το οποίο χρησιμεύει ως στήριγμα της Αγίας Τράπεζας, ύψ. 0,68, διαμ. 0,30 μ. Πλάκα ορθογωνίου σχήματος από φαιό μάρμαρο σε δεύτερη χρήση, που χρησιμεύει ως Αγία Τράπεζα, 0,75 × 0,70 × 0,26 μ.

Άγιος Ισίδωρος

Ναός Αγίου Γεωργίου

Με την ευκαιρία της στερέωσης του ναού, ο οποίος είχε καταστεί ετοιμόρροπος, έγινε αποχωμάτωση εξωτερικά και κατά την ανατολική του πλευρά, όπου αποκαλύφθηκε τάφος.

Ειδικότερα ανατολικά της αψίδας του ναού και σε απόσταση 1,20 μ. από αυτήν, σε βάθος 0,70 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, αποκαλύφθηκε παλιός καλυβίτης τάφος. Παρουσιάζει κάτοψη ορθογωνίου σχήματος, 1,65 × 0,52, ύψ. 0,30 μ. και ο κυρίως άξονας του έχει κατεύθυνση από Δ.-Α. Τα τοιχώματα δεν ήταν χτισμένα. Καλύπτονταν με κεραμίδια μεγάλου μεγέθους, 0,45 × 0,31 × 0,02 μ. Μέσα στον τάφο υπήρχε σκελετός, ο οποίος ανήκε σε άρρενα, σε αρίστη κατάσταση. Ο νεκρός είχε τοποθετηθεί ύπτια με τα χέρια σταυρωμένα στο στήθος. Ο τάφος ήταν ακτέριστος.

Ο τάφος έχει σκαφεί στο σκληρό, φυσικό, ερυθρόχρωμο πέτρωμα (σκουρί) και μπορεί να χρονολογηθεί στους ύστερους βυζαντινούς χρόνους.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΗΛ. ΒΟΛΑΝΑΚΗΣ

ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΠΩΛΕΙΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΩΝ ΣΥΛΛΟΓΩΝ

Σημ.τ.Συντ. Η Εφορεία Αρχαιοπωλείων και Ιδιωτικών Συλλόγων δεν κατέθεσε έκθεση των Χρονικών μέχρι την έκδοση του παρόντος τόμου του ΑΔ.

ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΑΛΑΙΟΑΝΘΡΩ- ΠΟΛΟΓΙΑΣ-ΣΠΗΛΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

Από τους Ε. Καμπούρογλου, γεωλόγο και Σ. Κυρίτση-Καμπούρογλου, αρχιτέκτονα πραγματοποιήθηκαν αυτοψίες με σκοπό την εξερεύνηση, αποτύπωση, φωτογράφιση και σύνταξη εκθέσεων ή αναφορών, κατά περίπτωση, δεκαπέντε σπηλαίων σε όλη τη χώρα, από τα Αλβανικά σύνορα ως την Κάσο. Οι αυτοψίες έγιναν ύστερα από αιτήσεις ιδιωτών ή έγγραφα Εφορειών Αρχαιοτήτων, Νομαρχιών, Κοινοτήτων ή με αφορμή επερωτήσεις στη Βουλή και εκκλήσεις Πολιτιστικών Συλλόγων. Συγκεκριμένα πραγματοποιήθηκε προκαταρκτική εξερεύνηση των εξής σπηλαίων:

1. Ανώνυμο, στο χωριό Κτίσματα επαρχίας Πωγωνίου Νομού Ιωαννίνων.
2. Ανώνυμο, στο Ροδοτόπι επαρχίας Δωδώνης Νομού Ιωαννίνων.
3. Ανώνυμο, στη Μεγαλόχαρη επαρχίας, Άρτας Νομού Άρτας.
4. Χόνι Λιάγκι, Μερέντας Νομού Αττικής.
5. Ανώνυμο, Δυτικής Φραγκίστας επαρχίας Ευρυτανίας, Νομού Ευρυτανίας.
6. Ανώνυμο, Ανάβαλου Νομού Αργολίδας.
7. Ανώνυμο, Αγίου Βασιλείου Κορινθίας.
8. Ανώνυμο, Ακροκόρινθου Νομού Κορινθίας.
9. Ανώνυμο, Αγίου Φλώρου Νομού Αρκαδίας.
10. Ανώνυμο, Καρύταινας Νομού Αρκαδίας.
11. Γεράνι, επαρχίας Ρεθύμνης Νομού Ρεθύμνης.
12. Άι-Γιάννη Αγροκηπίου Χανίων.
13. Μαραθόσπηλιο, στο Μαραθί Ακρωτηρίου Νομού Χανίων.
14. Ελληνοκαμάρα Κάσου Νομού Δωδεκανήσου.

15. Στυλοκαμάρα Κάσου Νομού Δωδεκανήσου.
Για τα περισσότερα σπήλαια ελήφθησαν, σε συνεργασία με τις κατά τόπους Εφορείες Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, μέτρα προστασίας. Σε δύο σπήλαια της Νότιας Εύβοιας τοποθετήθηκαν πόρτες ασφαλείας, ώστε να αποφευχθούν

λαθρυνασκαφές και αυθαίρετες εξερευνήσεις, ενώ στη Μερέντα Μαρκόπουλου ο τοπικός Πολιτιστικός Σύλλογος, με την επίβλεψή μας περιφράξε το χώρο της εισόδου του σπηλαίου, τοποθέτησε απαγορευτική πινακίδα και πόρτα ασφαλείας για να το εξασφαλίσει από την επέκταση παρακείμενου λατομείου.

Παραθέτουμε σύντομη έκθεση των αυτοψιών για τα πιο σημαντικά από τα σπήλαια:

ΝΟΜΟΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

Μερέντα Μαρκόπουλου

Σπήλαιο Χόνι Λιάγκι

Το παραπάνω σπήλαιο βρίσκεται νοτιοανατολικά του Μαρκόπουλου Αττικής και σε απόσταση περί τα 1.750 μ. από αυτό. Είναι διανοιγμένο στις βορειοδυτικές παρυφές του ορεινού όγκου της Μερέντας μέσα στο κατώτερο μάρμαρο των Αθηνών.

Παρουσιάζει μεγάλες κλίσεις της τάξης των 60-70° και κατά θέσεις ανάπτυξη σταλακτιτικού διάκοσμου. Λόγω των μεγάλων κλίσεων που παρουσιάζονται σ' αυτό χαρακτηρίζεται ως σπηλαιοβάραθρο.

Υπάρχουν κατά τόπους σπασμένοι ή μετακινημένοι από την αρχική τους θέση σταλακτίτες, γεγονός που οφείλεται ή σε σεισμική δόνηση ή σε χρήση εκρηκτικών από τα παρακείμενα λατομεία, τα οποία έχουν φτάσει σε απόσταση μόλις 150 μ. από την είσοδό του.

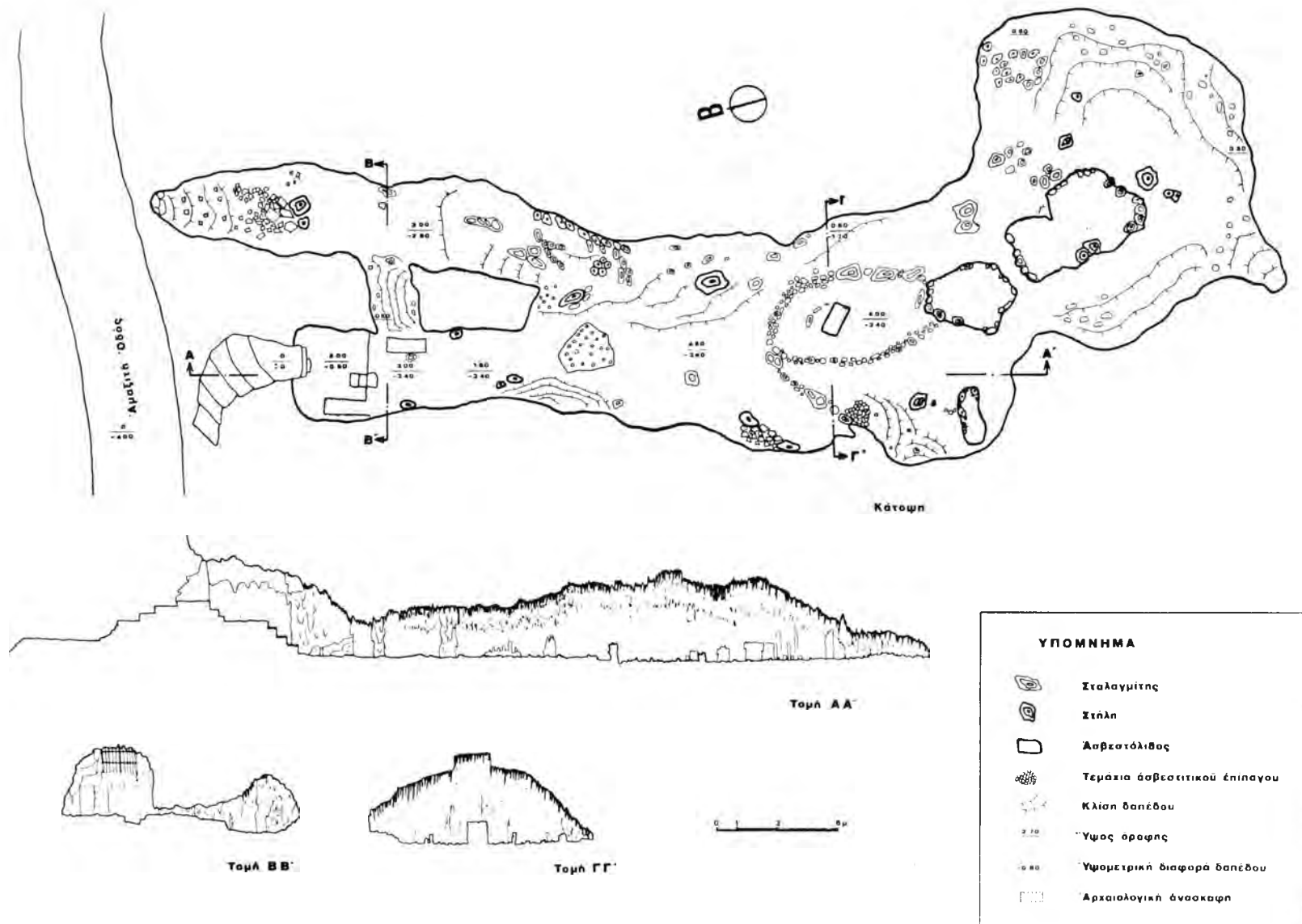
Στο εσωτερικό του βρέθηκαν οστά σπονδυλωτών, καθώς και ανθρώπινα, από τα οποία, κατά τον ανθρωπολόγο Κ.Θ. Πίτσιο, ορισμένα ανήκουν σε μικρό άτομο ηλικίας περίπου επτά ετών και άλλα σε ενήλικο. Τα λίγα όστρακα που βρέθηκαν ανήκουν στη νεολιθική, υστεροελλαδική και ρωμαϊκή περίοδο.

ΝΟΜΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ

Σπήλαιο Ακροκόρινθου (Πί ν. 284 α)

Μικρό σπήλαιο διανοιγμένο μέσα σε χονδροπλακώδεις ασβεστολίθους, πάνω στους οποίους εδράζεται ολόκληρος ο Ακροκόρινθος. Δημιουργήθηκε κατά μήκος ρήγματος με κατεύθυνση Β.-Ν.

Της ίδιας μορφής είναι και δεύτερο σπήλαιο 20 μ. νοτιότερα με κατασκευές στο εσωτερικό του. Παρουσιάζει μικρή σταγονορροή. Χρησιμοποιήθηκε ως ασκητήριο. Οι παρειές των βράχων είναι επιχρισμένες και εικονογραφημένες με παραστάσεις. Μεταξύ των σπηλαίων υπάρχει λαξευμένη στο βράχο δίοδος. Τη μελέτη του σπηλαίου έχει αναλάβει η τοπική Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

Σχέδ. 1. Νομός Ρεθύμνης, Σπήλαιο «Γεράνι». Κάτοψη και τομές του σπηλαίου.

ΝΟΜΟΣ ΡΕΘΥΜΝΗΣ

Σπήλαιο Γεράνι (Σ χ έ δ. 1)

Βρίσκεται στη θέση Καμάρι, κάτω από τη γέφυρα της εθνικής οδού Χανίων-Ρεθύμνου και σε απόσταση 190 μ. από την παραλία της κοινότητας Γερανίου. Το ανάγλυφο της περιοχής δεν είναι τραχύ, παρουσιάζεται άδενδρο με θαμνώδη κατά θέσεις βλάστηση. Είναι μικρό και έχει σχηματιστεί μέσα σε υφαλογενή ασβεστόλιθο νεογενούς ηλικίας και η δημιουργία του οφείλεται σε καρστικά αίτια.

Το σπήλαιο παρουσιάζει επιμήκη κυρίως ανάπτυξη. Το μέγιστο μήκος του είναι 51 μ., η κατά πλάτος απόσταση των παρειών κυμαίνεται από 0,50 - 16,50 και το ύψος του 0,50 - 4,50 μ. Το δάπεδο του είναι βασικά οριζόντιο, χωρίς υψομετρικές διαφορές, εκτός από το σημείο της εισόδου και σε μήκος 4 μ., όπου υπάρχει πρόσθετη επίχωση 1,50 μ. Παρουσιάζει έντονη σταγονορροή με αποτέλεσμα τη συνεχή αύξηση του λιθωματικού του διακόσμου. Η οροφή του είναι καλυμμένη από επιμήκεις και μακαρονοιδείες σταλακτίτες και βρίσκεται στο εμβρυακό στάδιο ανάπτυξης. Πηγή τροφοδοσίας του είναι ο υπόγειος υδροφόρος ορίζοντας.

Στο δάπεδο υπάρχουν ασβεστολιθικά τμήματα που έχουν αποσπασθεί από την οροφή, αποτέλεσμα της διαλυτικής ενέργειας του νερού (παράγοντας αστάθειας και πτώσης λόγω της βαρύτητας). Αυτό πιστοποιεί το μη προχωρημένο της δημιουργίας ή η διακοπή της εξέλιξής του.

Το οριζόντιο δάπεδο του σπηλαίου είναι αποτε-

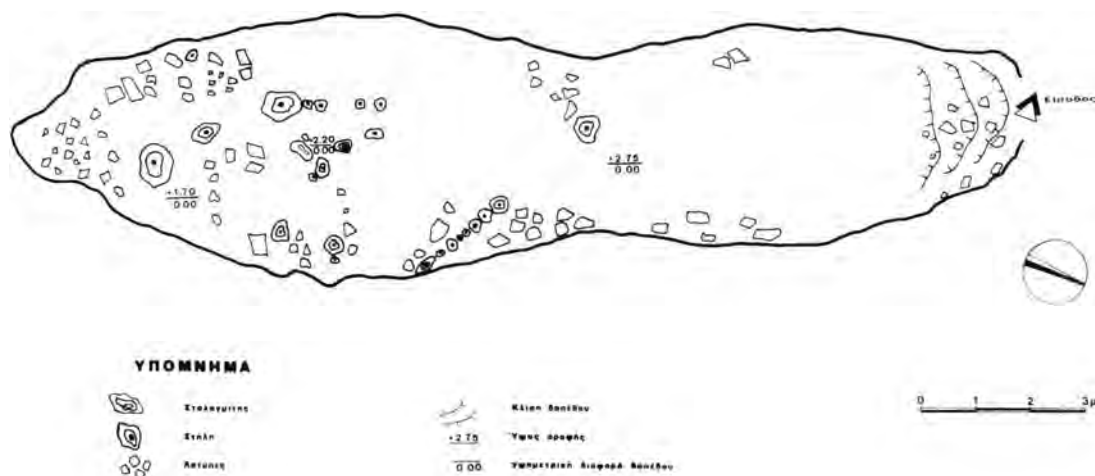
λεσμα της μικρής κλίσης της στρώσης των ασβεστολίθων, που στην περιοχή του σπηλαίου είναι της τάξης των 5-10° Β. Η έλλειψη διαδρόμων είναι χαρακτηριστικό της διάνοιξης κατά στρώση και όχι κατά τα επίπεδα των διακλάσεων.

Παρουσιάζει σημαντικό αρχαιολογικό-παλαιο-ντολογικό και πιθανώς παλαιοανθρωπολογικό ενδιαφέρον. Η δοκιμαστική ανασκαφή της ΚΕ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων έφερε στο φως στρωματογραφημένη νεολιθική κεραμική, εργαλεία και οστά ανθρώπων και θηλαστικών ζώων. Από το υπάρχον παλαιοντολογικό υλικό θα μπορούσαμε να δώσουμε απαντήσεις που αφορούν και στην παλαιογεωγραφική εξέλιξη της μεγαλονήσου, κυρίως της πλειστοκαινικής περιόδου. Μπορεί να χαρακτηριστεί σχετικού τοπικού ενδιαφέροντος.

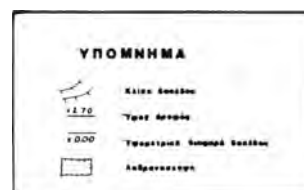
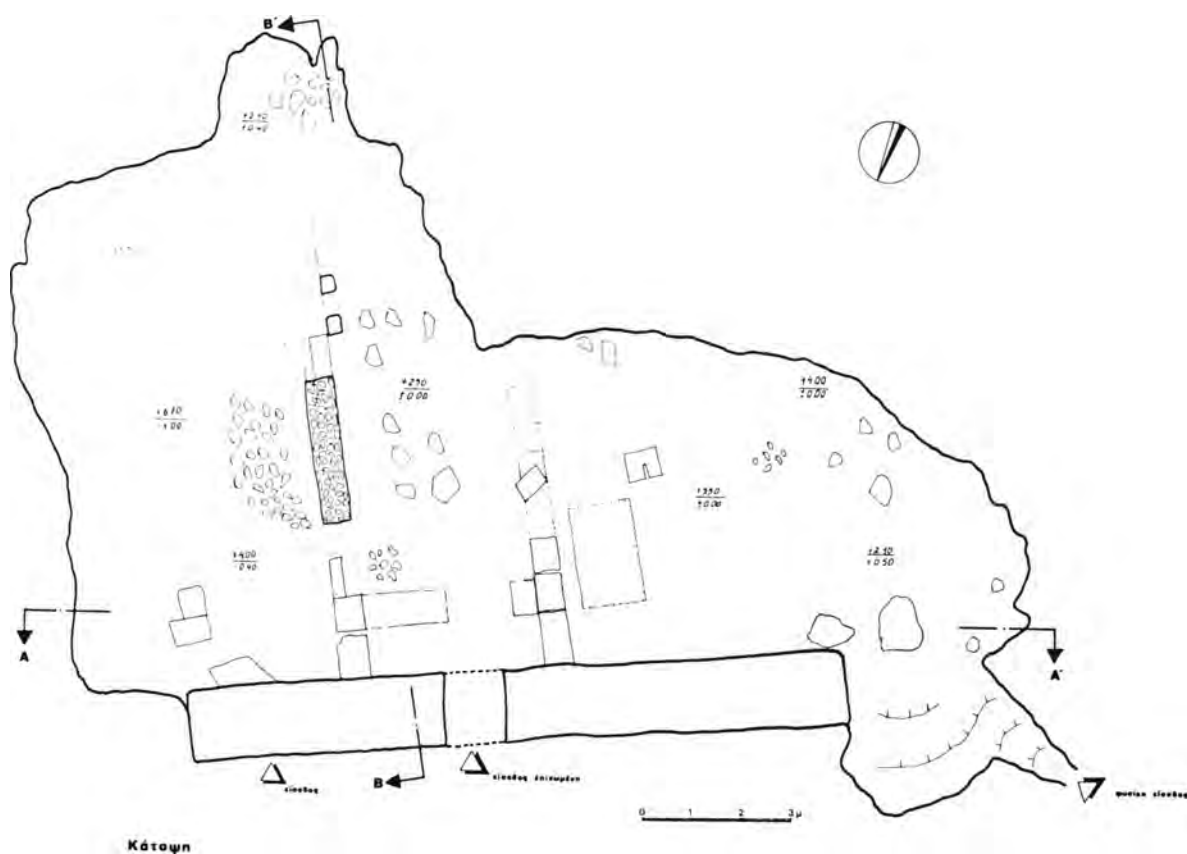
Κ ά σ ο ς

Σπήλαιο Στυλοκαμάρα (Σ χ έ δ. 2· Π ί ν. 283 α-β)

Πρόκειται για μικρό στενόμακρο καρστικό σπήλαιο με σταλακτίτες και σταλαγμίτες. Διανοιγμένο σε περιοχή καρστικοποιημένου ασβεστόλιθου και κατά μήκος της στρώσης των ασβεστολίθων. Ο προσανατολισμός του επιμήκους άξονα συμπίπτει με αυτού του σπηλαίου της Ελληνοκαμάρας και με τη διεύθυνση της παρακείμενης χαράδρας. Το δάπεδό του είναι σχεδόν οριζόντιο με μικρό βαθμό επίχωσης. Σήμερα το σπήλαιο είναι σχεδόν στεγνό και ο λιθωματικός του διάκοσμος σε σημείο αυτοκαταστροφής, δίνει την εικόνα νεκρού σπηλαίου.

Σχέδ. 2. Κάσος, Σπήλαιο «Στυλοκαμάρα». Κάτοψη του σπηλαίου.

Σχέδ. 3. Κάσος. Σπήλαιο «Ελληνοκαμάρα». Κάτωψη και τομές του σπηλαίου.

Σπήλαιο Ελληνοκαμάρας (Σ χ έ δ. 3· Π ί ν. 284 β-γ)

Το παραπάνω σπήλαιο είναι κατά βάση τεχνητό, μικρών διαστάσεων, σχηματισμένο μέσα στη ζώνη μυλωνιτίωσης τεκτονικού ρήγματος. Παρουσιάζει μεγάλο αρχαιολογικό ενδιαφέρον και πιθανώς παλαιοντολογικό και παλαιοανθρωπολογικό. Οι έρευνες ξένων επιστημόνων, κατά καιρούς, έχουν φέρει σε φως θραύσματα αγγείων διαφόρων περιόδων, στα οποία συμπεριλαμβάνονται μεσομινωικά και μυκηναϊκά. Αξιοσημείωτο είναι το φράξιμο του ανοίγματος της σπηλιάς με ωραία ισόδομη τοιχοδομία των ελληνιστικών χρόνων (3ος-2ος αι. π.Χ.) και η τριμερής εσωτερική του διαίρεση. Δεν έχει λιθωματικό διάκοσμο. Πρόκειται για αξιόλογο μνημείο, ίσως λατρευτικό ή ταφικό, που πρέπει να αναδειχθεί με διαμόρφωση του εξωτερικού χώρου και με διάνοιξη δρόμου, ώστε να γίνει επισκέψιμο.

Π ε ρ ι ο χ ή Ε ρ έ τ ρ ι α ς

Παράλληλα με τις εξερευνήσεις σπηλαίων πραγ-

ματοποιείται από το γεωλόγο Καμπούρογλου η έρευνα του ερετριακού χώρου, με στόχο την εφαρμογή της γεωλογικής μεθοδολογίας στη μελέτη των φυσικών δυνάμεων που μορφοποίησαν το τοπίο και στη μελέτη των φυσικών φαινομένων που επηρεάζονται από αυτές τις δυνάμεις. Με βάση τα δεδομένα της παραπάνω έρευνας θα δοθεί απάντηση και σε αρχαιολογικά προβλήματα.

Βιβλιογραφία:

ΔΕΣΕ 10 (1969), τεύχ. 3-4.

Ε. Πλατάκη, Σπήλαια και άλλαι καρστικές μορφές της Κρήτης, Α', 1973, σ. 87.

ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 475.

Μ. Δερμητζάκη, Ευρήματα θηλαστικών του Τεταρτογενούς σπηλαίων Κρήτης, Ε.Σ.Ε., Αθήνα 1977, σ. 167.

Annuario 42, σ. 206-8, εικ. 3-6· BSA 57 (1962), σ. 154-175· 65 (1970), σ. 47-77.

ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΑΛΑΙΟΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ-
ΣΠΗΛΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

Π Α Ρ Ο Ρ Α Μ Α Τ Α

ΑΔ 35 (1980): Χρονικά Β1-Β2

Σελ. 98-99:

Η έκθεση για την ανασκαφή στην Τροιζήνα από λάθος της σύνταξης φέρει την υπογραφή της κ. Ασπασίας Κούρεντα-Ραπτάκη αντί της κ. Νίκης Αλεβίζου-Μιχάλου, που είχε και την ευθύνη της ανασκαφής.

Σελ. 101:

Το Σχέδιο 1 (Αντίκυρα, οικόπεδο Δ. Αργύρη) αφορά στο κείμενο της σελ. 260-261 (Πελάτια Αντίκυρας, οικόπεδο Γ. Χριστοδούλου).

Σελ. 361:

Το Σχέδιο 1 τυπώθηκε εκ παραδρομής στη θέση αυτή και δεν αναφέρεται στο κείμενο των σελ. 360-362.

ΠΙΝΑΚΕΣ

Βελεστίνο. Δημοτικό στάδιο-Γήπεδο μπάσκετ: α-γ) Κτερίσματα από τους τάφους.

Βελεστίνο. Δημοτικό στάδιο-Γήπεδο μπάσκετ: α-γ) Κτερίσματα από τους τάφους.

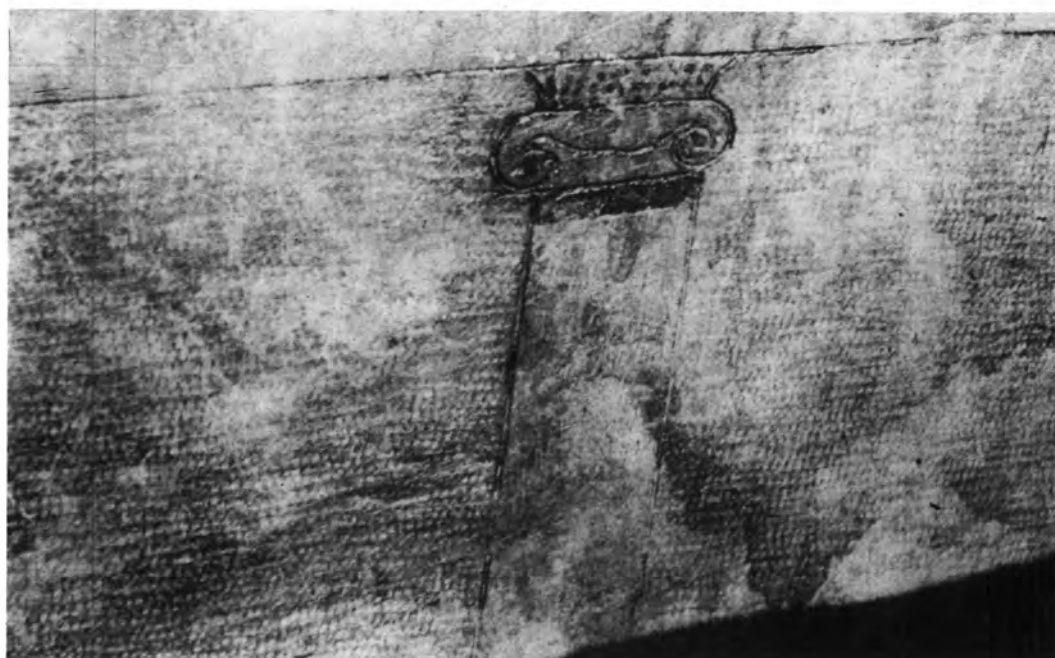
Βελεστίνο. Δημοτικό στάδιο-Γήπεδο μπάσκετ: α-β) Εσωτερικό του τάφου 8.

Βελεστίνο: α) Δημοτικό στάδιο-Γήπεδο μπάσκετ. Κτερίσματα από τον τάφο 8, β-γ) Οδός Φερών.
Κεφάλι πήλινου ειδωλίου.

Βελεστίνο. Θέση Μπας-Μπαζέ. Αγρός Θ. Σαμαρά: α) Μέρος του στυλοβάτη και σπόνδυλος κατά χώραν, β) Σπόνδυλος αποσπασμένος από το στυλοβάτη.

Τύμβος Φερών: α) Τάφος 5. Αγγεία ελληνιστικών χρόνων, β) Εγχάρακτος κίονας στο εσωτερικό του τάφου 5.

Β. ΑΔΡΥΜΗ-ΣΙΣΜΑΝΗ

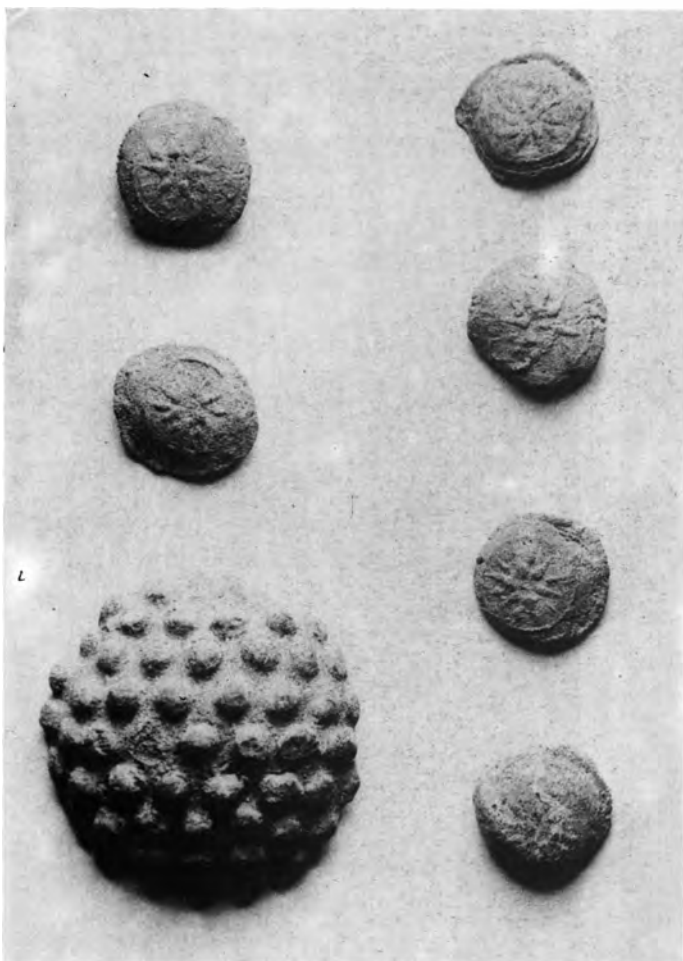
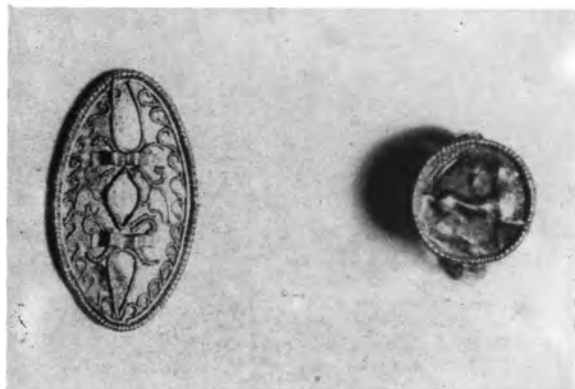
Παγασές. Δημητριάδα: α, γ) Οδός Παλατίου. Αλάβαστρα από τάφο και από λάκκο-αποθήκη, αντίστοιχα, β, δ) Θέση Μπουρμπουλήθρα. Μεγαρικός σκύφος και λάκκος-αποθήκης με αγγεία.

Παγασές-Δημητριάδα: α) Οδός Βόλου-Αλμυρού. Άποψη της ανασκαφής, β) Αλυκές. Οικόπεδο Γ. Μεγαγιάννη. Τάφος 2. Λυχνάρι.

Αρχαία Δημητριάδα. Οικόπεδο Γ. Μεγαγιάνη: α-β) Λυχνάρι από τον τάφο 2, γ-δ) Λυχνάρια από τους τάφους 3 και 5, αντίστοιχα.

Αλυκές. Οικόπεδο Γ. Μεγαγιάννη: α) Χρυσή πόρπη και χρυσό δαχτυλίδι από τον τάφο 5, β) Λυχνάρι από τον τάφο 28, γ) Κτερίσματα από τον τάφο 19, δ) Μολύβδινη πυξίδα από τον τάφο 23.

Αρχαία Δημητριάδα. Αγρός Ε. Πολυζώη: α-β) Οι τάφοι 2 και 16, αντίστοιχα.

Βελεστίνο: α-γ) Επιτύμβιες στήλες, δ) Κέδρος. Πήλινο ειδώλιο Περσεφόνης.

Μουσείο Λάρισας: α) Προθήκη Ι, με απολιθώματα ζώων της Παλαιολιθικής εποχής και αγγεία της αρχαιότερης και μέσης Νεολιθικής εποχής, β) Προθήκη 2 με αγγεία της νεότερης Νεολιθικής εποχής.

Κ. ΓΑΛΛΗΣ

Μουσείο Λάρισας: α) Οι στρωματογραφικές προθήκες 3 και 4 στο πρώτο επίπεδο, β) Η προθήκη 9, στο βάθος η στήλη του πολεμιστού Θεοτίμου και αριστερά το μενχίρ.

Λάρισα: α) Οδός Διονύσου 3. Γενική άποψη της ανασκαφής, β) Οικόπεδο Δημοτικού πάρκου. Ρωμαϊκό κτίριο.

Α. ΤΖΙΑΦΑΛΙΑΣ

α) Λάρισα. Οδός Πανός 14. Τμήματα αποχετευτικών αγωγών, β) Φάρσαλα. Πάροδος Ν. Κουτουφλή. Άποψη ορθογώνιου κτίσματος.

Α. ΤΖΙΑΦΑΛΙΑΣ - Β. ΜΙΣΑΗΛΙΔΟΥ-ΔΕΣΠΟΤΙΔΟΥ

α-β) Μετέωρα. Μονή Ρουσσάνου, γ) Κρανιά Καλαμπάκας. Μονή Τιμίου Σταυρού. Κόγχη Ιερού.

Στόμιο (Τσάγεζι). Μονή Αγίου Δημητρίου: α) Λιτή. Νοτιοδυτική γωνία, β) Δυτική πλευρά.

α) Μουσείο Λάρισας (Γενή Τζαμί), β) Κοκκωτά Αλμυρού. Άνω Μονή Ξενιάς πριν από τις εργασίες.

α) Μακρυνίτσα. Πύργος Σκοτεινιώτη. Νότια πλευρά, β) Δυτική Αργιθέα. Μονή Γενεσίου Θεοτόκου.
Άποψη από Ν.

Ανατολική Αργιθέα. Μονή Παναγιάς Σπηλιάς: α-β) Άποψη από Δ. και νότιο καθολικό.

Άγιος Σεραφείμ Πεζούλας. Μονή Αγίου Παντελεήμονα: α-β) Νότια όψη και θύρα δυτικής πλευράς.

Νέα Αγχίαλος: α) Οικόπεδο αγροτικού ιατρείου. Το αρχαιότερο κτίσμα από Α., β) Οδός Εμμανουηλίδου και Πατριάρχου Βασιλείου. Ο τάφος 127 από Α.

Νέα Αγχίαλος: α) Οικόπεδο Ν. Παπαρηγορίου. Τρίκλιτος ναῖσκος από Δ., β) Οδός Ελληνικής Αεροπορίας. Τμήμα δαπέδου με σχιστολιθικές πλάκες.

Νέα Αγχίαλος: α) Οικόπεδο Λ. Αγγελίδη. Τμήμα του οχυρωματικού τείχους από Α., γ) Οδός Ελληνικής Αεροπορίας. Τμήμα δαπέδου από ηφαιστειακό λίθο.

Νέα Αγχίαλος: α) Οδός Δραγούμη. Ταφικό αγγείο, β) Οικόπεδο Χ. Γαλιπούλου. Ενεπίγραφη επι-
τύμβια στήλη, γ) Οικόπεδο Ο. Γκερκίνη. Μαρμάρινη βάση κίονα.

α) Νέα Αγχίαλος. Οδός Παπάγου. Επιτύμβια στήλη, β) Βόλος. Οδός Ελληνικής Αεροπορίας. Άποψη της ανασκαφής από Β., γ) Βόλος. Θέση Μπουρμπουλήθρα. Τάφοι από Α.

Αλμυρός: α) Πλάτανος. Θέση Ἁγιο-Γιαννάκης. Σπαράγματα τοιχογραφιών, β) Τσεγγέλι. Ερείπια ανακτόρου Βελή-Πασά.

Μερόπη. Παλιόπυργος Πωγωνίου: α) Ο τύμβος Β, β) Ο τύμβος Γ.

α) Μερόπη. Παλιόπυργος Πωγωνίου. Νόμισμα κοινού των Ηπειρωτών από τον τύμβο Γ, β) Άρτα. Οδός Κομμένου. Αρχαίος δρόμος και ταφικοί περίβολοι.

Έρτα. Οδός Κομμένου: α) Ο ταφικός περίβολος Α, β) Ταφικός περίβολος Β. Κιβωτιόσχημος τάφος.

Άρτα. Οδός Τσακάλωφ 1: α-β) Το μεγάλο θέατρο της Αμβρακίας από Β. και Ν., αντίστοιχα.

Νικόπολη: α-β) Επιτύμβιες στήλες από το ανατολικό νεκροταφείο.

Νικόπολη: α) Επιτύμβια στήλη από το ανατολικό νεκροταφείο, β) Στερέωση αντηρίδων του κοίλου του θεάτρου.

Κάστρο Ιωαννίνων: α-β) Το Σουφαρί Σεράι και τα τουρκικά λουτρά μετά τις εργασίες, αντίστοιχα.

Κάστρο Ιωαννίνων: α) Δυτικό τμήμα του Μεντρεσέ Τζαμιού Ασλάν Πασά, κατά τη διάρκεια των εργασιών, β) Ιτζ-Καλέ. Μικρό λουτρό πριν από τις εργασίες.

Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ

α) Θεσπρωτία. Πετροβίτσα. Ο ναός της Κοίμησης από ΝΑ., β) Νικόπολη. Βασιλική Δ. Ο δυτικός τοίχος μετά τη στερέωση.

Νικόπολη. Βασιλική Δ': α) Το σύνθρονο και βάθρα ιερέων μετά τη συντήρηση, β) Άνοιγμα στον ανατολικό τοίχο του διακονικού, μετά τις εργασίες.

α) Νικόπολη. Βασιλική Δ'. Νοτιοδυτικό διαμέρισμα εγκάρσιου κλίτους, β) Γρανίτσα Ιωαννίνων.
Ναός Κοίμησης από ΝΑ.

Χρυσόρραχη Ιωαννίνων. Μονή Αγίου Αθανασίου: α) Τοιχογραφία στο καθολικό, β) Στέρνα του 1756.

Χρυσόρραχη Ιωαννίνων: α) Ναός Εισοδίων της Θεοτόκου. Τοιχογραφία στον κυρίως ναό, β) Ναός Αγίας Τριάδας. Η πολυγωνική αψίδα του Ιερού.

Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ

α) Χρυσόρραχη Ιωαννίνων. Ναός Προφήτη Ηλία, β) Πετράλωνα Ιωαννίνων. Ναός Αγίας Παρασκευής. Ο νάρθηκας του παλαιού ναού.

Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ

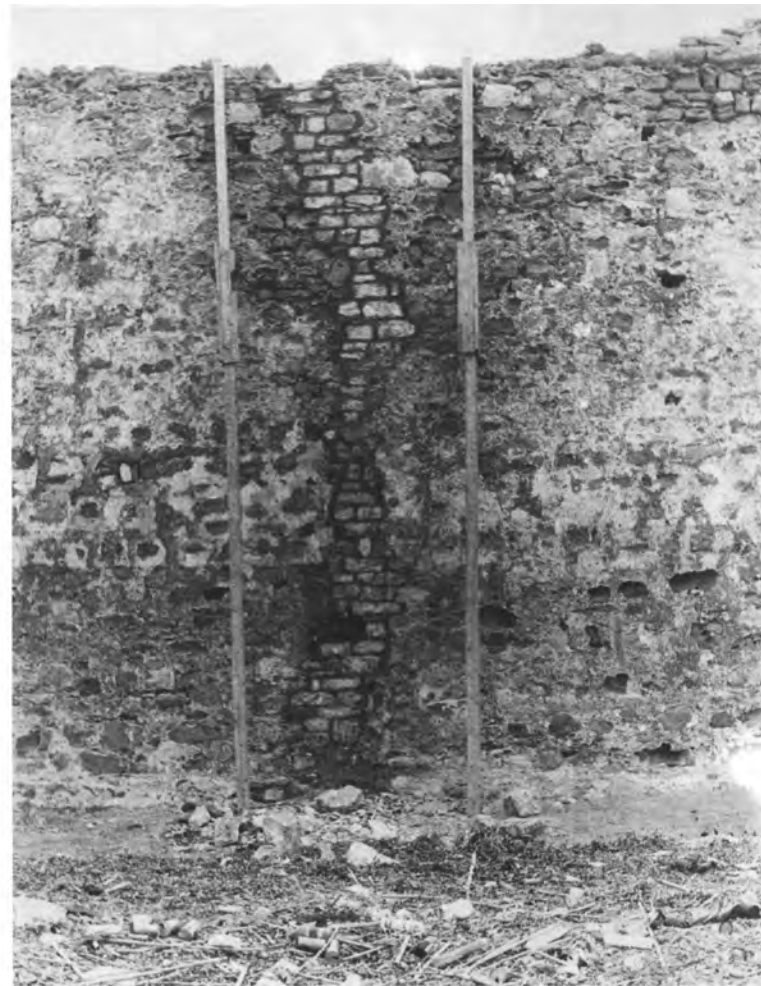

α) Πετράλωνα Ιωαννίνων. Ναός Αγίας Παρασκευής. Τοιχογραφία στο νάρθηκα του παλαιού ναού,
β) Πρέβεζα. Ν. Σαμψούς. Μονή Κοίμησης της Θεοτόκου στο Κοζίλι. Θησαυρός ενετικών νομισμάτων.

Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ - Ε. ΧΑΛΚΙΑ

α-β) Καστελλάνοι Μέσης Κερκύρας. Ναός Παναγίας Χρυσοπηγής. Φορητές εικόνες μετά τη συντήρηση.

α) Λογγάδες Ιωαννίνων. Ναός Κοίμησης Θεοτόκου. Φορητή εικόνα μετά τη συντήρηση, β) Φρούριο Αντιρρίου. Το τείχος κατά τις εργασίες στερέωσης.

α-β) Μυρτάρι Βόνιτσας. Μονή Αγίας Παρασκευής. Πύργος του περιβόλου και το καθολικό, γ) Πε-
ρατιά Αιτωλοακαρνανίας. Βενετσιάνικο οχυρό.

Φρούριο Ναυπάκτου: α) Τμήμα του τείχους, β) Βυζαντινό κτίσμα με χρήση λουτρού.

Παξοί. Βλαχοπλάτικα: α-β) Ο ναός Αγίας Θεοτόκου Ελεούσας και τοιχογραφία στην κόγχη του Ιερού.

Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ

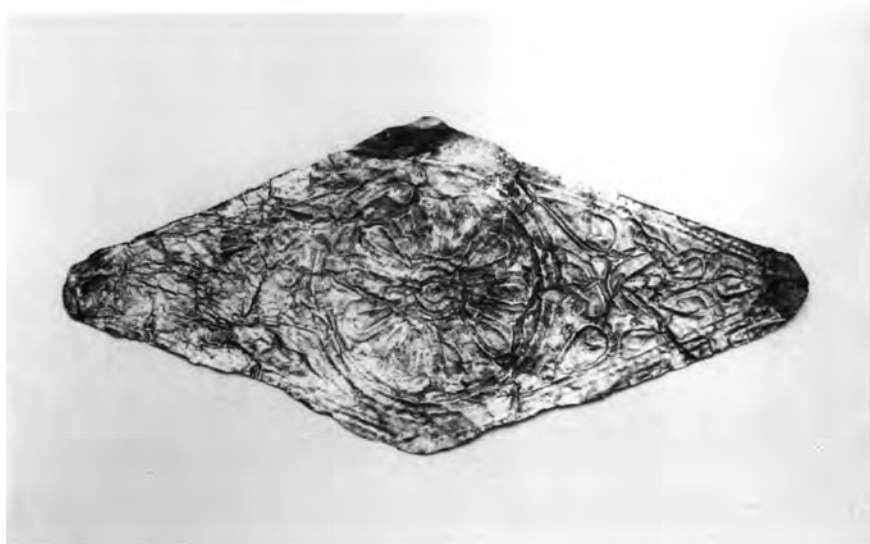
Θεσσαλονίκη. Οδός Βύρωνος 4 και Ισαύρων: α-β) Η ανασκαφή και τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου από το χώρο Α.

Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Θεσσαλονίκη: α) Οδός Βύρωνος 4 και Ισαύρων. Ο νοτιοανατολικός τοίχος του χώρου Α με αρχιτεκτονικά μέλη σε β' χρήση, β) Οδός Αρμενοπούλου. Βωμοί εντειχισμένοι σε τμήμα του τείχους της πόλης, γ) Οδός Μιχαλιτσίου 4. Άποψη της ανασκαφής.

Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Θεσσαλονίκη: α) Αγία Παρασκευή. Χρυσό έλασμα από τον τάφο 14, β) Νέα Μηχανιώνα. Τύμβος
Γ. Στρωματογραφική άποψη από Α.

Ι. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Χαλκιδική. Ιερισσός. Οικόπεδο Α. Καραβασίλη: α-β) Άποψη της ανασκαφής και κεραμοσκεπής τάφος.

α) Χαλκιδική. Νέα Καλλικράτεια. Οικόπεδο Ευ. Μαθιουδάκη. Κάλυμμα ερυθρόμορφης πυξίδας,
β) Πιερία. Μακρύγιαλος. Οικόπεδο Αφών Πλατσά. Τμήμα ελληνιστικής οικίας.

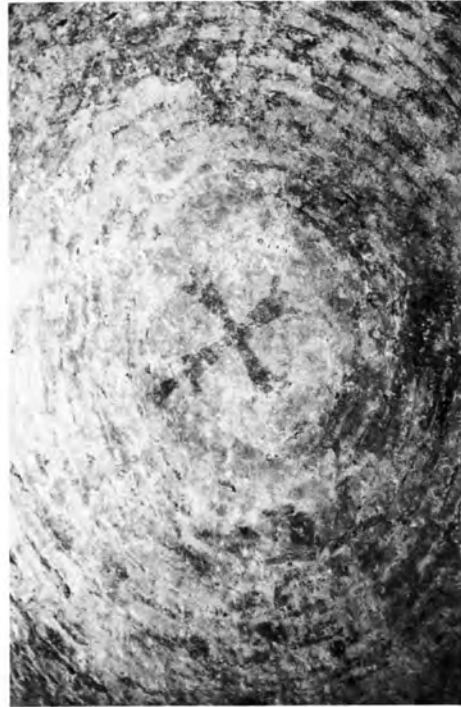
α) Πιερία. Κίτρος. Αγρός Γ. Μουγκράκη. Ο τάφος Δ, β-γ) Θεσσαλονίκη. Καλαμωτό Ζαγκλιβερίου. Ενεπίγραφη και επιτύμβια στήλη, αντίστοιχα.

α) Θεσσαλονίκη. Καλαμωτό Ζαγκλιβερίου. Επιτύμβια στήλη, β) Θεσσαλονίκη. Γέφυρα. Μαρμάρινος κορμός γυναικείας μορφής, γ) Χαλκιδική. Ν. Σύλλατα. Χάλκινο κράνος.

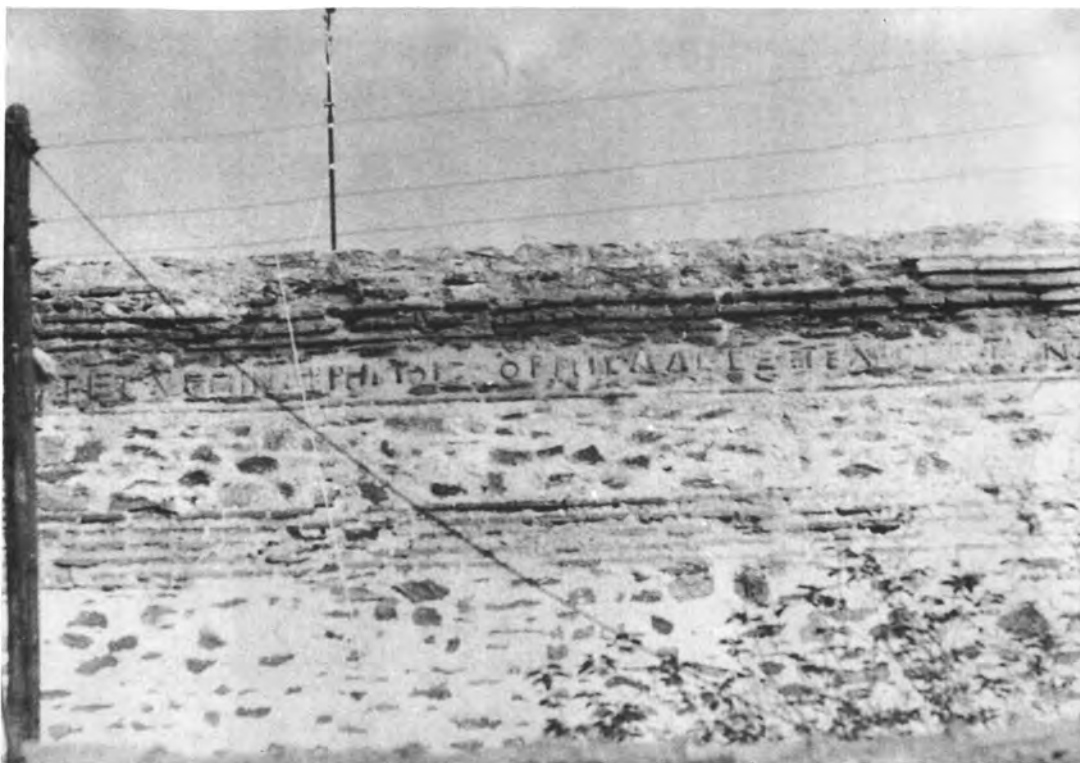

α) Θεσσαλονίκη. Γέφυρα. Επιτύμβιο ανάγλυφο, β) Κιλκίς. Μαυρονέρι. Επιτύμβια στήλη.

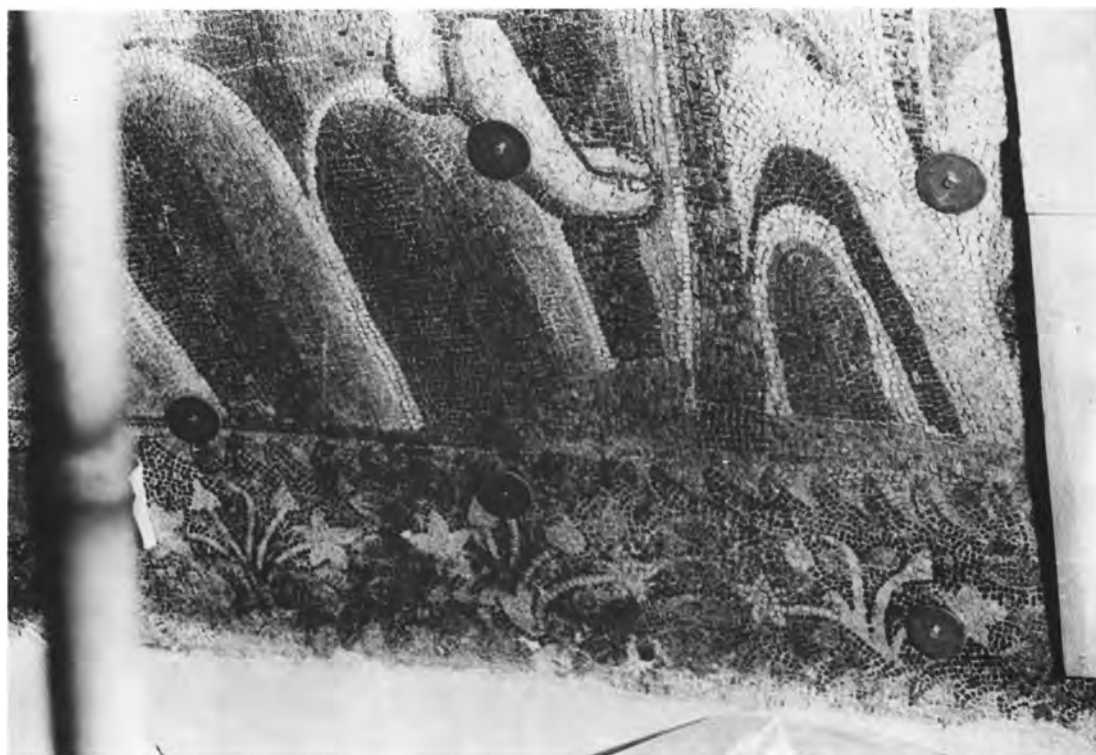

Θεσσαλονίκη: α, γ) Ναός του Σωτήρα. Η ανατολική κόγχη μετά την αποκατάσταση του παραθύρου και τάφοι στη βόρεια και τη νότια κόγχη, β) Ναός Αγίου Ανδρέα Περιστεράς. Τοιχογραφία στον ανατολικό τρούλο.

Χ. ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΤΣΙΟΥΜΗ - Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ - Ε. ΜΑΡΚΗ

Θεσσαλονίκη: α) Τείχη. Η επιγραφή του Ορμίσδα μετά τη συντήρηση, β) Μονή Βλατάδων. Αποτοίχιση νεότερης τοιχογραφίας.

Θεσσαλονίκη: α) Μονή Βλατάδων. Ιερό. Παλαιολόγεια τοιχογραφία, β) Ναός Αγίας Σοφίας. Το ψηφιδωτό του τρούλου με τα καρφιά.

Χ. ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΤΣΙΟΥΜΗ - Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ - Ε. ΜΑΡΚΗ

Θεσσαλονίκη. Ναός Νέας Παναγίας: α-γ) Τοιχογραφίες του γυναικωνίτη κατά τον καθαρισμό.

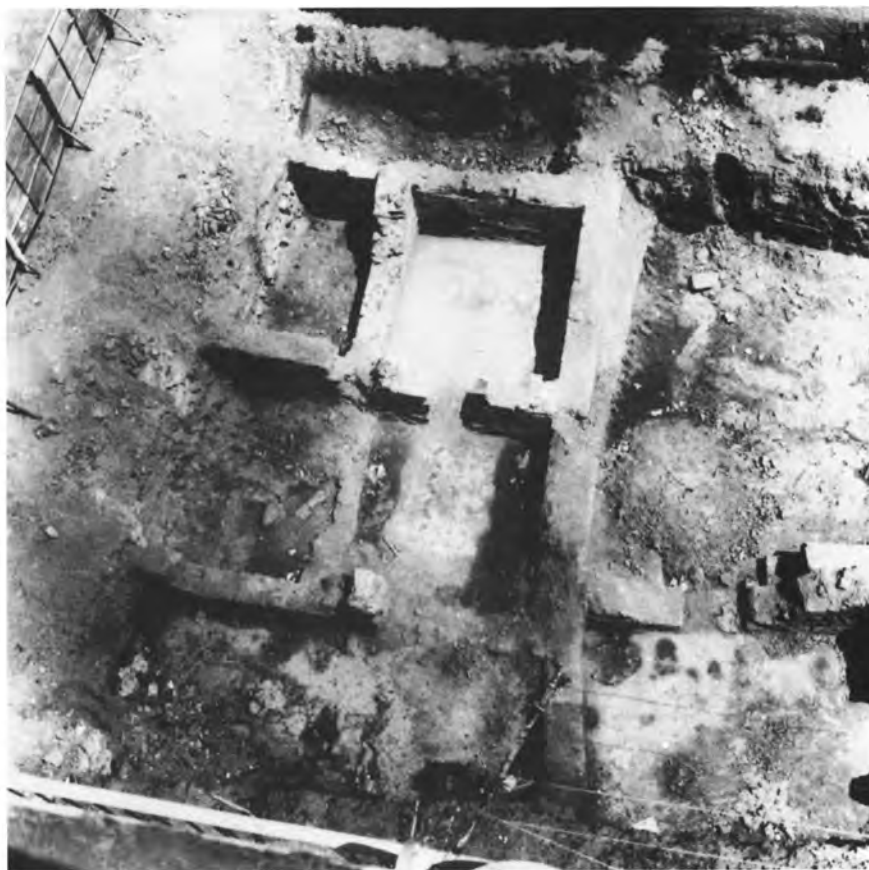

Θεσσαλονίκη: α) Ναός Νέας Παναγίας. Τοιχογραφίες του νάρθηκα μετά τον καθαρισμό, β) Άγιος Ανδρέας Περιστεράς. Τοιχογραφία του τρούλου (λεπτομέρεια).

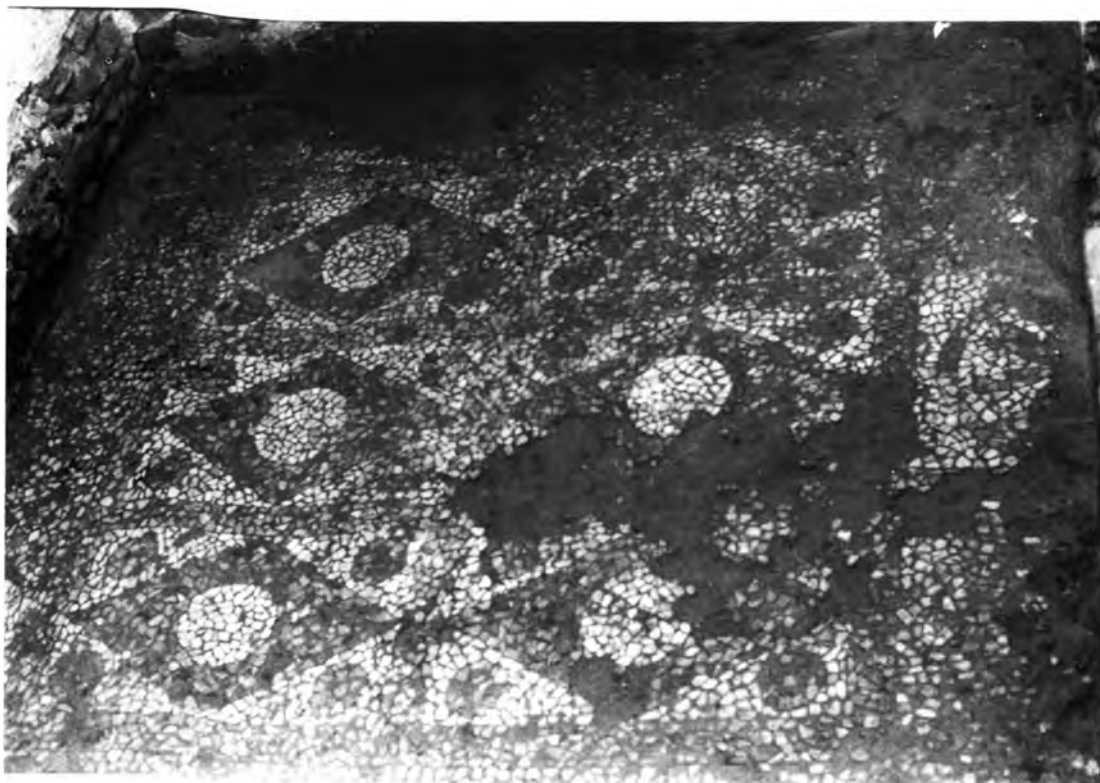
Θεσσαλονίκη. Άγιος Ανδρέας Περιστεράς: α-β) Τοιχογραφία του τρούλου. Οι απόστολοι Φίλιππος και Ιωάννης (λεπτομέρεια).

Χ. ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΤΣΙΟΥΜΗ - Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ - Ε. ΜΑΡΚΗ

Θεσσαλονίκη. Οδός Ιουλιανού 18: α-β) Παλαιοχριστιανική οικία και δάπεδο με μαρμαροθέτημα από το εσωτερικό της.

Χ. ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΤΣΙΟΥΜΗ - Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ-ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ - Ε. ΜΑΡΚΗ

α) Θεσσαλονίκη, Οδός Ιουλιανού 18. Δάπεδο με μαρμαροθέτημα από την παλαιοχριστιανική οικία,
β) Πιερία. Μονή Πέτρας. Ναός Εισοδίων της Θεοτόκου. Δυτική πλευρά.

Πιερία. Μονή Πέτρας. Ναός Εισοδίων της Θεοτόκου: α-β) Νότια και ανατολική πλευρά, αντίστοιχα.

Περία: α) Μονή Πέτρας. Ναός Εισοδίων της Θεοτόκου. Ανάγλυφο του αγίου Δημητρίου, β) Λιβάδι.
Μετόχι της μονής Γρηγορίου.

Κιλκίς, Μελισσουργείο: α-γ) Ο ναός του Αγίου Γεωργίου και τοιχογραφίες του 19ου αι.

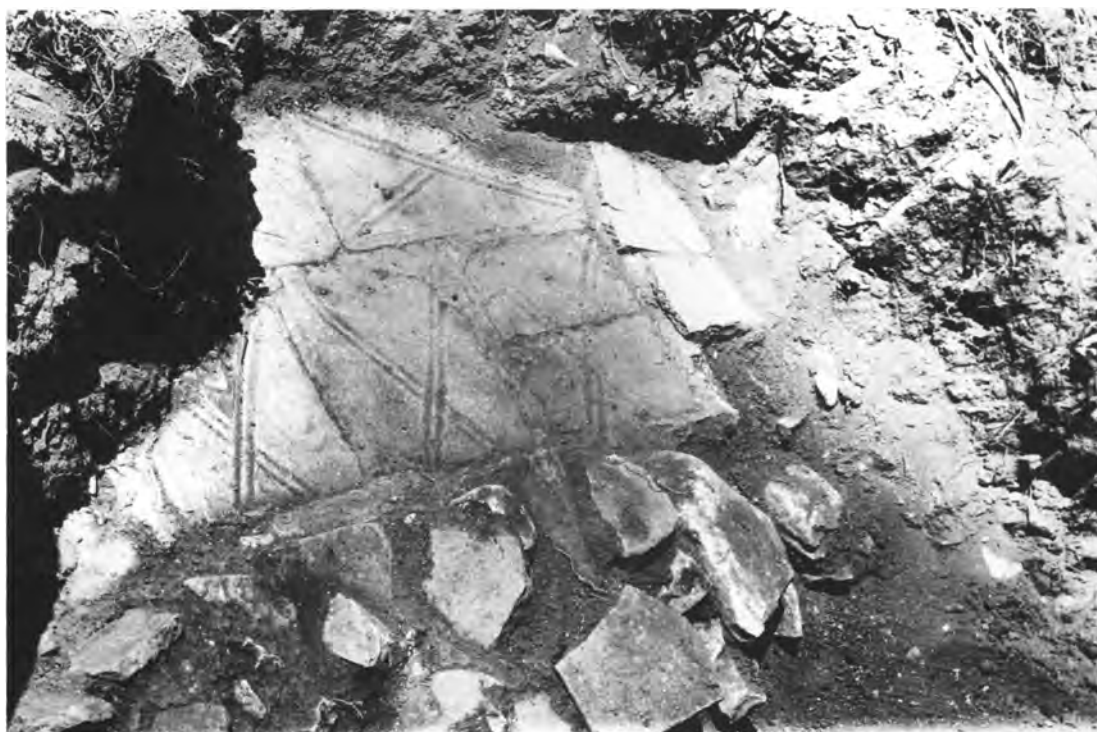
Πιερία. Κολινδρός. Ναός Αγίου Γεωργίου: α-β) Η νότια πλευρά του ναού και το ξυλόγλυπτο τέμπλο.

Φλώρινα. Λόφος Αγίου Παντελεήμονα. Οικόπεδο Π. Λαζέγκα: α-β) Η ανασκαφή από Ν. και η αποθήκη από Β.

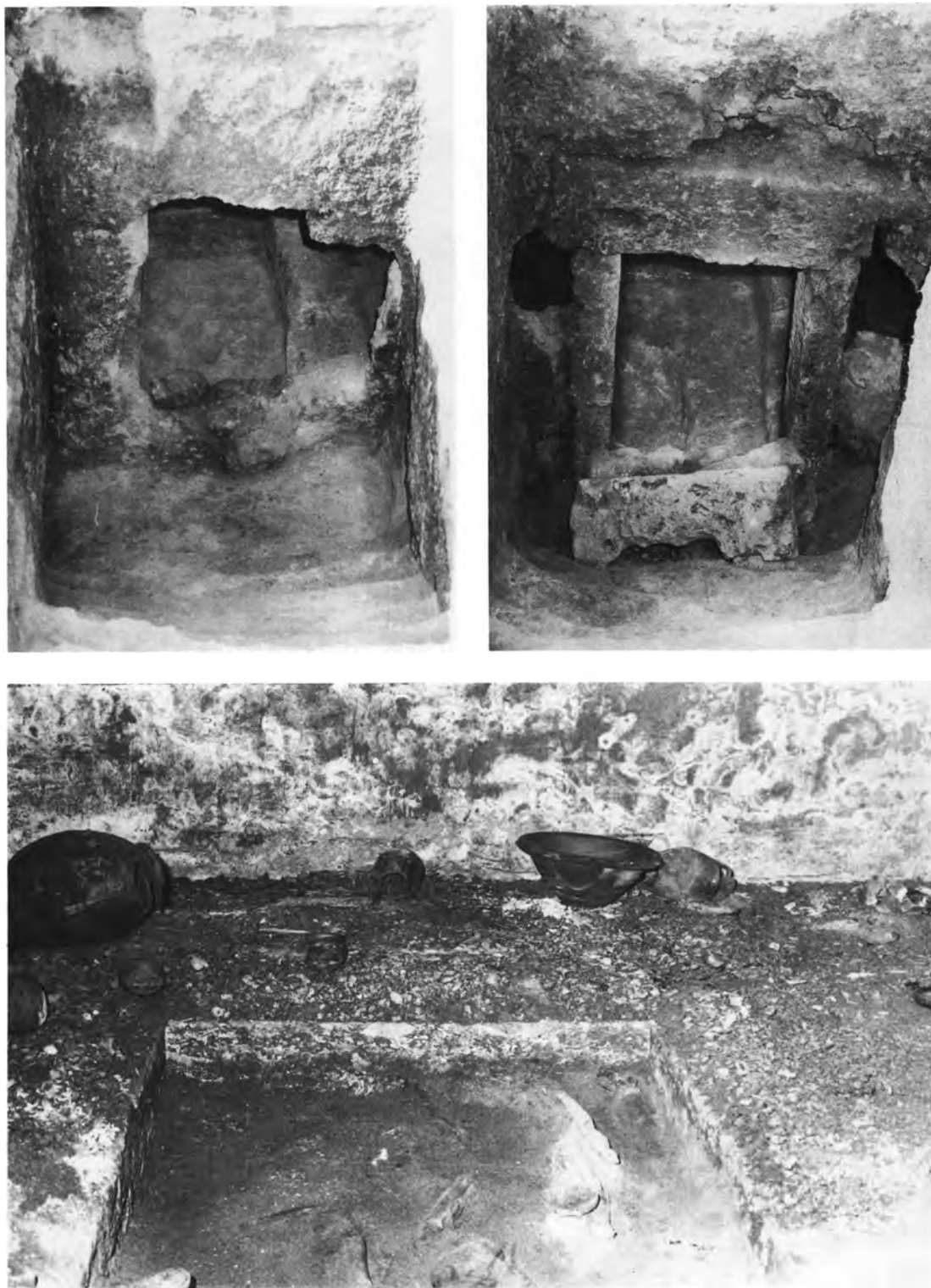
Φλώρινα. Λόφος Αγίου Παντελεήμονα: α) Οικόπεδο Π. Λαζέγκα. Τμήμα μεγαρικού σκύφου,
β) Οικόπεδο Π. Λουκά. Χάλκινο νόμισμα Περσέως.

Νομός Κοζάνης: α) Αγία Παρασκευή. Αγρός Βασ. Παπαδοπούλου. Η είσοδος του τάφου, β) Κοιλιά-
δα. Αγρός Α. Δεντσίδη. Δάπεδο από κεραμίδες.

α) Νομός Κοζάνης. Ποντοκώμη. Αγρός Π. Μυρωνίδη. Impluvium ρωμαϊκής οικίας, β) Βέροια. Οικόπεδο Αντ. Λιάκου. Λαξευτός τάφος ΙΙΙ. Προθάλαμος. Η βόρεια κλίνη με τα κτερίσματα.

Βέροια. Οικόπεδο Β. Δινάλη: α) Η είσοδος του θαλαμωτού τάφου Α, β-γ) Η είσοδος του θαλαμωτού τάφου Γ και άποψη του εσωτερικού του.

Κ. ΤΣΑΚΑΛΟΥ-ΤΖΑΝΑΒΑΡΗ

Βέροια: α-β) Οικόπεδο Ηλιάδη. Γυναικείο και ανδρικό αγαλμάτιο, αντίστοιχα.

α) Βεγόρα Φλωρίνης. Απότμημα ενεπίγραφης επιτύμβιας στήλης, β) Δροσερό Κοζάνης. Κιονόκρα-
νο, γ) Χορηγός Κοζάνης. Κιονόκρανο με συμφυές γείσο, δ) Κοιλάδα Κοζάνης. Ενεπίγραφη στήλη.

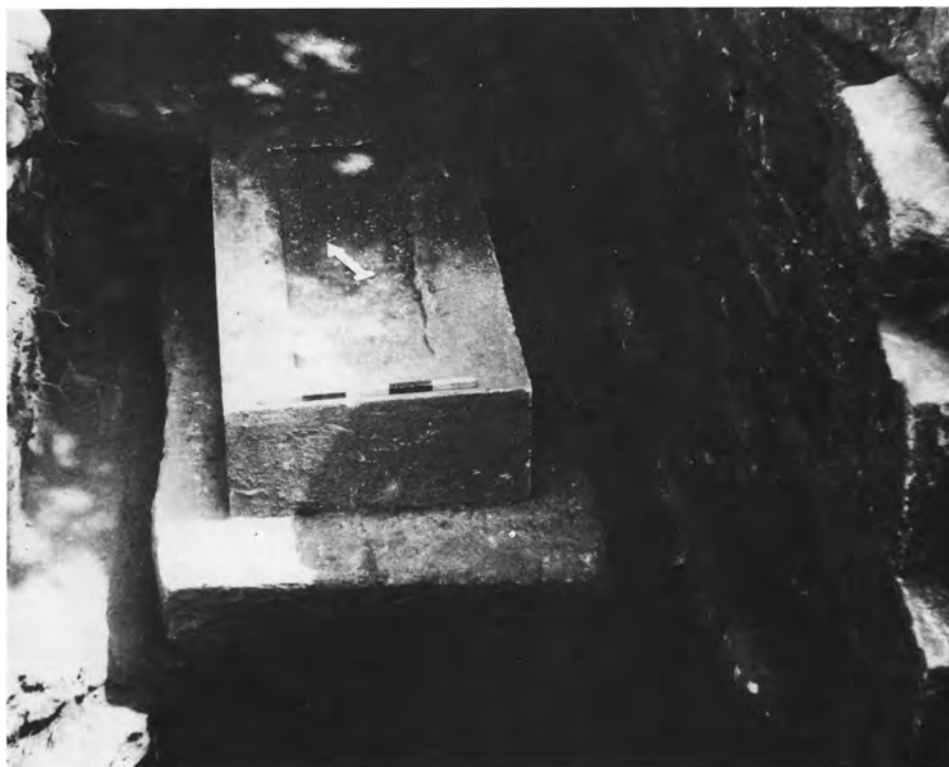
Κοζάνη: α) Σέρβια. Ενεπίγραφος βωμός, β-γ) Αιανή. Ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη και ρωμαϊκό αγγείο.

Θάσος. Λιμένας: α) Οικόπεδο Στ. Καραμπατάκη. Τομή Α. Όψη τοίχου, β) Οικόπεδο Γ. Μαγαφίνη.
Αμφορείς χώρου 2 (α' και β' φάση).

Θάσος. Λιμένας. Οικόπεδο Γ. Μαγαφίνη: α) Αμφορείς στους χώρους 1 και 2, β) Χώροι 1-3. Πλακόστρωτη αυλή και τμήμα δρόμου.

Θάσος, Λιμένας, Οικόπεδο Ευστρ. Πυρήνα: α-β) Τομή Γ. Τοίχοι και μαρμάρινη βάση της αναθηματικής στήλης.

Μ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ-ΠΑΤΕΡΑ

Θάσος, Λιμένας: α) Οικόπεδο Ευστρ. Πυρήνα. Τομή Γ. Οι τοίχοι, β) Οικόπεδο Ιφιγ. Ράνη. Τομή Α. Τοιχοδομία ελληνιστικής οικίας.

Θάσος. Λιμένας. Κτήμα Σούλτου: α) Τμήμα του νεκροταφείου από Δ., β) Ταφή-καύση XLII και πυρά Ε.

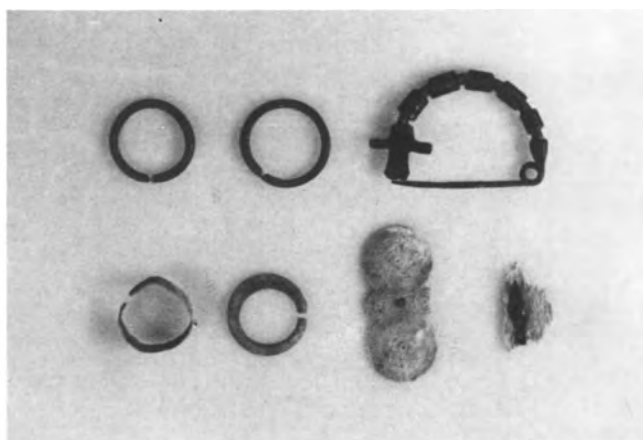
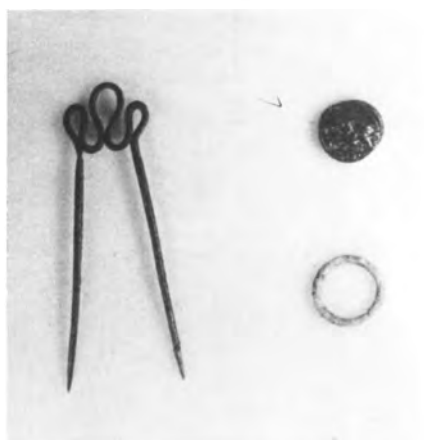
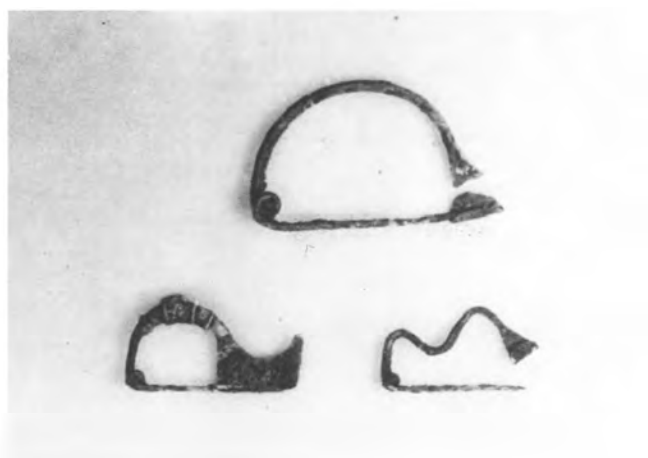
Θάσος. Λιμένες: α) Κτήμα Σούλτου. Η πυρά Β, β) Ακρόπολη. Το ιερό του Πανός μετά τη συντήρηση.

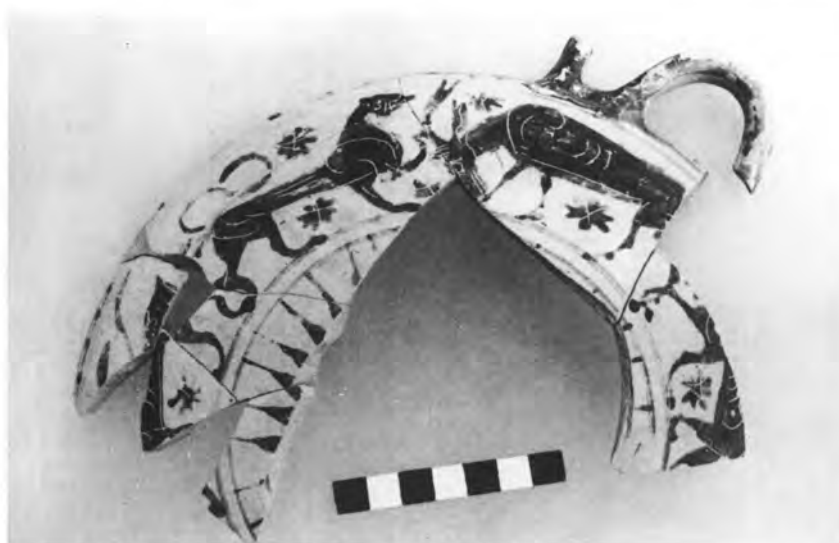
Θάσος. Τσίνες. Προϊστορικό ορυχείο: α) Η ανασκαφική τομή Αΐ, β) Ίχνη λάξευσης στα τοιχώματα της στοάς 1.

Θάσος. Τσίνες. Προϊστορικό ορυχείο: α-β) Λίθινα και οστέινα εργαλεία, αντίστοιχα.

Νομός Σερρών: α) Βέργη. Ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη, β) Ἅγιος Χριστόφορος-Γάζωρος. Πόρπες από τους τάφους, γ-δ) Νέα Ζίχνη. Κτερίσματα από τους τάφους.

Θάσος. Κήπος Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής: α) Τοίχος από σχιστόλιθο, β) Σφράγισμα στο λαιμό αμφορέα, γ-δ) Θραύσμα αττικού ερυθρόμορφου αγγείου και θασιακής λεκάνης, αντίστοιχα.

YVON GARLAN - FRANÇOIS QUEYREL

Άβδηρα. Τουζλά-γκιόλ: α) Αγρός Γ. Μπαρδάκη. Αγγείο από την πώρινη σαρκοφάγο, β-γ) Αγρός Α. Βαμβακίδη. Η κάλυψη του κιβωτιόσχημου τάφου και σιδερένια σπλεγγίδα.

Ἄβδηρα: α) Σαζλί-Τσαϊρ. Αγρός Π. Αβερόπουλου. Σιδερένιο ψαλίδι και λεπίδα εγχειριδίου από την πώρινη σαρκοφάγο, β-γ) Ιντζέ-κουβά. Αγρός Ευγ. Αβερόπουλου. Χάλκινο κάτοπτρο και αγγεία από το ταφικό πιθάρι.

ΕΥΗ ΣΚΑΡΛΑΤΙΔΟΥ

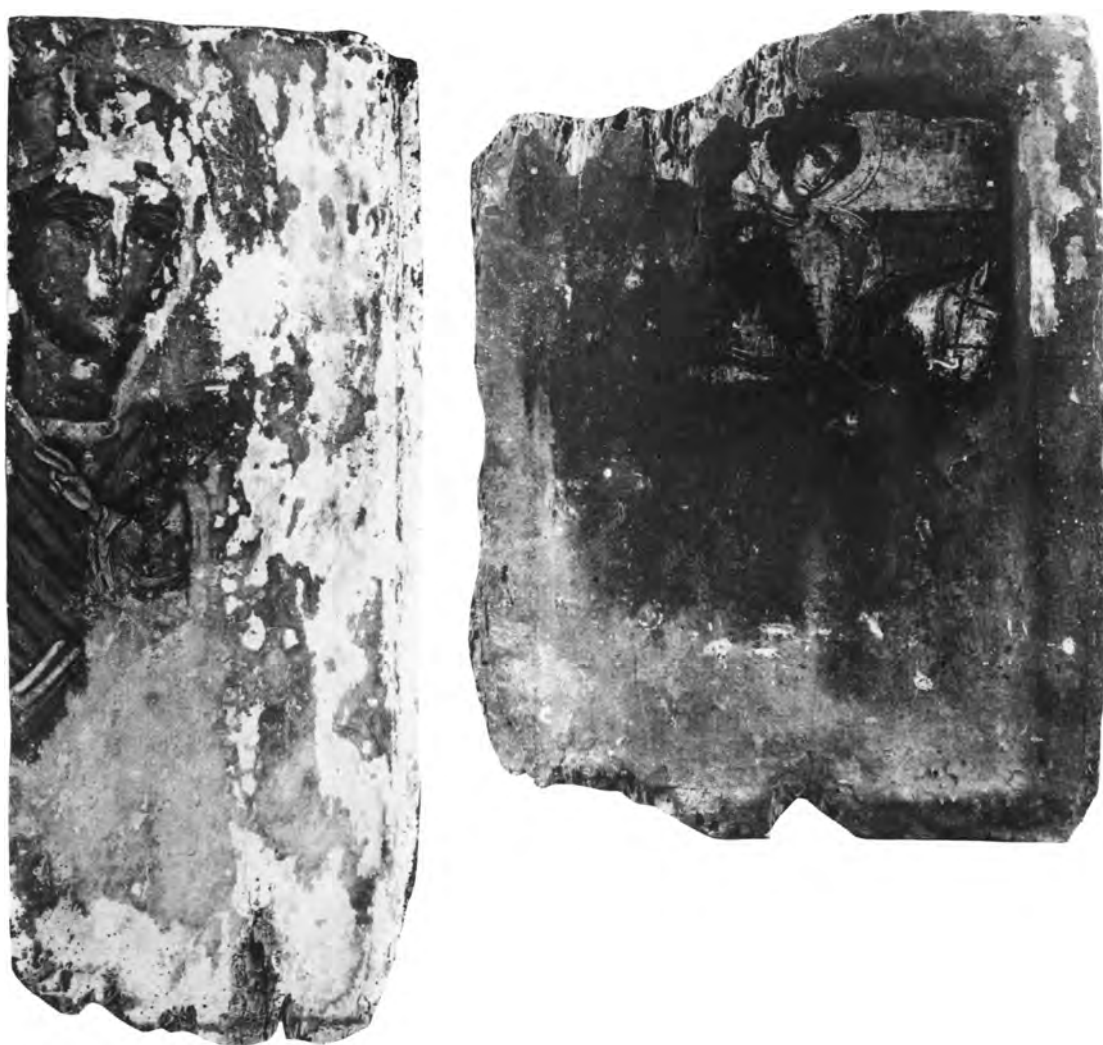

α-γ) Διδυμότειχο. Ύψωμα Μπάγαλα. Χάλκινη σπλεγγίδα από τον τάφο I, χάλκινο εξάρτημα ζώνης από τον τάφο II και χάλκινη πόρπη με ίχνη επιχρύσωσης από τον τάφο VII, δ) Άβδηρα. Κεφάλι πηλίνου ειδωλίου πτηνού.

ΕΥΗ ΣΚΑΡΛΑΤΙΔΟΥ

Ἄβδηρα: α-γ) Απότμημα ενεπίγραφης επιτύμβιας στήλης και πήλινες ακροκέραμοι.

Καβάλα. Νικήσιανη: α-β) Εικόνα της Παναγίας και του αγίου Γεωργίου, αντίστοιχα.

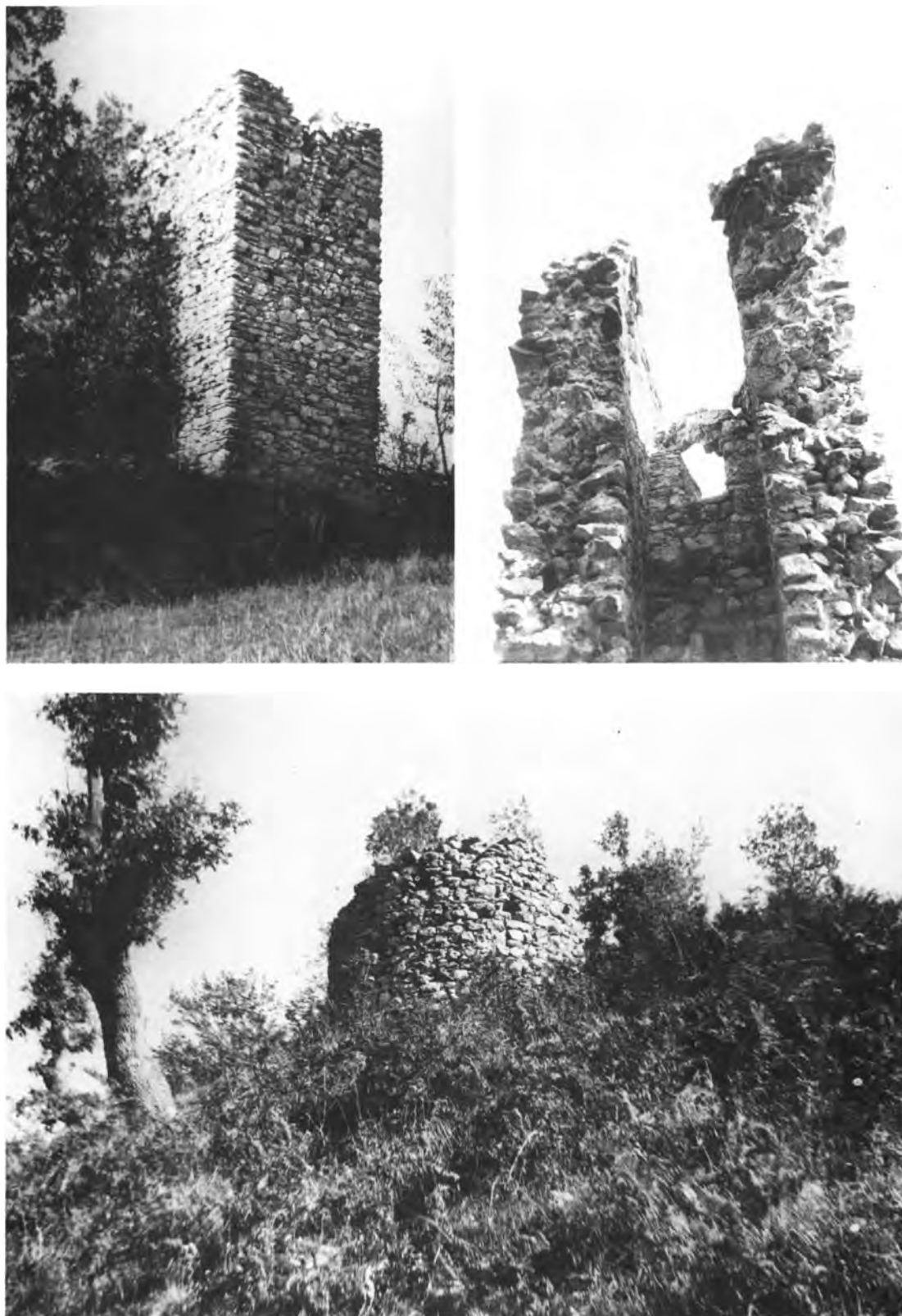
α) Νομός Σερρών. Οικόπεδο Χρ. Ραβάνη. Άποψη της ανασκαφής, β-γ) Φίλιπποι. Κρηνίδες. Ανατολικό νεκροταφείο. Αγροτεμ. αριθ. 461. Η είσοδος στον προθάλαμο και ο θάλαμος Α του διπλού παλαιοχριστιανικού τάφου, αντίστοιχα.

α-β) Φίλιπποι. Κρηνίδες. Ανατολικό νεκροταφείο. Αγροτεμ. αριθ. 461. Μαρμάρινη πλάκα ανατολικής εισόδου θαλάμου Α και νεκρική κλίνη θαλάμου Β, αντίστοιχα, γ) Πόρτο Λάγος. Τμήμα οχυρωματικού περιβόλου.

α) Πολύστυλον (΄Αβδηρα). Τρίκλιτη βασιλική. Γενική άποψη της ανασκαφής, β) Καλλίφυτος Δράμας. Γωνιόλιθος με ανάγλυφες μορφές ζώων, γ) Πετρούσα Δράμας. Παλαιοχριστιανικά αρχιτεκτονικά μέλη.

Νομός Ροδόπης. Γλαύκη Ξάνθης: α-γ) Ορθογώνιος πύργος, καταχύτρα και κυκλικός πύργος βυζαντινού φρουρίου.

Νομός Ροδόπης: α) Κομνηνά Ξάνθης. Κυκλικός πύργος οχυρωματικού περιβόλου, β) Μακάριο Ξάνθης. Τμήμα οχυρωματικού περιβόλου.

Πυθαγόρειο Σάμου: α) Οικόπεδο Χρ. Σολούνια. Άποψη των τομών 2Β, 2Γ και 2Δ από ΝΔ.,
β) Οικόπεδο Χρ. Μπάτη. Άποψη του αποθέτη από ΒΔ.

Πυθαγόρειο Σάμου: α,γ) Οικόπεδο Χρ. Μπάτη. Άποψη του κρηπιδώματος από Β. και Ν., αντίστοιχα, β) Οικόπεδο Χρ. Σολούνια. Το πήλινο δάπεδο (ΠΔ1) και η δεξαμενή νερού του κτιρίου Κ4.

Πυθαγόρειο Σάμου: α-β) Οικόπεδο Αντ. Ψιλοβίκου. Ο τοίχος T1 από ΒΑ. και ο τοίχος T2 από Α.,
 γ-δ) Οικόπεδο Γυμνασίου. Οι τοίχοι T1, T2 και το πηγάδι και ο χώρος 1 κατά τη διάρκεια των
 πρώτων εργασιών.

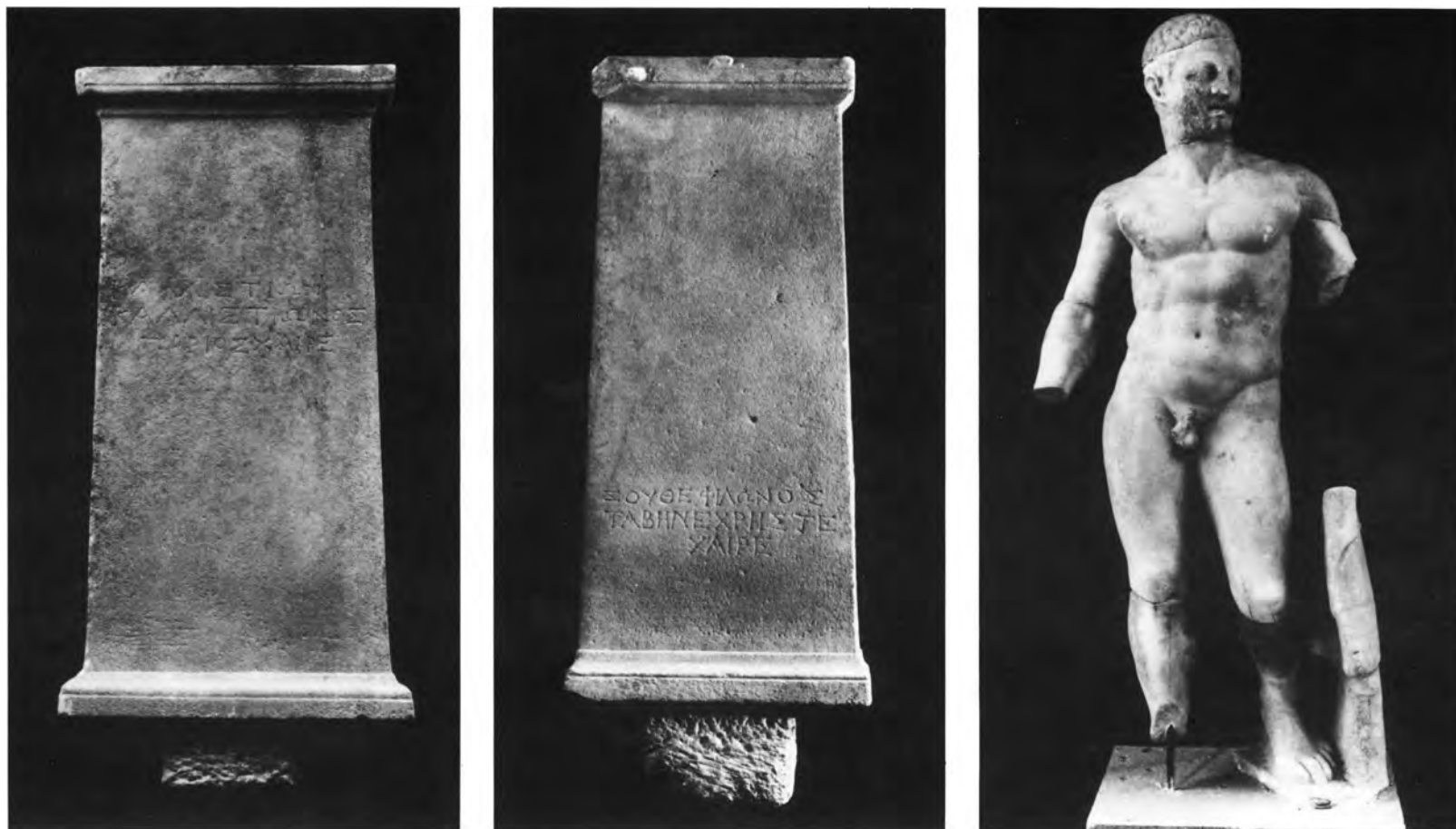
ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΓΙΑΝΝΟΥΛΗ

α) Πυθαγόρειο. Οικόπεδο Γυμνασίου. Ο χώρος 2 από ΒΑ., β-ε) Ηραίο. Κλήμα. Αρχαϊκό νεκροταφείο. Κτερίσματα από τους τάφους.

α-β) Ηραίο Σάμου. Κλήμα. Αρχαϊκό νεκροταφείο. Κτερίσματα από τους τάφους, γ) Νάξος. Γκρόττα. Τμήμα μυκηναϊκού τείχους με πλίνθους και τμήμα δαπέδου.

Δήλος. Ρήνεια: α-β) Επιτύμβιες ενεπίγραφες στήλες, γ) Ἄγαλμα αθλητή.

Άνδρος. Υψηλή. Γεωμετρικός οικισμός: α-β) Τμήμα του οχυρωματικού τείχους και αναλημματικοί τοίχοι.

Άνδρος. Υψηλή. Γεωμετρικός οικισμός: α-β) Υστερογεωμετρικά όστρακα από την τομή Α.

Θήρα. Καμάρι. Οικόπεδο Αγγ. Σίμωση: α-β) Η ανασκαφείσα οικία.

Θήρα: α) Καμάρι. Οικόπεδο Αγγ. Σίμωση. Μαρμάρινος σπόνδυλος και ιωνική βάση στη βορειοανατολική γωνία της οικίας, β-γ) Ορυχεία Μαυρομάτη. Τοίχοι και όστρακα μεσοκυκλαδικά και υστεροκυκλαδικά ΙΑ.

α,γ) Ίος. Χώρα. Κάστρο. Βαθμιδωτή οδός και λείψανα μεγάλου κτιρίου στη δυτική πλαγιά του λόφου, β) Θήρα. Ορυχεία Μαυρομμάτη. Θραύσμα αγγείου.

Μ. ΜΑΡΘΑΡΗ - ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ

Πάρος. Νάουσα. Άι-Γιάννης ο Δέτης: α) Ο λόφος με τα κατάλοιπα του τείχους, β-γ) Η ανασκαφή στην κορυφή του λόφου.

α) Χίος. Βασιλική Αγίου Ισιδώρου. Επιγραφή ψηφιδωτού δαπέδου, β) Λήμνος. Κότσινας. Τμήμα της βόρειας πλευράς του μεσαιωνικού φρουρίου.

Λέσβος. Ερεσσός. Βασιλική Αφεντέλλη: α-γ) Μαρμάρινο κιονόκρανο, τμήμα κεραμιδιού και τμήμα
αμφίγλυφου θωρακίου.

Νάξος: α-β) Ο Πύργος του Δανακού (μονή του Φωτοδότη).

Νάξος: α-β) Ο Πύργος του Μπελόνια κοντά στο Γαλανάδω και ο Πύργος της Αγιάς στην περιοχή Κωμιακής.

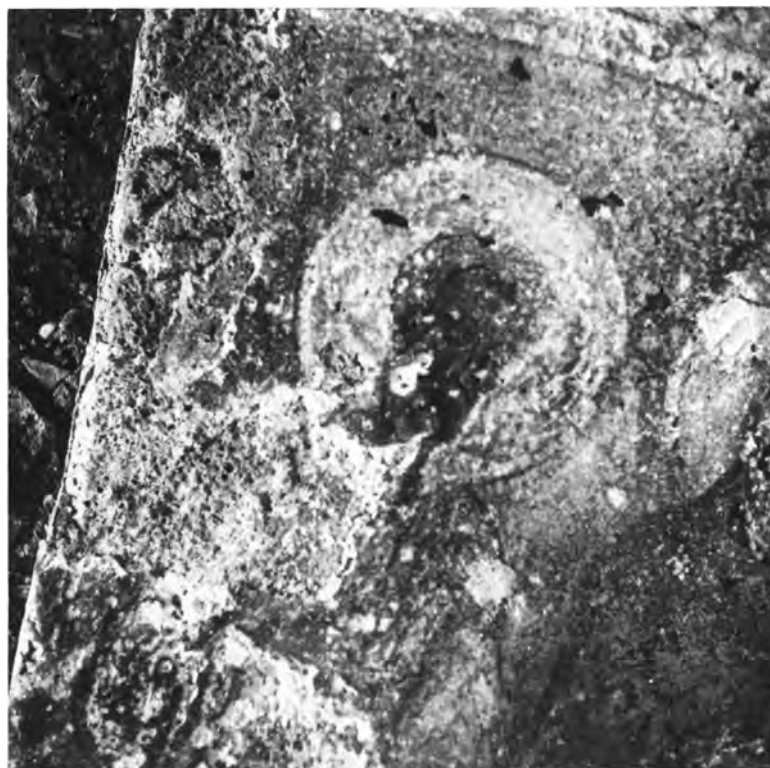

Νάξος: α-β) Ο Πύργος Μπογιατζόγλου (του Παλαιολόγου) στο Κάτω Σαγκρί και ο Πύργος του Όσκελου ή Νόσκελου κοντά στο Καστράκι.

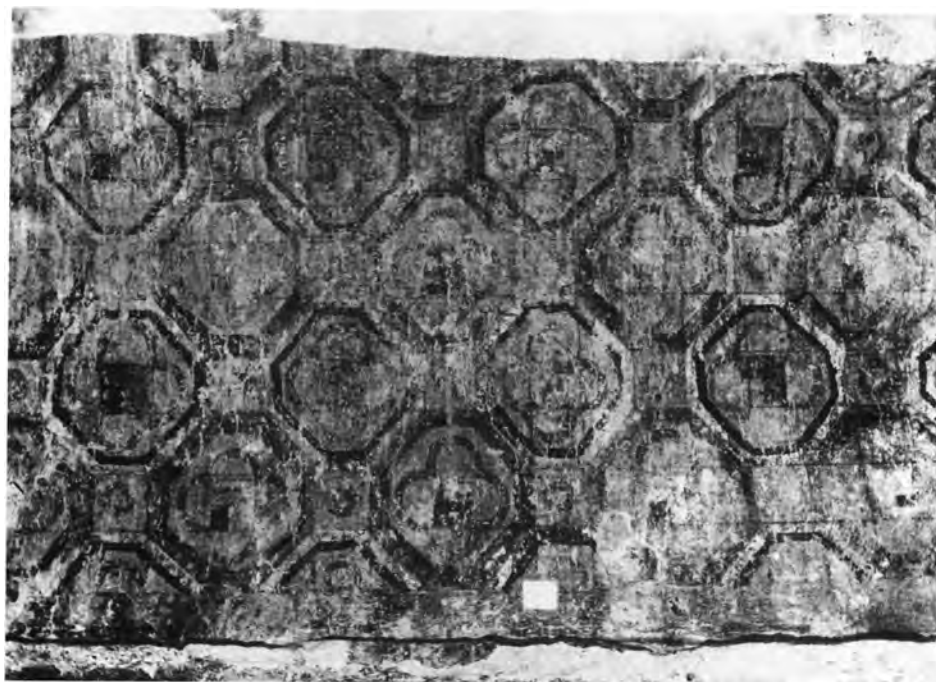
Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

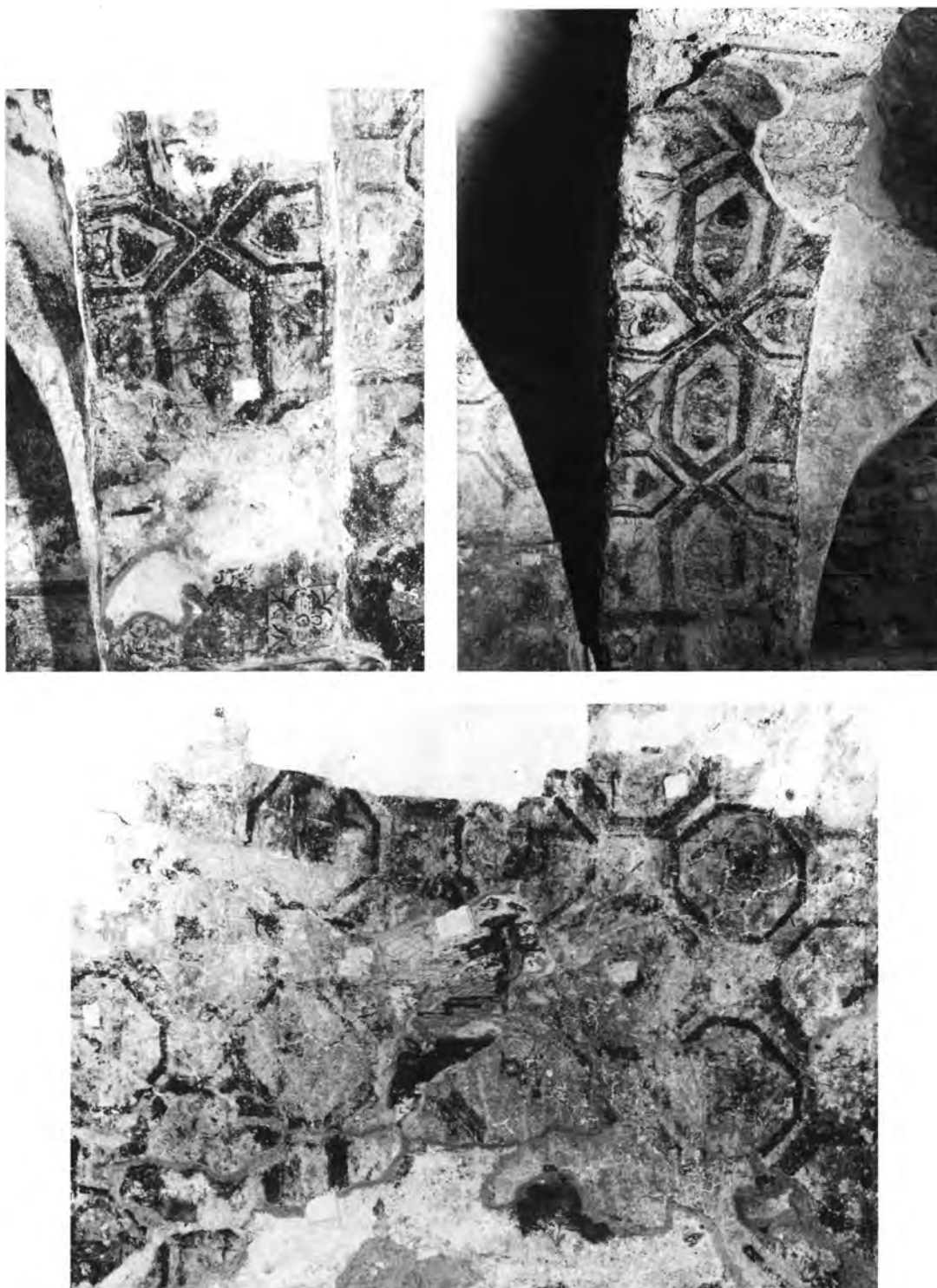
α) Σέριφος. Κάστρο Χώρας. Η οικία Λευιτικού-Γραμματικού και ο ναός του Αγίου Ελευθερίου,
β) Νάξος. Ο ναός του Αγίου Γεωργίου στον Όσκελο. Άποψη από Β.

Νάξος. Ναός του Αγίου Γεωργίου στον Όσκελο: α) Ο απόστολος Πέτρος σε τοιχογραφία του Ιερού,
β) Η χρονολογία στην τοιχογραφία του αγίου Γεωργίου.

Νάξος. Ναός του Αγίου Ιωάννη Θεολόγου στ' Αθησαρού: α) Άποψη των ανεικονικών τοιχογραφιών του Ιερού, β) Η ανεικονική διακόσμηση στην καμάρα του Ιερού.

Νάξος. Ναός του Αγίου Ιωάννη Θεολόγου στ' Αθησαρού: α-β) Η ανεικονική διακόσμηση στο σφενδόνιο, γ) Λεπτομέρεια από την ανεικονική διακόσμηση στην καμάρα του Ιερού.

Νάξος. Ναός του Αγίου Γεωργίου Διασορίτη κοντά στο Χαλκί: α) Ο αρχάγγελος Μιχαήλ στην κόγχη της πρόθεσης, β) Ο δήμιος από την Αποτομή του Προδρόμου στο διακονικό, γ) Ο άγιος Φωκάς στο νότιο πεσσό, στην αρχή του καθαρισμού.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

α) Νάξος. Ναός του Αγίου Γεωργίου Διασορίτη κοντά στο Χαλκί. Η Παναγία στο νότιο πεσσό,
β-γ) Άνδρος. Ναός του Ταξιάρχη στη Μεσαριά. Λεπτομέρεια από τη Δευτέρα Παρουσία στο νάρθη-
κα και λεπτομέρεια από τα Εισόδια της Παναγίας στο βορειοδυτικό διαμέρισμα του κυρίως ναού.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

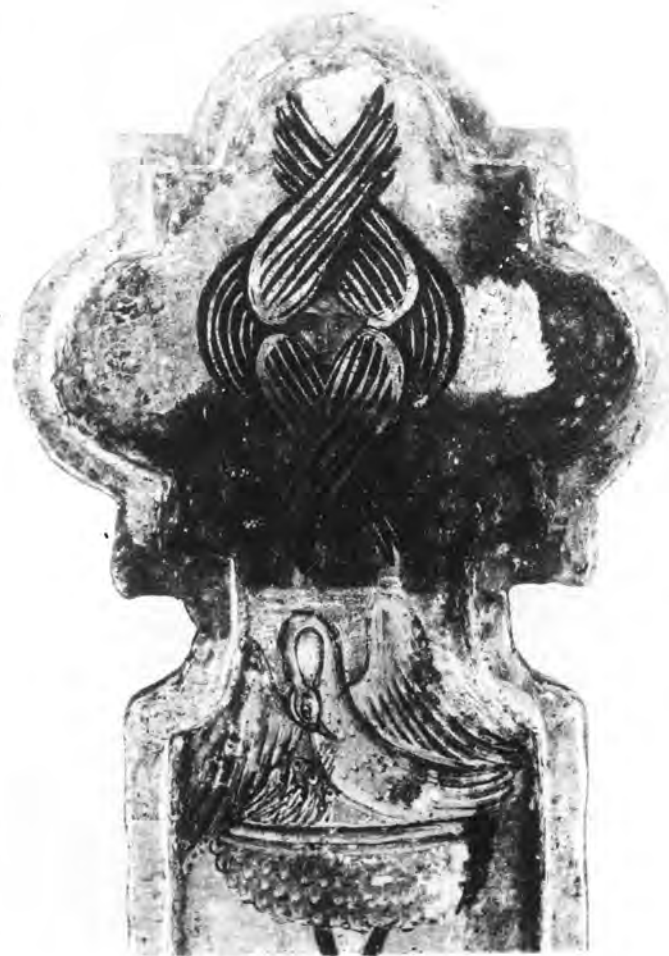
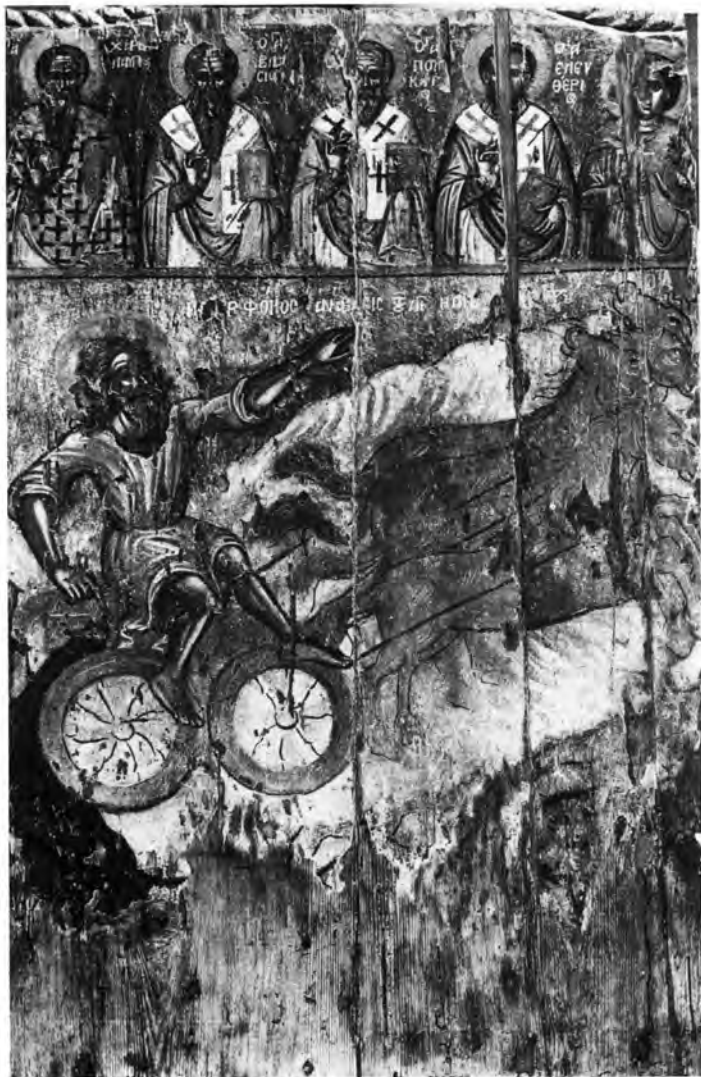
Νάξος: α) Ναός του Μεγάλου Ταξιάρχη. Ο Επιτάφιος Θρήνος, β) Ναός του Πύργου της Αγιάς.
Η Παναγία Υπεραγία.

Σίφνος. Μονή της Βρύσεως: α-β) Η εις Άδου Κάθοδος και ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος.

Σίφνος. Μονή της Βρύσεως: α) Τετραμερής εικόνα, β) Η Σταύρωση και σκηνές των Παθών.

Σίφνος. Κάστρο. Ναός της Κοίμησης της Θεοτόκου: α) Η πυρφόρος ανάβαση του προφήτη Ηλία,
β) Σταυρός λιτανείας κατά τη διάρκεια της συντήρησης.

Μήλος. Πλάκες. Ναός Αγίου Χαραλάμπους: α) Η Παναγία η Ακραδιώτισσα, β) Ο αρχάγγελος Μιχαήλ.

Μήλος. Τριοβάσαλος. Ναός Αγίας Μαρίνας: α-β) Ο αρχάγγελος Μιχαήλ, πριν και μετά τη συντήρηση, γ) Η εις 'Αδου Κάθοδος.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

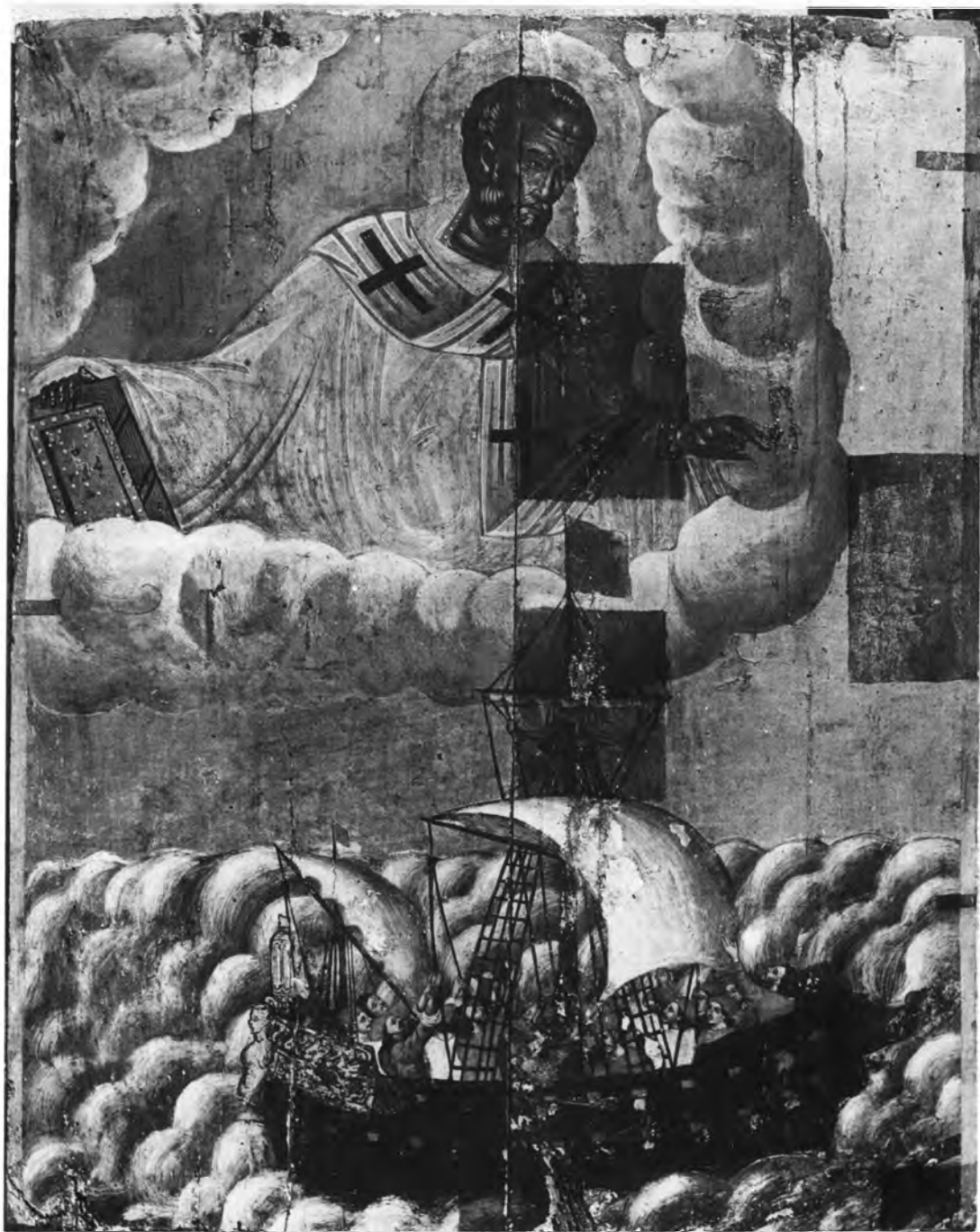

Μήλος: α) Αδάμαντας. Ναός της Κοίμησης της Παναγίας. Ο Χριστός Παντοκράτωρ, β) Πλάκα.
Σκευοφυλάκιο της Κορφιάτισσας. Ο αρχάγγελος Μιχαήλ.

α) Μήλος. Πλάκα. Σκευοφυλάκιο της Κορφιτίσσης. Παραπέτασμα της Ωραίας Πύλης με ξυλόγλυπτη και ζωγραφική διακόσμηση, β) Κίμωλος. Ναός του Χριστού στο Κάστρο. Πόλος φαιλονίου με παράσταση του Χριστού Μεγάλου Αρχιερέα.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Κίμωνος. Ναός του Χριστού στο Κάστρο. Εικόνα με παράσταση θαλασσινού θαύματος του αγίου Νικολάου.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Πολύαιγος κοντά στην Κίμωλο. Ναός της Κοίμησης της Θεοτόκου. Παναγία η Υποληβιάτισσα.

α) Κίμωλος. Ναός Υπαπαντής ή Θεοσκέπαστης στη Χώρα. Παναγία η Θεοσκέπαστη, β) Φολέγαν-
δρος. Ναός των Ταξιαρχών στη Χώρα. Οι άγιοι Θεοδώροι.

Φολέγανδρος. Ναός των Ταξιαρχών στη Χώρα: α) Ο Ιωάννης ο Πρόδρομος και μικρογραφημένες παραστάσεις αγίων, β) Η Παναγία Αμόλυντος.

Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Φολέγανδρος. Ναός των Ταξιαρχών στη Χώρα. Χριστός Μέγας Αρχιερέας.

Χανιά. Οικόπεδο Ελ. Γλυμιδάκη-Μυλωνά: α) Μαρμάρινη εικονιστική κεφαλή εποχής του Τραϊανού, β) Κατάλοιπα ρωμαϊκών κτιρίων.

α) Χανιά. Οικόπεδο Ελ. Γλυμιδάκη-Μυλωνά. Το δωμάτιο με την εστία, β) Νεροκούρου Κυδωνίας. Βαθύ Ρυάκι. Τμήμα του κάμπου των Χανίων (το βέλος σημειώνει τη θέση της ανασκαφής).

α-β) Νεροκούρου Κυδωνίας. Βαθύ Ρυάκι. Όλπη και χάλκινο ομοίωμα σκύλου, γ) Καστέλλι Κισάμου. Οικόπεδο Ι. Φαραγγιτάκη. Το δωμάτιο με το ψηφιδωτό δάπεδο.

Μ. ΑΝΔΡΕΑΔΑΚΗ-ΒΛΑΖΑΚΗ - Μ. ΠΩΛΟΓΙΩΡΓΗ - ΣΤ. ΜΑΡΚΟΥΛΑΚΗ

Καστέλλι Κισάμου. Οικόπεδο Ι. Φαραγγιτάκη: α) Λεπτομέρεια του ψηφιδωτού δαπέδου, β) Το αποχετευτικό σύστημα, από Ν.

α-β) Μαρουλάς Ρεθύμνης. Πριναρές. ΥΜ ΙΙΙ κρατήρας και ΥΜ ΙΙΙ πυξίδα από τον εγχυτρισμό 2, αντίστοιχα, γ) Καστέλι Κισάμου. Οικόπεδο Ι. Φαραγγιτάκη. Το αποχετευτικό σύστημα από Δ. με τον πήλινο σωλήνα παλιότερης φάσης.

Σταυρωμένος Ρεθύμνης. Οικόπεδο Θεμ. Μασαλή-Γ. Μιχελιουδάκη: α-δ) Ο κεραμοσκεπής τάφος από Β. και κτερίσματα από αυτόν.

Ρέθυμνο: α) Αργυρούπολη. Οικόπεδο Μαρ. Κασσωτάκη. Άποψη της ανασκαφής, β) Βολιώνες Α-
μαρίου. Μετόχι. Αγρός Δημ. Ιερωνυμάκη. Η λάρνακα 1.

Ρέθυμνο. Αμάρι: α-β) Βολιώνες. Μετόχι. Αγρός Δημ. Ιερωνυμάκη. Πήλινο θυμιατήριο και πρόχους, γ) Μοναστηράκι. Λόφος Χάρακας. Άποψη της δοκιμαστικής τομής.

α) Ζάκρος. Σπήλαιο Πελεκητών. Νεολιθικά οστέινα εργαλεία, β) Σητεία. Ρούσσα Εκκλησιά. Τμήμα πήλινου ανάγλυφου πλακιδίου.

Ιεράπετρα. Βιγλιά: α) Οικόπεδο Γ. Τζουβελέκα. Άποψη της ανασκαφής, β) Οικόπεδο Β. Κατσιρμά-Ζυγάκη. Πήλινοι υδραγωγοί σωλήνες.

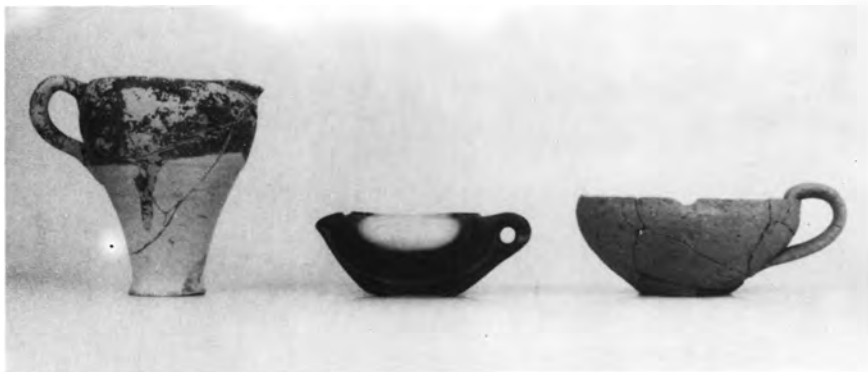

Ιεράπετρα. Βιγλιά. Οικόπεδο Β. Κατσιρμά-Ζυγάκη: α) Το δάπεδο με τα πλακίδια, β) Το πλακίδιο με την Ευτέρπη από το δάπεδο.

Ιεράπετρα: α) Βιγλιά. Μαρμάρινο πόδι περιρραντηρίου, β) Μανωλιανά. Χάλκινος διπλός πέλεκυς, γ) Σπήλαιο Ψυχρού. Μινωική λίθινη τράπεζα προσφορών, δ) Σητεία. Διασκάρι Πεύκων. Θραύσματα κυπέλλου ΥΜ Ιβ ρυθμού χλωρίδας, ε) Σητεία. Σχινοκάψαλα. Υπομινωικός γραπτός αμφορίσκος.

Κ. ΔΑΒΑΡΑΣ - ΣΤ. ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΟΥ

Μάλια: α-β) Αγγεία MM II και πιθάρια κατά χώραν στο MM II δωμάτιο.

Μάλια: α) Νεοανακτορικά αγγεία, β-γ) Άποψη οικοδομικών καταλοίπων και τοίχος από ψαμμο-
λίθους.

Κως. Ακτή Κουντουριώτου και Θεμιστοκλέους (οικόπεδο ΕΑΤΕ Α.Ε.). Ο αρχαίος λιμενοβραχίονας από Ν.

Κως. Καρδάμαινα. Κτήμα Εταιρείας ΑΙΓΕΥΣ Α.Ε. Η ανασκαφή από Ν.

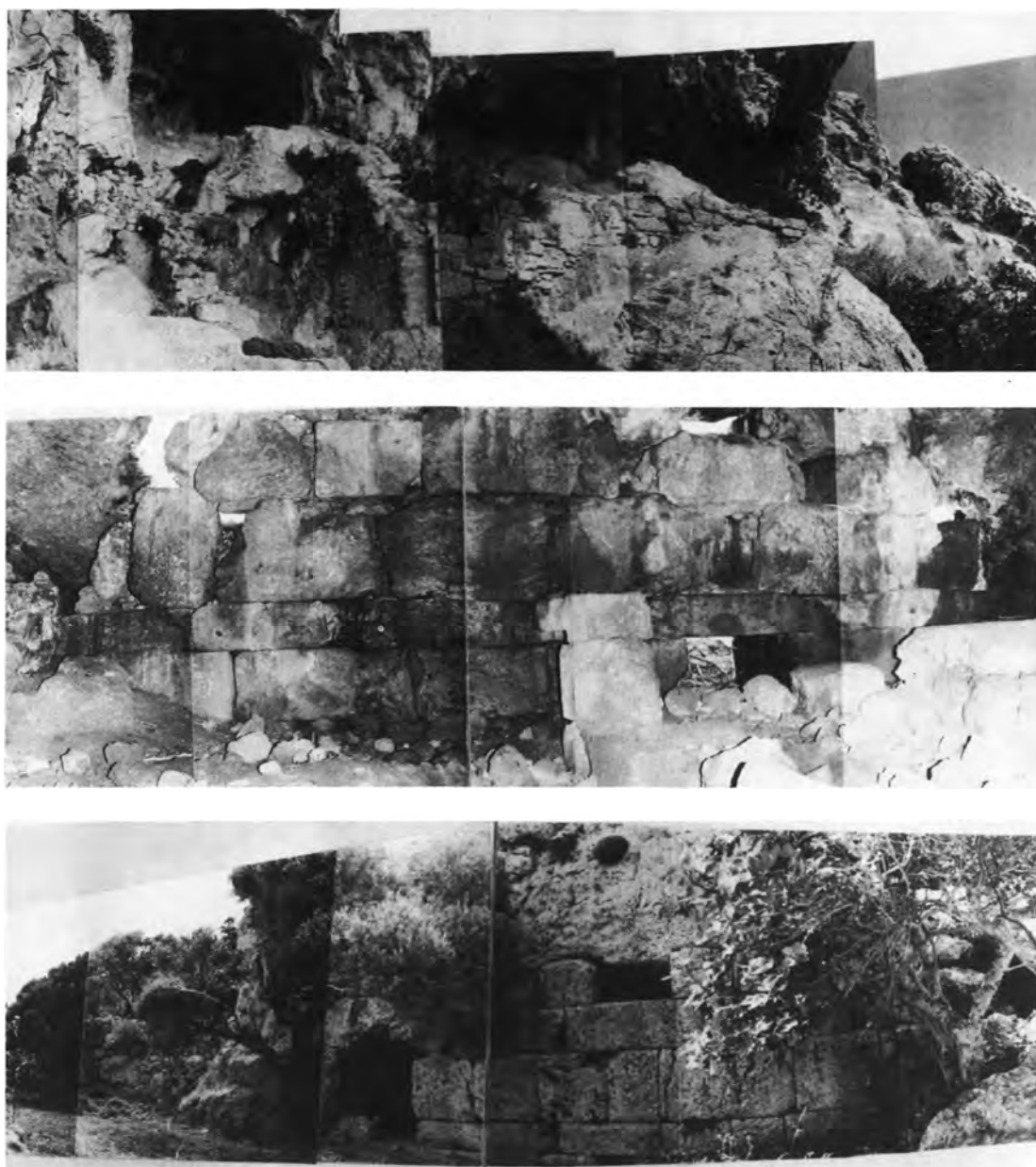
α-β) Ρόδος. Κάλαθος. Ο ναός Αγίας Κυριακής.

Ρόδος: α) Πόλις. Ναός Αγίου Γεωργίου (Χουρμαλί Μεδρεσέ). Έκθεση της ανασκαφής, β) Καμάρου Σκάλα. Ψηφιδωτό δάπεδο από την παλαιοχριστιανική βασιλική παραλίας.

Κάσος. Σπήλαιο «Στυλοκαμάρα»: α) Η είσοδος, β) Άποψη του εσωτερικού.

α) Ακροκόρινθος. Άποψη της βραχοσκεπής με τα οικοδομικά κατάλοιπα χριστιανικών χρόνων,
β-γ) Κάσος. Σπήλαιο «Ελληνοκαμάρας» τοίχος («φράγμα») από το εσωτερικό του σπηλαίου και
η εξωτερική όψη με τοίχο ελληνιστικών χρόνων.

